

VNIVERSITAT
ID VALÈNCIA

Facultat de Filologia, Traducció i Comunicació

TESI DOCTORAL

LA MEMÒRIA COL·LECTIVA DELS VALENCIANS EN
NICOLAU PRIMITIU GÓMEZ SERRANO.

Estudi i edició del dietari *Varia I* (1934-1935)

Volum I

Presentada per: Alaitz Zalbidea Berenguer

Dirigida per: Antoni Ferrando Francés

**PROGRAMA DE DOCTORAT EN LLENGÜES, LITERATURES, CULTURES I
LES SEUES APLICACIONS**

València, setembre 2018

AGRAÏMENTS

Vull agrair a tot un seguit de persones que han sigut el suport fonamental en aquest llarg procés investigador.

En primer lloc, al meu director i amic Antoni Ferrando que, amb la seua paciència infinita i la seua vitalitat, s'ha convertit en un autèntic pare intel·lectual. Així mateix, al Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València per haver-me brindat l'oportunitat de portar avant aquest projecte, especialment a Vicent Escartí i Rafa Roca. També a Josep Daniel Climent, Emili Casanova i Laia Miralles, que sempre han estat diposats a ajudar-me en allò que he necessitat. A més, gràcies al **Programa de Doctorat en Llengües, Literatures, Cultures i les seues aplicacions** he pogut gaudir d'una estada d'investigació a Cork (Irlanda), on em vaig sentir com a casa. Moltes gràcies per aquella experiència tan engrescadora, Helena, Yairen, Pedro, Seana, Stephen, Martín, etc.

Gràcies també als treballadors de la Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu (Xavier, Ferran, Charo...), del Museu Etnològic de Dénia (Pep, Mª Teresa), de l'Arxiu franciscà del Convent del Àngels (Fernando) i a la família de Nicolau Primitiu (Lluís, Carme, Carmen, Ampa, Pilar...), que amablement m'han deixat consultar documents i han estat accessibles en tot moment.

Cal subratllar també el suport dels companys de faena amb qui tantíssim he après en els darrers tres anys: la gent del Centre Carles Salvador, l'Ajuntament de València, l'editorial Cuidix, la Universitat Cardenal Herrera CEU, l'Escola d'Adults de la Pobla de Vallbona, etc. La vostra ajuda m'ha fet créixer tant intel·lectualment com espiritual.

També vull esmentar ara i ací els meus amics, aquells que tant han aguantat converses, disquisicions lingüístiques i altres afers: Carlos, Jesús, Arturo, Luken, Adell, Víctor, Pablo, Albert, José, Tomás, Álvaro, Jorge, Fernando, Carlos... I, especialment, vull agrair la meua família: a ma mare Glòria, a mon pare Lluís i als iaïos Vicent i Amparo. També als meus cosins, germans i oncles. Ells han sigut l'esperó necessari per a emprendre aquest camí. Per últim, cal esmentar l'inestimable suport de Noemi i Mari Carmen, dos pilars que, junt amb els Sebastians, han suportat les meues "frikades" filològiques (trobe que ja coneixen tot el

grupuscle intel·lectual dels anys trenta gràcies a les converses de diumenge al costat de la paella). No em vull oblidar tampoc dels que ja no estan entre nosaltres, als quals recorde especialment ara mateix.

I, sobretot, gràcies al gran patrici valencià del segle XX, Nicolau Primitiu Gómez Serrano, per la seua perseverança, fidelitat i amor al país, i per haver-nos regalat un llegat cultural tan extraordinari.

-Treballar, persistir, esperar-

RESUM

Aquest treball pretén posar a l'abast de la comunitat científica l'estudi, la transcripció i edició crítica de la primera part del volum inèdit *Varia I* (1934-1935) (d'ara en avant *Varia I*) de Nicolau Primitiu Gómez Serrano, molt conegut com don Nicolau o don Nicolau Primitiu. Acompanya el dietari un corpus d'informació contextual rellevant que inclou cartes, fotografies i altres documents inèdits, referents al context històric de la II República espanyola. Independentment de les notícies que ens aporta, el *Varia I* de don Nicolau té un extraordinari interès per a la història lingüística i literària del País Valencià, ja que és un testimoniatge pràcticament excepcional de l'ús de la llengua catalana en la literatura memorialística valenciana, que, per altra banda, correspon a uns moments d'intensa activitat del valencianisme cultural i polític, en què el patrici tingué un remarcable protagonisme, ja que va ser president de Lo Rat Penat i Proa i mecenes de diferents iniciatives editorials.

En l'estudi del *Varia I* hem analitzat els aspectes més recurrents de l'autor: les seues reflexions sobre llengua i nació, les seues aportacions sobre toponímia i la seua visió del valencianisme i de les relacions amb Catalunya i Balears. En cada capítol, hem mirat de contrastar la informació amb els estudis publicats pel mateix patrici i pels seus coetanis. Les seues observacions lingüístiques versen sobre gramàtica, dialectologia i fraseologia popular i lèxic local. A l'hora d'estudiar el model lingüístic del *Varia I*, ens hem centrat en la llengua de l'autor i l'ús metalingüístic que en fa.

El document, de 1934-1935, forma part d'un vast projecte de memòria personal que abraça un període de més de cinquanta anys (1916-1971). De fet, els pocs testimonis escrits en català que es conserven d'ençà les acaballes del segle XVIII no són valencians, i fins a l'inici del segle XX trobarem pocs casos que tenen valor literari. És per això que hem traçat una panoràmica que ens permetés de valorar l'evolució de la memorialística al pas del temps i la singularitat dels volums "dietarístics" del patrici.

Si l'estudiós de la llengua pot extraure del *Varia I* de don Nicolau informacions molt valuoses sobre l'estat del valencià dels anys trenta del segle XX, l'historiador de la cultura podrà poar dades de primera mà per a analitzar l'evolució de la societat valenciana i, més concretament, del valencianisme cultural de l'època. El *Varia I* fou escrit des de l'òptica privilegiada d'un home que fou president de diverses entitats culturals durant els convulsos anys de la II República i a qui consideraven el vèrtex conciliador del domini lingüístic catalanoparlant, respectat per tothom. Don Nicolau fou un dels escassos membres de la burgesia valenciana que es manifestà lleial a la llengua i al país, de paraula i de fet, en un

moment en què el català encara era la llengua habitual de la major part de la burgesia valenciana. En conseqüència, volgué afavorir, entre altres coses, la creació d'una gran entitat valencianista interclassista.

ABSTRACT

This work seeks to make available to the scientific community, the study, transcription and textual criticism of the first part of the unpublished volume *Varia I* (1934-1935) (referred to as *Varia I*) by Nicolau Primitiu Gómez Serrano, also well known as don Nicolau o don Nicolau Primitiu. The diary is accompanied by a collection of contextual and other relevant information, which includes letters, photographs, and other unpublished documents, relating to the historical context of the Second Spanish Republic. Beyond the historical information that this piece of work contributes, *Varia I* by don Nicolau is of significant interest to the linguistic and literary history of the Valencian Country. It proves to be a unique testimony of the use of Catalan in the Valencian memoir tradition, while also corresponding to a time of intense activity in the cultural and political Valencian nationalism realm. During this period, the patrician had a remarkable importance, since he acted as the president of Lo Rat Penat i Proa and as a patron of different editorial initiatives.

In the study of *Varia I* we have analyzed the author's most recurring characteristics: his reflections on language and nation, his contributions to toponymy, and his vision on valencianism and its relation with Catalonia and the Balearic Islands. In each chapter, we have attempted to contrast the information with published studies by the patrician himself and his contemporaries. His linguistic observations refer to grammar, dialectology and popular phraseology, and local lexicon. Upon the study of *Varia*'s linguistic model, we have focused on the author's language and his use of metalinguistics.

The document, from 1934-1935, belongs to a vast personal memoir project over a span of over fifty years (1916-1971). In fact, the few remaining testimonials written in Catalan from the end of the 18th century are not Valencian and, until the beginning of the 20th century, few works of literary value can be found. Consequently, we have outlined a panoramic view allowing us to assess the evolution of the diaristic tradition over time and the singularity of the patron's "diaristic" volumes.

While the language scholar will be able to extract valuable information on the status of the Valencian language of the 1930s from *Varia I*, the cultural history scholar will be able to obtain first-hand data in order to analyze the evolution of the Valencian society and, more specifically, the period's cultural Valencianism. *Varia I* was written from the privileged position of a man who was president of different cultural entities during the convulsive years of the Second Republic and who was considered the epitome of conciliation in the Catalan-speaking linguistic dominion, and respected by all. Don Nicolau was one of the few members

of the Valencian bourgeoisie who showed his loyalty towards the language and the country, both with words and actions, at a moment in time when it was still the common language spoken by the majority of the Valencian bourgeoisie. As a result, he favored, among other things, the creation of a large interclass Valencian entity.

CONTINGUT

PRELIMINARS	9
1. INTRODUCCIÓ	9
2. OBJECTIUS I METODOLOGIA	11
3. ESTAT DE LA QÜESTIÓ	14
4. ESTRUCTURA	17
ESTUDI	21
1. LA MEMORIALÍSTICA CATALANA DE L'ÈPOCA CONTEMPORÀNIA: UNA PERSPECTIVA HISTÒRICA.....	21
1.1. Segles XVIII-XIX	21
1.2. El segle XX	24
1.3. L'excepcionalitat: Nicolau Primitiu Gómez Serrano.....	29
1.3.1. L'autor	30
1.3.2. Els dietaris (1916-1956).....	33
1.3.3. <i>Decàlegs i Nòtules</i> (1950-1971)	47
2. EL TOM <i>VARIA I</i> (1934-1935)	50
2.1. Context sociocultural.....	50
2.2. El manuscrit	52
2.3. Unes pàgines íntimes i quotidianes.....	54
2.4. Testimoni del valencianisme cultural: Lo Rat Penat i Proa.....	56
2.5. La visita de Pompeu Fabra a València el 1935.....	64
2.6. Apunts toponímics.....	67
2.7. Nacionalisme i llengua	71
2.7.1. Els límits de la nació.....	71
2.7.2. La llengua nacional i la seua codificació	74
2.7.3. Les lliçons lingüístiques de Nicolau Primitiu	78

3.	ANÀLISI LINGÜÍSTICA.....	81
3.1	Grafies.....	83
3.1.1.	Grafies corresponents als fonemes palatals	84
3.1.2.	Grafies corresponents als fonemes alveolars	85
3.1.3.	Grafies corresponents als fonemes oclusius velars	86
3.1.4.	Les grafies <i>y/i</i>	87
3.1.5.	La <i>h</i>	88
3.1.6.	La <i>w</i>	88
3.2.	Fonètica	89
3.2.1.	Vocalisme tònic	89
3.2.2.	Vocalisme àton	89
3.2.3.	Consonantisme	91
3.3.	Morfosintaxi.....	93
3.3.1.	El nom: substantius i adjectius	93
3.3.2.	L'article.....	95
3.3.3.	Pronoms	97
3.3.4.	Demostratius.....	99
3.3.5.	Possessius	100
3.3.6.	Relatius.....	101
3.3.7.	Numerals.....	103
3.3.8.	Indefinits.....	103
3.3.9.	Verbs	105
3.3.10.	Preposicions	108
3.3.11.	Adverbis.....	110
3.3.12.	Conjuncions	112
3.4.	Lèxic.....	114
3.4.1.	Llista de mots.....	114
3.4.2.	Creacions i peculiaritats lèxiques	142

3.4.3.	Composició lèxica	145
3.4.4.	Les tries lèxiques	147
3.4.5.	Camps semàntics.....	150
3.4.6.	Fraseologia	154
4.	CONCLUSIONS FINALS	157
4.	FINAL CONCLUSIONS.....	160
	EDICIÓ	165
5.	CRITERIS D'EDICIÓ.....	165
6.	EL TEXT: <i>VARIA I</i> (1934-1935).....	167
7.	ÍNDIX ANTROPONÍMIC DEL <i>Varia I</i>	525
	ANNEXOS	543
8.	CRITERIS D'EDICIÓ DELS ANNEXOS.....	543
8.1.	ANNEX 1: DISCURSOS I CONFERÈNCIES (1934-1935).....	545
8.2.	ANNEX 2: CARTES ENVIADES (1934-1935).....	577
8.3.	ANNEX 3: CARTES REBUDES (1934-1935)	597
8.4.	ANNEX 4: FOTOGRAFIES.....	641
	BIBLIOGRAFIA	663

ÍNDIX D'IL·LUSTRACIONS

Il·lustració 1: libretes de notes que l'autor intitulava, en la major part dels casos, "libros"	34
Il·lustració 2: algunes de les planes de la sèrie Dietari (1923-1934).....	35
Il·lustració 3: primera plana del Dietari-mestall dels anys 1932-1933-1934.	36
Il·lustració 4: dibuix d'una senyera coronada a les planes del volum.	37
Il·lustració 5: els quatre volums de la sèrie Vària.	39
Il·lustració 6: alguns volums de la sèrie Dietari II sense enquadrar.	40
Il·lustració 7: volums relligats de la sèrie Dietari II.....	40
Il·lustració 8: algunes de les portades de les Nòtules.....	48
Il·lustració 9: exemple de portada dels Decàlegs.....	49
Il·lustració 10: capítol dels Decàlegs que versa al voltant del nom i la filiació de la l lengua.	50
Il·lustració 11: fragment del text original Varia I.....	53
Il·lustració 12: obertura de curs 1933-1934 de Lo Rat Penat.	58
Il·lustració 13: representació foneticoetimològica de la forma "Saint-Jaques", que l'autor valencianitza com a "Sentiac".....	84
Il·lustració 14: dibuix de la maquinària.	168
Il·lustració 15: dibuix de la batedora amb cadascuna de les parts.....	172
Il·lustració 16: dibuix de l'entrada d'aire de la caldera.	173
Il·lustració 17: dibuix-mapa de les valls de Leida.	176
Il·lustració 18: vista del Montgó i cadascun dels llocs dels voltants, de la carena i la vessant.	177
Il·lustració 19: nou dibuix de les valls de Leida.	181
Il·lustració 20: dibuix del con de la blanquejadora.....	194
Il·lustració 21: dibuix de la tela.	194
Il·lustració 22: dibuix del tifell.....	199

Il·lustració 23: dibuix de la renglera de teules i la figura d'un cadàver al davall.....	210
Il·lustració 24: dibuix de les transmissions de la batedora.	219
Il·lustració 25: dibuix de la trellija.....	224
Il·lustració 26: dibuix per a una reforma en què es poden llegir algunes de les parts de la planta: “viga [sic] de fust”, “tabic” i “viga [sic] de ferre”.	244
Il·lustració 27: alguns càlculs que feia en brut l'autor.	249
Il·lustració 28: dibuix de la caldera en què es pot observar l'eixida d'oli i vapor.....	250
Il·lustració 29: dibuix-mapa de les instal·lacions de Pego.....	260
Il·lustració 30: dibuix del tipus de forats del garbell.	261
Il·lustració 31: dibuix multidimensional de la dama de Morvedre.....	264
Il·lustració 32: dibuix del badil.	265
Il·lustració 33: dibuix del camí de Bétera i la redor.....	279
Il·lustració 34: dibuix dels diferents tipus de recipients per a cuinar arròs, amb la intenció de diferenciar la paella del caldero.	280
Il·lustració 35: dibuix del magatzem de Pego.	283
Il·lustració 36: dibuix de la bifurcació dels camins.....	284
Il·lustració 37: dibuix de les mesures del capitell.....	293
Il·lustració 38: matisador en construcció.....	297
Il·lustració 39: detall de la roseta d'eixida.....	297
Il·lustració 40: dibuix de la transmissió de la batedora.....	300
Il·lustració 41: dibuix de la serra circular per a tallar les garbes.....	300
Il·lustració 42: dibuix de la punta de fletxa (sageta).....	325
Il·lustració 43: dibuix dels taulells del sòl de la casona.	328
Il·lustració 44: planta de l'aqüeducte de Peña Cortada sobre el barranc de la cueva del Gato.....	332
Il·lustració 45: planta en detall del mateix aqüeducte sobre el barrnc de la cueva del Gato.	332
Il·lustració 46: detall del tallat de Peña Cortada després del pont-aqüeducte.	333

Il·lustració 47: primer error d'anivellament en horitzontal al primer túnel del susdit aqüeducte.....	333
Il·lustració 48: dibuix de la barraca.....	334
Il·lustració 49: dibuix del camí de Vinyaro.....	334
Il·lustració 50: planta hipotètica del recorregut de l'aqüeducte de Peña Cortada per la rambla de Alcotas	335
Il·lustració 51: dibuix de l'estela funerària.	337
Il·lustració 52: dibuix del cingle on està situat el castell.	338
Il·lustració 53: dibuix de les restes del pont.	339
Il·lustració 54: dibuix del tram de l'aqüeducte de Peña Cortado en el camí de Vinyaro.	342
Il·lustració 55: vista en planta de la Canyada i de l'estació, en què es distingeixen algunes boques de les coves males.	349
Il·lustració 56: dibuix d'un catxerulo en falsa volta.....	349
Il·lustració 57: vista en planta de la Canyada.	349
Il·lustració 58: dibuix del tram de l'aqüeducte de les Llometes pel camí de la Tapieta. ..	350
Il·lustració 59: plànol del centre de València, que comprén l'actual carrer Pintor Sorolla, el carrer de la Nau i l'avinguda de Maria Cristina.	356
Il·lustració 60: plànol de la part superior de l'actual barri de la Coma, a Paterna.....	364
Il·lustració 61: plànol de la situació d'un possible pou de l'aqüeducte de la Covatella o de les Llometes.....	366
Il·lustració 62: plànol del transportador de la fàbrica de ceràmica de Manises.....	370
Il·lustració 63: dibuix d'una xaveta.....	390
Il·lustració 64: dibuix de diferents xavetes en eixos.....	390
Il·lustració 65: dibuix de diferents tipus de botiges.	397
Il·lustració 66: dibuix d'una tenalla per a disparar coets.....	404
Il·lustració 67: dibuix de l'escut heràldic de l'Alqueria del Moro.....	413
Il·lustració 68: planta de l'aqüeducte del Corral dels Xurros, al camí de Lliria.....	415
Il·lustració 69: dibuix del mur de l'aqüeducte amb els forats per a una possible escorrentia.....	415

Il·lustració 70: dibuix d'una de les cobertes dels forats de tipus barraca o barraqueta....	415
Il·lustració 71: dibuix del tall transversal de l'aqüeducte.	416
Il·lustració 72: dibuix de la falç.	442
Il·lustració 73: dibuix de la corbella.....	442
Il·lustració 74: càlculs	447
Il·lustració 75: dibuix de la col·locació de la turbina	462
Il·lustració 76: dibuix del piló trobat al pla de la Sanxa.....	463
Il·lustració 77: dibuix en planta del lacus romà del Pitxerí.	475
Il·lustració 78: església de Jesús Pobre.....	643
Il·lustració 79: la filla de Nicolau Primitiu, Antònia Gómez Senent, a Massarrojos.....	643
Il·lustració 80: les filles de Nicolau Primitiu a Massarrojos.	644
Il·lustració 81: la filla major de Nicolau Primitiu, Antònia Gómez Senent, a Massarrojos.	644
Il·lustració 82: Massarrojos, dia de l'Assumpta.	645
Il·lustració 83: les filles de Nicolau Primitiu, a Massarrojos.	645
Il·lustració 84: la família de Nicolau Primitiu a l'Hort de Massarrojos. D'esquerra a dreta: Xari Gómez Senent amb un home que no identifiquem, J.José Senent Ibañez, Joan Senent Ibañez, Maria Antònia Ibañez Alonso, una dona no identificada, Maria Antònia Senent Ibañez, Antònia Gómez Senent, Domingo Gómez Senent, un home no identificat, Rosario Senent Ibañez i Maria Amparo Gómez Senent.....	646
Il·lustració 85: Jesús Pobre	646
Il·lustració 86: torre de Piles.....	647
Il·lustració 87: entrada de la torre de Piles.	647
Il·lustració 88: funeral de Cebrian Mezquita, un dels membres fundadors de Lo Rat Penat, a la ciutat de València. S'hi pot distingir Nicolau Primitiu, que es troba tot just darrere de la senyera.	648
Il·lustració 89: el Pou Clar, Ontinyent.	648
Il·lustració 90: castell de Benissanó, el Camp de Túria.	649

Il·lustració 91: finestra gòtica geminada del Palau de la Generalitat, a València.	649
Il·lustració 92: entrada a l'ermita de Montcada, l'Horta Nord.	650
Il·lustració 93: ermita de Montcada, l'Horta Nord.	650
Il·lustració 94: vista des de la séquia major de Sueca. Al fons, la muntanya de Cullera. .	651
Il·lustració 95: vista del Toix des del Mascarat.	651
Il·lustració 96: documents diversos d'actes relacionats amb Lo Rat Penat: entrades per als Jocs Florals i llur convit d'honor i ball; i, a més, una entrada per al Teatre Principal de València.	652

PRELIMINARS

1. INTRODUCCIÓ

Durant els darrers anys, les diferents veus que han configurat el panorama de la literatura memorialística en català han esmerçat temps i esforç per tal que aquests papers en forma de dietaris, memòries, successos, notícies i manuscrits d'aquesta mena no restassen en oblit. De fet, gràcies al treball dels especialistes de les diferents universitats del domini lingüístic catalanoparlant, s'ha bastit un corpus massís d'escrits redactats en la llengua nostrada d'ençà l'època medieval i, així mateix, s'han portat a terme diversos congressos i seminaris relacionats amb aquesta qüestió, la qual cosa evidencia que, malgrat l'escassetat de mercat lector, encara hi ha un interès creixent pel rescat i la posada en valor d'aquesta literatura.

És cert, doncs, que l'anomenada literatura memorialística, l'objectiu de la qual és deixar memòria per a l'esdevenidor, no deixa de ser una etiqueta rebel i gairebé invisible per al públic, però essencial per preservar els episodis més importants de la nostra història, així com per contribuir amb els diversos aspectes lingüístics i culturals que s'hi tracten.

I és que la memorialística té un doble interès: la proximitat a la llengua col·loquial i les dades, molt vivaces, que es desprenen de la vida quotidiana de l'època en què s'escriuen. Les terres de llengua catalana han produït, d'ençà l'època medieval, un corpus ben digne d'aquest tipus de literatura, que té un valor afegit per raons històriques. La pèrdua de l'oficialitat del català, la manca d'ensenyament en la llengua pròpia i l'alfabetització en castellà a partir del segle XIX van fer molt excepcionals les memòries i els dietaris escrits en la nostra llengua, la qual reflectia aleshores el desgavell d'una escriptura no filtrada per un procés educatiu i per la desorientació ortogràfica i els calcs morfosintàctics i lèxics del castellà.

Particularment, el País Valencià, sotmés durant el segle XIX als costums lingüístics de Castella i interferit notablement per l'idioma dominant, va patir una minva dels usos escrits en la llengua autòctona de manera gairebé total, amb la qual cosa solament han arribat a les nostres mans testimonis memorialístics en valencià de manera anecdòtica, sense a penes pes literari. No és sinó fins al primer terç del segle XX que es donen a València una sèrie d'agradables excepcions. Entre aquestes brillen, per la quantitat de textos escrits i per l'interès objectiu de les dades sobre els costums i la vida econòmica i intel·lectual de la zona central del País Valencià i per ser testimoni d'un dels últims moments del prefabrisme, les memòries de Nicolau Primitiu Gómez Serrano (1877-1971), escrites entre els anys 1916 i 1971, i que

no són sinó el retaule de la vida cultural de cada època i, de retop, el calaix en què l'autor serva moltes de les seues teories arqueològiques i les seues observacions toponímiques i filològiques, en general. Tot allò, unit a la pràctica quotidiana de l'autor, emmarcada dins de les esferes intel·lectuals del valencianisme, suscita un interès lingüístic i literari evident per als professionals de la història de la llengua i literatura catalanes.

En qualsevol cas, aquestes memòries de Nicolau Primitiu traspuen una sinceritat que no sempre està present en les obres editades que s'adrecen a un públic lector. En aquest sentit, hi ha unes paraules de Francesc Ferrer Pastor que s'hi avenen de meravella: “de vegades en la lletra pública un es limita a dir el que creu [que] ha de caure bé al lector i deixa d'expressar les pròpies conviccions” (1980: 21).

El nostre propòsit, ara, és editar el volum corresponent als anys 1934 i 1935, concretament des del 5 de juliol de 1934 fins al 29 de desembre de 1935, perquè corresponen a una època històrica molt interessant (l'etapa de preguerra, en plena Segona República Espanyola), en què l'autor ocupava un lloc central del valencianisme cultural: entre altres coses, fou llavors president de les entitats culturals Lo Rat Penat i Proa. L'autor l'intitulà *Varia I* (1934-1935). Nosaltres adoptem el títol factici de *Varia I*. L'hem escollit no solament per l'interès de la llengua i de les notícies que s'hi reproduïxen, sinó com un testimoni d'afecte cap a un patrici valencià de conducta exemplar, de fidelitat lingüística absoluta, de generositat admirable i d'implicació i compromís per la llengua i pel país. La part que s'edita, tot i que és força extensa, constitueix una mínima porció si tenim en compte que l'autor va redactar vora una trentena de volums de memòries conservats en arxius d'accés no públic, dels quals només se n'ha editat un: la part que correspon a l'any 1936, quan esclatà la Guerra Civil espanyola.

No cal dir que han estat diverses les motivacions que ens han estimulat a emprendre aquest treball. Amb el present estudi, ens acostem a la realitat més íntima del valencianisme dels anys trenta, a les observacions toponímiques, dialectològiques i gramaticals més detallades del patrici, així com al seu model lingüístic primerenc, i a les diferents concepcions nacionals i lingüístiques que basteixen el seu pensament, que repercutiran en les seues obres publicades posteriorment. Així mateix, considerem que la salvaguarda i coneixement del nostre patrimoni cultural és una tasca obligatòria per a comprendre el nostre present.

2. OBJECTIUS I METODOLOGIA

L'objectiu d'aquest treball és estudiar i editar les memòries inèdites de Gómez Serrano –d'ara en avant referit com a Nicolau Primitiu–, corresponents als anys 1934 i 1935, que es conserven en l'arxiu privat de la família de Nicolau Primitiu, al carrer Comte Altea, a la ciutat de València; i a l'arxiu privat de Primitivo Gómez Senent, a Rocafort. A València, els descendents familiars guarden gran part dels dietaris inèdits que va escriure, i a Rocafort es guarda gran part del seu patrimoni documental, encara inaccessible per als investigadors. Aquesta secció de les memòries, que l'autor intitulà com a *Varia I*, comprenen 900 pàgines aproximadament, que l'autor mateix enquadrà en pasta valenciana. La nostra edició abasta des del 5 de juliol de 1934 fins al 31 de desembre de 1935. Comença amb l'inici del volum *Varia I* i finalitza l'últim dia de l'any 1935, ja que l'any 1936 ha estat transcrit i editat per Emili Casanova i Josep Daniel Climent. En l'estudi introductori a l'edició destaquem els fets més rellevants del valencianisme cultural de la primera meitat del segle XX, atés que l'autor fou un fidel exponent de la molt minoritària burgesia valencianista dels anys trenta, que ell mateix va tractar d'articular amb diverses iniciatives; i, òbviament, els aspectes més concrets de les memòries.

Així doncs, hem fixat, a partir d'aquesta idea general que ens ha esperonat a realitzar aquesta investigació, els següents objectius fonamentals:

1. Presentar ara i ací gran part del dietari *Varia I* (1934-1935) –d'ara en avant *Varia I*– de l'autor Nicolau Primitiu Gómez Serrano, que hem exhumat de l'arxiu privat de la família, i posar-ne a l'abast dels estudiosos una edició fidel a la llengua original, però amb una mínima modernització ortogràfica per tal de facilitar-ne la lectura, ateses les notables irregularitats gràfiques de l'original. Només s'havien editat, per Josep Daniel Climent i Emili Casanova, els volums corresponents a 1936. Ara, amb l'edició del volum que comprén els anys 1934 i 1935, s'aporta una bona part del període republicà espanyol (1931-1939), corresponent en bona part als anys de govern de la CEDA, però també d'una intensa activitat del valencianisme cultural i polític. Així mateix, va ser l'època en què l'autor exercí la presidència d'entitats com Lo Rat Penat i Proa.
2. Analitzar i posar en relleu els aspectes del susdit text que tenen un especial interès des del punt de vista de la filologia i de la història cultural, com són els aspectes biogràfics de l'autor i la seua presència en el valencianisme cultural i polític, les idees

lingüístiques i nacionals o l'estudi de la toponímia, entre d'altres. Excloem, per tant, l'anàlisi del text des de la perspectiva estrictament literària.

3. Recollir, inventariar, contextualitzar i analitzar els textos dietarístics de l'autor i els dels seus precedents més pròxims, que hem encabit en l'anomenada *literatura memorialística*.
4. Presentar el model lingüístic de l'autor a partir d'una anàlisi de la llengua del *Varia I* per tal de tindre, si més no, una idea general de les seues tries lèxiques i gramaticals durant la dècada dels anys trenta, la qual cosa ens permetrà de mostrar, així mateix, l'evolució de la seua escriptura i realitzar pinzellades comparatives amb dietaris d'unes altres èpoques.
5. Aportar documentació tant escrita com gràfica que servisca de suport per a la contextualització del dietari. Als annexos reproduïm discursos i conferències llegides en públic, cartes enviades i rebudes i fotografies fetes durant l'època de redacció del tom memorialístic. De fet, sovint hi podem trobar referències directes, fet que dona al document una vivacitat i un dinamisme evidents.

Pretenem, així mateix, que a força de continuar investigant sobre el vastíssim ventall d'anàlisi que la figura del patrici suscita, es tinguen en compte tots els seus textos que encara romanen invisibles, si més no, als investigadors i al gran públic, en general. Cal que el llegat d'un dels personatges més importants de la història valenciana contemporània no reste ocult en arxius privats. Esperem que aquest treball siga l'esperó perquè, definitivament, tota la seua obra inèdita passe a domini públic, atesa la dimensió històrica del personatge.

En el nostre treball he aplicat la metodologia adient a una edició filològica i crítica d'un text contemprani prefabrià. Per a la transcripció, ens hem inspirat en els criteris de la col·lecció "Els Nostres Clàssics" (Editorial Barcino), però per raons pràctiques hem eliminat les apostrofacions que no corresponen a la normativa fabrista, hem regularitzat l'us de *b/v*, de les consonants *s/ss*, *j/g*, *tj/tg* i *c/ç* i hem resolt les elisions d'acord amb la normativa actual. Això ens ha ajudat a sistematitzar l'aplicació de certes formes en casos dubtosos i matisar-ne d'altres que presentaven alguna dificultat afegida. Hem posat a peu de pàgina tant les anotacions de caràcter textual com l'aparat crític.

La transcripció afecta tot el text que hem delimitat. S'han suprimit, però, tretze capítols perquè no eren d'interés (catastres amb símbols il·legibles, esborranys...) o perquè estaven ratllats pel mateix autor. En concret, és la meitat del capítol 16 i els capítols 28, 38, 71, 73, 74, 116, 136, 225, 242, 256, 279 i 331.

Pel que fa a l'estudi sobre el context històric, hem realitzat una exhaustiva recerca bibliogràfica per tal de situar els esdeveniments que s'hi narren i establir-ne paral·lelismes d'acord amb la història de l'època, tot posant l'èmfasi en el món del valencianisme cultural i polític de principis dels trenta, dins del marc polític de la Segona República Espanyola. Així doncs, hem mirat d'explicar la visió del patrici sobre els diferents esdeveniments que van tindre lloc durant el bienni 1934-1935. Els més rellevants són els que corresponen a les activitats de Lo Rat Penat i Proa, atés que ell mateix en fou president llavors. De la mateixa manera, hem relacionat els aspectes intel·lectuals més cridaners de l'autor amb els estudis publicats que versen sobre aquests particulars punts de vista en la resta de la seua obra, amb la qual cosa els hem corroborat i matisat. I fins i tot hem pogut desvelar-ne d'altres.

La tasca més feixuga, però, ha estat la recerca documental sobre els precedents de l'obra dietarística de Nicolau Primitiu i sobre les dades del seu *Dietari*, per tal de destacar-ne la singularitat i l'interés respectivament. Per a assolir això, hem hagut d'escorcollar tant en els arxius de la Biblioteca Valenciana, en els quals hem trobat correspondència diversa, com en els arxius familiars, repartits en diferents indrets del país com València, Rocafort, etc., que han servit per a recollir tot el material inèdit i més concretament dietarístic de l'autor, així com documentació manuscrita desconeguda referent a successos i notícies a casa nostra. Fins i tot, alguns arxius municipals, com els de Dénia i Godella, ens han aprofitat per a reunir material gràfic de l'època d'escriptura del volum, sobretot fotografies fetes pel mateix Nicolau Primitiu. Així mateix, hem d'agrair l'ajuda desinteressada que, durant tot aquest procés, ens han proporcionat investigadors tan competents com Josep Daniel Climent, gran coneixedor de l'obra del prohom valencianista, i Carmen Gómez-Senent i Lluís-Miren Zalbidea, que ens han obert el camí per a trobar documentació pràcticament perduda. Cal no oblidar tampoc la paciència d'Empar Gómez Senent, filla de l'autor, a qui vam entrevistar per a conèixer de primera mà el relat familiar.

Una vegada redactada gran part de l'estudi preliminar i transcrit i editat el text, hem fet l'anàlisi lingüística, una tasca que demanava que el document estigués enllestit per tal de localitzar i estudiar els trets gramaticals i lèxics més singulars amb el propòsit d'establir el model lingüístic de l'autor, un aspecte del qual s'ha fet alguna pinzellada en estudis anteriors,

encara que no mai de manera sistemàtica. En aquest treball hem fet un examen de l'ortografia, la fonètica, la morfosintaxi i el lèxic per tal de presentar el primer estudi sobre l'ideal idiomàtic de Nicolau Primitiu, si més no en una època determinada de la seua vida. Hem aconseguit aplicar-hi una certa sistematicitat i alhora una esquematització dels trets comentats d'acord amb el model d'anàlisi que plantegen Joaquim Martí al *Llibre de antiquitats de la seu de València* (1994) i Antoni Ferrando a *L'ideal idiomàtic de Manuel Sanchis Guarner*, en *Manuel Sanchis Guarner: un humanista valencià del segle XX* (2006), respectivament. Val a dir que hem pogut descriure i caracteritzar la major part dels trets lingüístics gràcies a l'ajuda de reculls lexicogràfics descriptius, principalment el *Diccionari Català-Valencià-Balear* d'Alcover i Moll; i contrastar-los amb la normativa actual, recollida als dos diccionaris prescriptius del nostre idioma: el *Diccionari Normatiu Valencià*, de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, i el *Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans*.

3. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Recorde que vaig tindre el meu primer contacte amb la figura de Nicolau Primitiu Gómez Serrano, directament o indirecta, de ben petit, atés que mon pare li professava una gran estima tant des del punt de vista personal com intel·lectual. Certament, per raons d'edat no era conscient de la dimensió històrica del personatge, si bé és cert que el seu nom s'esmentava sovint en converses de caire llibresc, així com en carrers, monuments i biblioteques. A l'escola, el seu nom es deixava entreveure anecdòticament, sense entrar en els detalls, com una figura discreta però, d'alguna manera, imprescindible.

Fou durant l'etapa universitària quan, a poc a poc, vaig començar a interessar-me per la seua obra, sobretot en veure la profunda i sincera admiració que una bona part del departament de Filologia Catalana sentia pel seu treball. Tanmateix, la seua tasca toponímica hi era qüestionada pels seus plantejaments iberistes, que el desvincularen del món de la romanística internacional. Tot això, unit a la seua concepció del valencianisme en els termes en què era presentat aquest en els anys de la II República espanyola, potser superada pel valencianisme fusterianista dels anys seixanta, deixaven un xic desemparat el llegat de don Nicolau, per la qual cosa el seu relat no gaudia d'una valoració positiva, només salvat per l'exemplaritat de la seua lleialtat lingüística i de la seua generositat envers totes les empreses valencianistes.

Malgrat els prejudicis que suscitava la ploma del lletraferit valencià, el professor Emili Casanova m'engrescà per a fer un treball sobre toponímia tot tenint com a base l'opuscle *Neotoponímia. Introducció a l'estudi de la toponímia*, que l'autor publicà l'any 1966. El seu

eclecticisme intel·lectual m'atragué tant que, a partir d'aleshores, vaig començar a llegir molts estudis dedicats a la seua figura i obra, principalment els publicats per Josep Daniel Climent: articles de revistes, llibres, etc. De fet, gràcies a la lectura dels dietaris de l'any 1936, publicats pels mateixos Casanova i Climent, i les classes de literatura memorialística del professor Vicent Escartí, vaig entendre com la visió personal dels diversos successos i notícies esdevinguts a casa nostra podia transmetre una sincera i transparent perspectiva allunyada dels filtres dels escrits destinats a la publicació.

Al setembre de l'any 2013, fou el mateix professor Escartí, junt amb Rafael Roca, els qui em feren saber que el número mensual de la revista *Saó* homenatjava l'insigne bibliòfil. Amb tota la informació recollida fins aleshores, vaig poder reunir una petita biblioteca sobre tot allò relacionat amb l'obra de Nicolau Primitiu.

En acabar la carrera, i durant la meua estada a Barcelona, on vaig cursar un màster d'ensenyament a la UAB, el professor Antoni Ferrando em motivà per a fer la meua primera comunicació en un congrés sobre el llegat de don Nicolau. Ell, que havia dirigit el meu projecte de grau, em dirigí molt amablement la recerca sobre el patrici valencià i m'orientà a escorcollar en els arxius de l'Institut d'Estudis Catalans, l'organisme amb el qual don Nicolau havia mantingut una relació fluida durant la primera meitat del segle XX.

Així doncs, al febrer de 2015 ja vaig llegir la ponència "Nicolau Primitiu i el record enyoradís del llegat cultural del Regne de València" al *VI Simposi Internacional Noves Tendències en I+D+I en Literatura, Llengua, Ensenyament i TIC sobre la Corona d'Aragó (Edat Mitjana i Moderna), de la Innovació al Cànon*, amb què iniciava el meu camí en la investigació. En acabar el màster, el professor Ferrando m'engrescà a cursar el Doctorat en Llengües, Literatures, Cultures i les seues aplicacions, de la Facultat de Filologia de la Universitat de València. I és que, després d'una intensa recerca a l'arxiu de la Biblioteca de Catalunya per tal d'elaborar la meua comunicació al *XVIIè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, de l'AILLC, celebrat a València el juliol de 2015, titulada "Epistolari Jaume Bofill i Mates (1878-1933) i els escriptors valencians del primer terç del segle XX (1916-1932)", el doctor Ferrando m'estimulà a investigar la història del valencianisme cultural de les primeries del segle XX.

I, havent de concretar el tema de la tesi, em vaig decidir a fer l'aspecte més desconegut de l'obra del patriarca valencià: els dietaris. Llevat dels de l'any 1936, continuaven inèdits i desconeguts i calia posar-los a l'abast del públic, de manera que s'havien de transcriure i editar. Vista la immensitat de la seua obra dietarística, havia de centrar-me en un període determinat; vaig optar pel volum *Varia I* del bienni republicà de 1934 i 1935, criteri que

explica l'inici i el final del meu treball de transcripció i estudi. Això em permetia acostar-me a la història cultural d'aquell període, estudiar el model de llengua de l'autor, exhumar documentació desconeguda i conèixer una visió personal de don Nicolau pel que fa als aspectes ideològics, dialectològics i toponímics, així com per tot allò relacionat amb el que s'esdevenia en les esferes intel·lectuals valencianes. En definitiva, tenia per davant tot un repte a aconseguir. I ja no vaig deixar de treballar-hi.

Des de setembre de 2015, n'he donat diversos avanços en congressos, conferències, seminaris, etc. No solament a l'esmentat col·loqui de l'AILLC i als diferents simposis realitzats cada any a la Nucia, en el marc de les activitats de l'IVITRA, de la Universitat d'Alacant, sinó també en congressos nacionals, com ara el *I Congrés de Joves Investigadors en Llengua i Literatura Catalanes*, amb la comunicació "L'obra inèdita de Nicolau Primitiu: memorialística, poesia i assaig", i en congressos internacionals, en concret, el *25è Col·loqui Germanocatalà*, a l'Otto Friedrich Universität de Bamberg, Alemanya, al setembre de 2016, amb la comunicació "Llengua i nació en el dietari *Varia I* de Nicolau Primitiu Gómez Serrano (1934-1935)"; i el *LXII Anglo-Catalan Society Annual Conference*, a la Universitat de Leeds, Regne Unit, amb la comunicació "Un repàs a la literatura memorialística al segle XX. Els dietaris de Nicolau Primitiu Gómez Serrano".

A més a més, vaig participar en seminaris nacionals que versaven sobre el tema de la memorialística catalana, com el *Seminari sobre literatura memorialística*, a l'octubre de 2016, a la Universitat de València, gràcies al qual em va permetre col·laborar en el *Grup de Recerca Memòria Personal*, de la Universitat Autònoma de Barcelona. De la mateixa manera, durant la meua estada a la University College Cork (Irlanda), on vaig fer una tasca docent i investigadora de tres mesos (de març a juny de 2016), es presentà la meua recerca sobre l'obra de don Nicolau i el valencianisme cultural de la primera meitat del segle XX al seminari *Workshop on Transcribing and Editing Manuscripts*.

Moltes d'aquestes investigacions van ser publicades en revistes d'impacte internacional, com *Mirabilia Journal*, *Scripta* o *Caplletra*. Quant a l'obra memorialística de don Nicolau, vaig publicar al número 43 de la *Revista Internacional d'Humanitats*, "Literatura memorialística del primer terç del segle XX: el dietari *Varia I* (1934-1935) de Nicolau Primitiu Gómez Serrano". Així doncs, algunes parts contingudes en aquesta tesi han estat avançades en forma d'articles.

Finalment, durant els darrers mesos d'investigació vaig eixamplar l'estudi de l'obra de Gómez Serrano, incorporant troballes recents en matèria de memòries al País Valencià amb

què havia ensopegat fent la tesi doctoral. Un dels documents que, col·lateralment, vaig exhumar fou el dietari del pare Andreu Ivars i Cardona, franciscà natural de Benissa, molt pròxim ideològicament a don Nicolau. El vaig donar a conèixer, amb el títol de “Ocultació i fidelitat traductora en les fonts catalanes. El cas literari d’Andreu Ivars i Cardona (1936)”, al *XVIII Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, celebrat a Bucarest (Romania) el juliol de 2018.

4. ESTRUCTURA

Hem estructurat el nostre treball en dos blocs bàsics i una secció documental. En el primer aportem l’estudi del context en què s’emmarca el dietari *Varia I* (1934-1935) i l’anàlisi temàtica i lingüística d’aquest; en el segon, la transcripció i edició del text. Finalment, en els annexos, recollim l’aportació documental reunida: discursos, cartes, fotografies..., que ajuden a copsar d’una manera més exacta les circumstàncies que envolten el contingut del dietari.

La primera part de l’estudi és una panoràmica sobre els precedents de la dietarística de Nicolau Primitiu, és a dir, sobre els testimonis de literatura memorialística en català d’ençà la darrereria del segle XVIII, quan la producció començà a minvar considerablement en benefici del castellà, amb una atenció especial als textos produïts al País Valencià, que ja des del segle XVIII queda pràcticament orfe d’aquest tipus de literatura. Val a dir que enllacem aquests textos amb el primer terç del segle XX, quan apareixen els dietaris de Nicolau Primitiu, de manera que fem un recorregut general per les seues pàgines, que abracen un període de més de cinquanta anys, des de 1916 fins a 1971. Els toms *Vària*, les nòtules i altres textos són el poal on aboca els seus pensaments diaris, que s’entremesclen amb curiosos escrits d’altra mena.

La segona part se centra en l’estudi i edició del tom memorialístic *Varia I* (1934-1935). En un primer capítol es fa l’emmarcament de l’obra de l’autor en el context sociocultural de la Segona República Espanyola, en què tractem de condensar els fets polítics i culturals que s’hi esdevingueren: l’efervescència valencianista dels anys trenta a través d’entitats i partits polítics, l’aparició de premsa periòdica i llibres en valencià, les iniciatives per a normativitzar i normalitzar l’idioma, etc. Tot seguit, es presenta la descripció del manuscrit: nom, lloc de conservació, datació, tipus de paper, etc. A continuació, ens endinsem en el contingut del dietari i, efectivament, en les idees de l’autor que se’n deriven.

L’estudi del contingut de l’obra es divideix en els capítols següents:

- “Unes pàgines íntimes, quotidianes i moralitzadores”, en què es fa observar la naturalesa espontània del dietari. L'autor hi escriu anècdotes personals i familiars, així com reflexiona sobre temes d'economia, societat o ètica i moral.
- “Testimoni del valencianisme cultural: Lo Rat Penat i Proa, en què s'estudia la presidència de l'autor en aquestes dues entitats valencianistes des de la seua perspectiva.
- “La visita de Pompeu Fabra a València el 1935”, en què es presenta, des del punt de vista del patrici, la visita de l'homenot català i els intel·lectuals de l'Institut d'Estudis Catalans.
- “Apunts toponímics”, en què es mostren les observacions sobre toponímia fetes pel patrici al dietari, tot relacionant-les amb els seus mètodes d'anàlisi toponímica, explicats també en algunes de les seues obres.
- “Nacionalisme i llengua”, en què fem unes consideracions sobre la idea de llengua i nació que conté el tom. Està dividit en tres subparts:
 - Els límits de la nació
 - La llengua nacional i la seua codificació
 - Les lliçons lingüístiques de Nicolau Primitiu

Tot seguit s'ofereix l'anàlisi filològica del document, tant pel que fa al lèxic com a la gramàtica. La primera part, dedicada a l'estudi gramatical, s'estructura d'acord amb els tres pilars fonamentals de la llengua:

- Grafies
- Fonètica
- Morfosintaxi

Posteriorment, l'estudi lexicogràfic comença amb l'anàlisi d'una selecció de mots que poden tindre un especial interès lingüístic, que definim segons els diccionaris descriptius i normatius de referència (el *Diccionari Català-Valencià-Balear* d'Alcover i Moll d'una banda, i el *Diccionari Normatiu Valencià* de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua i el *Diccionari de l'Insitut d'Estudis Catalans* per una altra) i també segons els que emprava l'autor (*Diccionario Valenciano-Castellano* de Martí Gadea). Hi ha també la definició d'alguns mots col·loquials extreta del *Diccionari Històric del Valencià Col·loquial* de Joaquim Martí Mestre i alguna curiositat del *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, de Joan Coromines. Junt amb aquest reguitzell, hem incorporat dos apartats titulats “Creacions i particularitats lèxiques” i

“Composició lèxica”, en què hem reunit mots de collita pròpia de l'autor i estructures creades a partir de diferents processos parasintètics.

Seguidament, hem presentat la variació lèxica existent al dietari, tot dividint l'apartat en quatre subcapítols:

- Preferències estilístiques i morfològiques
- Preferències lèxiques valencianes
- Doblets sinonímics
- Camps semàntics (hi hem introduït els àmbits que copaven la vida de l'autor: la toponímia i la maquinària arrossera)

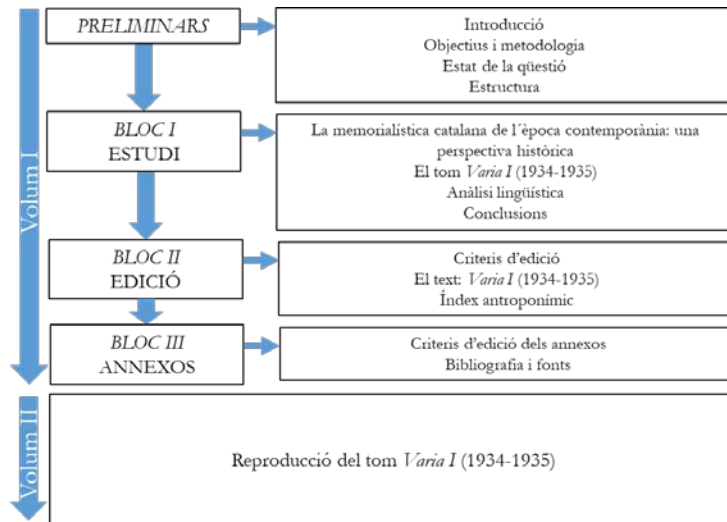
A continuació fixem els criteris d'edició i de confecció dels aparats textual i crític.

Tot seguit, hi ha el nucli central del treball: la transcripció i edició del dietari *Varia I*. El text està dividit en capítols, tal com ho fa l'autor. En les notes a peu de pàgina hem incorporat no sols l'aparat textual, sinó tots aquells elements esperables d'un aparat crític imprescindibles per a la comprensió del text, especialment topònims i antropònims.

Als annexos hem inclòs els materials que ens ha servit per a contextualitzar certs episodis personals i històrics esdevinguts durant el bienni 1934-1935, que afecten no solament el dietari sinó també l'estudi preliminar. Hi hem presentat cinc annexos, que hem dividit en:

- Discursos i conferències
- Cartes enviades
- Cartes rebudes
- Fotografies (fetes per l'autor mateix)
- Entrevista a Empar Gómez Senent

Els quatre primers annexos abracen, així mateix, el període temporal del susdit bienni, els tres primers dels quals s'han transcrit segons els criteris d'edició que hem presentat al mateix capítol. Hem considerat que el darrer annex, l'entrevista realitzada l'any 2016 a la filla de l'autor, Empar Gómez Senent, havia d'aparèixer en aquest treball; al remat, també ens ha ajudat a edificar el llegat cultural del bibliòfil i aclarir algunes qüestions relacionades amb la seua figura.

ESTUDI

1. LA MEMORIALÍSTICA CATALANA DE L'ÈPOCA CONTEMPORÀNIA: UNA PERSPECTIVA HISTÒRICA

L'etiqueta *literatura memorialística* abraça aquells documents en què l'autor deixa constància dels successos i les notícies que l'envolten, així com de qualsevol dada o reflexió íntima, de vegades sense precisió cronològica, a manera d'assaig particular. El context sociocultural ha marcat el contingut de cada un dels dietaris escrits a casa nostra, de manera que a partir del segle XVII veiem un increment dels escrits de caire memorialístic i alhora un notable descens en la producció en llengua catalana com a conseqüència de la pèrdua de l'oficialitat de la llengua pròpia d'ençà les primeries del segle XVIII. Aquest fet, que afectà directament la competència escrita dels valencians en la llengua del país, i doncs en la memòria privada, repercutí considerablement en les actituds lingüístiques, que apartaven el català dels espais d'una certa formalitat i l'arraconaven al folklore i als usos familiars. A més, l'esclat de la premsa periòdica al segle XIX minvà la necessitat d'escriure documents de memòries i el gènere memorialístic es converteix en un gènere excepcional. De fet, la literatura epistolar substitueix en gran part la literatura memorialística, i aquesta, en esdevenir excepcional, tornarà a ser revalorada al tombant del segle. Una panoràmica d'aquest tipus de literatura ens podrà ajudar a comprendre les circumstàncies i la singularitat que envolten la tasca memorialística de Nicolau Primitiu Gómez Serrano.

1.1. Segles XVIII-XIX

El darrer testimoni de l'ús del valencià en un dietari abans del segle XX fou l'obra de mossén Josep Esplugues, capellà de Montaverner, a finals del segle XVIII, que amb el seu *Llibre de la església parroq[ua]l dels sans apòstols*, ha permès que reputats investigadors com Vicent Escartí (1998, 1999, 2010) o Emili Casanova (2002) n'hagen extret el suc i pogut fer constar la continuïtat dels dietaris en català a casa nostra. Les notes abracen el període de 1732 a 1761, i relaten la vida i els costums de de la població de Montaverner. Aquest testimoni representa la naturalitat en l'ús de la llengua pròpia de l'autor en l'escriptura en una època farcida d'una bona dosi de diglòssia. A més, s'hi observa un llenguatge ric amb ús de formes col·loquials i vives.

Més enllà de les fronteres estrictament valencianes, d'aquell període també conservem el testimoni de Joaquim Fiol i Estada (1782-1788) que, a Mallorca estant, va escriure un voluminós dietari en què presenta la vida i els costums palmesans de finals del

XVIII, així com un retaule perfecte del món de les lleis d'aleshores, ja que fou membre de la baixa noblesa palmesana, catedràtic de Dret a la Universitat de Mallorca i un advocat de prestigi. El dietari només comprén un període de sis anys (1782-1788), i el va recuperar Antoni Pons durant la dècada dels anys trenta –encara que no de manera íntegra– i Carme Simó (2014) ha estat l'encarregada de preparar-ne una nova edició. La castellanització imperant que, a poc a poc, anirà farcint la llengua nostrada és ben evident en aquest volum. De fet, el dietari del Dr. Fiol està escrit en un català molt castellanitzat, concís, encara que usat amb un registre formal i amb un lèxic ric (Simó 2014).

Així mateix, el filòleg Jordi Carbonell va posar en relleu la vasta producció de textos d'aquesta mena a l'illa de Menorca, un testimoniatge excepcional i sense precedents dins el conjunt de la nostra literatura. L'època setcentista menorquina fou batejada per Carbonell (2017: 176) com a “període menorquí de la literatura”, atés el gran paper de l'illa en les lletres catalanes. El seu criteri se sustentava en diverses qüestions: la llengua vernacla s'ensenyava a les escoles de l'època, s'utilitzava en les corporacions públiques i s'emprava per a temes literaris, lingüístics, històrics i científics en la Societat Maonesa de Cultura, una acadèmia fundada insòlitàment dins d'un clima de declivi per a la llengua catalana després del triomf de Felip V. Un poc contra corrent, la societat menorquina maldava per mantenir l'estatus oficial de la llengua catalana dins l'illa; de fet, Carbonell (2017: 177) recorda que “fins el governador anglès sir Richard Kane, que la parlava, la utilitzava en moltes de les seves ordres i bàndols”. L'investigador ens il·lustra, per tant, amb els següents dietaris escrits a Menorca a finals del XVII i principis del XIX: les *Notícies antigues de l'illa de Menorca*, del sacerdot i dramaturg Francesc Mercadal; el *Diari de Mabó, 1776-1826*, de Joan Roca i Vinent; el *Diari, 1774-1854*, de Josep Sancho i fins i tot un publicat anualment, el *Pronòstich diari*, des del 1776 fins al 1837. Fins i tot rescata dietaris de corsaris, com el de Jaume Soler o el de Miquel Amengual.

Val a dir que a Catalunya també es produïren textos de gran valor literari. Un dels testimonis més rellevants fou el dietari de Rafael d'Amat i de Cortada, Baró de Maldà, titulat *Calaix de sastre, en què s'explicarà tot quant va succeint a Barcelona i veïnat des de mig any de 1769, a les que seguiran les dels altres anys esdevenidors per divertiment de l'autor i de sos oients, annexes en el dit Calaix de sastre les més mínimes frioleres*, del qual s'han publicat fragments. Escrit entre el 1769 i el 1819, narra els successos de la Catalunya d'aleshores des de la perspectiva de la noblesa. El document supera l'austeritat dels llibres de notes d'aquella època, en els quals es feien només comptes i notes soltes. Al text, els escrits de caire circumstancial es barregen amb una dura crítica social. Al cap i a la fi, és un retaule en què l'autor no s'està de reflectir humorísticament

les coses més quotidianes (allò que menja, el que fa cada dia amb la seua família) alhora que descriu els costums catalans i relata els episodis festius i els viatges que fa. Tot això, amanit amb un to burlesc i subjectiu que converteixen el seu relat memorialístic en una mena de protoperiodisme costumista.

El canvi de segle fou paït de diferent manera en cadascun dels territoris, però el que resulta evident és que, cada vegada més, augmenta l'ús del castellà en la memorialística i hi disminueix l'ús del català. A Catalunya¹, entre els papers memorialístics en llengua vernacle que s'hi han pogut conservar, trobem diferents tipologies: llibres de comptes i notes soltes, com és el cas d'autors com Fèlix Torres, Amat de Palou o Joan Geronés; llibres de notes i comptes familiar, com la família Mariscot de Camós (1846-1914); autobiografies, com les memòries d'Isabel Piferrer (1814-1882); memòries barrejades amb autobiografia, com les de Pelegrí Casades, etc.

Els documents més interessants i que apleguen una qualitat literària més evident són les cròniques històriques o d'esdeveniments bèl·lics d'aquell segle, com foren el Setge de Girona o la Guerra del Francès. De fet, el dietari d'Isidre Mata del Racó, escrit el 1813, evidencia la brutalitat de la Inquisició espanyola, encara latent durant aquells anys.

El màxim exponent d'aquest segle XIX serà Jacint Verdaguer, el famós escriptor renaixencista, que va emprar en les seues obres un català culte, acurat i amb moltes influències clàssiques. Així ho palesa també el seu llibre *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa* (1889), un tipus de dietari inserit en l'anomenada "literatura de viatges". De fet, Anna Esteve (2010: 62) considera Verdaguer com un dels autors "puntals d'aquest gènere".

Al País Valencià, en canvi, la irrupció dels sectors renaixencistes i llur literatura incipient, units a la consolidació de periòdics com *Las Provincias* o *El Mercantil Valenciano* i publicacions com *El Mole* apaivagaven la necessitat d'escriure notícies i successos de caire privat. Si que és cert, però, que alguns investigadors han posat en rellevància la producció de memòries escrites en castellà durant aquell segle, com és el cas del professor Escartí (2010), que ha conformat una notable panoràmica del període vuitcentista d'aquesta mena de literatura, encara no hi ha cap indicatiu que ens indique la presència sòlida de reculls extensos de memòries en valencià. Això no obstant, han perviscut notes que, tot i ser en castellà, traspuen una certa valencianitat, com les notes de viatge publicades per Teodor Llorente al

¹ La base digital www.memoriapersonal.eu ens ha sigut de gran ajuda perquè aglutina la referència de molts documents memorialístics dels territoris de llengua catalana. Ha estat portat a terme pel Grup de Recerca d'Història Moderna Manuscrits, de la Universitat Autònoma de Barcelona (grupsderecerca.uab.cat/manuscrits/), amb qui hem tingut l'honor de col·laborar-hi.

diari *Las Provincias*. En efecte, conservem els escrits d'alguns personatges renaixencistes que van plasmar en paper i després publicar en premsa les cròniques de les eixides del «Centre d'excursions científicoliteràries i artístiques de Lo Rat Penat», gràcies a les quals poder conèixer el patrimoni cultural del País Valencià a través del valencianisme. De fet, també han pervingut alguns llibres de viatges d'aquests autors que es movien al voltant de les esferes del ratpenatisme. El cas del canonge Josep Sanchis Sivera n'és un exemple, tot i que els seus escrits són ja de principis del segle XX: *De Valencia a Cádiz* (1901), *Dos meses en Italia* (1902), *Dos días en Lourdes. Excursión a la Cueva Santa* (1903), *Una visita al Gran San Bernardo* (1905), *De Alemania, notas de viaje* (1906), *Una excursión a Mallorca* (1914), etc.

De la mateixa manera, investigadors novells com Jacob Mompó (2015) han exhumat documents ben interessants de la vida de personatges valencians de contrades com La Pobla de Duc a les acaballes del segle XIX, escrits en llengua castellana. Al capdavant, podem dir, amb total seguretat, que la recerca tenaç i constant ens brindarà un panorama assaonat del segle XIX valencià, si més no per tal de traçar un pal·li literari digne en termes de memorialística².

1.2. El segle XX

Si bé és cert que Catalunya fou el territori catalanoparlant que més sòlidament va resistir el canvi de paradigma del segle XIX amb l'aparició de la premsa regular, la producció dietarística en català a principis del segle XX encara és ben minsa en comparació amb l'esclat literari que s'hi esdevingué amb els diferents corrents que engalanaren el primer terç de segle. El crític Enric Bou va destacar algunes obres escrites a Catalunya en llengua vernacle que representaven un hibridisme estilístic que es trobava entre el periodisme i la literatura: es tracta d'una sèrie de dietaris públics publicats en premsa, entre els quals destaquen el "Glosari" d'Eugeni d'Ors, publicat en *La Veu de Catalunya*; els "Fulls de dietari" de Carles Soldevila, publicats en *La Publicitat* i el "Dietari espiritual", de Josep Maria López Picó, publicat en *La Revista* (Esteve 2010). Segons la mateixa Esteve (2010: 13), "potser l'obra que respon més canònicament a l'etiqueta de dietari publicat abans del conflicte bèl·lic espanyol és *Hores angleses*, de Ferran Soldevila, un recull d'anotacions que reuneixen les impressions i experiències derivades de la seua estada a Anglaterra a finals dels anys vint i que publica com

² Darrerament, arran de seminaris i comunicacions portades a terme en relació amb aquest camp, s'ha publicat un monogràfic al número 43 de la *Revista Internacional d'Humanitats*, anomenat "Construint la memòria: Una aproximació a la literatura memorialística (ss. XVI-XX)", al qual es pot accedir a <http://www.hottopos.com/rih43/index.htm>.

a llibre el 1938”³. En major o menor mesura, Catalunya sostingué prou fermament, ni que fos en diferents formats, aquest tipus de literatura, encara que no sempre en forma d’obres extenses i voluminoses.

Són de Mallorca dos dels dietaris més extensos de principis del segle XX; per tant, confirmen la continuïtat de la literatura memorialística en català més enllà del principat, i no precisament com quelcom anecdòtic, ja que abracen un període de més de trenta anys. Ens referim als dietaris del promotor cultural i assagista Joan Estelrich⁴ i de l’escriptor i lingüista mossén Antoni Maria Alcover⁵.

Joan Estelrich i Artigues (Felanitx, 1986- París, 1958) estigué estretament vinculat a la Lliga Regionalista de Francesc Cambó, gràcies a la qual estigué envoltat dels personatges del catalanisme cultural i polític del primer terç de segle; de fet, compartia l’ideari de la burgesia catalanista i d’aquesta manera va fundar Expansió Catalana (1919-1922). Els objectius d’aquesta organització, que passaven per difondre el missatge del catalanisme nacionalista arreu d’Europa, van obligar l’escriptor a romandre en l’exili durant la dictadura de Primo de Rivera, a la dècada dels anys vint. Cal dir, però, que d’una identificació ferma amb el nacionalisme passà a un posicionament que s’inclinava més prompte pel federalisme a partir de l’any 1930. També s’encarregà d’estreir vincles entre Catalunya i Mallorca, i va tractar d’enfortir les relacions entre els intel·lectuals catalans i mallorquins⁶.

Els seus dietaris, que narren successos des de l’any 1914 fins al 1949, es caracteritzen per la narració en el si de l’esfera catalanista de Barcelona, tot ornamentant el discurs de reflexions diverses, moltes de les quals apostaven per la coordinació harmònica amb la resta de territoris catalanoparlants. El 22 de desembre de 1935 s’expressa així:

Dins el tren parlat extensament amb Cambó(...), parlat de coses editorials; curiós que ell pensi en una història social de Catalunya per escriure...

³ Cal no oblidar, així mateix, que els homenots del noucentisme, lligats a la Lliga Regionalista i a l’aventura intel·lectual de la codificació ortogràfica catalana, també van permetre’s de fer alguna filigrana en forma de “dietari”. Sense anar més lluny, el mateix Pompeu Fabra publicava, durant la dècada dels anys vint en *La Publicitat*, les seues *Converses filològiques*, unes “notes diàries” –segons ell– en què tractava de manera divulgativa qüestions de llengua.

⁴ Un bon recull dels seus dietaris es pot trobar a Estelrich 2012.

⁵ El dietari més conegut és el *Dietari de l’excursió filològica* (1906). Cal esmentar també la tasca esmerçada per l’Institut d’Estudis Catalans, més concretament per Maria Pilar Perea, que va digitalitzar l’obra del lingüista i es pot trobar al portal *Antoni Maria Alcover* (https://alcover.iec.cat/entrada.asp?c_epigraf=1).

⁶ Un dels fets més coneguts fou el *Missatge als mallorquins*, un manifest que es va publicar l’any 1936 a la premsa catalana per a intensificar les relacions entre ambdós pobles i, poc després, al mateix any, gràcies a l’esperó de l’Associació per la Cultura de Mallorca, va veure la llum la *Resposta als catalans*, publicada tant en la premsa mallorquina com en la premsa catalana. Per a més informació, vegeu Massot i Muntaner 1978.

I durant el maig de 1936:

Treball intens per a fer avançar les qüestions del programa de la comunitat catalanobalear...

(...)

Elaborat mentalment possible assaig meu sobre la significació de Mallorca dintre de la Renaixença catalana...

D'altra banda, Antoni Maria Alcover, el famós eclesiàstic mallorquí per la seua tasca a favor de la llengua catalana amb obres com el *Diccionari català-valencià-balear*, el recull *Aplec de rondalles mallorquines d'en Jordi des Racó*, *La flexió verbal en els dialectes catalans*, etc., va escriure el seu dietari més famós l'any 1906, el *Dietari de l'excursió filològica* (1906), encara que va redactar una tirallonga de successos des de l'any 1902 fins l'any 1924, molts dels quals van ser publicats al *Botlletí del Diccionari de la Llengua Catalana*. Les seues pàgines, hereves del tipus de dietari conreat anys abans per Verdaguer, el "llibre de viatges", posseeixen un valor afegit: les observacions lingüístiques i dialectològiques i les reflexions que se'n deriven, expressades amb un estil lleuger i divulgatiu. Vegem com narra els successos del 21 d'abril de 1910, durant la seua visita al País Valencià:

Arribam a Alcoi, devers les vuyt del vespre, atapits com arengades per motiu de la gran gentada qu'acudia a Alcoi per les festes de Sant Jordi, que comensaven lo endemà. Tot devallant del tren, mos trobàrem dins els brassos dels amics del cor Mn. Tomàs Miró i D. Rafel Cantó i Llopis, entusiasta com el qui més de la llengua valenciana. Mos ne menaren a casa-llur, i comensàrem a l'acte l'estudi de l'interessantíssim dialecte alcoyá.

No sols s'hi besllumenen reflexions dialectològiques a partir del que observa arreu del territori. Durant la seua estada a Zuric, el dia 12 de juny de 1912 (en una de les seues expedicions europees), arran d'una conferència del dr. Gauchat, reconegut romanista de l'època, fa la següent dissertació:

M'ha cridada l'atenció un mapa aont apareix la desinenca [76] verbal -o de la primera persona singular del present (parlo, arribo, etc.), característica, desde el sigle XVII, de Catalunya continental, fora la regió dels Pirineus Orientals. Doncs aqueixa desinenca se troba dins un territori considerable entre la Provença i Suïssa. Lo qual demostra que tal desinenca -o no es, com morts pretenien, d'influencia castellana, ja que seria arxi-absurd pensar ab influencies castellanés allà dessá Provença i devers Suïssa.

Pel que fa al País Valencià, no hi ha cap rastre de paper dietarístic plenament en valencià fins a les memòries de Nicolau Primitiu, que comencen l'any 1916 —encara que

comença a escriure-les en valencià l'any 1926– i acaben amb la seua mort, l'any 1971. Si bé és cert, doncs, que aquests escrits del patrici no esdevenen un reviscolament general de l'escriptura personal en el País Valencià, ja que n'és l'únic testimoni, la darrera troballa de la nostra recerca ens ha donat un bri d'esperança pel que fa a l'ús escrit privat del valencià en temps convulsos. Es tracta d'unes memòries del sacerdot franciscà Andreu Ivars i Cardona, oriünd de Benissa, que ingressà en l'orde franciscà al convent de Sant Esperit (Gilet, Camp de Morvedre) en 1900. Fou un dels fundadors de la revista *Archivo Ibero-Americano*, amb seu a Madrid, on va residir de 1920 a 1936, i escrigué, a més, nombrosos articles històrics i culturals relacionats amb la cultura valenciana i més enllà. Val a dir també que aquest personatge va ser un dels qui més investigacions va dedicar a Francesc Eiximenis, el conegut franciscà gironí del segle XIV.

El dietari es conserva en el Convent dels Àngels, que pertany a l'orde dels franciscans, al barri de Russafa, a València. Probablement fou traslladat des del convent de Sant Esperit, a Gilet, quan es van inventariar alguns documents conservats en convents franciscans de diverses zones (Cullera, Benissa, Cocentaina...). Està íntegrament escrit en valencià, la llengua materna de l'autor, i en la caixa on es conserva hi ha una transcripció fidel del diari feta pel franciscà Benjamín Agulló (1990), i també la seua traducció al castellà. És curiós com l'única biografia que hi ha del pare Ivars, escrita per la mateixa persona que va transcriure el diari i en va fer la traducció al castellà, està publicada íntegrament en la llengua de Cervantes, i és l'únic relat editat que versa sobre el franciscà benisser i el seu dietari. D'una banda, s'ha de remarcar positivament que el biògraf Agulló transcrigués el document fil pel randa, cosa que s'ha d'agrair, car el text original ja es gairebé il·legible (recordem que el pare Ivars el va escriure a llapis), i s'haja conservat en un dels arxius franciscans, encara que de manera inèdita. D'altra banda, la –poca– informació que ha arribat al públic sobre el document ha estat, en realitat, a través de l'única biografia que s'ha fet sobre el personatge, en què el relat en català del personatge queda pràcticament invisibilitzat.

L'elecció pel català és un fet força insòlit si tenim en compte les circumstàncies en què va ser escrit: les primeres línies estan redactades el 19 de juliol de 1936, data de la sublevació militar franquista contra el govern de la Segona República. A més, fou redactat a Madrid, on residia l'autor des de l'any 1920. El volum té 37 pàgines de tamany quartilla, que relaten els esgarrafosos esdeveniments succeïts del mateix 19 de juliol fins a l'1 d'agost de 1936. El 20 de juliol d'aqueix any, hi escriu, per exemple:

El Colege de Cisneros estava cremant desde les 9. ¡¡Que dolor!! Pobres llibres meus, biblioteca del Colege, archius de la Vicaria, coleccions completes de “Archivo Ibero Americano”: total, tot perdut, inclús les 40 carpetes de documentació copiada y apuntaments, suor de 25 anys d’escorcollament d’archius: quina tristesa mes gran: la major desconsolació ha segut saber que havien agarrat a dos presos, entre guàrdies de asalt i milícies socialistes, i s’els han en dut a la presó, o aon fora. ¡¡Pobrets, que será d’ells? Deu que’ls assistisca: despues venen els apuros al tratar d’eixir d’allí. Per a el carrer de México estava ple de gent comunista, i cridaven furiosos contra tot lo sagrat.

Quan cremaren tot, es resguardà on exercia de capellà, al Sanatori “Villa Luz” i després a casa d’uns amics. Quan va decidir tornar a la Marina Alta amb la seua família a Benissa, fou detingut a Dénia. El van reconéixer i afusellar. El seu cadàver aparegué a Gata de Gorgos el 8 de setembre de 1936. El dietari fou escrit, per tant, només un mes abans del seu afusellament.

El conflicte bèl·lic estava indestriablement lligat a la barbàrie i al caos; de fet, el diari posa de manifest com d’afectada quedà la població civil, independentment de la seua ideologia. El pare Ivars hi mostra la seua tristesa pels companys que caigueren en les urpes de tan desgraciada situació. Hi ha, fins i tot, el dia 23 de juliol de 1936, una relació dels franciscans que foren detinguts per una furgoneta de guàrdies d’assalt⁷.

Una altra de les curiositats del dietari és el model lingüístic i l’ortografia que hi empra. Fa alguns anys, el professor Antoni Ferrando va remarcar, en una conversa personal, que el pare Ivars va ser l’únic deixeble del pare Fullana que va utilitzar en les seues publicacions de recerca l’ortografia del mestre⁸. En llegir atentament el volum dietarístic, ens adonem que, efectivament, el frare benisser, valencianoparlant que conreava la llengua en els usos cultes, seguia gairebé fil per randa els preceptes ortogràfics fullanescos, cosa la qual fa encara més interessant la seua obra manuscrita en llengua pròpia. En realitat, les diferències respecte al model de llengua dels autors valencians del primer terç del segle XX es reduïen a quatre casos

⁷ S’hi observen els noms de diferents religiosos de l’Estat, entre els quals hi ha el pare Alfons Pont, prevere de Catalunya; el pare Josep Álvarez, procurador de Santiago; el pare Carmelo, d’Andalusia; el pare Juan Bautista Gomis, prevere de València; fra Gonzalo Costa, sacristà de Cartagena, etc.

⁸ L’any 1914, el menoret franciscà Lluís Fullana i Mira, conegut popularment com el pare Fullana, (Benimarfull, Comtat, 1871 - Madrid, 1948) va publicar les “Normes Ortogràfiques” al *Diario de Valencia*. Fou el seu primer intent per oposar-se, després d’uns anys d’estreta col·laboració amb diverses personalitats catalanes i mallorquines i d’haver assistit al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906), a les Normes de l’Institut, que tenien com a base els preceptes fabristes. Les normes de Fullana es van aprovar al si de Lo Rat Penat, però, atés el seu escàs èxit entre els escriptors valencians, no va ser fins a la signatura de les bases ortogràfiques de 1932, conegudes com a Normes de Castelló, que el valencianisme va sustentar la seua llengua amb una codificació convergent amb la resta del domini lingüístic. Fullana, per cert, en va ser un dels signants, encara que una mica a contracor i al·legant que donava la passa avant atés “el caràcter provisional” que tenien. Per a més informació sobre la vida i l’obra lingüística d’aquest autor, vegeu Climent 2004.

ortogràfics que ben bé es podien haver evitat amb un mínim de compromís cívic i de contacte amb els escriptors coetanis i la major part del valencianisme de llavors. En qualsevol cas, convé ressaltar la importància que té haver escrit obra memorialística en català per la sola raó d’haver mamat la llengua en la terra on el franciscà fou nat. Al cap i a la fi, la fidelitat a l’escriptura de Fullana i el reflex que en fa, atesa l’admiració que li professava, solament formaven part de la seua “disciplina monàstica”, com va dir el professor Sanchis Guarner (2005a) i ben bé ha reproduït Josep Daniel Climent en el seu darrer llibre *L’interés per la llengua dels valencians* (2018).

En aquest context ens apareix la figura de Nicolau Primitiu Gómez Serrano, prolífic autor d’obres ja en aquell moment, la dèria del qual era redactar els successos que s’esdevenien a la seua redor des de 1916. Sense saber-ho, ressuscità, gairebé isoladament, els dietaris en català al País Valencià després de segles de prostració.

Hem de valorar, així mateix, la tasca escriptora de Vicent Badia Marín⁹ o de Gonçal Castelló¹⁰, que, continuant el deixant dels seus predecessors, van plasmar en paper i en valencià, ja als anys huitanta, les vivències de la Guerra Civil i la postguerra: Badia (1986) escrigué una cronologia que, de manera molt escarida, glossa la vida del personatge i els fets socioculturals que s’esdevenen a la València de llavors, i Castelló (1987), un relat en forma de llibre dels fets succeïts al País Valencià des del 1931 fins al 1939. També Adolf Pizcueta (1990), a finals dels setanta, va redactar les seues memòries dels anys trenta, de les quals es desprenen impressions d’alguns personatges valencianistes i esdeveniments polítics d’aleshores.

Finalment, hi ha testimonis més recents, de mitjan segle, però d’una gran importància literària, ja que es tracta de dietaris escrits per dos de les figures més importants de la història contemporània valenciana: els dietaris de Joan Fuster (1991a; 1991b; 1994; 2004; 2014), escrits a la dècada dels anys cinquanta, i els de Manuel Sanchis Guarner, escrits en diverses etapes de manera esporàdica (Cortés 2002; 2006)¹¹.

1.3. L’exccepcionalitat: Nicolau Primitiu Gómez Serrano

⁹ Vicent Badia Marín (València, 1919-1996) fou un advocat i escriptor valencianista. Ell mateix fou qui esperonà Nicolau Primitiu a endegar el projecte de publicar la revista mensual *Sivània*.

¹⁰ Gonçal Castelló i Gómez-Trevijano (Gandía, 1912- Barcelona, 2003) fou un escriptor i un activista de renom per la causa dels Països Catalans. Va rebre el premi Jaume Roig de l’Ajuntament de València i va ser soci d’honor de l’Associació d’Escriptors en Llengua Catalana.

¹¹ Fins i tot es conserven, a l’Arxiu Manuel Sanchis Guarner, a la Biblioteca Valenciana, uns diaris escolars inèdits que abracen el període de 1931 i 1939.

1.3.1. L'autor

“Vaig nàixer a Sueca a 10 de setembre de 1877, on vaig anar a les monges i a escola de primeres lletres”.

Així comença escrivint la seua pròpia biografia l'home que va tindre com a comesa vital reviscolar, d'una manera o d'una altra, el seu poble, la consciència nacional del qual tractà d'estimular a través de la història, l'arqueologia o la toponímia. I és que Nicolau Primitiu Gómez Serrano, criat en una família de mestres de molins i de músics, esdevingué una persona que posseí una gran curiositat envers totes les coses que l'envoltaven, motiu pel qual va convertir-se de mica en mica en una figura de gran rellevància al País Valencià, un personatge cabdal per al valencianisme i l'eix central per a llur vertebració.

Bé és cert que resulta inabastable voler abraçar totes les vessants intel·lectuals de la seua vida, de manera que en aquest treball posem el punt de mira en part de la seua obra inèdita; en aquest cas en un dels seus dietaris de l'època de la Segona República Espanyola. I és que una aproximació biogràfica des de la perspectiva acadèmica ens permetrà corroborar la profusió de la seua obra i la importància de la seua figura.

A la dècada dels vint començà a tindre una gran incidència en les activitats del Centro de Cultura Valenciano, sobretot les que tenien a veure amb l'arqueologia. De fet, és a l'any 1924 quan ingressa en el Laboratori d'Arqueologia de la Universitat de València i s'hi involucra molt activament. Allà també conegué persones relacionades amb el món universitari, i arribà a assistir a les classes del pare Lluís Fullana (Gómez Casañ 1997: 78) i a freqüentar més intensament Lo Rat Penat. A partir d'aquest moment, Nicolau Primitiu començarà una ferma i decidida defensa del valencià, no només pel que fa al seu ús sinó també pels escrits que començava a publicar, sobretot de caire popular, toponímic i onomàstic .

Fou l'any 1925, llavors, quan apareix per primera vegada una famosa i conciliadora denominació per a la llengua, l'abreviació “bacava” (balear-català-valencià), en el segon dels articles del Salterio Toponímico (Gómez Casañ 1997: 80). Aquest nom tenia com a objectiu que cap de les nacions que formaven part d'allò que per a ell era una “confederació” no estigués supeditada per cap altra, ni culturalment ni lingüística. Era, ni més ni menys, un intent per conrear, alhora, la dignificació nacional del poble valencià i, al mateix temps, reconstruir l'esperit esmorteït de totes les seues classes socials. Recordem, també, que aquesta aglutinació de les terres germanes pretenia fer front a l'imperialisme castellà, el veritable

enemic, segons ell, del reviscolament nacional valencià: “[la personalitat castellana] és tan groixuda i ferma, sus tot després de segles de Centralisme, que seria ben poc un Estat Valencià, ni el Balear, ni el Català, cadascú per ell rònc, per a oposar-s’hi al retorn de l’imperialisme absorbent castellanista”. Aquesta federació de catalans, valencians i balears seria un projecte no només lingüístic (com hi podem veure en les darreres pàgines la revista Sicània amb el mapa de l’extensió de la llengua bacavesa), sinó també polític. La resta de denominacions (llengua valenciana, llengua bàleo-catalo-valenciana, etc.) eren, doncs, perfectament compatibles, atés que Nicolau Primitiu creia, per damunt de tot, en la unitat de la llengua. Aquesta concepció s’ha pogut comprovar no només en les seues vindicacions patriòtiques a les seues obres editades, sinó també en el seu model de llengua, analitzat i resumit en un dels capítols de la tesi que dediquem al *Varia I*. Fins i tot als estudis fets per persones vinculades a entitats partidàries del secessionisme lingüístic com són Lo Rat Penat, L’Oronella, l’AELLVA o la RACV, reconeixen aquesta idea d’unitat defensada per l’autor, encara que amb certes reticències: “Nicolau Primitiu no es percatava de la seua contradicció: valencians i catalans són un poble únic, en una llengua única; però és incapaç d’explicar la tenaç resistència dels valencians a acceptar-ho” (Atienza 2003: 121). Efectivament, i malgrat conviure en un ambient filològic en què hi abundaven els partidaris de la catalanitat lingüística, don Nicolau es resistí fins a finals de la seua vida a acceptar el nom de “catalana” per a referir-se a la llengua pròpia dels valencians, i la seua manera de conciliar, com va fer en qualsevol dels altres aspectes de la vida

Arribem a la dècada dels trenta amb un Nicolau Primitiu que havia conegut gairebé tota la intel·lectualitat valenciana, que s’havia subscrit a diverses societats i que havia portat a terme desinteressadament un fum d’iniciatives per salvaguardar el patrimoni valencià. En aquells anys, el seu compromís amb el valencianisme cultural va en ascens: signa les Normes de Castelló, comença a vincular-se més intensament amb Acció Cultural Valenciana, Lo Rat Penat o Proa, entitats totes que va presidir. És precisament aquesta època en què Nicolau Primitiu escriurà el dietari del nostre estudi, sadollat d’una maduresa ben palpable que anirà en augmentant de mica en mica. Ara bé, la Guerra Civil esquerdarà moltes de les seues esperances i dissortadament veurà, junt amb els de la seua generació, com el somni de l’Estatut, pel qual havia lluitat insistentment junt amb el suport d’altres personatges il·lustres valencianistes, s’esvairà inevitablement. Durant tota aquesta dècada, això sí, esdevindrà un autor prolífic i publicarà una vasta obra que comprendrà articles, opuscles, discursos, conferències, poemes (encara inèdits), i les més famoses publicacions seues, com *El bilingüisme valencià* (1936) o *La llengua valenciana a l’escola* (1936), farcits d’una brutal dosi de

consciència nacional valenciana, deslliurada del llast regionalista que continuava anegant Lo Rat Penat.

La Guerra Civil espanyola fou un malson per a don Nicolau. Durant aquells tres anys de misèria, fam i paüra, va anar recollint documents de gran interès entre les cendres d'arxius cremats i entre escombraries i altres deixalles. Així, ell mateix va recuperar un patrimoni molt valuós i que, gràcies a la seua afició pels llibres, va restaurar i conservar a la seua biblioteca personal, que anava bastint amb obres de tota mena. L'any 1967 va donar un total de 1.500 pergamins a l'Arxiu del Regne, fet pel qual es va crear el fons Nicolau Primitiu, embrió del que seria, posteriorment, l'actual Biblioteca Valenciana tal com la coneixem actualment.

Nicolau Primitiu encara tindrà temps per a impulsar, junt amb altres autors com Carles Salvador o Francesc Soriano, els cursos de valencià de Lo Rat Penat, entitat que presidirà una segona vegada a finals del cinquanta, així com de presidir la Comissió Patrocinadora del *Diccionari català-valencià-balear* (1962) d'Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll. La tasca més feixuga i admirable, però, fou la fundació de l'Editorial Sicània, que ràpidament es convertia en una referència imprescindible en el món editorial valencià, en la qual famosos emprenedors del gremi es fixaren a l'hora de fundar les seues editorials i establir-ne les bases. N'isqueren, d'aquella editorial, les primeres edicions d'obres que han esdevingut necessàries per als valencians, com el *Diccionari Valencià-Castellà* (1960) de Francesc Ferrer Pastor o *Parleu bé!* (1957) de Carles Salvador. Val a dir que, d'acord amb el seu ideal empresarial, feia tots els possibles perquè escriptors poc reconeguts hi publicuessen i cobressen per la seua faena. De la mateixa manera, Sicània va apostar pel treball d'autores valencianes com Beatriu Civera o Maria Ibars, que publicaren obres com *Entre el cel i la terra* (1956) o *Tan sols una mentida* (1961) en el cas de la primera; i *Camp d'ús* (1961) o *Flor de nisperer* (1962) en el cas de la segona, entre d'altres.

En morir, l'any 1971, la vídua, Antònia Senent Ibáñez, va donar a l'Estat la biblioteca, que estava conformada per 25.000 volums, entre els quals destacaven incunables i obres dels segles XVI, XVII, XVIII i XIX. D'aquesta manera, va passar a formar part de la Biblioteca Valenciana, el nom de la qual, anys després del trasllat de la biblioteca al monestir de Sant Miquel dels Reis, va ser el de Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu, a partir de la publicació del Decret 33/20103, de l'any 2010.

Durant tots aquests anys, ell mateix s'havia encarregat de plasmar, als seus dietaris, la seua quotidianitat. Dia rere dia, des de 1916 fins a la seua mort, va escriure un nombre

impressionant de pàgines de manera desinteressada, fins al punt de convertir-se en el màxim exponent de la memorialística valenciana del segle XX.

1.3.2. Els dietaris (1916-1956)

Si tenim en compte els darrers testimonis memorialístics esmentats adés –sobretot els que corresponen al tombant del XIX i principis del XX-, en comparació amb la resta de dietaris escrits en català al primer terç del segle XX, el recull de dietaris de Nicolau Primitiu aixopluga temàtiques i estils tan diversos que ens seria difícil encabir-lo en alguna tendència. La importància dels volums rau en el fet d'aglutinar molts elements imprescindibles per a la dignificació del poble valencià, com són l'estudi de la toponímia i arqueologia, l'anàlisi de la llengua parlada i literària i, sobretot, la narració de successos clau en la història del valencianisme cultural i polític. El punt de vista de l'autor, personal i íntim, ofereix una nova perspectiva històrica, sovint condicionada per les relacions personals entre el patrici i els rellevants personatges de l'època. S'hi combinen l'estil segmentat i l'estil cohesionat, així com mapes, comptes, dibuixos, assajos, successos, viatges... En definitiva, reuneix trets dels seus precedents més pròxims:

- D'una banda, per les excursions filològiques, tal com va fer Alcover, que inclouen observacions dialectològiques, toponímiques i gramaticals. La diferència, però, respecte a l'eclesiàstic pel que fa a les observacions lingüístiques és que Nicolau Primitiu era només un aficionat autodidacte, la qual cosa contrasta amb la sòlida preparació intel·lectual del sacerdot.
- D'altra banda, per la narració del món del valencianisme cultural d'aleshores, tal com va fer Estelrich dins de l'esfera del catalanisme cultural i polític de l'entorn de la Lliga Regionalista. En el cas de Nicolau Primitiu, en l'entorn de Lo Rat Penat, Proa, Centro de Cultura Valenciano, Torre, Sicània...

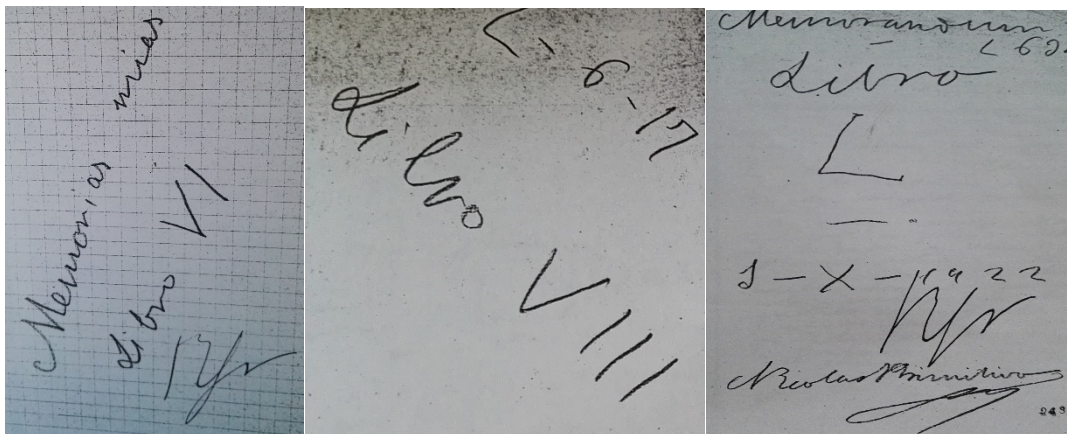
Tots els esmentats dietaris tenien una cosa comuna: la quantitat d'apologies i vindicacions de la llengua nacional, intensament i apassionada. Hi subjau un missatge de germanor lingüística i literària i de continuïtat cultural comuna des del segle XIII fins a llavors.

Hi ha també, entre les pàgines que basteixen el repertori memorialístic del patrici, els relats que testimonien conflictes bèl·lics, com l'esmentat dietari del pare Ivars i, no cal ni dir-ho, molts més dietaris exhumats fa pocs anys, tant a les diferents literatures europees com a la nostra.

L'any 1916, quan es decideix a omplir fulls de quartilla dia rere dia, titula les seues vivències quotidianes de diferents maneres, en les quals ja podem distingir temes molts diversos: lleis, principis i fórmules, mecànica del fregament, sociologia, opinions sobre obrerisme i capitalisme i temes patriòtics (Gómez Casañ 1997: 59). Malgrat no haver relligat tot allò que escrivia amb pretensió de no ser publicat (nòtules, decàlegs...), tenim constància de fitxes escrites fins a l'any de la seua mort, el 1971, difícilment classificables i moltes d'elles encara sense inventariar. Ara bé, el patrici considerava els diferents volums dels que eren estrictament "dietaris" la font principal de les seues memòries: tenia plena consciència de la pervivència que podrien tindre en un futur aquelles pàgines¹²; de fet, els primers esborranys els feia en petites llibretes, les anomenades "nòtules", que es convertiren en la font primària del que posteriorment anotaria definitivament als dietaris, bé abans de dormir o bé de bon matí¹³.

Així, prescindint-ne d'algunes fitxes soltes, encara sense inventariar, el conjunt aclaparador de pàgines relligades en diversos volums han estat cronològicament classificats per Rosa Gómez Casañ (1997: 79), i nosaltres hem aportat documents gràfics dels materials i informació complementària:

Memoràndum (1916-1923): són 51 llibretes d'unes cent pàgines. Apareixen titulades amb diversos noms.

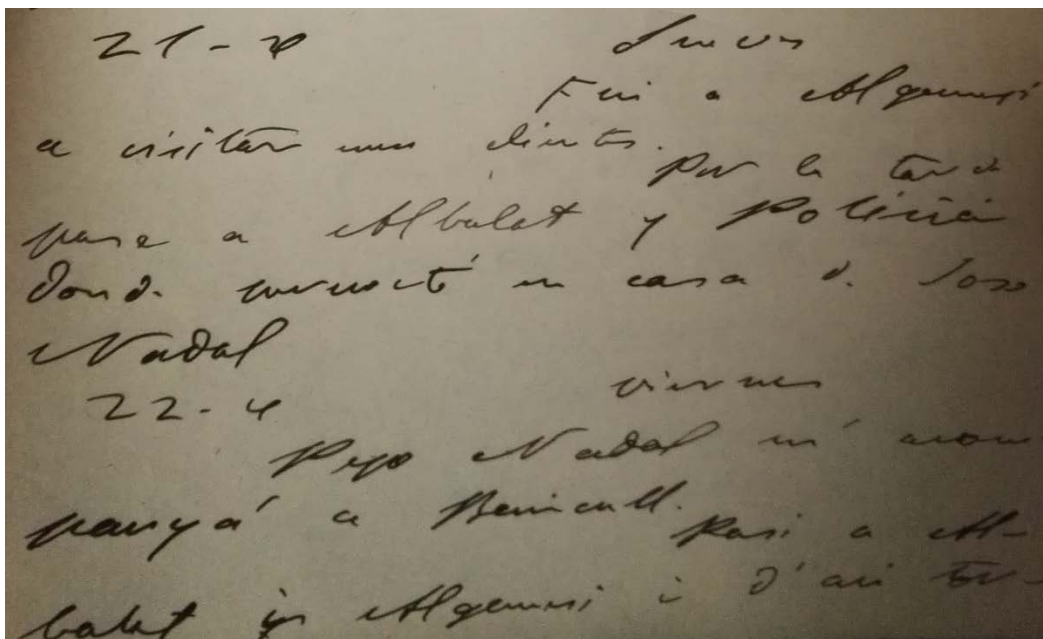
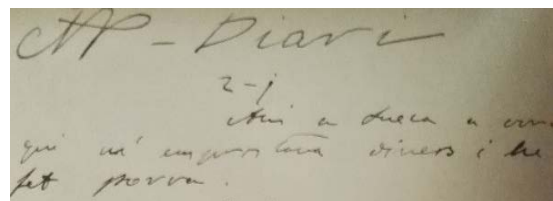
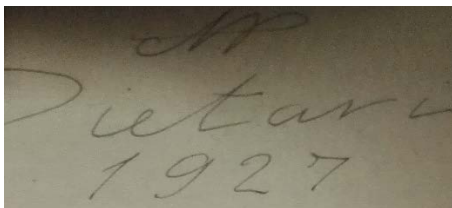
Il·lustració 1: llibretes de notes que l'autor intitulava, en la major part dels casos, "libros".

¹² Val a dir que ell mateix rescatà de l'oblit alguns textos memorialístics del segle XIX (escrits en castellà) i que es conserven al seu fons de la Biblioteca Valenciana, com és el cas d'un text titulat *Dietario personal de ingresos y gastos*, escrit durant els anys 1860 i 1890, en què hi ha una anotació manuscrita del mateix Nicolau Primitiu: "pot ser que procedisca aquest dietari de Macastre, de la família d'Eleonor Ibanyez".

¹³ Vegeu testimoni d'Ampa Gómez Senent a l'entrevista que adjuntem a l'ANNEX 5. Així mateix, trobem un fragment d'una de les nòtules dels anys seixanta, concretament del 7 de juny de 1966, en què escriu: "I m'entretinc posant en net DIETARI" (Nòtules LII, p. 99).

Aquestes notes, dividides, com veiem, en “libros”, no ens aporten gaire informació rellevant del context de l'època. Són més aviat uns apunts de caire circumstancial, en què podem llegir anècdotes de la vida de taller i del seu negoci, en general. A més, no sol ultrapassar el cercle de la quotidianitat familiar, i hi observem excursions familiars a Serra o al Saler, així com viatges de negoci a Barcelona. A més, les seues anades a Portugal són usuals durant la seua vida, la qual cosa va influir també en el seu pensament lingüísticoarqueològic a l'hora de d'establir la filiació de la llengua; així, tot el “libro VI” (11-10-1916 a 11-11-1916) relata el seu viatge a terres luses, de tal manera que basteix un peculiar llibre de viatges.

Dietari (1923-1934): Són un conjunt de gairebé tres-centes quartilles de temes molt diversos. L'any 1926, més concretament el 21 d'octubre, passa a escriure les seues pàgines en valencià i comença a fer més recalcamet en temes valencianistes i, en definitiva, relacionats amb la història, la llengua i la cultura del seu país. Arran del seu incipient interès per l'arqueologia, hi comencen a aparèixer referències d'aquesta afició que anirà polint al llarg de la seua vida i els apunts de la qual farà als dietaris. El ventall de temes comença a ser, doncs, extens i variat, tot i que la prosa emprada encara està massa segmentada i amb un estil massa pobre. Apareixen també titulats de diverses maneres: “dietari”, “diari”, etc.

Il·lustració 2: algunes de les planes de la sèrie Dietari (1923-1934).

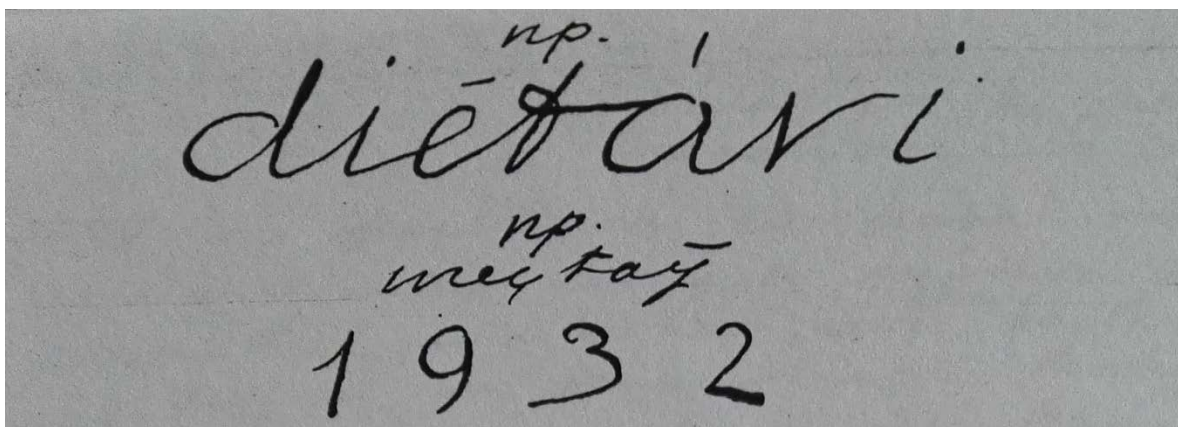
La darrera imatge ens mostra el dia en què Nicolau Primitiu canvia la llengua de les seues memòries sense adduir res en particular. De fet, aquesta iniciativa es fa palesa després d’haver escrit la data encara en castellà:

22-X Viernes

Pego Nadal m’acompanyá [sic] a Benicull.

Pasi [passí] a Albalat i Algemesi [sic] i d’ací [sic] (...)

En qualsevol cas, cal destacar el darrer volum d’aquesta sèrie, atés que representa el canvi real de Nicolau Primitiu Gómez Serrano pel que fa al tipus de prosa, estil, i, en definitiva, totes les característiques de contingut i forma que reunirà cada volum d’aleshores en avant. El *Dietari-mestall* (1932-1933-1934) és un volum pur de notícies i successos, però també de captivants reflexions personals.

Il·lustració 3: primera plana del Dietari-mestall dels anys 1932-1933-1934.

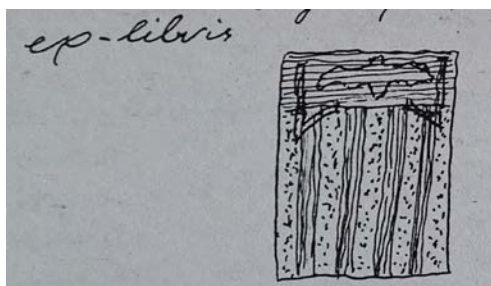
D'ençà que el govern republicà pren possessió, hi és evident el desencís del patrici, tot mostrant-se crític i escèptic amb el sistema establert: “des de l'establiment de la república que la cosa pública va de mal en pitjor” (cap. 1, 27 de gener de 1932). A més, la polarització social conduí a un estat de barbàrie que l'autor narra de la següent manera:

Abir fon cremat l'arxiu municipal de Sollana. Allí hac treballat yo, per cert que no acabí de repassar els amillaments antics i tot haurà desaparegut. Després-abir cremaren el de l'ajuntament de Monserrat.

Crims de [il·legible] que de temps en temps es sossoïxen induïts per la malafé, per la ignorància i per la passió de partit”. Quan la humanitat trobarà la manera de fer política i es donarà conte que els enemics de la pàtria són els partits polítics? Quan se n'adonare declararà als partits fora de la llei.

Els partits polítics no són més que colles de paràsits formades per a la millor explotació del país i dels hòmens

D'altra banda, s'hi observen escrits més personals de temes de tota mena i decisions que influiran en la resta de la seua vida, com és el cas del disseny del seu *ex-libris*, que començà a esbossar a les pàgines d'aquest volum dibuixant una senyera amb franja, dins de la qual traçava una rata penada.

Il·lustració 4: dibuix d'una senyera coronada a les planes del volum.

Resulta també engrescador trobar-hi el lema que acompanyarà el patriarca durant tota la seua vida: “Treballar, persistir, esperar”, tres paraules emblemàtiques que encara avui dia es repeteixen en honor a l'autor en diversos homenatges a la seua persona, així com a molts personatges valencianistes, i com a símbol del treball, la paciència i la perseverança en pro del bé nacional en les esferes polítiques i culturals del País Valencià que aposten per la defensa de la llengua i cultura nostrades. El 14 de desembre de 1932 afaïçonava el susdit lema d'aquesta manera:

Treballa: és la incitació al treball, a l'activitat sana que no sols redunda en benefici de l'individu sinós en el de la família i la societat en què viu; treball no sols per a l'honor i profit d'u sinós per al progrés i benestar humà.

Persistix: és una incitació a la constància en el treball honrat i fructífer. No ens és permés el descans inútil ni menys perjudicial. És necessari treballar sempre en benefici nostre i de tot lo que ens rodeja.

Espera: és la incitació a l'equanimitat i a la conformitat. No tindre pressa després de treballar i persistir és ésser d'acord en que lo que no se'ns dona per [il·legible] és que no està madur per a nosaltres. Allò que treballant i persistint en l'activitat honesta i profitosa, no sols per a nosaltres sinós per a lo que nos rodeja no se'ns dona de bon grat és que no ens convé, car per a alcançar-ho haurem de dedicar-nos a la seua conquesta i llavors haurem de deixar el nostre treball honest i fructífer per a tots i convergir les nostres activitats a d'allò que ja serà sols en benefici nostre i que a la fi es tornara en contra nostra, essent oblidat lo que férem altrora en benefici dels demás, car era també en benefici nostre.

En referència amb la resta de successos, és menester ressaltar la presència constant als capítols dels actes de Lo Rat Penat, entitat que presidí el patrici des del 8 de gener de

1933. Ens ha sobtat, però, que no hi haja cap notícia referent a l'acord ortogràfic conegut com a Normes de Castelló, gestat durant el mes de desembre de 1932, unes bases en la signatura de les quals Nicolau Primitiu tingué una importància cabdal, sobretot a l'hora d'unificar totes les tendències del valencianisme. La informació que tenim d'aquell esdeveniment ha estat estudiada en gran part per Climent (2007). Això no obstant, encara romanen intactes alguns epistolaris i fitxes soltes escrits per ell mateix de contingut ben interessant, en relació amb la important fita esdevinguda a Castelló.

Varia (1934-1959): l'any 1934 suposa un canvi en la producció dietarística de Nicolau Primitiu pel que fa a la regularitat de l'escriptura i la qualitat de la seua prosa, més acurada i madura. Aquestes pàgines suposen la consolidació de l'estil del patriarca, amb unes característiques similars al volum precedent, encara que a partir del primer tom (el que nosaltres estudiem, de l'any 1934-1935, que comentarem al capítol següent) comença a escriure més assíduament fins a culminar en una escriptura gairebé vertiginosa, durant l'època de la Guerra Civil, dietaris la primera part dels quals (l'any 1936) han estat editats per Climent; Casanova (2010). De fet, escriurà les seues memòries més intensament que en qualsevol altre moment de la seua vida. La crueltat i la brutalitat de la guerra hi són ben palpables i ben recurrents els passatges en què descriu bombardejos, afusellaments, avalots, etc. Citem un passatge del 28 de maig del 1937, durant el bombardeig a la ciutat de València:

A les 2,45 del matí hem ogut bombes. S'hem alçat i eixit al corral, estem a mur, els reflectors il·luminen el cel i les sirenes atronen l'espai. A les 3,30 s'acaba l'alarma.

—b—

Ens diuen que ha caigut una bomba a Godella, altres al Grau i també a l'Ajuntament de València.

—c—

En el taller me diuen que han caigut bombes en la Parreta, en el Grau i dues a l'Ajuntament.

(...)

—e—

Han caigut bombes en l'Ajuntament [de València], el rellonge està parat. També n'han caigut a la casa dels Correus, al Banc de la Societé Generale, al café de La Gran Peña, en el cine Tiris, en el carrer de Joan Bort. Per tot arreu no hi han més que montons de cristalls. A casa no ha quedat un cristal. Els marcs de les portes estan somoguts.

(...)

—g—

Victor Bueso ens diu que a les nou del matí s'havien arreplegat 15 morts i 70 ferits i que la gent anava pels carrers com si fóra dia de festa contemplant els enderrocs, les ambulàncies i els treballs dels bombers.

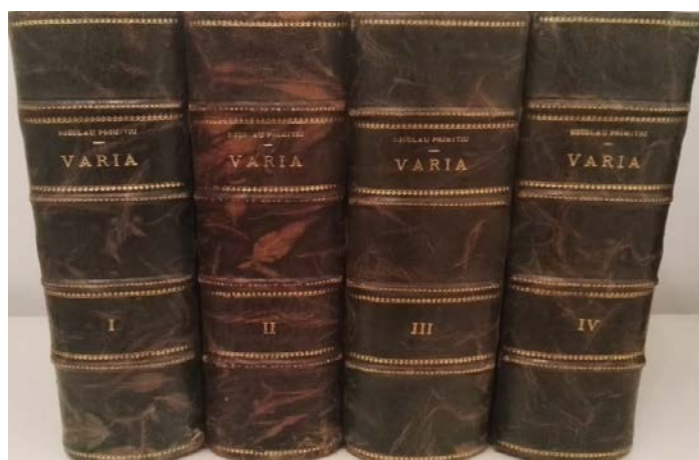
—i—

El meu nebot Joan Serrano ha vingut en Massarrojos a passar la nit, impressionat pel bombardeig d'anit, perquè no's troba segur a València.

Ens diu que han eixit nou avions lleials cap a Mallorca per a bombardejar-la, com a represàlia pel bombardeig facciós d'anit.

Fou quelcom horrorós i emocionant.

És aquest reguitzell de memòries allò que consolida l'essència de l'escriptura dietarística de Nicolau Primitiu. El volum *Vària I* és el més heterogeni pel que fa a les temàtiques, la qual cosa palesa la importància que tenen els títols per a l'autor: a la sèrie *Vària* no només escriu successos i notícies per a l'esdevenidor, sinó que hi alterna els comptes familiars, les despeses habituals, els comentaris sobre toponímia i gramàtica, les observacions dialectològiques i els assajos. Aquests últims, redactats des d'una perspectiva més tost literària, reflecteixen la vessant humanística de l'autor, que després reunirà en molts escrits encara inèdits, alguns dels quals comentarem posteriorment. És, de fet, aquesta sèrie la que reuneix els diferents estils de Nicolau Primitiu, mentre que la sèrie *Dietari* no deixa de ser una tirallonga de quartilles en les quals conta el dia a dia del món que l'envolta, amb resquills de reflexió sobre cada aspecte o situació. Constatem, doncs, que el títols dels seus dietaris responen a raons temàtiques; de fet, la sèrie *Vària* reuneix un ventall temàtic més ampli, a manera de calaix de sastre, mentre que *Dietari* té un estil més cohesionat, a manera de redacció diària dels esdeveniments.

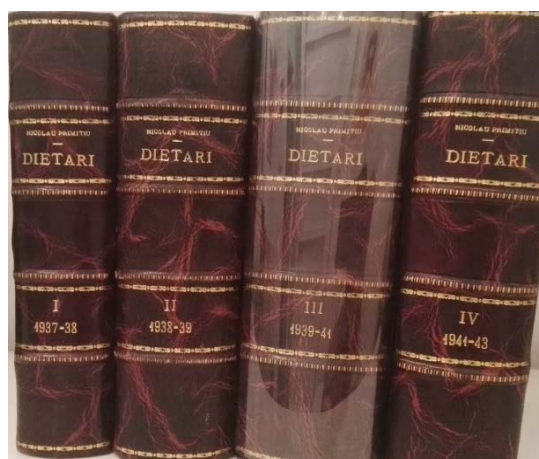

Il·lustració 5: els quatre volums de la sèrie V`aria.

Dietari II (1937-1956): Igual de colpidors però menys coneguts són els relats de postguerra. La cruesa dels episodis alterna amb un Nicolau Primitiu resignat, que ha entès que la repressió del període franquista s'ha d'afrontar tan dignament com es puga, de vegades amb la gran temor de no saber si al dia següent estarà viu o mort.

Il·lustració 6: alguns volums de la sèrie Dietari II sense enquadernar.

Il·lustració 7: volums relligats de la sèrie Dietari II.

Els set volums estan escrits íntegrament en valencià (llevat de les pàgines en què escriu des de Portugal en diverses ocasions, als anys quaranta), malgrat la intensíssima censura i prohibició que es va esdevindre durant aquesta primera etapa del règim, com bé ens mostren moltes de les pàgines, la qual no s'estigué de portar a terme nombrosos afusellaments a la societat civil –a gent coneguda i no tan coneguda-. El dia 12 de novembre de l'any 1940, Nicolau Primitiu relata un d'aquests cruents episodis, concretament els succeïts a Paterna:

Continuen els afusellaments a Paterna. Segons Doméneç¹⁴, ne cauen 70-80 setmanals. El germà de Pedro, el xofer, ha estat afusellat fa poc, després de any i mig de la sentència. Peset, el ex-rector de l'universitat i

¹⁴ Doméneç Gómez Senent, nascut el 9 d'abril de 1912, era el fill major de Nicolau Primitiu.

catedràtic de medicina, està condemnat a mort més de quatre mesos. Açò és inhumà. Tant que hu criticàrem en l'època roja! (cap. 186).

A banda dels milers de republicans afusellats i torturats (Gabarda 2007) durant la postguerra, el règim franquista inicià una etapa d'adoctrinament nacionalcatolicista que revertí la direcció ideològica de periòdics republicans valencians. La Cadena de Radio y Prensa del Movimiento es va encarregar del joc brut, l'objectiu del qual era esborrar qualsevol empremta lingüística catalana i uniformitzar la consciència identitària dels valencians- Açò passava per la persecució de qualsevol manifestació no castellana de caràcter perifèric que no s'ajustara a la idea del “sano regionalismo” o “regionalismo bien entendido” que el règim defensava a ultrança. Segons Martínez Sanchis (2016: 35), “el totpoderós Ministerio de Información y Turismo (MIT) s'encarregarà d'imposar aquesta ideologia mitjançant la censura i el control dels continguts de la premsa”.

De la mateixa manera, nombrosos setmanaris i revistes escrites en llengua vernacle foren censurats –si no havien estat ja desapareguts durant la guerra civil-. La desoladora situació era sovint presentada a les pàgines dels dietaris del patrici. El 23 de novembre de 1940 hi escriu:

Abir va vindre'n casa en Ricart San Martín¹⁵ per donar-me la benvenguda i contar-me coses del valencianisme que hi roman, que ja no hi roman res. Ja no existeix “Acció Valenciana”, que semblava s'havia salvat.

Si bé la impossibilitat de recuperar les organitzacions valencianistes progressistes de preguera fou una tasca impossible dins d'aquell clima tan hostil, el règim va tolerar aquelles institucions valencianes de caràcter tradicionalment regionalista, com Lo Rat Penat i el Centro de Cultura Valenciano. Nicolau Primitiu, com ja s'ha comentat profusament en altres ocasions, era un *rara avis* dins dels cercles que envoltaven aquelles entitats: el seu caràcter marcadament nacionalista –valencià, burgés i cristià– i el seu irreductible servei a la seua pàtria valenciana i alhora “bacavesa”, indistriablement unit a una enorme fidelitat a la llengua d'Ausiàs March, expliquen el fet que va ser l'única persona que escrivia en valencià durant els primers anys de la dècada dels quaranta en els *Anales* que editava el mateix Centro de

¹⁵ Ricard Sanmartín Bargues (València, 1888-1974) fou un poeta i dramaturg que formà part de l'Agrupació Valencianista de la Dreta, i posteriorment milità en Acció Nacionalista Valenciana. Va ser també president dels cursos de llengua de Lo Rat Penat i fundador de la revista fallera *Pensat i Fet*, la qual va publicar des del 1912 fins al 1972 (i fou recuperada per Eliseu Climent l'any 1995). Per a trobar diverses biografies força completes del món valencianista dels segles XIX i XX, vegeu www.memoriavalencianista.cat, un projecte iniciat l'any 2012 per la fundació Josep Irla, amb l'assessorament de personalitats integrades en la Universitat de València, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua i l'Institut d'Estudis Catalans.

Cultura Valenciano. De fet, Santi Cortés afirma que, arran d'això, “el CCV podia haver introduït i regularitzat progressivament l'ús del valencià” (1995: 114). No fou el cas, però.

Moltes són les pàgines dels dietaris que continuen narrant el dia a dia de l'escàs moviment valencianista que encara romania viu –amb prou feines– al règim:

Ve a visitar-me Manuel Sanchis Guarnier¹⁶, el filòleg, qui ha vingut de Palma de Mallorca per a donar un curset de quatre conferències sobre llengua valenciana en la institució “Alfonso el Magnánimo” de la Diputació al Palau de la Generalitat, i em troba al llit¹⁷. Sent molt que haja coincidit la seua primera conferència, que és hui, ab la presa de possessió del Carreres i de Calatayud¹⁸; puix que encara que poguera alçar-me, seria, com és natural, per anar al Centre de Cultura (cap. 98; 14 de desembre de 1940).

(...)

A poc s'acosta'l poeta Lluís Guarnier¹⁹ i me diu que'n acabar no m'en vaja que D. Ramon²⁰ vol parlar-me. Després me diu ço mateix en Teodor Llorente²¹ i encara altres.

Don Ramon Menéndez Pidal ens parla de varis aspectes del poema i dels darrers dats recollits.

(..) Perfí Guarnier em presenta. Fa uns 20 anys me va presentar Almarche²² en Lo Rat Penat. Y s'en recorda? Don Ramon va a fer un estudi de toponímia i me pregunta per un nomenclàtor publicat a Catalunya (Barcelona) i que comprén, també, València (cap. 217a; 15 de desembre de 1940).

Els renglons dels susdits dietaris també espremen el suc d'una de les tasques més encomiables que feu el patrici per dignificar el poble valencià: des de la seua faceta de bibliòfil,

¹⁶ Manuel Sanchis Guarnier (València, 1911-1981) fou el filòleg valencià més important i influent del segle XX. La seua extensa obra abraça estudis lingüístics i culturals, com *La llengua dels valencians* (1933); gramaticals, com la seua *Gramàtica Valenciana* (1950) i històrics, com *La ciutat de València*, Va signar les Normes de Castelló i formà part del valencianisme cultural del segle XX, amb la qual cosa va publicar en les publicacions més importants de l'època: *El Camí*, *Acció*, etc. Va crear escola filològica arran de la seua concepció d'unitat de la llengua amb la idea del policentrisme convergent i, posteriorment, fundà l'actual departament de Filologia Catalana de la Universitat de València.

¹⁷ Pel que es dedueix de la crònica d'aquell dia, Nicolau Primitiu estava malalt.

¹⁸ Francesc Carreres de Calatayud (València, 1916-1989) fou un escriptor que va signar les Normes de Castelló, col·laborà amb la revista *Acció Valenciana* i arribà a ser secretari del Centre de Cultura Valenciana.

¹⁹ Lluís Guarnier era un poeta i assagista valencià que va destacar pels estudis de llengua i literatura catalanes que va realitzar, entre els quals destaquen *Bibliografia general de Jacint Verdaguer* (1952) i *La Renaixença valenciana i Teodor Llorente* (1985). És el personatge que més estudis va dedicar a Vicent W. Querol, el poeta renaixencista valencià. Per a més informació sobre aquest personatge i el seu interès per Querol, vegeu Pastor 2017.

²⁰ Es refereix a Ramon Menéndez Pidal (La Corunya, 1869- Madrid, 1968), l'important filòleg i historiador espanyol.

²¹ Es refereix a Teodor Llorente Falcó (València, 1869-1949), periodista i escriptor, fill del patriarca Teodor Llorente Olivares, màxim exponent de la Renaixença valenciana de caire burgés.

²² Francesc Almarche (València, 1875-1927) fou un important historiador i arqueòleg valencià. Va exercir d'arxiver de l'Arxiu del Regne de València, de president de Lo Rat Penat durant la dècada dels anys vint i secretari de l'Acadèmia de Belles Arts i membre corresponent de la Reial Acadèmia de la Historia de Madrid i de Bones Lletres de Barcelona. A més, precisament ell va realitzar una important tasca de conservació, estudi i divulgació de la literatura memorialística valenciana: vegeu Almarche 1919.

va rescatar milers de documents antics, pergamins, incunables... que restaven oblidats entre escombraries o, directament, a punt de cremar-se junt amb les esglésies i arxius que es destrossaren durant el transcurs de la guerra i la postguerra. La seua comesa era conservar-los en la seua llar i donar-los a l'Arxiu General del Regne, per la qual cosa, després de la seua defunció, es va poder crear el seu arxiu a la Biblioteca Valenciana:

Serien cap a les dotze vaig anar ab el carro del taller per a carregar els pergamins de casa i els paquets de llibres i portar-los en l'arxiu general del regne.

Aquí trob Constantí Ballester, [il·legible]. Aquest ajuda a pujar els pergamins i paquets que romanen dipositats en la sala gran (cap. 380; 8 de maig de 1941).

És just de subratllar la irreductible valencianitat del patrici, no només en una superficial i sovintejada actitud teòrica sinó principalment en la pràctica. Les circumstàncies socials adverses no feren trontollar el seu posicionament envers l'ús de la llengua, almenys en l'ús privat, on no deixà d'emprar-la. Ara bé, no pogué publicar cap article en valencià fins a l'any 1949 i, a més, ja va experimentar algun maldecap "legal" amb el règim: l'any 1941, per exemple, el multaren perquè la capçalera d'una carta que envià a Madrid estava escrita en valencià²³.

Com que la dècada dels quaranta estigué marcada per aquesta brutal repressió, Nicolau Primitiu aprofita per fer més vida en el taller, sense deixar d'escriure, encara que cada vegada més des d'una perspectiva social. Mai no va deixar d'acudir, això sí, a Lo Rat Penat i al Centro de Cultura Valenciano, i la ressaca de la guerra no va impedir renunciar a les seues conviccions; de fet, l'any 1944 escriu un insòlit decàleg en aquesta època anomenat *Decàleg del bon nacionaliste*.

Més tard, el 14 de novembre de l'any 1950, escriu curioses anècdotes al si dels cercles del valencianisme cultural, novament deixant clara la seua ferma defensa del valencià:

²³ Van ser nombrosos els casos de personatges valencianistes que van patir lamentables situacions pel fet d'expressar-se en la seua llengua. Un dels episodis més famosos és el que conta Teodor Llorente Falcó anys abans, el 1937, en el qual, durant les festes de la ciutat de Sant Sebastià, al País Basc, l'autoritat civil deté fins a catorze persones "por no hablar en la calle la lengua oficial" (Llorente 1942).

Ve Soler Godes²⁴ i Josep Giner²⁵ i després Lacomba²⁶ ab la poetessa Maria Mulet²⁷ i s'entaula una discussió entre'l Giner i Lacomba sobre l'escriure'n valencià. La Mulet promet escriure un llibre de poesies en la llengua nostrada.

Com el Giner, que és un esquerp defensor de la llengua vernàcula, acaba parlant en castellà ab Lacomba, demane un vot de censura per ad aquell, i tot acaba en riota.

-Té raó, té raó!- se'n va marmolant el Giner.

Durant aquests darrers anys, el patrici no enquaderna llibrescament els seus dietaris com havia fet durant els anys trenta i principis dels quaranta tant en la sèrie *Varia* com en la sèrie *Dietari*, sinó que amuntega cada una de les quartilles i les relliga amb tapes dures, també a la dècada dels cinquanta.

Durant aquells anys se succeeixen diversos esdeveniments de gran rellevància per al nostre país i per a la resta de territoris catalanoparlants. Un dels actes més especials i multitudinaris fou la presentació del *Diccionari català-valencià-balear* d'Alcover i Moll, una exposició que va acollir l'Ajuntament de València durant els darrers dies del mes de desembre de 1951. Val la pena llegir la crònica que fa el patrici d'aquestes jornades. El 13 de desembre relata el dia així:

No vaig al taller. Vaig a l'impremta Vives a portar unes proves i a l'exposició del Diccionari Català-Valencià-Balear. Al capvespre vaig a l'Econòmica per veure l'exposició de pintures de Tuset²⁸, com un homenatge. L'aportació és escassa.

²⁴ Enric Soler i Godes (Castelló, 1903- València, 1993) va ser un pedagog i escriptor i un dels valencianistes més coneguts del segle XX. Va signar les Normes de Castelló i va pertànyer a l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana i a l'Associació de Mestres Valencians. Així mateix, presidí la secció de literatura de Lo Rat Penat i tingué una incidència cabdal a l'hora d'endegar la secció filològica de Lo Rat Penat, junt amb Carles Salvador.

²⁵ Josep Giner i Marco (València, 1912-1996), conegut també pel pseudònim de Guillem Renart i Ferris, forma part de la nòmina dels millors filòlegs valencians del segle XX, junt amb Carles Salvador, Manuel Sanchis Guarner i Enric Valor. Deixeble de Pompeu Fabra, va dedicar nombrosos estudis relacionats amb la llengua catalana del País Valencià, com per exemple *La conjugació dels verbs en valencià* (1934). El seu ideari lingüístic es caracteritzà per la defensa de la varietat valenciana dins del conjunt global de la llengua, fet que va suscitar nombrosos debats en la seua correspondència amb Joan Fuster, que, durant els anys cinquanta, defensava un model uniformista (Fuster 2000). Un magnífic recull de la seua obra es pot trobar a Ferrando; Cortés 1998.

²⁶ Joan Lacomba i Guillot (València, 1900-1963) fou un poeta i mestre. Va escriure obres com *Jocs d'alfils* (1935), *Els poemes quotidians* (1959) i *L'any* (1960).

²⁷ Maria Mulet (Albalat de la Ribera, 1930- Cullera, 1982) fou una escriptora que pertanyia a l'anomenada "generació dels 50". Va escriure nombrosos poemes i no fou fins a l'any 1965 que va entrar en contacte amb Lo Rat Penat i començà a escriure i a traduir en valencià. Arran d'això, es convertí en una de les persones que més va fer per la introducció del valencià en les escoles durant els darrers anys de l'època franquista. També fou una de les figures pioneres en l'edició de llibres infantils en valencià. En la seua llengua, publicà *Veus de xiquets* (1971) i *Nadal al cor* (1972).

²⁸ Es refereix a Salvador Tuset (1883-1951), que fou un important pintor valencià, llicenciat en l'Escola de Belles Arts Sant Carles de València, que va morir poc de temps abans de l'acte.

Enmig de cada crònica, no s'està de comentar les desavinences que s'estaven començant a gestar entre el grup Torre i Lo Rat Penat²⁹. De fet, ens fa conèixer els ets i els uts les discussions entre els personatges valencianistes, les discrepàncies entre els cercles intel·lectuals... El mateix 13 de desembre hi escriu:

Salvador³⁰ no hi roman molt ben parat de caràcter. Segons pareix ha renyit ab Ferrer Verger³¹ i [Josep] Giner Marco.

I hi continua la crònica de l'exposició:

Quan arriben a casa m'espera lo secretariat del Diccionari i m'exposen que ve una expedició des de Barcelona, uns trenta, i que haurà de donar-hi un banquet on alguns hauran d'ésser convidats.

Més curiós i divertit és el relat del dia 15, en què es reflecteixen les cordialitats i les rivalitats:

Torne'n casa i vaig en l'ajuntament. Aquí salude als qui vingueren anit de Barcelona. Em donen una carta de salutació d'en Maragall. D'ací anem al "Nido" i lo dinar s'esgola ab conversacions afectuoses. Al final volen que parle i els dic que no és oportú a un bar.

Ab [il·legible], quan se'n anem en casa i aquí s'entaula discussió entre [Manuel] Sanchis Guarner i Thous³² sobre Jordi Valor³³ per causa del grup "Torre" d'Adlert-Casp.

La discussió s'acaba quan es fa hora d'anar a l'ajuntament, on dona una conferència en Francesc de Borja Moll³⁴.

²⁹ L'Editorial Torre, fundada l'any 1943, havia assolit una notable popularitat i havia aconseguit establir literàriament el fabrisme al País Valencià. Al llarg d'aquella dècada, començaren a gestar-se desavinences entre el grup de lletraferits que sovintejaven l'editorial, el Grup Torre (capitanejat per Miquel Adlert i Xavier Casp), i Lo Rat Penat, per les diferents concepcions de valencianisme que se'n derivaven: una de més moderna i l'altra de més conservadora i fins i tot permissiva amb les polítiques del règim franquista. Un volum molt engrescador per a endinsar-se en el context cultural de postguerra es pot trobar a Ripoll 2010. També es poden trobar cartes ben interessants d'aquell període i de les discrepàncies internes entre ambdós grups a Millón 2002.

³⁰ Es refereix a Carles Salvador i Gimeno (València, 1893-1955), el famós poeta i gramàtic valencià. Fou el màxim difusor del fabrisme al País Valencià i tingué una notable rellevància en la gestació de l'acord ortogràfic de Castelló de 1932. Col·laborà assíduament en *Taula de les Lletres Valencianes*, *La República de les Lletres* o *El Camí*, i el 1948 impulsà els cursos de llengua a Lo Rat Penat.

³¹ Jaume Ferrer Verger va ser, durant més de vint anys, secretari de Lo Rat Penat.

³² Es refereix a Maximilià Thous i Llorens (València, 1900-1957), fill del músic i autor de l'*Himne Regional* Maximilià Thous i Orts. Fou un escriptor i polític que fundà l'Agrupació Valencianista Escolar i signà les Normes de Castelló. Ja als anys trenta, milità en l'Agrupació Valencianista Republicana i fundà el Partit Valencianista d'Esquerra (més tard Esquerra Valenciana).

³³ Jordi Valor i Serra (Alcoi, 1908- València, 1984) va ser un escriptor i mestre que col·laborà en diverses publicacions periòdiques com *El Camí*, *Las Provincias*, *Avant*, *Gaceta de Levante*, *Diario de Alicante* o *El Noticiero Regional*. A més, escrigué algunes obres de narrativa, com *Lina Morell, un cas apassionant*, publicada a la mateixa editorial Sicània l'any 1964.

³⁴ Francesc de Borja Moll i Casasnovas (Ciutadella, 1903- Palma, 1991) fou un filòleg i editor menorquí que s'encarregà de difondre l'obra fabriana a les Illes Balears. Feu la seua gran obra, el *Diccionari Català-Valencià*

Presidixc jo i dic algunes paraules de presentació; emperò ve l'alcalde i li cedixc la presidència.

En acabar li dic a l'alcalde que'ns caldrà una subvenció.

I encara el 26 de desembre hi són ben palpables les tensions amb el tàndem Xavier Casp-Miquel Adlert:

Passe per l'exposició del diccionari i em contes indignats certes intromissions i aprofitaments de l'Adlert, a qui li diuen "lo crispín de Xavier Casp".

Quan s'acabà l'exposició del diccionari, hi va haver una presa de possessió del director de nombre de l'alcalde, en què contestà Julià San Valero³⁵.

Els últims anys de producció dietarística en volums es caracteritzen per un nou esclat positiu dels cercles valencianistes: el 29 de juny de 1952 hi ha la idea d'ampliar dels cursos de valencià en Lo Rat Penat³⁶, en marxa des de 1949, perquè els mestres valencians pogueren allisonar-se. S'hi pot llegir:

(...)vaig al carrer de la Tapineria, junt na Catalina, on [Ricard] Sanmartín té la plateria. Em conta lo resultat d'un congrés, lo primer, del Magisteri Municipal, on s'ha acordat que els mestres que vullguen puguen dependre valencià per a millor poder ensenyar en terres valencianes i per a complir açò s'ha pensat demanar subvencions al municipi i la Diputació i donar voluntàriament lliçons de valencià a Lo Rat Penat, Centre de Cultura i atres.

L'activitat intel·lectual de Nicolau Primitiu durant aquesta dècada prioritzarà la confluència cultural amb catalans, mallorquins, algueresos³⁷, etc., molts dels quals visitaran

Balear junt amb Antoni Maria Alcover, i publicà diverses obres de gramàtica i lèxic, que foren clau per a l'estudi de la variant mallorquina del català. Visità diverses vegades el País Valencià, i fins i tot arribà a reunir-se amb membres del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València als anys setanta i huitanta.

³⁵ Julià San Valero Aparisi (València, 1913- 1998) fou un historiador, arqueòleg i antropòleg que dirigí l'Institut d'Estudis Ibèrics i Etnologia Valenciana i pertangué a la Hispanic Society de Nova York, a la Deutsches Archaeologisches Institut d'Alemanya i a la Prehistoric Society de Londres. En matèria de llengua, aquest personatge fou un dels que realitzà un viratge cap al secessionisme que experimentaren també persones com Xavier Casp o Miquel Adlert a les darreries de la dècada dels anys setanta, quan començava a gestar-se la coneguda "Batalla de València". San Valero acudí, l'any 1981, a la signatura de les científiques Normes del Puig en qualitat de degà de l'Acadèmia de Cultura Valenciana, ja en aquell moment marcadament secessionista i anticatalanista.

³⁶ Ja en el curs 1949 es van portar avant cursos per correspondència i de manera oral, a càrrec d'Enric Valor i posteriorment de Josep Giner. Així mateix, Francesc Ferrer Pastor, Vicent Sorribes i Ismael Rosselló van exercir de correctors en el curs per correspondència. El curs 1949-1950 arrancà amb més inscrits i durant la dècada dels cinquanta hi hagué iniciatives com aquesta que descriu don Nicolau (Cortés 1995).

³⁷ És ben interessant la carta que envia Rafael Catardi, president del Centre d'Estudis Algueresos, a Nicolau Primitiu, arran del curs de llengua valenciana de l'any 1960. En aquest escrit, Catardi li agraeix "la generosa tasca de Lo Rat Penat", "la feina pacient dels professors" i li recorda que "l'Alguer no va mai oblidar el sentiment profund de la seva antiga nissaga catalana" ja que "el miracle de la catalanitat de l'Alguer constitueix un exemple, infreqüent en l'història [sic] de la civilització humana, de fidelitat a la mare Llengua i a la tradició pairal i, al mateix temps, de absoluta [sic] afectuosa dedicació a la Pàtria Italiana", tot donant gràcies per aquella

sovint la seu de Sicània, com Francesc Ferrer Pastor, el conegut filòleg valencià per obres com el *Vocabulari Valencià-Castellà* i el *Diccionari de la Rima*; o Josep Maria de Casacuberta, històric membre de l'Institut d'Estudis Catalans. A més, el patrici assistirà a congressos a Saragossa³⁸, Ginebra... que esdevenien nous punts de partida o esperons per a matisar investigacions passades. També és interessant de veure l'anàlisi literària que feien els personatges que es congregaven a la redor dels cercles de Lo Rat Penat i Torre sobre obres d'autors novells, com eren en aquell moment Joan Fuster, Vicent Andrés Estellés, Beatriu Civera o Maria Ibars.

A finals de la dècada dels cinquanta i principis de la dels seixanta hi ha una major obertura a esdeveniments en valencià, fins i tot alguna missa aïllada en la ciutat de València. Com es pot llegir als dietaris i notes, Nicolau Primitiu en presencià alguna en l'església de Santa Caterina, al centre del cap i casal.

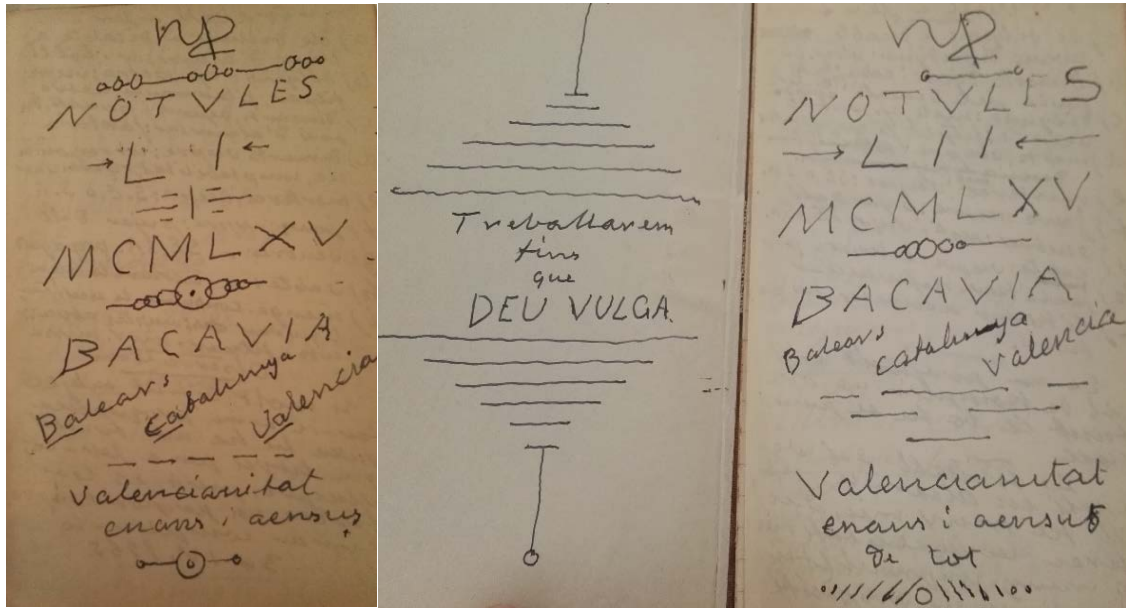
1.3.3. *Decàlegs i Nòtules (1950-1971)*³⁹

A finals de la dècada dels cinquanta, la quantitat de papers editats pel patrici, tant els llibres que publica com els tiratges de tota mena a la novella editorial Sicània, fan minvar la seua redacció de continguts memorialístics; almenys de la manera que ho havia fet fins aquell moment: les quartelles –relligades o no– són substituïdes per petites llibretes que ell anomena *Nòtules*, el contingut de les quals és hereu de la sèrie *Varia*, ja que hi inclou capítols que van més enllà dels successos i les notícies diàries. Són, literalment, la història de tota una vida, reals i versemblants. A les últimes pàgines es nota la tremolor de les seues mans, sobretot quan narra els alifacs de la vellesa: els refredats, la pèrdua de memòria... El patrici havia viscut, dia rere dia, amb el quadern davall del braç, amb la ploma entre els dits.

“correspondència de germanor”. El document es conserva a l'arxiu privat de Primitivo Gómez Senent, a Rocafort.

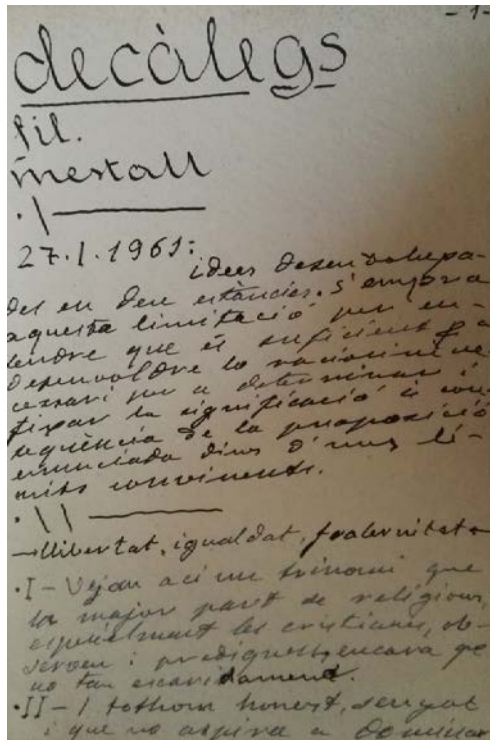
³⁸ En la crònica del congrés, que va tindre lloc el 7 d'octubre de 1952, Nicolau Primitiu retrau el fet que homenots com Ferran Soldevila o Ramon Aramon fessen la seua ponència en castellà. El fet no és sinó un exemple més de la seua lleialtat lingüística.

³⁹ Vegeu com en les portades de les nòtules apareixen missatges d'exaltació nacional (“Bacàvia. Balears, Catalunya, València”) i de fe cristiana (“Treballarem fins que Deu vulga”). Noteu, a més, l'elecció per la forma sense palatalitzar (*vulga* en lloc de *vulga*, aquesta última molt habitual en els seus escrits), fet que fa notar la seua evolució cap a formes més convergents durant els anys cinquanta i seixanta.

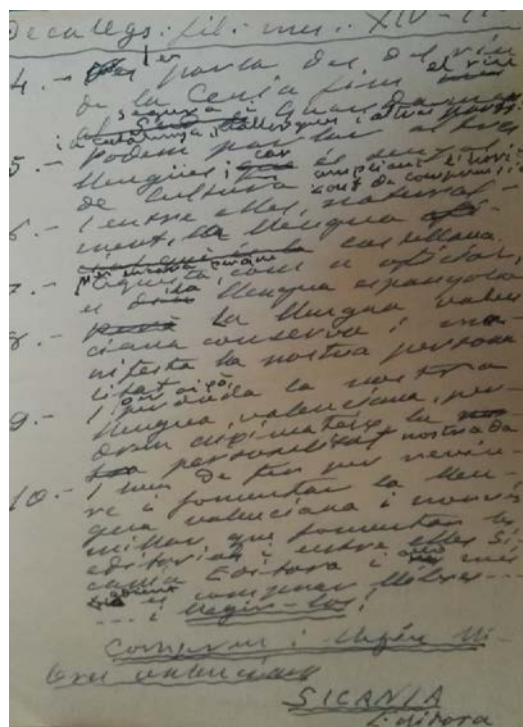
Il·lustració 8: algunes de les portades de les Nòtules.

D'altra banda, durant aquesta dècada, Nicolau Primitiu redactarà, en paraules d'ell, una sèrie d' "idees desenvolupades en deu estances", el títol de les quals és *Decàlegs*. Sovint, aquest anava acompanyat de la paraula "mestall", que no era sinó una manera molt primitivesca per tal de referir-se a qualsevol miscel·lània de temes. En aquest cas, però, la característica principal d'aquests papers inèdits és que no s'hi troba cap rastre de notícia dietarística, la qual cosa els aïlla de la continuïtat dels volums *Varia* i *Dietari*. Ara bé, els *Decàlegs* li serviren a l'autor com a font primària per a plasmar els seus pensaments en paper (el mateix que passava amb els volums de *Varia*, que, o bé contenien informació toponímica que després desenvoluparà en fitxes i obres sobre toponímia o bé reflexions que exposarà en alguns dels seus opuscles), ja que alguns dels escrits aparegueren en obres publicades, però més de la majoria romanen encara desconeguts. Cal posar en relleu la necessitat de rescatar de l'oblit aquestes creacions literàries, peces clau per a revelar el vessant de l'autor com a humanista i pensador. D'aquestes escriptures, se'n desprén la seua curiositat envers allò que l'envolta, temes que van des d'allò més folklòric o mundà (les falles, els costums valencians...) fins a allò més filosòfic o relacionat amb la condició humana dins de la societat (el paper de l'home i la dona, progrés i llibertat, l'educació...). De fet, alguns dels títols d'aquesta sèrie són "Home i família", "Progrés i humanitat", "Ordre i progrés", "Política i ofici", "La igualtat i la estadística", "La llibertat i la convivència", "Comarca i país", etc.

Il·lustració 9: exemple de portada dels Decàlegs.

També aprofità aquest racó d'escriptura per a recrear-se amb les seues reflexions al voltant de la filiació i el nom de la llengua, una mena de *leitmotiv* de la seua obra, tal com ho palesen opuscles, publicacions en premsa, articles, llibres, discursos, cartes i, en el cas que ens ocupa, els treballs encara inèdits:

Il·lustració 10: capítol dels Decàlegs que versa al voltant del nom i la filiació de la llengua.

Transcripció: “4.- *[La nostra llengua] es parla des del riu de la Sénia fins el riu Segura i Guardamar, i a Catalunya, Mallorca i altres parts.*

5.- Podem parlar altres llengües, car és senyal de cultura, ampliant l’horitzó de comprensió.

6.- I entre elles, naturalment, la llengua castellana.

7.- Aquesta, com és oficial, és la llengua espanyola.

8.- La llengua valenciana conserva i manifesta la nostra personalitat.

9.- I per això, perduda la nostra llengua valenciana, perdrem aiximateix la personalitat nostrada.

10.- I hem de fer per reviure i fomentar la llengua valenciana i no res millor que fomentar la editorial i entre elles Sicània Editora, i allò més adient és comprar llibres... i llegir-los!

Compreu i llegiu llibres valencians,

SICÀNIA, l’editora.”

D’alguna manera o d’altra, aquesta miscel·lània de textos que van des dels successos més quotidians fins a les reflexions més diverses formen part de la particular obra memorialística de Nicolau Primitiu Gómez Serrano. Mig recorregut vital del patrici ha quedat plasmat en paper, i nosaltres ens hem encarregat només d’una ínfima part de llur obra inèdita manuscrita, més concretament de la primera part del tom *Varia I*, corresponent als anys 1934 i 1935.

2. EL TOM VARIA I (1934-1935)

2.1. Context sociocultural

Els anys de la Segona República espanyola fins l’esclat de la guerra civil (1931-1936) representaren una etapa d’esperança per als grupuscles valencianistes de primeries de la dècada dels anys trenta, tot i que durant el bienni 1934-1935, època d’escriptura del dietari del nostre estudi, hi hagué una radicalització d’alguns sectors, cosa que inclinà cap a l’esquerra els sectors més nombrosos del valencianisme (Cucó 1999). L’aturada del redreçament nacional dels territoris catalanoparlants a causa de la dictadura de Primo de Rivera no impedí,

anys més tard, que l'activitat política nacionalista s'articulés en diferents grups polítics que configuraven un nou escenari.

L'any 1930 es crea l'Agrupació Valencianista Republicana, que propugnava la creació d'un "Estat valencià" que s'emmarqués, això sí, en una Espanya republicana, federal i laica. Posteriorment, i de manera més minoritària, començaran a sorgir organitzacions com Acció Nacionalista Valenciana, Centre d'Actuació Valencianista, Esquerra Valenciana, Partit Valencianista d'Esquerra, etc. Seran, però, els partits burgesos valencians els que tindran més força en el període republicà: el Partido de Unión Republicana Autonomista (PURA) i la Derecha Regional Valenciana (DRV). Per una banda, el PURA va ser el partit privilegiat en el panorama polític valencià; segons Alfons Cucó (1999: 189), "pressionat per la ràpida i amenaçadora ascensió del moviment obrer i pel previsible desenvolupament d'una esquerra burgesa, el blasquisme mantingué el seu vell vocabulari cleròfob i jacobí molt poc d'acord amb la seua autèntica posició al tauler sociopolític". Per altra banda, la DRV bastia els seus fonaments en la defensa dels principis cristians: una dreta catòlica disfressada de regionalisme. Ambdós partits, de caire conservador, acabarien confluint per oposar-se al projecte d'Estatut d'Autonomia que les organitzacions valencianistes van reivindicar. Així doncs, durant els anys 1934 i 1935, els grups polítics que sustentaven el valencianisme, com Esquerra Valenciana o Partit Valencianista d'Esquerra impulsaren diferents reivindicacions en favor de l'autonomia, un anhel que l'esclat de la Guerra Civil va destruir. El marc en què brollien totes aquestes iniciatives a nivell estatal era el del segon bienni de la Segona República Espanyola, també anomenat bienni conservador, encapçalat pel Partido Republicano Radical, d'Alejandro Lerroux, inclinat cap al centre-dreta, que governà junt amb la dreta catòlica de la CEDA i el Partido Agrario. Lerroux acabà dimitint i fou el valencià Ricardo Samper l'encarregat de presidir el govern.

Pel que fa als progressos de normalització cultural, uns anys abans, entre el 1927 i 1930, ja s'havia constituït la revista *Taula de les Lletres Valencianes* i, més tard, al voltant de l'any 1931, va nàixer *Acció Cultural Valenciana*, que va ser l'origen del periòdic *Acció Valenciana*, una de les publicacions més destacades del renaixement polític i cultural del moment; segons Santi Vallés (2008: 12), fou «la manifestació més important del valencianisme universitari de la primera part del segle XX i, per tant, antecessora directa del moviment valencianista dels anys seixanta de la passada centúria». A més, la crisi de la monarquia d'Alfons XIII propicià l'aparició, el 15 de setembre de 1930, del setmanari republicà *Avant*, de curta durada però molt actiu (Martínez Sanchis 2016: 29), així com, en terres del sud, la revista satírica *El Tio*

Cuc, el director de la qual fou Josep Coloma Pellicer, en la qual Enric Valor col·laborà assíduament.

De la mateixa manera, es va aconseguir cloure un tema força debatut per les publicacions periòdiques de l'època: la unificació ortogràfica. L'any 1932, la Societat Castellonenca de Cultura va reunir els nuclis intel·lectuals més importants per a acceptar les normes de l'Institut d'Estudis Catalans. Les bases ortogràfiques conegudes com a Normes de Castelló adaptaven els postulats fabristes a les necessitats particulars del valencià, i cancel·laven, segons Fuster (2010: 280), una “absurda dissensió gramatical, més anacrònica que localista”. En aquest acord va tindre una importància cabdal el setmanari valencianista *El Camí*, el primer número del qual va veure la llum el 5 de març de 1932. Aquesta nova publicació venia a omplir el buit que va deixar la resta de premsa valenciana, ja desapareguda, com *Taula de Lletres Valencianes*, *Acció Valenciana* o *Avant* (Climent 2007). Aquest mateix any, al mes d'octubre, es fundà l'Agrupació Valencianista Escolar, que tenia com a objectiu “agrupar els estudiants interessats en el redreçament cultural del País Valencià” (Marcet 1987: 169).

La conjuntura sociocultural del bienni del *Varia I* va permetre fundar una altra revista de caire valencianista: *La República de les Lletres*, promoguda per Miquel Duran de València i dirigida per Enric Navarro Borràs. També va constituir-se, fins a l'any 1938, l'Associació Protectora d'Ensenyança Valenciana, que organitzava diades, cursos per correspondència i iniciatives per restablir la llengua en l'àmbit universitari. Aquesta associació va instituir, molt efímerament, l'Escola en Llengua Valenciana, el mes de juliol de 1936, i va realitzar una campanya a favor d'un Decret de bilingüisme al País Valencià, que finalment no es va portar a terme a causa de l'esclat de la Guerra Civil, que va destruir tot resquill valencianista.

2.2. El manuscrit

El document del nostre estudi forma un conjunt de 900 pàgines aproximadament, relligades pel mateix Nicolau Primitiu, tal com ho va fer amb la majoria de volums que escrigué. El text original abraça 667 pàgines, des del 5 de juliol de 1934 fins al 31 de desembre de 1935 inclusivament; ço és, tot el que ha restat inèdit fins ara d'aquest primer volum de la sèrie *Varia*.

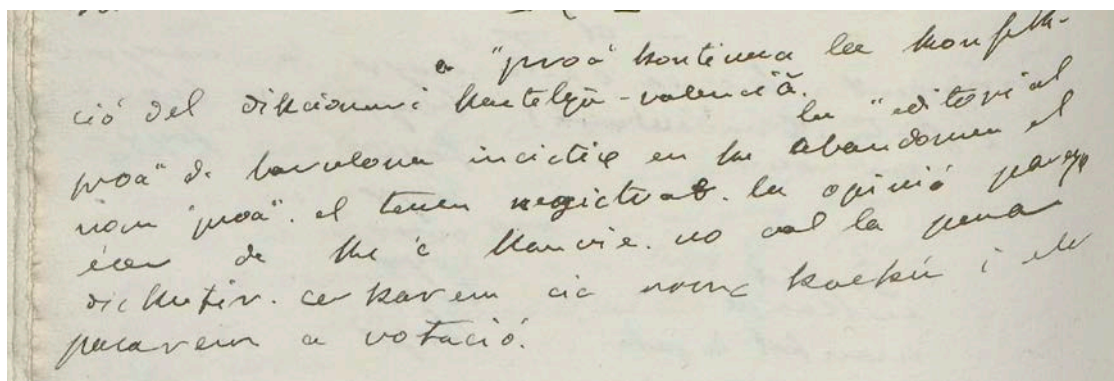
Aquestes fitxes manuscrites, enquadrades en pasta valenciana, es redactaren a València, més concretament a la llar de l'autor, al carrer Gonçal Julian (actual Gregori Maians) i, tot i que després de la seua mort es feren ingents donacions a institucions públiques del

material que hi conservava (el seu fitxer romania, al principi, en la Biblioteca Municipal de València, fins que va ésser traslladat al Monestir de Sant Miquel dels Reis, actual Biblioteca Valenciana), gran part de la seua documentació i les seues obres inèdites es van guardar als arxius de la família, entre els quals destaca l'arxiu privat de Primitivo Gómez Senent, que es troba al poble de Rocafort. El dietari del nostre estudi, per la seua banda, es conserva en l'arxiu privat de la família de Nicolau Primitiu, al carrer Comte Altea, a la mateixa ciutat de València. Moltes de les fotografies fetes per l'autor durant aquell període, que acompanyen el fil diegètic del dietari, van ser donades per la família al Museu Etnològic de Dénia, i han estat rescatades i presentades als annexos d'aquest treball, de tal manera que podem gaudir d'un recull gràfic del treball del patriarca.

Es tracta, doncs, d'un corpus d'informació encara per descobrir i, com podem notar, no es limita als successos i notícies, ja que depén d'allò que el patrici hi pretén vessar en cada moment, no solament les anècdotes viscudes. De fet, com hem comentat en capítols anteriors, pel títol de cada tom se n'intueix el contingut, i precisament la sèrie *Varia* és la que escapa del contingut convencional d'un dietari.

Pel que fa a la forma, a mesura que van passant els dies, l'escriptura de l'autor evoluciona tant cal·ligràficament com ortogràfica, fruit d'una etapa d'inestabilitat gramatical en la qual, malgrat haver-se resolt amb la reforma fabrística i la seua consegüent adaptació al territori valencià, encara feia vacil·lar el bibliòfil, si més no en la seua escriptura personal⁴⁰.

A continuació presentem, a tall d'exemple, un fragment del text amb la seua pertinent transcripció:

Il·lustració 11: fragment del text original *Varia* I

⁴⁰ Per a conèixer el seu sistema ortogràfic personal d'escriptura i el model lingüístic, llegiu el capítol 3 d'aquesta tesi, referent a l'estudi lingüístic.

A “proa” kontinua la konfekció del dikcionari kactelyà-valencià.

La “editorial proa” el tenen regítrat. La opinió pareyx écer de ke’c kanvie. No val la pena dickutir.

Cerkarem cic nomc kaskú i elc pacarem a votació.

És evident que la transcripció necessita una regularització que conserve al més fidelment possible les característiques del text i que, alhora, faça la lectura còmoda i fluida per al lector, amb canvis que siguen merament gràfics (l'autor empra, en definitiva, un alfabet propi que hem transcrit segons uns criteris d'edició específics que veurem més avant).

D'ací en avant indicarem del dietari, en numeració romana, tal com apareix a les planes del volum, les referències que n'hi vulguem presentar, ja regularitzades ortogràficament.

2.3. Unes pàgines íntimes i quotidianes

Les pàgines del *Varia I* reflecteixen, d'una manera o d'una altra, l'estat anímic de l'autor, que dedica una ingent quantitat de renglons per a parlar sobre el seu estat personal i el de la seua família, com bé s'aprecia, per exemple, als capítols 84 o 340b. De la mateixa manera, les pàgines contenen un contingut moral i ètic producte dels valors del patrici que, com ja farà anys més tard, plasmarà en els reculls anteriorment esmentats: els *Decàlegs*. Així, en aquest volum deixa constància de coses tan humanes com la relació sentimental amb la seua dona:

La meua muller està enamorada de mi fins lo que es diu les calces —els calcetins devia dir- i de quan en quan es posa sentimental i fins plora perquè diu que no li faig cas sempre capficat en les meues coses (cap. 340b).

Paradoxalment, aquestes confessions arriben a posar en dubte la pretensió de l'autor per deixar memòria per a l'esdevenidor (malgrat el treball d'enquadernació dels volums i de llur conservació, tot passant-los a net cada dia). Sense anar més lluny, en aquest mateix tom conviuen crítiques força intenses i crues a personatges il·lustres del moment, no només aquells pertanyents a l'esfera política nacional i internacional, sinó també als seus companys, com l'escriptor Igual i Úbeda o el gramàtic i escriptor Enric Valor i Vives, junt amb anècdotes familiars quotidianes d'allò més mundà. En qualsevol cas, això no deixa de respondre a l'heterogeneïtat temàtica de la sèria *Varia*, en la qual l'autor abocava allò que li abellia en cada moment.

De fet, l'activitat quotidiana del prohom es fa palesa en les pàgines del tom: hi apareixen narrats els recorreguts que feia per les comarques de la Ribera i la Marina per tal d'entrevistar-se amb els clients que compraven maquinària de la seua empresa. Hi observem, llavors, una actitud empresarial que apostava per les relacions comercials de caire molt personal, per la qual cosa el patrici arribà a guanyar bona fama per part dels seus treballadors: Nicolau Primitiu adoptà, doncs, la figura del patriarca valencià per excel·lència en tots els àmbits de la seua vida, tot mantenint una trepidant activitat social que el desbordava intel·lectualment i econòmica:

De vegades pense que yo deuria escriure novel·la i comèdia de tipus renovador i nacionaliste, com a propaganda. Com, però, si no dipose de temps? Tal volta algun dia faça algun assaig. (cap. 423d)

Novament estem passant dies d'angúnia econòmiques. No es podem queixar; per altres parts hi ha de pitjor. (cap. 332).

Aquesta “quotidianitat” de què parlem passa també per actuar com una mena de narrador del context sociocultural de l'època, tot actuant com a testimoni dels episodis que s'hi esdevenien, com bé foren els avalots succeïts a Barcelona com a conseqüència de la proclamació de l'Estat Català, feta pel president Lluís Companys, el 7 d'octubre de 1934:

Mon germà està afectat pels sossoïts de Barcelona. Diu que anit per la radi s'oïa com Dencàs i altres, de la Generalitat cridaven al poble: “catalans, armen-vos en defensa de les vostres llibertats”, “espanyols, ajudad-nos a proclamar la república federal” i altres crits anguniosos als catalans dels alentorns de Barcelona demanant que anaren en auxili de la Generalitat. “Ara pugem per [il·legible] les tropes faccioses i són refusades per les lleals”, “on vejam un soldat que vaja contra les vostres llibertats, mateu-lo”, i altres pareguts.

Mon germà diu que en molt de temps no podrà oblidar aquells clams desgarradors que partien de la Generalitat. Nosatres com no teníem radi, no ens enterem més de lo que ens diuen uns i altres, i el “Diario...”, que per força ha d'ésser tendenció (cap. 125).

D'altra banda, cal no oblidar tampoc les reflexions morals de l'autor, fruit del seu vessant més humà. Es tractava de pensaments que versaven al voltant de la dignitat humana i social, de valors com la justícia, la fraternitat i la igualtat:

La vida social obliga a que cada individu s'autocoaccione les passions, de tal forma que mate voluntàriament dins d'ell aquelles coses que puguen ferir la justa sensibilitat dels demés, lo que poguérem dir-ne la seua sensibilitat no egoista. Esta autocoacció ha d'obrar de tal forma que acabe per ésser una segon

naturalea en l'individu, una cosa instintiva que li permeta sentir paler en el sacrifici pels demés i sobre tot per la convivència social.

El desbordament de l'egoisme que porta l'adoració del [il·legible] èxit, l'admiració del més fort, porta el sacrifici del vençut i del dèbil al triomf de la injustícia a la sensibleria grollera (cap. 335c).

2.4. Testimoni del valencianisme cultural: Lo Rat Penat i Proa

L'escriptura memorialística del patrici coincideix, a més, amb l'època de la seua presidència en importants entitats valencianistes com Lo Rat Penat i Proa, per la qual cosa les planes del *Varia I* no estan exemptes d'una forta càrrega ideològica, ja que hi ultrapassa el plànol estrictament institucional i s'hi escolen confessions personals relacionades, sobretot, amb el seu model d'entitat valencianista. Per entendre, per exemple, a quin model ratpenatista feia referència quan es lamentava que mancaven “ratpenatistes a Lo Rat Penat” ja que “l'esperit que infongué als hòmens de la Renaixença a fundar-lo ha desaparegut” (cap. 397e) caldria que ens remetéssem a les paraules del seu fundador, Constantí Llombart, en el discurs inaugural de la Societat, el 31 de juliol de 1878:

No, valencians, no es morta nostra expresiva llengua llemosina, com los seus malhavirats inimichs semblaba desijaben, gracies als generosos esforços de nostres germans de Catalunya y de les illes Mallorques, esforços generosos que de hui en avant debem nosaltres ab tot fervor imitar, ya que per sort triunfant y victoriosa, encara que un poch tardívola, s'alça hui tota engalanada ab lo traje de festa, com verginal doncella que al temple á desposarse anara, pera tornar, per fi, á ser altra vegada la que fon sempre.

Efectivament, els objectius del nou president de l'entitat passaven per deslliurar-se de la vella política de la Societat d'Amadors i apostar per una renovació absoluta, amb la qual cosa es veurien afectats els antics estatuts de l'organització i s'evitaria l'ancoratge que els vells costums jocfloralescs havien produït. Així, per tal d'evitar l'immobilisme habitual de Lo Rat Penat, Nicolau Primitiu havia proposat, en el discurs pronunciat en la seua presa de possessió com a president el 8 de gener de 1933⁴¹, dur a terme algunes iniciatives que sintetitzarem tot seguit:

- Augmentar el número de socis de Lo Rat Penat per a resoldre la difícil situació econòmica de l'entitat.
- Recordar el passat gloriós i les actuacions dels vells membres de Lo Rat Penat no com a element romàntic i de “líric platonisme” sinó com a eina present de

⁴¹ La institució va publicar 500 exemplars, algun dels quals es pot trobar a l'arxiu familiar de Nicolau Primitiu, a Rocafort.

recobrament identitari, “desig de recobrament”; i “daler d'autonomia i nacionalisme”.

- Encetar una “orientació totalisadora” en què el valencianisme de totes les tendències hi siga present per tal de crear un valencianisme estricte, superador d'estèrils rivalitats i, alhora, establir coordinació entre les diferents comarques del país.
- Aconseguir que Lo Rat Penat tinga una presència molt més activa en la vida cultural valenciana, sense caure en la politització.
- Reformar els estatus de l'entitat tot obrint l'organització a la societat valenciana. Encara més, recuperar els “dijous clàssics” de Lo Rat Penat per tal d'organitzar cicles de conferències, exposicions...

Aquesta fou la difícil tasca que el patrici pretenia escometre, en contra de qualsevol resquill de displicència dins de l'entitat. De fet, ja el segon punt trencava les línies generals de la societat d'amadors: Teodor Llorente, considerat durant els últims anys un dels escriptors amb la llengua més acurada de tota la història de Lo Rat Penat (Roca 2004), posseïa, segons Sanchis Guarner (1978: 49), un historicisme “només enyoradís, i no oblidar que l'enyorança mai no és res més que un plany per un bé perdut, sense l'explícita voluntat de lluita per tal de recobrar-lo”, una mena de *ubi sunt* sense pretensions de recuperació.

En acabar el jorn, el 8 de gener de 1933, en deixava constància a les pàgines del volum anterior del document del nostre estudi, el *Dietari* (1933-1934):

Acabe de prendre possessió de la presidència del Rat Penat. Poca gent, Els havem llegit un manifest de les nostres orientacions. Ens han aplaudit molt. Devem haure agradat, car la majoria eren dretes i apenes n'hi havia dels votants nostres i hagueren pogut aprofitar l'ocasió per a mostrar la llur hostilitat.

Estem satisfet; mes ja tornarem a parlar dins d'un any.

D'ençà de la seua possessió, però, són diverses les vegades que reflecteix, en la seua escriptura personal, el mateix pessimisme que adopta amb la resta dels aspectes relacionats amb el reviscolament identitari i el moviment valencianista, sempre insuficient al seu parer. No cal ni dir que aquest posicionament no públic, arrecerat en els folis memorialístics, contrasta amb el seu vitalisme habitual que bastia els seus discursos o les seues obres publicades. A tall d'exemple, el patrici escrivia aquestes línies només dos mesos després de la seua presa de possessió, el 13 de març de 1933:

El Rat Penat, societat d'amadors, em porta més faena que un porc, com diuen en el meu poble. M'absorbix quasi tot el meu temps. Lo trist és la poca col·laboració que trobe perquè, a part de [Jaume] Ferrer Verger, que es sacrifica(...), la major part dels càrrecs ni tan sols a les juntes venen.

Il·lustració 12: obertura de curs 1933-1934 de Lo Rat Penat.

Durant aquest període, el 24 de maig de 1934, arriba a afirmar que “la transformació de Lo Rat no és tan fàcil com pareix ad alguns”. De fet, els intents renovadors fracassen una vegada rere l'altra i, ni en la teoria –ni sobretot, en la pràctica– aconseguí actualitzar completament els estatuts ni completar els seus projectes. Ja en el volum *Varia I*, objecte del nostre estudi, no són poques les voltes que posa en dubte la renovació real de Lo Rat Penat, de manera que denuncia reiteradament l'anacronisme acomodatici de la societat d'amadors:

La Junta i jo estem divorciats, car mentres jo tinc un concepte de Lo Rat Penat curiós i transcendental, aquella no li dona importància a res i no li interessa mes que passar el bienni de la millor manera possible(...). La junta o és inconscient, en qual cas és un obstacle per a la marxa i transformació de la societat, o, deliberadament, és oposta als meus projectes i ni en un ni en altre cas puc continuar a la presidència(...). El fracàs per a mi està al futur si continue a la presidència, puix que demostraria acceptar el punt de mira dels demés. Els qui esperen de mi es desenganyarien alafí i jo hauria segut còmplice d'una situació que repudie (cap. 308).

El patriarca també mostra la seua cara més personal un any abans, durant el mes de juliol de l'any 1934, en què medita l'opció de dimitir com a president de Lo Rat Penat⁴². Així, les pàgines del *Varia I* fan avinents els debats i les picabaralles dels personatges del valencianisme cultural i polític del moment:

Alguns (Monmeneu⁴³, [Ricard] Sanmartín) i altres es sorprenen de que jo diga i parle del president que m'ha de substituir, i diuen que si me'n vaig, el Rat Penat es mor. Açò no deixa d'ésser una manera d'afalagar la vanitat de u, sens més conseqüències.

És necessari que es previngam en contra d'aquests cants de sirena i que preparem el terreny per a deixar la presidència a son degut.

Si nosatres continuàrem, perdriem el temps miserablement, car havem perdut més d'un any dels nostres projectes.

Les juntes (l'anterior i aquesta) s'han mostrat insensibles als nostres plans, car al presentar-los no hac trobat caliu ni defensors, i al retirar-los no hac trobat qui els remembrara i els posara sus el tapet. (cap. 308).

Malgrat aquestes dificultats, que no només s'esdevenien al si de l'entitat sinó també externament a causa de la polarització social de llavors, i de les nombroses queixes del mateix president per la desídia ratpenatista, Nicolau Primitiu va poder reformar mínimament els estatuts, va portar a terme nombrosos homenatges a il·lustres personatges valencians i inaugurà les Jornades de Renaixença. A més, es va crear l'orquestra de Lo Rat Penat i, gràcies a l'ajuda de Rafael Raga, l'organització gaudirà d'un programa radiofònic a Unió Ràdio València. Però, sobretot, cal destacar la postura clara i decidida que adoptà el patrici pel que fa a la política lingüística i nacional de l'entitat, tot impulsant el lema “València enans e aensús” i superant el regionalisme imperant de la societat d'amadors que, traduït a l'aspecte lingüístic, suposava continuar amb les mitges tintes. En la Junta de Govern de 4 d'abril de 1833, es decideix, llavors, assistir als actes on es puga parlar en “llengua valenciana idioma oficial de Lo Rat Penat”, i més avant s'estudia la possibilitat de crear escoles per a ensenyar valencià⁴⁴.

⁴² Cal advertir, però, que no només va continuar al front de l'entitat sinó que, a més, exercí de president de l'entitat per segona vegada l'any 1958 (Igual Úbeda 1959).

⁴³ Josep Monmeneu (València, 1886-1941) va ser un industrial, poeta i polític que va presidir Lo Rat Penat durant els anys 1935- 1941.

⁴⁴ Per a tindre una visió succinta de la història de l'idioma valencià a les escoles, vegeu Conca; Lacuesta; Miquel; Moliner; Pitxer 1976. També són interessants les obres que estudien la figura de Carles Salvador, capdavanter en la defensa de l'ensenyament del valencià a l'escola, en relació amb aquest tema, com poden ser Casanova; Climent 2016 o Simbor 2008.

No debades, i tal com observem en alguns capítols del *Varia I*, els mateixos companys del prohoms reconeixen l'esforç que hi esmerçà quan, després d'haver cedit la presidència a Josep Monmeneu, lamenten que no continue al capdavant de la institució (cap. 165), tot afirmant la mala situació posterior a la seua presidència (cap. 271) i àdhuc proposant-lo com a mantenidor dels Jocs Florals (cap. 299). Reproduïm un fragment del 7 de novembre de 1934, poc abans de dimitir, que il·lustra el tedi acumulat:

La nova candidatura de Lo Rat Penat la van a formar, per lo vist, els mateixos, exceptat jo, perquè no admet. Preferien ara endossar-me la presidència de la secció de filologia, a lo que m'he oposat. Tindria gràcia després de lo passat! Esta gent no té sentit comú. És inútil que li diga i explique una i atra volta la meua posició. Els vindria bé alamon que jo continuara servint de para-llamps a tota la càfila d'inútils emboscats a la Junta de Govern.

Durant la seua complicada presidència en Lo Rat Penat, Nicolau Primitiu intentà portar avant la seua idea de valencianisme transversal, deslliurada de tota vinculació política. En realitat, el seu objectiu passava per aglutinar totes les tendències, com conta eixe mateix dia, el 7 de novembre de 1934 al *Varia I*:

Tamé quan anaven a elegir-me a mi, un senyor digué que les juntes no devien ésser tan de dreta i no obstant fon ell el que al poc de temps va dimitir i donar-se de baixa per no estar conforme ab l'orientació política que jo li havia donat a Lo Rat, total perquè havia lograt reunir a l'estrat de Lo Rat en les conferències a tots els presidents de totes les tendències polítiques del valencianisme, cosa que mai s'havia lograt i que em tem que no es torne a conseguir (cap. 171).

De fet, anys abans ja havia configurat la seua línia de pensament als articles que publicà sota el títol “De valenciania”, que apareixeran a *El Poble Valencià* i a *El Sueco*, en què deia amb contundència: ““No'ns pregunteu si som de la «Dreta» o de la «Esquerra» o del «Centre», ¡Som valencianistes!” (Climent 2008: 14). En aquest sentit, cal entendre que ell es considerava un burgés valencianista, apolític i nacionalista⁴⁵, i en la pràctica actuava com a pont entre un model de valencianisme cada vegada més ancorat a l'esquerra, capitanejat per

⁴⁵ Val a dir que fins i tot la seua filla, en l'entrevista de l'ANNEX 5, el descriu com a apolític (en el sentit que pensava que l'activitat i la militància no s'havien de fer des de partits polítics) i nacionaliste. A més, en el mateix *Varia I*, hi ha crítiques ben dures a l'esfera política: “els hòmens són hòmens abans que polítics, car els polítics no són hòmens, són alimanyes danyines a la cosa pública i al poble. Ens referim, clar és, als polítics de partit o bàndol, és a dir, bandolers. El menys mal que pot ocórrer és que els polítics de partit siguen una minoria insignificant i que el poble els deïxe fer i els aguante com a un mal menor. Fan mal, és natural, balafien el tresor públic i van minant la consciència pública, mentre esta, emperò, siga la immensa majoria neutral: treballadora o estudiant, el món camina i progressa, mes quan els polítics logren atraure als llurs bàndols una massa del poble capaç de transbalsar-ho tot, perilla l'economia, la pau i inclòs la civilització” (cap. 384b).

Joaquim Reig i els cercles d'*El Camí*⁴⁶, i el model de dreta, més conservador, en la línia d'Ignasi Villalonga. En la pràctica, evitava militar políticament en qualsevol partit. Per posar-ne un exemple, va donar-se de baixa de soci del Centre d'Actuació Valenciana quan aquesta entitat decidí virar els seus plantejaments cap a l'esquerra. El 25 de juny de 1935 afirma:

El Centre d'Actuació Valencianiste hau acordat, per 27 (!j) vots, fer-se de tendència esquerrana, i com jo no soc més que valencianiste a seques i no vullc sumar-me a nenguna tendència, m'hac donat de baixa com a soci (cap. 343d).

Per tal resumir l'intens però malaguanyat període ratpenatista de l'autor, citem les paraules de Climent (2008: 1020) “[Nicolau Primitiu] imprimí a la vella i caduca societat de Lo Rat Penat una saba i una energia desconeguda fins aquell moment, i que en aquest període la convertí en un lloc de trobada de les diverses tendències del valencianisme, encara que només de manera puntual. Ara bé, el seu objectiu d'aixoplugar sota les ales del drac alat el bo i millor del valencianisme no pogué ser. Un període polític i social tan convuls com aquests dos anys de la República impedién la unitat d'acció en molts camps, i ni tan sols el de la cultura pogué escapar de la polarització social del moment”.

D'altra banda, i enmig d'aquesta situació personal no gaire engrescadora en relació amb la situació ratpenatista, arribaven des de Castelló algunes propostes per a unificar definitivament el valencianisme, com es pot observar en escorcollar la correspondència establida entre el patrici i els membres de la Societat Castellonenca de Cultura⁴⁷. En qualsevol cas, es pretenia materialitzar allò que Joaquim Reig⁴⁸ va teoritzar una anys abans, el 1934, en

⁴⁶ Les personalitats valencianistes més inclinades a l'esquerra es reunien al voltant de la figura d'Adolf Pizcueta, periodista i polític, que va reunir personalitats com Lluís Revest, Carles Salvador, Martínez Ferrando, etc. Cal dir, això sí, que Nicolau Primitiu mantenia una bona relació amb el mateix Pizcueta, a qui consultava sovint per a qualsevol aspecte relacionat amb la dinamització del valencianisme. Fins i tot, durant la dècada dels cinquanta, el patrici intentà reunir esforços econòmics junt amb els considerats “mecenes” o peixos grossos del valencianisme, amb la qual cosa envià una lletra a Pizcueta el 12 de novembre de 1955 en què li demanava col·laboració econòmica per als Cursos de Llengua Valenciana, de Lo Rat Penat: “Les lliçons van adquirint de any en any més importància, però per a què alcancen tota la que's necessita, per a crear sucursals, per a impressos, conferències, aplecs, etc. calen diners. Jo ajude quelcom, no puc portar tota la càrrega que cal arrastrar. L'Huguet fa quelcom, tampoc basta, cal més esforç econòmic encara. Jo havia pensat am Ignasi [Villalonga], i volia escriure-li plantejant-li la qüestió; abans, però, vullc consultar-vos lo cas, car sou qui millor pot il·lustrar-me. Espere les vostres suggerències completament sinceres, com a bon amic” (Climent 2008: 534-535). Moltes d'aquestes generoses actituds van ajudar a construir la imatge de prohoms unificadors de totes les tendències del món valencianista, embrutat massa vegades per personalismes que polaritzaven els posicionaments.

⁴⁷ Moltes d'aquestes cartes es conserven als “Arxius Personals i Institucionals de la Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu”, la referència digital de les quals es pot trobar a http://bv.gva.es/documentos/arch_pers_inst/f_pers_fam/Nicolau%20Primitiu_val.pdf

⁴⁸ Joaquim Reig (València, 1896- Madrid, 1989) fou un advocat que tingué una gran influència en el món polític valencianista. L'any 1917 funda, junt amb Ignasi Villalonga, amb qui mantingué una estreta relació, Unió Valencianista Regional, i és, alhora, director del diari *La Correspondència de Valencia*. L'any 1931 és triat regidor

el seu opuscle *Concepte doctrinal del valencianisme* (1932), en què propugnava l'anomenat "valencianisme totalitari", que passava per superar les diferències ideològiques i reunir totes les tendències del valencianisme; és a dir, defensar "la unió política de tots els valencians en benefici de l'interés global del País. Era en realitat el mateix projecte assajat ja per Ignasi Villalonga des del 1918 al 1923 amb la Unió Valencianista, filla ideològica de les idees de Prat de la Riba i Cambó" (Simbor 1988: 123). Aquesta estratègia, portada a terme per les branques més conservadores, no fructificà atesa l'oposició dels grups valencianistes d'esquerra, principalment l'Agrupació Valencianista Republicana.

El susdit model de valencianisme fou defensat des de l'organització Proa, impulsada pel castellanenc Gaetà Huguet⁴⁹ després de diverses negociacions amb tots els sectors, tot i que topà ben sovint amb diversos entrebancs. Nicolau Primitiu fou, per a Huguet, el perfecte candidat per a presidir l'entitat, ja que ell sempre s'havia "situat per damunt de les diverses ideologies que tan intensament s'expressaven al període republicà", atés que "per a ell, l'única manera d'aconseguir resultats positius pel que feia a la recuperació de la nostra personalitat política, cultural i lingüística consistia en la unitat de tots els grups valencianistes, per damunt dels interessos partidistes" (Climent 2008: 61). A més, moltes eren les figures que optaven per deixar de banda el model ratpenatista per considerar-lo insuficient per als temps que corrien; de fet, Vicent Rodríguez, vicepresident de l'Agrupació Valencianista Escolar, arribà a afirmar el 26 de novembre de 1932, al número 39 d'*El Camí* que, fins a aquell moment, el valencianisme havia estat "estàtic i s'ha conformat en cantar 'himnos' els dies de gran gala i després retirant-se un altra vegada a la quietut, a la pau, a la deisadesa" (Climent 2008: 500).

Les pàgines del volum ens narren, prou fidelment, el procés de creació de l'entitat: el 8 de febrer de 1935 (cap. 246) Nicolau Primitiu comenta, de passada, la voluntat de Gaetà Huguet per "compulsar voluntats i veure si seria possible una unió o col·laboració de tots els valencianistes, deixant a part diferències i lliures els partits". La idea era, llavors, l'embrió del que seria posteriorment l'organització, el nom de la qual no apareix fins l'1 d'abril de 1935, al capítol 275:

de l'Ajuntament de València i el 1933 presideix el Centre d'Actuació Valencianista, des d'on, juntament amb el setmanari *El Camí*, plasmarà les seues idees.

⁴⁹ Gaetà Huguet i Segarra (1882-1959) fou un històric polític republicà valencianista que va fundar, l'any 1934, Esquerra Republicana del País Valencià, a Castelló. Va tindre un paper decisiu en la gestació de les Normes de Castelló de 1932. Va estar exiliat a França durant la postguerra des d'on mantingué contacte amb importants personatges del catalanisme polític com Pompeu Fabra i altres personalitats del món republicà. La fundació de Proa fou una de les majors aportacions al valencianisme cultural de tota la història. El multaren per la seua fidelitat lingüística, traduïda en el seu treball com a professor de valencià durant l'any 1934 (vegeu carta 2 de l'ANNEX 3).

Novament ha estat en Gaetà Huguet a parlar-me de les bases per a la nova agrupació cultural valencianista de propaganda i intercanvi que té per nom Proa.

Semblava que les gestions d'Huguet fructificaven de manera satisfactòria, tot i que, com se'ns desprén del dietari, el procés esdevingué llarg i costós, com passa sovint amb qualsevol pacte polític o cultural que pretenga superar posicions massa ortodoxes i hi puga haver discrepàncies internes:

Huguet de Castelló està fent uns treballs per a la unió dels valencianistes i ha fracassat per l'egoisme de les agrupacions valencianistes (31 de març de 1935, cap. 274).

Benauradament, la primera reunió del consell de l'entitat es va poder portar a terme el diumenge 28 d'abril de 1935, la crònica de la qual apareix als folis amerada amb un estil vertaderament personal que ens contagia el sentiment positiu del patrici, que era un enamorat de la causa nacional i, com a tal, mostrava una enorme sensibilitat i preocupació cap als intents per portar avant la nova "renaixença valenciana"⁵⁰ a què ell moltes voltes feia referència:

Es donà per constituït el consell de Proa i jo li hac dirigit frases d'agraïment verdaderament emocionat al patrici Huguet, fill del patrici Huguet, qui tant i tan desinteressadament treballa i hau treballat per la renaixença de la pàtria valenciana, demanant que el nostre primer acord siga manifestar-li est intens agraiement i prometer-nos fer-li un homenatge per al dia que el consell de Proa estiga ben assegut i puga ésser segur de que assolixca l'èxit que es mereix Huguet (cap. 296).

I, eixe mateix dia, es repartiren els càrrecs de l'organització:

Després es va llegir el manifest que s'hau de donar a La Publicitat, éssent aprovat. A continuació. I per unanimitat, foren proclamats els càrrecs de president: Nicolau Primitiu; secretari general: Adolf Piçcueta; tresorer: Soto; i administrador: Navarro Borràs. Els demás vocals. Huguet delegat a Castelló.

Al capdavant, el missatge inaugural de Proa va ésser rebut amb més simpatia pel patrici, i és que, *a priori*, deixava al descobert una altra manera d'entendre el valencianisme. Tot seguit reproduïm el susdit discurs, publicat amb el títol "Paraules d'En Gaetà Huguet, en constituir la nostra entitat" pronunciat pel mateix Gaetà Huguet⁵¹:

Fa només unes setmanes estudiava jo la possibilitat de constituir un organisme valencianista de caràcter totalitari; un organisme que dirigira i coordinara les activitats valencianistes en el seu aspecte cultural, en el

⁵⁰ L'autor tracta el concepte de "Renaixença" a Gómez Serrano 1935; 1966. Per a més detalls, vegeu Zalbidea 2015.

⁵¹ Timó. *Butlletí de Proa, Consell de Cultura i Relacions Valencianes*; núm. 1, juliol de 1935.

seu aspecte patriòtic o en el seu doble aspecte cultural i patriòtic alhora (...) En discórrer així hi trobava una coincidència absoluta entre la posició teòrica que a més a més anava jo acarasant i la meua actuació valencianista de tota la vida; puix que allí on he trobat un valencianista de qualsevulla tendència que fóra –però que cregués que Pàtria sols n’hi ha una i que esta és la Pàtria Valenciana–, he volgut trobar en ell un amic. Conseqüent amb esta norma, en les meues relacions amb els valencianistes he curat sempre de col·locar en primer terme les afinitats que amb ells m’unien i, en darrer lloc, les divergències que en tot cas ens podrien separar.(...) I tot açò m’obliga de manera inexcusable a aprofitar esta ocasió que s’em [sic] presenta per saludar en les vostres persones tot el valencianisme, i per donar-vos les gràcies més sentides i més sinceres que em siga donat expressar i això per diversos motius; el primer dels quals perquè esta acollida tan fraterna ha honorat la meua persona; després, perquè permetrà la constitució de PROA; i encara perquè el decurs de les gestions ha estat un període en el qual s’han conreat les relacions de germanor que cal conservar sempre entre els homes i els pobles del País Valencià. PROA assolix des d’avui vida plena i real i pot tindre en la ressurrecció [sic] de la nostra ànima nacional la mateixa influència que atres organismes de tendència semblant han exercit en atres pobles renaixents si, a més del nostre esforç i del nostre entusiasme patriòtic hi posem també aquell esperit de convivència i sacrifici que cal que anime les obres col·lectives.

Brinde per la vostra salut i per la Pàtria Valenciana!

A partir de la fundació de Proa, Nicolau Primitiu desenvoluparà una incessant activitat al si de la presidència de l’entitat, en què, entre altres coses, destacaran iniciatives com la confecció d’un diccionari, les col·laboracions amb Lo Rat Penat o amb la Societat d’Autors Valencians, l’organització del congressos i conferències, l’impuls de la diada del 9 d’octubre junt amb altres organitzacions valencianistes, etc. A més, el butlletí *Timó* anava publicant mensualment articles i estudis de tipus cultural i patriòtic. Totes aquestes activitats, unides a les nombroses tertúlies, reunions de Junta a la seu i debats i problemes interns, són narrats des del dia de fundació de Proa fins al final del volum.

2.5. La visita de Pompeu Fabra a València el 1935

Un dels esdeveniments més cridaners d’aquest bienni per al valencianisme, reflectit en les pàgines del dietari, és la visita de Pompeu Fabra al País Valencià durant els dies 23 i 26 de novembre de 1935, que fou la tercera estada del mestre en terres valencianes, precedida per dos viatges anteriorment fets durant els anys 1915 i 1930 (Ferrando 2000). El motiu d’aquesta visita fou, segons ens conta el número 79, del 30 de novembre, el setmanari *Acció. Periòdic Setmanal al Servici de la Pàtria Valenciana*, “visitar les entitats valencianistes de la ciutat i de Castelló de la Plana, per tal de canviar impressions amb els dirigents, copçar [sic] l’estat actual del moviment cultural i patriota del nostre poble i estrényer les relacions dels pobles

de la Confederació” (Ferrando 2000: 136). Fabra fou acompanyat per persones de molta influència dins l’entorn de l’Institut d’Estudis Catalans, com foren el director de l’Editorial Barcino, Josep Maria de Casacuberta⁵², i els professors Ramon Aramon i Serra⁵³ i Joan Coromines⁵⁴. Aquests s’aturaren a Castelló el dia 23 per entrevistar-se amb Salvador Guinot⁵⁵, Àngel Sánchez Gozalbo⁵⁶, Gaietà Huguet i Lluís Revest⁵⁷. La premsa valenciana es feu ressò d’aquesta visita que, al cap i a la fi, era un intent de Fabra, assessorat per persones de confiança com Jaume Bofill i Mates⁵⁸, per acostar les variants valenciana i catalana per a la creació d’una llengua literària digna i lliure d’impureses⁵⁹.

Tot i que la visita pretenia obtenir una visió global de l’estat de la llengua i del valencianisme, els patricis catalans aprofitaren l’avinentsa per entrevistar-se amb Nicolau Primitiu i Sanchis Guarner, que es trobaven preparant la “Llista de noms de Municipis de llengua valenciana”, la primera part de la qual fou publicada un mes després, al desembre de 1935, a la revista *Timó*⁶⁰. Cal recordar que el patrici valencià continuava treballant

⁵² Josep Maria de Casacuberta i Roger (Barcelona, 1897-1985) fou un editor i filòleg que fundà l’Editorial Barcino i va ser membre de l’Institut d’Estudis Catalans durant la dècada dels anys vint. Era un gran amic i company d’excursions tant de Pompeu Fabra com de Joan Coromines.

⁵³ Ramon Aramon i Serra (1907-2000) fou un filòleg i president d’honor de l’Institut d’Estudis Catalans. Tingué una gran incidència en els cercles de Pompeu Fabra i arribà a treballar amb ell en la Universitat Autònoma de Barcelona. Va ser vicepresident i secretari de l’IEC durant els anys 1942 i 1989.

⁵⁴ Joan Coromines i Vigneaux (Barcelona, 1905- Pineda del Mar, 1997) fou un famós filòleg, lexicògraf, etimòleg i romanista. Ben aviat va començar a treballar amb Pompeu Fabra, en la dècada dels trenta, a l’Institut d’Estudis Catalans. És autor de les conegudes obres *Onomasticon Cataloniae* i *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*. És considerat un dels pares de l’estudi de la llengua catalana.

⁵⁵ Salvador Guinot (Castelló de la Plana, 1866-1944) va ser un polític i escriptor valencià. Pertangué al Partit Conservador i va ser un dels fundadors de la Societat Castellonenca de Cultura, el màxim objectiu de la qual era portar a terme estudis culturals, històrics lingüístics i literaris. Per a més informació sobre aquesta entitat, consulteu Falomir 1995.

⁵⁶ Àngel Sánchez Gozalbo (Castelló de la Plana, 1894-1987) fou un altre dels fundadors de la Societat Castellonenca de Cultura. Estigué en contacte amb els diversos cercles intel·lectuals valencianistes i s’implicà en iniciatives com l’*Assemblea de Nostra Parla*. Fou signant de les Normes de Castelló i delegat del *Diccionari Català-Valencià-Balear* d’Alcover i Moll a la ciutat de Castelló.

⁵⁷ Lluís Revest (València, 1892- Castelló, 1963) va ser també cofundador de la Societat Castellonenca de Cultura, en la qual treballà en la branca de la gramàtica i la llengua. La seua obra més coneguda, *La llengua valenciana. Notes per al seu estudi i conreu* fou un dels pilars en què se sustentà el fabrisme al País Valencià i les teories gramaticals d’homenots com Carles Salvador, que s’encarregaren de divulgar la doctrina de l’IEC arreu del país.

⁵⁸ Jaume Jaume Bofill i Mates (Olot, 1878- Barcelona, 1933), conegut pel seu pseudònim Guerau de Liost, fou un escriptor, poeta i polític català de tendència catalanista que va mantindre una estreta relació amb Pompeu Fabra, de qui era el seu pilar pel que feia als aspectes de vertebració lingüística en la resta de territoris catalanoparlants. De fet, tingué una gran responsabilitat en les visites que Fabra feu al País Valencià. Podeu consultar les cartes que intercanviaren el mateix Bofill i alguns personatges valencianistes a Zalbidea 2017.

⁵⁹ Vegeu “Intercambio cultural. Pompeyo Fabra en Valencia”, *Las Provincias* (26-XI-1935), pàg. 3 i “Pompeyo Fabra en Valencia”, *El Mercantil Valenciano* (26-XI-1935) pàg. 3.

⁶⁰ Aquesta llista fou un paper primerenc del que era l’objectiu principal: fer un nomenclàtor toponímic del País Valencià, idea que la Guerra Civil va esquarterar i no serà fins a finals de la dècada dels seixanta que Manuel Sanchis Guarner completarà l’estudi amb algunes contribucions amb la publicació *Contribució al Nomenclàtor Geogràfic del País Valencià* (1966). Barcelona, Institut d’Estudis Catalans.

intensament en Proa, però ja no exercia de president en Lo Rat Penat, malgrat la seua estretíssima relació amb la societat d'amadors.

És interessant la visió, encara que redactada de manera breu i concisa, que el patrici aporta sobre la visita d'aquests homenots del catalanisme de principis del segle XX, la qual podem trobar entre els capítols 449 i 451. A partir d'aquest moment, a més, Nicolau Primitiu establirà un relació epistolar amb ells i amb altres personatges rellevants de l'Institut d'Estudis Catalans fins al final de la seua vida⁶¹.

El mateix dia 23, l'autor redacta aquestes paraules al *Varia I*:

Esta nit havem rebut a Proa la visita de'n Pompeu Fabra acompanyat per [Josep Maria de] Casacuberta, [Joan] Corominas (fill d'en Pere Coromines) i [Ramon] Aramon.

Havem canviat d'impressions aprop del moviment nacionalista per tot arreu. Fabra no vol sabre res d'una València separada de Catalunya.

Havem quedat en reunir-se demà a dinar al restaurant dels "Viveros". El dilluns per la vesprà vindran a casa Sanchis Guarner i Corominas per a terminar la ceda dels noms valencians de les poblacions lingüísticament valencianes. A les sis anirem al C.C.V., on acudirán en Fabra i els demés i d'allí anirem a Lo Rat Penat.

El dia 24, així mateix, hi escriu:

Ens reunim a dinar els catalans, quasi tots els consellers de Proa, Donderis i Sanchis Guarner. Reina gran animació i cordialitat. En Fabra és un gran decididor.

Am Colominas [sic], Sanchis i Alamon parlem de llengua i fonètica i, després, passejant cap a dins València, parlant de toponímia romanem tot sols Colominas i yo. Els demés ens han desaparegut.

I de l'esmentada tasca reguladora dels topònims valencians, el mateix dia:

Sanchis i Coromines romanen a Proa continuant el Nomenclàtor del País Valencià. Com no hi ha temps, els dic que acorden ço que els [il·legible] i que els dubtes ens els donen en una ceda i yo els donaré la meua opinió.

Enmig de la crònica de l'esdeveniment, Nicolau Primitiu no s'està de reflectir a les pàgines molts dels seus pensaments, que no són una altra cosa que la reafirmació de la seua

⁶¹ La correspondència entre els membres de l'Institut d'Estudis Catalans i l'autor es pot trobar a l'Arxiu de l'IEC. A més, sempre mantingué una bona relació amb bibliòfils, i antiquaris catalans, i també amb importants escriptors, com Jaume Rosquelles Alessan (vegeu carta 1 de l'ANNEX 3).

ideologia (possiblement en veure la concepció lingüística i nacional dels susdits homenots del catalanisme cultural i polític, amb els quals difícilment coincidiria); en aquest cas, més aviat de caire onomàstic:

Esta dèria del nom ens tindrà sempre separats del poble (cap. 449d).

2.6. Apunts toponímics

Cal destacar l'impagable treball que l'autor fa portar a terme amb la recollida dels topònims que posteriorment estudia en els dietaris, encara que els seus plantejaments toponímics tenen una peculiaritat remarcable. El seu treball de descomposició de paraules, allò que ell anomenava *epotomia*⁶², és massa arbitrari i no respon a les subdivisions morfològiques de la romanística actual. Per altra banda, la manera d'escriure alguns d'aquests topònims té com a objectiu representar el valencià viu i, només algunes vegades, ser fidel a la forma llatina. No obstant això, i com diu el professor Casanova (2013: 19), es tracta d'un "incansable i desinteressat treball per salvar les coses de València". Potser la seua ambició per voler abassegar tot i amb això crear un mètode interdisciplinar el portà a interpretar erròniament moltes de les troballes, ja que els seus coneixements de filologia estaven desconnectats d'allò que el món acadèmic contemporani estava portant a terme. Bé és cert, però, que el seu objectiu sempre va romandre incorruptible: "aglutinar els elements polítics més disperss per enfortir la societat valenciana" (Climent 2013: 18).

En aquest dietari escriu normalment les divagacions sobre toponímia que pugua estar connectada amb el valencià actual, és a dir, els topònims que ell anomena *neotopònims*. Podem

⁶² L'autor posseïa una peculiar idea de subdivisió dels topònims segons les seues característiques geogràfiques i històriques: els topònims que ell anomena «fòssils», dels quals es conserva el nom però no el significat pel pas del temps, els anomena "paleotopònims", mentre que els de significació coneguda hui dia els anomena "neotopònims", i tots podem conèixer llur significat, com per exemple *Realenc*, *Vila-Llonga*, *Aigualeig*, *Cova*, *Devesa*, *Font-Calent*, *Roca del Molinell*, *Timonar* i moltíssims més. Hi ha altres neotopònims que fan referència a accidents topogràfics del terreny, com poden ser *Lloma*, *Serra*, *Tossal*, *Vallada*. D'altres, com *Fontana* o *Rambleta*, indicarien indrets d'aigua natural. *Edra*, *Olivars*, *Baladre*, *Junquera*, *Palmar* o *Rebollet* farien referència a la vegetació. Així mateix, altres topònims indiquen llocs religiosos o que s'habiten, com *Animes*, *Ermita*, *Bisbe*, *Cren*, *Calles*, *Casa*, *Corralet*, *Porxà*, i d'altres, com *Boalar*, *Bordellet*, *Castellet* o *Forques*, farien referència a llocs arqueològics i històrics (Gómez Serrano 1966: 11-12). De la mateixa manera, hi distingeix la "toponímia aglutinada", que eren els topònims formats per diverses parts (prefixos, sufixos...) que tenien algun significat en l'actualitat, o eren fàcilment reconeixibles en l'actualitat. Per exemple, manifesta el seu descontent per la pèrdua del tan elegant sufix *-ell* com a diminutiu valencià del topònim *Massamagrell*. D'altra banda, el quasi paleotopònim *Benalta* (Ben-Alta), està aplicada a una lloma, com també altres paleotopònims semblants amb altres formes adverbials. Amb aquest prefix *-ben* sempre és escèptic i arriba a dir que «aquests *ben* cauen dins de la filologia arabista, que alguna volta ha de tindre raó, mes no sempre segurament, com acabem de vore» (1966: 18). Al *Varia I* n'hi ha exemples a bondó, i per a cada topònim intenta buscar una explicació.

trobar-ne, per exemple, alguns que, segons la seua disposició geogràfica, expliquen el seu origen:

Contemplant el panorama de l'horta des de la Lloma del Badall es pot veure bé com els significats dels topònims dels pobles s'acoblen perfectament a les poblacions:

Burjassot: *porjassot, porjà. Porjs: lo que està damunt, que és damunt d'eixa lloma.*

Godella: *cotella, cota, cot. Que està en alt, ben visible, com una cota.*

Rocafort: *que està en una roca dura a diferència de les demás, que ho són en tosca.*

Massarrojos: *vassarrojos, vas, vasa, bassa.*

Moncada: *mol-cata= molt fonda (cap. 43).*

En molts capítols, però, només fa una explicació merament descriptiva sobre la localització dels topònims:

Aielo de Malferit: està en un clot a la vora d'un barranc a riu.

Ontinyent: *està en un clot. Fins certa marca, que és lo més alt. Està més fins que'ls alentorns.*

Alfafara: *tamé és al fons, a les estribacions de Mariola.*

Agres: *està acavallat en una llometa, estribació de Mariola, que divideix les aigües del Serpis de les del Clariano.*

Cocentaina: *en un clot.*

Alcoi: *en una península formada per dos corrents que formen el Serpis. En un clot.*

Xixona: *esta com estés en una falda del mont. Cap a la vora d'un barranc.*

A la Partida de Roset, hi ha un lloc que es diu Runes de Roset (cap. 7).

O barreja descripció geogràfica amb l'etimologia de la paraula:

Benissa: *està en un alt, rodejat de foies fondes, més bé barrancades.*

Benissa= Penissa= Penyissa? (cap. 13).

De vegades, fins i tot, s'aventura en les llegendes que corren entre les gentes dels pobles per tal de donar sentit a les seues explicacions toponímiques:

Carpesa: *tamé me diu que és fama entre el poble que el nom de Carpesa és degut a que una vegà anava una dona venent peix i que una carpesana li va preguntar —a com pesa?*

-A tant- li va respondre. I la carpesana va exclamar: -que car pesa!- i d'ací el nom.

Mirambell: *diu lo que ja és sabut del vell i la velleta i de la inundació* (cap. 391).

I en comptades ocasions, és fidel a l'evolució llatina del topònim:

Xètivae explica molt bé saetabis. S=X (Xúquer=sucro, Xaló=saló)- È=ae i ae=is. Saetabis i saetaba; -is i no -a (cap. 70).

Aquest últim exemple és una de les raons per la qual Nicolau Primitiu varia la forma d'escriure d'alguns topònims que hui dia estan registrats oficialment d'una altra manera, encara que també ho fa, en altres casos, per representar el valencià viu (*Molvedre, Jaraco, Éixàtiva, Mongó...*) o per mantindre-se fidel a l'escriptura clàssica (*Sent Joan, Sent Antoni...*).

Per altra banda, en alguns capítols es narren, àdhuc amb una quantitat de lèxic específic sobre arqueologia, algunes de les excursions que feren ell i alguns membres de la seua família per tal d'analitzar troballes prehistòriques:

Anem a Vilamarxant, al Mas de la Barca (on és el nostre fill Doménec, en ca la núvia seua) am la meua muller, Amparet i una nebodeta.

És propet del riu. Al costat d'un molí antic. Tot seria una antiga alqueria. Està en un clot que es diu Velilla. Segurament per ésser a vora riu. Velilla= verilla.

Al racó sens fons de la foia hi ha la Font del Paller, al peu d'un montet.

Am Doménec mon fill i Antoni Hidalgo anem a visitar una nova estació, al paréixer eneolítica-ibèrica, que varen descobrir els dos el dia set del corrent, els dos alensems.

Pareix ésser que estos dies es dedicaven a explorar aquests alentorns i a l'arribar ad aquest cabeç l'u es va trobar un fragment de ceràmica ibèrica i l'altre un d'eneolítica.

Han pogut reconstruir un tifell d'obra campaniforme am un aditament que el fa semblar una estra.

Tamé han trobat fragments de sílex, entre ells un de serreta de corbella i altre de coltellet.

Hi ha murs d'amurallament i de casilici, vegen-se al pujar rests del camí de pujada. Entre els murs es veuen, com si foren corredors d'uns 85 centímetres i senyals de porta, i una d'un metre poc més o menys.

Està esta estació arqueològica en la Partida dels Cabeços, terme de Benaguasil, al nord-oest de la Vilamarxant. Al nord-est del riu (a l'esquerra) i a l'oest de l'estació megalítica de Montiel, que es veu a uns dos quilòmetres (cap. 57).

Nicolau Primitiu es dedica ben sovint a visitar els arxius municipals i parroquials, i comença a fer una intensiva recerca d'aquests arxius i els contrasta amb la recerca de camp

de determinades persones d'edat suficient perquè la memòria viva servisca per a recollir altres dades. En aquest treball descobrirà una sèrie de jaciments que conservaven deixalles arqueològiques claríssimes. Nicolau Primitiu proferia les següents paraules a l'hora de posar en marxa aquest treball de camp: “en primer lloc cal recollir els topònims d'on es puguen trobar: del Catastre, dels mapes, dels patrons de riquesa de totes les èpoques i altres documents” per a, posteriorment, “comprovar allò conseguit als documents amb la veu popular: guardes de camp, forestals, llauradors, llenyaters, pastors, cassadors del terreny [...] no oblidant-se dels vells de les poblacions i masies, de recollir les llegendes, contes, històries, romanços, cançons i altre folklore que puga hi haure sobre el lloc estudiat” (Climent 2008: 648). De fet, Nicolau Primitiu pensava que els topònims vàlids són els comunicats pel poble, aquells que no han estat corromputs per les classes dominants. Així, molts són els exemples al *Varia I* dels catastres (trobem molts *apéndices del amillaramiento* i dels documents antics que regira als diferents arxius:

A l'arxiu, que revisem tot, no hi ha res més que una refundició de l'amillarament de 1884 i apèndixs fins hui. Està catastrat. Enguany ja es regixen pel catastre (cap. 28, no transcrit).

He anat a l'arxiu de l'Ajuntament de València. 1g? (cap. 459c).

El jaciment del Tos Pelat, situat a Massarrojos (l'Horta Nord) també tingué una importància cabdal per a Nicolau Primitiu i és el jaciment ibèric més pròxim a València⁶³, així com Xelva, el seu aqüeducte i els seus voltants (capítols 316, 424, 430...). De fet, alguns dels seus estudis primerencs foren clau per a l'arqueologia valenciana moderna⁶⁴.

Pel que fa a les pinzellades mitològiques en la toponímia⁶⁵, també se'ns presenten alguns exemples en els capítols del dietari. El seu punt de partida era l'*Ora Marítima*, el poema

⁶³ L'autor afirmava anys després que “al Tos Pelat s'han trobat molts tifells, motles de moldre grans, instruments de ferro, murs i altres despulles. Ja publicarem alguna cosa d'aquest despoblat ibèric fortificat, que opinem es tracta de l'Althia o Althaia de Polibi; la població degué ésser destruïda per Aníbal a fi de deixar el pas lliure per a combatre els Olcades que estarien per Olocau, i així comunicar amb els Celtíbers per Gàtova i Segorb, l'antiga Segòbriga; el dit pas el defenien, per una part, el Tos Pelat, és a dir, l'Althia o Althaia, com acabem de dir, i per altra, Saguntum, després dit Molvedre i ara Segont o Sagunt” (Gómez Serrano 1966: 43).

⁶⁴ De la mateixa manera, foren importants les seues aportacions al seguiment de l'itinerari del Plom d'Alcoi, un document ibèric que va cercar i examinar fins a l'últim punt. Vegeu Gómez Serrano 1971.

⁶⁵ Aquestes pinzellades prenen com a base l'evemerisme, que és, a grans trets, una teoria hermenèutica de la interpretació de les llegendes, mites... inspirada en el filòsof grec Evèmer de Messene. En la seua obra *Hiera anágrafe*, de la qual només queden resums i segons la qual els deus pagans no són més que personatges històrics d'un passat enlletit o mal recordat, i exalçats per una tradició llegendària i de fantasia, afirmava que les gestes dels mites i les llegendes dels personatges exalçats havien sigut transformades i agegantades i s'havien convertit en quelcom que era impossible que fos humà. El sentit ocult dels mites era, doncs, de naturalesa històrica i social. La teoria evemerista va tindre molta força durant molt de temps; de fet, David Hume i Voltaire l'acceptarien posteriorment. Aquest sistema, doncs, és el que utilitzà Nicolau Primitiu per a interpretar pràcticament tot: epopeies, mites i llegendes tant ibèriques, preromanes, celtes, irlandeses, nòrdiques, etc. Per tant, cercava sempre la existència d'un fet històric anterior en qualsevol d'aquestes llegendes.

llatí de Ruf Fest Avié, a partir del qual tracta d'interpretar llegendes ibèriques i donar explicació al nom i a la geografia dels topònims:

En Lluç Beltran m'ha oferit un passeig des de la Ràpita fins les salines de la banya i ademés recórrer les velles salines reals. Molt interessant! Havem promès que escriuré durant el mes d'agost per a veure si un jorn podem fer eixe passeig. Així es podrem donar compte de la visió del Monsià i del Monsianell per l'autor del periple de l'Ora marítima i aitamé de l'existència de Salauris (cap. 49)

Havem parlat d'alamon d'assumptes valencianistes i ham vengut a parar al tema de l'Ora marítima d'Avienus i l'Alebus, conjuminant-nos per a visitar junts la Vall d'Ebo, on naixen les fonts del Girona (cap. 412b)

2.7. Nacionalisme i llengua

2.7.1. Els límits de la nació

Els principals autors valencians que s'han encarregat d'analitzar la realitat nacional dels seu poble, tals com Joan Fuster, Joan Francesc Mira o Josep Vicent Marqués, no s'han estat de denominar –en major o menor mesura– l'espai comú de sobirania que aglutinava els territoris catalanoparlants de l'antiga Corona d'Aragó amb el nom de “nació catalana”, tot basant el gruix de les seues argumentacions en factors com són l'origen majoritari de la població valenciana; el marc cultural, polític, jurídic i mercantil; el fet lingüístic, religiós i eclesiàstic, etc. (Mira 2015). De la mateixa manera, el fet és avalat per una tradició onomàstica que preval des del segle XIV i que relaciona el nom de la llengua (*vulgar català, romanç català, catalanesc, llengua catalana*, etc.) amb la nació que s'estén des de Salses a Guardamar.⁶⁶

A Nicolau Primitiu, però, li quedaven pocs anys de vida quan aquest valencianisme progressista de base catalanista comença a créixer considerablement. L'època en la qual el patrici va portar a terme un gran nombre considerable d'iniciatives de caire valencianista i va començar a escriure en llengua pròpia la major part de les seues memòries als seus dietaris foren els anys trenta del segle XX, que esdevingueren una dècada en què l'ideari nacionalista començava a aglutinar propostes de diverses tendències, moltes d'elles encaminades a normalitzar els lligams lingüístics i culturals amb la resta de territoris catalanoparlants però que alhora presentaven encara ambigüitats de caire nacional que només alguns autors s'atreverien a desembussar. Les vindicacions patriòtiques de l'autor en les seues memòries són

⁶⁶ Per a més informació sobre les diferents denominacions de la llengua al llarg de la història, vegeu Ferrando 1980.

nombroses i de gran interès, com aquelles que conformen l'ideari nacionalista del dietari *Varia I*:

Per exemple, al capítol 322b, Nicolau Primitiu fa una de les reivindicacions nacionalistes més fermes i decidides no només de la seua obra, sinó també de tota la dècada dels anys trenta⁶⁷:

Bases d'un nacionalisme valencià: al rebutjar la nacionalitat castellana o d'una Espanya castellanisada, rebutgem, aiximateix, tota atra nacionalitat que no siga la valenciana: tot i reconeuent els punts d'intim contacte am les nacionalitats catalana i balear i no negant, per lo tant, la possibilitat d'integrar al futur, sus un peu d'ignultat política, una supernació ba-ca-va.

El País Valencià reconeix la seua pròpia nacionalitat integrada per la seua voluntat com a aglutinant nacional dels elements economia, territori i ànima i reconeix la necessitat de salvaguardar-la constituint-se en estat. València-nació, València-estat.

L'estat valencià reconeix la possibilitat de la conveniència d'una confederació am atres estats per a coordinar els llurs interessos comuns i complementaris i salvaguardar la llur independència.

L'estat Valencià accepta la possibilitat d'una confederació ibèrica com a base més segura per a la defensa de la independència interestatal, mes nega i no reconeix la unitat nacional ni estatal ibèriques.

El primer paràgraf reflecteix la idea que alguns autors han batejat com a “panvalencianisme” (Atienza; Bens; Calpe; Casaña; Roca 2003), una idea que Nicolau Primitiu tradueix a una vertebració harmònica amb la resta de territoris catalanoparlants i que, principalment, reforça la identitat de l'àmbit estrictament valencià per tal de sumar esforços a la preponderància del principat de Catalunya, que des del segle XIX s'erigia en el motor cabdal de la llengua i cultura catalanes. Aquesta concepció nacional va acompanyada de factors com la denominació de la llengua o la seua codificació, com comentarem més avant⁶⁸.

⁶⁷ En el seu volum de 1936, l'únic editat fins ara, podem llegir la segona gran reivindicació en la seua obra memorialística. El dia 28 de gener d'aquell any hi escriu: “estic pensant en crear una agrupació nacionalista limitada a uns quants per a treballar per la reintegració i independència del País Valencià, no per a què romanga isolada, sinó per a què's puga confederar lliurement o federar, si els catalans i mallorquins són raonables, per a formar una supernació. Nosaltres devem ensenyar al poble; nosaltres devem ensenyar al poble; nosaltres devem constituir una ànima nacional ab un ideal, nosaltres devem formar els ciutadans futurs, els qui portaran la independència” (Casanova; Climent 2010: 37).

⁶⁸ Tot i que entenem les particularitats de la figura de Nicolau Primitiu, gens sospitosa de “catalanista”, sinó més tost d'estrictament valencianista fins i tot en termes d'origen de la llengua, ens resulta molt interessant la reflexió que fa Pau Viciano sobre els personatges valencianistes d'aleshores, immersos en la mateixa esfera que el patrici i amb els mateixos objectius de vindicació valencianista i d'harmonia amb la resta dels territoris catalanoparlants: “De manera més o menys explícita, el valencianisme dels anys trenta era catalanista –amb una

Com observem en els següents paràgrafs, la proclama se centra en la construcció nacional d'un País Valencià amb els elements necessaris per a la creació d'un estat propi que, d'acord amb l'onomàstica emprada per l'autor no només en aquest text sinó en altres de la seua obra ha d'evitar denominacions que potencien el provincianisme i la manca de vertebració del país⁶⁹.

Els darrers paràgrafs de la proclama deixen entreveure la seua enyorança a l'organització territorial de la Corona d'Aragó; fet que ja ha estat estudiat en altres ocasions (Zalbidea 2015). Així, aquesta "confederació" seria hereva del sistema pactista establert entre els segles XIII i XVIII, de manera que cada territori mantindria la seua independència política tot i que existirien estrets vincles de caire lingüístic, cultural o econòmic, així com alguns objectius comuns.

Aquest escrit ens dona, doncs, les claus per entendre una constant en l'obra del patriarca, que no es sinó la vindicació nacional de la concepció moderna del País Valencià, si bé es cert que, en ocasions, des d'una òptica un xic utòpica (si el rigor científic ens permet de qualificar-la així) que rebutja tota construcció artificial contemporània de l'Estat espanyol i, consegüentment (o com a causa, depén com es mire) la idea de la unitat nacional espanyola o ibèrica tot emprant un discurs semiromàntic farcit de circumloquis.

Aquesta idea és reforçada al capítol 241, en el qual es posa de nou en dubte la indissolubilitat de la nació espanyola atés el procés de construcció artificial que ha patit, tot negant la possibilitat d'esdevindre una nació «pura»:

Nacionalisme. Hi han dues classes de nacionalistes: els qui volen confondre l'estat amb la Nació i fer dels estats nacions i els qui volen que cada nació siga un estat. Espanya, França, Itàlia, etc. estats-nacions. València, Catalunya, Bretanya, Nàpols, etc. nacions-estats. Perxò el primer nacionalisme es deuria de dir nacionalisme estatal o ideal, i el segon, nacionalisme nacional o real; és a dir, que els primers pròpiament

concepció de base lingüística i cultural- i, alhora, treballava per la construcció política del País Valencià, en la perspectiva d'una associació posterior de tots els territoris de llengua catalana. Parlar de *ruptura fusteriana* o de *neovalencianisme* –com feia el mateix Fuster– només pot tindre el sentit de remarcar la superació de la situació degradada del *valencianisme* de la postguerra, dividit pels sectarismes i inoperant, quan no assimilat per una mena de regionalisme franquista. Fuster plantejava el mateix que el valencianisme d'avantguerra, per bé que en un context evidentment diferent i amb una insistència major en els aspectes crítics amb els tòpics regionalistes, precisament per l'apropiació que n'havia fet el franquisme" (Viciano 2017: 62-63).

⁶⁹ La denúncia de la denominació "Levante" per a referir-se al País Valencià fou un tema molt recurrent en la seua obra. De fet, l'any 1962, va publicar l'article "Levante? Mai. València sempre!", *Nostres Faulles. Contes, narracions, estudis*, núm. XIII. Altres autors, com Josep Giner (1998) i Joan Fuster (2005) ja van tractar aquest tema durant els anys trenta i els anys cinquanta.

deurien dir-se estalistes, i els segons, nacionalistes, pròpiament parlant. Dir nacionalistes, a seques, als primers, és una amfibologia que condueix a error.

Així, aquesta divisió entre “nacionalistes” i “estalistes” respon a la concepció nacional de l'autor, que no és altra que la de considerar l'Estat espanyol com un territori plurinacional que no constitueix per ell mateix cap cos uniforme. Cal informar, en aquest sentit, que el patrici concebia els nacionalismes com a mecanismes alliberadors del poble, sotmés a les directrius econòmiques i culturals de l'estat a què pertany:

Hi ha un nacionalisme aristocràtic, un nacionalisme mesocràtic i un nacionalisme democràtic. En temps antics, els nacionalismes foren per als senyors. A l'Edat Mitjana tinguérem els nacionalismes mesocràtics com a València, mes hui els nacionalismes s'han de fer per a la lliberació espiritual i econòmica del poble, i eixos seran els nacionalismes democràtics.

Els nacionalismes uniformistes i centralisadors que propugnen l'anul·lació dels fets diferenciats dels pobles integrants, no són tals nacionalismes sinó estatalatries (cap. 201).

Per tal de contribuir a la implantació del pensament hegemònic, l'imperialisme de l'Estat espanyol hauria aniquilat, segons l'autor, les particularitats dels diferents pobles que el componen, per la qual cosa ell aposta per l'opció més escaient per a la València del futur, que necessitava albirar vies democràtiques per a deslligar-se d'aquell nacionalisme excoient, que no era altre que l'adoptat per “l'estatalatria” espanyola.

2.7.2. La llengua nacional i la seua codificació

És de sobres conegut l'entossudiment de Nicolau Primitiu per intentar demostrar l'origen ibèric del valencià fins al final de la seua vida. Aquesta idea, però, no estava renyida amb l'agermanament lingüístic dels territoris catalanoparlants, ni tan sols a l'hora de considerar el valencià com un dels parlars d'una llengua comuna. No obstant això, i com suara comentàvem, existia un problema onomàstic que, al seu parer, suposava una reticència generalitzada, sobretot per als ciutadans valencians i balears. Aquesta polèmica s'allargà durant tota la dècada dels anys trenta, i es veié reflectida en les publicacions periòdiques de l'època, així com en nombrosos opuscles i discursos. El mateix don Nicolau en deixava constància al dietari, on reproduïa al capítol 298 una escena al Centre de Cultura Valenciana, institució de què formava part:

Al local del Centre de Cultura Valenciana havem donat una conferència sus la llengua bacava que després hau suscitat mantes discussions entre partidaris de les dues tendències: els de la llengua catalana i la llengua

valenciana són dues llengües diferents i calen, perxò, noms diferents, i els de que les dues llengües són una sola i que derivant la segona de la primera el nom general deu ésser el de llengua catalana.

Nosatres sostenim que els dialectes eren diferents, que formaven part d'una gran família de dialectes, que les llengües literàries bastides sus ells tendien a una sola i que per a esquivar susceptibilitats sentimentals d'indole patriòtica o política calia cercar un nom que poguera ésser acceptat per Balears, Catalunya i València.

Aquesta afirmació posa doncs de manifest que el problema de fons no era acceptar o no la unitat de la llengua, sinó que no hi hagués un nom que aglutinés totes les variants i que no causés susceptibilitats. Tanmateix, l'autor no està d'acord amb la construcció extremadament artificial de les llengües literàries contemporànies perquè podrien fer oblidar les arrels de cada dialecte, tot oblidant les bases de la “cultura consuetudinària”⁷⁰, que, traduït al cas de les llengües, no és sinó prescindir de la parla del poble, d'allò que s'ha transmés “per la nissaga”. Així, en diversos capítols del *Varia I* elucubra sobre aquesta qüestió, que titula “Lingüística”. La primera part la trobem al capítol 275:

Lingüística: les llengües literàries provenen dels dialectes, i lo que no és procedent de la depuració d'aquests és artificial; per ço és un absurd parlar de que les llengües literàries originen dialectes, que és l'absurd dels latinòfils.

Insisteix poc després, al capítol 287:

Lingüística: cada dia més, els lingüistes es dirigixen a la font popular, al dialecte, que és lo [il·legible] i es separen més de la investigació literària, on tot és artifici, gairebé.

I acaba, al capítol 293, vinculant el reviscolament d'un poble amb l'aportació cultural que facen els seus ciutadans, àdhuc pel que fa a la seua varietat dialectal:

Lingüística: cada renaixença d'un poble implica una major participació del poble en la cultura i per lo tant una major participació dels dialectes en les llengües literàries.

Aquesta concepció de la llengua com a element que naix de la parla oral del poble justifica moltes de les seues peculiaritats en el seu model lingüístic, així com explica algunes de les polèmiques sorgides al si del valencianisme al voltant de la normativa lingüística al País

⁷⁰ Dos anys més tard, l'autor apunta que “esta cultura (...) té un exponent que assenyala el grau de la seua elevació i profunditat; índex on van catalogats els coneixements ancestrals tramesos per la nissaga, adquirits per l'intercanvi de pobles, conservats per la persistència de la necessitat i de la consuetud i clau que obri de bat a bat el pit del poble per a retrobar en son si l'esperit de la cultura, que és el de la Pàtria, l'Ànima Nacional. I esta clau, este índex, este exponent, és la llengua del poble, la llengua consuetudinària, que en nosatres és la llengua valenciana” (Gómez Serrano 1936: 24-25).

Valencià. Podríem citar-ne dos exemples: en primer lloc, la seua reticència a donar suport a qualsevol tipus de normes ortogràfiques, fet que es posà de manifest durant la gestació de les Normes de Castelló; i, en segon lloc, el suport que dona a la normativa fullanesca⁷¹. Tots dos episodis, però, es resolgueren amb la pertinent rectificació de don Nicolau pel bé i la unió de tots els valencians. Fins i tot acabaria convencent el pare Fullana perquè signés les normes fabrianes i encoratjant Lo Rat Penat i el Centre de Cultura Valenciana (Climent 2007)⁷².

Malgrat haver trobat la manera d'unificar la societat valenciana amb un assumpte com l'ortografia, d'acceptar (amb unes fórmules o unes altres) la unitat de la llengua i d'haver plantejat categòricament la confederació del que hui dia coneixem com a "Països Catalans"⁷³, mai no va deixar, però, de creure en un origen del valencià independent del català del

⁷¹ Ens referim a la normativa secessionista del pare Lluís Fullana i Mira, menoret franciscà. Vegeu capítol 1.2. d'aquest treball.

⁷² Nicolau Primitiu mai no deixà, al llarg dels anys, de mostrar-se reticent a les reformes que olguen a ingerència externa, o que caigueren en un excessiu centralisme barceloní: "Yo crec havem massa prompte adoptat unes normes ortogràfiques catalanistes quan lo que ens calia és haure entaulat discussió i deixar al temps que madurara unes normes o que adoptara les d'en Fabra. Ara lo que tenim és una moxiganga de normes degudes ad aquest bon home de Carles" (cap. 469c). Tot i això, les obres que publica a partir d'aquell moment són bastant fidels a l'ortografia fabriana. Cal recordar que el posicionament del patrici no era de base secessionista, sinó que tractava d'evitar la supeditació valenciana al dictamen estrictament barceloní. Convé llegir part de la carta que envia Nicolau Primitiu a Gaetà Huguet anys després, durant els anys cinquanta, en què exposa la seua idea al voltant de la codificació lingüística: "Quan Prat de la Riba i l'Institut d'Estudis Catalans pensaven que calia una llengua literària depurada, lo primer pensament acudit fou per a una llengua nacional, i hi hagueren reunions on assistiren lo R. P. Fullana per València i Mn. Alcover per Mallorca; emperò no hi hagué manera d'entendre's perquè Fabra, per l'autoritat de Prat i de l'Institut, no va voler accedir a les objeccions dels no catalans, i sí preferir fer una llengua a base de la dialectologia barcelonina que fer una llengua nacional. Conseqüència d'açò, en part, fou lo treball de Fullana, independisant la llengua valenciana de la catalana, derivant-la del llatí directament, ço que, per lo que vos he dit abans no'm podia convèncer; admirava jo, però, l'esforç, car era una resposta digna de la superga [il·legible] catalana obstructionista i dissolent. Aquests, es concentraren en desautorisar al P. Fullana com a filòleg com si no pogués hi haure més filologia que llur romanística. (...) Cal esmentar ara l'obra magnífica d'estudi, sacrifici, dedicació patriòtica i altruisme del nostre connacional Carles Salvador Gimeno, davant la caòtica situació idiomàtica que la dissidència de València i Mallorca, representades per Fullana i l'Alcover, creava a causa de la cabuderia soberga catalana, sens deixar de reconèixer que també aquells foren cabudets. Calia seguir el corrent del renaixement regionaliste català, que ells batejaven de nacionaliste; de fet, al so aillacionista de Nosaltres sols, i Estat català i l'imperialiste de Gran Catalunya, al toc de Prat de la Riba en lo seu Nacionalisme, on diu que'l nacionalisme tendix a l'imperialisme, cosa absolutament falsa. Les normes del P. Fullana, tot i ésser donades en lliçons de la càtedra de l'Universitat de València, feren algun benefici en un xiquet sector; no arribaren, però, a prendre estat popular i hi ha poques obres que estiguen escrites seguint les seues regles; lo sector digam més nacionaliste no les va acceptar ni'ls féu més caliu que, l'assistència gairebé passiva a les conferències de la càtedra, los que hi anaven per fer acte de presència i consolidar la càtedra de llengua valenciana. Calien unes normes que pogueren ésser acceptades pel major nombre d'escriptors i centres culturals valencians, i d'açò, com bé sabeu, fou l'encarregat lo nostre Carles Salvador am un primer èxit esperançador que va fructificar, i hui en l'actualitat podem comptar ab una escola encara d'existència precària que, no obstant, esperem siga com lo camp d'experimentació d'on eixiran los planters propaguen los fruits de les nostres esperances" (Climent 2008: 167-169). És per això que Nicolau Primitiu, tot i mostrar-se discrepant en alguns aspectes, tingué les Normes de Castelló com a base necessària per al valencianisme i com a peça clau de batalla per a enaltir la nació.

⁷³ Més enllà del volum del nostre estudi i de les obres editades de Nicolau Primitiu, en moltes de les nòtules inèdites que van des de l'any 1950 fins a la seua mort, podem observar com en la primera pàgina del xicotet recull de pàgines apareixen en lletres majúscules el nom de "Catalunya", "Balears" i "València" sota un denominador comú: "Bacàvia". Vegeu capítol 1.3.3. d'aquesta tesi.

principat. Aquesta dèria iberista⁷⁴ el porta a fer afirmacions com aquesta que escriu quan parla d'Enric Valor, al capítol 401b:

Est, en Valor de Castalla, és un esperit polemista que té una corda interminable i és capaç d'embolicar en discussions al més reaci de controvèrsia.

Anit a Proa s'embolicàrem parlant aprop de la llengua valenciana i dels seus orígens. Ell és un catalanòfil dogmàtic, és a dir, d'aquell qui són convençuts de que nosatres som fills dels catalans que vingueren a la conquesta i que ens portaren tot.

Tot i això, que respon a una creença prou generalitzada dels estudiosos de principi del segle XX i que ell va mantindre fins a la seua mort, creu que, amb el temps, aquestes dues variants es van convertir en una sola llengua literària. A més, mai no va adoptar una actitud enfrontada envers els seus veïns del nord; sinó que es reafirmava en la seua postura contra la progressiva castellanització que el País Valencià estava patint des de feia segles. Al capítol 424a critica, com fa en un gran nombre de les seues obres, aquest centralisme:

Perquè, encara que no parega ad alguns ilusos valencianistes, es continua centralisant. L'estat segueix absorbint cervells i disminuint facultats als organismes locals i rejonals i la castellanisació augmenta desmesuradament i descarada, a ull vistes.

Hi han colegis on no solament volen sabre res de valencià ni cultura valenciana sinós que punixen als deixebles que empren la llengua consuetudinària.

Per a finalitzar, incloem una curiositat que ens ha cridat l'atenció pel seu anacronisme, és a dir, perquè forma part d'una tradició onomàstica totalment deslligada temporalment de l'època en què està escrit el document del nostre autor. Es tracta del sintagma *valenciana prosa*, que apareix al capítol 379 [2]:

La missa major, cantada per prou bones veus; el sermó, en valenciana prosa, dit d'una manera molt clara i precisa, que ha arribat als cors i a les intel·ligències del poble, als qui ha agradat alamon. Tronaor, traques, coets disparats pels marits de les clavariesses i aficionats.

⁷⁴ La tradició iberista era pròpia dels intel·lectuals de la generació del patrici. L'opuscle més famós en aquesta línia fou *La nacionalitat catalana* (1906), d'Enric Prat de la Riba, de qui probablement hauria estat influït. Ho afirma Josep Daniel Climent (2008: 78-79) i afegí exponents d'aquesta línia de pensament: "Aquesta argumentació, original des d'un punt de vista valencià, tenia els seus orígens en el líder català Enric Prat de la Riba, tot i que a Catalunya, trobarem una certa tradició iberista si ens remuntem a Pi i Maragall, o més recentment a Joan Maragall, autor de *Himne Ibèric*, o a Ignasi Ribera i Rovira que va publicar l'obra *Iberisme* el 1907, i fins i tot, el fundador i dirigent de la Lliga Regionalista, Francesc Cambó, va defensar en alguna ocasió aquest projecte".

Lluny de voler entrar en el debat profund que fa uns anys els literats i els historiadors de la llengua entaularen sobre la concepció d'aquesta etiqueta historiogràfica (Ferrando 1993a) i el significat que li dona Nicolau Primitiu, ens limitarem a allò que ell mateix explica. El mateix professor Antoni Ferrando, amb qui vam mantindre una conversa personal al voltant d'aquest tema, afirmava que l'autor vol dir que s'expressa "amb molt bon valencià. *Valenciana prosa* és una manera cultista de dir *prosa valenciana*, és a dir, *llengua valenciana*, però els que l'usaven al XV escrivien amb un molt bon estil. Així que una cosa no està renyida amb l'altra". Aquesta denominació complementària no deixa de remarcar la particularitat de la seua llengua materna, que denomina en la majoria dels casos *bacavés* (o *llengua bacavesa* i els seus derivats), *valencià* o *llengua valenciana*, i els límits de la qual creiem que han estat exposats adés.

Voldríem també comentar dues curiositats del *Varia I* que no ens podem reservar, ja que expliquen un clar posicionament de Nicolau Primitiu quant a aquesta qüestió: el 27 de juliol de 1935, l'autor narra com s'estava organitzant a la seu de Proa el projectat Congrés de la Llengua Catalana⁷⁵, i va denominar la fita com a "Congrés de la Llengua Valenciana" (capítol 365a). Tota una declaració d'intencions: exaltar el nom de la llengua a casa nostra per tal de denominar la llengua de tot el domini lingüístic.

La segona curiositat és que l'autor mai no va emprar la denominació *llemosí* per a referir-se a la seua llengua, ni en aquest dietari ni enlloc. El llast onomàstic que arrossegava una bona part del ratpenatisme fins a ben entrat el segle XX no va ser recuperat pel patrici, tot i haver-se caracteritzat ell mateix per expressar-se en termes del valencianisme conservador pel que fa al nom de la llengua, per l'ús d'arcaïsmes i formes en desús i per ser fidel a fórmules antigues de la Societat d'Amadors a l'hora de recuperar els clàssics. Podríem afirmar categòricament que el llemosinisme onomàstic de Nicolau Primitiu fou, directament, inexistent⁷⁶.

2.7.3. Les lliçons lingüístiques de Nicolau Primitiu

D'altra banda, i malgrat que moltes de les idees lingüístiques del patrici no s'adeien a tot allò que començaren a propugnar durant aquella dècada persones de major preparació

⁷⁵ El Congrés de la Llengua Catalana de què parla al *Varia I* es tracta d'un projecte proposat per Manuel Sanchis Guarner per a les celebracions del 9 d'octubre. Segons Cortés (2002: 102), "proposava que l'efemèride servís per resoldre definitivament problemes pendants. Un d'ells: la celebració a València del II Congrés Internacional de la Llengua Catalana". Sanchis volgué que el pes organitzatiu recaigués sobre Carles Salvador i Josep Giner, els filòlegs més importants d'aleshores. Finalment, l'esclat de la Guerra Civil n'impedí la celebració.

⁷⁶ És interessant llegir la carta 2 de l'ANNEX 2, enviada a Manuel Sanchis Guarner, en què explica les desavinences dels valencians amb el nom de la llengua i com en èpoques anteriors, com el segle XIX, s'havia resolt la qüestió onomàstica amb fórmules com *llemosí* i d'altres.

com Carles Salvador o Josep Giner, el seu treball com a incansable observador dels fets gramaticals i dialectològics de tota mena (i no tant com a persona de grans coneixements filològics) ens permet resseguir aquells capítols en què descriu els fets lingüístics de les diferents comarques del país. La base que seguia era la “Gramàtica ba-ca-va” (cap. 410d) que, d’acord amb la seua teoria nacional de la “confederació bacavesa” (balear-catalana-valenciana) i la seua llengua, passava, en primer lloc, per defensar aferrissadament la singularitat del valencià tot i que sostenia que, antigament, “els dialectes eren diferents, que formaven part d’una gran família de dialectes, que les llengües literàries bastides sus ells tendien a una sola” (cap. 298). El fragment següent ens serveix com a exemple d’aquestes observacions gramaticals:

Per què el verb haure, han de dir-li molts gramàtics haver, forma castellanista? Encara el poble diu yaure per hi haure, que recorda l’existència del verb haure de la família dels verbs en –ure (cap. 359a).

L’autor, molt agosaradament, s’aventurava a intentar esbrinar qüestions similars en matèria de llengua quan, realment, no posseïa una formació filològica sòlida. De fet, durant aquells anys, Josep Giner (1933: 239) ja aclaria alguns d’aquests temes per tractar d’evitar el fet d’extrapolar verbs en tots els contextos: “el verb *haver* com a transitiu és *haure* en valencià. Com a impersonal és *haver-hi*”. Anys després, va matisar que “la forma *haure* significa en valencià modern (Albaida) ‘proveir, aconseguir, obtenir’, cast. *alcanzar*, i és acceptable l’ús d’*haure* per *haver* com a transitiu, equivalent al català modern *heure*” (Giner 1948: 74), que és quasi la mateixa definició que dona en l’actualitat el Diccionari Normatiu Valencià, de l’Acadèmia Valenciana de la Llengua: “1.v. tr. Obtindre, copsar o abastar (alguna cosa)”. Aquestes lliçons ens demanen, doncs, molta prudència en l’anàlisi.

No obstant això, hi ha altres casos veritablement interessants, alguns dels quals se’ns hi presenten com a exemples de la cultura popular i el folklore autòcton:

Demosofia suecana.

“Les tres estrelles del matí: cuciol, bacenilla i bací”. Modisme ogut a Sueca quan hi han tres persones juntes no massa belles.

Quan un xiquet contesta sí i no a seques, sens posar el senyor, a continuació diuen: li comprarem un “sí, senyor” i un “no, senyor”.

Quan un jiquet diu pare sens avantposar senyor –senyor pare- diuen “pare de la rabera” en to de reprotxe. De la mare no crec que diuen res.

Quan referint-se a la mare empren el pronom personal ella, diuen: “ella és la granera”, també en so de reprotxe (cap. 63).

De la mateixa manera, el patrici esdevé el testimoni dels trets dialectals de les diferents comarques i pobles del país, motiu pel qual hi plasma observacions que van des dels trets més estrictament fonètics fins a l'aparell lèxic, passant per aspectes morfosintàctics, com per exemple, quan visita Xixona:

Ací diuen tenir i venir i no tindre ni vindre, mes diuen aci i no aquí.

Diuen agarrant-s'ho i no agarrant-s'heu (cap. 9).

A Gata:

Ací diuen a Gata i no en Gata. (...)Diuen ací- alguns diuen aquí- tindrer, vindrer, bestreta, antiu. (...)Diuen catso... ! i que catso...! Els més vells diuen aida-li per ajuda-li, que diuen els jóvens (cap. 19).

A Ontinyent:

Hac ogut que una dona me deia lluny (cap. 109).

Àdhuc quan viatja al Sud de Catalunya, més concretament a Tortosa, per assumptes relacionats amb les batedores d'arròs de la seua empresa, reflecteix a les notes el parlar de la zona:

Empall: lo socarrat o tallat que a València diuen cul, diuen ací empall.

Xeic! Equival al nostre xel i es diu molt per estes riberes (cap. 405c).

D'aquesta manera, el volum *Varia I* ens ofereix, si més no, com una mena de calaix de sastre, aspectes lingüístics i gramaticals interessants tant pel model lingüístic emprat per l'autor en diversos àmbits com per les seues lliçons metalingüístiques, bé de gramàtica, bé de dialectologia, etc. A aquest doble vessant enriquidor li hauríem de sumar el paper de Nicolau Primitiu com a “copista”: són nombroses les vegades que el patrici acudeix a diferents arxius, sobretot al de l'ajuntament del cap i casal, i pren notes de les lletres missives que s'hi conserven, o les actualitza, sovint, al valencià col·loquial:

f. XXXIII. Vullats: vullgan (cap. 449b)

Agrenjats: agraviats

Semblats coses: semejants coses

Appellats de fe: disposts a fer

Obehir: obedir

Ans dit: ens ha dit (a'ns dit)

Vegats: voltes

Gros pills: grans perills

Marcha: marca

Treballat: treballat

(cap. 426a).

L'autor, al capdavant, aprofita el *Varia I* en particular i la seua obra manuscrita en general per a parlar de totes les dimensions de la llengua. Aquestes observacions lingüístiques són ben usuals, tal com ens mostra la nòmina d'exemples adduïts adés. Tanmateix, en aquest treball d'investigació, sobretot pel que fa a l'anàlisi del lèxic i la fraseologia, que veurem més avant, hem optat per centrar-nos en la llengua de l'autor, que no deixa de ser força rica i enormement gratificant en termes filològics.

3. ANÀLISI LINGÜÍSTICA

Cada camí literari té un congost lingüístic. En el cas de Nicolau Primitiu Gómez Serrano, ja feia temps que alguns especialistes advertien la necessitat d'analitzar les seues preferències gramaticals i lèxiques. Casanova i Climent (2010: 20) afirmaven que "l'estudi del seu model de llengua serà una de les tasques pendents que ens haurem de marcar", i és que el model lingüístic amb què hem ensopegat és una important baula en la cadena intel·lectual del patrici: original i arcaic, molt heterogeni i fins i tot amb formes desconegudes pel que fa al lèxic.

Hem d'advertir que l'ortografia de l'autor es regularitza a mesura que passen els anys, la qual cosa fa notar que l'autor mostra, cada vegada amb més fermesa, la seua adhesió a l'ortografia signada a Castelló l'any 1932, sense abandonar el seu estil. Als seus textos primerencs emprava un gran ventall de grafies, moltes de les quals són més tost foneticistes, i no acaba triomfant la variant més acostada als postulats ortogràfics fabristes, cosa que s'observa en aquest dietari. Ara bé, moltes opcions gràfiques –i també morfològiques– emprades a les primeres pàgines acaben, però, caient en desús i són substituïdes per les formes més utilitzades pels seus coetanis. De fet, en els volums memorialístics posteriors i,

principalment, en les seues obres publicades, seguirà gairebé fil per randa l'ortografia normativa.

Qualsevol fragment dels escrits dels seus darrers anys de vida ens mostra a la perfecció l'esmentada evolució lingüística de l'autor, cosa que fa avinent la seua pretensió d'inclusió i harmonització de formes. Fixem-nos en els mots que hem ressaltat en negreta, els quals ens suscitarien certa estranyesa si haguessen estat escrits a la dècada dels trenta (tant per la correcció amb què estan traçats com per la seua naturalesa de convergència amb la resta del domini lingüístic), però són ben habituals als anys cinquanta i seixanta:

*He anat a la ciutat. He estat a la factoria i a casa. Estic desorientat de tantes coses que **tinc a fer i volgués fer i no em cundix la feina** (18 d'abril de 1968).*

Fins i tot, s'hi deixen entreveure recialles mallorquines —o arcaïsmes, depenent de la perspectiva— i una llengua culta i unificada (fixeu-vos en la desinència zero):

*Al capvespre visite mon cunyat J.J. Senent. **Trob aquí** a'n Camil Visedo Moltó, d'Alcoi (8 d'octubre de 1947)*

Realment, si bé podem confirmar que l'autor evolucionà lingüísticament al llarg dels anys cap a formes més unitàries, les pàgines que va escriure —sobretot les que no publicava— no deixaven de ser per a ell una mena de laboratori en què barrejava formes de tots els indrets i totes les èpoques. Les raons d'aquest sincretisme són diverses, però influí enormement el seu interès a empapussar-se de la cultura de les lectures de tot tipus, ja que s'avesà a col·leccionar, llegir i estudiar clàssics universals i llibres sobre arqueologia, llengua, prehistòria, filosofia i mitologia en diverses llengües, que també analitzava posteriorment. De normativa catalana, al seu arxiu trobem diverses obres de Pompeu Fabra, com *El català literari* (1932) o *La conjugació dels verbs en català* (1935), i alguns diccionaris valencians del segle XIX i principis del XX, els més importants dels quals apareixen al *Varia I* quan comenta algun fet lingüístic: un és el *Diccionario Valenciano-Castellano* (1851) de Josep Escrig i Martínez; i l'altre, que és el que més consulta, el *Vocabulario valenciano-castellano en secciones* (1909), de Joaquim Martí Gadea. Així, el caràcter autodidacte de don Nicolau el va abocar a encuriosir-se i consultar totes aquestes fonts ben sovint, però deslliurant-se de qualsevol criteri academicista i ferm filològicament. A més, llegí llibres de matemàtiques i física que expliquen el tractament robòtic de la llengua que fa sovint (descomposició de paraules, creacions lèxiques amb processos parasintètics, etc.). En definitiva, fou un home culte, poc convencional en els

mètodes i amb enorme curiositat per la cultura universal i la compartida pels valencians, catalans i mallorquins.

Amb la següent anàlisi lingüística hem tractat d'establir, pregonament però concreta, l'ideal idiomàtic del patrici de principis dels anys trenta, de manera que presentem, ara i ací, les opcions gràfiques, morfosintàctiques i lèxiques que presenten alteracions respecte a la gramàtica actual i l'alternança de formes diacròniques, diastràtiques, diatòpiques; o qualsevol altra peculiaritat lingüística al *Varia I*. Encara més, hem decidit comentar, en casos aïllats i com a curiositat, algunes opcions lingüístiques a partir del parer filològic dels estudiosos com Manuel Sanchis Guarner, Enric Valor, Josep Giner i d'altres, i d'institucions normatives actuals, com l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL).

3.1 Grafies

No sabem de ciència certa la raó per la qual l'autor, els primers anys de la dècada dels anys trenta –fins a l'any 1936– emprà una escriptura foneticista. Ara bé, hi ha factors que el podien haver influït, com el respecte a algunes grafies medievals i la defensa de la llengua viva del País Valencià. A això, cal sumar les peculiaritats intrínseques de l'autor⁷⁷, que oscil·laven entre l'eclecticisme de Josep Maria Bayarri⁷⁸ i el conservadurisme etimològic, amb algunes pretensions de recuperació d'algunes grafies, a la manera d'alguns autors del XIX, com Escrig (Guardiola 2016). A tall d'exemple, mostrem la manera que té de traduir el nom propi *Santiago* del castellà al català, tot adoptant una forma híbrida valencianitzada (*Sent'yak*) a partir forma francesa *Saint-Jacques*.

⁷⁷ És interessant veure el document 12 de l'ANNEX 1, un discurs anomenat “Observacions a l'alfabet valencià”, en què planteja la seua particular teoria.

⁷⁸ Josep Maria Bayarri (València, 1886-1970) fou un escriptor, molt amic de Nicolau Primitiu, que va adoptar un desgavell d'ortografia, fonamentada en el parlat apitxat de la ciutat de València, en paraules d'ell, “fonetiqa” i “rasional”. Com a agitador cultural, va publicar *El perill català* (1933). Segons Sanchis Guarner (2005: 186-187) “Bayarri ha actuat sempre com a franc tirador en el camp gramatical, on, gràcies a Deu, no ha fet mai cap deixeble”. Pensem que l'escriptura “foneticista” d'aquest autor, molt amic de don Nicolau, podria haver influït, en major o menor mesura, en les provatures primitives dels anys trenta, en les quals les grafies es corresponien amb els fonemes. Com a mostra, el volum del nostre estudi. Nicolau Primitiu intentà encoratjar Bayarri perquè signés les Normes de Castelló, tal com ho va fer amb el pare Fullana, però finalment no ho aconseguí. La lletra de don Nicolau, enviada el 28 de març de 1933, reconeixia que no estava del tot d'acord amb el procés de gestació de les normes ni amb les normes en si, però calia “sacrificar un poquet el amor propi en benefici de la unió possible dels valencians per a fer llabor valencianista, car nosatres som uns convençuts de que Lo Rat Penat deu feu labor de concòrdia i no mai de divisió, i estem convençuts també de que unes normes ortogràfiques no valen la pena d'una batalla, molt més quan, de totes maneres, emprant les dites normes es pot continuar treballant en pro de llur perfeccionament, procurant millorar lo que'ns unixca i esquivant i ajornant lo que'ns haja de dividir” (Climent 2007: 242).

Il·lustració 13: representació foneticoetimològica de la forma “Saint-Jaques”, que l'autor valencianitza com a “Sentiaç”.

Enfront d'aquests casos, ens hem mantingut fermes als criteris d'edició que presentarem més avant, que no pretenen sinó modernitzar l'escriptura i fer-la comprensible. En aquest nom, per exemple, reproduïm la sinalefa que s'hi presenta sense l'apòstrof i fem els corresponents canvis consonàntics (*y* per *i* i *k* per *c*. Resultat: *Sentiaç*).

A continuació mostrem les grafies que feia servir Nicolau Primitiu al *Varia I* segons el fonema que volia representar; només en els casos, això sí, en què ha hagut un canvi per la forma normativa en la nostra edició o que s'han tingut en compte en els criteris d'edició:

3.1.1. Grafies corresponents als fonemes palatals

Palatal lateral /λ/

Per a representar aquest fonema, l'autor emprava generalment *hy*⁷⁹. Pot aparèixer en posició inicial de mot en casos com *hyoc*, *Lyeida* (cap. 29) o en posició medial i final: *alyi*, *cobya*, *martely*, *ely* (cap. 86).

Observem una evolució filològicament positiva respecte a la representació en *y* del fonema palatal lateral que feia als dietaris que precedeixen aquest volum, com bé el *Dietari 1932-1933*, en què apareixen paraules com *yavor* (4 de febrer de 1932) o *ayi* (2 de març de 1932), que solien ser escrites amb accent circumflex.

Palatal fricativa sonora /ʃ/

Aquest so so aparèixer en posició intervocàlica i a final de mot pel dígraf *yx* (*ix*). Exemples: *deyxar*, *ayxò* (cap. 395b), *abayxar* (cap. 397a), *mateyxa* (cap. 403a), *mateyx* (cap. 114). En els casos que la *x* a principi de paraula fa funció fricativa, l'autor inclou alguna acomodació fonètica, com passa a *Eixàtiva* (cap. 383f).

Palatal africada sorda /tʃ/

⁷⁹ Val a dir que aquesta grafia, juntament amb *yl*, era la més usual als textos medievals per a representar el susdit fonema, cosa gens estranya si tenim en compte la tendència de l'autor a emprar formes arcaïques en cada pilar de la llengua.

En posició inicial i interior, la grafia utilitzada és, generalment, *x*. Exemples: *xiquet* (cap. 1), *xiques* (cap. 19).

En posició final de mot les grafies habituals al llarg de tota l'obra són *ji g*. És habitual, doncs, observar com el dígraf *ig*, que representa aquest so a final de paraula, és substituït per aquestes dues consonants en casos com *vej* (cap. 32) o *vaj* (cap. 33). En aquest cas també hi ha una canvi respecte als seus dietaris anteriors. Sense anar més lluny, l'autor emprava al *Dietari 1932-1933* la grafia *tx* per referir-se al dígraf *ig* final: *vatx* (20 de març de 1932).

Palatal africada sonora /dʒ/

Tot i que els dígrafs *tg*, *tj* comencen a aparèixer de manera intermitent en els dietaris de la Guerra Civil, el volum *Varia I*⁸⁰ es caracteritza per una reducció gràfica de les palatals sonores, en les quals l'autor no compta amb la *t*. De fet, ni tan sols amb la grafia *g*, atès que, només amb la *j*, possibilita el so palatal en tots els contextos: davant *a*, *o*, *u*, però també davant de *e*, *i*: *plaja* (cap. 24), *dirjible* (cap. 362c), *enjinyers* (cap. 370c), *ventajas* (cap. 38), etc.

3.1.2. Grafies corresponents als fonemes alveolars

Alveolar fricativa sorda /s/ i sonora /z/

La representació gràfica que l'autor fa del so alveolar fricatiu sord /s/ és, generalment, la lletra *c*. Aquesta substitueix, doncs, la grafia *s* en els casos que esdevé sorda, com per exemple:

- A principi de paraula: *cekretari* (cap. 13), *cegueix* (cap. 109).
- A final de paraula: *atrec* (cap. 109), *abanc* (cap. 117).
- Abans de consonant: *ectar* (cap. 117), *veçprada* (cap. 232).

Les grafies *ç* i *ss* també són substituïdes per *c*: *brac*, *acò*, *faca*; *pacar*, *tocal*, *écer*, etc-

Així mateix es manté, per tant, la lletra *c* davant *e*, *i*: *centre*, *nececita*, *ací*, *investigació*, etc.

Algunes vegades, però, també inclou la *ç* per representar el so alveolar fricatiu sord: *çoroly*, *eç*, *eçtropejà*, *ç'hauria*, etc.

⁸⁰ No cal ni dir que, òbviament, les va adoptar definitivament en les seues obres publicades. De fet, apareixen als opuscles que va publicar durant aquesta dècada, i en les publicacions de l'editorial Sicània, a les darreries dels cinquanta, ja eren ben habituals.

En canvi, pel que fa al so alveolar fricatiu sonor /ʒ/, que hui dia es representat per *s* o *z*, el representa amb la lletra *s*: *casa* (cap. 383), *gasolina* (cap. 421a), etc.

Tanmateix, a partir del capítol 277 es van normalitzant les grafies sibilants com les coneixem hui dia, encara que no deixa d'haver-hi una alternança de formes. A més, als dietaris dels anys posteriors, abandona aquestes alternances que deturpen el llenguatge escrit per acabar sistematitzant la combinació de sibilants que coneixem hui dia.

Alveolar africada sonora /dz/

L'interés d'aquest fonema rau en la terminació *-itzar*, dels verbs com *organitzar*, *civilitzar*, *esclavitzar*... que l'autor escriu *organisar* (cap. 38), *civilisar* (cap. 431a), *esclavisar* (cap. 395c) amb *s* sonora /ʒ/, tal com recomanen la majoria dels estudis ortoèpics del valencià⁸¹.

Alveolar vibrant simple /r/ i múltiple /r̄/

Si bé és cert que al *Varia I* el cas de les ròtiques té el mateix tractament que al català actual, les grafies que emprà l'autor són una *r* per a referir-se a la vibrant simple i una *R* per a referir-se a la vibrant múltiple.

Exemples: *paRokià* (parroquià, cap. 106), *eckeRa* (esquerra, cap. 109), però *pregunte*, *president* (cap. 109).

3.1.3. Grafies corresponents als fonemes oclusius velars

Fonema /k/

El fonema oclusiu velar sord és una de les senyes d'identitat de Nicolau Primitiu. De fet, el representa amb *k* no només en la majoria dels seus dietaris sinó també en escrits no editats de diversa índole, fins i tot quan signava documents⁸².

Exemples: *poka*, *kotxe* (cap. 355c), *kelkom* (cap. 370a), *amik* (cap. 386a).

⁸¹ Al començament de la dècada dels anys trenta, la majoria dels autors valencians –i valencianistes– resolien l'ortografia d'aquesta terminació amb *-isar*. Si bé és cert que semblava una forma resolta (no només per als valencians; de fet, Antoni Maria Alcover també veia justa la utilització del sufix amb *s*), filòlegs com Josep Giner eren més contundents en el seu parer: ell mateix afirmava que “la terminació *-itzar* ha de pronunciar-se amb [dz] perquè en llatí clàssic la *z* tenia eixe so africad i la nostra llengua també el té. Com el francès no té eixe so, el canvià en *s*. Clar és que cap valencià el pronuncia, però això és per la senzill raó que *-isar* no l'hem tret directament del llatí, sinó del castellà(...) Si els valencians no haguérem estat influïts pel castellà, això no passaria” (Giner 1998: 138-139). Actualment, tot tenint present la terminació *-itzar* com l'única correcta en l'estàndard formal escrit, es recomana pronunciar-la amb *s* sonora, tal com afirma la *Gramàtica Normativa Valenciana* de l'AVL (2006: 29). També s'extrapola als manuals prescriptius com el *Llibre d'estil per als mitjans audiovisuals en valencià* (2011), publicat també per l'AVL, en què aquesta sibilant sonora s'emmarca dins de la “pronúncia recomanada” del polèmic sufix.

⁸² Sempre signa com “nikolauprimitiu” o “Nikolau de Çueqa”. A més, en Sicània, sovint apareixia el nom “Eryx de Sicània”.

Cal advertir també que, atès el tractament fonètic que l'autor dona a l'ortografia, algunes lletres que coneixem són desfermades, de tal manera que hi representa cada so que contenen, com passa per exemple amb un dels sons, abans no esmentats, de la lletra *x*, que es resoluria fonèticament en /gʒ/; tanmateix, el caràcter apitxat de la transcripció del patrici fa que aquesta lletra es represente *ks*, com per exemple en casos com *eksijixka* (*exigisca*, cap. 343a).

Hem corregit, però, les equivocacions de l'autor en els casos que representa aquesta *x* com una mera sibilant, com per exemple quan escriu *eskursió* en lloc d'*excursió* (l'autor hauria d'escriure, d'acord amb el seu model, *ekskursió*, forma estranya i poc còmoda, raons per les quals, possiblement, el van induir a adoptar una forma més senzilla però fonèticament imprecisa).

Fonema /g/

Coincideix amb la llengua actual. Ara bé, la grafia *g* es troba amb valor velar no només davant *a, o, u* sinó també davant *e, i*. Exemples: *vegim* (cap. 87) té, doncs, el mateix valor fonètic que *got* (cap. 68). De nou, l'autor aposta per un tractament “foneticista” de les grafies *i*, per tant, si la vocal –en aquest cas la *u*– no té cap funció en la pronúncia, no cal escriure-la.

3.1.4. Les grafies *y/i*

La modernització gràfica establida als criteris d'edició d'aquest estudi amaga algunes formes amb les quals l'autor se sent identificat. És el cas de la grafia *y*, que empra sistemàticament en alguns contextos determinats, el primer dels quals en posició de “i” en diftong decreixent (*remei, espai, rei*= *remey, espay, rey*).

Presentem alguns exemples presentem tot seguit (la resta d'elements de les frases que presentem com a exemple ja estan regularitzats per tal de fer-ho entenedor):

- “I no obstant no tinc més *remey*” (cap. 332a).
- “Entre ells hi roman molt poc *espay* per als qui de bona fe van a lluitar pel bé de la pàtria i dels connacionals” (cap. 348b).

El segon context en què apareix la grafia *y* és en funció de *i* consonàntica, en casos com *Foyos* o *esglaiats*:

- “camí d'Albalat a la lloma de *Foyos* o de l'Atalaya” (cap. 349a).
- “*Vosaltres fóreu esglaiats*” (cap. 417c).

Pel que fa a la grafia *i*, a banda dels casos en què actua com a conjunció i com a vocal dins de mot, la podem trobar quan fa referència al pronom *hi*. En la major part d'aquests casos, la construcció que s'hi plasma és la del verb *haver-hi*:

- “Al “club nàutic” no *i* havia nengú, i me'n vaig tornar” (cap. 33).
- “La casa és estreta i *i* ha una taula llarga(...)” (cap. 445a).

3.1.5. La *h*

Com veiem, l'escriptura de l'autor no necessita lletres que no representen cap so. Per tant, la *h* muda no apareix al text a principi de mot, encara que l'autor sí que la conserva de tant en tant precedint vocals consonàntiques, tal com grafiaven els clàssics, com és el cas de mots com *crehueta* (cap. 417b).

A tall d'exemple, presentem una frase en què s'aprecia l'absència de la susdita grafia, fins i tot en els casos en què apareix el verb *haver*:

- “No'ls *a* donat la gana d'*icar* la senyera *avent* produït(...)” (cap. 420b).

3.1.6. La *w*

La grafia *w* és, per a Nicolau Primitiu, la representació fonètica de la *u* en posició de diftong decreixent:

- “servix per a lligar graneres i altres, i tamé per a fer cordes de *pow*” (cap. 288).
- “Amenaça l'*awtonomia*” (cap. 47).

I de diftong creixent:

- “*wi* són ja lejó els qui estan decidits a tirar-se als braços dels partits centralistes” (cap. 47).

I del pronom *ho* quan es pronuncia /*u*/ o /*ew*/; ço és, en els casos de fonètica sintàctica: en sinalefa vocàlica i davant de verbs començats per consonant o vocal⁸³:

- “*Liw* corregeix el prevere pacientment” (cap. 379d).
- “*Ew* volen tindre posat el 15 de setembre” (cap. 46).

⁸³ Realment, segueix els criteris de pronunciació que recomana la *Gramàtica Normativa Valenciana* (2006: 24) de l'AVL: “Concretament es pronuncia [o] posposat a un verb acabat en consonant o semivocal (*portar-ho, portant-ho, dus-ho, mireu-ho*); [ew] o [u], segons el parlar, anteposat a un verb començat per consonant (*ho porta*); [ew] formant síl·laba amb un altre pronom reduït a una consonant (*m'ho porta*), i [w] en contacte amb una vocal (*li ho porta, porta-ho, ho admet*)”.

3.2. Fonètica

3.2.1. Vocalisme tònic

Alternança *a/e* en els descendents del llatí SANCTU

L'autor empra a les planes del volum les variants amb *e* de les formes cultes *sant*, *santa*, *sants*, *santes* (*sent*, *senta*, *sents*, *sentes*) en posició proclítica, tant en masculí singular:

- “Anem a *Sent* Joan i no trobem a un parroquià, Gasull Ramentol, que cercàvem” (cap. 11).
- “Banquet el dia de *Sent* Jaume per la semana cultural” (cap. 32).

Com en femení singular:

- “Yo am ma filla roser i Víctor vaig a missa a l'ermita de *Senta* Bàrbera de Moncada” (cap. 376a).

Malgrat la naturalesa morfosintàctica dels casos esmentats, hi trobem també un exemple aïllat que no té caràcter clíctic:

- “Creu en Deu i els *sents*, mes no am els capellans, encà que va a missa, bateja als xiquets i catequisa als d'atres pa que els bategen, mes ella no es gasta un cèntim” (cap. 406l).

Només quan fa referència al topònim “vall de San Bartolomé” (cap. 13) empra la forma castellana.

3.2.2. Vocalisme àton

Canvi en *a* per *e*

A causa dels processos d'assimilació o dissimilació vocàlica, el català occidental tendeix, de l'època medieval ençà, a obrir en *a* la *e* tònica (Veny 1986), i el *Varia I* no n'és una excepció. Podem presentar alguns casos en què es reflecteix aquesta obertura segons el context:

- *Amparar/desamparar*: Exemple: “Tinc una sensació de *desampar* desagradable” (cap. 449a).
- *Sagell*. Exemple: “Es concretà, referent al títol, adoptar definitivament ‘Proa’ i provocar un concurs per al *sagell*, servint de norma les monedes de Sagunt” (cap. 300).

- *Sancer*. Exemple: “Vol un complement de despeses per als mesos de setembre i octubre perquè davant la recolecció es dedica per *sancer* als montadors i als parroquians” (cap. 406k).
- Etc.

Tancament de *o* àtona en *u*.

En la majoria dels casos, tot i que no en tots, s'esdevé en posició pretònica (excepte *Juan*):

- *Cubrir*. Exemple: “La seua arrel és tap i és possible que tinga alguna relació am l'anterior, car aquella pareix que és lo que *cubrix* o tapa el terreny” (cap. 196).
- *Descubrir*. Exemple: “Am Doménec mon fill i Antoni Hidalgo anem a visitar una nova estació, al paréixer eneolítica-ibèrica, que varen *descubrir* els dos el dia set del corrent, els dos alensems” (cap. 57).
- *Juan/Juanet*. Exemple: “En Sueca ens diu mon cosí Pere *Juan* Serrano (...)” (61); “(...) nosatres, Primi i yo, am Juanet Senent, el meu nebot i seu cosí, en el cotxe d'ell se n'anàrem al Puig” (cap. 422b).
- *Jusep*. Exemple: “passa pel costat de l'ermita de Sent Josep o ‘Sen *Jusep* de l'ermita” (cap. 383a).
- *Pulir*. Exemple: “Ahir en l'automnibus encara l'escrivia, i anit quan arribí a Bocairent, i este matí l'hac acabat sens més temps de *pulir*-la (cap. 110).
- Etc.

Canvi de *o* per *u*.

Heus ací alguns exemples, gairebé tots en posició àtona:

- *Acodir*. Exemple: “*Fer fil trencat*: vol dir anar-se'n inopinadament, de sobte, no *acodir* a una cita” (cap. 379e).
- *Bolletí*. Exemple: “Bolletí de la castellonenca” (cap. 189).
- *Fogir*. Exemple: “‘Esmarar’ equival a escapar-se, fogir” (cap. 383a).
- *Montar/montador*. Exemple: “(...) es *montaren* un molí (...)”; “Quan per l'any 1916 estiguí a Portugal, necessitava un *montador* per a una instal·lació de molí, i repassant la memòria trií ad ell entre tots” (cap. 238).

- *Montanya/montanyeta*. Exemple: “està clavada entre *montanyes* d’una manera tan rudent que no m’estranyaria” (cap. 11).
- Etc.

També és menester fer esment d’alternances vocàliques antigues que són usades per l’autor, com els casos de *o* per *e* (*Sogorb*, cap. 117) o de *i* per *e* (la clàssica *giner*, al capítol 186, i la forma castellanitzada *incensar* [*encensar*], al capítol 203).

3.2.3. Consonantisme

Caiguda i manteniment de consonants

Tal com veiem, l’escriptura de Nicolau Primitiu no està exempta de filigranes ortogràfiques que compliquen l’homogeneïtzació i posterior regularització dels trets que es presenten al present treball. De fet, el caràcter vacil·lant del seu model palesa que l’autor té la necessitat estilística de barrejar l’escriptura de caràcter fonètic amb aquella que respecta les grafies etimològiques i clàssiques.

El cas del grup *mpt* n’és un exemple, atès que a les planes del tom conviuen formes com *pronte* i *prompte*. El patrici, però, era sovint fidel a les formes que ja empraven amb naturalitat els seus contemporanis: *assumpte*, *Assumpció*, etc. Un cas semblant és el tractament que fa amb el grup *ptm* de la forma llatina *septimana*, atès que hi alterna *setmana* amb la forma habitual de la llengua oral valenciana *semana*.

Així mateix, el cas de la *r* etimològica tampoc no semblava resolt per a l’autor, ja que algunes vegades la representava en l’escriptura (*prendre*, *arbre*), però d’altres no (*pendre*, *abrè*⁸⁴).

D’altra banda, casos com *mitat* (*meitat*) *billet* (*bitllet*), *tranvia* (*tramvia*) o emmudiments en paraules com *tamé* (*també*) demostren el pes que exercia l’oralitat en el seu model lingüístic. Hi ha, fins i tot, alguna palatalització de les nasals: *nyirviós* (*nerviós*). També s’hi representen algunes metàtesis pròpies del valencià com *auia* (*aigua*) i més concretament de la zona central, com és el cas de *raere* (*darrere*) o *armela* (*ametla*).

Caiguda -d- intervocàlica⁸⁵

⁸⁴ Pronúncies que són, a propòsit, recomanades actualment per la *Gramàtica Normativa Valenciana* (2006: 30-31) de l’AVL.

⁸⁵ A hores d’ara, segons la *Gramàtica Normativa Valenciana* (2006: 28) de l’AVL, aquesta realització “no és recomanable en el valencià estàndard”.

Aquest vulgarisme, força característic del valencià general, és reflectit al *Vària I* ben sovint. De fet, podríem afirmar que l'autor n'hi fa un ús gairebé total. Tot seguit, presentem alguns exemples dels que apareixen a les pàgines:

- *Caiira*. Exemple: “S’han dit vítols i a final m’han fet alçar de la *caiira* varies voltes, i s’ha aprovat per unanimitat imprimir íntegrament la meua conferència” (cap. 110).
- *Cegaor*, *cremaiira*. Exemple: “Em confessa que tota la *cremaiira* que tenia en la trilladora era perquè un *cegaor* malasang li havia dit que la batedora era vella, que ell havia treballat en ella dos anys i li havia donat pels i senyals” (cap. 405c).
- *Maiir*. Exemple: “És el producte de moldre el pimentó *maiir*, i ja roig, que s’usa com a salsa, per a certs menjars” (cap. 362b).
- *Mocaor*, *tronaor*. Exemples: “ La nit de Sent Donís està desanimada; les confiteries sempre tan adornades i plenes de nuvis i bencasats comprant-li el ‘*mocaor*’ am la piuleta i el *tronaor* a la núvia o l’esposa estan tristes i quasi desertes” (cap. 126).
- *Vegà*. Exemple: “*Carpesa*: tamé me diu que és fama entre el poble que el nom de Carpesa és degut a que una *vegà* anava una dona venent peix i que una carpesana li va preguntar –a com pesa?” (cap. 391d).
- *Vesprà*. Exemple: “ Per la *vesprà* ham anat a acompanyar-lo al cementiri de Benimaclet” (cap. 238).
- Etc.

Emmudiment de la s en la terminació –esa als mots femenins abstractes

Aquesta terminació, que prové de la terminació –ITIA del llatí vulgar, continua sent ben habitual al valencià col·loquial dels nostres dies⁸⁶, i Nicolau Primitiu ja en feia un ús ben natural al dietari:

- *Naturalea*. Exemple: “La cultura pareix que vaja destruint les bones formes de relació humanes substituint-les pel realisme brutal de la *naturalea* alafí de trobar atres relacions més humanes i menys hipòcrites” (cap. 440b).
- *Perea*. Exemple: “*Tindre gos*: es diu per ‘tindre *perea*’ ” (cap. 369c).

⁸⁶ Aquesta caiguda, documentada en diverses obres valencianes del segle XV, ja presentaven un cert matís dialectal (Colon 1958), tot i que s’alternaven amb la terminació *-esa*.

- *Riquea*. Exemple: “Hac passat el jorn a l’arxiu de l’ajuntament investigant en els patrons de la riquea” (cap. 255).
- *Vellea*. Exemple: “Quina *vellea* més amarga!” (cap. 199).
- *Tendrea*. Exemple: “ I estos aficionats ad ests deportes diuen que les corregudes dels bous són espectacles barbres i matar a u d’una punyà o d’una patà o atra carícia pareguda és segurament d’una *tendrea* que encanta” (cap. 393c).
- Etc.

Bé és cert que alguns d’aquests mots, com *riquesa* (cap. 379d) mantenen la *s* en alguns casos al text, la qual cosa fa pensar que l’autor coneixia aquest tipus d’alternança, que era ben habitual als textos medievals.

Fonemes oclusius dentals /t/, /d/, bilabials /p/, /b/ i velars /k/, /g/

El tractament foneticista de l’escriptura de l’autor fa que moltes grafies establides pel fabrisme d’acord amb l’etimologia passen a ser escrites d’acord amb la fonètica valenciana. Així, hi observem que les consonants oclusives sonores passen a ser sordes a final de paraula⁸⁷:

- *Tart* (*tard*) (cap. 44).
- *Vert* (*verd*) (cap. 307).
- *Sank* (*sang*) (cap. 86).
- *Rek* (*reg*) (cap. 328a).

3.3. Morfosintaxi

3.3.1. El nom: substantius i adjectius

El gènere dels substantius i adjectius

- Mots abstractes en -OREM

Costum: l’autor escriu aquest substantiu en femení (llevat d’alguns cas aïllat), possiblement per interferència castellana. Exemples:

- “Esta *costum* no sol estar ben vista en general” (cap. 63).

⁸⁷ Segons la *Gramàtica Normativa Valenciana* (2006: 32) de l’AVL, aquesta realització sorda és “pròpia del valencià estàndard”.

- “mostren lacres de les *costums* de l’alta societat adinerada de Broadway” (cap. 87).
- “hi ha, emperò, la *costum* de fer-ne una en cada taverna o cafeti” (cap. 103).

Hi ha, però, un cas en què empra correctament el gènere d’aquest substantiu:

“Estava la junta reunida en sessió seguint el *costum* que vàrem establir durant la meua presidència” (cap. 315).

b) Adjectius formats amb el sufix grecollatí -ISTA

Nicolau primitiu empra, en la majoria dels casos, el sufix *-iste* en les paraules masculines, com és habitual als textos clàssics valencians i nord-occidentals, sobretot a partir del segle XVI⁸⁸. Tot seguit presentem alguns exemples:

- “Està Joan Beneyto Bernàrcer, president del centre *valencianiste* de la població” (cap. 109).
- “Hac rebut una targeta de Gaetà Huguet diguent-me que al diumenge ens reunirem per primera vegada al consell *valencianiste* de Proa” (cap. 295).
- “com yo no soc més que valencianiste a seques i no vullc sumar-me a nenguna tendència, m’hac donat de baixa com a soci” (cap. 343).

c) Pèrdua de la flexió de gènere en ordinals

Exemples:

- *un hora* (cap. 327e).
- *la segon* (cap. 45).
- *mig bora* (cap. 26).

De fet, també hi apareix la forma *mijora* (cap. 13) una aglutinació de l’última.

Hi ha també altres mots que no tenen el gènere que els correspon, probablement per interferència castellana, com són *senyal* o *enfores* [*afores*]:

- “Hac revisat per dins de la pedrera sens haure trobat *nenguna senyal* del pas de l’aqüeducte” (cap. 235).

⁸⁸ La forma *-iste* per als mots masculins era la forma més habitual a l’època medieval i moderna comença a emprar-se al segle XVI i ja és predominant al segle XVII (Casanova 1984). L’AVL, a diferència de l’Institut d’Estudis Catalans, ja va introduir a la *Gramàtica Normativa Valenciana* (2006: 96) al costat de la terminació invariable *-ista*, la forma *-iste* per al masculí com a forma secundària.

- “Peguem un passeig pel poble cap a *les enfòres* mostrant-me lo que en diuen covetes dels moros, algunes de les quals pareix que no estan explorades per lo difícil d’arribar ad elles, i visitem la Cova d’Engomar, on pareix que es segur que hi havia un molí” (cap. 110).

El nombre dels substantius i adjectius

a) Tractament del grup –N’S en els paroxítons i proparoxítons llatins

Aquest plural, molt emprat al text, era força utilitzat entre els intel·lectuals de la dècada dels trenta i mai no ha deixat d’estar viu al català occidental⁸⁹. De fet, es conserva actualment als parlars valencians. Heus ací alguns exemples al *Varia I* de paraules com *hòmens*, *jóvens* o *tèrmens*:

- “Estos *hòmens* del bienni no contaven am la reacció que ells mateixos estaven produint” (cap. 130).
- “Els terrenys que hi han dels pobles a la mar deuen ésser *jóvens* i cautivats de fa poc” (cap. 76).
- “Hac estat a l’arxiu de la Seu prenint uns dats sus els *tèrmens* del Regne de València, dels furs antius” (cap. 447b).

Tot i això, també hi presenta el plural d’aquests mots, encara que en menor mesura, amb -s, concretament dos vegades en el cas de *homes* (capítols 379a, 404b) i una vegada *termes* (cap. 60).

3.3.2. L’article

L’article determinat

A banda de les formes masculines i femenines més conegudes (*el, la, els, les, l’*), l’autor fa servir contraccions que hem eliminat al text però que són ben presents en la majoria dels seus escrits. Estem parlant de *’ls, ’l, ’ns* o amb punt volat *·ls, ·l, ·ns* quan hi ha contacte vocàlic en fets no normatius com *que’l, que’ls*, etc.

⁸⁹ Com a particularisme morfològic valencià, Sanchis Guarnier (1950: 201) fa el plural en -ns dels substantius acabats en e àtona: *hòmens, jóvens*, etc. Fa una excepció en aquells que precedeixen la e de n, r o l. Aquestes formes, segons ell, són les que empraven els clàssics, encara que també considera correcte el plural amb -s, la forma que Fabra considera primordial. Enric Valor (1977: 90) també accepta la terminació de -ns per a alguns substantius acabats en -e àtona. Josep Giner encara era més clar: apostava pel plural -ns com a forma general del País Valencià i afegia que “les formes analògiques *homes, joves*, etc. són en absolut estranyes al valencià” (1998: 256).

Tanmateix, l'article medieval *lo*⁹⁰ no és habitual als escrits de Nicolau Primitiu ni tampoc en aquest text⁹¹, en què només apareix una vegada al capítol 69:

- “Enric Navarro Borràs(...) me diu que està en dubte de com pujar la regina, si poant-la de les mans o empentant-la per *lo* cul”.

I al capítol 63:

- “Quan se'n van de viatge i un xiquet o altra persona pregunten: què em portaràs? Responen –un cicàs. -I això què és? –un cagalló com *lo* braç”.

Podem observar, però, que tots dos casos no són precisament un reflex de la parla del patrici, ja que el primer exemple reproduïx les paraules d'una segona persona i el segon exemple fa referència a una dita popular, en què es manté fossilitzada la forma, com és habitual en gran part de la fraseologia.

L'article personal

Els articles personals *en* i *na* eren emprats habitualment pels autors de la generació valencianista dels anys trenta⁹², així com pel mateix Nicolau Primitiu. Apareixen nombroses vegades al *Varia I* adoptant tant la forma plena:

- “*En* Gaetà Huguet” (cap. 396).
- “*En* Garcia Donato” (cap. 324).
- “*Na* Marieta dels Desamparats Sarthou” (cap. 306).

Com la forma apostrofada:

- “n'Enric Navarro Borràs” (cap. 362c).
- “n'Angelí Castanyer” (cap. 69).

Així mateix, hi apareixen, anecdòticament, els articles *don* i *donya*: “*don* Ricard Mur” (cap. 453b), “*donya* Elionor” (cap. 165). En la resta de casos sembla que l'autor els empra davant de noms de persones que habitualment es coneixen amb aquestes formes.

⁹⁰ Cal tindre en compte que Sanchis Guarnier (1950: 212) incorpora en la seua gramàtica les formes del masculí *lo* i *los*, tot matisant que “són vives al Maestrat i a Morella”.

⁹¹ Sí que és ben habitual al *Varia I*, però, l'ús de *lo* com a pronom neutre.

⁹² Vegeu cartes de l'Annex 3.

3.3.3. Pronoms

Els pronoms personals tòncics que consten al *Varia I* són *jo/yo, tu, ell, ella, nosaltres*⁹³/*nosatres/nosatros, vosaltres/vosatres/vosatros, ells/elles*. L'alternança de les formes *jo/yo*, la grafia de les quals ha estat regularitzada en l'edició segons els paràmetres actuals, és ben present a les pàgines del tom:

- “La Junta i *jo* estem divorciats” (cap. 308).
- “No obstant, *yo* tinc els meus escrúpols i pense si no serà açò necessari” (cap. 384b).

Paral·lelament, s'hi observa una alternança ben palesa dels pronoms de quarta persona, tot i que la forma més emprada del patrici era *nosatres*, que aguaita en un mateix paràgraf fins a dues vegades:

- “Açò ens porta de cap i ens té sempre a la quarta pregunta i quan *nosatres* no enviem per a apretar i ofegar a nengú, resulta que atres s'adelanten, embarguen i cobren mentres *nosatres* ens quedem mirant” (cap. 82 [2]).

Amb referència als pronoms personals àtons, hi ha una alternança de *ens* (*'ns* en contacte vocàlic)/*mos* i de *en/ne*. Exemples:

- “No l'havem visitada perquè *ens* diuen que l'han tapada i que van a procedir a la seua excavació, seguidament” (cap. 324b).
- “Als demás llocs són muts o per lo menys *no'ns* membrem que l'oguérem” (cap. 362b).
- “Ara es veu que no l'havem sabuda demanar ni *mos* l'han volguda donar” (cap. 454d).

Aïlladament, també hi empra el pronom *se/es* per a referir-se a la quarta persona, una característica lingüística pròpia de l'Horta de València i la redor:

⁹³ No debades, Nicolau Primitiu era ferm i decisiu a l'hora d'emprar *nosaltres* (no tant al *Varia I* sinó a la resta d'obres publicades), ja que era una forma clàssica i ben habitual als textos medievals i moderns valencians, molts dels quals va rescatar ell mateix i es conserven a la Biblioteca Valenciana amb el seu segell i *ex-libris* (sense anar més lluny, a *Copia del iurament que presten los Iurats de la Ciutat de Valencia en lo principi y ans de la administracio de sos officis y dels capitols, ordinacions, y statuts kalendariats en dit iurament al jurament*, document del segle XVII, en el qual es llig “NOSALTRES, (...) Jurats de la Ciutat de València, elets per al present any en lo precedent Consell (...)”). Sanchis encara feia algunes concessions a les primeries dels cinquanta, i admetia tant *atres/nosatres* com *altres/nosaltres*, l'ús dels quals era ben habitual en autors de l'esfera de Lo Rat Penat i cada vegada menys habitual als cercles de Torre. En qualsevol cas, la caiguda de la *l* no va triomfar en la llengua literària. Cal dir, però, que *nosatres* era la forma més emprada pel patrici, com bé es desprén del text.

- “És necessari que *es* previngam en contra d’aquests cants de sirena i que preparem el terreny per a deixar la presidència a son degut” (cap. 38).

També besllumenem una alternança entre *en/ne* en funció de complement directe indefinit, subjecte, complement del nom i complement de règim verbal i circumstancial introduïts per *de*. Els més nombrosos són els que tenen funció de complement directe indefinit. Exemples:

- “Els xiquets porten varetes o canyetes en la mà, per a auxiliar-se’n la cacera; tamé *ne* planten en terra de traç a traç per a facilitar que els cavallets es paren, i quan *n’*agarren, que sol ésser lo més freqüent, agafats del culet o rabet van posant-se’ls entre els dits de la mà i entre els llavis, els menys escrupolosos” (cap. 389b).
- “Gayano Lluch ha vengut a prendre café a casa i de pas a escurar-me el ventre i prendre més notes biogràfiques. Diu que *en* té nosequantemils” (cap. 211).

Fins i tot en un mateix fragment barreja aquestes formes pronominals:

- “Tenia temor de donar la conferència sens llegir quartilles. No tenia costum. Una volta *en* vaig donar una a Lo Rat Penat portant un volum de notes, i al cap d’hora i mitja o dos hores tinguí que tallar sens arribar a la mitat. Anys després *ne* vaig donar un atra sobre els aqüeductes i ja va estar més proporcionada” (cap. 318).

En qualsevol cas, Nicolau Primitiu respecta la combinació pronominal habitual en el valencià general, ja que coneixia la genuïtat d’aquesta mena de pronominalització. De fet, l’ús natural que fa de les combinacions de complement indirecte+complement directe definits hi és ben evident: *li’l* (383e), *li’ls* (307), *li la* (454d), *li les* (108), i les combinacions amb el neutre *ho*.

Cal ressaltar, a més, que l’autor emprà algunes vegades el pronom *hi*, del qual, llevat dels casos de pleonasme (cosa evident en aquella època atesa la manca de mestratge gramatical), fa un ús literari prou acurat:

- “No *hi* roman ja més que un tros de paret i fragments d’uranica” (cap. 397a).
- “La segon diu que a Vinaròs guanyà una semana (una altra volta que va ésser-*hi*) set-centes pessetes” (cap. 45).

Arriba, fins i tot, a fer combinacions ternàries de complement indirecte+complement directe+complement circumstancial:

- Li promet corregir-los i *enviar-los-els-hi* (cap. 358d)

3.3.4. Demonstratius

Els demostratius que apareixen al *Varia I* són els coneguts *este/esta/estos/estes*, *eixe/eixa/eixos/eixes*, *aquell/aquella/aquells/aquelles* i *aquest/aquesta/aquests/aquestes*, *aquell/aquella/aquells/aquelles*. No emprà, però, *aqueix/aqueixa/aqueixos/aqueixes* però sí la forma *est*⁹⁴.

- “*Est* corral diu que diuen que no es nomena així pel color del terreny, ans pels “rojos d’Ondara”, que eren els amos” (cap. 15).

Tot seguit presentem un quadre que il·lustra la quantitat de vegades que l’autor utilitza formes reforçades o no reforçades al text:

Este	43
Esta	67
Estos	13
Estes	23
Aquest	29
Aquesta	15
Aquests	10
Aquestes	1

En percentatges, un 73% de formes són no reforçades i un 27% són reforçades.

⁹⁴ En el paradigma dels demostratius, Sanchis Guarnier (1950: 218) feia moltes concessions: acceptava *est/este* o *aquest*, *eix/eixe* o *aqueix*, etc. Encara que parega que posa com a primera opció *est* o *eix*, després matisa que “en la llengua literària en la 1a i 2a persona convé molt emprar les formes *aquest* i *aqueix* amb llurs derivats, puix que són més correctes i eren usades normalment per autors clàssics”. Giner (1998) també inclou *est* al costat de *aquest* en les seues prescripcions gramaticals, però sense incloure-hi *este*. Valor (1977: 110), que és partidari d’emprar les formes reforçades, en les seues prescripcions presenta *aquest* i, al costat, *est*; *aquesta* i, al costat, *esta*; ara bé, adverteix que “les formes «este» i «eixe» que s’ouen en el País Valencià davant de consonant i, allò que és pitjor, fins davant de vocal, són fruit de la pressió castellanitzant (de «este» i «ese») i, per tant, totalment rebutjables”. La *Gramàtica Normativa Valenciana* (2006: 132) de l’AVL, ha normalitzat, finalment, l’ús de *este/esta/estos/estes*, tot presentant-les com a principals, al costat de les formes reforçades. S’hi afirma que “tant les formes simples com les reforçades són pròpies del valencià, i resulten igualment vàlides. En l’actualitat, les formes simples són generals en la llengua oral, i són majoritàries també en la ràdio, en la televisió i en els texts d’algunes institucions públiques valencianes. Les formes reforçades s’usen de manera preferent en registres escrits d’àmbits com ara el literari o l’universitari”.

Pel que fa als pronoms neutres, a més dels coneguts *açò/això/allò*, l'autor també hi emprà la forma antiga *ço*⁹⁵, que apareix un total de 22 vegades. Exemples:

- “Per *ço* l'educació porta a l'esclavatge” (cap. 192).
- “(...)se fica per un vell oliveral, *ço* que demostra que no va pel seu llit” (cap. 245).

Respecte als pronoms locatius, sempre és complicat d'establir el trinomi *ací/abí/allí*-*allà* o *ací/aquí/allí*-*allà*. El nostre autor, llevat dels casos en què representa una frase feta o un discurs d'una altra persona, emprà al text 7 vegades *aquí* i només 4 *abí*. Podem pensar que ell pretenia mantindre la forma de segon grau *aquí* per evitar la forma *abí*⁹⁶:

- “(...) quan va tindre necessitat de posar-se a treballar pa atri va anar al seu taller i *aquí* va arribar a ésser encarregat” (cap. 370c).

Tot i això, sembla que també l'emprà (en menor mesura) com a locatiu de primer grau en substitució d'*ací*, com quan es troba *in situ* descrivint un local del carrer de la Tapineria:

- “És que *aquí* és tamé l'estatge social dels vegetarians” (cap. 318).

En qualsevol cas, com a locatiu de segon grau també emprà la forma més viva al cap i casal; això sí, en pocs casos:

- Les xiquetes s'alegren tant de veure *abí* als llurs pares i familiars! (cap. 309).

3.3.5. Possessius

Tot seguit presentem una relació dels possessius que apareixen al volum:

Formes plenes de primera persona: *meu, meua, meus, meues, nostre, nostra, nostres*.

Formes plenes de tercera persona: *seu, seus, seua, seues, sua, llur, llurs*.

Formes reduïdes de primera persona: *mon, ma*.

⁹⁵ Aquesta, però, era en època medieval una forma gramaticalitzada que només apareix en certs casos, un dels quals és el que tenim ací, amb valor de relatiu. Tanmateix, l'autor fa també un ús d'aquest pronom substituint al demostratiu neutre de primer grau *açò*, com veiem al primer exemple adduït.

⁹⁶ Sanchis Guarner (1950) considerava la forma *abí* com un castellanisme, una postura compartida per altres gramàtics de renom, com Coromines (1980-1991) o el mateix Valor (1977). Hui dia, però, l'AVL n'ha normalitzat l'ús.

Formes reduïdes de tercera persona: *son, sa*.

L'autor emprà 180 vegades al text les formes *el seu/els seus/la seua/les seues*, fet que contrasta amb l'aparició anecdòtica de formes antigues com *la sua* (només 2 vegades), ja en desús, que Nicolau Primitiu pretén rescatar⁹⁷:

- “porta un sol de llautó a *la sua* esquena” (cap. 397b).
- “La regina i *la sua* bellíssima cort d'honor es feren esperar un poquet” (cap. 415c).

Tal com passa amb *llur*, una forma que ell també emprà de forma àtona: *el llur, la llur, els llurs i les llurs*:

- “agraint *el llur* bon desig” (cap. 203).
- “no estan a l'altura de *la llur* missió” (cap. 125).
- “Anit vaig anar al cine am les dos filles majors i *els llurs* nuvis” (cap. 187).
- “auxiliat per *les llurs* famílies i pel taller” (cap. 238).

3.3.6. Relatius

Tot i que l'autor alterna els pronoms relatius *qui* i *que* per a referir-se a un antecedent que indica persona en els casos de subordinada adjectiva, són més nombrosos al text els casos de *que*:

- “A Sollana visitem a Joan Baptiste Ferrandis, *que* és disgustat” (cap. 444a).
- “Han vengut unes xiques a l'arxiu, filles de Maria i parroquianes de mossén Pelufo, *que* tenien ganes de conèixer-me” (cap. 260).

També hi ha exemples de *que* precedit de preposició, sense referir-se a persona:

- “Es coneix *que* és del tipus de les coves *que* es formen sots la capa quaternària *de què* són estes llumetes” (cap. 324b).
- “És per a nosatres un problema en estos temps *en què* apenes podem portar avant el negoci i viure decentment” (cap. 181).

I exemples de *qui* referint-se a persona, sense preposició:

⁹⁷ Una ullada ràpida al *Corpus Informatitzat del Valencià* farà que trobem la forma documentada des del segle XIII, i molt emprada posteriorment als llibres de la cort, al *Manual de Consells de la Ciutat de València* i als *Furs de València* i en moltes altres obres de l'època medieval.

- “El president del Centre Valencianista de Xàtiva, *qui* és el qui organisa la festa(...)” (cap. 69).
- “el meu oncle Emil, *qui* encara viu” (cap. 97).

Menys exemples s’hi troben de *qui* referint-se a persona, amb preposició. De fet, només hi apareixen acompanyats de la preposició àtona *a* :

- “A Sueca visite a ma cosina Andrea, *a qui* se li casa una filla major el dissabte vinent” (cap. 44a).

Pel que fa al valor neutre, quan apareix el pronom relatiu *que*, a voltes és precedit de l'article *lo* (la majoria de vegades):

- “les nòmines van augmentant més de *lo que* permet la possibilitat” (cap. 41).

Però també pel pronom *ço*, molt emprat en el català antic i que, tot i que en menor mesura, apareix diverses vegades al dietari:

- “A ma sogra. Rest de *ço* que li devia: 200,00” (cap. 470a).

I pot fer referència, així mateix, a un antecedent que siga tota una oració (es pot substituir per *la qual cosa*, *cosa que*, etc.):

- “torç a l’esquerra i se fica per un vell oliveral, *ço que* demostra que no va pel seu llit” (cap. 245).

D’altra banda, el relatiu *on* s’hi presenta amb els usos habituals valencians, encara que, paradoxalment, hi apareix més sovint sense preposició al davant:

- “Parlen dels pobles *on* es pot fer faena i on no” (cap. 45).
- “van al far, *on* tenen la filla major” (cap. 58).

Enfront de només dos casos en tot el volum en què és precedit de la preposició *a* ⁹⁸, més habitual en els usos orals valencians durant el segle XX:

- “li havem preguntat d’*a* on era” (cap. 321b).

⁹⁸ Ens ha estranyat aquesta manca d’utilització de la preposició davant d’aquest relatiu, ben corrent en la llengua parlada durant tot el segle XX.

- “No saben res més, ni *a* on ni com” (cap. 367b).

3.3.7. Numerals

Pel que fa als cardinals, l'autor empra de manera habitual el numeral *dues* davant de mots femenins, tot coexistint amb *dos*⁹⁹:

- “Jo, segons ens diuen, tinc d'anar a l'entrat, vulgus escenari, on hi han cinc sillons, tres més alts per a la regina i *dues* poncelles, i els atres dos per sendes atres” (cap. 69).
- “Tarda *dos* hores a calfar” (cap. 383b).

Per analogia, també hi empra *amdues*:

- “*Amdues* són igualment necessàries i la societat deu defendre's contra els ensenyadors que ineduquen, així com els individus deuen defendre's contra els educadors que els mantenen en la ignorància” (cap. 192).

No hem trobat al text, però, numerals ordinals que aclarisquen la inclinació de Nicolau Primitiu bé cap a les formes orientals, bé cap a les formes occidentals. Tot i que podríem suposar que el patrici se cenyiria a les formes valencianes, no deixa de ser interessant percebre com als seus escrits posteriors, de la dècada dels quaranta i dels cinquanta, empra moltes vegades la forma *dinou*. Vegem, a tall d'exemple, la datació del *Dietari, tom VIII*, el dia 19 de març:

- “Sant Josep, a *dinou* de mars de 1951”.

3.3.8. Indefinits

L'autor fa un ús normal i habitual dels següents pronoms i adjectius, poc habituals en la llengua parlada de hui dia de les comarques del País Valencià, però que tenen una ferma tradició clàssica:

- a) *Mantes*

⁹⁹ El numeral *dos* davant de mot femení era la forma habitual als textos medievals valencians (Martí 1994).

És el femení plural del quadrimoni *mant/manta/mants/mantes*, i és l'única forma d'aquestes quatre que l'autor emprà al dietari, així com en moltes de les seues obres publicades¹⁰⁰. Exemples:

- “Actiu en son obrar, el seu pas per l'Ajuntament de València, del qual és regidor, serà assenyalat per *mantes* obres monumentals i artístiques que segurament li seran recompensades per la fama, si hi ha justícia ciutadana” (cap. 178).
- “Després estiguérem per allí cercant *mantes* voltes sens intervenció del Martines i reconstruïrem quasi tot l'aqüeducte que rodeja la dita llima fins el Mas de Pons, i ara han trobat un tros convertint un tros d'erm en jardí en un xalet d'un tal Sàntxu Arcís” (cap. 342b).

b) *Hom/tothom*

- “Durant estos dies de la sega no hi han hores per a nengú, i *tothom* està supeditat a les necessitats de la recolecció de l'arròs; sega, acarreg, batuda, secà i almacenà” (cap. 404a).
- “(...)hi ha que desganyitar-se, donar-ho a entendre a *tothom* (a tothom menys ad ell, està clar)” (cap. 199).

D'altra banda, també usa alguns indefinits que ja gaudien d'una llarga tradició escrita i parlada:

c) *Cascú*¹⁰¹:

- “Cercarem sis noms *cascú* i els passarem a votació” (cap. 334c).

d) *Nengú/nenguna/nenguns*¹⁰²:

- “Jo caic al compte de que no *nengú* li hauria dit no tan sols lo del canvi sinos que tinguera que parlar el dit president” (cap. 69).
- “Pareix que té fracturat el crani i no li pot fer *nenguna* operació perquè té la diabetes, per a cumull de desdixes i contratemps” (cap. 342a).
- “(...)al veure com el poble engrossa les files dels patriotes nacionalistes i se'ls deixa, ells s'han fet més nacionalistes que *nenguns*” (cap. 47).

¹⁰⁰ Nicolau Primitiu feu un ús tan constant d'aquesta paraula que els cercles ratpenatistes la van començar a adoptar durant la dècada dels anys cinquanta (testimoni personal del seu net, Lluís Zalbidea Gómez, i de la seua filla, Empar Gómez Senent, que continuen emprant la forma de tant en tant).

¹⁰¹ El femení *cascuna* només l'hem trobat en alguna de les seues cartes.

¹⁰² No hem trobat cap exemple de *nengunes* en aquest tom.

Cal subratllar també que l'autor fa un ús habitual de la reducció del pronom indefinit *un* a *u*, molt estesa en el valencià general: “molt més quan *u* no té fe ja en que estes coses servixquen per a res” (cap. 123).

D'altra banda, per analogia al que hem explicat adés quant a la forma *nosatres/nosaltres*, l'autor també emprà indistintament al *Varia I* les formes *atre/altre*; *atres/altres*: “estos dies ha fet *altres* treballs per a formar una comissió d'intercanvi cultural entre els valencianistes de totes les tendències i entre els nacionalistes peninsulars i extrapeninsulars” (cap. 274); “(...) es montaren un molí i *atres* negocis i els va anar de mal en pitjor” (cap. 238). Cal advertir que aquestes formes són també recurrents en els volums posteriors.

3.3.9. Verbs

Flexió verbal¹⁰³

En aquest punt comentarem les qüestions més interessants pel que fa als aspectes de morfologia verbal del nostre autor. Per tal de resumir un aspecte tan complex i irregular, presentem, ara i ací, una llista dels principals elements que es diferencien del català literari. Marcarem, per tal de filar més prim, les formes que estan admeses hui dia al *Diccionari Normatiu Valencià* de l'AVL:

- Primera persona del singular de l'indicatiu amb desinència *-e* o sense en lloc d'amb desinència *-o* (la primera admesa i recomanada per l'AVL, a diferència de la desinència zero, pròpiament mallorquina, i que a vegades també emprà al text). Exemples: *trobe* (cap. 20); *pens* (cap. 367b), etc.
- Formes verbals sense *i* antihiàtica (admeses per l'AVL). Exemples: *fea* (cap. 424b), *feen* (cap. 138), *veem* (cap. 104), etc. També s'hi besllumenen, molt aïlladament, les formes recomanades pel català literari, com *veia* (cap. 117).
- Preferència pels presents de subjuntius en *-am*, *-au* en lloc d'en *-em*, *-eu* (contemplades per l'AVL només en el paradigma secundari). Exemples: “Li hac dit a mon germà Emil que, mal siga que no *tingam* que traduir fins el nom de “Lo Rat Penat” i posar-li “El Murciélagó”(cap. 125); “ens *tingau*” (cap. 463a), etc.

¹⁰³ És menester comentar que el model morfològic de Nicolau Primitiu coincideix quasi al 100% amb l'emprat i prescrit per Sanchis Guarnier i Josep Giner durant la dècada dels anys trenta (Ferrando 2006; Giner 1998), i fou el model de molts autors valencianistes d'aleshores. Igualment, tots tres van modelar la seua escriptura al llarg dels anys, i ja en les dècades dels cinquanta i dels seixanta empenen un model més convergent, afaiçonat per les estratègies gramaticals del grup Torre i les relacions amb Catalunya i Balears.

- Preferència pels imperfectes de subjuntiu en *-ara, -era, -ira* en lloc d'en *-és, -és, -ís* (admesos per l'AVL). Exemples: “Alguns em pregaven que *continuará*” (cap. 121); “si *vinguera* una guerra es farien d'or ab eixe drama” (cap. 398a), etc.
- Preferència pels incoatius en *-ix* en lloc dels incoatius en *-eix* (els primers admesos i recomanats per l'AVL), tot i que també també s'hi poden observar alguns incoatius en *-eix*¹⁰⁴. Exemples: “El camí que va al Mas de la Nòria *seguix* pel Mas del Riu i empalma am el que va de la Vilamarxant i va a Pedralba”; “*Segueix* ploquant cada volta més espesset, exornat de trons i llamps” (cap. 109), etc.
- Palatalització de les formes d'incoatiu en *-ixc/-ixq* i *-eixq* tant d'indicatiu com de subjuntiu (no admeses per l'AVL). Exemples: *preferixc* (cap. 87), *servixquen* (cap. 367b), *prosegueixquen* (cap. 375b), etc.
- Preferència per la velarització de certes formes d'indicatiu i de subjuntiu (admeses, només en alguns casos, per l'AVL). Exemples: *pertanyc* (cap. 34) *vullc* (cap. 298) *lligc* (cap. 171) *vullga* (cap. 424c), etc.
- Ús de la terminació *-guent* en els gerundis (no admesa per l'AVL): *ploquant* (cap. 109), *reconeguent* (cap. 407), etc.
- Alternança de la primera persona del present d'indicatiu del verb *fer* (*faç/faig*) (admeses per l'AVL). Exemples: “Me *faç* soci” (cap. 318); “*faig* com el famós gos de l'hortolà” (cap. 112), etc.
- Velarització de formes poc habituals (no admeses per l'AVL) *hac* en lloc de *haig*, del verb *haure* (*haver*). Exemples: “Després del molí de Montagut d'Alzira *hac* anat a l'arxiu del seu ajuntament, on *hac* conversat am [Vicent] Pelufo, que hau arreglat l'arxiu alamon de bé. (cap. 39), etc.
- Ús equilibrat del passat simple i el passat perifràstic. Exemples: *entenguí*, *tinguí* (cap. 38); *vaig fer* (cap. 38), *vaig tindre* (cap. 190), etc.
- Preferència per la forma *ésser* en lloc de *ser*. Exemples: “Pareix *ésser* que una rama femenina degué emparentar amb els Carmeno (malnom)” (cap. 20), “Tal volte un dia arribe a *ésser* una bona escriptora” (cap. 379d).
- Preferència per la concordança del participi. Exemples: “*l'havem visitada*; *l'han tapada* (cap. 314b), etc.

¹⁰⁴ Inclús en les obres editades l'autor fa un ús recurrent dels incoatius reforçats. Només cal llegir el seu famós opuscle *El bilingüisme valencià* (1936), en què es pot veure la forma “distingeix” a la pàgina 9.

- Preferència per la no velarització del present de subjuntiu dels verbs *saber*, *cabere*: *càpien* (cap. 402b), *sàpien*¹⁰⁵.
- Tendència a l'ús de les formes *defendre*, *haure*¹⁰⁶, *opondre*, *supondre*, *tindre*, *vindre*, *valdre* en lloc de les més literàries *defensar*, *haver*, *suposar*, *tenir*, *venir*, tot i que fa un ús habitual de *opondre/oposar*, *sabre/saber vore/veure* i *proposar*.

Cal dir, a més, que l'autor feia un ús acurat entre el verb *ser* i *estar* i emprava el verb *ser* tant en els casos del context locatiu duratiu com no duratiu (=trobar-se) i la resta de casos.

Exemples:

- “*Som a Massarrojos*” (cap. 2).
- “*Vistabella: és a la vora esquerra del barranc de Massanassa, defront de Paiporta, que és a la dreta.* (cap. 55).

Perífrasis verbals

En primer lloc, presentarem les perífrasis verbals emprades per Nicolau Primitiu que són admeses i recomanades per la normativa:

- Ús de *haver de* + infinitiu amb valor d'obligació: “*He de tornar a Cullera cap a les sis de la vesprada*” (cap. 25).
- Ús de *deure* + infinitiu amb valor de probabilitat: “*Estos pobles no deu fer molts segles que estarien a voramar*” (cap. 76)
- Ús de *ser necessari* + infinitiu i *ser necessari* + *que* + subordinada amb valor d'obligació o necessitat: “*és necessari augmentar de diàmetre les que van del motor al primer batedor i les que van del primer al segon batedor*” (cap. XCII); “*és necessari que es previngam en contra d'aquests cants de sirena i que preparem el terreny per a deixar la presidència a son degut*” (cap. 38).
- Ús de *deure* + infinitiu amb valor d'obligació o necessitat: “*Creu que devem parlar am el Mur*” (cap. 454b).

Hi ha d'altres, emprades anecdòticament per l'autor, que l'estàndard ha bandejat al llarg de la història (tot i que són admeses hui dia) i eren d'ús habitual en els parlars valencians:

¹⁰⁵ No apareix al *Varia I*, però sí a l'ANNEX 1, discurs 5.

¹⁰⁶ Al capítol 359a del *Varia I* presenta la conjugació del verb *haure* i, per analogia, conjuga algunes de les persones de la mateixa manera que altres verbs de la mateixa conjugació.

- Ús de *tindre de* + infinitiu amb valor d'obligació o necessitat: “Jo, segons ens diuen, *tinc d'anar* a l'entrat, vulgus escenari, on hi han cinc sillons, tres més alts per a la regina i dues poncelles, i els altres dos per sendes altres” (cap. 69).
- Ús de *ser precís* amb valor de necessitat (ja admesa per l'AVL): “*Serà precís* que la humanitat navegue a bandaes des del cap de les tormentes anàrquiques a les costes de la calma esclava” (cap. 384b).

D'altra banda, ací mostrem les emprades per l'autor que són incorrectes segons la norma:

- *Hi ha que/ N'hi ha que* + infinitiu: “A la roda *hi ha que* tornejjar-li la cara i veure d'aprofitar la mateixa dentà que està nova” (I); “*N'hi ha que* veure les séquies seques i polsoses de no haure passat auia Deu sap el temps, i ya havem vist com les basses de l'auia potable estaven abandonades” (cap. 386c).
- *Tindre que* + infinitiu: “*Tinc que* esperar-me i me'n vaig a l'ajuntament a prendre notes de l'arxiu” (cap. 106).
- *Deure + de* + infinitiu amb valor de probabilitat: “*Deu de* tindre per oríge l'isolament” (cap. 404b).

3.3.10. Preposicions

A continuació, passarem a comentar els usos preposicionals més habituals de l'autor que ens ajuden a copsar el seu model lingüístic.

a) *a/en* davant de topònims

Alterna totes dues formes. Exemples:

- “*a* Bocairent” (cap. 109); “*a* València” (cap. 358a).
- “En Cullera” (cap. 400a); “En Godella” (cap. 117).

b) *a/en* + infinitiu amb valor temporal

L'autor empra aquestes dues preposicions tant per a indicar simultaneïtat com per a indicar anterioritat a l'oració principal¹⁰⁷. Podem veure als següents exemples com les alterna amb el sentit de simultaneïtat:

¹⁰⁷ La *Gramàtica Normativa Valenciana* de l'AVL afirma que “És infundada la prevenció que alguns gramàtics han mostrat sobre la genuïtat de la construcció «al + infinitiu». Es tracta d'una construcció pròpia de la llengua de totes les èpoques i ha estat acceptada per bons gramàtics. En els següents exemples del *Tirant lo Blanch* es poden

Se'n tornem pels mateixos passos. En arribar a la font de Sent Vicent, l'altímetre senyala +291,00 mts.

En arribar a les eres de dalt de Benaguasil, senyala +233,00 mts, i a les eres de baix, +226,00

A l'arribar a la séquia de Benaguasil, al pont del camí de Lliria a la Vilamarxant, +230,00 (cap. 424).

I com les empra, també indistintament, per a indicar anterioritat respecte a l'oració principal:

- “Anem cap a Alpont Navarrete, don Paco Martines i Martines i neta d'aquest i Carmelina, i a l'arribar al barranc de Espés, prenc l'altura de l'acequia mayor, en el arco, i dona +484,00 mts.” (cap. 327b).
- “Mestresses i mestres m'han trencat les mans estretint-me-les *en acabar*” (cap. 110).

c) Preposicions arcaiques *ab/ad*

L'autor fa un ús sovintejat de les formes antigues *ab (amb)* i la forma *ad (a)* davant de vocal. Cal dir que la primera forma s'hi alterna amb altres tres: la normativa *amb*, la que representa fonèticament els parlars valencians *en*, i la forma *am*, que fou una mena de transició i apareix en molts textos clàssics i moderns¹⁰⁸. Exemples:

- “El retor ens diu que ell ha vist tombar part del castell *ab* relles i atres per a edificar cases” (cap. 317c).
- “Tamé s'han trobat mants sellars de calissa de diferents formes, *amb* algun treball, més difícils de determinar” (cap. 266).
- “Café *en* llet per a sopar” (cap. 406ll).
- “Hau resultat que el meu fill Primitiu hau segut premiat als Jocs Florals *am* el premi de la Protectora de l'Ensenyança Valenciana” (cap. 364b).

Pel que fa a la preposició antiga *ad*, el context en què apareix és sempre davant de vocal. Exemples:

comprovar el matís de simultaneïtat i el valor duratiu de la construcció: “e posà's en la çinta un petit coltell ben esmolat per ço que si havia a taillar alguna corda que u pogués fer; e posà'l-se de part de tras, que al nadar no l'enujàs”. “Al passar apagà la lum, pres al conestable per la mà, més-se primera, e Tirant seguí al conestable. E axí trobaren la porta de la cambra hon era la princessa, la qual stava sola sperant-los”. “E aplegant lo rey Scariano a una ribera, al passar perdé molta gent.” (2006: 201).

¹⁰⁸ Vegeu un bon article que versa sobre la història de les preposicions *ab*, *am*, *amb* i *en* a Giner 1998.

- “Si el creguem *ad* ell, (...)” (cap. 309)
- “El Rat Penat no pot ésser present *ad* esta classe de diades” (cap. 68)

Així mateix, la distinció que fa l'autor en les preposicions *com/com a* i d'altres, ens aboca a pensar que el seu model és convençudament valencià també en l'aspecte preposicional.

3.3.11. Adverbis

En el cas dels adverbis també disposem de valuosos exemples al *Varia I*. Tal com reflectien les conjuncions, l'autor hi basteix una simbiosi del que podríem considerar “arcaïsmes” o opcions clàssiques i formes estrictament valencianes, moltes de les quals es troben ja en desús. En casos molt puntuals, escull opcions literàries de la resta del domini lingüístic i les empra de manera recurrent al seu dietari. Presentem una selecció dels adverbis més característics.

L'adverbi *alamon*, molt emprat per l'autor al llarg de la seua vida, antigament era escrita *alamont*, i té el significat de “molt”, en gran quantitat¹⁰⁹. Exemple:

- “Treballen fa uns dos mesos i estan *alamon* contents” (cap. 6).

També hi figura la forma *a l'ensems*, antigament escrita *ensemps*, que significa “juntament”, “al mateix temps”. Exemple:

- Per lo tant, encontrant un mot en el poble i *a l'ensems* als documents és més probable que la raó estiga a la part d'aquell que no a la d'este (cap. 184).

S'hi pot trobar també escrita de manera aglutinada, *alensems*:

- “Am Doménec mon fill i Antoni Hidalgo anem a visitar una nova estació, al paréixer eneolítica-ibèrica, que varen descobrir els dos el dia set del corrent, els dos *alensems*” (cap. 57).

Una forma adverbial molt característicament valenciana que s'hi deixa entreveure és la forma *a magatontes*¹¹⁰, que l'autor empra al *Varia I* només una vegada:

¹⁰⁹ El *Diccionari Català-Valencià-Balear* (DCVB) indica que era una forma només usada al valencià general, i procedia de la forma aglutinada a l'amont (“a dalt”). Resulta fascinant veure com la seua filla, de quasi 100 anys d'edat, continua emprant el mot, tal com ens n'adonarem el dia de l'entrevista que es troba en l'ANNEX 5.

¹¹⁰ És una forma exclusivament valenciana, però el seu procés de formació ens recorda a l'evolució que ha sofert la paraula llavors al principat: “de *amagatons*, feminitzat pel mateix procediment que *llavontes* < *llavons*” (DCVB).

- “Diu que es fan diablures per a ocultar el casament pels nuvis, sens lograr-ho, quasi mai, casant-se molt dematí, a *magatontes* i sigil·losament” (cap. 327f).

De la mateixa manera, hi és ben usual la utilització de l’adverbi preposicional *sus*, amb l’accepció *sobre/damunt*. Exemples:

- “Tot el movimeny valencianiste recau *sus* tan repoquets!” (cap. 253).
- “Parlarà *sus* una classificació ceràmica de la del País Valencià” (cap. 369d).

Amb aquesta paraula pogué fornir d’originalitat i un toc arcaic el seu lema: la frase “València enans e aensus” (València abans i per damunt [de tot]) encapçalà els actes de Lo Rat Penat durant els anys que va presidir l’entitat regionalista.

Ara, per tal de discernir el model lingüístic de l’autor pel que fa a aquest aspecte morfològic, presentem tot seguit diversos dobles adverbials i el nombre de vegades en què apareixen al dietari:

*Avant/Arrere*¹¹¹:

Avant	8
Arrere	1

*Hui/Avui*¹¹²:

Hui	49
Avui	0

Prompte (pronte)/aviat/tost

Prompte/pronte	16
Aviat	0
Tost ¹¹³	0

¹¹¹ Valor (1977: 174-175), tot i que admetia com a segones formes *endavant* i *endarrere*, fa una defensa forma de les formes valencianes: “*Endavant* i *endarrere* són pràcticament desconeguts en la llengua antiga i clàssica, i llurs orígens [...] són més aviat dialectals. En conseqüència, si no és per alguna raó estilística, trobem que els escriptors valencians no tenen per què abandonar l’ús de *avant* i *arrere* o *enrere*, que són els clàssics o alhora els vius d’una manera general en tot el nostre País. Altrament, en el català oriental, *rere*, *darrere* i *endarrere* són escrits a tort *rera*, *darrera* [...] i *endarrera*, formes que no corresponen a llurs etimologies: *retro* i *de ad retro*”.

¹¹² Sanchis Guarner (1950: 259) consignava *hui* en primer lloc i després *avui*, i es posicionava en contra de l’opinió d’alguns autors pel fet de menysprear aquesta forma: “és infundada la prevenció que mostren alguns escriptors contra la forma *hui*, la qual és perfectament admissible en la llengua literària”.

¹¹³ Fora d’aquesta obra, però, sí que emprava aquesta forma (vegeu discurs 12 de l’ANNEX 1 i la carta 11 de l’ANNEX 2).

Com veiem, l'autor és propens a emprar les formes del valencià general i, en alguns casos, més específicament del valencià central, com és el cas de *hui/avui*¹¹⁴. A més, s'hi pot observar l'ús de formes molt genuïnes com *debaes*, amb la corresponent caiguda de la *-d-* intervocàlica, *debaes* (“El dilluns fon la festa del sainet. Com era l'entrada *debaes*, el teatre pegava un esclafit”, cap. 181). Malgrat això, no té reserves a l'hora d'alternar formes més o menys dialectals i més o menys literàries; de fet, hi trobem diverses voltes d'adverbi *àdbuc* (“El fisc s'aprofita de la carentia i, *àdbuc* si li cal, de la misèria”, cap. 340a) i ell mateix, tot i que no sempre, hi fa la distinció entre *bastant* i *prou*¹¹⁵: “No podem dir que anem de fracàs en fracàs, mes tenim *bastants* contrarietats econòmiques” (cap. 425b); “Al dirigir-nos a Massarrojos, l'aut es para i pareix que ha dit *prou*” (cap. 400c).

A més, també empra de manera freqüent altres formes que tenen un ús generalitzat en valencià, com *de veres*, *mentres* (molt més que *mentre*)... i d'altres que ja no són tan habituals, com *alentorns* o *aiximateix* (escrit de manera aglutinada). Encara més, fa un bon ús dels adverbis acabats en *-ment* quan n'hi ha un al costat de l'altre: “estrepitosament i catastròfica” (cap. 119). Així mateix, no s'està d'introduir al text adverbis castellanitzats d'acord amb la seua idea de llengua pròxima al poble que, en els usos escrits, es reflectia en una barreja dels elements més arcaics i cultes amb elements vius en el valencià d'aleshores, tant els més genuïns en llengua vernacle com els interferits per elements exògens. En aquest sentit, empra l'adverbi *quissà*: “*Quissà* siga de la mateixa séquia” (cap. 327b).

3.3.12. Conjuncions

Ara i ací mostrarem, succintament, aquelles conjuncions que ens ajuden a establir el model lingüístic de l'autor. En primer lloc, les que resulten arcaïsmes o formes antigues, com és el cas de *car* (*perquè*) i *mes* (*però*). Tant l'una com l'altra són ben habituals en els escrits de l'autor. Exemples:

- “Vaig dir que això no podia ésser, *car* era necessari un tràmit” (cap. 203).

¹¹⁴ Hem de recordar que la forma *hui* és, a hores d'ara, la forma més estesa tant al valencià central com al meridional, cosa que no passa amb el valencià septentrional, una zona del qual empra de forma habitual la forma *avui*, que s'estén des de Benlloc i Alcalà de Xivert cap al nord (Beltran; Segura 2017).

¹¹⁵ Encara que la forma *bastant* significa “una certa quantitat” i *prou* “una quantitat suficient”, els parlars valencians ja no fan aquesta distinció, excepte a les comarques septentrionals. Sanchis Guarner (1950: 262) encara no havia establert diferències respecte a aquestes formes i les considera “sinònimes”. Potser hi té a veure l'anotació que fa on al·lega que la forma *bastant* té poca vitalitat al País Valencià. Valor (1977: 191), en canvi, fa aquesta explicació: “*bastant*, que no és sinònim de *prou*, ha d'usar-se amb precisió, apartant-lo de la significació de *suficient* que no li correspon, segons hem pogut veure [...]”. El que és veritablement sorprenent és el comentari de Josep Giner (1998: 257), que comença amb una afirmació categòrica: “el valencià no usa: *gaire, força i bastant*”, i continua: “en lloc de *bastant* el valencià diu sempre *prou* (el sentit absolut que el català de Barcelona dona en alguns casos a *prou* és estrany al català antic i al valencià(...))”.

- “No estan decidits per la qüestió social, *mes* pareix ésser que sí que ho faran” (cap. 195).

De la mateixa manera, encara que en menor mesura, el patrici fa un ús bastant recurrent de les conjuncions *ans*¹¹⁶ (*sinò*), *emperò* (*però*) i *puix* (normalment precedint *que*), poc habituals en la parla dels nostres dies però encara emprades en la llengua literària. A hores d’ara, de fet, no són considerats arcaïsmes segons la majoria dels diccionaris normatius. Exemples:

- “Est corral diu que diuen que no es nomena així pel color del terreny, *ans* pels “rojos d’Ondara”, que eren els amos” (cap. 15).
- “Tercia la senyora i diu que ella no entén res de política; hi ha un home, *emperò*, que ha segut molt desacreditat i que ara se va reconeguent el seu mèrit i creu que és l’únic per a un lloc així” (cap. 406l).
- “S’aveïna l’ ”Aplec” al Puig de les Jornades de Renaixença, iestic ficat en una mar de confusions, *puix que* no sé què fer ni què va a passar” (cap. 81).

Cal ressaltar, així mateix, l’ús total que fa de la conjunció final *per a que* en lloc de la normativa *perquè*, la qual cosa també remarca la valencianització de les conjuncions:

- “Manquen pocs dies *per a que* comencen les segones Jornades de Renaixença i jo tinc un desànim i unes ganes de que passen com si fora una desgràcia” (cap. 115).
- “La dona el pesa i a l’abocar el sac veu un pastisset que han degut donar en algun poble en festes i els el dona *per a que* se’l mengen ells” (cap. 117).
- “Al caure el vespre varen vindre uns xicots d’Alzira, molt entusiastes, als qui vaig alentar *per a que* treballen a l’enlaire d’Alzira com a mig d’arribar a la reconstitució de la nació valenciana” (cap. 284).
- “Com no érem tots, i *per a que* no hi hagen després qüestions, s’hau quedat en proposar la terna als demés” (cap. 350).
- Etc.

Fins i tot cau en la forma col·loquial *pa que*:

¹¹⁶ Bé és cert que hi ha un exemple aïllat al *Varia I* en què *ans* apareix amb el seu sentit adverbial, amb el significat de *abans*: “Quan arribem a Calles s’oblidem de pendre l’altitud a la confluència del Barranc d’Alcotas, *ans* el riu de Xelva” (cap. 326b).

- “La dona, de bon vore, de bones carns, cap als trenta-cinc, am ulleres i una veu aflautada. Creu en Deu i els sents, mes no am els capellans, encà que va a missa, bateja als xiquets i catequisa als d’atres *pa que* els bategen, mes ella no es gasta un cèntim” (cap. 406l).

Val a dir, a més, que l’autor fa un ús ben habitual al llarg del text de *sinós*, variant formal de la conjunció *sinó*:

- “Fan esforços titànics per a no fer xala *sinós* cultura, mes per les fotografies que hac vist no pareix que passe d’un bon desig” (cap. 318).
- “Estos d’este matí no han fet res per amagar-se, *sinós* tot lo contrari” (cap. 327f).

Al capdavall, i pel que fa al model gramatical que empra l’autor al *Varia I*, hem vist que la seua llengua ens recorda al model lingüístic propugnat per Sanchis Guarner i Josep Giner als anys trenta, que apostava per la dignificació de la variant valenciana sense que afectés la unitat de la llengua. Per tant, al *Varia I* no s’està de combinar harmònicament trets de diferents llocs del domini lingüístic catalanoparlant alhora que és coherent amb el model estrictament valencià. Cal tindre en compte, això sí, que hi ha una anarquia gràfica respecte dels autors de la seua època, els quals ja es decantaven cap a un codi ortogràfic. Així mateix, l’autor rescata un bon grapat de formes clàssiques i també del valencià viu que empren els seus conciutadans.

No obstant això, la manca d’un criteri clar i uniforme al llarg de la seua obra és la característica més destacable de l’autor. Hem pogut observar, amb algunes pinzellades mínimes, que ell mateix evoluciona lingüísticament amb el pas del temps i àdhuc cap a un model més convergent i estrictament fabrista, tal com ho confirmen algunes pinzellades dels dietaris dels anys quaranta i cinquanta, les portades de les nòtules dels anys seixanta i moltes de les seues obres publicades. El patrici, com la resta d’autors coetanis, també apostà sovint per una llengua més unitària, a causa de les relacions amb els escriptors valencians de base catalanista, amb els grupuscles de Torre i el contacte amb les personalitats d’arreu del domini lingüístic catalanoparlant. Al cap i a la fi, les pàgines de memòries eren el seu racó de provatures.

3.4. Lèxic

3.4.1. Llista de mots

Hem distribuït el lèxic de l'autor en diversos apartats: en el primer, presentem una relació dels mots que hem escollit pel seu interès lexicogràfic; en el segon, mostrem els mots que són d'invenió pròpia, que en la majoria dels casos no estan registrats en cap recull lexicogràfic; i en el tercer oferim un llistat de les paraules que apareixen en covariació al *Varia I*. Per a finalitzar el capítol, presentem la llista de dos dels camps semàntics més utilitzats per Nicolau Primitiu: el de la toponímia i el del cultiu de l'arròs.

Per tal d'obtindre una informació completa i detallada de cada un dels mots, hem consultat l'obra de caràcter descriptiu i etimològic per excel·lència, el *Diccionari Català-Valencià-Balear* d'Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll. També hem emprat els dos diccionaris normatius de la nostra llengua, el *Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans* i el *Diccionari Normatiu Valencià*, de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, sobretot per comprovar si els mots presentats hi estan registrats. Complementàriament, hem fem ús del *Diccionario Valenciano-Castellano* de Martí Gadea, que és el recull que apareix citat al *Varia I* i, més anecdòticament, el *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana* de Joan Coromines i el *Diccionari Històric del Valencià Col·loquial. Segles XVII, XVIII i XIX* de Joaquim Martí, els quals hem emprat només per a comentar algunes curiositats. Tant per a definir els mots com per a aclarir l'origen de cada paraula, hem emprat les següents abreviatures: DCVB: *Diccionari Català-Valencià-Balear*; DIEC2: *Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans*; DNV: *Diccionari Normatiu Valencià*; DVC: *Diccionario Valenciano-Castellano*; DECLLC: *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*; DHCV: *Diccionari Històric del Valencià Col·loquial. Segles XVII, XVIII i XIX*. Pel que fa a l'origen dels mots no llatins, hem emprat les abreviatures CAST: castellanisme; ANGL: anglicisme; ARAB: arabisme; FR: gal·licisme; i hem comentat els casos que es registren als diccionaris com a arcaïsmes.

Tot seguit oferim per ordre alfabètic la llista de mots del *Varia I* que hem considerat que poden tindre interès filològic. Hem fet referència, en cada cas, a l'accepció que s'adequava a l'ús que en feia l'autor:

- **Abatollar**¹¹⁷ : v. trans., “3. fer una cosa de pressa i de qualsevol manera” (DCVB, s.v., 3). El mot es troba també al DNV, el significat del qual apareix en la segona accepció, i al DIEC2, amb el mateix significat.

Exemple: “a les nou hac tengut que abatollar lo que m'hi romania” (cap. 318).

¹¹⁷ Apareix, així mateix, al DHVC amb el mateix significat: “atropellar-se, precipitar-se, esvalotar-se” (DHVC).

- **Abofegar**: v. trans., “1. Aturar l'alè, produir ofec (Escrig-Ll., Martí G. Diccs.)”¹¹⁸ (DCVB). El DNV registra el mot, però el DIEC2 no.
Exemple: “Silent, emocionat, abofegat per sol i el juar” (cap. 389b).

- **Abúlia**: f., “falta completa o incompleta d'apetència volitiva com a poder d'acció o de fre” (DCVB); registrat al DIEC2 i al DNV.
Exemple: “Vila me s'entoixa un ente hipòcrita o inconscient que fa norma de la seua abúlia” (cap. 175).

- **Àgap**: s.v. *àgape*. m., “2. menjada de diverses persones molt unides per l'amistat o simpatia” (DCVB). Mot no registrat com a *àgap*, sinó com a *àgape*, tant al DNV com al DIEC2.
Exemple: “després ens vàrem reunir en àgap amical al “bar Baviera”, que és al cantó del carrer de les Barques i plaça d'Ausiàs March” (cap. 321c).

- **Alarb**¹¹⁹: m., “2. Nadiu de l'Àrabia” (DCVB). El DNV registra el mot com a arcaisme, tot remetent a “àrab”, mentre que el DIEC2 simplement hi remet.
Exemple: “Si la noció del llatí s'haguera perdut tan radicalment a l'expulsar els alarbs com les llengües ibèriques a l'esdevindre Roma, els nostres dialectes derivarien de l'alarb” (cap. 275).

- **Aljub**¹²⁰: (ARAB), m., “1. depòsit quadrangular, ample i de poca fondària, excavat en la terra, revestit per dintre de marès o pedres i tapat de volta, que serveix per recollir en el camp l'aigua de pluja que corre per en terra” (DCVB)¹²¹. Registrat al DNV i al DIEC2.
Exemple: “la Torrecilla és una torre quadrada moderna que té dins un aljub” (cap. 327e).

¹¹⁸ Curiosa dada de l'Alcover Moll si tenim en compte que el Martí Gadea (DVC) era un dels diccionaris de referència de l'autor, com bé reflecteix el volum. En aquest diccionari, la definició de la paraula és “desalentedo o desalado/da: que tiene el aliento embarazado”.

¹¹⁹ Tant el DVC com el DHVC fan més recalcament en la definició de “persona salvatge, brutal; hostil”, connotació xenòfoba amb la qual es va fer servir la paraula durant segles.

¹²⁰ Registrat tant al DHVC com al DVC, tot i que aquest últim remet a “aljub”, grafiat més aïna de manera foneticista.

¹²¹ El DECLLC defineix el mot com a “cisterna rústica”.

- **Algeps**¹²²: (ARAB), m., “sulfat de calç hidratat, compacte o terrós, fràgil i de color blanc, que es troba en capes dins la terra” (DCVB). Registrat al DNV i al DIEC2. Exemple: “el senyor Garcia em diu que quan torne m’acompanyarà pel Mongó i m’ensenyarà les muralles que cita Chabàs , de pedra seca, no hi ha algeps i em preocupa com s’abastirien d’auia” (cap. 16).

- **Aluvió**¹²³: s.v. “al·luvió”: m. “1. Inundació, gran invasió d’aigua” (DCVB). Registrat al DNV i al DIEC2 amb la geminació. Exemple: “està junt al poble i a l’eixida cap a Guardamar, i és un alter format pel torró del antics aluvions del riu de Gandia, continguts per la mar” (cap. 75).

- **Almagacén**¹²⁴: (CAST), m. El DCVB només registra el mot *magatzem*, una de les pronúncies del qual és *almayasént*, pròpia de València: “1. local destinat a guardar-hi coses en gros, especialment mercaderies, fins al moment de vendre-les o de consumir-les”. La forma *almagacén* tampoc la registra ni el DNV ni el DIEC2. Exemple: “La tingueren algun temps de portera en un almagacén i d’acompanyanta dels meus fills durant algun temps” (cap. 426a).

- **Apell**: m., ni el DCVB ni el DECLLC registren l’accepció de la qual fa ús l’autor. El primer diccionari recull “acte d’apellar”, i el segon, “apel·lació”, així com ho fan, amb definicions semblants, els normatius DNV i DIEC2¹²⁵. Exemple: “L’apell Leida és una sola família i poc nombrosa” (cap. 13).

- **Apotecaria**: f., “2. botiga d’apotecari; cast. *botica, farmacia*” (DCVB). Recollit al DNV i al DIEC2. Exemple: “apotecaria: 3,05” (cap. 171).

¹²² El DVC inclou aquesta definició: “yeso: sulfato de cal hidratado, ó piedra no muy dura que quemada y reducida á polvo sirve para las edificaciones”.

¹²³ Registrada sense geminació al DVC.

¹²⁴ Registrat al DVC. El DHVC el grafia “almagasent” i, a més, inclou una altra accepció amb una definició curiosa: “latrina”. És curiós que, tot i que el DCVB no registra el mot, sí que registra “almagasentar”, tot afegint-hi una referència del DVC.

¹²⁵ L’únic diccionari que recull el significat que vol donar Nicolau Primitiu a la paraula siga el DVC: “m. Apellido.V. Llinyage”, una prova més que demostra que el recull lexicogràfic de Martí Gadea era una de les obres de referència de l’autor.

- **Aqueferat:** adj., “Que té molt que fer” (DCVB). Registrat al DNV i al DIEC2.
Exemple: “Senent aqueferat a més no poder, multiplicant-se; millor dit, elevant-se a potències” (cap. 110).

- **Argamassa:** f., “1. mescla de calç i grava que s'empra per a la construcció de murs” (DCVB). Registrat al DNV i al DIEC2¹²⁶.
Exemple: “totes les cases i pallers estan fets de pedra tallada o escollida de caliça sens argamassa o ab fang per a d'esta” (cap. 327b).

- **Armosar/almosar:** (CAST), s.v. *almorzar*: v., “menjar per primera vegada al dia” (DCVB). Aquest diccionari transcriu fonèticament la variant del valencià central com la primera forma, junt amb *almorçar* i *almorsar*¹²⁷. El DNV registra la forma *almorzar*, que remet a la forma estàndard *esmorzar*, mentre que el DIEC2 no la registra.
Exemple: “havem pujat a Sent Miquel i mirant al panorama, armosat” (cap. 248).

- **Arrebassar:** v. tr., variant ortogràfica de *arrabassar*: “3. Llevar una cosa del lloc on està fortament adherida” (DCVB). Ni el DNV ni el DIEC2 registren la forma amb *e*, sinó que la paraula que hi apareix com a normativa és *arrabassar*.
Exemple: “tenia per entorn un recinte segurament murat del que hi romanen els ciments de cal i cant. Es coneix que per a fer-ho arrebassaren am tot lo que havia per les vessants” (cap. 327e).

- **Arrepenedir**¹²⁸: v. refl., “penedir (val., men.)” (DCVB); no registrat al DIEC2 ni al DNV.
Exemple: “m’admira pensar la llosa que tindrà que ficar per a omplir tantes pàgines si el *mecenas* (...) no s’arrepenedix” (cap. 226).

- **Atemperar-se**¹²⁹: refl. Apareix registrat com a verb transitiu “atemperar” al DCVB, que el defineix així: “3. Avenir-se, esser concordant o adaptat (Maestr.)” El DNV registra el mot, encara que remet al verb “temperar”, que com a verb pronominal té

¹²⁶ El DVC la transcriu amb una *essa*: “argamasa”.

¹²⁷ Aquestes dos formes són les que registra el DVC.

¹²⁸ El verb apareix registrat al DVC com a pronominal (i sense guionet): “arrepenedirse”.

¹²⁹ El DVC sí que registra el mot amb una definició semblant: “acomodar ó juntar una cosa á otra”.

el susdit significat (“acomodar-se, adaptar-se”). El DIEC2, en canvi, només registra “temperar”, amb el significat de “acomodar-se”.

Exemple: “treballava al taller, mes acostumat a l'autonomia que gojava a Portugal no podia atemperar-se, fins que decidí tornar-se'n allà per son compte i ab la representació de la casa “ (cap. 238).

- **Atropollar:** v. tr., no registrat al DCVB¹³⁰. Es refereix al mot “atropellar”. Tampoc no apareix ni al DNV ni al DIEC2.

Exemple: “diu que estes corregudes d'acabaren perquè es va atropollar a u, que va morir al dia següent” (cap. 383).

- **Avorrecement:** (CAST *aborrecimiento*), m., no registrat a cap diccionari.

Exemple: “l'educació és la salvaguarda de la tradició, l'ensenyança la del progrés. L'avorrecement d'algunes de les dues porta a les nacions a l'ecatombe o a la consunció” (cap. 191).

- **Atxacós:** adj., variant del mot *xacrós*: “que té xacra o xacres; que pateix de mals com a resultes de malaltia o de vellesa” (DCVB). Segons el mateix DCVB, “no és admesa en la llengua literària”. No registrat al DNV ni al DIEC2¹³¹.

Exemple: “visitem a en Nicomedes Cortés, ja atxacós, que ens mostra la casa” (cap. 327c).

- **Badallada:** s.v. *batallada*: f., “Cop del batall a la campana, i so que aqueix cop produeix (DCVB). Registrat al DNV i al DIEC2 amb *t*. Com a “badallada” no apareix enlloc.

Exemple: “a la torre de l'església sonen tres badallades. Són les tres, l'hora tentadora. Silenci, foscor” (cap. 45).

- **Badana:** (ARAB), f., “1. Pell assaonada de be o d'ovella” (DCVB). Registrat al DNV i al DIEC2.

Exemple: “al corral hi havia un antic baül folrat de badana” (cap. 315c).

¹³⁰ Registrat al DECLLC.

¹³¹ El DVC sí que registra el mot.

- **Barbre:** s.v. *bàrbar*: m., “2. a) Que mostra una grossera ignorància de les regles. b) Que mostra una crueltat selvàtica” (DCVB). En aquest diccionari, el mot està registrat amb la marca d’arcaisme. Al DNV i al DIEC2, que també el registren, no apareix, però, amb aquesta marca.
Exemple: “estem en època de vandalisme i comencen les ordes barbres iconoclastes, a campar pels llurs respectes” (cap. 86).

- **Batxe:** (CAST), m., *bathe*. No registrat en cap diccionari.
Exemple: “Diu que la primera s’usa per a l’arròs, forment i atres segues; i la segon per a l’herba, perquè com es sega tan arran terra i solen haure batxes, es farien mal als dits si usaren la primera” (cap. 410b).

- **Birbar:** v. tr., “tallar o arrabassar les herbes i fullaca que creixen dins el sembrat i el perjudiquen” (DCVB). Registrat al DNV i al DIEC2.
Exemple: “Les casades no solen treballar sinó per a’n ells. Són les fadrines les que hi van especialment a birbar” (cap. 404d).

- **Boquilla:** (CAST), f., “pres del castellà, al qual correspon en la nostra llengua la paraula *broc* o *broquet*” (DCVB). No registrat al DNV ni al DIEC2.
Exemple: “*hijos de M. Sirvent*: este és el qui té el condensador. Provant lo de la boquilla” (cap. 6).

- **Brusent:** adj., “ardent, que crema” (DCVB). Registrat al DNV i al DIEC2.
Exemples: “es posa oli, ni massa ni poc, i quan està brusent es frig el pollastre i després es posa l’auia, i quan ha bollit lo convenient es posa l’arròs suficient per a que la cullera de fusta romanga plantada” (cap. 236).

- **Cabalgata**¹³²: (CAST), s.v. *cavalcada*: m. Al DNV i al DIEC2 també apareix només *cavalcada*.
Exemple: “Varen apagar el llum del poble i la cabalgata semblava quelcom fantàstic” (cap. 64).

¹³² El DVC registra *cabalcata*.

- **Caliu:** m., “4. Escalforeta, agombol” (DCVB). Registrat tant al DNV com al DIEC2. La definició del DNV ens sembla la més encertada, però: “2. m. Ambient agradable, d'afecte, de sentiment, de passió”.
Exemple: “Les juntes (l'anterior i aquesta) s'han mostrat insensibles als nostres plans, car al presentar-los no hac trobat caliu ni defensors” (cap. 38).

- **Campetxano:** (CAST), m., es tracta de la forma castellana *campechano*. El DCVB, a partir de “campetxana”, defineix així el mot: “superfície llisa de la popa dels velers, en la part exterior de llur buc, on se sol escriure el nom de l'embarcació i el de la localitat on està matriculada (Badalona)”. Tanmateix, no s'hi registra el susdit castellanisme, que es refereix a una persona senzilla, afable, bromista. Tampoc no el registra ni el DNV ni el DIEC2¹³³.
Exemple: “en companyia de mon cunyat Pepe Senent hac anat a visitar a en Francesc de Cartxano, gran ratpenatiste. Premiat varies voltes a Lo Rat Penat, jutge de primera instància, molt campetxano i decidor, que em dona esperances que són un consol” (cap. 450).

- **Carroll:** m., “penjoll de raïm; especialment el raïm tardà, que els veremadors deixen al cep perquè encara no és madur (Rib. de Cinca i d'Ebre, Camp de Tarr.)” (DCVB)”. La variant “carroll” és usual a les terres de l'Ebre. Són interessants els sinònims d'aquesta forma: tant el DNV com el DIEC2 registren el mot, però el primer remet a “cabrerot”¹³⁴, mentre que el segon remet a “bagot”. Casualment, un dels exemples de sinònims que inclou el DCVB és “begot”, al costat de “gotim”.
Exemple: “don Pepito diu que ixen ‘massa carrollets’ (raïmets o raspes am dos o més granets)” (cap. 406j).

- **Casilici:** s.v. *casalici*: m., “1. Casa molt gran” o “3. Templet, teuladeta sostinguda per columnes” (DCVB). Val a dir que aquesta darrera definició pertany a un ús habitual a la ciutat de València. El DNV i el DIEC2 registren igualment el mot, encara que aquest últim només amb la definició de “casa molt gran”.
Exemple: “Hi han cimentacions de casilicis que pareixen banys i altres edificacions, al paréixer extramurs” (cap. 9).

¹³³ Ni tampoc el DECLLC, en què solament apareix “campetxana” com a derivat de “camp”.

¹³⁴ El DVC també remet a *cabrerot*. El DECLLC, per la seua banda, al DECLC apareix com a variant de “carràs”, que fa referència a “brot de grans formant raïm”.

- **Castanya:** f., “notícia colpidora, sorprenent” (DHVC). Hem hagut de remetre a aquest diccionari, ja que ni el DCVB ni tampoc el DNV i el DIEC2 ens donaven una definició tan exacta¹³⁵.
Exemple: “Mira que seria castanya que em condemnaren!” (cap. 448).

- **Cauce:** (CAST), m., llit d’un riu. No registrat en cap diccionari. Exemple: “El barranc que va encaixonat per un cauce cada volta més estret travessa el camí d’Alacant”.
Exemple: “El barranc que va encaixonat per un cauce cada volta més estret travessa el camí d’Alacant (cap. 245).

- **Cego:** (CAST), m., “cec” (DCVB). El mateix diccionari afirma que “és una contaminació del castellà *ciego*”. Registrat al DNV però no al DIEC2.
Exemple: “Es quedà cego, diu, per les sofocacions del pleit” (cap. 321b).

- **Civà:** s.v. *civada*. f., “2. Ordi (en algunes comarques valencianes, per influència castellana); cast. Cebada” (DCVB)¹³⁶. Tant el DNV com el DIEC2 registren el mot, però només el primer remet al significat de “ordi”.
Exemple: “Me vaig prendre un got de civà de tamany natural” (cap. 358b).

- **Clatsoo:** (ANGL), m. De l’anglès *klaxon*, que significa “botzina”. Mot no registrat en cap diccionari.
Exemple: “seguim tocant el clatsoo desafortadament” (cap. 404e).

¹³⁵ El DNV solament s’hi acosta amb l’accepció 6, que defineix com a “contrarietat, engany” i té la marca de col·loquialisme.

¹³⁶ Coromines afirma: “civada i els altres continuadors romànics de CIBATA, que al principi s’aplicaven a qualsevol cereal destinat primordialment als cavalls i bèsties grosses, després va especialitzar-se, en català, occità i aragonès, en l’anomenat en llatí AVĒNA, i en castellà i portuguès, en l’anomenat en llatí HORDEUM (cat. *ordi*), revelant així quin era en les dues zones lingüístiques el pinso per excel·lència: el cereal més usat en cada una amb aquesta destinació” (DECLLC). El DCVB, a més, afig: “El sentit primitiu en romànic era el general de ‘cosa de menjar per al bestiar’. Aquest sentit general devia tindre encara el mot *civada* en el català més arcaic, i sols al cap de temps i gradualment s’anà concretant el significat de ‘avena’ (com en castellà es concretà cebada en el significat de ‘ordi’). Així s’explica que en els Furs de València aparegui *cinada* en una enumeració al costat de *auena* i *ordi*, com a coses diferents: «Ciuada forment auena ordi e totes altres sements» (cfr. Ribelles Bibliogr. 348). També sembla tenir el sentit genèric de ‘menjar de bestiar’ el mot *civades* usat en plural en el cap. 5 del «Tirant lo Blanc»: «anà per les cases fent treure forment e ciuades»”.

- **Clavetejat:** adj., del verb “clavetejar”: “clavar o guarir de claus” (DCVB). Registrat al DNV i al DIEC2.
Hi ha una metàfora de l'autor en l'exemple següent: “des del port de Dénia es sentim sots un mant fosc-grisenc de la Via Làctia clavetejat d'estels com a trespol” (cap. 87).

- **Clons:** m., (ANGL *clowns*). Mot no registrat en cap diccionari.
Exemple: “Són distraccions per a passar l'estona i riure les agudaces dels clons” (cap. 212).

- **Coltell:** m., “ganivet, eina de tall, consistent en una fulla d'acer relativament curta i posada al cap d'un mànec, que serveix per a ferir o per a treballar diverses matèries” (DCVB). Mot registrat al DNV i al DIEC2.
Exemple: “Tamé han trobat fragments de sílex, entre ells un de serreta de corbella i altre de coltellet” (cap. 57).

- **Consuetud:** f., “costum; ús inveterat” (DCVB). Registrat tant al DNV com al DIEC2. Exemple: “Després, a continuació, sol haure algú que a la seua vegada vol convidar i paga atra ronda, i la consuetud és que cadascú dels presents paga la seua” (cap. 103)¹³⁷.

- **Corretjós:** adj., “flexible i elàstic, que es doblega fàcilment sense trencar-se; cast. *correoso*. Es diu principalment del pa poc pastat i mal cuit, que no trenca bé en clavar-li les dents (Val.)” (DCVB). Registrat al DNV i al DIEC2, tot i que en aquest últim hi ha un matís semàntic: remet a *corretjut*, que defineix com “mal cuit, que no té la tovor que cal”.
Exemple: “tamé les palles estan corretjoses com a totes parts i ademés el tant per cent de fullat que hi ha per tot arreu, que fa que passant la mateixa palla i garbes la producció siga menor” (cap. 410f).

¹³⁷ D'ací deriva el mot *consuetudinari*, que l'autor emprava sovint. Aquesta paraula és una constant a les seues obres; fins i tot és matèria d'algun dels seus capítols com “La cultura consuetudinària” dins *La llengua valenciana a l'escola* (1936).

- **Correu:** m., “vehicle (tren, automòbil, vaixell, aeronau, etc.) que transporta normalment la correspondència i altres objectes tramesos pel servei de Correus” (DCVB). Tant el DNV com el DIEC2 registren el mot.
Exemple: “pense anar a San Carles de la Ràpita i, a l’anar a prendre el tren, em trobe que han adelantat l’eixida i faç tard. Tinc que anar en el correu de la nit, que ix a les 22:30” (cap. 44).

- **Criadilla:** f., “forma castellana que és la base de les nombroses varietats dialectals valencianes que signifiquen *patata*”. (DCVB). El DNV i el DIEC2 només registren la forma estàndard *creïlla*¹³⁸.
Exemple: “solem bollir criadilles i atres fruits, i es servixen d’esta aïna, principalment per a no escaldar-se les mans ademés d’aixafar-se millor” (cap. 204).

- **Cudol**¹³⁹: m., “1. Tros de pedra de dimensions variables i de forma més o menys rodonenca (val.)” (DCVB). El mateix diccionari afirma que prové de la forma *còdol*. Tant el DNV com el DIEC2 registren el mot, però només l’últim remet a *còdol*.
Exemple: “parets de cudols i quelcom de morter prop de la porta” (cap. 326m).

- **Dat:** m., “dada”. Mot no registrat en cap diccionari.
Exemple: “a les coves males prenim nous dats” (cap. 335a).

- **Deba[d]es**¹⁴⁰: (ARAB), adv., “2. (en el dialecte valencià) De franc, gratuïtament” (DCVB). Mot registrat al DNV i també al DIEC2.
Exemple: “el dilluns fon la festa del sainet. Com era l’entrada debaes, el teatre pegava un esclafit” (cap. 181).

- **Decidor:** adj. Es refereix a una persona que decideix. Mot no registrat en cap diccionari.
Exemple: “en Fabra és un gran decidor” (cap. 450b).

¹³⁸ El DVC sí que registra el mot *criadilla*.

¹³⁹ Així mateix, el DECLLC afig: “en particular té gran extensió pel País Valencià la variant *cudòl* (accentuada a l’última, i amb *cu-* inicial)”. El DVC, per la seua banda, actua de la mateixa manera que el DNV: la forma primària valenciana és *codol*, i la secundària *còdol*.

¹⁴⁰ Coromines afig: “la locució fi l batil significa “en va”, però és més freqüent en català debades, (...) però l’accepció gratis és tant o més vivaç, i això ja a l’Ebre i comarca de Tortosa (1923) i segueix en tota la terra valenciana” (DECLLC).

- **Desdixat:** (CAST), adj., “que té dissort, infeliç” (DCVB); registrat al Coromines entre altres “castellanismes que estigueren molt arrelats” (DECLLC). No registrat ni al DNV ni al DIEC2.
Exemple: “És un desdixat parlament de mitin ple de latiguillos” (cap. 68).

- **Desganyitar-se:** v. refl., “esgargamellar-se” (DCVB). Registrat al DNV, que remet a *desgargamellar-se*, però no al DIEC2, que només registra la forma *esgargamellar-se*.
Exemple: “per a respondre-li [i] intentar fer-li comprendre quelcom, hi ha que desganyitar-se” (cap. 199).

- **Despedir**¹⁴¹: v. tr., “2. donar comiat, saludar a un que se’n va” (DCVB). Mot registrat al DNV, però no al DIEC2.
Exemple: “Hac ordenat que es puge el jornal a tots, i quan ja no pugam més intentarem despedir el personal sobrant, si mos deixen” (cap. 41).

- **Disfrés:** m., “Vestit o altra cosa amb què es desfressen o amb què desfressen quelcom” (DCVB). El DCVB afig, a més, que la forma valenciana seria *disfràs*¹⁴². Tant el DNV com el DIEC2 registren el mot, i tots dos remetent a *disfressa*.
Exemple: “al promoure’s la rebel·lió fon condemnat a mort pels rebels tenint que fugir i disfrassar-se de malalter, refugiant-se a l’hospital on, gràcies al seu disfrés no fon reconegut pels botxins que anaren a cercar-lo” (cap. 174).

- **Domèstica:** f. “2. Persona que està al servei d’una casa o família” (DCVB). Tant el DNV com el DIEC2 registren el mot.
Exemple: “en l’aut i Pere hac portat a ma muller i la domèstica a Massarrojos a fer botifarres” (cap. 232).

¹⁴¹ Segons Coromines, és un mot manllevat arrelat a la llengua, motiu pel qual considera “deficient” l’article d’Alcover i Moll. Per a ell, “el castellanisme és indiscutible, si bé cal reconèixer que no és fàcil de desarrelar” (DECLLC).

¹⁴² Al DECLLC trobem aquesta terminació concreta a Mallorca. “desfrès”, i com a forma castellana “desfrez”. La resta dels casos, d’ençà el segle XV, acaben en *-éça*, *-éce*, *-éso*.

- **Donsainer**¹⁴³: s.v. *dolçainer*: m., “sonador de dolçaina” (DCVB). La variant *donçainer* és una de les pronúncies valencianes, que conviu amb *dotšajné*, *donsajné* i la forma estàndard *dotšajné*. El DNV i el DIEC2 només registren *dolçainer*.
Exemple: “el donsainer, però, diu que encetarà i així ho fa d’una manera llastimosa, mes prompte acodixen aficionat[s] que obvien el xiquet conflicte i es passa la velada bé” (cap. 379e).

- **Edredon**: (CAST), m. Paraula castellana que significa “cobertor”. Mot no registrat en cap diccionari.
Exemple: “Edredon: 250,00 [ptes]” (cap. 181).

- **Ensimismat**: (CAST), m. Mot no registrat ni al DCVB, ni tampoc al DNV ni al DIEC2, que significa “abstret”, concentrat cap a l’interior d’u mateix¹⁴⁴.
Exemple: “molts callen discrets, ensimismats d’incrèduls” (cap. 238).

- **Enunja**: f. Mot no registrat en cap diccionari que significa “enuig”.
Exemple: “que si passés quelcom a Euskadi per l’enunja del govern central, Catalunya, Gallècia i Catalunya s’allistarien sots la bandera roja i verda d’Euskadi” (cap. 68).

- **Esbargiment**: m., “acte i efecte d’esbargir o d’esbargir-se” (DCVB)¹⁴⁵. Mot registrat al DNV i al DIEC2.
Exemple: “ací me passaria una llarga temporada encontrant sempre coses noves, esbargiment per a l’ànima” (cap. 110).

- **Escarcatar**¹⁴⁶: (ARAB), v. tr., “descarnar; separar una cosa d’una altra a la qual estava adherida (Ros Dicc.)”(DCVB). Mot registrat al DNV, que remet a *descarcatar*, però no registrat al DIEC2.

¹⁴³ El DVC sí que registra tant el mot *donçainer* com el mot *dolçainer*.

¹⁴⁴ El DVC sí que registra el mot.

¹⁴⁵ Al DECLLC solament apareix *esbarjo*.

¹⁴⁶ Coromines posa dos referències del mateix Nicolau Primitiu: “un aqüeducte(...)passava el riu a nivell; mes la corrent va escarcatant el llit i arrencant, a poc a poc, l’obra de fàbrica(...)” (DECLLC). D’altra banda, el mateix DCVB remet al DECLLC per a explicar-ne l’etimologia: “derivat de l’àrab *qárgat* ‘tallar a bocins petits’ (cf. Dozy Suppl. ii, 336), segons J. Coromines (BDC, xxiv, 29)”.

Exemple: “l’oliveral és secular i el barranc va escarcatant-la i deixant a l’aire les arrels” (cap. 265).

- **Escuadrinyar:** s.v. *escodrinnyar*: v. tr., variant fonètica valenciana de “escodrinnyar”: “cercar atentament i minuciosa” (DCVB). És una variant fonètica valenciana, tot i que al DCVB només apareix *escudrinnyar* al costat de l’estàndard *escodrinnyar*¹⁴⁷. Mot no registrat ni al DNV ni al DIEC2, que també contenen solament la forma estàndard *escodrinnyar*.

Exemple: “els convidats, els familiars i els curioses, especialment les dones, no paren amunt i avall escuadrinyant, ajudant i destorbant” (cap. 445a).

- **Escoll:** m., “(alguerés), per *escull*” (DCVB). De *escull*, trobem “roca que surt a flor d’aigua o molt prop de la superfície de l’aigua, de manera que les embarcacions poden topar-hi.” (DCVB). El DNV i el DIEC2 no registren el mot, tot i que sí que registren *escull*¹⁴⁸.

Exemple: “¿No encontrará la humanitat una manera d’evolucionar navegant entre els escolls de l’estancament a la dreta i el revolucionarisme a l’esquerra?” (cap. 384b).

- **Esguitar:** v. tr., “llançar esguits (val.)” (DCVB). Mot registrat tant al DNV com al DIEC2, encara que aquest últim remet a *esquitxar*.

Exemple: “Li esguita el pa” (cap. 383c).

- **Esquellot:** m., “1. Esquilla gran (Tortosa, val.)” (DCVB). Mot registrat tant al DNV com al DIEC2.

Exemple: “Quan apareixen els nuvis, u del públic li dona dos esquellots al padrí, que va davant davant sonant-los. Tamé va un atre xiquet am esquellots” (327a).

- **Estacar:** v. tr., “5. Encallar; ficar dins un lloc moll, d’on és difícil de sortir (Gandesa, Tortosa, Val., Alcoi, Al.)” (DCVB). Mot registrat tant al DNV com al DIEC2.

Exemple: “Després havem anat a les salines de Canet de Berenguer i per poc s’ham estacat en les xarques dels salinars” (cap. 232).

¹⁴⁷ El DVC sí que registra la forma *escuadrinyar*.

¹⁴⁸ El DVC sí que registra *escoll* com a forma primària. De fet, també registra *escull*, que remet a l’anterior.

- **Escorrentia:** f., “2. Sèquia per on l’aigua sobrerada de la regada se’n va al riu o a la mar (Ribera del Xúquer, Horta de València)” (DCVB)¹⁴⁹. Mot registrat al DNV i al DIEC2. Exemple: “A l’arribar al riu de Gallinera preguntem a uns els quals diuen que degut als horts han deixat una escorrentia estreta que va fins la mar, que no saben més” (cap 60).

- **Espà:** m., arcaisme que el DCVB, que registra com a *espa*, fa remetre a *espa*. L’arcaisme no està registrat ni al DNV ni al DIEC2¹⁵⁰. Exemple: “El qui para el sol (Josué), que va vestit de soldat romà i porta un sol de llautó a la sua esquena apuntant-lo am una espà que porta a la dreta anant a passos medits i a cadascú ansa el sol i li apunta causant la joia i la risota de tots” (cap. 397b).

- **Espíquer:** (ANGL. *speaker*), m. Mot no registrat en cap diccionari que significa “locutor”. Exemple: “L’*espíquer* que presenta als oradors, que és al meu costat, es veu que era formidable organitzador de mítings que em fes riure de debò als seus apartats” (cap. 68).

- **Estomordit**¹⁵¹: s.v *estomordir*. v. tr., “estabornir (Val.)” (DCVB). El DNV solament registra el verb *estomordir* i el defineix com a “atordir, abaltar”, i el DIEC2 també registra eixa forma¹⁵². Exemple: “Confesse que estic estomordit per un èxit tan gran que jo no mai podia esperar” (cap. 110).

- **Fàmula:** f., “criat, sirvent; es diu principalment dels sirvents d’un seminari o altre col·legi religiós” (DCVB). Mot registrat tant al DNV com al DIEC2.

¹⁴⁹ Coromines afirma: “escorrentia passa per ser només una paraula valenciana [1651, DAg], que de fet és on més se sent, i sobretot entre Túria i Xúquer, però també a la Plana: «Quan les aigües del Millars foren portades en canal, convertint en hortes el nostre pla, cada fila o partida va obrir, en la part baixa de la Donació, una *escorrentia* anomenada *sèquia mare*, aquest *escorrent* era perpendicular a la mar» JBPorcar (*BSCC* XIV, 86)” (DECLLC). L’autor també addueix exemples d’Almassora, Mislata, Sollana, Polinyà del Xúquer i, sobretot, Sueca.

¹⁵⁰ El DVC sí que el registra.

¹⁵¹ Alcover i Moll situen l’etimologia del mot en “estemordir”, la nasal del qual hauria passat de *m-d* a *b-n* per metàtesi (DCVB). Coromines, per la seua banda, afirma: “Realment amb a és la pronúncia valenciana i occidental: ‘se quedà en lo cuarto estamordida y sense polsos’ en la Rondalla de Rondalles de C. Ros; ‘estamordir: aturdir’ en Sanelo, (...) i jo mateix vaig anotar en els boscos de Vilafranca del Maestrat com el meu guia feia i deia que deixava ‘una serp mig estamordida d’una berdugá’ (1961)” (DECLLC).

En realitat, la forma *estomordit* només la recull el DVC. És un mot que apareix en textos del segle XIX, com al *Diccionario valenciano* de Josep Pla i Costa (Martines 2000).

Exemple: “Hi ha provessó a Moncà i hac anat per Amparet, que està aquí am les fàmules de casa” (cap. 397b).

- **Feixcar**¹⁵³: m., “trena o cordellina d'espart cruu amb què es lliguen els sarments o amb què es cordellen les senalles i sàrries (val.)” (DCVB). El DNV solament registra *faixcar* (forma que també apareix al DCVB), però el DIEC2 no conté cap de les dues formes.

Exemple: “Feixcar: és de tres malles i més groixut. Servix per a lligar andàmits, per a fer feixos de branques” (cap. 288).

- **Fényer**: v. tr., “acabar de treballar la pasta damunt una post, donant-li la forma de pa o de coca (Empordà, Gir., Calasseit, País Valencià, Bal.)” (DCVB). Registrat al DNV i al DIEC2.

Exemple: “En la casa de Massarrojos les dones aqueferades estan preparant les pastes per a la festa i alentorn dels llibrells on fenyen i les taules” (cap. 378e).

- **Ferre**: s.v. *ferro*, m., registrat al DCVB com a arcaisme. Mot registrat tant al DNV com al DIEC2, però només el primer té la marca d'arcaisme¹⁵⁴.

Exemple: “en les dites màquines a l'armassó ordinàriament de ferre que té les pues fixes que engraven am el tambor batador es diu camisa” (cap. 413a).

- **Fiel**: (CAST), m., Mot no registrat ni al DCVB, ni tampoc al DNV ni al DIEC2¹⁵⁵. Es refereix a “fidel”.

Exemple: “El propvinent enllaç del seu fiel” (cap. 186).

- **Fust**: m., “fusta (material)” (DCVB). Mot registrat com a arcaisme tant al DNV com al DIEC2.

Exemple: “Després, coets agafats amb tenalles, que són dos pals de fust *b*, *c* reunits per una correlleta *a* i *ab*, dues mosses redones de diferent tamany per als coets” (cap. 379[2]a).

¹⁵³ El DVC també registra el mot.

¹⁵⁴ El DVC també conté la marca d'arcaisme.

¹⁵⁵ Sí que el registra, però, el DVC.

- **Gatzara:** (ARAB), f., “cridadissa i soroll en demostració d'alegria, d'entusiasme” (DCVB). Mot registrat al DNV i al DIEC2.
Exemple: “Mes al soroll i gatzara acodí el guarda plantant-los una multa i diguent al temps que se l'alçava(…)” (cap. 393a).

- **Gojar:** v. tr. o intr., “gaudir (Mall.)” (DCVB). Mot registrat al DNV, però el DIEC2 no el registra amb aquest significat, sinó només amb la definició de “fadar, embriuar”¹⁵⁶.
Exemple: “Treballava al taller, mes acostumat a l'autonomia que gojava a Portugal no podia atemperar-se, fins que decidí tornar-se'n allà per son compte i ab la representació de la casa” (cap. 238).

- **Gorg:** m., “clot pregon en el llit d'un riu o torrent, on l'aigua s'entolla o alenteix el seu curs, sia formant remolí (Ribagorça, Segarra, Val.), sia encalmant-s'hi (Empordà, Plana de Vic, Vallès, Penedès, Camp de Tarr., Mall.)” (DCVB). Mot registrat tant al DNV com al DIEC2.
Exemple: “El riu de Gallinera, quan passa el pont del camí de Pego, tira cap al sur; mes, segons lo que pareix, antigament tiraria al paste, cap a la mar, desbordant pels gorgs i l'auia blanca” (cap. 82).

- **Haure:** v., “haver” (DCVB)¹⁵⁷. El DNV el registra però amb altres definicions (tot i que conté un dels significats del verb *haver*), mentre que el DIEC2 sí que remet a *haver*. Exemple: “torna a haure quelcom treball i anem emperò molt estrets degut a que tenim més despeses que guany” (cap. 3).

- **Jaca**¹⁵⁸: f., “peça de vestit que porten els homes i que els cobreix des del coll fins més avall de la cintura” (DCVB). El DNV registra el mot, tot remetent a jaqueta, però el DIEC2 no el registra.

¹⁵⁶ El DVC sí que registra el mot amb el susdit significat.

¹⁵⁷ Per a Nicolau Primitiu, *haure* no és una forma diferent de *haver*, sinó que és la forma correcta d'aquest verb: “Per què el verb *haure*, han de dir-li molts gramàtics *haver*, forma castellanista? Encara el poble diu “yaure” per “hi haure”, que recorda l'existència del verb *haure* de la família dels verbs en *-ur*” (cap. 359a). Així mateix, Coromines fa una llarga explicació del verb *haver* i el seu significat com a tenir que tenia en l'Edat Mitjana, equivalent a *haure* (DECLLC). El DVC també registra *haure* amb el mateix significat que *haver*.

¹⁵⁸ El DVC sí que registra el mot.

Exemple: “Jo hac dit que proposen els demés a Duran i Thous estant d’espales posant-me la jaca, que m’havia llevat per la calor i, al girar-me dient-ho, hac notat que Pizcueta es sonria am Asins” (cap. 450).

- **Jaç:** m., “Fullaraca i palla de què es cobreix el sol de l'estable perquè serveixi de llit a les bèsties i absorbeixi llurs excrements” (DCVB). Mot registrat tant al DNV com al DIEC2.

Exemple: “Un llaurador me diu en Corbera que diuen *eixuts* als manats de palla d’arròs que tiren al jaç de les cavalleries en els llocs pixats o mullats, perquè el bestiar estiga en sec” (cap. 344b).

- **Jorn:** m. “dia, en tots els seus significats”. Considerat un mot “arcaic en el llenguatge parlat però usat en el literari” (DCVB). El DNV i el DIEC2 registren el mot, i remetent a *dia*.

Exemple: “Anem a passar el jorn al Mas de la Barca, del terme de la Vilamarxant, on estiuja l’avia de la núvia del meu fill Doménec” (cap. 65).

- **Jovença**¹⁵⁹: f., “jovenesa; jovent” (DCVB). Tant el DNV com el DIEC2, que registren el mot, remetent a *joventut*.

Exemple: “La desmoralisació per tot arreu i especialment a la jovença és cosa séria” (cap. 117).

- **Jubileu:** m. “3. acte d’entrar i sortir molta gent en un mateix lloc” (DCVB). El DNV el DIEC2 no registren aquesta accepció, però sí que registren el mot amb altres significats.

Exemple: “El total de les rondes a voltes es fa en una sola taverna; hi ha, emperò, la costum de fer-ne una en cada taverna o cafetí i així constituïx una espècie de jubileu” (cap. 103).

- **Judicar:** v. tr., “1. Jutjar” (DCVB). Tant el DNV com el DIEC2 registren el mot. Exemple: “Hac segut nomenat del consistori de mantenedors de Lo Rat Penat per a judicar dels treballs” (cap. 358c).

¹⁵⁹ El DCVB ens indica que és “pres del provençal *juvenço*, mat. sign., del poema «Mireia» de Mistral”.

- **Junyir:** v. trans., “1. Ajuntar, unir” (DCVB). Mot registrat tant al DNV com al DIEC2. Exemple: “Han volgut fer una autonomia per a usdefruit del llur partit, i han dividit als catalans per a compte de junyir-los pels interessos comuns a defendre, foragintant, de moment sinós per a sempre, aquelles coses que pogueren dividir-los front a l’enemic i la llur actitud desatentada i absurda ha perjudicat els interessos materials i morals de tots els qui pensen en autonomies” (cap. 125).

- **Jusgat**¹⁶⁰: m. Mot no registrat en cap dels tres diccionaris (DCVB, DNV, DIEC2). Es refereix a “jutjat”, tot representant una pronunciació d’aquesta forma força extesa al País Valencià.
Exemple: “Al jusgat, que és el mateix edifici, planta baixa, igual” (327d).

- **Latiguillo:** (CAST.), m. Mot no registrat en cap diccionari. Es refereix a una paraula que es repeteix en el seu discurs o un recurs d’oratoria que consisteix a exagerar l’expressió.
Exemple: “És un desdixat parlament de mitin ple de *latiguillos*” (cap. 68).

- **Llat:** (CAST), m. Mot no registrat en cap diccionari. Del castellà *lado*, és una invenció lèxica de l’autor.
Exemple: “Algunes dones recullen a les llurs cases certes cobles de nuvis que s’assenten en cadires u al llat de l’atre a festejar” (cap. 63).

- **Lliser:** m., “Llisar; terreny de roques llises (Men.)” (DCVB). Mot no registrat ni al DNV ni al DIEC2.
Exemple: “A la part del poble hi ha un lliser on hi han gravats un fusell am baioneta, un home am els braços en creu i la data 1896 (cap. 327c).

- **Lograr:** (CAST), v. tr., “aconseguir, obtenir” (DCVB). Mot no registrat ni al DNV ni al DIEC2¹⁶¹.
Exemple: “Diu que es fan diablures per a ocultar el casament pels nuvis, sens lograr-ho, quasi mai, casant-se molt dematí, a magatontes i sigilosament (cap. 327f).

¹⁶⁰ El mot que sí que registra el DVC és *jusgar*, del qual l’autor crea el substantiu.

¹⁶¹ Sí que està registrat al DVC.

- **Mainell:** m., “1. Columneta que divideix en dues porcions el buit d'una finestra ogival” (DCVB). Aquest diccionari posa una referència del mateix Nicolau Primitiu: Moltes rajoles dels segles XV i XVI, algun trocet de mainell i altres peces, Primitiu Excav. 9”. Mot registrat tant al DNV com al DIEC2.
Exemple: “Unes finestres gòtiques am mainells, u sol de pedra, l'atre imitat am fusta; una arcada al primer pis, que pareix plateresca, am un escut partit am dues faixes i un au” (cap. 384c).

- **Màndria:** m., “home apocat, mancat de ganes de treballar” (DCVB). Mot registrat al DNV, que remet a peresós, però no al DIEC2¹⁶².
Exemple: “i lo mateix es paga al laboriós que al màndria, a l'intel·ligent que al torpe” (cap. 151).

- **Marjal:** f. i m., “2. Terreny aigualós (Cast., Val., Mall.)” (DCVB). Mot registrat tant al DNV com al DIEC2.
Exemple: “Estos caminots de la marjal, on apenes pot passar un carro de llaurador, són difícils per als assots, sempre exposats a caure dins d'un dicasell o sequiol” (cap. 402b).

- **Marioneta:** (CAST), f. Es refereix al mot *titella*, que es masculí i es refereix als ninots teatrals.
Exemple: “En companyia de ma filla Amparet ha anat al teatre principal a veure les marionetes de Podrezza –Vittorio Podrezza, l'autor– és notable” (cap. 424e).

- **Membrar:** v., “recordar” (DCVB). El DNV registra el mot, amb la marca d'arcaisme, i el DIEC2 també.
Exemple: “«Quina editorial?» Li hac preguntat; «l'Editorial Tyris, si em va donar vosté el nom!». Ja no em membrava” (cap. 422d).

- **Mestall:** m. “2. Mescla; conjunt homogeni de coses diverses” (DCVB). El DNV i el DIEC2 la registren amb un significat concret que es refereix a mescles alimentàries.

¹⁶² El DVC sí que registra el mot.

Cal dir, però, que l'autor emprà sovint aquesta paraula de manera més genèrica. Exemple: “: al batre l'arròs en màquina batedora romanen restes de la netejà del gra on hi han carrollets, grans solts mestallat am palla, terra i demés rebuig (cap. 413a), però “Mestall de carns fredes” (cap. 217).

- **Mimbre:** (CAST), m. Es refereix al mot català *vime* (i les seues nombroses variants). El castellanisme no està registrat en cap diccionari. Exemple: “Quan no es planta arròs es planta mimbre per a cistells” (cap. 59).
- **Mitadat:** adj. ant., “mitjanat, que participa per meitat de dues coses” (DCVB). Mot no registrat ni al DNV (que només el registra amb un significat relacionat amb l'heràldica) ni al DIEC2. Exemple: “La casona pareix anterior a lo que diuen, car veig un pis de mitadats i taulells rojos” (cap. 316b).
- **Mitin:** (ANGL), m. Es refereix a la paraula anglesa *meeting*, amb el significat d'acte públic en què es pronuncien unes paraules. Cal advertir que tant el DNV com el DIEC2 ja admeten el neologisme *míting*. Exemple: “És un desdixat parlament de mitin ple de latiguillos” (cap. 68).
- **Mol·le:** s.v. *motle*: m., “1. Peça que presenta una cavitat on, posant-hi una substància en fusió o una pasta més o menys clara, aquesta pren la forma de la cavitat i la conserva un cop solidificada; qualsevol model buit o ple, que, aplicant-hi una matèria flexible, serveix per a donar-li una forma determinada, estampar un dibuix, etc.” (DCVB). Aquest diccionari sí que registra la forma *mol·le*, junt amb les normatives *motlle* i *motle*. De fet, emmarca la pronúncia *mɔle* a Benassal i a València. El DNV i el DIEC2 només registren les formes *motle* (primària al DNV) i *motlle* (primària al DIEC2). Exemple: “El mol·le que va regalar al C.C.C. la va trobar a *las atalayas*” (cap. 327c).
- **Mota:** f., “2. Vorera, cavalló que limita lateralment el llit d'una séquia (Sueca)” (DCVB). Mot registrat al DNV, però no al DIEC2.

Exemple: “A poc tret, torç a l’esquerra i se fica per un vell oliveral, ço que demostra que no va pel seu llit i que este estava abans més cap al recte, torçut per les motes dels horts” (cap. 245).

- **Nedea:** f., “netedat” (DCVB). Variant de *nedesa*, *nedeesa*, *nedeea*. El DNV només registra el mot *netesa*, que remet a *netedat*, mentres que el DIEC2 només conté la forma *netedat*¹⁶³.

Exemple: “Aïnes de nedea” (cap. 218).

- **Obedir:** v. tr., variant formal de *obeir* (DCVB). El DNV, en canvi, conté la marca de col·loquialisme¹⁶⁴, i el DIEC2 no registra el mot.

Exemple: “El germà major es comprén que és un xicot acostumat a fer el seu caprici i manar; els altres dos, acostumats a treballar i obedir (...)” (cap. 439b).

- **Palc:** m. (CAST) “llotja de teatre o d’un altre espectacle” (DCVB). Aquest diccionari conté la marca de castellanisme, mentres que el DNV i el DIEC2 no la registren, directament¹⁶⁵.

Exemple: “Després d’acabar am la distribució de palcs a Lo Rat Penat (...)” (cap. 33).

- **Palometa:** f., “2. Papalló, insecte lepidòpter (Massalcoreig, Tarr., Priorat, País Valencià)” (DCVB). Tant el DNV com el DIEC2 registren el mot, amb la diferència que el primer el registra com a forma primària, mentres que el segon remet a *papallona*.

Exemple: “El verb sens el sustantiu o el pronom que el sustitueix és com la palometa que eternament revolotejarà sens tindre on posar-se” (cap. 410d).

- **Pato:** (CAST), m., “1. Ànec” (DCVB). Ni el DNV ni el DIEC2 registren el mot amb aquest significat¹⁶⁶.

Exemple: “(...)segurament perquè sempre hi han patos alamon nadant als ullals” (cap. 82).

¹⁶³ El DVC sí que registra la forma *nedea*.

¹⁶⁴ El DVC sí que registra el mot sense la marca de col·loquialisme.

¹⁶⁵ El DVC registra *palco*.

¹⁶⁶ Sí que el registra amb aquest significat, però, el DVC.

- **Patxo:** m., “5. Cosa insignificant, inútil o de mínima valor (Val.)” (DCVB). El DNV registra el mot, però el DIEC2 no. A més, el mateix DNV conté la locució “no valdre un patxo” (“no valdre, algú o alguna cosa, res”), que exemplifica el patrici. Exemple: “Teulà, ni palla ni gra; ni mula ni matxo que valga un patxo” (cap. 19).

- **Pedrapiquer**¹⁶⁷: m., “picapedrer, el qui pica la pedra per a la construcció (Tortosa, val.)” (DCVB). El DNV i el DIEC2 registren el mot, encara que aquest últim remet a la forma estàndard *picapedrer*. Exemple: “diu Dominguet, el prevere, cosí de ma muller, que els llauradors de Massarrojos i pedrapiquers que venen d’Ontinyent diuen Otinyent” (cap. 114).

- **Pereta:** f. dim., “ b) manyoc de pèls que es deixen créixer a la punta de la barba” (DCVB), tot i que l’autor es refereix, de manera general, a eixa part de la cara. El DNV conté la mateixa definició que el DCVB, però el DIEC2 ni tan sols registra el mot. Exemple: “[un bust] es en marbre blanc, i pareix que una colla de jóvens ben tragejats que, segons diuen, pareixien estudiants, li han trencat el nas, la pereta i atres” (cap. 86).

- **Pitera:** f., “atzavara (Blanes, País Valencià)” (DCVB). El DNV i el DIEC2 registren el mot, tot i que aquest últim remet a *atzavara*. Exemple: “Estava rodejat de piteres” (cap. 383a).

- **Plorador:** m., “4. Salze, desmai (val.)” (DCVB). El DNV registra el mot i remet a *ploró*, i el DIEC2 també el registra tot remetent a *desmai*. Exemple: “(...)de quan en quan casetes i casotes de colons i barraques de fang i mansega am parres i ploradors, que ací diuen desmais” (cap. 404b).

- **Propri** : adj., 1. Que és d’una persona o cosa amb exclusió de tota altra; d’un mateix i no d’altri”. (DCVB). El mateix DCVB el registra com a arcaisme, com a variant formal de *propi*. Ni el DNV ni el DIEC2 contenen el mot. Arcaisme del mot “propi” (DCVB)¹⁶⁸.

¹⁶⁷ El DVC registra *pedrepiquer*.

¹⁶⁸ El DVC també el registra com a arcaisme.

Exemple: “Esta llometa, que no té nom propri, dividix la vall en dos” (cap. 20). Per analogia, l'autor també utilitza *apropriats*.

- **Punir:** v. tr., “imposar i executar un càstig; castigar” (DCVB). Mot registrat al DNV i al DIEC2.

Exemple: “Hi han col·legis on no solament volen sabre res de valencià ni cultura valenciana sinós que punixen als deixebles que empren la llengua consuetudinària” (cap. 424a).

- **Quinqué** (també escrit *quinquer*): m., “llum de ble alimentat generalment amb petroli i ficat dins un canó de vidre que estableix un corrent d'aire permanent” (DCVB). Mot registrat tant al DNV com al DIEC2.

Exemple: “A l'arribar a un barranquet que diuen de potranca i després de montalbena alcomença una costa llarga i persistent fins lo més alt que separa Tuetsar i Xelva del pla de Titaguas, i a la vista d'una montanya que es diu “la lampara”, perquè pareix la pantalla d'un quinqué” (cap. 327b).

- **Rastoll:** m., variant de part del català occidental de la paraula *rostoll*: “1. conjunt de les tiges de cereals que resten arrelades a la terra després d'esser segats aquells; el camp segat de poc, on resten les dites tiges” (DCVB). El DNV registra el mot i remet a *restoll*¹⁶⁹, però el DIEC2 només registra *rostoll*.

Exemple: “Pels camps, els llauradors amuntonen el rastoll i li bóten foc” (cap. 426c).

- **Reanudar:** (CAST), m. Mot no registrat en cap diccionari. Es refereix al mot català *reprendre*.

Exemple: “Reanudem el viatge a Pego” (cap. 243).

- **Remembrar**¹⁷⁰: v. intr., “1. Venir o estar present a la memòria” (DCVB). Tant el DNV com el DIEC2 registren el mot i remeten a *recordar*.

Exemple: “no hac trobat qui els remembrara i els posara ens el tapet” (cap. 38).

¹⁶⁹ El DVC sí que registra *rastoll*.

¹⁷⁰ Mot que sovint apareixia en algunes de les seues cartes postals “remembreu-vos que per la manca d'unitat política valenciana, va haver un dia en que'ls eixèrcits, atiats pels bàndols, enderrocaren la personalitat nostrada...”) (Zalbidea 2015)

- **Reprotxe:** (FR), m., “1. Retret, censura per falta comesa” (DCVB). Tant el DNV com el DIEC2 registren el mot, i només el DCVB el registra com a arcaisme.
Exemple: “Quan referint-se a la mare empren el pronom personal ella, diuen: “ella és la granera”, també en so de reprotxe” (cap. 63).

- **Rest:** (CAST), m., “4. Resta, allò que queda” (DCVB). Ni el DNV ni el DIEC2 registren el mot amb aquest significat¹⁷¹.
Exemple: “per esta part hi ha una pujada en rampa que en Nicomedes ens diu que es feu després d’enderrocar el pont que munia el castell del penyat am el rest del poble” (cap. 327a).

- **Roçar:** (CAST), v., “(castellanisme inadmissible) fregar, tocar lleugerament” (DCVB). Mot no registrat ni al DNV ni al DIEC2.
Exemple: “(...)a la vora d’un caminús per on els carrs dels llauradors els ve justetet no caure al sequiol i no roçar les parets” (cap. 238).

- **Ròneg:** adj., “1. Tot sol, sense acompanyament d’elements suavitzadors o milloradors” (DCVB). Mot registrat pel DNV i pel DIEC2.
Exemple: “He anat a Alsira, ròneg, i passat el dia a l’arxiu de l’ajuntament juntament am Pelufo i la seua mecanògrafa na Carmeta Colom” (cap. 272).

- **Sabiduría** (i ant. *sabidoria*): f., “2. Saviesa” (DCVB). Arcaisme segons el DCVB, i no registrat ni en el DNV ni en el DIEC2¹⁷².
Exemple: “Axí doncs, el pressupost de les necessitats pot créixer en proporció als ingressos procurant limitar aquelles a lo que la vida fisiològica exigisca i no confonent les necessitats espirituals am la satisfacció dels apetits sensuais entre els que podem contar la vanitat i la petulància enemigues de la veritable sabiduria” (cap. 343a).

- **Sangoleig:** m., “acció de sangolejar (balancejar, moure’s repetidament d’un costat a l’altre)” (DCVB). Mot registrat al DNV, però no al DIEC2.
Exemple: “lo mal menjat i les moltes hores de sangoleig fa que a l’arribar a casa a més de les dotze estiga més mort que viu” (cap. 215).

¹⁷¹ Sí que apareix al DVC, que remet a *resto*.

¹⁷² El DVC sí que registra *sabiduría*, que remet a *sabiesa*, mal grafiada.

- **Salvi:** adj., “1. Salv” (DCVB). Arcaisme segons el DCVB i no registrat ni en el DNV ni en el DIEC2.

Exemple: “Un valent del poble li talla la corda i es posa a salvi i la gent corre i el bou corre, i derrota furiós per les gotes brusentes de brea que li cauen pel coll i la cara” (cap. 397b).

- **Segó:** m., “conjunt de pells de blat mòltes, que se separa de la farina i es dona com a aliment als porcs, gallines i altres animals” (DCVB). Mot registrat tant al DNV com al DIEC2.

Exemple: “El forn actual que tenen per a l’esquellat l’aprofitaran per al segó blanc i en volen u doble de nou” (cap. 195).

- **Sényer:** m. “sinònim arcaic de senyor” (DCVB). És també un arcaisme segons el DNV¹⁷³. El DIEC2 no registra el mot.

Exemple: “Am el sényer Martines Josep hac anat a la Ciudad Jardín, que està a la partida de La Coma de Paterna, dita aiximateix Vista Alegre” (cap. 348b).

- **Serretó:** m., “peça de ferro semicircular, amb la vora de dins dentada, que es posa damunt del morro d'un animal de tir a fi de poder frenar-lo o governar-lo amb l'acció de les regnes” (DNV). Aquest diccionari és un dels únics que registra el mot amb aquest significat¹⁷⁴, ja que el DCVB no el registra, així com tampoc el DIEC2. Exemple: “Lo Rat Penat no pot ésser present en aquests actes mentres no siga permés col·locar serretons als qui s’ho mereixen (cap. 68).

- **Sonrisa:** f. (CAST). Es refereix al mot català *somriure* i no apareix registrat ni al DCVB, ni tampoc al DNV ni al DIEC2¹⁷⁵.

Exemple: “l’home de la sonrisa a flor de llavi i la daga a la mà” (cap. 38)

¹⁷³ El DECLLC també el considera arcaisme i el DVC no el registra amb aquest significat.

¹⁷⁴ El DVC també conté el mot amb aquest significat.

¹⁷⁵ L’únic diccionari que conté el mot és el DVC.

- **Sossoït:** m. Es refereix al mot *succeït*. Com a *sossoït*, no apareix en cap dels tres diccionaris de referència¹⁷⁶.
Exemple: “Li han pres al fill únic en una reunió la nit dels sossoïts i rebel·lia de la Generalitat, en un casinet” (cap. 138).

- **Subvendre:** s.v. *subvenir*: v. intr., “Venir en ajut d'algú, en remei d'alguna cosa; ajudar, socórrer” (DCVB). Com a *subvenir* apareix en tots els diccionaris¹⁷⁷, però *subvendre* no apareix enlloc.
Exemple: “El taller no produïx prou per a subvendre a les nostres calgudes” (cap. 3).

- **Taimat:** adj., “(i els seus derivats *taymadament* i *taimarí*) que apareix en Lacavalleria Gazoph. i en alguns diccionaris del segle XIX, amb el significat de ‘astut, tacany’, és paraula no catalana, copiada del cast. *Taimado*” (DCVB). Ni el DNV ni el DIEC2 registren el mot¹⁷⁸.
Exemple: “llop el qui es tira damunt de les coses o negocis per a apoderar-se'n, sorro a l'astut i taimat (cap. 369c).

- **Tifell:** m., “2. Atuell, orneig, sobretot recipient per a líquids (val.)”(DCVB)¹⁷⁹. Varietat formal: *atifell*. Mot registrat al DNV, que remet a *atifell*, però no al DIEC2. Exemple: “Han pogut reconstruir un tifell d'obra campaniforme” (cap. 57).

- **Torpe:** (CAST), adj., “mancat de lleugeresa, d'agilitat física o mental” (DCVB)¹⁸⁰. Mot no registrat ni al DNV ni al DIEC2.
Exemple: “Agreuja la situació que el sistema implica la igualtat de l'obrer bo i el dolent, i lo mateix es paga al laboriós que al màndria, a l'intel·ligent que al torpe” (cap. 41).

¹⁷⁶ Al DVC sí que apareix el verb *sosoir*, que remet a *susuir*, que deu ser d'on Nicolau Primitiu extragué la forma. A més, aquest mot apareix ja en l'edat moderna. Tenim nombroses referències, per exemple, a l'obra *Memòries d'un capellà del segle XVIII* (extret del *Corpus Informatitzat del Català Antic*. <http://www.cica.cat/index.php>).

¹⁷⁷ Al DVC, *subvenir*.

¹⁷⁸ Un dels diccionaris del segle XIX en què apareix és, precisament, el DVC, que registra *taimat* tot remetent a *taymat*. Sorprenentment, aquesta segona forma no apareix al diccionari. Probablement es tracta d'un error.

¹⁷⁹ Coromines remet a *atuell*. Pel que fa a *tifell*, cita precisament a Nicolau Primitiu d'aquesta manera: “l'usen a València també els arqueòlegs i altres científics: Gómez Senent i Hidalgo Gadea consignen, ‘entre els de terrissa, trobats en una excavació un tifell sancer, i un altre, incomplet’” (DECLLC).

¹⁸⁰ Per a Alcover i Moll és un “castellanisme inadmissible” (DCVB), mentre que Coromines no registra el mot però sí *torpor*, que defineix com a “flaqueza i lentitud del cos i la intel·ligència (DECLLC).

- **Trafegar:** v. intr., “4. Ocupar-se activament en un treball; feinejar movent-se molt o intensament” (DCVB). El DNV registra el mot amb aquesta accepció, però el DIEC2 no. Exemple: “Sent que Baldomer trafega per la casa i que a poc li venen uns xiquets per a que els done lliçó particular (cap. 110).

- **Trage:** s.v. *trajo*, m., “4. vestit, la roba completa que du una persona per vestir” (DCVB). El DNV sí que registra el mot *trage* amb la marca de col·loquialisme, mentres que el DIEC2 ni tan sols el registra (tampoc no hi apareix *trajo*)¹⁸¹. Exemple: “Volia que la meua filla Toneta-Francesca li deixara el trage de regina per a una nebodeta d’ell que va a ésser-ho als Jocs Florals de Benimaclet” (cap. 105).

- **Trespol:** m., “6. Coberta de la casa rústica, feta de joncs, senill o canyes (val.)” (DCVB). El DNV i el DIEC2 registren el mot, però amb menys matís que el DCVB, ja que directament es refereixen al sostre, de manera més genèrica. Exemple: “Trespol de troncs, palla i terra cremada de les carboneres “ (cap. 326m).

- **Vencill:** m., “1. Lligall fet d’un manoll de brins d’un cereal o d’espart, i a vegades de sarment, per a lligar les garbes quan seguen” (DCVB). Mot registrat tant al DNV com al DIEC2. Exemple: “Un segador riberenc em mostra com es fa el vencill per a lligar la gavella (garba). Dos guaixos s’ajunten per les espigues: estes es retorcen pel coll i, ja juntes, es doblen, i estirant els guaixos es posen al camp i va tirant-se damunt els manats de guaixos que es seguen fins haure’n prou” (cap. 402b).

- **Xanglot:** s.v. *singló*: m., “1. Porció d’un raïm que conté alguns grans (Badalona, Al, Bal.)” (DCVB). A diferència del DCVB, el DNV sí que registra *xanglot* amb aquesta accepció: “1. m. AGR. Porció d’un penjoll de raïm”. De fet, *singló* hi apareix com a forma secundària, que remet a *xanglot*. Al DIEC2 no apareix *xanglot*, però sí *singló*, que remet a *gotim*.
Exemple: “Al regrés, ja és tard; prenim d’una vinya uns xanglots de raïm per a entretindre la fam fins Ontinyent” (cap. 110).

No deixa de ser notable que la major part dels mots que no registren ni el DNV ni el DIEC2 els conté el DVC, que podríem considerar el diccionari de referència de Nicolau

¹⁸¹ El DVC sí que registra el mot.

Primitiu. Hi ha, fins i tot, coincidència en algunes grafies, ja que el susdit recull lexicogràfic reuneix formes escrites de totes les maneres, tot imitant l'escriptura de diferents èpoques, tal com ho fa el patrici. És evident que, d'aquesta manera, l'autor pretenia fer un ús acurat de la llengua –no solament amb la utilització d'arcaïsmes, sinó també amb formes literàries que volia recuperar– sense distanciar-se del valencià viu d'aleshores i les formes habituals dels seus conciutadans, la qual cosa incloïa, per descomptat, els castellanismes.

De la mateixa manera, notem que, tot i el ventall lèxic de l'autor, que a vegades aposta per formes vives de diferents indrets de Catalunya, el País Valencià i Mallorca, el seu vocabulari és d'estricta obediència valenciana; de fet, molts dels mots no apareixen al DIEC2 i són rescatats pel DNV i el DCVB.

3.4.2. Creacions i peculiaritats lèxiques

Els mots que són producte de la creativitat de l'autor poden haver estat formats a partir de la composició de paraules, de l'afegiment o eliminació d'afixos en casos poc corrents, i fins i tot poden ser el resultat dels prejuïus que pot tindre envers alguns mots, que l'han dut a substituir-los per altres.

En molts casos, aquests elements lèxics han esdevingut una mena de paraules símbol en els seus escrits:

- **Aut** (auto), **radi** (ràdio): era, probablement, una forma d'evitar les terminacions en -a, que es coneixien, en alguns casos erròniament, com a terminacions pròpiament castelleses. Exemple: “en l'aut me'n vaig a recórrer batedores” (cap. 87).
- **Bellnou** (bell nou), **fancuit** (fang cuit), **calofred** (calfred): són tres exemples del mètode de composició de paraules que feia servir, principalment per acomodacions fonètiques. Exemple: “és de fancuit de la calor de la terra cuita ibèrica, i és llàstima que estiga tan incompleta, al paréixer ja d'antiu” (cap. 202).
- **Calguda**: utilitza el participi de “caldre” per a dir “necessitat”, com a substantiu. Exemple: “el taller no produïx prou per a subvendre a les nostres calgudes” (cap. 3).

- **Clauenrat:** no coneixem la procedència d'aquest mot. En el context que l'utilitza, fa referència a algun lloc tancat amb clau. Exemple: “Em confirmen que han segut clauenrats els centres valencianistes” (cap. 126).

- **Dimenge:** és l'única paraula d'aquesta llista registrada al DCVB amb el significat amb què Nicolau Primitiu l'empra. Ell mateix escriu, quasi trenta anys després, un article en Sicània dedicat a la setmana valenciana en el qual refusa la idea d'escriure *diumenge* o *dumenge*: “creguem, perxò, que *dumenge*, és una certa castellanització de *domingo* com també *diumenge*, i que ninguna de les antedites formes: *dumenge*, *diumenge* ni *dicmenge* té rao” (Gómez Serrano 1966: 43). Al *Varia I* escriu majoritàriament aquesta forma, encara que l'alterna amb *dumenge*. Exemples: “Dimenge, 12 d'agost de 1934” (cap. 57), “Dumenge, 22 de setembre de 1934” (cap. 112).

- **Escatxifallar:** hi ha una forma de la parla col·loquial d'algunes zones castelles, *escachufllar*, que té el significat de “aplstar, rebentar”. Sembla que el patrici havia enginyat una nova paraula a partir d'aquesta base, Exemple: “Vaig a l'arxiu de l'Ajuntament de València. Pel camí em trobe a Thous Llorens, que em diu que creu que l'ofensiva contra Proa que havia segut encetada per l'Igual Úbeda creu que l'ha escatxifallada” (cap. 440a).

- **Excursionejar:** el nostre autor sentia la necessitat de formar paraules a partir d'accions que feia quotidianament. En aquest cas, fa referència a les seues escapades per la muntanya a la recerca de topònims, d'estacions arqueològiques i d'altres. Significaria, doncs, “anar d'excursió”. Exemple: “Pose l'altímetre a 0 al corral de la ca i me'n vaig rònc a cercar els diables, que me diu la gent del poble, ab socarroneria, quan em veu eixir disposat a excursionejar” (cap. 235).

- **Idat/da:** persona de molta edat. Exemple: “Yo el creia un home ya idat, no vell, mes sí un home dret i fet, i resulta quasi un xicon, prim, actiu, més prompte viu, ros; d'aspecte molt intel·ligent (sí que ho és) i simpàtic” (cap. 421e).

- **Llengüística:** aquesta paraula pot aparèixer per dos raons; bé per distanciar-se de la forma cultista *lingua* per tal de valencianitzar el mot o bé per poder palatalitzar la

paraula sense necessitat de recórrer a l'incorrecte *llingüística*. Exemple: “esta nit a Proa hac tengut gran debat ab Renat i Ferrís sus llingüística i toponímia” (cap. 363c).

- **Llustrabotes:** m. Es refereix a “neteja-botes” o “abrillanta-botes”. Tant el DCVB com el DECLLC defineixen *llustrar* com “donar llustre”, és a dir, donar brillantor, lluentor, a un objecte. El mot compost, però, no està registrat per cap dels dos diccionaris. Exemple: “Calia netejar-me les sabates, i a l'asseur'm al silló del llustrabotes me pregunta” (cap. 342b).
- **Maedeu:** “mare de Deu”. És un exemple més d'aglutinació de paraules. Anecdòticament, altres autors com Vicent Andrés Estellés (1971) han emprat aquesta forma popular¹⁸². Exemple: “festa a la Maedeu del Roser” (cap. 303).
- **Marisme:** al DCVB estan registrades les paraules *marisme* i *maresma*, totes dues emprades al bloc oriental de la llengua catalana per tal de designar una “regió de costa baixa, sovint inundada per les aigües del mar”, encara que també és el nom de certs topònims catalans. De *marisme*, però, no tenim cap notícia, ni tan sols com a variant fonètica valenciana. Exemple: “Està al peu de la cordellera i junt a secans i hortes que acaben en marjals i marismes” (cap. 243).
- **Muller:** parteix d'una peculiar història personal¹⁸³. Ell sempre parlava de la seua dona Tonica com la seua “muller”. A més, també va influir en aquesta qüestió la llengua portuguesa (diuen *mulher*), que va començar a estimar arran dels seus viatges a Portugal i fins i tot va relacionar amb el valencià. Exemple: “La meua muller em diu que el nostre fill Doménec es queixa de que en el taller li entrebanque les seues iniciatives i quelcom així; faig com el famós gos de l'hortolà” (cap. 112).
- **Pavejar:** fanfarronejar, de manera arrogant. Exemple: “L'atre dia uns jóvens pavejants am un sac de pa arriben a una casa propera i pregunten si els compren el recapte. La dona el pesa i a l'abocar el sac veu un pastisset que han degut donar en algun poble en festes i els el dona per a que se'l mengen ells. Es neguen, i com la dona insistix en que deuen estar bons, u d'ells l'agarrà i el pateja diguent que no sap

¹⁸² “L'església cremada de la Maedeu Grossa, una parella es perd(...)” (Estellés 1971: 75).

¹⁸³ Testimoni d'Empar Gómez Senent (filla) i Lluís-Miren Zalbidea Gómez (net).

qui el vol bé ni mal. La dona els enllegix l'actitud i ells s'insolenten am insults i blasfèmies tractant a la dona de puta i tot lo que volen" (cap. 117).

- **Republit:** mot que no apareix en cap obra precedent: "cantó al carrer de Sent Josep, tamé canviat hui per atre, tal volta algun distingit republit a qui Sueca no li deurà ni una set d'auia d'agraïment i a la que tal volta no coneguera ni de nom" (cap. 97)
- **Repuixador:** forma que dona l'autor a la paraula *repuntador*, que es dedica a repuntar. Val a dir que la paraula ens serveix també per a fer notar un biaix sexista en el DCVB, ja que només registra el mot *repuntadora*, amb la definició "Dona que es dedica a repuntar", quan, en realitat, hi podria contindre perfectament la flexió de gènere gramatical (*repuntador/a*). Exemple: "Tamé a O. Marc , el *repuixador*, per una senyereta i una joia de llauradora li paguí 100 ptes" (cap. 36).
- **Ridicle:** canvi de la terminació *-cul* a *-cle* com també fa a la inversa: de *cercle* passa a *círcul*. També trobe, però, el terme *cérvol*. Exemples: "este, sus tot, ateny tal grau de tonteria que ha arribat al ridicle més espantós" (cap. 123). "Havem trobat moltes cares conegudes i fins antius amics fea ja alamon desapareguts del nostre cercol d'amistats i coneixences" (cap. 424b).
- **Telefó** (telèfon): suposem que fa aquesta caiguda de consonant final i accentuació per respectar la tonicitat d'altres llengües com, en aquest cas, la portuguesa (*telefone*), idioma que parlava a la perfecció i que usa en algunes de les seues obres, com els dietaris inèdits dels anys quaranta. Exemple: "hac parlat per telefó am ma muller" (cap. 327e).

3.4.3. Composició lèxica

No voldríem desaprofitar l'avinentesa per tal de presentar de quina manera els seus estudis sobre iberisme i toponímia i la teoria "aglutinant" o de descomposició de paraules que se'n deriva podria ésser present al volum dietarístic, que no és sinó el procés derivatiu i compositiu dels mots. El que hi observem més freqüentment són els processos parasintètics que duu a terme, en què afig dos o més morfemes, o de vegades només un prefix o un sufix de collita pròpia. Així mateix, són peculiars els diminutius que hi fa servir (*taronjivalet*, *pessetola*,

caminiús, sequioleta, espaiotet...). No debades, Casanova i Climent ens advertien que una de les claus del seu model lingüístic –o més aviat lèxic, en aquest cas– era el seu mètode de composició de paraules (Casanova; Climent 2010: 20).

- **Acarrollat/arraïmat:** posem aquests dos mots per la relació que l'autor hi estableix: “*Acarrollat*: que és molt arraïmat, tupit” (cap. 405d). La parasíntesi ha estat formada a paryrir dels mots *carroll* (“penjoll de raïm; especialment el raïm tardà, que els veremadors deixen al cep perquè encara no és madur”, DCVB) i *raïm* (“fruit del cep o de la parra format per un conjunt de baies sucoses rodones o rodonenques, pedicel·lades, agrupades al volt d’un eix ramificat; conjunt dels dits fruits, fruita del cep o de la parra”, DCVB).
- **Adiar:** tot i que la definició del DCVB és “assenyalar dia”, el que l'autor vol dir és “ajornar”, tot actualitzant el terme *jorn* a *dia* i fer així la parasíntesi. De la paraula *ajornar* el DCVB defineix “diferir, deixar per a un altre dia”. L'exemple al *Varia I* és el següent: “a ma casa, Gonçal Julian, 8, assitiren per ord d’arribada Pizcueta, Navarro Borràs, Asins, Salvador, Emili (mon germà) i Reig. Total set. Duran és al llit i Soto, enfora. Tous, pel qui adiaïrem la reunió del dimecres a les set al dijous a les deu, no ha vengut ni a dit xut. Tampoc Angelí Castanyer” (cap. 300).
- **Allauraorat:** de manera llauradora. Exemple: “Va vestit allauraorat, però netet” (cap. 321b).
- **Cabildejar:** fer *cabildos*, que segons el DCVB és “un castellanisme molt estès” i que “l’equivalent català és *capítol*”. Es referiria, per tant, a capitular, “posar o dividir per capítols”. Exemple: “Hi ha que veure com cabildegen entre ells els cantaors per a combinar-se les cançons” (cap. 379e).
- **Peramuntet:** aquest curiós exemple, en què fa el diminutiu d’un inexistent mot com és *peramunt*, mostra a la perfecció la dèria de l'autor per aglutinar tota mena de constituents lingüístics. Exemple: “abans d’arribar al de les Llandes, hui desaparegut, es pren a la dreta, en un *peramuntet*, el camí que va al Mas de Trénor i a l’arribar a la divisió, el de l’esquerra va al Mas de Bonavista” (349a).

- **Treballutjar:** en un capítol el mateix autor n'explica el significat: “*Lgv. Suffix: -utjar: cavutjar, treballutjar. És un freqüentatiu despectiu. Cavar és el verb actiu, plenament eixercit. Cavutjar és anar cavant d’una manera lleu i sens pressa, com per a entreindre’s. Lo mateix es pot dir de treballutjar i d’altres. Es pot dir per malfataneria o per carestia de treball: «per ahí va cavutjant, és un malfatà»; «apenes hi ha faena, anem treballutjant»*” (cap. 323b). Exemple: “té una porterieta on és la dona (casat per segona volta) i un fillastre ebaniste de 22 anys que va treballutjant” (321b).

3.4.4. Les tries lèxiques

La variació lèxica existent en el *Varia I* es pot explicar bé en funció de les seues preferències estilístiques o morfològiques –a partir de la seua concepció d’uns mots més correctes (o més adients) que altres– bé en funció de la seua voluntat de potenciar el lèxic més específicament valencià i com a dobles sinonímics.

a) Preferències estilístiques i morfològiques

L’aparició al *Varia I* dels mots que presentem tot seguit es produeix a partir de la idea de l’autor de considerar unes opcions lèxiques “més correctes” que no d’altres. En alguns capítols, fins i tot, corregeix paraules castellanitzades que estan dins de fraseologia popular valenciana i col·loca entre parèntesis el mot que ell considera més pertinent. Entre aquestes preferències, hi trobem:

- *Brou* en comptes de *caldo*
- *Despeses* en comptes de *gastos*
- *Ésser* en comptes de *ser*
- *Propvinent* en comptes de *que ve*
- *Setmana* en comptes de *semana*
- *Vaixell* en comptes de *barco*
- *Verdader* en comptes de *vertader*

La raó d’aquestes tries respon a les pretensions literàriolingüístiques del patrici, que sovint bregava per allunyar-se del castellà o per servir la paraula més genuïna o més “clàssica” de ferma tradició literària.

El fet que ell mateix hi escriga “havem acordat deixar-ho per a la setmana (el poble diu “semana”, i jo, fins ara, tamé) propvinent (el poble diu “que ve”)” (cap. 310), “bufar en caldo (brou) gelat” (cap. 127) o “car no tenia lluminis (mistos)” (cap. 312), de manera que hi ha notes aclaridores que matisen algunes opcions lèxiques, denota una aguda sensibilitat en relació amb l'estàndard de la llengua catalana, si més no perquè la llengua fos mínimament acurada. El patrici, directament o indirecta, ja havia portat a terme al llarg de la seua vida iniciatives a favor de la normativització lingüística en terres valencianes i, com veiem, en la pràctica no ho oblidava del tot. Les seues particularitats més que evidents no l'eximiren del seu deure patriòtic, que no era un altre que la utilització d'una llengua literària correcta, culta, enriquida amb aportacions personals i tan unificada com fos possible dins del seu ideal idiomàtic, que era més aïna el valencià viu de llavors.

b) Preferències lèxiques valencianes

L'autor rescata un gran número de lèxic genuïnament valencià, producte del seu context sociolingüístic, principalment el familiar. Tot i això, no es limita a presentar opcions de la zona central, sinó que crea un corpus dialectològic arran de les seues visites a les diferents comarques del País Valencià, que s'enriqueix atés l'interés per conèixer les variacions fonètiques de cada poble. Les opcions dialectals d'àmbit valencià que en destaquem, són, principalment, les següents:

- *Aguasil* en comptes d'*agutzil*
- *Alçar* en comptes d'*aixecar*
- *Arrastrar* en comptes d'*arrossegar*
- *Avançar* en comptes d'*avençar*
- *Badall* en comptes d'*escletxa*
- *Colp* en comptes de *cop*
- *Cult* en comptes de *culte*
- *Debaes* (*debades*) en comptes de *gratuitament* o *de franc*
- *Faena* en comptes de *feina*
- *Goig* en comptes de *gaudi*
- *Juguet* (*joguet*) en comptes de *joguina*
- *Muntó* en comptes de *munt*
- *Munyica* (*monyica*) en comptes de *canell*

- *Navaixa* en comptes de *navalla*
- *Nuc* en comptes de *nus*
- *Palmito* en comptes de *ventall*
- *Perjuí* en comptes de *prejudici*
- *Quetud* en comptes de *quietud*
- *Rellonge* en comptes de *rellotge*
- *Rent* en comptes de *llevat*
- *Supondre* en comptes de *suposar*
- *Trellija*¹⁸⁴ en comptes de *tragella*
- *Traure* en comptes de *treure*
- *Vindre* en comptes de *venir*
- *Xafar/aixafar* en comptes de *trepitjar*
- *Xiquet/xiqueta* en comptes de *petit/petita*
- *Xiquet/xiqueta* en comptes de *noi/noia*¹⁸⁵
- *Xumenera* en comptes de *xemeneia*

c) Doblets sinonímics

Com hem comentat adés, el seu interès per enriquir la llengua passa no només per acceptar opcions lèxiques de la resta de comarques del País Valencià sinó també per posar al mateix nivell opcions del català oriental o d'altres que eren freqüents en obres medievals i modernes que s'han perdut al valencià viu de hui dia:

- *Aconseguir* i *conseguir*
- *Agafar* i *agarrar*
- *Antiu/antina* i *antic/antiga*
- *Bous* i *braus*¹⁸⁶
- *Casament* i *casori*
- *Cementiri* i *cementeri*
- *Conren* i *cultiu*
- *Dues* i *dos*

¹⁸⁴ Aquesta és la representació fonètica valenciana de la paraula *tragella*.

¹⁸⁵ Cal matisar, però, que només adopta la forma del principat quan es troba a Tortosa.

¹⁸⁶ El mateix cas que amb *noi/noia*.

- *Dolent/ dolenta i roí/ roïna*
- *Judici i juí*
- *Ordre i orde*
- *Origen i oríge*
- *Palmito i ventall*
- *Plet i pleit*
- *Processó i provessó*
- *Semblar i paréixer*
- *Trigar i tardar*
- *Vas i got*
- *Veure i vore*

També trobem al dietari, en comptats casos, preferències per solucions lèxiques vives de la resta del domini lingüístic: *ensopegar* en comptes d'*entropessar*, *nuvi* en comptes de *nóvio*, *servei* en comptes de *servici*... que són un verdader reflex d'equidistància amb els diferents mots de tot el domini, en un intent de posar en pràctica, també en termes lèxics, l'ideal "bacavés" que ell defensava. Àdhuc hi empra mots conservats només en el bloc oriental de la llengua catalana, com *xalar*, *llisera* o *carcau*, o d'altres conservats en la zona nord-occidental, com *vellúria*, i algunes molt vives a Mallorca i Menorca, com *aclarícia*.

3.4.5. Camps semàntics

El cultiu de l'arròs i la toponímia eren dues de les activitats amb què Nicolau Primitiu passava més temps; la primera per qüestions de faena, i la segona, més aviat per gust. Totes dues, però, li absorbien una part molt important del temps des de l'any 1905, l'any en què don Nicolau compra a son pare un terç del taller. El fet que dos anys abans es dissenyés a Espanya la primera trilladora, suposava "una nova posició de Nicolau Primitiu en el negoci familiar" (Casañ 1997: 47). Posteriorment, durant la dècada dels anys trenta, el negoci, ja establert amb molts treballadors, esdevindria una gran preocupació per a ell.

Pel que fa a la toponímia, sempre aprofitava cada ocasió en qualsevol excursió o visita rural per aprofundir en els seus coneixements arqueològics i lingüístics i extraure'n conclusions. L'activitat toponímica durant els anys 1934 i 1935 era frenètica; tant, que durant l'estiu de l'any 34 van ser gairebé tots els dies que don Nicolau eixia a fer un tomb per les diferents comarques valencianes.

Recollim, per tant, aquests dos camps semàntics, que van influir enormement en la seua vida:

a) Maquinària arrossera

Els mots enumerats en aquest camp semàntic els hem pogut definir gràcies al DCVB i el DNV, a més d'una obra que ens ha ajudat a completar les definicions que no restaven clares pel context: *El cultiu tradicional de l'arròs a Silla* (1982) de Marina Zaragoza.

- *Batedor/a*: peça de forma cilíndrica per a portar a terme la batuda. Tenen en la superfície certs elements metàl·lics, generalment d'acer, i de forma troncònica (Zaragoza 1982: 273) (cap. 87, 112, 101, 285...).
- *Bombo*: “cos cilíndric de molt de diàmetre que forma part d'una màquina o orneig” (DCVB) (cap. 5, 6...).
- *Caminal*: “carrerany circular per on passa la bístia en rodar la sénia, al molí de sang o a un altre vògit” (DCVB) (cap. 46).
- *Coixinets*: “cadascun dels dos soquets, semblants a les palometes del carro, que van clavats a l'arbre de la sínia i serveixen de suport al rodet” (DCVB) (cap. 1, 254, 279b...).
- *Compressor*: “màquina que serveix per a comprimir alguna cosa” (DCVB) (cap. 6, 8, 383b).
- *Con (cons blanquejadors)*: moles en forma de tronc de con per on passa l'arròs esquellat. Estan cobertes de pasta d'esmeril sobre el massís d'acer, mogudes per una corriola de transmissió (Zaragoza 1982: 314) (cap. 8, 46...).
- *Cremador*: “Cilindre de ferro, de devers 80 cm de diàmetre i de 60 a 80 d'altària, dins el qual cremen les clovelles d'ametlla tendres per fer-ne cendra d'ametlla”¹⁸⁷ (DCVB) (cap. 6, 8...).
- *Cuernà*: (NR) “Retornejar la roda gran *a* perquè té una cuernà” (cap. 1)
- *Dipòsit-dida*: es refereix al dipòsit “mare”. Dida: “dona que alleta un infant d'una altra” (DCVB) (cap. 5).
- *Ferrat*: “subjectat amb cadenes o grillons” (DCVB) (cap. 8).

¹⁸⁷ Nicolau Primitiu es refereix, en aquest cas, a uns cremadors per a fer peladilles, quan visita Xixona: “Volen que s'estudie l'aplicació dels cremadors als bombos de les peladilles. No ha de fer fum i poca calor” (cap. 6)

- *Forxa*: “peça de la màquina de segar, semblant a un rastell de moltes puntes, per a tombar i apartar les gavelles segades” (DCVB) (cap. 101).
- *Garbell*: part del molí de l’arròs per on es passa el gra, permetent així separar la polseta, el pallús i els granets mitjans dels grans sencers, un poc morenets, però ja aptes per al consum humà (Zaragoza 1982:313) (cap. 87, 402, 403b...).
- *Gicler*: peça del carburador, proveïda d’un forat calibrat, a través de la qual es regula el pas del combustible al carburador en alguns motors d’explosió (DNV) (cap. 5, 8...).
- *Limpia/pre-limpia*: part de la màquina on s’esdevé un dels processos de transformació de l’arròs. “L’arròs, abans de ser sotmés a l’elaboració pròpiament dita, passa des de la tremuja on se’l col·loca mitjançant una nòria de catúfols, a un garbell amb malla de ferro (passa per la limpia o limpiadora) i després a l’esquelladora(...)” (Zaragoza 1982: 314) (cap. 89, 277...).
- *Nòria*: sistema de rec “per a extraure aigua del subsòl, o pujar-la des de l’Albufera fins als camps d’arròs o al revés” (Zaragoza 1982: 101) (cap. 92, 403b...).
- *Pinyó*: “roda petita que engrana amb una de més gran” (DCVB) (cap. 1).
- *Pitons*: “petit ganxo roscat del cap” (DCVB) (cap. 1).
- *Planxa*: “làmina de matèria dura, especialment de metall” (DCVB) (cap. 10, 379c).
- *Roda*: “és igual a la roda d’una palangana o la de la nòria, però, en compte de moure-la els hòmens o els cavalls, la mou un motor, que pot ser de gas-oil o elèctric” (Zaragoza 1982: 107) (cap. 1, 368c...).
- *Separador*: “que separa” (DCVB) (cap. 5, 8...).
- *Tovera*: “obertura i conducte tubular per on passa l’aire de la manxa a la fornal” (DCVB) (cap. 8).
- *Turbina*: “motor hidràulic consistent en una sèrie de paletes corbades disposades al voltant d’un eix, les quals empeny un corrent d’aigua a pressió que imprimeix a l’eix un moviment de rotació (DCVB) (cap. 1, 383a).
- *Xaveta*: “clàvia, especialment la que subjecta una roda amb el seu fusell i la que es posa als forats de la tenella de l’arada” (DCVB) (cap. 1, 368c...).

b) Lèxic toponímic

Acompanyem cada mot amb algun exemple del volum:

- *Alqueria* (*alqueria de la Condesa, alqueria del Duc...*) (cap. 89).
- *Aqüeducte* (*aqüeducte de les llometes, aqüeducte de Peña Cortada...*) (cap. 250, 326).

- *Assagador* (*assagador de Cabanyes*) (cap. 15).
- *Avinguda/avenguda* (*hui en té un atre millor a l'avenguda 14 d'abril*) (cap. 357).
- *Badall* (*alguna vegada recordem haure'l vist des del badall de Massarrojos*) (cap. 87).
- *Barranc* (*barranc del Ros, barranc del Maimó...*) (cap. 13).
- *Bassa* (*el pou està en una bassa seca*) (cap. 381).
- *Cabeç/cabecet* (*a l'arribar ad aquest cabeç l'u es va trobar un fragment de ceràmica ibèrica; Calp: ell per ell està assegut damunt d'un cabecet*) (cap. 57, 12).
- *Camí* (*camí de la Rana, camí de Bétera, camí de la Calderona, camí de Moncà...*) (cap. 13, 235, 250, 349).
- *Caminús* (*en mig de l'horta de Benimaclet, a la vora d'un caminús*) (cap. 238).
- *Carrer* (*carrer de Sent Josep, carrer de Molvedre, carrer de les Barques...*) (cap. 97, 180, 321c).
- *Caseriu* (*caseriu de Cardos, caseriu de la platja d'Oliva*) (cap. 4, 29).
- *Clot* (*Gata antiga està en un clot a la vora d'un riu*) (cap. 19).
- *Coll* (*coll de Pous*) (cap. 15).
- *Collao* (*collao de Las Saleras*) (cap. 326l).
- *Corral* (*corral Roig, corral dels Xurros...*) (cap. 15, 386a).
- *Cota* (*que està en alt, ben visible, com una cota*) (cap. 43).
- *Cova* (*Cova Ampla, Cova la Punta...*) (cap. 15).
- *Dula* (cap. 59).
- *Duna* (*tal volta estiguen convertides en Montells, és a dir, dunes*) (cap. 49).
- *Estació* (*estació arqueològica ibèrica, estació de la Font*) (cap. 21, 110).
- *Estret* (*estret del Collao, estret de Cardos...*) (cap. 4).
- *Falda* (*està a la falda d'un cabeç que té el castell*) (cap. 215).
- *Foia/foies* (*foia Blanca; està en un alt, rodejat de fondes foies*) (cap. 15, 12).
- *Fonda* (*fonda de "San Miguel", fonda Morera...*) (cap. 13, 87).
- *Font* (*font del Paller, font d'en Carròs...*) (cap. 57, 72).
- *Glorieta* (*als Jardins del Raal els han col·locat la reixa de tanca que hi havia a la glorieta*) (cap. 267).
- *Gola* (*gola de la séquia Vedat, gola Negra...*) (cap. 29).
- *Horta/horteta* (*horta de Benimaclet; cap al camí de Bétera pel badall i l'horteta*) (cap. 238, cap. 274).
- *Lloma/llometà* (*lloma de les cases de Lleida; Tenlada: està damunt d'una llometà*) (cap. 21, 12).
- *Marjal* (*després anem a la marjal a veure la batidora*) (cap. 88).

- *Mas* (*Mas de la Barca, Mas de Poyo, Mas de les Llandes...*) (cap. 57, 95, 349).
- *Molí* (*molí de Montagut, molí dels Algadins...*) (cap. 294, 383a).
- *Mont* (*mont Maimons*) (cap. 20).
- *Montanya* (*caminet de la montanya, Titaguas: està al peu de la montanya...*) (cap. 235, 327b).
- *Pantà* (*pantà de Tibi*) (cap. 11).
- *Partida* (*partida de Roset, partida de La Coma de Paterna...*) (cap. 7, 348b).
- *Península* (*Alcoi: en una península formada per dos corrents que formen el Serpis*) (cap. 7).
- *Pla/planet* (*pla de Titaguas; este planet és de terra baixa tot...*) (cap. 327, 20).
- *Platja* (*platja de la Boadella, platja d'Oliva, platja de Piles...*) (cap. 24, 29).
- *Pont* (*pont del camí de Pego, pont dels Serrans...*) (cap. 82, 358).
- *Posada* (*posada de Adelaida*) (cap. 326).
- *Pou/pouet* (*el pou és quadrat i tapat amb el tapàs; la llometa de les valls de Lleida està compresa pels pouets del Ros i dels maimons*) (cap. 381, 21).
- *Puig* (*que es veu un puig-campana*) (cap. 48).
- *Rambla* (*rambla de Alcotas*) (cap. 326l).
- *Ribàs* (*ribàs de la Mansanera*) (cap. 307).
- *Riu* (*riu de Gorgos, riu de Girona, riu de Gallinera, riu Vaca, riu de Xelva...*) (cap. 13, 18, 29, 89, 326b).
- *Senda* (*senda de l'amo*) (cap. 59).
- *Sénia* (*sénia de la Martina*) (cap. 26).
- *Séquia/aséquia* (*séquia Vedat, séquia del Molí; aséquia de Xelva*) (cap. 29, 36p).
- *Sòcol* (*Altea: està en un sòcol vora mar*) (cap. 11).
- *Torre* (*torre de Piles, torre de Xaraco...*) (cap. 29, 89).
- *Tossal* (*tossal Roig, tossal dels Molins, tossal Redó...*) (cap. 104).
- *Vall* (*vall de Leida, La Vall...*) (cap. 14, 378f).
- *Vereda* (*Esta vereda és la que va per voramar a Cullera i Puçol*) (cap. 15).

3.4.6. Fraseologia

El lèxic de l'autor, amerat de reminiscències del valencià col·loquial, acompanya un estil d'escriptura en què és freqüent la utilització de refranys, locucions i frases fetes.

En aquest apartat, a més de les obres adés esmentades, com el *Diccionari Normatiu Valencià* (DNV), hem consultat dos manuals fraseològics força complets: el *Diccionari de*

fraseologia. Segles XVII-XXI, de Joaquim Balbí Martí Mestre (DF), i l'obra *El valencià en perill d'extinció*, d'Eugeni Reig (VPE).

- *A corre-cuita*: loc. adv., “precipitadament, sense dedicar el temps necessari” (DNV). Exemple: “literàriament pareix deduir-se que el treball hau estat primer escrit en castellà i després traduït a corre-cuita” (cap. 359b).
- *Anar amb la llengua fora*: loc. adv. “mort” (DF). En el cas que ens ocupa, “mort” de cansament: loc. adj. “exhaust” (DNV). Exemple: “i vet ací que estem convertits en usurers sense nengun benefici, ans a l'inrevés am grans perjuins per anar sempre am la llengua fora i sens res clar” (cap. 82 [2]).
- *Ballar en un peu* [o *en quatre peus*]: loc. v. “estar molt content” (DF). Exemple: “La meua filla Xari està que balla en un peu per la qüestió del seu casament am Víctor” (cap. 186).
- *Bufar en caldo gelat*¹⁸⁸: loc. verb., “fer ostentació d'una situació benestant que realment no es posseïx.” (DNV). Exemple: “Els temps que correm són tan superficials que la gent ha pres com a norma bufar en caldo (brou) gelat. Tots volen viure una vida superior a la que econòmicament els pertoca, i despesen tot quan manquen i tenen quan no viuen de fiat” (cap. 127).
- *Caldera vella, bony o forat*: loc. orac., “s'usa per a indicar que les persones majors i les coses velles sempre tenen algun alifac o algun defecte” (DNV). Exemple: “És un traste vell que ya hac donat d'ell tot ço que podia, i ‘caldera vella, bony o forat’ que diu el refrany” (cap. 400d).
- *Cremar-se les celles*: loc. verb., “estudiar molt i amb molta atenció” (DNV). Exemple: “És molt treballador i una voluntat de ferre que de llaurador que era als 17 anys i ‘un soca’ que pareixia el més incapaç de la família, cremant-se les celles i pel seu puny es va fer mestre d'escola i ha anat adquirint una cultura alamon acceptable” (cap. 110).
- *De gom a gom*: loc. adv., “completament ple” (DNV). Exemple: “La plaça era plena de gom a gom” (cap. 415b).

¹⁸⁸ La immensa majoria dels valencians usem habitualment l'adjectiu *gelat* amb el significat de ‘fred’. En el cas que ens ocupa el significat de la paraula *gelat* és, exactament, ‘a la temperatura ambient’. *Bufar en caldo gelat* significa ‘bufar en un plat de brou que està a la temperatura ambient a fi que els altres creguen que està calent’, és a dir, ‘fer creure que les coses són d’una manera quan en realitat són d’una altra de ben diferent’. L'autor valencià Eduard Escalante Mateu va escriure un joguet còmic en vers titulat *Bufar en caldo gelat* que va estrenar a València l'any 1869. Equivalents d'aquesta expressió, en aquesta accepció, usats pels valencians són: *bufar, donar-se olla, tirar-se befes, traure el flato, traure el rot*. La llengua estàndard sol emprar els verbs o sintagmes verbals equivalents: *blasonar, fer els gegants, fer ufana, vanar-se, vantat-se* (Reig 2017: 67-68).

- *Deure una set d'aigua*: loc. verb., “deure ben poca cosa, ‘no meréixer el menor favor” (DF). Exemple: “(...)cantó al carrer de Sent Josep, tamé canviat hui per atre, tal volta algun distingit republicat a qui Sueca no li deurà ni una set d’auia d’agraïment i a la que tal volta no coneguera ni de nom” (cap. 97).
- *Escurar el ventre*¹⁸⁹: loc. v., “traure-li informació” (DF). Exemple: “Gayano Lluch ha vingut a prendre café a casa i de pas a escurar-me el ventre i prendre més notes biogràfiques. Diu que en té nosequantemils” (cap. 211).
- *Estar de bon vore*: tot i que no està registrada literalment, té el significat de “fer goig”. Si busquem al DCVB la paraula “templat” ens remet a un fragment en què apareix la locució: “*La tavernera és de bon vore i templadota*, Salvador FB 62”. Exemple: “La dona, de bon vore, de bones carns, cap als trenta-cinc, am ulleres i una veu aflautada” (cap. 406l).
- *Estar en un tris*: és una locució del castellanisme *tris* (“distància mínima, moment”) que el DCVB la registra arran de locucions com “venir a un tris”, “venir d'un tris” o “anar-se'n d'un tris”: mancar-hi molt poc per a succeir una cosa. Exemple: “No obstant, estagué en un tris que no sorgira un conflicte per caràcter impetuós d’Enric Duran i Tortajada de Vilella i la intromissió de Vilella i Godofred Ros” (cap. 180).
- *Fer botiges*: “parlar repetint les síl·labes i interrompent l’emissió de paraules de manera involuntària; tot açò acompanyat de diversos tics i tremolors” (VPE). El DNV ens remet, directament, a *tartamudejar*. Exemple: “Després d’una presentació del president, plena de botiges” (cap. 318).
- *Pegar un esclafit* [un lloc]: loc. v., “estar ple de gom a gom” (DF). Exemple: “Com era l’entrada debaes, el teatre pegava un esclafit” (cap. 181).
- *Ploure a cànters*¹⁹⁰: loc. v. “ploure amb gran intensitat” (DF). Exemple: “Plou a cànters” (cap. 68).
- *Ploure cernudet*: loc. comp. pond. o intens., fa referència a *cerndre*, *com qui cern*, “ploviscar a gotetes molt menudes” (DF). Exemple: “Trona, llampega i plou cernudet” (cap. 109).
- *Tindre el peu forçat*: loc. v., “condició fixada per endavant, requisit ineludible”¹⁹¹. Exemple: “Les albaes típiques s’improvisen en el moment. Es canten i resulten les

¹⁸⁹ El DHVC registra el mot “escraventres” i el defineix com a “tafaner”, i hi afig: “Anàlogament, l’escraventres trau totes les notícies, totes les novetats, del veïnat. Cf. *escurar-li a u el ventre* ‘fer-lo parlar’ (Alberola, 1928: 103)”.

¹⁹⁰ Concretament a Sueca, la població natal de l’autor, *ploure a cabassos* (DF). El DCVB també registra *ploure a bots i barrals, a bota canal, a portadores...*

¹⁹¹ Extret d’Enciclopèdia.cat (<https://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0131613.xml>).

coses més absurdes, ridicles i xavacanes que es puga imaginar, especialment aquelles que tenen el peu forçat de tindre que dirigir-les ‘al gran Colau’ –a mi– a ‘don e Víctor’ –el meu gendre– etca. Resulten més espontànies i gracioses aquelles que s’improvisen ells sens el peu forçat” (cap. 379e).

- *Tindre les mans foradades*: loc. adj. “pròdig a l’hora de gastar diners” (DF). Exemple: “Continue essent tan enemic dels diners com abans. Tinc les mans foradades i no trobe la manera d’adobar-les” (cap. 128).

4. CONCLUSIONS FINALS

L’edició del volum *Varia I* (1934-1935), de Nicolau Primitiu Gómez Serrano, confirma l’interés, la riquesa i la singularitat de la gran mampresa memorialística del patrici valencià. Acostumats a regirar papers memorialístics desordenats i incomplets, resulta enormement gratificant trobar-ne de relligats i d’una temàtica tan diversa. Podem afirmar rotundament que el patrici suecà és el dietarista valencià contemporani per antonomàsia, i la riquesa continguda en les més de 20.000 pàgines de caire memorialístic que va escriure en són un exemple ben evident. El paper autodidacte de l’autor ha estat, a més, exemple de fidelitat i lleialtat al seu poble, no solament per haver salvaguardat gran part del patrimoni valentí, sinó per haver sabut bastir, deliberadament, un repertori de caire historicocultural per a preservar els episodis més intensos de la nostra història i els elements més característics de la idiosincràsia valenciana.

Així doncs, en relació amb els objectius proposats en el present estudi, hem arribat a les següents conclusions:

- D’acord amb l’objectiu 1, en haver transcrit i editat les 667 primeres pàgines del document *Varia I*, hem notat que la redacció de les grafies del document respon a criteris foneticistes, posats en pràctica ja anys abans, en l’anterior volum memorialístic, el *Dietari* (1933-1934), i anirà abandonant en els següents toms. Amb tot, hem portat a terme una edició força modernitzada que ens ha permés de respectar la morfosintaxi i els trets que reflecteixen el model de llengua de l’autor, i hem reservat l’estudi de les grafies que hi emprava en l’apartat de l’anàlisi lingüística, en el qual les hem desxifrades i sistematitzades.

Així mateix, el document representa, a grans trets, l’essència de les creacions literàries de Nicolau Primitiu, no només per l’amplitud de temes que s’hi tracten, sinó també perquè és el primer esborrany dels estudis que després publicarà, escrits tant a manera

d'assaig com a manera d'apunts circumstancials. A més a més, s'hi intercalen aquesta mena d'idees primigènies amb tota mena de pensaments: de caire moral, familiar, empresarial... Tot això, unit al sucós contingut, que pot suscitar estudis des del punt de vista arqueològic, historicocultural o lingüístic, fan del *Varia I* un text imprescindible.

- Pel que fa a l'objectiu 2, hem analitzat els continguts del text que presentaven algun interès des del punt de vista de la filologia i de la història cultural i literària:

En primer lloc, hem constatat que en les idees nacionals de l'autor subjau el pensament d'una figura de conciliació, l'objectiu de la qual no era remarcar les diferències existents arreu de la seua "Bacàvia" com a eina de confrontació, sinó com a element integrador per a construir aquella confederació –la "supernació– de què parlava. Al seu parer, la *llengua valenciana* s'emmarca dins de la *nació valenciana*, que allora s'integra dins d'una confederació de territoris amb modalitats lingüístiques d'un mateix tronc comú, tot i que mai no subordina el territori a què pertany a qualsevol altre. Així mateix, València fou la terra que ell considerava especialment maltractada pels centralismes uniformistes.

En segon lloc, el tom *Varia I* (1934-1935) –i també l'anterior, el *Dietari* (1932-1933)– presenten una crònica de les entitats valencianistes notablement allunyada de les versions oficials conegudes. S'hi presenta un Lo Rat Penat decadent, ja amb poc de pes dins del món intel·lectual valencià i hereu de les antigues fórmules regionalistes que l'autor pretenia superar malgrat l'ancoratge de la societat d'amadors. Tanmateix, l'organització Proa, amb Nicolau Primitiu com a president, va atenuar l'excessiva polarització social d'aleshores i realitzà una tasca encomiable en la unificació de totes les tendències valencianistes i a l'hora d'estretir llaços amb la resta de territoris catalanoparlants. Així doncs, el model d'entitat valencianista de Nicolau Primitiu Gómez Serrano estava, *grasso modo*, lluny del que fou Lo Rat Penat durant els anys trenta i més a prop de projectes com el de Proa, que va ser esbocinat, malauradament, per la Guerra Civil Espanyola. En definitiva, l'autor tractava de portar avant iniciatives d'estricta obediència valenciana.

En tercer lloc, el *Varia I* li serví per a abocar-hi les seues observacions gramaticals, dialectològiques i toponímiques. Les dos primeres són interessants des del punt de vista lingüístic i cultural; no obstant això, les idees toponímiques de l'autor, allunyades de la romanística, redueixen les seues peculiars anàlisis a meres descripcions

geogràfiques. En qualsevol cas, era una dèria per voler valencianitzar-ho tot i contribuir a l'enaltiment de la seua pàtria.

- Tal com hem esmentat a l'objectiu 3, hem inventariat, contextualitzat i analitzat els textos dietarístics de l'autor i els dels seus precedents més pròxims. El valor dels fulls desconeguts de Nicolau Primitiu rau en el fet d'haver contribuït a eixamplar la base de dades de la literatura memorialística. Amb els seus escrits privats, que abracen un període des del 1916 fins al 1971, l'autor reviscola la literatura memorialística catalana en terres valencianes. Cal tindre en compte que no hi ha cap document d'aquesta mena escrit en llengua vernacle des de les acaballes del segle XVIII, ja que les actituds diglòssiques de la societat emmenaren l'ús del castellà per als usos escrits de tota mena de formalitat. Tot això, junt amb l'aparició de la premsa periòdica, fan encara més insòlita la literatura de memòries en català, anecdòtica en les diferents contrades de Catalunya i les Illes Balears, on s'escriuran a poc a poc documents ben interessants en llengua catalana, i absolutament inexistent al País Valencià. Malgrat això, al tombant del segle hi ha un interès cada vegada major per les cròniques que traspuen una certa valencianitat, encara que no serà fins al 1926 que el mateix Nicolau Primitiu comença a escriure les seues memòries en valencià.

A més, gràcies al treball de recerca hem ensopegat amb documents tan interessants com el *Diari 1936*, del pare Andreu Ivars i Cardona, que fou un continuador de la literatura de memòries en català a casa nostra en moments tan convulsos com la Guerra Civil espanyola, i que té el valor afegit de seguir el model de llengua del pare Lluís Fullana, també força peculiar pel fet de distanciar-se dels preceptes fabrístes.

- En relació amb l'objectiu 4, en què ens proposàvem d'esbrinar el model lingüístic de l'autor en el volum *Varia I*, podem afirmar que s'inclina cap a un particularisme valencià, pel que fa a l'ús de formes genuïnes del territori comprés entre el Sénia i el Segura. A més, està recolzat en la fonètica i la llengua viva, quant a la representació de certs sons en algunes paraules. A més, aposta pels tocs convergents, ja que el seu ideal "bacavés" li permetia obrir el ventall lèxic cap a Catalunya o Balears de manera puntual; i, sobretot, per una llengua culta i acurada. En aquest sentit, la introducció de castellanismes i arcaïsmes en un mateix text era una característica intrínseca del tipus de valencià que Nicolau Primitiu tractava de conrear: el que respectava les formes dels clàssics i era alhora natural i viu en els seus conciutadans.

Tanmateix, sempre conservarà un esperit creatiu i deslliurat de l'ortodòxia academicista, gràcies al qual escriu pàgines que reflecteixen els parlars de diferents

contrades valencianes i de més enllà, junt amb moltes formes en desús, que combina amb recialles etimològiques.

- Quant a l'objectiu 5, hem aportat documentació tant escrita com gràfica que servirà de suport per a la contextualització del *Varia I* per a aportar un corpus d'informació dels anys 1934-1935 des de la perspectiva de l'autor. Tant les cartes com les fotos que es presenten als annexos dibuixen cada un dels moments que es narren en les pàgines del *Varia I*, alhora que ens brinden –en el cas de la correspondència– els punts de vista del patrici i dels seus companys valencianistes sobre diferents temes: llengua, nació, política, problemes quotidians, família, etc.

A més, l'entrevista a la seua filla, Empar Gómez Senent, ha jugat un paper més distés. Hi ha un to més familiar i sentimental, gràcies al qual hem pogut conèixer uns altres aspectes més personals de l'autor, relacionats amb la família i la fe. La figura de l'autor se'ns dibuixa, a més, com un nacionalista cristià i burgès deslliurat de qualsevol tendència estrictament política.

Havent presentat només un bri de la immensitat de la seua obra manuscrita, que ha resultat un material ben engrescador des del punt de vista filològic, literari, històric i cultural, mai no és tard per a recordar la necessitat d'inventariar tot allò que resta inèdit d'aquest autor oblidat. La transcripció i edició dels diversos volums relligats esdevé una faena necessària per a bastir un repertori de notícies, successos i assajos que podran suscitar l'interès dels investigadors per tal de realitzar estudis ben interessants per a la nostra llengua i cultura. De la mateixa manera, caldrà seguir exhumant documentació inèdita per tal d'erigir el dossier memorialístic en llengua catalana que encara anhelem, i redescobrir els documents que les adversitats de la història enterboliren d'alguna manera. Encara més, és menester que l'obra inèdita de Nicolau Primitiu Gómez Serrano, i en particular les seues memòries, s'estudie amb rigor per tal de conèixer la nostra història cultural, comprendre les característiques nostrades més essencials com a poble i eixamplar les línies d'investigació filològica; i, sobretot, per a reivindicar la figura del patrici com a home de consens i d'amor i fidelitat a la seua pàtria.

4. FINAL CONCLUSIONS

The edited version edition of Nicolau Primitiu Gómez Serrano's *Varia I* (1934-1935) confirms the interest, richness, and singularity of the Valencian patrician's great memoir endeavor. Accustomed as academics we are to rummaging searching through disorganized and unfinished memoirs, finding bound works with such diverse topics becomes immensely

gratifying. We can categorically affirm that the patrician from Sueca is Valencia's contemporary diarist par excellence, exemplified by the richness of the more than 20,000 pages he wrote in the style of a memoir. Additionally, the author's autodidacticism has been an example of fidelity and loyalty towards his people. Not only did he protect a large part of the Valencian heritage, but he also deliberately built a historic and cultural repertoire in order to preserve the most intense episodes of our history and the most characteristic elements of the Valencian idiosyncrasy.

Therefore, regarding the objectives presented by this study, we have reached the following conclusions:

- Regarding objective 1, after transcribing and editing the first 667 pages of *Varia I*, we have observed that the writing of the graphical symbols is consistent with phonetic criteria. The author had already put this use into practice in his previous memoir work years before, *Dietari* (1933-1934), which he later progressively abandoned. Nevertheless, we have carried out a rather modern revision, respecting the morphosyntax and the traits reflecting the author's language, keeping the study of the graphical symbols he used for the language analysis section, where they have been deciphered and systematized.

Similarly, the document represents, in broad strokes, the essence of Nicolau Primitiu's literary creations, due not only to the wide range of topics found but also to the fact that it is the first draft of a series of studies that he will publish later on, written both in the style of essays and notes. Furthermore, these original ideas are merged with all sorts of different thinking of moral, family, and entrepreneurial nature. This, combined with interesting and thought-provoking content, make *Varia I* an indispensable text, which can lead to new studies in the fields of archeology, history, culture or linguistics.

- With respect to objective 2, we have analyzed the textual content that elicited some interest within the fields of philology and literary and cultural history.

Firstly, we have confirmed that underneath the author's national ideas lies a conciliatory thought, whose aim was not to emphasize the existing differences around "Bacavès" as a tool for confrontation but rather as a unifying element to build that confederation –the "supernation"– of which he talked about. From his perspective, the *Valencian language* is framed within the *Valencian nation*, which in turn

is integrated into a territorial confederation with languages from a common root. He, however, never subordinates the Valencian linguistic territory to any other. In the same way, Valencia is the land he considers to be especially mistreated by uniforming centralisms.

Secondly, *Varia I* (1934-1935), as well as its predecessor *Dietari* (1932-1933), presents a chronicle of Valencian nationalist entities significantly distant from the well-known official versions. It introduces a declining Lo Rat Penat, with a small role in the Valencian intellectual world and as a heir to the old regional formulas the author expected to leave behind, despite the entrenchment in the Valencian society. Nevertheless, the organization Proa, headed by Nicolau Primitiu, mitigated the excessive social polarization of the time, carrying out a commendable task in the unification of all the trends of Valencianism and strengthening links with the rest of Catalan-speaking territories. Therefore, Nicolas Primitiu Gómez Serrano's nationalist identity model was, broadly speaking, distant from Lo Rat Penat of the 1930s and closer to projects such as Proa, regrettably torn to shreds during the Spanish Civil War. In short, the author tried to strictly adhere to Valencian norms.

Thirdly, he used *Varia I* to lay down his observations on grammar, dialectology, and toponymy. The first two are interesting from a linguistic and cultural viewpoint; however, the author's ideas on toponymy, far from the romance tradition, shorten his particular analyses to mere geographical descriptions.

In either case, he was particularly concerned with aligning everything with Valencian standards and contributing to the exaltation of his homeland.

- As discussed in objective 3, we have inventoried, contextualized, and analyzed the author's diaries and those of his closest predecessors. The value of Nicolau Primitiu's unpublished works resides in his contribution to illustrate and enlarge the memoir database. With his personal writings, ranging from 1916 to 1971, the author revives the Catalan memoir tradition within Valencia. It should be noted that there are no documents of this sort written in the vernacular since the end of the 18th century due to the fact that the attitude towards diglossia at the time favored the use of Castilian in formal writing. All of this, in conjunction with the emergence of print media, led to a growing scarcity of memoirs in Catalan, which were merely anecdotal in the surroundings of Catalonia and Majorca, where interesting texts gradually appeared in Catalan, and were absolutely inexistent in the Valencian Country.

Nevertheless, at the turn of the century an increasing interest arises in chronicles that exude a sort of valencianism, although it will not be until 1926 when Nicolau Primitiu will start to write his memoirs in Valencian.

Furthermore, thanks to the research work we stumbled upon, including interesting texts such as *Diari* 1936, by the priest Andreu Ivars i Cardona, who continued to write memoirs in Catalan in our land during such disturbing times as the Spanish Civil War. His work presents an added value, having followed the linguistic model of priest Lluís Fullana, who was also unique due to his estrangement from Fabra's principles.

- Regarding objective 4, where we decided to discern the author's linguistic model in *Varia I*, we can affirm that he leans towards a Valencian particularism, due to his use of genuine linguistic elements originating in the territory between the rivers Cenia and Segura. Furthermore, his model relies on phonetics and the living language when it comes to the representation of certain sounds and words. Additionally, he favored the use of converging elements, since his ideal of "Bacavés" allows for the sporadic use of lexicon from Catalonia or the Balearic region; and, above all, he advocates an elevated and polished use of the language. In this sense, the introduction of Castilian loanwords and archaisms in the same text was inherently characteristic of the type of Valencian that Nicolau Primitiu tried to cultivate: respectful of classical forms while also natural to his fellow countrypeople.

However, he always kept a creative spirit, free from academic orthodoxy, writing texts that reflected the language of Valencian territories and beyond, and combining numerous words that had fallen out of use with residual etymological formulas.

- With reference to objective 5, we have been able to produce both written and graphic documentation to support the contextualization of *Varia I*, in order to contribute to the 1934-1935 corpus from the author's perspective. Both the letters and the photos presented in the annex depict each and every moment narrated in *Varia I*. The correspondence also provides the patrician's and his comrades' opinions on: language, nation, politics, daily problems, family, etc.

Furthermore, the interview with his daughter, Empar Gómez Senent, provides a more relaxed tone. Thanks to a more familiar and sentimental atmosphere, we were able to discover part of the author's more personal side regarding family and faith.

The author is sketched as a Christian and bourgeois nationalist, emancipated from any strictly political trend.

Having only presented a small portion of the immensity of his manuscript work, which has turned out to be enriching material from the perspective of philology, literature, history, and culture, it isn't too late to be reminded of the necessity to inventory the unpublished work of this forgotten writer. The transcription and editing of the different bound volumes becomes a necessary task to build a catalogue of news, events and essays that will prove interesting to researchers in the study of our language and culture. In the same way, more of his unpublished work will need to be disinterred in order to construct a dossier of memoirs in Catalan and rediscover documents obscured, in one way or another, by historical adversities. Moreover, it is imperative to rigorously study Nicolau Primitiu's unpublished work, and particularly his memoirs, in order to learn about our cultural history, understand our own traits as a nation and illustrate philological research lines; and, above all, to uphold the patrician as a man of consensus, and his love and loyalty to his homeland.

EDICIÓ

5. CRITERIS D'EDICIÓ

Tot seguit exposarem els criteris que hem emprat en l'edició del *Varia I* que, bàsicament, pretenen facilitar la lectura del text. D'entrada, hem respectat les peculiaritats morfosintàctiques i lèxiques per tal que el lector observe tant el ventall de formes gramaticals que usa l'autor al text com les particularitats terminològiques sovint arcaïques o de collita pròpia. Tanmateix, hem regularitzat les grafies i els signes auxiliars d'acord amb la normativa actual, llevat dels casos següents:

- Les paraules amb la terminació *-isar* (*-itzar*): *finalisar, organisar...* i derivats (*civilisador*).
- El vocalisme emprat per l'autor (*sancer, muntador, nengun, sagell, desmontada, desdijuni...*).
- El consonantisme emprat per l'autor en casos en què es vol escriure fonèticament el mot: caigudes, emmudiments, etc. (*tranvia, billet, llauraor...*).

Altrament, hem optat per aplicar-hi les següents convencions:

- 1) Hem regularitzat l'ús de majúscules i signes de puntuació, així com els accents, que seguien pautes completament anàrquiques.
- 2) Hem accentuat les terminacions agudes en *-es, -en, -e*, d'acord amb la pronúncia del valencià (*francés, burgés, cafè...*).
- 3) Hem resolt les elisions no normatives (*no'ç, que'l, que'n*) a la llengua actual. Ara bé, hem introduït l'apostrofació en tots aquells casos que no s'ajusten a les normes actuals (*la oficina-l'oficina, de u-d'u...*).
- 4) Hem respectat l'escriptura dels topònims (*Mongó, Molvedre...*)¹⁹² i als castellanismes lèxics i sintàctics. Els noms propis, però, els hem regularitzat segons corresponien les vegades que eren incomprensibles; quan no és així, ho hem aclarit a peu de pàgina.
- 5) Hem fet ús de cometes i cursives en fer referència a articles, llibres i revistes; o canvis de codi, com per exemple quan passa a escriure en castellà o subratlla topònims o altres mots. Ara bé, per raons estilístiques, hem respectat els subratllats de l'autor, que hem convertit en cursiva.
- 6) Hem desenvolupat algunes abreviatures difícils d'entendre.

¹⁹² Tot i que hem modificat la convenció gràfica primitivesca, hem considerat clau ser conservadors en aquest aspecte per entendre el que podríem anomenar "toponímia diacrònica" o, dit d'una altra manera, totes les variants d'un mateix topònim al llarg de la història. Aquest tema respon, entre altres factors, a la fonètica de cada parlar i a la vitalitat de les formes més populars.

- 7) Hem modernitzat la forma de presentar les rúbriques dels capítols, de manera que hem substituït, per exemple, *3. IX. Dilyuns per Dilluns, 3 de novembre de 1934*.
- 8) Hem substituït la numeració romana dels capítols per l'aràbiga.
- 9) Hem corregit els errors tipogràfics evidents (un[a] atra, que e[s] diga...), la falta de concordança de gènere o nombre (gir[s] postals) i hem afegit paraules tot fent cas al context (el regrés me'n [va] costar vint cèntims).
- 10) Hem corregit la numeració d'alguns capítols en què l'autor es bescomptava o hi hem afegit una segona part.
- 11) Hem corregit algunes construccions incorrectes en el valencià actual (*per què* en comptes de *perquè* en el cas de pregunta) per facilitar la lectura del text. De la mateixa manera, hem corregit les combinacions pronominals incorrectes *se'n anà* per *se n'anà*, llevat dels casos que tenien algun interès des del punt de vista filològic (*m'enrecorde*).
- 12) Hem corregit, sense indicar-ho, els pocs casos d'errors evidents per distracció de l'autor. En cas que, excepcionalment, hi haja algun cas textual o fenomen d'interès filològic que calga comentar, l'hem incorporat dins de l'aparat crític.
- 13) Hem incorporat claudàtors per tal d'incloure el nom propi de personatges que han aparegut anteriorment en els casos que el rònc cognom pugua donar peu a confusió.

Pel que fa a l'aparat crític, hem incorporat, a més, el següent tipus de notes:

- 1) La identificació d'algunes persones que s'hi esmenten¹⁹³(la identificació a peu de pàgina es farà només la primera vegada que aparega al text el nom del personatge. En els casos de noms incomplets, els hem restituït mitjançant claudàtors). Tot i això, al final del treball, s'aporta un índex antroponímic.
- 2) La identificació dels topònims de difícil localització o presentats de manera peculiar.
- 3) Les observacions lexicogràfiques de caràcter excepcional, que s'han reduït al mínim atés que ja apareixen als apartats 9 i 10 del present estudi.
- 4) Les remissions als discursos, cartes i fotografies dels annexos del present estudi.
- 5) Algunes observacions contextuais.

¹⁹³ Cal advertir que, tot i que hem elaborat un corpus dels personatges rellevants de l'època, ens ha sigut complicat identificar certes persones treballadores de la quotidianitat de l'autor, de les quals no hem trobat referències en la major part dels casos (clients de batedores d'arròs, llauradors...). En l'índex antroponímic es troben tant les referències completes (personatges amb nom i cognom) com les incompletes (només el nom o el cognom amb què el patrici es refereix).

6. EL TEXT: *VARIA I* (1934-1935)

Np

VARIA

1

1934

K per *c*

(Rf=referència)

Dijous, 5 de juliol de 1934

Molí xiquet de Cullera, en Salvador Cardona¹⁹⁴.

Retornejar la roda gran *a* perquè té una cuernà. S'haurà de fer probablement la dentada nova. Consulteu-ho en el modeliste.

Veure com es facilita el poder roscar la femella i contrafemella *c*, puix de la trepidació de la cuernà es trenquen els pitons i la turbina se n'abaixa.

Posar al pinyó *b* un collar *d* per a que servixca de tope per a que no engranen massa ni poc.

Posar al pinyó *b* dues xavetes xiquetes am dos caragols de pressió per a fixar-lo. Consultar am Micalet Peris¹⁹⁵, puix que pareix ésser que ja va posar una xaveta fixa a una altre pinyonet de la turbina xiqueta i s'agarrotava, tenint que llevar-lo.

Posar coixinets de boles a l'albre *e*. 4 coixinets de boles i un axial de les caixes corresponents. Repassar l'abre.

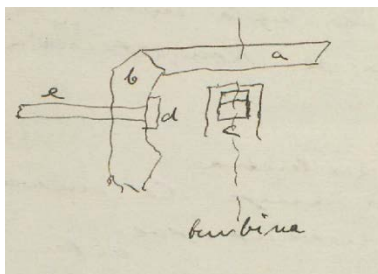
Enviar-los un pressupost aproximat.

¹⁹⁴ Salvador Cardona era un dels clients de la comarca de La Ribera, que Nicolau Primitiu visitava sovint. Aquestes visites que feia per revisar batedores i maquinària d'altre tipus, quasi sempre relacionades amb la indústria arrossera, les portava a terme com a director/propietari/tècnic/venedor/comercial de la seua empresa IMAD, en aquells moments anomenada *Hijos de Domingo Gómez*. Anys més tard es va constituir com a societat anònima amb accionistes familiars, i es va anomenar *Indústrias Mecano Agrícolas Domingómez S.A.* En la resta de pàgines podem observar els diferents pobles i clients que visitava el patrici.

¹⁹⁵ Miquel Peris era un operari de la seua empresa, de qui desconexem la biografia.

Posar un abre que tenim, provisionalment, i portar al taller l'abre actual, els dos darrers coixinets, el pinyó i la roda.

A la roda hi ha que tornejjar-li la cara i veure d'aprofitar la mateixa dentà que està nova. Un dels rodaments a boles tenim de competència a Amútio¹⁹⁶.

Il·lustració 14: dibuix de la maquinària.

2

Rf. Divendres, 6 de juliol de 1934. València

Hui complix anys la meua filla Xari¹⁹⁷. Som a Massarrojos¹⁹⁸.

Esta nit es reunim la Junta de Govern de Lo Rat Penat al "Cosmopolita" de la Platja de Llevant en sopar íntim, a proposta d'en Sarthou¹⁹⁹, sots president. Tinc ganes d'eixir-me del càrrec de president per romandre més apartat.

3

Mon germà Francesc²⁰⁰ ha tingut que anar-se'n a reposar uns dies. Està a Mallorca.

Els assumptes econòmics no van mal del tot: torna a haure quelcom treball i anem emperò molt estrets degut a que tenim més despeses que guanys.

¹⁹⁶ *Indústries Amútio* fou una empresa dedicada a la fabricació i reparació de maquinària industrial, que coincidia en alguns camps en la fabricació i reparació de la mateixa maquinària que IMAD. Per a més informació, vegeu www.maquinariamartinez.com/es/maquinaria-martinez.html o www.boe.es/boe/dias/1968/06/03/pdfs/A07993-07993.pdf.

¹⁹⁷ Maria del Rosario Gómez Senent, nascuda el 6 de juliol de 1915, era una de les tres filles de Nicolau Primitiu, la segona en edat. D'ací en avant apareixerà al document amb el nom de Xari.

¹⁹⁸ Massarrojos, poblet situat a l'Horta Nord, era el lloc d'estiueig de Nicolau Primitiu i la seua família. Era també el lloc de naixement de la seua muller, Antònia Senent Ibáñez.

¹⁹⁹ Carles Sarthou i Francesc va ser president de l'entitat Lo Rat Penat durant els anys 1930 i 1931. A més, anys després, durant la presidència de Josep Monmeneu (1935-1941), va haver d'exercir de president provisional a causa d'una malaltia del primer. Poc després, Sarthou va dimidir i el càrrec va passar al senyor Casanova Dalfó.

²⁰⁰ Francesc de Paula Gómez Serrano nasqué el 21 de setembre de 1881 a València. Fou batejat pel prevere Juan Hernando, "ecónomo de vicaría perpétua" i els seus padrins foren el músic José Serrano i Marí i la seua dona, la fadrina Concepción Fuset i Español.

El taller no produïx prou per a subvendre a les nostres calgudes. El meu fill Doménec [Gómez Senent], acabat el servei militar, ha ingressat novament al taller, adscrit a l'oficina tècnica.

4

Dissabte, 7 de juliol de 1934

Me diu Pere²⁰¹ el barber, que és de Calp, que allí hi ha “l'Estret del Collao” entre el Toix i el Mascarat i “l'Estret de Cardos” damunt del Barranc de Cardos i el Caseriu de Cardos.

Les comisures dels llavis es diuen “queix” i “queixos”.

Fèlix, que és de Requena, diu que allí es diu “jugar al trendiz”, a lo que ací diguem “jugar al trendís”, i a la tella, “campeón”.

Diu que hi ha una “calle del Estrecho”. És paral·lela a la via del tren i està de la banda d'Utiel cap a València, mes no arriba ací, sinó que en la mateixa direcció es continua, emperò, am un altre nom.

5

Dimarts, 10 de juliol de 1934

Veure en Xixona:

- a) Mínima pressió a què podem encendre'ls cremadors: 2 atm.
- b) Va bé el separador d'auia? Sí.
- c) És necessari el calfador elèctric? Sí
- d) Podria anar sens dipòsit-dida, directament del gran?
- e) Resultat de destapar el dipòsit-dida per a la marxa am vapor i de fer més gran el forat del gicler. Bé.
- f) Pressió a què treballen am aire i am vapor. Nanòmetre estropejat.
- g) Diferents aplicacions del cremador i forns, calderes, fornatges, bombos, etca.
- h) Supressió de l'aire
- i) Gicler am forat d' 1 mm i de dos. Va bé el de dos.
- j) Aire addicional. Millor aplicació obert completament.
- k) Diagrama d'una instal·lació de caldera, més apropiat.
- l) Caldera els quals tubs se n'ixen

²⁰¹ Es refereix a Pere Mengual, el seu barber de confiança.

m) Consum d'oli (aproximat):

1000 kgm per metre quadrat en calderes fixes.

2000 kgm per metre quadrat en calderes portàtils

4000 kgm per metre quadrat en calderes locomotores

Consum per HP i per a màquines:

Sens condensació i poca força- 1'5 metres quadrats

Sens conducció i molt força-1'2 metres quadrats

Am conducció- 1'0 metres quadrats

Locomotores- 0'7 metres quadrats

Consum d'aire sec per kgm. d'oli: 1 metre cúbic aproximadament.

6

Dijous, 12 de juliol de 1934

Eixim molt dematí cap a Xixona. Al passar per Alfafara ens deteníem quelcom per a saludar a la família que està allí d'estiueig. Ma filla Toneta²⁰², ma neboda Tere i altres. Fa una calor sofocant i la terra abrasa.

Passem a Xixona per la Carrasqueta²⁰³.

El muntador Planells²⁰⁴ em diu que esta vesprada visitarem als següents²⁰⁵:

- *Monerris Planelles*²⁰⁶: el dipòsit està rònegament a 20 cm més alt que el cremador i encara que pareix que el llarg trajecte de la tuberia de l'oli i l'escassa diferència d'altura fa que l'oli arribe sens pressió.

Les resistències dels calfadors elèctrics per als cremadors xiquets deuen ésser de menys força; vol dir que siguen de diverses classes o tamanys, grans o xiquets.

²⁰² Maria Antonia Francisca Gómez Senent (València, 1914-2000) era la filla major de Nicolau Primitiu. D'ací en avant apareix com a "Toneta" o "Toni".

²⁰³ La serra de la Carrasqueta se situa entre els termes municipals de Xixona, Ibi i Alcoi.

²⁰⁴ Aquest muntador fa referència a algun dels membres de la dinastia Planells (Rafa Planells en podria ser un), que durant diverses generacions treballaren a les empreses del patriarca (testimoni de Lluís Miren Zalbidea Gómez).

²⁰⁵ Els següents personatges són representants i treballadors d'empreses de torrons, ametles i arròs. Com s'hi pot veure, Nicolau Primitiu anava personalment a entrevistar-se amb ells per tal de revisar temes relacionats amb batedores i calderes.

²⁰⁶ Monerris Planelles, empresa anys més tard ben coneguda al País Valencià per la producció de dolços tradicionals, va començar la seua activitat l'any 1928. Vegeu www.delaviudacg.com/tag/monerris-planelles.

Volen que s'estudie l'aplicació dels cremadors als bombos de les peladilles. No ha de fer fum i poca calor.

- *A. Garcia Lopes*: estem arplegant-li la caldera i li havem dit que no talle la flama en sec sinó que abans d'acabar que vaja disminuint.
- *Emili G. Mira*: té una instal·lació boniqueta: una caldera i dos forns.
- *Fills de A. Galiana*: no apliquen el vapor. Treballen fa uns dos mesos i estan alamon contents.
- *Fills de M. Sirvent*: treballa per aire i vapor. Am aquest havem fet diverses proves. Pareix que am el compressor fa una flama més llarga. En vista d'açò, al provar am el vapor ho ham fet a aire lliure i, am pressió del compressor, deté la pressió del compressor i no dona oli suficient.
Este senyor té que pagar 2.450 pessetes a la vinguda.
- *Antonio López García*: Se li'n ixen els tubs de la caldera quan calfa amb el nostre cremador.
- *Hijos de M. Galiana*: visitar-lo sols.
- *Emili G. Mira*: visitar-lo sols.
- *Hijos de M. Sirvent*: este és el qui té el condensador. Provant lo de la boquilla.
Té que acceptar una lletra.
- *Vicente Sanchis Mira*: és el qui se li calfava el motor i compressor. Està fent el tren.
Té que acceptar lletra.
Visitar-lo.
- *Picó*²⁰⁷: és el representant i té un assumpte.

7

- *Aielo* de Malferit: està en un clot a la vora d'un barranc a riu.
- *Ontinyent*: està en un clot. Fins certa marca, que és lo més alt. Està més fons que els alentorns²⁰⁸.
- *Alfafara*: tamé és al fons, a les estribacions de Mariola.
- *Agres*: està acavallat en una llometa, estribació de Mariola, que divideix les aigües del Serpis de les del Clariano.
- *Cocentaina*: en un clot.
- *Alcoi*: en una península formada per dos corrents que formen el Serpis. En un clot.

²⁰⁷ Es refereix a Antonio Picó Mira, de l'empresa de torrons Picó. Vegeu <http://turronpico.com/>.

²⁰⁸ Vegeu foto del Pou Clar a la il·lustració 89 de l'ANNEX 4.

- *Xixona*: està com estés en una falda del mont. Cap a la vora d'un barranc. A la partida de Roset, hi ha un lloc que es diu Runes de Roset.

8

Xixona.

Monerris Planelles. Visitat.

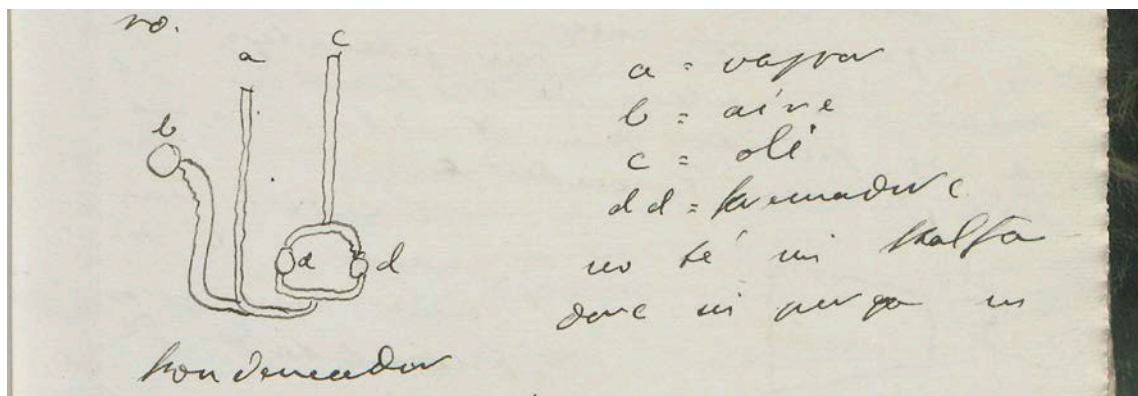
El compressor fa molt de soroll. El cremador posat ab con lliure treballa molt bé. Es veu que necessita molt d'aire de combustió.

Que el ferrat del cremador vinga al centre de la tovera. Casi sempre l'estropeja. Les dues maneres fa la mateixa flama.

Va am el gicler de 2 mm. Estan contents.

Pareix ésser que li interessa el separador neumàtic.

- *Fills de V. Semper Mira*: es veu que són molt durs de pelar i hi ha que anar am molta cura. Van a fer el forn i avisaran. Diu que li se calfa el compressor i és probable que li donen excessiva pressió. Avisar a Planells.
- *Sanchis Florentino Amorós*: Alcoi és un competidor que ens ha eixit i va oferint l'oro i el moro.

Il·lustració 15: dibuix de la batedora amb cadascuna de les parts.

A: vapor

B: aire

C: oli

D D: cremadors

No té ni calfadors ni purga un condensador.

9

Xixona. Me diu [Antonio] Picó, representant:

“el qui li ven a Sanchis i trata en el Maleno es queda com el Jesús Nazareno”.

Sanchis era el pare del Sanchis Mira i el Maleno un tractant de cavalleries.

Ací diuen “tenir” i “venir” i no tindre ni vindre, mes diuen “ací” i no “aquí”.

Diuen “agarrant-s’ho” i no “agarrant-s’heu”.

10

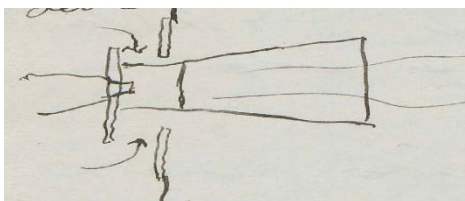
El senyor Picó me parla de cremadors més menuts per a fabricants xiquets. Cuines econòmiques, etc.

[Rafa] Planells me diu que les canals dels forns salpiquen i que la planxa que posen que no siga per a peixcar-la si no es fixa.

Parla també dels nanòmetres que siguen uniformes.

Diu Planells de posar una placa de refractari plena de forats damunt dels cremadors en les forradures.

Veure una manera de donar una gran quantitat d’aire adicional sens destapar les pastilles de les calderes. Veure el dibuix adjunt.

Il·lustració 16: dibuix de l'entrada d'aire de la caldera.

11

Eixim de Xixona cap a les sis. Picó em diu que un estudiant li va dir que Xixona significava “penya” i, efectivament, està clavada entre montanyes d’una manera tan rudent que no m’estranyaria.

Xixona= sisona, de sisó=bony.

Anem a Sent Joan i no trobem a un parroquià, Gasull Ramentol, que cercàvem.

- *Mutxamel*: al passar vegem que està en un gran pla, té horta, segurament regada del pantà de Tibi.
- *Tossal de Picó o de Manises*: el lloc és deliciós, ficat a la vista de la mar entre el cap de l'horta i la que fon albufereta, on trobarem murs de parament paregut al de l'Alcúdia d'Elig amb abundants restes romans. Hi han cimentacions de casilicis que pareixen banys i altres edificacions, al paréixer extramurs.
- *Campello*: està en un pantà amb hortes regades pel pantà de Tibi.
- *Altea*: està en un sòcol a vora mar. Fem nit ací, a la Fonda Ronda. A les cinc del matí ja no he pogut dormir del soroll del trànsit de la carretera.

12

Divendres, 13 de juliol de 1934

A les sis del dematí continuem viatge cap a Dénia.

Des del barranc de Munader (Altea) tirem una foto de l'Albir..

Més avant, abans del Mascarat, en tirem una altra Altea-Albir.

Cada volta que passe pel Mascarat²⁰⁹ i contemple el pas de l'antic camí que passava pel fons del barranc i pujava al collao em pareix més increïble. No es veu ni rastre. Les aigües han esborrat tota senyal. Els futurs no es creuran que per ací hagen pujat carruatges.

- *Calp*: ell per ell està assegut damunt d'un cabecet. Per ell no es pot dir que està en un fons. Pels alentorns, sí.
Calp= carp. Escarp-at. No sé fins quin punt puga meréixer tal nom. Escarpat no és en absolut. Poguera dir-se Calp el Calp al vell per relació a l'Ifac, i haure's produït un tresllat.
- *Benissa*: està en un alt, rodejat de foies fondes, més bé barrancades.
Benissa= Penissa= Penyissa²¹⁰?
- *Teulada*: està damunt d'una llometa. Pot ser que hi haja relació de significat entre Teulà i Benitatxell. Tatxell= Catxell= coberta, tapa, etca. És lo que hi ha dalt i teulà aiximateix. Amdós estan en posicions destacades.

²⁰⁹ Vegeu il·lustració 95 de l'ANNEX 4.

²¹⁰ Anys més tard, planteja la possibilitat que podria ésser *ben-issa* (ben enlairada, ben hissada).

- *Gata*²¹¹: a la fonda de “San Miguel”, Pepe Signes, l’amo, i Miquel Pedrós, que ha segut secretari de l’ajuntament, me diuen lo següent:

Valls de Leida i Carnero: pertanyen al terme municipal de Dénia mes estan a cosa de mijora de Gata. Es va pel camí de la Rana, que naix en el de Gata a Xàbia i mor en el que va de Jesús Pobre a Xàbia, i per allí són les valls: de Leida, de San Bartolomé, de Carnero. Allí són les casetes dels carneros i dels leides.

Hi ha allí el barranc del Ros am un pantano que rep el nom de pantano de Ros (diu que no és per cognom). Més avall, el barranc pren el nom de barranc de Maimó, on hi ha un pont que es diu lo mateix. Este barranc va al riu de Gorgos, abans de Xàbia.

Diu que en Dénia em donaria dats un jove que li diuen “Quiquet l’aguasil” i Agostí Montagut.

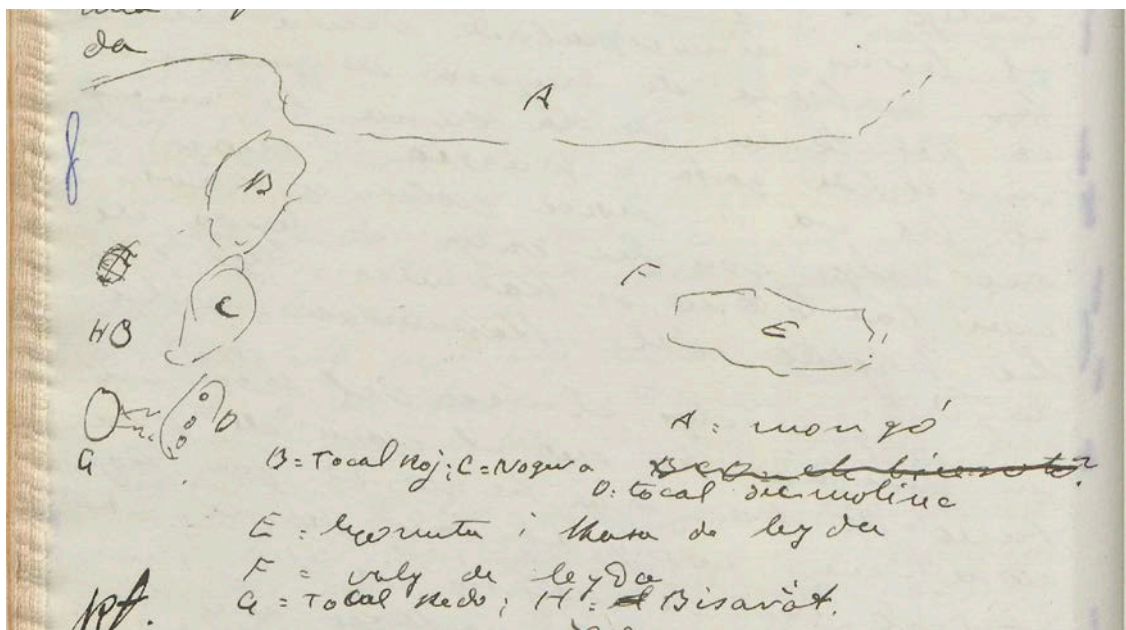
No ha ouit parlar mai d’haure’s trobat restes de població en la dita vall de Leida. L’apell Leida és una sola família i poc nombrosa. “Leida” és el cognom i “Carnero” el malnom.

Les valls de Leida: de les dues maneres ho ha ogut dir: vall i valls.

Un llaurador anònim²¹² ens acompanya en l’aut. El camí és molt dolent. La vall està en un fons i romp en una llometa on és la Casa de Leida.

²¹¹ Gata de Gorgos, poble de la Marina Alta.

²¹² En el seu treball de camp, NP es relacionava amb llauradors, caçadors, llenyataires i gent de tota mena per tal de recollir-ne informació. Podeu veure el testimoni d’Ampa Gómez Senent al documental *El somni de Nicolau Primitiu*, al minut 13:30: <https://www.youtube.com/watch?v=4VQahCI1ZCs&t=813s>.

Il·lustració 17: dibuix-mapa de les valls de Leida.

A: Mongó

B: tosal Roig

C: Noguera

D: tosal dels Molins

E: llometa i Casa de Leida

F: vall de Leida

G: tosal Redó

H: Bisarot

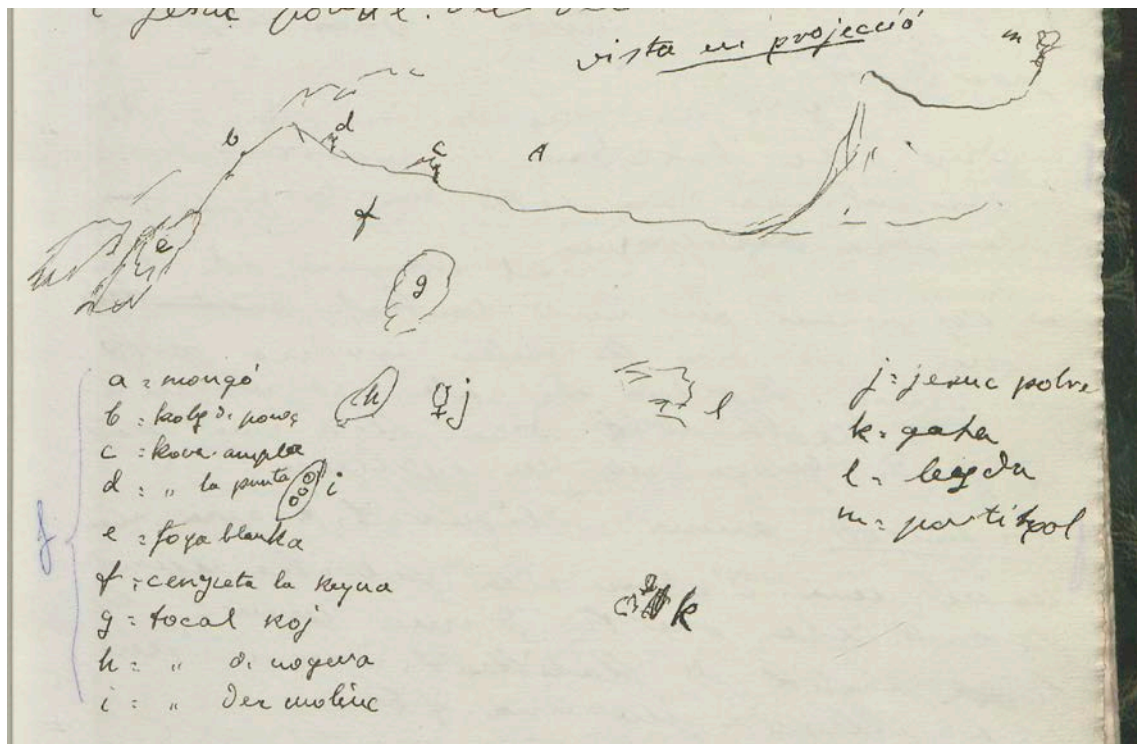
15

Jesús Pobre: anem a Jesús Pobre per un mal camí. Trobem a dos llauradors: sogre i gendre, que són de Jesús Pobre. El sogre, Josep Noguera Fornés, molt amable.

Pugem al Tossal Roig. Està tot molt treballat de vinya, terreny triàsic am terra d'alfar, d'on li pervé el nom. Des d'ací es veu com les valls de Leida i Carnero que es diuen, segons el Noguera, de San Bartolomé, van a parar al Gorgos. Des d'ací es veu la mar de Xàbia i l'illa de Portitxol. Diu que des de la mar es veu tota esta vall i Jesús Pobre. Des d'este es veu la mar.

176

Vista en projecció:

Il·lustració 18: vista del Montgó i cadascun dels llocs dels voltants, de la carena i la vessant.

A: Mongó

B: coll de Pous

C: cova Ampla

D: cova la Punta

E: foia Blanca

F: senyeta la Reina

G: Tossal roig

H: Tossal de Noguera

I: Tossal dels Molins

J: Jesús Pobre

K: Gata

L: Leida

M: Portitxol

Per la part de Dénia no es pot vore la vall de Leida ni una ciutat que hi haguera.

Diu Den-ia i Sen-ia i Sen-ieta.

Diu que Leida està per la divisòria de Dénia-Xàbia.

Coll de Pous es diu per uns pous que hi havien per als ramats, car per est coll passa la vereda que es continua per l'assagador de Cabanyes. Esta vereda és la que va per voramar a Cullera i Puçol. Cap al cim passa pel Corral Roig, al peu del Tossal Roig. Est corral diu que diuen que no es nomena així pel color del terreny, ans pels “rojos d'Ondara”, que eren els amos. La vereda passa després per les basses on hi han unes fonts que servixen per a abeurar els ramats i després per Leida va cap al Portijol.

Hi ha una vereda en Xàbia que es diu dels castellans, i pareix que va a empalmar am esta.

A l'abaixar del Tossal Roig, passem per uns bancals erms i me diu que estan aixina perquè són d'una fadrina de Gata, i al preguntar-li si té molta edat diu que “en una càrrega de llenya no la couen”²¹³.

Bisarot: anem a Bisarot. Hi havia unes cases i una d'elles està fabricada aprofitant els els restes d'uns murs i forn antic de Calicant. Deuria ésser una alqueria moruna.

16

Jesús Pobre, església, el rector, en Vicent Borrell Català, molt amable, resulta tio de Josep Mulet²¹⁴, de Gata. Ell ho és tamé, i amic de Nicolau i de Senent²¹⁵. Ja és molt ancià. M'ensenya l'església, que per a mi té poc de particular²¹⁶.

Me parla del convent i em presenta a l'amo del convent, en Josep Joaquim Garcia. Tamé amable, m'ensenya lo poc que hi resta. Tots dos m'inviten a dinar i no puc acceptar. Romanc en tornar altra vegada. El senyor Garcia em diu que quan torne m'acompanyarà pel Mongó

²¹³ Vol dir que és molt vella.

²¹⁴ Veure carta 5 de l'ANNEX 3, que envia Josep Mulet a Nicolau Primitiu el 26 de juny de 1934, en la qual tracta el tema dels noms d'aquesta zona.

²¹⁵ Joan Josep Senent Ibáñez era el cunyat de Nicolau Primitiu, i qui l'encomanà la passió per l'arqueologia durant la dècada dels anys vint. De fet, l'any 1927, Senent és proposat per la Junta Tècnica del Laboratori d'Arqueologia de la Universitat de València com a acadèmic corresponent per Alacant de la Real Academia de la Historia.

²¹⁶ Vegeu la foto que fa Nicolau Primitiu de l'església de Jesús Pobre a la il·lustració 78 de l'ANNEX 4.

i m'ensenyarà les muralles que cita *Chabàs*²¹⁷, de pedra seca, no hi ha algeps i em preocupa com s'abastirien d'auia.

He romàs alamon satisfet del recibiment. El rector, en Vicent Borrell, em dedica una “Novena...”, de la que és autor.

17

Gata. Josep Mulet Borrell. El visite i me rep molt bé. És bastant regular d'estatura i prim. Fill de Gata i casat am una leida. Té alguns trossets en la dita vall.

Esta vesprada m'acompanyarà.

Me diu que per a acompanyar-me al Mongó havia pensat amb en Joaquim Garcia, de Jesús Pobre, és a dir, el mateix que me s'ha ofert.

18

Jesús Pobre: recorde que el Josep Noguera Fornés m'ha dit que les aigües d'Ebo van a parar al riu Girona o de Verger.

Diu que quan són molts en una casa diuen “com cau la bacona d'Ebo”. Diuen “a Ebo” i no “a l'Ebo”.

19

Josep Mulet Borrell. Gata: me diu que ací hi han uns que els diuen de malnom “biserots”, i que no tenen gens de terra en “els Biserots”. Diu que “els Biserots” era el pas més curt per a passar de Gata a Dénia, i dels Biserots anaven pel Coll de Pous.

Ací diuen “a Gata” i no “en Gata”.

Me diu que Josep Riera Mas [és] condeixible seu i mestre de vall d'Ebo i fill de Laguar²¹⁸.

Em presenta a en Josep Peretó Llorenç, fill de Tormos i mestre interí de Gata.

Gata antiga està en un clot a la vora del riu, tan a la vora que ho eixampla per ací. Gata=cata.

²¹⁷ Es refereix al canonge Roc Chabàs (1844-1912), que fou un erudit valencià i arxiver de la catedral de València. Publicà llibres d'investigació relacionats amb la història local, jurídica, eclesiàstica i literària. Per a més informació, vegeu Rodrigo 1996.

²¹⁸ Es refereix a la Vall de Laguar, un paratge natural de la Marina Alta compost pels nuclis de Benimaurell, Campell, Fleix i Fontilles.

Diuen *ací*- alguns diuen *aquí*- *tindrer, vindrer, bestreta, antiu*.

Al mestre se li escapen molts “aquí” sens adonar-se’n. Diu “als valls” per “els valls”.

M’ensenyen la població antiga que està a la vora i em decline cap al riu.

D’Altea diuen “*Altea, nunca te vea. Mar sin pescado, monte sin leña, hombre sin crianza i mujeres sinvergüenzas*”.

De Teulada: “Teulà, ni palla ni gra; ni mula ni matxo que valga un patxo”.

I de Gata: “de Gata el que no mossega, arrapa” i “délalo, que de Gata ve”.

Conten que una volta els de Xaló robaren a la duquesa d’Almodóvar, que estava a Gata, i el modisme diu que és “de Xaló, que de Gata ve” (de robar).

Diuen “catso...²¹⁹!” i “que catso...!” Els més vells diuen “aida-li” per “ajuda-li”, que diuen els jóvens.

Ací existix la superstició de les serps que mamen²²⁰, mes no de les barbudes.

“No me n’aone” per “no me n’adone”; “no me’n recorde”.

Diuen “culcerut” al rest o “solatge”, que hi roman després d’escaldar la pansa, com els grans desfets o demés residu.

²¹⁹ *Capso!* és una de les interjeccions més característiques de l’àrea central de la Marina Alta. Segons Vicent Beltran Calvo (2011: 101) la forma “pren les variants fonètiques [ˈkapsɔ] o [ˈkatsɔ] (Ga, Nou, Ped, Xàb) –i al Poble Nou també [ˈkaksɔ]– i coincideix amb el mallorquí. Segons es desprén de les paraules que llegim al DCVB, que de catso remet a capso, aquesta darrera forma s’usa [a Mallorca] *entre gent vella per expressar admiració o altre sentiment vehement*”. Beltran també inclou l’explicació que dona el DECat (s.v. *cap*), que “considera infundada la localització a Catalunya i València que dona el DCVB [i] no descarta la possibilitat que es tracte d’una recialla mossàrab” (*Ibidem*). Però el que realment ens ha semblat més interessant ha sigut l’aportació que inclou a peu de pàgina: “recorde que el sociòleg valencià Eduard Mira, que havia sentit aquesta interjecció a Xàbia, intentant establir connexions marítimes entre la Marina Alta i Itàlia, em suggeria la possibilitat que s’hagués pres de l’italià *cazzo* ‘penis’ (compareu amb *verga!*). Des del meu parer, considere més encertada aquesta hipòtesi que no pas la que apunta la possibilitat que s’haja pogut formar a partir de processos derivatius propis” (*Ibidem*). D’altra banda, Joaquim Martí (2006: 163) apunta que “potser té alguna relació amb *caratso!*, variant eufèmica de *carall!*”.

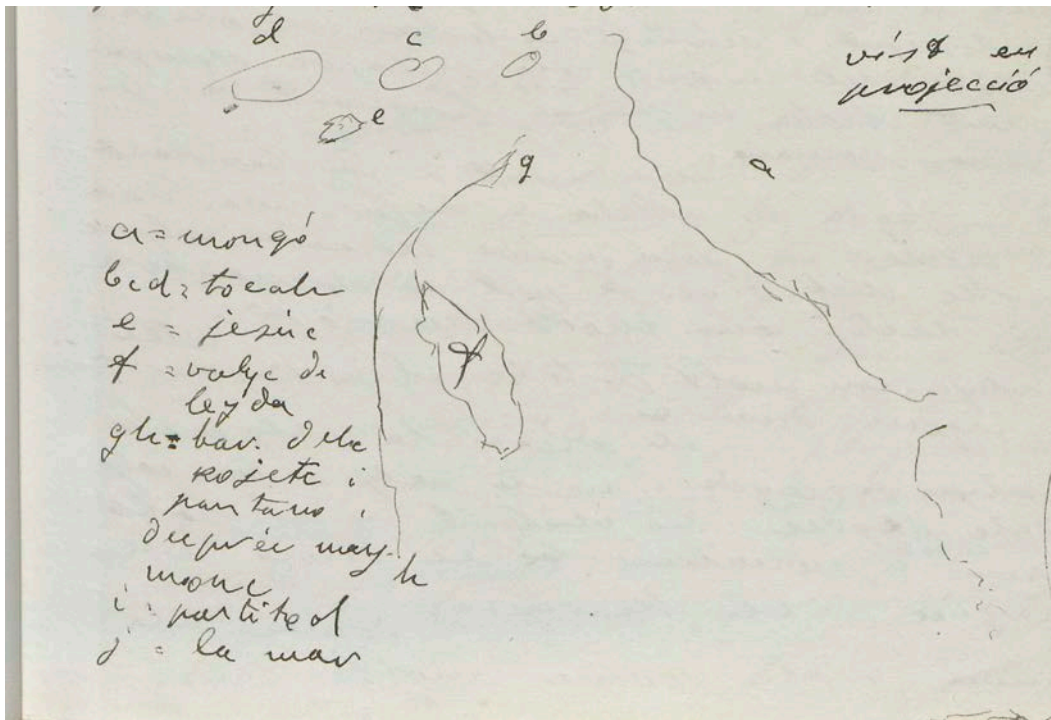
²²⁰ En aquest sentit, és curiós el que diuen Alcover i Moll en cercar-hi la paraula *serp*: “Són moltíssims els que creuen que les serps són tan afectades de beure llet, que van a mamar als pits de les dones adormides, i també que, sentint l’olor de la llet d’un infant que mama, li entren per la boca; diu que hi entren de reculons, ficant-hi primer la cua i fent-se endins fins a quedar amb la boca ran de la gargamella del nen, i tota la llet que aquest xucla, va a parar a la boca de la serp, de manera que la criatura s’amagreu i arriba a morir-se de fam si la gent no s’adona que hi ha la serp i no la’n treu. Per treure-la, escalfen llet dins una caldera, i quan aquesta fa bavor, posen l’infant peus per amunt i cap per avall sobre la caldera, i la serp, en sentir l’olor de la llet calenta, surt i cau dins la caldera. També es diu que les serps mamen la llet de les vaques, cabres i altres animals; quan un nadó es decandeix, tot seguit hi ha la sospita de si hi haurà alguna serp que li begui la llet (Catalana, ii, 139)” (DCVB).

“Piular” diuen a cridar els fadrins a les xiques, dissimulant la veu posant-se la mà davant de la boca.

20

Valls de Leida: trobem a Miquel Bolufer, leida que ens dona dats.

Vist en projecció

Il·lustració 19: nou dibuix de les valls de Leida.

A: Mongó

B, C, D: tossals

E: Jesús

F: vall de Leida

G, H: barranc dels Rogets i Pantano, després Maimons.

H: mont Maimons

I: Portitxol

J: la mar

Esta llima és la que es diu “cases de Lleida”, mes tot global es diu bé valls de Lleida; mes cap al Mongó, separat per el camí de les valls, estan les valls de Carnero.

Pareix ésser que una rama femenina degué emparentar amb els Carnero (malnom).

Esta llima, que no té nom propi, dividix la vall en dos. Cap al Mongó estan les valls i, per la part de Gata, les hortetes, secanets, maimons. Quan plou hi han auiamolls als maimons.

Des d'esta llima es veu la mar des del Portitxol fins la caleta.

Este planet és terra blanca tot. Baix pinyonat. L'he reconegut i estranye en trobar absolutament res. Mirant els ribassos rònegament trobe, en un, un fragment de *tegula* romana.

Havem anat a un bancalet d'un leida, que acaba de desfer una cata i roblir un pou. A penes romanen alguns pocs rests. Dins de poc no romandrà ni rastre. Som molt curiosos.

Estes valls són molt fèrtils al paréixer, i segons diuen.

Es diuen la vall o les valls de Lleida i no la vall o les valls dels Leides. I no obstant en el poble, per a nomenar-los, es diuen els leides i els carneros.

Diuen “alamon” i els jóvens “molts”.

21

Maimons: a l'est- sud-est, que hi ha com maimons, havem trobat unes restes romans.

Resulta que la llima de les valls de Lleida està compresa pels pouets del Ros i dels Maimons.

La impressió final que les investigacions m'han donat són les següents:

- a) La llima de les cases de Lleida, a les valls de Lleida, crec que no contingueren mai nenguna ciutat.

- b) Si haguera estat ací Ilerda, esta no s'haguera vist des de l'*Alebus*²²¹, si aquest era el Girona²²².
- c) Si haguera estat ací Ilerda hi havia que pensar que el periple prengué el Gorgos²²³ per l'*Alebus*, cosa no estranya quan [il·legible] en el seu mapa i fa anar les aigües d'Ebo al dit riu.
- d) Ilerda no es voria des del Gorgos si haguera estat a Leida.
- e) Les aigües d'Ebo van al Girona
- f) Éssent el Girona l'*Alebus*, Ilerda no podia estar en Leida i hi ha que cercar-la per Verger-Pego-Oliva.

De moment hi ha que desistir del bitopònim Leida-Ilerda i cercar esta després de Dénia.

Ha segut un gran desencant la investigació de hui a les valls de Leida. No obstant, d'haure resultat una estació arqueològica ibèrica, ens complicava el problema d'*Alebus*.

22

Dissabte, 14 de juliol de 1934

- Au! Au!

És una interjecció imperativa am la que es despedix a u, am energia, quan no es diu de broma. Ordinàriament, mentre s'exclama "au! Au!" am la mà dreta plana i sens menejar el braç. Per lo regular es fa un moviment de palmito, menejant de dreta a esquerra les puntes dels dits formant eix la munyica.

Au es l'arrel de l'auia i l'actitud del qui exclama és la de donar-li l'auia corrent. És, doncs, l'auia corrent.

²²¹ Convé recordar que la majoria d'excursions de Nicolau Primitiu tenien com a fi la interpretació d'alguns llocs i el nom d'alguns topònims a partir del poema llatí *Ora Marítima*, de Ruf Fest Avié, escrit al segle IV aC, que prendrà com a base per a explicar la prehistòria ibèrica del País Valencià des d'un punt de vista romàntic, tal com va fer Prat de la Riba anys abans. La seua intenció era la d'enaltir l'antiguitat de la seua terra, amb més passió que resultats, cosa que serà una constant en la seua obra tant publicada com inèdita. Del present topònim, Climent (2008: 674) afirma: "Nicolau Primitiu s'hi fixa en un altre punt de la costa citat per Avienus, l'*Alebus amnis*, és a dir, el riu *Alebus*. A partir de la narració de l'autor llatí, l'estudiós valencià va seguint minuciosament els diversos topònims que hi apareixen. De fet, Nicolau Primitiu havia dedicat, tal com reconeix, més de vint anys a l'estudi d'aquesta obra, encara que no de forma continuada. Tant és així que 'en este tiempo hemos recorrido gran parte de las costas del antiguo Reino de Valencia y hasta Tarragona y otras partes, en coche y a pie, circunscribiéndonos, por fin, por lo pesado de la investigación, a las costas regnícolas valencianas'. Pel que fa al topònim que ens ocupa, *Alebus*, Nicolau Primitiu pensa que 'podría tener aglutinado un prefijo *al*, artículo supuesto por muchos como forzosamente arábigo, y separado el cual, deja aparecer *Ebus*, o sea, al río de Ebo, valle superior del río Alvercher o Girona, que desemboca en el mar poco después de Denia, hacia el Norte de esta misma Ciudad, debiendo, según creemos, encontrarse el río Canus entre el *Alebus* o Girona y el Júcar".

²²² Es refereix al riu Girona.

²²³ Es refereix al riu Gorgos, anomenat en alguns punts riu de Xaló o riu de Castells.

Em vaig fixar a Gata que una dona llauradora fea els diminutius *-et* oberts *-èt*. Als hòmens no els vaig notar tal cosa. Ja he notat a altra banda que les dones parlen de manera més musical.

Dimecres, 18 de juliol de 1934

Lloret de Mar (Catalunya), Platja de la Boadella.

Dijous, 19 de juliol

Ixc de viatge en l'aut i am Pere²²⁴. Passe per Sueca i Cullera per assumptes de negoci. He de tornar a Cullera cap a les sis de la vesprada.

Jeresa. L'arxiu de l'ajuntament està revolt; no pareix haure gran cosa, segons em diu l'oficial de secretaria.

El poble està al fons de muntanyes en una vall i al costat del barranc del molí, que passa pel mig del poble. La font que diuen del molí naix a cosa d'una mig hora del poble, barranc amunt; i d'ella reguen, mou un molí i beu el poble. Es veu que en l'antiguetat l'auia aniria pel barranc.

Ací no diuen mes que "barranc" i ve del Mondúver.

Segueixen els apèndixs fins 1924. Deu haure en l'arxiu més documentació interessant. El secretari es veu que és castellà o xurro.

Les hores d'oficina són de huit a tretze. Per la vesprada diu que fa massa calor.

Pareix que pel poble passen dos barrancs.

Seguim viatge cap a Gandia, on dinem a la Fonda del "Comercio", a la carretera d'Oliva.

²²⁴ Es refereix a Pedro Lizondo Arcusa. Segons Climent (2010: 32) "treballava com a carreter en l'empresa de Nicolau Primitiu, qui, més avant, el va fer el seu xofer fins que es jubilà". D'ací en avant apareix com a "Pere" o "Pedro".

He visitat l'Alqueria de la Condesa, i passat a Piles.

29

Platja de Piles. M'acompanya el fill del secretari.

Uns peixcadors me diuen que la gola del Molí Vell li diuen gola Negra, i no coneixen més cap al mar, i després cap ací ve la gola de la séquia Vedat, i després la gola de l'Auia Blanca. No sap si és el riu de Gallinera i després ve Pulpí, caseriu de la Platja d'Oliva. Després ve la gola, després vall ample i després la séquia del Molí o barranc de Palmera. Després la Platja de Piles i el riuet de Piles. Després ve un riuet d'escorrenties, després ve la de Miramar, després l'estanyet de Guardamar i després el riu de Gandia. No li diuen Serpis.

No coneixen ningun lloc que es diga Lleida.

Torre de Piles, a la platja. F. 8 iz, f. 1 j a²²⁵. Fabricada al segle XVIIÉ.

30

Dimarts, 24 de juliol de 1934

Ens diu en Joan Boix, arxiver de l'ajuntament de València, que el caseriu de la Platja d'Oliva que en Piles ens digueren que es deia Polpi, es deu dir Paupi, i és un record d'un bisavi de la seua muller.

Diu que un avi d'ella tenia una caseta a la platja, essent asoles en aquell temps de bandits, i que tractant-se de fer una casa-quarter per als carabiners, els va cedir el terreny per a edificar-la a canvi de que es rotulara "de Pau Pi", que era el nom de son Pare.

Hi haurà que averiguar si això és aixina o si ha segut una explicació posterior a la vista del nom "Polpi". És estrany que el poble haja canviat el nom de Pau per Pol, sent així que ací està viva la paraula "Pau" i ha transcorregut tan repoc de temps.

31

Estem organisant els Jocs Florals²²⁶ i ja tinc ganes de que passen.

²²⁵ Referència de la fotografia. Vegeu il·lustracions 86 i 87 de l'ANNEX 4.

²²⁶ La 54ena edició dels Jocs Florals de l'entitat valencianista Lo Rat Penat es va portar a terme el 31 de juliol de l'any 1934. Nicolau Primitiu hi va participar activament com a president de la institució, no només pronunciant el discurs de presentació a la regina (ANNEX 1, document 3) sinó també en l'organització de l'esdeveniment. Entre altres coses, va demanar a Gaetà Huguet que fos mantenedor (com es pot veure a la carta 3 de l'ANNEX 3, del 2 de març de 1934) i, davant de la seua negativa, intentà convèncer Sánchez Gozalbo,

Esta vesprada diré unes paraules a l'homenatge a Cebrian Mezquita al saló de l'ajuntament²²⁷.

32

Divendres, 27 de juliol de 1934

Banquet el dia de Sant Jaume per la semana cultural, banquet esta nit organitzat per la Protectora de l'Ensenyança Valenciana²²⁸, banquet el dumenge per l'acabament dels Jocs Florals²²⁹. Són massa banquets.

Hui havem anat a la caixa d'estalvis per a facilitar a la Junta per la inauguració de les llibretes d'imposició.

A pesar d'haver quedat l'empresa del teatre 16 palcs, resulta que després d'haver satisfet a tots els que me n'han demanat encara en sobren tres o quatre. Tamé sobren almon d'entrades. No veig entusiasme.

33

Dissabte, 28 de juliol de 1934

Després d'acabar amb la distribució de palcs a Lo Rat Penat, que és u dels usos dels presidents, vaig agafar un taxi per a acudir al sopar de la Protectora de l'Ensenyança, que era al Restaurant Nàutic, segons resava la lletra missiva que m'enviaven (no sé per què posen "restaurant" per compte de "club", sent així que amdues són paraules estrangeres).

Al "club nàutic" no hi havia nengú, i me'n vaig tornar.

que acceptà finalment el càrrec (carta 6, del 19 de juny de 1934, ANNEX 3). De fet, Gozalbo li demana, en la carta 11 de l'ANNEX 3, una treballs originals presentats a concurs. De la mateixa manera, nomena Eduard Martínez Ferrando membre del jurat del certamen (carta 8 de l'ANNEX 3, del 7 de juliol de 1934).

²²⁷ Discurs íntegre al document 1 de l'ANNEX 1, que té com a títol "Sessió de patriòtic homenatge a Cebrian Mezquita". Vegeu foto de l'homenatge a la il·lustració 88 de l'ANNEX 4.

²²⁸ L'Associació Protectora d'Ensenyança Valenciana fou una associació cultural valencianista fundada l'any 1934 per Carles Salvador i Gimeno. Tot i que aquest autor ja va proposar la idea durant la dècada dels anys vint, la dictadura de Primo de Rivera va impedir que es portés a terme. Així, el 7 de febrer de 1934, amb el suport del Centre d'Actuació Valencianista i de persones molt implicades en el món intel·lectual valencianista del moment (Gaietà Huguet, Enric Valor, Emili Beüt, Enric Soler i Godes, etc.) es va constituir la junta de govern i, a partir d'aquest moment, s'hi portaren a terme nombroses iniciatives. Per a més informació, vegeu Pellicer 2003. Vegeu també la carta 9 de l'ANNEX 3, que és la que envia el president de l'Associació a Nicolau Primitiu, en la qual el convida a l'acte.

²²⁹ Els Jocs Florals es cloïen amb la inauguració de la II Jornada Poètica a Lo Rat Penat, en què el patrici feu un discurs dedicat als poetes i les poetes que s'hi congregaren junt amb la resta de ratpenatistes (vegeu document 2 de l'ANNEX 1).

Com la broma m'havia costat cinc pessetoles de taxi, me'n torní a peu fins el tranvia i el regrés me'n va costar vint cèntims, i el sopar dues pessetes, total 7'20. I com que el sopar de la "protectora..." era de 16'50, me n'estalvií 9'30.

És car el valencianisme, i pareix que no!

La nit era clara i calma. No es menejava una fulleta sens la voluntat del vent, que era alicant totalment.

34

Ha aparegut una nova revista valenciana, és a dir, una revista: *La República de les Lletres*²³⁰. Estant ficats en ella "els set", entre els qui es compten: Eduard Martínez Ferrando, Miquel Duran de València, Salvador Donderis, Enric Navarro Borràs...

Apareix en ella la monomania de Catalunya, i a València se la nomena "sud-Catalunya", i Alomar²³¹ afirma que negar que som descendents dels conqueridors catalans és "incultura, fervor i ovació".

Confesse que pertanyc a la colla dels obstinats, incults i torpes.

35

Dilluns, 31 de juliol de 1934

El banquet d'ahir a la regina, poeta i mantenedor va ésser molt concorrit. Uns 40 comensals. La regina, Amparito Sartú²³², va resultar literata, puix que ens va llegir unes quartelles correctes.

36

²³⁰ *La República de les Lletres* va ser promoguda per Miquel Duran de València i dirigida per Enric Navarro Borràs, ambdós escriptors i coneguts personatges valencianistes. Era una publicació mensual valencianista d'esquerres que va crear, paral·lelament, una editorial. En paraules de Francesc Martínez Sanchis, "va suposar un pas decisiu en el procés de normalització cultural iniciat set anys abans per Taula". (2016: 31). (Sanchis, 2016). Per la seua banda, Eduard Martínez Ferrando (1883-1935) fou un escriptor valencià de caràcter marcadament catalanista, que també en va formar part, igual que Salvador Donderis, també col·laborador del valencianisme cultural d'aleshores. Per a copsar el seu vessant catalanòfil, vegeu la carta 2 de l'ANNEX 3.

²³¹ Gabriel Alomar (1873-1941) fou un escriptor mallorquí molt vinculat amb el moviment català del modernisme i amb les activitats de l'esquerra catalana de principis del segle XX. Va publicar llibres de poesia, com *La columna de foc* (1911); de prosa, com bé *Un poble que's mor* (1904); i nombroses obres de crítica literària i assaig, com *El futurisme* (1905), *Liberalisme i catalanisme* (1908), *Catalanisme socialista* (1910) o *La política idealista* (1923). En el moment en què Nicolau Primitiu escriu aqueixes ratlles, Alomar acabava de cloure una etapa com a ambaixador de la Segona República Espanyola a Itàlia.

²³² Es refereix a Maria dels Desamparats Sarthou i Storrer, LIVena regina dels Jocs Florals de Lo Rat Penat (podem veure una carta d'agraïment de la jove al patrici a la carta 12 de l'ANNEX 3), precedida per la mateixa filla de don Nicolau, Toneta-Francesca Gómez Senent, que va esdevindre regina del certamen un any abans, el 1933.

En Vicent Pelufo²³³ d'Alzira m'envià vint pessetes per al Rat Penat i jo bé vaig pagar huit.
Tamé a O. Marc, el repuixador, per una senyereta i una joia de llauradora li paguí 100 ptes.
5000 fitxes.....ptes. 27.

37

Alguns ([Josep] Monmeneu, [Ricard] Sanmartín) i altres es sorprenen de que jo diga i parle del president que m'ha de substituir, i diuen que si me'n vaig, el Rat Penat es mor. Açò no deixa d'ésser una manera d'afalagar la vanitat de u, sens més conseqüències.

És necessari que es previngam en contra d'aquests cants de sirena i que preparem el terreny per a deixar la presidència a son degut.

Si nosatres continuàrem, perdríem el temps miserablement, car havem perdut més d'un any dels nostres projectes.

Les juntes (l'anterior i aquesta) s'han mostrat insensibles als nostres plans, car al presentar-los no hac trobat caliu ni defensors, i al retirar-los no hac trobat qui els remembrara i els posara sus el tapet.

Jo hac fracassat a l'intent de portar a la pràctica els meus projectes, encara que no hac fracassat en aquests pel fet de no haure'ls pogut practicar.

La Junta i jo estem divorciats, car mentres jo tinc un concepte de Lo Rat Penat curiós i transcendental, aquella no li dona importància a res i no li interessa mes que passar el bienni de la millor manera possible, calfant-se lo menys la testa; quan no, com alguns (Pròsper, entre ells²³⁴) que li agrada ésser de la Junta per les ventatges escasses que puga reportar-li la mateixa.

La junta o és inconscient, en qual cas és un obstacle per a la marxa i transformació de la societat, o, deliberadament, és oposta als meus projectes i ni en un ni en altre cas puc continuar a la presidència; car, rònegament, podria fer lo que tinc ara: servir uns Jocs Florals o organisar unes jornades de renaixença dijous clàssic i altres coses accessòries, que qualsevol de bona voluntat pot portar a la pràctica.

²³³ Vicent Pelufo Cort (1868-1936), prevere, fou arxiver de l'Arxiu Municipal d'Alzira.

²³⁴ Ferran Pròsper era un dels vocals de la Junta de Govern de 1934 de Lo Rat Penat.

El fracàs per a mi està al futur si continue a la presidència, puix que demostraria acceptar el punt de mira dels demés. Els qui esperen de mi es desenganyarien alafí i jo hauria segut còmplice d'una situació que repudie.

Abans dels Jocs Florals de 1933 pensava haure presentat a una junta general una reforma d'estatuts que m'haguera permés reformar el cartell i emprendre una activa propaganda en tots sentits. Presentada la proposta a la junta, Vila Cabanes²³⁵ entengué que no era necessari, que devia estudiar-se, etca. I jo vaig retirar la proposta quelcom disgustat per a presentar-la en millor ocasió. S'havia perdut un any de cartells i d'organissació.

Després de l'èxit de les primeres Jornades de Renaixença²³⁶ entenguí que el camp estaria més abonat, i vaig presentar la reforma quelcom ampliada alafí de que la nova junta ja estaguera constituïda segons el meu pla. Tinguí pitjor sort que l'altra volta car no solament es va oposar al nou pla, sinós que, sentint-se a la seua vegada reformador, va presentar una contraproposta que no tan sols desfigurava lo que havia presentat, sinós lo poc que d'anterior havia fet la junta am la seua permissivitat es va fer solidària de Vila i jo me vaig veure obligat a retirar la proposta. Pensí dimitir.

A la nova junta vaig presentar les bases d'un nou cartell. Pareix que tots estaven d'acord en que allò estava molt ben estudiat, mes al fons tot era pura hipocresia. Diguí que per a implantar el nou cartell eren necessàries noves normes, i presentades aquestes foren de nou rebutjades pel Vila, l'home de la sonrisa a flor de llavi i la daga a la mà, i la Junta novament es va fer solidària.

La junta devia haure comprés que d'aquella acció eixia el president dimitit, i allí ho vaig fer d'una manera irrevocable; mes la junta, inconscient dels seus actes ni de la seua missió, em va pregar reiteradament que la retirara, i la vaig retirar per a esquivar escàndol i no mai poder donar motiu causar perjuí a Lo Rat Penat per la meua causa, així com tamé no deixar en mal al senyor Sarthou, sots president, al qui li havia compromés la filla per a regina LIVena.

Soc, per lo tant, un president fracassat i dimitit, i en manera alguna dec continuar.

Al senyor Sarthou no pareix que li desagrade la idea de substituir-me.

²³⁵ Josep J. Vila Cabanes ostentava el càrrec de tresorer en la Junta de Govern de 1934 de Lo Rat Penat.

²³⁶ Fou una de les iniciatives dutes a terme per Nicolau Primitiu durant la presidència de Lo Rat Penat, que traspuaven un intens patriotisme. Tal com diu al text, la primera edició d'aquestes jornades fou més intensa que l'any següent, que es limità a dos homenatges i alguna cosa més.

Ahir estiguérem am molts individus de la Junta de Govern a visitar la regina, a petició de la mateixa. Hagué convit, es llegiren poesies i jo vaig llegir unes quartelles.

39

Després del molí de Montagut²³⁷ d'Alzira hac anat a l'arxiu del seu ajuntament, on hac conversat am [Vicent] Pelufo, que hau arreglat l'arxiu alamon de bé.

40

Massarrojos

Una nesga: una gaia. Un vestit “a necges” és lo mateix que “a gaies”.

Pemaria: per Pepa Maria.

El camp de les onze: perquè té onze fanecades.

Celèbre: per cèlebre

41

Al taller s'està preparant un conflicte ja fa temps i estem procurant resoldre'l i no fem més que ajornar-lo.

Resulta que a les seccions del ferro tenim massa personal. Aquest va augmentant en edat i vol més jornal i, com no se'n va nengú ni és lícit despatxar-lo, les nòmines van augmentant més de lo que permet la possibilitat i s'encarix el producte.

Ademés, al pujar el jornal pugem de categoria i hi ha que admetre personal d'inferior categoria per a aprenents, i ab açò s'agreuja més el conflicte.

El personal antic se n'adona d'açò i s'avé a raonaments, mes la jovenalla capitanejada per “Socarrim” i Bort pareix que han anat al jurat mixte i tot.

Hac ordenat que es pugem el jornal a tots, i quan ja no pugam més intentarem despedir el personal sobrant, si mos deixen.

Hi ha que advertir que “Socarrim” i Bort són dos recomanats.

²³⁷ Es refereix a Francesc Montagut, un client del patrici a qui anava a visitar sovint.

La culpa principal d'açò la té el promulgar lleis que no es poden complir per ésser la mort de la indústria, i mentres es pot cortejar-les, aquesta és defén, mes quan ve obligada a complir-se, s'arruïna; car roman sens treball perquè la producció s'encareix.

En el present cas nostre, el sistema porta l'encariment de la mà d'obra, i per lo tant l'encariment del producte i la disminució de les ventes. Agreuja la situació que el sistema implica la igualtat de l'obrer bo i el dolent, i lo mateix es paga al laboriós que al màndria, a l'intel·ligent que al torpe.

42

Dissabte, 4 d'agost de 1934

Del banc popular dels previsors del pervindre: 665,45

A ma muller²³⁸: 270,00

Menjar i beure: 282,00

Girs postals de llibres: 282,00

Regal de la regina LIII per a l'aula de poesia²³⁹: 26,00

2 cigars per a Doménec [Gómez Senent]: 2,00

Als xics: 36,00

A l'església: 2,00

43

Dilluns, 6 d'agost de 1934

Massarrojos.

Contemplant el panorama de l'horta des de la Lloma del Badall es pot veure bé com els significats dels topònims dels pobles s'acoblen perfectament a les poblacions:

Burjassot: porjassot, porjà. Porjs: lo que està damunt, que és damunt d'eixa lloma.

Godella: cotella, cota, cot. Que està en alt, ben visible, com una cota.

²³⁸ Es tracta d'Antònia Senent Ibáñez (Tonica), la dona de l'autor, que apareix citada d'aquesta manera al llarg del text.

²³⁹ Es refereix a un regal que fa la regina de l'any anterior, Toneta-Francesca Gómez i Senent, que era la filla de Nicolau Primitiu, a l'aula de poesia, una de les activitats de Lo Rat Penat.

Rocafort: que està en una roca dura a diferència de les demás, que ho són en tosca.

Massarrojos: vassarrojos, vas, vasa, bassa.

Moncada: mol-cata= molt fonda.

44

Dimarts, 7 d'agost de 1934

Pense anar a San Carles de la Ràpita i, a l'anar a prendre el tren, em trobe que han adelantat l'eixida i faç tard. Tinc que anar en el correu de la nit, que ix a les 22:30.

Passe dormint quasi tot el camí, despertant-me intranquil en quasi totes les estacions. La nit és fresqueta i tenim que tancar algunes de les finestretes.

De caixa per al viatge: 100,00.

Viatge a Vinaròs: 15,20

Sopar: 2,00

Cotxet: 1,00

Dormir: 2,00

A la Ràpita: 2,10

45

Dimecres, 8 d'agost de 1934

Vinaròs: a l'arribar a l'estació de Vinaròs, hi han uns carri-cotxes (dos) que seguiren als passatgers. El poble dista més d'un quart. Demane per a la fonda de Sen Pere i em senyala el cotxer el de l'esquerra.

Acte seguit puja una fadrina (molt coneguda del cotxer) que m'apega les cames. A la besllum que ix de l'estació es veu que és jove i prou ben pareguda. Una altra jove porta les maletes, mes la parella de la guàrdia civil la fa tornar a entrar a l'estació, on està prop de la mijora. És, segons diu, una reclamació del revisor.

Les dues es posen a parlar. La primera és de Vinaròs i la segon de València. Algunes vegades intervé el cotxer. La primera diu que va a casa "la Liria"; l'altra a casa "la Consuelo". Diuen que tot està mal. Parlen dels pobles on es pot fer faena i on no. No es poden traure més que

50 o 60 pessetes semanals. La segon diu que a Vinaròs guanyà una semana (una altra volta que va ésser-hi) set-centes pessetes.

-Sí que quedaria satisfeta- rosegà a un company groc, el rònc més.

-Més es quedaren ells- diu la segona am desenfadament.

La primera continua apretant-se. I no passa res.

Quan arribem a la fonda, jo baixe i elles segueixen. A la torre de l'església sonen tres badallades. Són les tres, l'hora tentadora. Silenci, foscor.

A les sis m'alce fins a prendre l'aut per a la Ràpita, que ix a les set.

- *Cèrvol* (e): rambla.
- *El Sénia*: riu que dividix València de Catalunya
- *L'Àngul*: diuen al que fa el camí a l'empalmar am el que ve d'Alcanà.
- *Alcana*(r): està en la darrera estribació del Muncià, tocant ja al pla- diuen "Alcanà" i escriuen Alcanar. No serà *alcanada*?
- *Els Alfacs*: fa goig veure el port dels Alfacs; aquesta gran encenada formada per una llengua de terra duta per l'Ebre i que apenes es divisa. Per la part de "La Benya", realment, pareix mar lliure.
- *La Ràpita*: està a vora mar entre Els Alfacs i el Muncià.

46

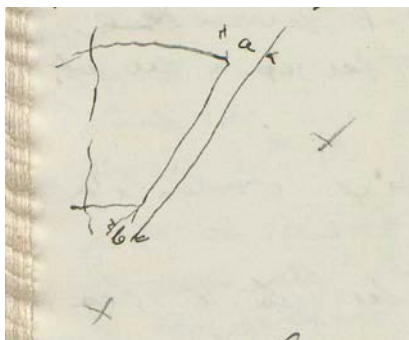
Sres. [il·legible] i Beltran.

La Ràpita.

Me rep el sr. Beltran (Lluc)²⁴⁰ molt amable.

Es tracta de les blanquejadores i me diu el moliner que els cons no treballen tots degut a que són massa cònics. Es degut, li dic, a que tenen poca entrà. El pas *a* deu ésser major que el *b*, i obrir-lo més fons que la part *b* treballa com la *a*.

²⁴⁰ Lluc Beltran i Flórez (Sant Carles de la Ràpita, 1911- Madrid, 1997) fou un advocat que escrigué *Els problemes de la banca catalana*, a la dècada dels anys trenta i d'altres, més avant. També col·laborà durant aquell període a la *Revista de Catalunya* i, posteriorment, es dedicà a la docència i arribà a ser catedràtic d'economia i finances.

Il·lustració 20: dibuix del con de la blanquejadora.

Tamé em parla de que tenen poques revolucions: 310-312, i que volguera que arribaren a 345-355, perquè ara diu que no passen més que uns 14-15 sacs, dependint de la classe d'arròs.

Els dic que a l'augmentar la marxa disminuiran de rendiment i em diuen que ells han notat que els seus escandalls són superiors als dels demés.

Per a tornejar els cons, enviar-los unes rodetes.

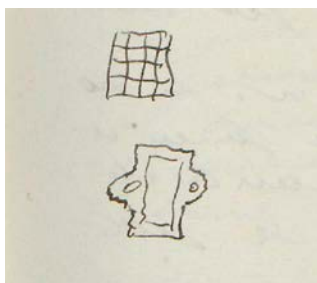
Posar coixinets a la part de dalt, al con primer de la dreta.

Augmentar les cinc polees motrius de les blanquejadores, enviar-los la mesura i els s'ho faran tornejar-ho al mateix lloc.

Dir les peces de la blanquejadora que han d'enviar al taller per a posar-li coixinets. Ho volen tindre posat al 15 de setembre.

Enviar a u per a posar l'endogat.

Teles per als caminals del con i que siga més forta i més clara. La volen ja tallada. L'actual és del número 10-11, mes per a la primera blanquejadora la volguera més clara. Tamé la volguera més forta.

Il·lustració 21: dibuix de la tela.

- 3 martellines
- 6 esclavons d'orelles de cadera de 25x25?

Am en Lluç Beltran -de la Lliga²⁴¹- parlem de la política catalana i de la desorientació que ha portat a Catalunya i als nacionalismes la conducta de l'esquerra. Amenaça l'autonomia. Hui són ja leió els qui estan decidits a tirar-se als braços dels partits centralistes.

La llei de contrac de conreu ha arruïnat a molta xiqueta burgesia.

Pararan alamon mal si no s'avenen uns i altres, que ho veig poc probable, car el nacionalisme de les esquerres de totes bandes més enllà dels segadors, les sardanes, les mongetes i els llonguets són sens pàtria que, alhora, i especialment al segle XIXé, al nom de la llibertat anaven levant totes les llibertats a les nacionalitats que ara, al veure com el poble engrossa les files dels patriotes nacionalistes i se'ls deixa, ells s'han fet més nacionalistes que nenguns.

Hui la moda mana que les dretes es facen unitàries i les esquerres descentralisadores; demà canviaran de postura. La qüestió és dividir-se.

Desdijuni i dinar: 5,70

Viatge a Tortosa: 2,00

Seguint cap a Amposta per la carretera, a l'arribar al quilòmetre 4.500, diríem que s'acaba el domini de la mola del Monsià i es divisa el Monsianell, vent-se els dos units per uns tret de llomes baixes. Dels quilòmetres 5 i 6 comença a disminuir la importància en altària del Monsià i el Monsianell que es veu un puig-campana. Va pareguent més alt als quilòmetres 7-8. No obstant, a certa distància, passada Amposta i des de l'esquerra de l'Ebre comença el Monsianell a confondre en la mola del Moncià.

Des la mar, emperò, no mai, crec, que es veu el Monsianell més alt que el Monsià.

²⁴¹ Es refereix a la Lliga Regionalista de Catalunya, el partit polític catalanista més important de principis del segle XX, a partir del qual es va crear la Mancomunitat de Catalunya. Vegeu Riquer i Permanyer 1977 i Carbó; Simbor 2005. Per a obtenir una visió sobre la relació d'aquest organisme polític amb la llengua catalana, consulteu Grau 2006.

En Lluç Beltran m'ha oferit un passeig des de la Ràpita fins les Salines de la Banya i ademés recórrer les velles salines reals. Molt interessant! Havem promés que escriuré durant el mes d'agost per a veure si un jorn podem fer eixe passeig. Així es podrem donar compte de la visió del Monsià i del Monsianell per l'autor del periple de l'*Ora marítima* i aitamé de l'existència de "Salauris"²⁴².

Esta degué trobar-se després de la visió del "mons guipse sellus" i abans de "Callipolis" i del seu lloc que, probablement, estaria a L'Ampolla.

"Salauris" a la dreta de l'Ebre i el lloc a l'esquerra?

Salauris= salaure= salobre. Estarà, segurament, a la barra antiga que va tancar el lloc que hui és el Delta de l'Ebre.

Si "Callipolis" és traducció d'ampolla o L'Ampolla tindrem "calli-polis", "am-polla" o "lam-polla" on "polis" pot prendre's per "polla" en qual cas "Calli"= bell si de traduir "am" o "lam". Ademés, hi hauria que estudiar l'emplaçament de la ciutat d'altres torres al costat d'un llac. Això pareix que abans de Tarragona no puga donar-se més que entre la Ràpita i Ampolla; o siga, que entre aquests dos lloc s'han de trobar "Salauris", el llac i "Callipolis". El llac i "Callipolis", junts.

"Salauris" i "Callipolis" tal volta estiguen convertides en montells, és a dir, dunes.

En Amposta prenim el trenet de Tortosa a la Cava. En Tortosa m'hostatge a l'Hotel de París, com sempre.

Visite alguns parroquians i acabe prompte. No sé ja què fer, si tornar-me'n esta nit a València, passant dues males nits, o romandre fins el ràpid de demà i faré una visita al museu municipal.

Tortosa: comparant am "riu torts" podem supondre que torto=tort és equivalent de "riu". Tal volta tamé *tortos* ens equivalga. Al qual cas *Tortosa* és equivalent a "vora de riu", o siga, "vora", i "ora" i "riba", etca. Tamé "torta" voldria dir lo mateix respecte a "tort" i respecte ad aquest "Tortosa", com "fangosa" respecte de *fang*, voldria dir que està junt el riu o que té riu.

²⁴² Salauris apareix en el vers 513 de l'*Ora Marítima*. Era una ciutat de la costa Tarraconense que s'ha relacionat sovint amb Salou.

Seria menester averiguar de quin riu es tracta, si de l'Ebre o del rastre si la primitiva Tortosa era a Remolins.

51

Menjar i beure: 9,00

Teatre: 4,20

A València: 19,75

Al tornar a la fonda a sopar resulta que no hi ha lloc per a quedar-se. Tot està ocupat, puix que ha vingut una companyia de sarsuela i lo que hi romania ho ha copat.

Què fer? Canviar de fonda és exposar-se a que passe lo mateix, puix que no tota la companya es troba ací.

Decidisc tornar-me'n a València en el correu que passa a les tres de la matinada i, no sabent què fer, com altres vegades i altres fan, després de sopar me'n vaig al teatre a veure l'estrena (?) de "La marcha de Cadiz" i una altre sarsuela de costums cubans, "La virgen morena".

52

Dijous, 9 d'agost de 1934

A la una i mitja s'acaba. He dormit la funció prou bé, sus tot la primera sarsuela.

L'estació està fosca, solsment allumenada per la claror que ix del lloc del telegrafiste, i al banc d'un raconet me quede dormit, i em desperte a l'hora justa de poder traure el billet.

I al pujar al tren m'adorc, novament fins Benicàssim.

53

Desdijuni i Xari: 1,10

Rebuts d'electricitat domèstica: 17,00

Trens i tranvies: 2,50

54

Arxiu General del Regne.

Callosa d'en Sarrià: establiment de terres a la partida del tossal de les Farines: Ballia general: número expedient 930. Any 1775. Sala 4a. est. 154. Taula 6a. Fol. 38.²⁴³

Massanassa (ras de): privilegi als veïns d'Otus. Per a tallar juncs al ras de Massanassa, Rabisancho i Bonyigar. Ball. gral. let. i privil. any 1578. T.49. fol. 362.

55

Hac trobat a en Aureli i Navarro, dos viatjants de casa, i els acompanye a Paiporta per a veure un antic parroquià.

Vistabella: és a la vora esquerra del barranc de Massanassa, defront de Paiporta, que és a la dreta. Hui els dos pobles formen un municipi que han pres el nom de la segon, i per això ha desapareguda a Vistabella. Es dirà *Vista-bella* per ésser a vora riu, així com a *Miram-bell*.

56

Dissabte, 11 d'agost de 1934

Del banc popular previsors pervindre: 471,30

A ma muller; 250,00

Gir per llibres i despeses: 31,90

Tinta: 6,00

Menjar i beure i viatge: 8,00

Almoines: 6,00

57

Dimenge, 12 d'agost de 1934

Anem a Vilamarxant, al Mas de la Barca (on és el nostre fill Doménec [Gómez Senent], en ca la núvia seua) am la meua muller, Amparet i una nebodeta.

És propet del riu. Al costat d'un molí antic. Tot seria una antiga alqueria. Està en un clot que es diu Velilla. Segurament per ésser a vora riu. Velilla= verilla.

Al racó sens fons de la foia hi ha la Font del Paller, al peu d'un montet.

²⁴³ Es tracta de les referències de cadascun dels documents.

Am Doméneç mon fill i Antoni Hidalgo²⁴⁴ anem a visitar una nova estació, al paréixer eneolítica-ibèrica, que varen descobrir els dos el dia set del corrent, els dos alensems.

Pareix ésser que estos dies es dedicaven a explorar aquests alentorns i a l'arribar ad aquest cabeç l'u es va trobar un fragment de ceràmica ibèrica i l'altre un d'eneolítica.

Han pogut reconstruir un tifell d'obra campaniforme am un aditament que el fa semblar una estra.

Il·lustració 22: dibuix del tifell.

Tamé han trobat fragments de sílex, entre ells un de serreta de corbella i altre de coltellet.

Hi han murs d'amurallament i de casilici, vegent-se al pujar rests del camí de pujada. Entre els murs es veuen, com si foren corredors d'uns 85 centímetres i senyals de porta, i una d'un metre poc més o menys.

Està esta estació arqueològica en la partida dels Cabeços, terme de Benaguasil, al nord-oest de la Vilamarxant. Al nord-est del riu (a l'esquerra) i a l'oest de l'estació megalítica de Montiel, que es veu a uns dos quilòmetres.

Els del Mas de la Barca diu a este cabeço “la coveta del gell”, mes pareix ésser invenció d'ells.

Anant pel camí de Lliria a la Vilamarxant, abans d'arribar al pont, es pren el camí que va al Mas de la Nòria i després el que va a la mina d'algeps, seguint el dit camí fins arribar al collao format per dos cabeços. El de l'esquerra, que és el més alt, conté l'estació arqueològica. No sabem on van eixos camins.

Des d'ací es veuen la Vilamarxant, Riba-roja i fins els fums de Manises i Benissanó. No es veuen ni Lliria ni l'ermita, ni Benaguasil ni la seua ermita. Tamé no la Pobla²⁴⁵.

Havem preguntat a un llaurador i ens ha dit que eixe cabeço es diu “la *montanyeta* de *figueretes*”, per u que li diuen així. El camí que va al Mas de la Nòria segueix pel Mas del Riu i empalma

²⁴⁴ Antonio Hidalgo fou un arqueòleg i escriptor que ajudà al mateix Doméneç Gómez Senent, fill del patrici, a descobrir aquest jaciment, pertanyent al poblat ibèric la Llometa del Tio Figuetes. Arran la importància del descobriment, el Servei d'Excavació Prehistòrica va realitzar excavacions a finals dels anys setanta. Vegeu Hidalgo 1935.

²⁴⁵ Es refereix a la Pobla de Vallbona, situada també al Camp de Túria.

am el que va de la Vilamarxant i va a Pedralba. Pareix que tamé ve de Benaguasil i de Llúria pels camins vells.

Venint de Llúria hi a un camí que es diu dels Cabeços i empalma ab el camí nou. Abans seria el vell.

58

Dilluns, 13 d'agost de 1934

En el cotxe (aut) anem a Favareta. Portem a Cullera a Ricard Ibanyez (Cardoso) i la dona, que van al Far²⁴⁶, on tenen la filla major, en una colònia de xiquets.

Gasolina: 25 litres- 19.00.

Als xics:

- Toneta: 6,50
- Xari: 7,40
- Amparet: 1,40
- Primi²⁴⁷: 10,00

25,00.

59

Miramar: prop de Gandia.

Visitem un parroquià forner, que es diu Salvador Casanova. Després vaig a l'ajuntament. El secretari, n'Àngel Llop, fill de la població, me diu que hi ha molt poca cosa, puix el descuit i l'humetat han donat bon compte de tot. Les hores d'oficina de huit a dotze i de tres a huit.

Me trau un "apéndice" a l'amillarament que porta per data l'any 1899-1900. Diu que ja està catastrat i està inquadernant les cèdules.

Verbalment ens diu les següents partides: teular, vinyes, alcúdia, bovetar, racó, torre, camí de la Mar, caseta, fondos, riuert, rodafam, l'est, dula, paloma, barranc, senda de l'Amo (es deia per un gran propietari fill d'ací "els rossos").

²⁴⁶ Es tracta del Far de Cullera, situat una mica més al nord del poble, a pocs quilòmetres.

²⁴⁷ Primitivo Gómez Senent (València 1917-2009) va ser el quart fill de Nicolau Primitiu. Treballà molts anys en l'empresa IMAD, que va dirigir després de morir son pare. D'ací en avant apareix anomenat "Primi".

Miramar no està a la vora de nengun barranc. El que té passa a uns cinc minuts i dista de la platja uns 15. La platja diu que en 50 anys haurà avançat cap a la mar un pam. L'auia es veu des del poble a peu pla.

En la partida de l'Alcúdia existia un poblet; s'han trobat restes de murs i ceràmica i monedes am creus.

Preguntat si coneixia algun topònim Leida, Lleida, Lérida, etca. i no sap res.

Salvador Casanova me diu lo següent: partida de la Paloma, de l'est, del Bover, Rodafam, les Tancaes, Senda de l'Amo, Teular, del Dilluns (pel reg), de les Vines, d'Alcúdia, del camí del Mar, del Racó, senda de la Torre, la Torre, del Porquet, del Riuet, del Bover, el Bovetar.

El riuet es forma de les escorrenties cap a vora mar.

Vall de la caseta (naix de les fonts de Voro Cantó. És el principal.), vall de la Senda l'Amo (naix de les fonts de Borràs), vall mare de Piles, que dividix terme am Miramar. N'hi han altres i tot són auies que naixen al terme i se n'aprofiten per al reg.

En la partida dels Fondos és on es fa l'arròs. Se'n fa poc, ací no se'n fa mes que en Daimús i ací un poc. Quan no es planta arròs es planta mimbre per a cistells.

60

Oliva: seguim cap a Oliva i pensem anar a Paupí a dinar i allí s'instal·lem al bar "Ernesto", on dinem. Mentres preparen el menjar passege per la platja i trobe un peixcadors que li diuen Vicent Bertomeu, fill d'Oliva, que és esperant les barques que estan a la mar.

Paupí: puesto de Paupí i casa de Paupí. La primera casa que hi havia es dia casa de Paupí i es va quedar el nom de "puesto de Paupí" pels carabiners. Hui és un caseriu que té més de cent cases; mes llevades cinc o sis dels peixcadors que són, les demás són estiuejants. A l'hivern roman asoles.

Cap al cim es veu ben clar el cap de Sant Antoni i després la primera gola que ve es diu l'Albercas, a continuació ve l'Almadrava, que ix per Cela i Mira-rosa i que ve d'Ebo (no Alebo) i que allí –en Cela i Miramar diuen riu d'Alverger.

Diuen *cèl·la* i no *cetla*.

A continuació de la gola del Molinell –diu que no coneix altre nom- acte seguit ve lo que diuen el carabiners (sic), gola Negra i el poble séquia del Vedat, i els de Pego riu de Bullent²⁴⁸. Acte seguit ve el riu dels Gorgs, que hui està segat pel pas de la carretera d’Alacant. La carretera de Pego té pont per al riu de Gallinera, mes el camí d’Alacant ja no en té. Les aigües s’escampen pels camps marjalencs d’Oliva i Pego.

Després ve la gola Blanca, que es un desauie de la séquia mare i que pren eixe nom perquè les auies són blanquinoses. Al costat cap al sur, a uns 50 metres, desemboca un assegador que diuen “de la font de maset” i que va per dins del riu de la Vall de Gallinera, i en èpoques passades diu que per allí s’anava a Castella.

A continuació ve el vall de les Fonts, que naix sots l’estació d’Oliva (ferrocarril) i després ve la gola de la Terranova, que dividix els termes d’Oliva i Piles.

Per a veure Ibossa, el punt més indicat i pròxim és el cap de Sent Antoni.

Gola Negra es forma d’auies de varis manantials i és més fosca que les atres.

L’Almadrava porta auies encara que poques fins la mar, perquè a poc tret té un naiximent. Diu que no fan auiares allí, car ells quan prenien auia la prenen d’uns pouets que tenen les cases dels carabiners. Tampoc ha ogut parlar de que en nengun temps atracaren allí vaixells per a res. Hui també no hi ha Almadrava. No ha pogut parlar de ramats de cavalls ni de bous criats per les marjals del Bullent. Alguna volta ha vist tirar bous o altre bestiar per a peixer alguns dies, mes no mai cavalls.

Seguim cap a Pego després d’esta conversa.

A l’arribar al riu de Gallinera preguntem a uns els quals diuen que degut als horts han deixat una esorrentia estreta que va fins la mar, que no saben més.

Que anant cap a Oliva ve el riu del Fadri, que ix a la mar per la gola de l’Auia Blanca i després ve el riu del Flare, que s’ajunta am l’anterior.

Tornant cap a Oliva, entre el riu de Gallinera i el del Fadri, hi ha una auiera que es diu del Ramblar, que passa per la fàbrica d’orujo de Chova. S’ajunta am el del Fadri.

El riu del Fadri me diuen uns d’Oliva que naix a les montanyes pròximes que es diuen Les Covatelles, mes la importància d’este riu és deguda a que el riu de Gallinera de vegades es desborda i ve per ací, que de vegades es desborda i arriba al poble. Ve a parar este riu a la

²⁴⁸ Vegeu carta 27 de l’ANNEX 3, en què Jose Maria Vidal fa una explicació detallada dels indrets al patrici.

séquia mare, que ix a la mar per la gola de l'Auia Blanca, partida de l'Auia Blanca. Segons diuen, “auia blanca” és el nom de la partida.

El riu del Flare, que naix a la montanya de la Creu, ve a parar a la séquia mare.

Agafant el camí d'Alacant podem observar que efectivament el riu Gallinera l'han fet desaparèixer. Arribem a la séquia del Vedat i a l'eixir a la mar pren el nom de gola de la séquia del Vedat. Alguns, me diu un llaurador, li diuen la gola Negra. Naix la séquia en el racó de Sempere i les auies del Bullent de Pego diu que venen a parar ací.

Diu que les auies del Molinell naixen al racó de Segària.

Hi ha una partida de l'Auia Blanca que no sap per què hi desemboquen uns riuets d'avenguda que s'alimenten del riu de Gallinera, que no té eixida i diu que no l'ha tenguda mai.

Al costat sur de l'Auia Blanca n'hi ha un atra que es diu de l'Auia Morta i que desemboca la séquia del Vedat.

Per totes estes averiguacions es pot asseure la hipòtesi de que el riu de Gallinera és el riu de les Auies Blanques, gola Blanca o gola de l'Auia Blanca. Tal volta per contraposició a la gola Negra.

Els gymnetes²⁴⁹ és possible que foren ramaders de cavalls del Bullentó limitats pel *canus* o riu de Gallinera.

Este està separat del Bullentó per les montanyes i no es confon am les auies d'aquest, car la seua tendència és anar cap a Oliva. Ja des de vell es coneix que el seu llit, que seria molt ample –rambla- seria detentat. Diuen que en les avingudes fortes danya moltes fanecades desauiant pels barrancs de cap a Oliva.

Ilerda, segons esta hipòtesi, deu ésser des de la Gola Blanca cap al nord.

²⁴⁹ D'acord amb la relació que volia establir l'autor entre la gent i els topònims de l'*Ora Marítima* i els d'aleshores, els gymnetes eren uns pobladors que ocuparen part d'aquell territori, concetament des del riu Alebus fins al riu Canus. Climent (2008: 679) apunta que “el fet que en anteriors estudis Nicolau Primitiu ja haguera situat aquests topònims en l'actual comarca de La Marina, li permetrà ara delimitar amb bastant precisió el territori que, suposadament, ocupaven els anomenats Gymnetes, i, a la vegada, fer un repàs per molts dels topònims d'aquesta comarca, des del Cap de Moraira fins al riu Canus o riu Serpis, passant pel Cap de la Nau, de San Antoni, la illeta del Portixol, el Montgó, el riu Xaló, el Girona i molt altres, cap d'ells citats en l'esmentat poema llatí”.

Més gasolina: 3,80

Tornem per Cullera i arrepleguem als parents.

En Sueca ens diu mon cosí Pere Juan Serrano que a Marianet –son fill– una vaca, a Riola, al bou li ha pegat dues cornaes al voler prendre el carafal, car no pogué entrar per no res, acumulant massa gent fogint del bou.

62

Associació Protectora Ensenyança Valenciana²⁵⁰: 10,00

Gir postal a Joan B. Batlle²⁵¹: 51,20

Menjar i beure: 3,00

De caixa per viatges: 11,10

Trimestre de l'escola de Massarrojos: 120,00

Capilla: 1,00

A ma muller: 110,00

63

Dimecres, 15 d'agost de 1934

Demosofia suecana.

“Les tres estreles del matí: cuciol, bacenilla i baci”. Modisme ogut a Sueca quan hi han tres persones juntes no massa belles.

Quan un xiquet contesta *sí* i *no* a seques, sens posar el senyor, a continuació diuen: li comprarem un “sí, senyor” i un “no, senyor”.

Quan un jiquet diu *pare* sens avantposar *senyor* –senyor pare- diuen “pare de la ramera” en to de reprotxe. De la mare no crec que diuen res.

Quan referint-se a la mare empren el pronom personal ella, diuen: “ella és la granera”, també en so de reprotxe.

²⁵⁰ L'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana va ser creada per Carles Salvador l'any 1934 i tingué una importància cabdal a l'hora de reivindicar l'ensenyament en valencià a les escoles. Per a més informació, vegeu Casanova; Climent 2016.

²⁵¹ Joan Baptista Batlle i Martínez (Barcelona, 1876-1939) fou un bibliòfil i llibreter català que fundà la llibreria i editorial l'Arxiu.

Quan se'n van de viatge i un xiquet o altra persona pregunten: què em portaràs? Responen –un cicàs. -I això què és? –un cagalló com lo braç.

Els fadrins acostumen anar a simular rinyes al carrer on viuen les núvies i tirar-se bacs com una gran gràcia. Esta costum va desapareguent.

Algunes dones recullen a les llurs cases certes cobles de nuvis que s'assenten en cadires u al llat de l'atre a festejar. Esta costum no sol estar ben vista en general ja que sol degenerar en alcaboteria i casa de citació. Les dones de les cases se'n van a calfar caïres pel veïnat deixant-se als nuvis tots sols, vigilant-se ells mateix.

64

Massarrojos. Dia de l'Assumpta²⁵².

Han conseguit el permís per a fer processó i les clavariesses estan desvanides. És la festa de les casades. Anit ja portaren a l'església les macetes d'alfabega tradicionals. Anaven en un carro enflocat am la música darrere i els marits de les clavariesses disparaven cuets i bengales. Varen apagar el llum del poble i la cabalgata semblava quelcom fantàstic.

Hui la processó s'ha efectuat tranquil·lament, no havent el menor incident desagradable.

65

Dijous, 16 d'agost de 1934

Anem a passar el jorn al Mas de la Barca, del terme de la Vilamarxant, on estiuja l'àvia de la núvia del meu fill Doménec [Gómez Senent].

Gasolina: 11,40

66

Divendres, 17 d'agost de 1934

Fotografia: 10,10

Menjar i beure: 7,00

67

Dissabte, 18 d'agost de 1934

²⁵² Les fotos que va fer el patrici eixe dia es poden veure en l'ANNEX 4 (il·lustracions 79, 80, 81, 82 i 83).

Del banc dels previsors: 400,00

A ma muller: 250,00

Al conserge de Lo Rat Penat per a la diada a Xàtiva: 6,00

Gasolina: 15,20

68

Dimenge, 19 d'agost de 1934

Aplec a Xàtiva. II diada valencianista.

Ancantins: ogut a l'alcalde d'Alacant, Llorenç Carbonell.

Donat al cotxer per a despeses: 20,00

6 tiquets per al banquet de germanor: 51,00

Havem eixit a les huit en dos cotxes-auts. És de mon cunyat Joan Senent, i l'atre el de ma casa. En Gavarda s'ajuntem am els del Centre d'Actuació²⁵³ i després d'esperar com mitja hora als que venen de l'Agrupació Valencianista Republicana²⁵⁴ i els representants de la Generalitat.

A poc seguim cap a Xàtiva, on es reunim tots i seguim cap a l'ajuntament, on han parlat l'alcalde i el representant de la Generalitat. Este parla i diu coses desagradables per als valencianistes de dreta.

Plou un poc. Es refugiem a un café on no hi ha café i tenim que prendre orxata líquida.

Anem arreplegant-se tots cap a "l'Espanyoletto". Som una gentada. Comença el banquet i després venen els discursos. Els primers són quelcom balbucients; en alguns el vinet els trava la llengua. Després venen els discursos sectaris, mes culmina al discurs de l'alcalde d'Alacant, Llorenç Carbonell, que és un lamentable exabrupte antimonàrquic, anticlerical i antivalencianiste de dreta. És un desdixat parlament de mitin ple de "latiguillos". D'eixa manera no anem els valencianistes a cap lloc. Lo Rat Penat no pot ésser present en aquests

²⁵³ Es refereix al Centre d'Actuació Valencianista, una entitat fonamentalment valencianista patriòtica que va ser fundada l'any 1931 i presidida per Joaquim Reig dos anys més tard, des d'on propugnà la idea del "valencianisme totalitari".

²⁵⁴ Agrupació Valencianista Republicana fou un partit polític sorgit l'any 1930 que tingué una importància cabdal en el procés de reivindicació de l'Estatut d'Autonomia, que l'esclat de la guerra va impedir.

actes mentres no siga permés col·locar serretons als qui s'ho mereixen²⁵⁵. El senyor Marco Miranda²⁵⁶ dona un atre mitin. L'alcalde de Xàtiva ens dona un “cuadro de regalo”, que diu Buil²⁵⁷, que està al meu costat esquerre. L'*espíquer* que presenta als oradors, que és al meu costat, es veu que era formidable organitzador de mítins que em fes riure de debò als seus apartats. Got raere got de vi, cada vegada està més “calamotxano”. És el representant d'Actuació Valencianista en Barcelona. Plou a cànters.

Parla el representant de Catalunya. Parla millor que abans. Es pot escoltar per tots els valencianistes. Després s'embruta un poc. Parla de la llei de contractes de conreu. Parla de política i acaba per censurar a Samper²⁵⁸.

Resulta un mitin de republicans d'esquerra. El Rat Penat no pot ésser present ad esta classe de diades. És lamentable. No es poden convidar autoritats estrangeres ni no controlades.

La gent es torna folla sus tot quan diu en com de Catalunya. Que si passés quelcom a Euskadi per l'enunja del govern central, Catalunya, Gallècia i Catalunya s'allistarien sots la bandera roja i verda d'Euskadi.

La diada ha segut un dia desgraciat per al valencianisme, i entre els veritables valencianistes regna descontent. Sus tot ha segut un colp de mort per al Centre Valencianista de Xàtiva²⁵⁹, car l'ha posat de front de l'alcalde, que és autonomiste.

69

Em diu Chaqués²⁶⁰, d'Almussafes, que al seu poble diuen “estar tirant” per “estar rebentant de fart”. Diu que tamé ho ha ogut a Benifaió.

²⁵⁵ No sabem amb certesa si, a causa d'aquestes discrepàncies, Nicolau Primitiu va arribar a llegir el discurs que adjuntem a l'ANNEX 1 (document 4), anomenat “Aplec de Lo Rat Penat a Xàtiva”.

²⁵⁶ Vicent Marco Miranda (Castelló, 1880- València, 1949) fou el primer alcalde republicà de la ciutat de València. Incansable valencianista, comptabilitzà l'acta de regidor a Corts amb la de regidor al cap i casal i, posteriorment, l'any 1934, fundà el partit Esquerra Valenciana.

²⁵⁷ Eduard Buil i Navarro (València, 1898-1973) fou un periodista i escriptor. Començà la seua carrera com a poeta en *El cuento del dumenche*, compartint pàgines amb Carles Salvador. Tingué una gran rellevància en el món valencianista dels anys trenta i col·laborà en les revistes *Taula de Lletres Valencianes*, *Pensat i Fet* i *El Camí*. Va haver d'exiliar-se l'any 1939, i més tard començà la seua tasca periodística.

²⁵⁸ Ricard Samper (València, 1881- Suïssa, 1938) fou un polític i advocat que va ser alcalde de València a principis dels anys vint i diputat a les corts constituents de la Segona República. Rellevà Lerroux a finals de l'any 1934, de manera que va ser president del consell de ministres en un govern de transició.

²⁵⁹ El Centre Valencianista de Xàtiva fou una organització valencianista de caire apolític, que tenia entre els seus membres el ratpenatista Carles Sarthou. A poc a poc, anà derivant-se cap a plantejaments més d'esquerra i es vinculà finalment amb el Partit Valencianista d'Esquerra.

²⁶⁰ Claudi Chaqués pertanyia a la Junta Directiva de l'Associació Valencianista d'Estudiants, en què va exercir com a vocal.

Havem estat als Jocs Florals. Com ha plogut tant i amenaça de ploure més, la festa que es devia celebrar al claustre de l'antic Convent de Sant Francesc, hui institut de segona ensenyança, ha hagut de traslladar-la al Teatre Setabense. Teatre xicotet, de mines quasi, on tot es veu improvisat, arranjat de qualsevulla manera. La família meua té un palc. Jo, segons ens diuen, tinc d'anar a l'estrat, vulgus escenari, on hi han cinc sillons, tres més alts per a la regina i dues poncelles, i els altres dos per sendes altres. I a una banda i a l'altra, a continuació diverses cadires folrades de vellut i dues taules.

A l'última hora no es troba pianiste, també no la flor natural que l'alcalde, a corre-cuita, mana portar a l'aguasil del [il·legible]. Porta una dàlia blanca. El president del Centre Valencianista de Xàtiva, qui és el qui organisa la festa, tot tremolós i emocionat, em prega que ocupe el seu lloc i que parle per ell. D'antuvi refuse, mes al donar-me compte del seu llastimós estat espiritual em resigne.

Nengú sap què fer. L'alcalde em motiva; resulta ésser un antic amic meu, més està fruit de llicència i ocupa el seu lloc el primer tinent alcalde, home molt curtet que en sa vida se les ha vist de més grosses. Tot resulta còmic, més bé grotesc i, involuntàriament, sí se'n recorda de Rusiñol i dels seus "jocs florals de can prosa"²⁶¹.

Per fi comença l'acte i pugem a l'escenari per una escaleta que deu ésser de pujar sacs, aixafant una senyera que la tapa, segurament posada com a millor i més bonic, i sens nenguna classe de música, car el "piano", descurat, jau allí esperant al pianiste, que no apareix en tota la nit.

El president del Centre, enfront de mi, veig que sua tinta mirant-me anguniós. Jo no hoestic menys car no soc carn d'improvisació, mes pense llegir les quartelles que duia per a recitar-les este matí a la recepció del consistori, encapçalant-les am unes quantes tonteries improvisades, puix que on tantes se n'han dit esta vesprada no vindrien de més quiscuna més.

L'alcalde, emperò, que no sabia el programa, obri la sessió i li dona la paraula al secretari, qui llig la sentència del jurat. En Bosch²⁶², el president del centre, respira i em mira. Jo caic al compte de que no nengú li hauria dit no tan sols lo del canvi sinó que tinguera que parlar el

²⁶¹ *Els jocs florals de can prosa* fou una peça teatral de Santiago Rusiñol escrita l'any 1902 en la qual parodiava la gran proliferació de certàmens poètics. S'hi tractava, amb un to burlesc i satíric, com les esferes polítiques s'havien apoderat d'aquestes festes en honor a les lletres. Aquesta obra no fou exempta de crítiques per part dels sectors catalanistes més conservadors. Per a més informació, vegeu Casacuberta 1993.

²⁶² Francesc Bosch i Morata (Xàtiva, 1901- Mexicali 1950) fou un metge, mestre i polític valencià i un dels fundadors del Centre Valencianista de Xàtiva. A més, va ser un dels màxims dirigents de l'Agrupació Valencianista Republicana i del Partit Valencianista d'Esquerra, i el 1937 arribà a ser conseller de cultura.

dit president. Encara que m'ha tret d'un compromís, m'havera alegrat, perquè havera sonat l'autoritat tradicional de Lo Rat Penat.

El poeta premiat resulta n'Enric Navarro Borràs, i com l'escaleta no és bastant ampla i apenes caben dos, me diu que està en dubte de com pujar la regina, si poant-la de les mans o empentant-la per lo cul.

Navarro Borràs s'emporta sis premis, Sendín i Tereseta Calatayud²⁶³ i altres dos, tres i quatre, i encara n'hi han per als del poble. El mantenedor, n'Angelí Castanyer, fa un discurset florit am tocs socialisants i patriòtics. Ha estat molt millor que els d'esta vesprada i s'ha mantingut dins del valencianisme cordial.

A la una ham emprés el camí de retorn, i pujant al Port de Càrcer un diluvi d'auia ens impedia veure el camí acompanyant-nos gairebé fins Alberic.

70

*Éixètivae*²⁶⁴, li havem ogut dir a u dels qui han recitat poesies.

Xètivae explica molt bé *saetabis*. S=X (Xúquer=*sucro*, Xaló=*saló*)- È=*ae* i *ae*=*is*. *Saetabis* i *saetaba*, -*is* i no -*a*.

72

El secretari me diu que hi ha al poble la costum de posar una dental després de la *n* final, i diuen “don Juant” per “don Juan”.

Tamé me diu que ha estat quatre anys en Lliria i que allí li crida l'atenció que els llauradors sus tot, mes totes les classes socials, quan una cosa els pareix exagerada, exclamen “bou!”, si més exagerada “rebou!” i si encara més, “vaca!”. Equival a lo que en atres parts “collons!”, “recollons!” i “contracollons!”

(En atres parts diuen “ou!”, segons em va dir Joan Josep Senent).

Un atre m'ha dit que en la Font d'en Carròs diuen *crau* per “clau” i *cleu* per “creu”.

Tamé me diu que a Murla diuen *catxó* per “caixó”. Açò em recorda que el alcalde d'Alacant va dir *Txàtiva* per “Xàtiva”.

²⁶³ Teresa Calatayud fou una escriptora valencianista d'esquerres i feminista, que va escriure alguns opuscles. És conegut el seu escrit “El feminisme en les falles” al número 27 de la revista fallera *Pensat i fet* (p. 36).

²⁶⁴ Peculiar manera foneticista d'anomenar la ciutat de Xàtiva, tal com anomenen el topònim els seus habitants, amb el reforç inicial i l'harmonia vocàlica final.

Ací a Demús²⁶⁵ diuen *an* per “en”.

75

L'Era: hi ha una partida a Deimús que es diu Era. Anem am el secretari i un atre. Està junt al poble i a l'eixida cap a Guardamar, i és un alter format pel torró del antics al·luvions del riu de Gandia, continguts per la mar.

Per a plantar horts han anat desmontant-ho i han aparegut algunes sepultures particulars. En temps de la dictadura, l'alcalde, al veure que es treuen esquelets, ho manà parar i així es roman.

Hui estan arreglant-la per a batre arròs; n'han posat una capa de terra per damunt i no es coneixen els senyals, mes a un extrem es pot veure encara una renglera de teules curvades com les que es gasten des de l'època romana i debaix diuen que es situen els cadàvers.

Il·lustració 23: dibuix de la renglera de teules i la figura d'un cadàver al davall.

Les rengleres de teules estan quasi perpendiculars a la mar, quant menys la que jo hac vist. No saben explicar-me la posició del cap, ni si totes es veuen de la mateixa.

En un muntó de tosca bananera que hi ha a vora camí i junt a l'Era, me pareix veure fragment de tègula romana.

El Castell de Sen Joan: una velleta de 85 anys que estava en la susdita Era ens ha dit que al Castell de Sen Joan de Gandia hi havia un poble que es va enfonsar i desaparegué. Deu referir-se a *Bairent*.

²⁶⁵ Hem d'incloure un comentari d'interès de l'autor al capítol anterior, que hem eliminat, quan parla del catastre: “*Daimús*: el poble diu *Démús*”.

Guardamar: alquerieta o Alqueria de Guardamar; està en el alter de roca formada pel torró (pudinga) que continua l'*Era*; i des d'ací com des de l'*Era* es divisa la mar magníficament. El seu nom, *Guarda-mar*, es deurà, segurament, ad este fet.

Lo que m'estranya és eixa dualitat entre Guardamar i Mira-mar, que pareixen voler dir lo mateix.

Havem vist "el palaciet", que ja no té res apart d'una reixa i l'esglesieta d'altars barrocs i trespol de fust.

76

Daimús= Demús.

Junt a la mar hi a un lloc que es diu Els Pedregals; hui hi ha un caseriu que es diu "Los Mártires".

"Pedregal" es dirà per les aportacions del riu. Ací creix molt la platja, que va guanyant terreny a la mar a ulls vistes.

Els terrenys que hi han dels pobles a la mar deuen ésser jóvens i cautivats de fa poc. Estos pobles no deu fer molts segles que estarien a voramar.

Gasolina: 15,20

Menjar: 9,50

77

Divendres, 24 d'agost de 1934

Demús= al-demús= ad-demús= Ademús.

Demús= d'emús. Emús= ebús= d'ebo. Ebo= eu.

Demús= de riu.

Papereria: 4,50

Fotografia: 3,50

Menjar i beure: 3,40

211

Viatges: 2,50

78

Dissabte, 25 d'agost de 1934

Els estats, quant més grans són, estan més lluny del poble, de la majoria del poble, i tendix a diferenciar les classes elevant-ne la dirigent, cent cops per damunt de la dirigida. Pot el poble elevar el nivell de vida, mes per ad això és necessari que l'estat vaja dominant atres estats del món, als que es xupla despiadadament.

El poble anglés n'és un exemple. Dominava al món i el seu poble era el senyor allí on anava, mes a mesura que les colònies han anat desvelant-se, el poble anglés va sumint-se en la mediocritat dels atres.

Un gran estat forma un estat-plutòcrata, un estat burgés que domina a atres pobles proletaris als que es xupla la sang a títol de civilisador, que hui ja no enganya nengú.

Quan més menut és l'estat, més el poble el fiscalisa, més el vigila i a menys que no caiga a l'esclavatge dominat per un capità de bandits am el nom de cacic, eleva la seua cultura fins el punt dels seus pastors i llauradors ésser músics, juetes, polítics i militars.

Així doncs, els mals del món provenen de l'internacionalisme financier i polític i entenem que la rònega manera de deslliurar-se'n és la confederació.

Del taller, per viatge: 24,70

Del taller, a compte de major quantitat: 100,00

Del banc popular previsors pervindre: 357,45

A ma muller: 300,00

A Wiliam Zotter: 100,00

Als xics: 24,00

Gasolina: 2,90

79

Havem anat a visitar les excavacions que s'estan fent a la muntanya de l'ermita pel Servei d'Investigacions Prehistòriques de la Diputació²⁶⁶.

Vaig am ma muller, ma filla Toneta i Primi.

80

Dimenge, 26 d'agost de 1934

Les Anruneres: Doménec [Gómez Senent] me diu que en Vilamarxant li han dit que el lloc del “Camp del Castellet”, on hi han restes arqueològics romans, encara que escassos, es diu “Les Anruneres”, de *runes* o *enrunes*.

Cúrica: tamé li han dit allí que es diu aixís a una *jauria* de gossos.

81

Dimarts, 28 d'agost de 1934

A Lo Rat Penat s'ha tractat dels articles publicats per *El Camí*²⁶⁷ sus els Jocs Florals i el seu cartell. Per a compte de discutir la raó que puga assitir-los, els prenen per la part mala, sentint-se com ofesos. A pesar de dir-los una i atra vegada que jo havia intentat reformar el cartell i que he fracassat en l'intent, ningú no es dona per al·ludit. Allò caigué com en un pou. És inútil tot esforç.

Per atra banda, els valencianistes estan a matar. Ressusciten els bàndols que sempre han enverinat les qüestions valencianes, hui al món de dretes i esquerres, com ahir a atres noms.

Després de la lamentable diada de Xàtiva, on les esquerres donaren un lamentable espectacle, els articles de *El Camí* i d'*Acció*²⁶⁸ han acabat de destruir les pocs llaços que hi havien entre les diferents rames de l'arbre valencianiste.

²⁶⁶ El SIP es va crear l'any 1927 amb l'objectiu de portar a terme investigacions a partir d'excavacions arqueològiques i jaciments d'arreu del País Valencià. Isidre Ballester Tormo en fou el primer director. Actualment, es troba al carrer Corona, on s'alberga el Museu de Prehistòria de València i el Museu Valencià d'Etnologia.

²⁶⁷ *El Camí* fou la revista per excel·lència del valencianisme dels anys trenta. Entre els anys 1932 i 1934 s'hi van publicar un bon grapat d'articles, estudis i, sobretot, va servir per a unificar les diferents sensibilitats del valencianisme i donar a conèixer les bases ortogràfiques de 1932.

²⁶⁸ El setmanari *Acció*, de caràcter valencianista i catòlic i vinculat a Acció Nacionalista Valenciana, va publicar els des de 1934 fins a 1936; tenia com a director Francesc Soriano i Bueso i hi col·laboraren personatges com Carles Salvador, Josep Giner o el mateix Nicolau Primitiu. La seua ideologia era patriòtica valenciana i s'hi

S'aveïna l' "Aplec" al Puig de les Jornades de Renaixença, i estic ficat en una mar de confusions, puix que no sé què fer ni què va a passar.

82

Cap a Pego i Verger

Gasolina: 18,00

1 gerra: 2,50

Dinar: 9,00

[il·legible]: 2,00

Al retorn de Pego (després d'estar en Sueca i deixar a Toni i Amparet²⁶⁹ i fer en Cullera unes diligències i anar a a Silla i al Verger), a l'arribar al riu de Gallinera me fique per dins, riu avall.

Me diu un pastor de cabres que el riu va a acabar-se cap als casals, clos per els paretons dels arcs que tomba de quan en quan, i d'ací a vall li deixen un carreró estret fins les jovaes, on es perd.

Diu que en les avingudes sol vindre l'auia roja, mes que després, durant alguns dies, ve l'auia clara de les fonts. Ell ha conegut açò canyar, cap a la part d'Oliva. Diu que el barranquet que hi ha entre este riu i "les aigües" que donen naiximent a la séquia del Vedat es diu "de Benirrama", i que este "de Gallinera" no cap, perquè es diu la partida de "l'auia Blanca", que està al costat dels gorgs. Tot ho ha conegut perdut i hui són horts.

Diu que les "goles de l'auia Blanca" és la séquia mare i ad ella desemboquen dos riuets que hi han anant a Oliva (riuets de Puça o del Fadri, que té una font que es diu de puça perquè el tio Puça tenia un molí que està parat; l'altre riu es diu "el riuets de Flares"). El riu de Gallinera diu que no arriba a la séquia.

"Eixa cabra fa follia".

Diu "la venta dels patos" a la que hi ha a "les auies" (el Bullent); segurament perquè sempre hi han patos alamon nadant als ullals.

tractaven també temes internacionals. Sobre *Acció* i Acció Nacionalista Valenciana, vegeu Vallés 2008 i Colomer 2007.

²⁶⁹ Empar Gómez Senent (1922) és la filla menuda de Nicolau Primitiu, a qui vam entrevistar (vegeu ANNEX 5).

El riu de Gallinera, quan passa el pont del camí de Pego, tira cap al sur; mes, segons lo que pareix, antigament tiraria al paste, cap a la mar, desbordant pels gorgs i l'auia blanca.

No sap per què es diuen els gorgs.

“Quan li s'unflen els ous als riuets...” expressió dita referent als del Fadri i Flares.

82 (2)

Divendres, 21 d'agost de 1934

Tenim uns quants parroquians que ens retenen setanta o huitanta mil pessetes, que són el nostre hospital flotant, degut a la crisi i mals càlculs o lo que siga.

Açò ens porta de cap i ens té sempre a la quarta pregunta i quan nosatres no enviem per a apretar i ofegar a nengú, resulta que atres s'adelanten, embarguen i cobren mentres nosatres ens quedem mirant.

N'hi ha d'ells que entre protests, retorns i pròrrogues i de lletres de canvi, puguen les despeses tant com lo poc que van entregant, i vet ací que estem convertits en usurers sense nengun benefici, ans a l'inrevés am grans perjuins per anar sempre am la llengua fora i sens res clar.

De Joan Senent, rebut: 150,00

Estudis de Primi. Pagat: 107,80

A ma muller: 25,00

Menjar, beure, viatges, periòdics: 3,20

Acció d'Art²⁷⁰: 18,00

83

Del banc popular previsors pervindre. Rebut: 585,35

A ma muller: 25,00

Menjar i beure: 2,20

Tranvies, periòdics, sagells: 9,20

²⁷⁰ Acció d'Art pertanyia a l'Agrupació Valencianista Republicana, i Pizcueta, que n'era membre, la descriu així: “es feren un seguit de conferències i algun concert, exposicions individuals i col·lectives. Acció d'Art es convertí en un lloc de reunió i tertúlia diària d'artistes i escriptors, prou popular, caracteritzada per la seua marcada significació valencianista. ¿Quan s'acaba? Jo crec-no estic segur- que amb en glorioso Movimiento”. Extret de *Valencia y la República. Guía urbana 1931-1939* (<https://www.uv.es/republica/plano/cultura/cultura1.htm>).

Als xics: 15,50

84

Dimenge, 2 de setembre de 1934

Vida vegetativa. Dedicada a la família. Pel matí, a missa major i a oure al prevere senzill.

Escriure una estona i parlar am la dona un atra.

La sabrosa paella, am un poc de pebrera (“vitet” diuen en Sueca), la tallà de meló i després el café. Vida plàcida, poblerina, bucòlica. Per la vesprada anem de vegades al secà de passeig. Ahir no anàrem i, com són festes a Rocafort, Massarrojos està buit de jovença.

85

Dilluns, 3 de setembre de 1934

De caixes del taller, per viatge: 27,00

Gir postal a “Metropolitana”: 37, 50

Menjar i beure i viatges: 2,50

86

Dimarts, 4 de setembre de 1934

Jorn luctuós per al valencianisme. Hac anat a l'arxiu municipal per a veure a Duran i Tortajada²⁷¹ i m'he trobat am [Josep J.] Vila, el tresorer, i Soriano²⁷², el sots-secretari, que m'han dit que esta nit passada ha segut mutilat a colps de martell el bust a Mistral²⁷³ que va regalar Lo Rat Penat a l'ajuntament, el qual li va fer un pedestal i el situà a la placeta de l'Ermita (crec que es diu així), al colégi de monges d'El Loreto.

És en marbre blanc, i pareix que una colla de jóvens ben tragejats que, segons diuen, pareixien estudiants, li han trencat el nas, la pereta i atres.

²⁷¹ Miquel Duran i Tortajada (València, 1883-1947) fou un escriptor, periodista i activista polític que tingué una importància cabdal en el valencianisme polític del primer terç del segle XX.

²⁷² Francesc Soriano Bueso (1908-1986) fou un important personatge del valencianisme cultural dels anys trenta. Va ser director del setmanari *Acció* i formà part de Lo Rat Penat en la preguerra i postguerra. Tingué una molt bona relació amb el catalanisme d'aleshores (vegeu carta 17 de l'ANNEX 3). Per a més informació sobre el personatge, consulte Colomer 2007, Vallés 2008 i Ripoll 2011.

²⁷³ Frederic Mistral (1830-1914) fou un dels escriptors occitans més importants del segle XIX. Una de les seues reivindicacions més famoses era la d'identificar la nació amb la llengua, que era l'eix històric de cada poble, tot defensant l'anticentralisme.

Havem entrat a l'alcalde, que era en Gisbert²⁷⁴, i havem protestat. Ell acabava de rebre el *parte*.

Per la vesprada hac passat per allí i vist les mutilacions. Al dors del pedestal, els salvatges han volgut, segurament, deixar la seua marca i en llapis blanc han posat *Arriba España*.

Aporta, per conseqüència, la possibilitat de que un atre grup de descabeçats incivils vaja a fer lo mateix a l'estàtua de Cervantes posant "Abaix Espanya", i així successivament. Després que pregunten qui fa el separatisme.

Estem passant els que ens volem mantindre equànimes per hores molt amargues. Estem en època de vandalisme i comencen les ordes barbres iconoclastes a campar pels llurs respectes.

I seguint aixís els blancs enderrocaran tot allò que els parega negre, és a dir, tot lo que no siga blanc, i els negres am lo blanc faran lo mateix, fins que arribe l'era de la preponderància dels uns o dels atres i ofegue a sang i foc als contraris i una nova edat mitja sots el signe d'un sectarisme clourà el món atra volta durant segles.

I una volta més romandrà soterrada la llibertat i la democràcia per les exacerbacions d'uns i atres.

Hac visitat al director de *Las Provincias*²⁷⁵ dient-li lo que passava.

87

Gasolina: 15,20

Viatge: 2,00

En l'aut me'n vaig a recórrer batedores.

Silla. Saragossà. La batedora va prou bé, mes estos senyors són uns aprofitats que volen veure de traure lo més que puguen.

El garbell gran deuria ésser encara de xapa més clara.

Fortaleny. Granell. La batidora va prou bé; no obstant, el primer batedor va a poca marxa.

1r batedor: voltes: 680-700.

²⁷⁴ Manuel Gisbert Rico (1877-1942) fou un polític nomenat alcalde de València el novembre de 1934, quan va exercir el càrrec temporalment. Fou militant del Partit d'Unió Republicana Autonomista (PURA).

²⁷⁵ El periòdic *Las Provincias* va ser fundat l'any 1866 per Teodor Llorente Olivares, patriarca de la Renaixença valenciana, i era la publicació periòdica que més llegia Nicolau Primitiu dia rere dia.

Forques. Voltes: 210.

Hi ha que canviar algunes poliges.

Cullera. Joan B. Crespo²⁷⁶. Està batent bé. Com va fent-se tard, seguim cap a *Jaraco*. Santiago Garcia i cia. És ja de nit. Me diu la dona que estan ja batent bé i que estan contents de la batedora. Queden en que demà després de dinar tonaré per a anar a la batedora.

Decidim seguir cap a Dénia per a pernoctar allí. Es ja fosc. Es fa de nit molt prompte.

Fonda Morera, antes Contri.

Hac anat a la platja una estona. Es fantàstic el nombre de llumenetes del port i de la Campinya cap a Les Rotes. La radi tramet “La dolorosa”²⁷⁷.

Durant el sopar es parla de política. El mosso de l’hotel, que és de l’esquerra, porta la batuta. Ell és de Marcel·lí Domingo; Assanya i Prieto²⁷⁸.

S’afirmen les monstruositats més grans de les dretes.

El jorn era tan clar que a l’eixir de Silla ja divisaven clarament el Mongó entre la muntanya de Cullera i els tres pics del Mondúver. Alguna vegada recordem haure’l vist des del badall de Massarrojos.

La nit és claríssima. Des del port de Dénia es sentim sots un mant fosc-grisenc de la Via Làctia clavetejat d’estels com a trespol.

La nit és calorosa i a voramar fa calma. Hi han dos bars am sendos cines. Prenc café en u on projecten una d’eixes pel·lícules americanes on ixen mares que pareixen *querides* dels fills i mostren lacres de les costums de l’alta societat adinerada de Broadway. M’avorrisc. Preferixc pensar mirant al cel fogint de les misèries de l’industrialisme que pervertix al poble, o tal volta el prepara per a fer impossible esta vergonyosa societat corrompuda per l’alta finança.

Mes sempre hi hauran explotadors i corruptors.

²⁷⁶ Joan Baptista Crespo era un client de Nicolau Primitiu que tenia les seues batedores d’arròs a Cullera.

²⁷⁷ *La Dolorosa* és una sarsuela musicada pel mestre Serrano, que compartia relació de parentiu amb Nicolau Primitiu. Aquesta obra es va estrenar cinc anys abans al Teatre Apolo de València.

²⁷⁸ Tots tres tenien una importància cabdal en l’esfera política republicana d’aleshores. En aquell moment, Marcel·lí Domingo (Tarragona, 1884- Toulouse, 1939) era ministre d’Agricultura, Manuel Azaña (Alcalá de Henares, 1880- Montauban, 1940) ja havia sigut president del govern i ho tornaria a ser l’any 1936, i Indalecio Prieto (Oviedo, 1883- Ciutat de Mèxic, 1962) exercí de ministre d’Hisenda primer i de ministre d’Obres Públiques després durant el mandat d’Azaña.

Dijous, 6 de setembre de 1934

Garaig, fonda i menuts: 13,50

Gasolina: 11,40

Després de prendre més notes de viva veu dels mariners, al port, eixim de Dénia cap a Mirarosa, on prenc les notes possibles a “la cala” i, acompanyat del secretari, passe a la de “Miraflor”, on encara hi ha menys. El secretari me pot traure de pocs dubtes. No sap molt més que els seus administrats.

Seguim cap a Xaraco, on dinem. Després anem a la marjal a veure la batedora.

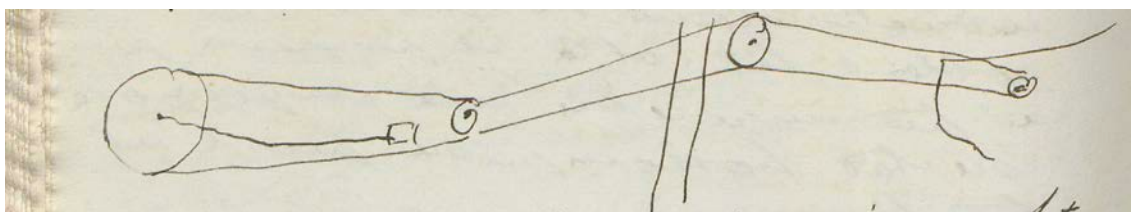
Santiago Garcia i companyia.

Revol. del 1er batedor: 800-850

Revol. del ventilador: 620

Revol. de forques: 235

Per a moure la batedora va a dues transmissions.

Il·lustració 24: dibuix de les transmissions de la batedora.

Podria suprimir-se la primera fent un nou arranjament de poliges. No obstant, ells diuen que a la màquina li sobra força.

89

Xaraco està en un gran pla marjalenc. La major part d'ell perdut per manca d'auia de reg.

Me diu u que encara hau conegut dules de cavalls i de bous.

Des d'allí es veu magníficament el Castell de Sent Joan. Diu que al peu hi havia una població que es diu Gàndia junt a un ullal sens fondo que es diu “la redonda”, mes té un atre nom. Diuen que passava una vegada un combregar i no es volguera llevar el sombrero i Deu els va castigar afonant el poble en l'ullal. Queda com a record l'Alqueria del Duc, on hi havia l'església.

El riu Vaca va a acabar en un estany, davant de Xaraco. Hi ha a la vora una torre que no me saben dir el nom. “Torre de Xaraco, o de l’estany de Xaraco”.

A la batedora cerquí convenient fer-li uns garbells de recanvi per a la *pre-limpia* de xapa “graepel”, puix que ix brut l’arròs, car està molt bo de caure.

Al tornar, l’ama de l’hostal, que es muller del Garcia, em vol cobrar pel dinar “quaranta mil duros”. Vol dir que no em cobra res.

Anem a Alzira per la Valldigna, al Portitxol i Aigües Vives.

90

Alzira. Francesc Montagut. Em rep abans de dir-li res que el dissabte me donaria dos o tres-centes pessetes i que quan no em convinga que no li faça més faena. És brusc i ineducat, mes li passe la mà pel llom i acaba per no donar més coses.

Massalavés. Villalba.

1er batedor: 800 rm.

Forques: 225 rm.

“Va prou bé, mes pareix que es nota molt de soroll i hi haurà que pegar-li un repàs”.

91

Alcúdia de Carlet. Havem vist les batedores. Van bé.

Jaum Pla diu que s’envie 1,50 mts. cadena a la batedora de Voraçar²⁷⁹, que manca.

Me diu un llaurador que el barranc que passa entre Benimòo²⁸⁰ i Carlet, i no per Benimòo és l’Estepar, el qual passa entre la batedora i Alcúdia, i ve a juntar-se am el que passa junt el molí nou, que està en la reunió de vàries avingudes.

92

Algemesí. Vicent Felici²⁸¹.

1er batedor: 850-900

2on batedor: 950

²⁷⁹ Es refereix a *Guadassuar*. Guada=vora.

²⁸⁰ Benimodo.

²⁸¹ Vicent Felici és un altre client habitual de batedores del patrici en terres riberenques.

Forques: 220?

La marxa va bé; no obstant, diu que quan vol carregar-la un poc se n'ixen les corretges. És necessari augmentar de diàmetre les que van del motor al primer batedor i les que van del primer al segon batedor. Estes hi ha que fer-les un poc més amples. Tamé augmentar a la nòria tots els poals que es puga.

L'arròs ix molt bé.

93

Dissabte, 8 de setembre de 1934

De caixa, taller, per viatges: 45,40

Viatges: 2,20

Anunci programa teatre: 4,00

Menjar i beure: 2,40

De Senent, rest de la liquidació d'una lletra: 225,00

A ma muller: 275,00

Als xics: 23,25

94

Dimenge, 9 de setembre de 1934

Am mon fill Doménec [Gómez Senent] ham anat a veure la batedora de Saragossà de Silla i reclamen que els ix alamon d'arròs solt.

Procuràrem arranjar-los més bé.

Després havem anat a veure una batedora d'Albalat que em diuen que no anava bé, del senyor Putxaes, i estan contents.

95

Me diu Joan Senent que anant per la carrera de Madrid, per Xiva, després de passar el Mas de Poyo i el pont que va a continuació hi ha una carretereta que va al Mas dels Frares i Godelleta. I abans d'arribar al dit mas, a la dreta, hi ha "la mola" que, a la part de llevant i cap al nord té una font que es diu de "la mola", així mateix. Dalt diu que ha vist rests antius.

A una vella d'Albalat de Pardines²⁸² li hac ogut la paraula “antiues”, lo que dona “antiu” i “antiua”. Devia ésser “antiva”, com d'*escriure* prové “escrivà”. *Nau-naval, neu-nevar, estiu-estival* (mes *estiuèig*), *actiu-activa, nou-nova*.

Antiu-antiua= antic-antigua, més bé anti(g)ua. Doncs antiu, antic donen antiua.

Dilluns, 10 de setembre de 1934

D'Acció d'Art: 9,00

Pastisseria: 8,40

Viatges: 0,75

Hui complisc cinquanta-set anys; dia de Sent Nicolau Tolentí, el de la perdiueta, a 1877, la nit del 10 de setembre a Sueca, i en plenes festes a la Maedeu de Sales, en una casa del carrer nou, hui de Sent Francesc, tal volta canviat ara de bellnou; cantó al carrer de Sent Josep, tamé canviat hui per atre, tal volta algun distingit republit a qui Sueca no li deurà ni una set d'auia d'agraïment i a la que tal volta no coneguera ni de nom.

Anant cap al carrer de la Fillola, hui Rizal si no l'han canviat atra volta, a mà dreta abans d'entrar al carrer de Sent Josep, al quart que donava al corral, la casa fon enderrocada i hui és nova. Era allavors de la família i hui ja no ho és. Tot canviat: carrers, cases, persones. La meua primera infància fins als cinc o sis anys la vaig passar allí. Vivia el meu avi en la seua dona Maria, tercera muller i marastra de mon pare, i el fill dels dos, el meu oncle Emil, qui encara viu. Ademés mon pare i ma mare. Allí naixqueren els meus germanets Doménec, Francesc de Paula i Aneta. Tots moriren. Després passàrem al carrer de la Maedeu i d'ací a València al carrer de la Segueria (Zaidia), 8, devés del riu, a viure una nova vida totalment diferent.

Un ajustaor d'Alaquàs me diu que els d'Aldaia els malnomenen “caneus”: caneu. Els caneus. No sap per què. Ells els diuen els “aldaieros”

²⁸² Nom alternatiu d'Albalat de la Ribera, referint-se a una partida d'aquesta població on hi havien restes antigues, anomenades parets de pardines (DCVB).

És curiós que els d'Alcanar els diguen els vinarosencs "canareus". *Caneu* prové de *cana* i *alcana*= al-aquàs?. *Aqua*= agua= auia. Per barranc que passa pel llat tamé "*cana*= barranc".

Mes crec que el mateix barranc passa per Aldaia i que esta vol dir "nova del dall"; és a dir, "nova del barranc", de la "cana", de l'"aquàs".

Una propina: 5,00

Menjar i beure: 3,20

Viatges: 1,70

99

Dijous, 12 de setembre de 1934

Anem a recórrer batedores d'arròs amb mon fill Doménec [Gómez Senent], qui em conduïx l'aut.

Gasolina: 15,20

Havem visitat a Sollana varis parroquians: Emil Baixauli, Ferrandis Ibor, Vendrell.

En Sueca varis atres: Andrés, Ferrando, Pelló, Carbonell, Ortells, Messeguer, Garcia i Segarra. Esta batedora és la segona que vàrem construir; són molt bons amics i al veure'ns l'alegria és mútua.

Anem a Fortaleny a veure a Granell, un desdixat ficat a batedor que sempre estem passant-li peripècies. Ara ens trobem que estan parats perquè se'ls han cremat els embragues del tractor.

Dinem en Cullera. La batedora de [Joan B.] Crespo va bé. En Favareta visitem tres parroquians més.

100

Favareta. Font ens dona els següents datos:

- *Llauradora*: es diu un tiràs que té quatre dents i servix en l'era per a fer solcs a l'arròs per a millor secar-lo.

223

- *Trellija*: es diu a un caixó que servix tirat per una cavalleria per a escampar i arreplegar l'arròs en l'era per a secar-lo.

Il·lustració 25: dibuix de la trellija.

101

Havem visitat varis parroquians a Llaurí. Després en Corbera i seguint pel “caminàs”, atres més de Polinyà situades al dit camí. Ja tard, seguim cap a Silla, on anem a veure la batedora de Saragossà encontrant-la parada i desmuntada.

Havem averiguat després que s’havia trencat la forca i que Joanet, el muntador de casa, estava arrançant-la.

Estos hòmens són una calamitat i pareix que tiren a trencar-la.

Menjar: 12,60

102

Divendres, 14 de setembre de 1934

A Vila, el que viu a Massarrojos (boticari, professor, músic, etc.) és nat a Tavernes de Valldigna, i molt d’allà i de quan en quan li ogem coses interessants.

Açulo: tamé diu “blau”, i lo xocant és que diu “blau, així açulo”.

El *moapà*: per “el meu papà”. Tamé diu “el meuapà”.

La *moamà*: per “la meua mamà”.

Tafarrer: el qui es posa damunt molts adorns i coses per a lluir i donar-se importància.

103

Guitsa!: és una exclamació suecana, oguda en atres parts, que indica demesia de dany (fulà s’ha trencat una cama. Guitsa! Reguitsa!).

224

Ronda: quan es trobem uns quants que volen obsequiar-se per a commemorar alguna compra, venda o suplement, l'encontre van a beure's unes copes a la taverna. És costum que pague el que convida una copa per a cadascú, i açò es diu "una ronda". Després, a continuació, sol haure algú que a la seua vegada vol convidar i paga atra ronda, i la consuetud és que cadascú dels presents paga la seua. El total de les rondes a voltes es fa en una sola taverna; hi ha, emperò, la costum de fer-ne una en cada taverna o cafetí i així constituïx una espècie de jubileu.

Cafetí: és un lloc on venen begudes alcohòliques i un café rebullit que solen comprar als cafens afegint sucre roig. El café així el venen ja dolç i la gent sol dir que és "café de figues". Com li sol posar el cafetiner una xopitadeta d'auiardent, solen dir ad açò "café tocaet" o, senzillament, "tocaet".

Colar: té l'accepció de "beure begudes alcohòliques". Dir d'u que "cola" és dir que beu alamon.

104

Fa una porció de dies que estic intentant escriure una conferència que he de donar a Ontinyent el dia 20 proper, sens conseguir que em deixen tranquil unes hores per a poder concentrar el pensament i fer quelcom.

Esta vesprada tenia el ferm propòsit d'isolar-me a pesar de tot i a l'acabar de dinar han vengut uns cosins que fea temps que no els veem i quan, ja tard, hac trobat una bona excusa per a isolar-me al departament de junt a l'hort que diuen el túnel, la criada Maria hau començat amb el tic-i-tic de la màquina de cosir, i cada volta em pose més nyirviós i encara ho llance a perdre més. I no diuen això de *intellectus apretatus discurrit qui rabiatur*²⁸³! A mi, puix, no em passa així.

105

Dissabte, 15 de setembre de 1934

Del taller per a viatges: 27,20

²⁸³ Locució llatina atribuïda a Ciceró que, segons el context, pot tindre diverses traduccions, una de les quals fa referència a la capacitat del cervell de reaccionar més ràpidament en un moment en què se sent pressionat per alguna necessitat. Per tant, l'autor palesa, en aquell moment, la seua incapacitat o la seua manca d'enginy per a desenvolupar la seua tasca davant de la situació que hi planteja.

225

Del banc popular previsors pervindre: 569,55

A la meua muller: 250,00

Estudis de Doménec: 218,00

L'amic Duard Buil està molest amb mi. Volia que la meua filla Toneta-Francesca li deixara el trage de regina per a una neboteta d'ell que va a ésser-ho als Jocs Florals de Benimaclet²⁸⁴. Li vaig escriure diguent-li que era costum jocfloralesca (sic) que el trage de regina no fora portat més que per la mateixa i als actes a Lo Rat Penat o altres d'enlaire, mes oferint-li que li podrien arreglar un joc complet.

Hui, ab motiu d'anar al banc dels previsors del pervindre hac parlat amb ell, qui amb eixa sonriseta de conill que el caracteriza apenes m'ha deixat parlar diguent que ignorava la dita tradició i que una atra regina que tamé l'ignoraria ha deixat el seu trage.

M'hauré inventat jo això de la consuetud ratpenatista del trage de la regina? Lo que puc dir és que ell no s'ho ha cregut. Realment m'ha disgustat.

Estudis de Primi: 20,75

A les xiques: 12,90

106

Dilluns, 17 de setembre de 1934

Hac anat a Molvedre a visitar un futur parroquià i no està en casa. Tinc que esperar-me i me'n vaig a l'ajuntament a prendre notes de l'arxiu. El secretari, home de bastant edat, me diu que l'arxiu fon cremat pels carlins en 1872, per lo que hi ha a lo posterior. Al preguntar-li per patrons de riquesa me diu que sí que els [il·legible] i, a més, que l'oficial encarregat d'ells no està. Total, que tinc que anar a pegar voltes per Molvedre.

107

Interjeccions:

- Des collets! (Alcoi)
- Que...!
- Contra...! Contra... tal! Recontra! Recontraque...tal!
- Patxo! Repatxo!

²⁸⁴ Vegeu la petició en la carta 16 de l'ANNEX 3.

- Fotre!
- Collons!
- Punyeta!
- La so figa eixa!
- El so collons!
- Punyetera...!
- Deu!
- Hosti! Hòstia!
- Mare!
- L'hosti! L'hòstia!
- Déuna! Déula!
- La puta mare que t'ha parit!
- La figa de ta mare! La figa de ta tia, ta uela, ta germana...
- La figa eixa!
- La tia figa...!
- El punyeta eixe!
- El collons eixe!
- El tio collons!

Les blasfèmies es diuen “alls”. “No digues alls que et condenaràs!”, solen dir les dones als xicons.

Menjar i beure: 6,50

Viatges: 3,90

Pareix que per Castelló diuen “patxoll!”.

108

Dimarts, 18 de setembre de 1934

A l'anar a pujar al tren per a dirigir-me a Massarrojos em trobe am el secretari de Lo Rat Penat i el dr. Calatayud Baià²⁸⁵. U del tren li dona unes quantes cartes a firmar i ell ho fa més

²⁸⁵ Josep Calatayud Bayà (València, 1903-1978) va ser metge i escriptor, assidu en els cercles ratpenatistes. De fet, presidí l'entitat entre 1942 i 1948.

am la firma del cap polític Lúcia i Lúcia²⁸⁶. Diu que quan està enfora, el secretari particular del dit li les fa firmar ad ell.

109

Dimecres, 19 de setembre de 1934

En Ontinyent està celebrant-se una “setmana pedagògica”²⁸⁷ organisaada pel meu cunyat [Joan Josep] Senent i el meu cosí Baldomer Vendrell²⁸⁸ i altres. Convidat per ells tinc que donar una conferència en la dita “setmana...” i prenc l'aut per a fer nit a Bocairent, on està mon cosí de mestre, per a passar a Ontinyent demà.

A l'arribar a Bocairent abaixe a la porta d'un hostal que hi ha a la vora de la carretera, car l'aut no entra més cap a endins. No hi ha nengú esperant-me. El cel està encapotat. Trona, llampega i plou cernudet. És la primera vegada queestic a Bocairent i no sé, per lo tant, on viu mon cosí.

Vaig a l'atzar. Pregunte a u que me diu que el mestre viu molt amunt. Seguixc. Prompte, emperò, em trobe varis indrets per on tirar. Segueix ploquant cada volta més espeset, exornat de trons i llamps. Les cases estan tancades i per fi n'òbric una i pregunte. Una dona me diu que tire amunt, a la dreta, a l'esquerra, veuré una plaça, una escala, torne a la dreta i a l'esquerra... prou! Aniré preguntant. U me diu que sol estar de vegades al “casino de Bocairent”, i em dona les senyes i per fi el trobe.

Està Joan Beneyto Bernàrcer, president del centre valencianiste de la població, que me diu que Baldomer estarà encara a Ontinyent, i l'esperem xarrant.

Hac ogut que una dona me deia “lluny”.

110

Dijous, 20 de setembre de 1934

²⁸⁶ Es refereix a Lluís Lucia Lucia (Castelló, 1888- València, 1943), llavors diputat en Corts Generals per València.

²⁸⁷ Durant aquells dies de finals de setembre de 1934 es celebrava a Ontinyent la *Setmana Pedagògica*, on es reuniren molts mestres d'arreu del País Valencià. Per a més informació, vegeu Climent, 2009.

²⁸⁸ Baldomer Vendrell fou un dels mestres que, junt amb Carles Salvador, Enric Soler i Godes i altres, presentaren, en el *Dia del Mestre* de la *Setmana Pedagògica*, unes bases per a la renovació pedagògica i en valencià de les escoles del país. Per a més informació, vegeu Ruiz Rodrigo 1993.

A les sis del matí ja estic despert. Sent que Baldomer trafega per la casa i que a poc li venen uns xiquets per a que els done lliçó particular. És molt treballador i una voluntat de ferre que de llaurador que era als 17 anys i “un soca” que pareixia el més incapaç de la família, cremant-se les celles i pel seu puny es va fer mestre d’escola i ha anat adquirint una cultura alamon acceptable.

Peguem un passeig pel poble cap a les enfores mostrant-me lo que en diuen Covetes dels Moros, algunes de les quals pareix que no estan explorades per lo difícil d’arribar ad elles, i visitem la Cova d’Engomar, on pareix que es segur que hi havia un molí. Per les parets de roca es veuen trams per a passar i lligar cordes i atres com per a passar barres o... vés a sabre! I tot fet per la mà de l’home, així com retocs a les parets, de la poca que allò ha segut habitat o, quant menys, utilisat per l’home. Hui allò és un femer, més bé verteder dels que viuen prop, al paréixer.

L’excursió matinal és deliciosa. La pluja de la nit passada ha refrescat l’atmosfera. Està un poc núvol però no plou.

Bocairent és la poesia: aquells carrers i carrerons desiguals, empinat devallant, sempre diferents, són un somni encantador. Ací me passaria una llarga temporada encontrant sempre coses noves, esbargiment per a l’ànima.

Se n’anem a Ontinyent. Salude a un antic amic, en Manuel Mompó, al qui li vaig fer un molí d’arròs fa anys, que no funciona ja perquè estava ací mal situat. Tamé salude a un estol de mestresses i mestres coneguts. Senent aqueferat a més no poder, multiplicant-se; millor dit, elevant-se a potències.

Assistixc a una conferència que dona un mestre valencià sus l’escola activa. Jo tinc que donar-la esta vesprada.

Ahir en l’automnibus encara l’escrivia, i anit quan arribí a Bocairent, i este matí l’hac acabat sens més temps de pulir-la. Volguera encara donar-li un atre repàs i corregir-la un poc. Tinc temor de fracassar. Ací hi han molts mestres castellans i quasi tot es fa en castellà. No sé com sentarà la meua conferència. Mon cosí Baldomer, que estava encarregat de presentar-me, no s’atreuix, i li ha pregat al meu cunyat Senent que ho faça.

Este i un altre mestre em conviden a visitar a n'Elies Tormo²⁸⁹ en la seua finca de "El Angel" de Font de la Figuera per a concretar la data d'una conferència que volen que ens done. Anem en un aut.

L'Àngel és un mas com tots; vulgar, situat després de l'estació de la Font, un poc cap a La Encina. "Don Elies", que està més prim que fa uns deu anys quan el viu la darrera volta, pareix, no obstant, ésser més fort. Acaba de vindre d'un viatge per Grècia, on ha estat més d'un mes i quedem en que donarà una conferència d'art a les 17:30 del dissabte, de pas que va a Albaida a veure a sa mare (encara té mare).

Al regrés, ja és tard; prenim d'una vinya uns xanglots de raïm per a entreindre la fam fins Ontinyent.

I ve la vesprada. "la Semana..." es desenvolupa a l'edifici magnífic de les graduades. No sé on pegar-li un repàs a la conferència. La salvació és al retret (W.C.) de les escoles.

Després d'una lliçó pràctica d'un mestre andalús, que es dirigia als pàrvuls i que en varis moments ha demostrat palmàriament la necessitat d'emprar la llengua materna a l'escola, ha hagut un descans.

Mon cunyat Senent ha fet la meua presentació preparant hàbilment el terreny per a la meua conferència en valencià, entre atres coses de lloança a la meua persona, que esta "Semana..." havia acordat adoptar les dues llengües: la castellana i la valenciana, prevint-se la importància internacional dels congressos on s'hi empren varies llengües.

Am gran sorpresa per una part que temia un fracàs, el públic s'ha trencat les mans aplaudint, i alguns paràgrafs no me'ls deixava acabar fins tal punt que hac vist persones emocionades i llàgrimes. S'han dit vítols i a final m'han fet alçar de la càira varies voltes, i s'ha aprovat per unanimitat imprimir íntegrament la meua conferència; i lo que és més important, demanar al govern la cooficialitat del valencià a les escoles. Mestresses i mestres m'han trencat les mans estretint-me-les en acabar. Felicitant-me fins els castellans.

Confesse que estic estomordit per un èxit tan gran que jo no mai podia esperar.

Rònegament ha hagut un castellà (mestre) que m'ha dit que acceptava els meus punts de vista sempre que no devinguera en un nacionalisme.

²⁸⁹ Elies Tormo i Monzó (Albaida, 1869- Madrid, 1957) fou un historiador, arqueòleg i polític que va exercir de ministre d'Instrucció i Obres Públiques durant els anys 1930 i 1931. Va publicar diverses obres sobre arqueologia i art.

111

Divendres, 21 de setembre de 1934

Del banc dels previsors del pervindre: 607,70

Pagament de l'impost de l'inquilinitat am recàrrec,

Tres trimestres: 260,10

A ma muller: 200,00

Rat Penat: 20,00

112

Dumenge, 22 de setembre de 1934

Als xics: 24,00

La meua muller em diu que el nostre fill Doménec [Gómez Senent] es queixa de que en el taller li entrebanque les seues iniciatives i quelcom així; faig com el famós gos de l'hortolà. Diu que es perden molts negocis per la meua manera d'ésser. És la primera espina. Veurem com són les successives.

113

Dilluns, 24 de setembre de 1934

Goma: 4,00

Viatges: 2,50

Menjar: 6,00

Primi ha tret sobresalient a la universitat, en filosofia.

114

Dimarts, 25 de setembre de 1934

Otinvent: diu Dominguet, el prevere, cosí de ma muller, que els llauradors de Massarrojos i pedrapiquers que venen d'Otinvent diuen *Otinvent*.

Oti ont deu voler lo mateix: fondo.

231

Manquen pocs dies per a que comencen les segones Jornades de Renaixença i jo tinc un desànim i unes ganes de que passen com si fóra una desgràcia. Els ratpenatistes s'ho han apanyat de manera a llevar-me totes les il·lusions.

Hui dia Enric Duran i Tortajada²⁹⁰ a la biblioteca de l'ajuntament davant d'Almúnia (Pepe Luis) i altres que lo pitjor del valencianisme eren els valencianistes. Ell diu que fa temps que s'ha tallat la coleta.

Dijous, 27 de setembre de 1934

Viatges: 3,50

Correus i telègrafs: 20,00

Gasolina: 7,60

Menjar: 4,00

Hui és ja el darrer jorn de l'estiueig. Vaig en l'aut, rònegament a Albuixech i Massalfassar, i me'n torne a Massarrojos a dinar.

En Godella posem gasolina. Un pobre s'acosta. Com de costum, li pregunte la procedència; és de Sogorb. Comentem la mendicitat.

El distribuïdor de la gasolina ens compta un fet. L'atre dia uns jóvens pavejants am un sac de pa arriben a una casa propera i pregunten si els compren el recapte. La dona el pesa i a l'abocar el sac veu un pastisset que han degut donar en algun poble en festes i els el dona per a que se'l mengen ells. Es neguen, i com la dona insistix en que deuen estar bons, u d'ells l'agarra i el pateja diguent que no sap qui el vol bé ni mal. La dona els enllegix l'actitud i ells s'insolenten am insults i blasfèmies tractant a la dona de puta i tot lo que volen.

Açò no pot continuar així. S'ha acabat la seguritat dels camins i fins de les cases. En els pobles no es pot tindre la porta oberta perquè s'exposa u a qualsevol cosa.

Abans veia u pel camí alguna desgràcia: algun accident, algun aut parat i detenia la marxa per a preguntar si calia socors. Si demanaven parar, solia parar-se, mes hui s'encara el cotxe cap

²⁹⁰ Enric Duran i Tortajada (València, 1895-1967), germà de Miquel Duran i Tortajada, va ser un poeta i dramaturg valencià.

al que demana el socors si no s'aparta. Fuig de tumultos i cotxes parats, sempre am la temor d'una desagradable sorpresa.

La desmoralisació per tot arreu i especialment a la joventut és cosa sèria.

118

Divendres, 28 de setembre de 1934

“Mos ha boixat!” pareix equivaldre a “mos ha fastidiat!” i a “mos ha fotut!”

“Mos ha boixat!” ho diuen de preferència les dones.

Si *buix* és fort o ullal, *buixar* o *boixar* voldrà dir *mullar*, que no és atre que l'acció copular que produïx una irrigació.

119

Les extremes són necessàries en política per al progrés dels pobles, a condició de que no governen ni preponderen massa.

Per a la bona governació d'un estat és necessari que el centre equànime tinga una ampla base alafí de poder dominar els extremismes i poder obrar segons el just criteri del moment sens excessives imposicions de nenguna extrema que trenque estrepitosament i catastròfica eixa estabilitat-inestable que és el millorament dels pobles i que tendix a un estat de perfecció i felicitat humanes que no mai es podrà atényer.

120

Dissabte, 29 de setembre de 1934

Del banc dels previsors del pervindre: 864,70

Gir per llibres: 170,00

A ma muller: 250,00

Per un obsequi a Víctor²⁹¹: 250,00

Viatge a Barcelona de Primi: 50,00

Orfeo valencià: 15,00

²⁹¹ Víctor Bueso, arquitecte, era el gendre de Nicolau Primitiu. Es casarà poc després amb la seua filla Maria del Roser (Xari).

Propina al xofer: 5,00

121

Dimenge, 30 de setembre de 1934

Als xics: 12,50

Pastisseria: 3,80

Teatre: 7,00

Almoines: 5,00

Centre d'Actuació Valencianista: 6,00

Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana: 5,00

122

Dimarts, 2 d'octubre de 1934

Factura de llibres per a Primi: 20,50

Rebutts valencianistes: 16,00

123

Divendres, 5 d'octubre de 1934

Del banc dels previsors de pervindre: 446, 55

A ma muller: 350,00

Estem organisant les II Jornades de Renaixença²⁹², i tinc uns desitjos folls de que passen. És molt pesat açò. Fer coses d'estes en una societat que no està organisaada per ad açò i on no hi han mitjans econòmics ni gent amb entusiasme per a fer-ho és una desesperació; molt més quan u no té fe ja en que estes coses servixquen per a res, car cauen en el buit més anguniós i buit.

És difícil trobar col·laboració patriòtica i desinteressada. Els qui tenen diners no tenen entusiasme, i els pocs que tenen fervor resulta que la seua vanitat arriba a l'egolatria. És el

²⁹² Tres dies abans, la nit de l'1 d'octubre de 1934, de la qual no tenim constància d'escriptura memorialística, el patrici va emetre unes paraules en forma de discurs, al Saló de Regines de Lo Rat Penat en què parlava, entre altres coses, de les esmentades Jornades de Renaixença i algunes activitats portades a terme per la institució ratpenatista els anys anteriors. Vegeu document 5 de l'ANNEX 1.

cas dels dos col·laboradors més fervents que tinc en estes jornades: Gayano²⁹³, president de la secció de teatre i Garcia²⁹⁴, el secretari. Este, sus tot, ateny tal grau de tonteria que ha arribat al ridicle més espantós. Em dona llàstima, mes és un poc difícil traure'l de la seua follia.

Ara li hau donat perquè, aprofitant l'obriment del curs a Lo Rat Penat, acte que ell s'hau encarregat d'organisar, vol que, al dia següent se li entregue un diploma que s'acordà donar-li (ja pensant en la seua vanitat). En constarà un vot de gràcies que la Junta General de l'any anterior, a petició meua, acordà donar-li pels seus treballs. El tal vot i el tal diploma se li han pujat al cap.

Anit me va acompanyar fins a casa diguent-me el seu discurs de contestació i agraïment per l'homenatge que li van a fer, i me'l dia per a que el que jo li fera estiguera d'acord am el d'ell.

124

Am motiu de la caiguda del govern Samper, a Madrid ha hagut canvi de govern, pujant Lerroux²⁹⁵ am un ministeri de radicals i elements de més dreta. Pareix ésser que am est motiu ha segut declarada la vaga general²⁹⁶. Han parat tranvies; anit ja ixqueren periòdics i no sabem hui què passarà. Tot està tranquil, mes són les sis i mitja.

Anit acordàrem, en vista d'estes circumstàncies, ajornar les segones jornades. Lo que per una part m'alegra, car no tenia encara preparada la conferència de l'obertura del curs, mes per atra em pesa per les moltes ganes que tinc de que passe i procedir a la renovació de la Junta.

125

Dimenge, 7 d'octubre de 1934

Esta matinà m'ha despertat la dona diguent-me que sonaven músiques. I serà, me pregunta, com aquella volta que declaraven l'estat de siti i el jurat feu que les músiques ixqueren tocant pels carrers?

²⁹³ Rafael Gayano i Lluch (València, 1890- 1954) va ser un dramaturg, poeta i folklorista que va estar molt vinculat al valencianisme cultural i polític. Va col·laborar en la premsa valenciana de les primeries del segle XX i va escriure obres com *Mort en vida* (1922), *Visites del atre mon* (1917), *Sanc valenciana* (1925) o *Temple de dona* (1925).

²⁹⁴ Francesc Garcia era el secretari de la Junta de Govern de Lo Rat Penat de l'any 1934.

²⁹⁵ Alejandro Lerroux Garcia (La Rambla, 1864- Madrid, 1949), polític, va presidir el consell de ministres diverses ocasions durant la Segona República Espanyola, i va ser ministre d'Estat l'any 1935.

²⁹⁶ Es refereix a la coneguda "Vaga revolucionària", convocada per diversos sindicats i partits d'esquerra, que es van oposar a les propostes polítiques de Lerroux.

Quan s'ham alçat, havem vist que les tropes estaven pels cantons. Molta quietud. Pocs passants. Algun aut.

Hac anat per un diari i sols, com ahir, s'ha publicat *Diario de Valencia*.

Mon germà Francesc ha vengut a felicitar a sa neboda Xariet, perquè anit vingueren a demanar-me-la el nuvi i sa mare, Anna Bellot.

Mon germà està afectat pels sossoïts de Barcelona. Diu que anit per la radi s'oïa com Dencàs²⁹⁷ i atres, de la Generalitat cridaven al poble: “catalans, armeu-vos en defensa de les vostres llibertats”, “espanyols, *ayudad-nos a proclamar la república federal*” i atres crits anguniosos als catalans dels alentorns de Barcelona demanant que anaren en auxili de la Generalitat. “Ara pugem per Fivaller²⁹⁸ les tropes faccioses i són refusades per les lleals”, “on vejам un soldat que vaja contra les vostres llibertats, mateu-lo”, i atres pareguts.

Mon germà diu que en molt de temps no podrà oblidar aquells clams desgarradors que partien de la Generalitat. Nosatres com no teníem radi, no ens enterem més de lo que ens diuen uns i atres, i el “Diario...”, que per força ha d'ésser tendenciós.

Lo ben cert és que la follia partidista dels esquerristes catalans de la Generalitat han mort l'autonomia i han dificultat que per molt de temps es pugui parlar ni tan sols de valencianisme. Fins “Lo Rat Penat” va tindre que plegar un poc les ales, ell que tan repoc té de valencianiste.

Per l'onomàstic de Xari: 33,50

Mon germà Emil²⁹⁹ diu que s'oïen per la radi descàrregues i tiroteig. Tamé està molt emocionat. Diu que, sens dubte, han segut traïts per forces que els haurien promés que els secundarien, i yo dic que els que defensen el govern de Catalunya no estan a l'altura de la llur missió. Han volgut fer una autonomia per a usdefruit del llur partit, i han dividit als catalans per a compte de junyir-los pels interessos comuns a defendre, foragintant, de moment sinós per a sempre, aquelles coses que pogueren dividir-los front a l'enemic i la llur actitud

²⁹⁷ Josep Dencàs i Puigdollers (Vic, 1900- Tanger, 1966) va ser un polític independentista català que va pertànyer a Esquerra Republicana de Catalunya. En aquells moments exercia de conseller de governació de la Generalitat de Catalunya.

²⁹⁸ Carrer de la ciutat comtal dedicat a Joan Fiveller (o Fivaller), conseller i conseller en cap de la ciutat de Barcelona al segle XV.

²⁹⁹ Emili Gómez Nadal (València, 1907- Valença d'Argen, 1994) era el germà de Nicolau Primitiu i prestigiós historiador, valencianista i convençut comunista. Va fundar l'entitat Acció Cultural Valenciana i, posteriorment, l'any 1936, va ser membre del Partit Comunista d'Espanya. Es va haver d'exiliar a París durant la postguerra. Consulteu les cartes creuades entre Nicolau Primitiu i Emili Gómez Nadal, vegeu Climent 2014. Per a consultar una relació de les obres publicades per aquest il·lustre personatge, vegeu Cortés 2016. D'ací en avant, l'autor s'hi referirà com a “Emil” o “Emili”.

desatentada i absurda ha perjudicat els interessos materials i morals de tots els qui pensen en autonomies.

Si hagueren estat subornats pels centralistes castellanòfils no ho hagueren pogut fer millor per a desacreditar-los i posar a tota Espanya unitària i antiautonomista en contra.

Esta actitud dels de la Generalitat catalana és digna continuació de la follia del “Prat de Molló”³⁰⁰.

Què farem de les segones Jornades de Renaixença, ara? Li hac dit a mon germà Emil que, mal siga que no tingam que traduir fins el nom de “Lo Rat Penat” i posar-li “*El Murciélagó*”. Ja tenia yo prou enemics allí, en lo poc que havia volgut valencianisar-lo. No em mancava mes que açò. Encara com, d’ací a fi d’any no hi ha molt.

València està molt tranquila, al paréixer i segons les notícies. Segons diuen, la F.A.I. i la C.N.T. no han pres part al moviment, no secundant a la U.G.T. i al partit socialiste.

126

Dilluns, 8 d’octubre de 1934

Toponímia.

Moreira= del folklore tortosí. Tortosa. 1934. Cap. IX. Unes gotes de toponímia popular tortosina.

Este matí m’ha cridat per telèfon el secretari [Francesc] Garcia, de Lo Rat Penat, que volia parlar am mi. Estava esparverat. La policia hac registrat Acció Nacionalista Valenciana i atres centres clausurant-los, i ell tenia temor de que anaren a fer lo mateix a Lo Rat i que es produïren baixes entre els socis parells.

Hac anat a l’ajuntament a veure què es faria per a demà, aniversari de l’entrada a València de Jaume I, i tots són d’opinió que es deu deixar passar este núvol. No obstant se m’ocurria anar a parlar am el capità general, el qui em rep molt amable i m’envia al governador, car en estes minúcies no es vol ficar.

Tamé el governador em rep amablement. Ab ell està, em pareix, el cap de la policia. Li expose la meua pretensió: hissar la senyera i portar una garlanda al monument a Jaume I. Me diu que

³⁰⁰ Es refereix als fets coneguts com a Complot de Prats de Molló, un intent d’invasió militar que tenia com a objectiu la proclamació de la República Catalana. L’ideòleg del pla fou Francesc Macià que, amb l’ajuda del partit Estat Català, pretengué ocupar el principat des de França mitjançant dues columnes de soldats. Per a més informació sobre aquest episodi històric, consulteu Finestres; Pujol 2009.

té allí una denúncia sus que a Lo Rat Penat es donaren crits subversius l'altre dia, a l'emissió de la ràdio Associació de Catalunya. Li explique els fets com es donaren. Tota l'emissió fon regular i tranquil·la, i quan ja s'anava a cloure, uns xicots començaren a donar vixques a València lliure i Catalunya lliure, mes [Manuel] Gisbert (l'alcalde de València) i jo ens tiràrem damunt per a fer-los callar i Gisbert donà crits de vixca la república i atres pareguts.

El governador m'ha preguntat qui eren els qui havien pegat els crits subversius, i jo li hac dit que no me n'havia adonat, lo que li hau paregut estrany, mes no hau insistit. M'han dit que la senyera ... *porque era regional i sin la estrella separatista podia ponerla pero poniendo al lado otra de la república, que ya sabe usted que es la nacional*; i en quant a la garlanda podíem anar en un aut clos el president i el secretari, sens avisar-ho ni dir-ho a nengú i depositar-la.

Havem acordat en junta esta nit deixar-ho córrer per a millor ocasió, ja que tamé eixos permisos no me s'havien donat per escrit i s'exposàvem a que algun descabotat li fera algun greuge a la senyera i s'engrescaren les coses.

Em confirmen que han segut clauenrats els centres valencianistes.

La nit de Sent Donís està desanimada; les confiteries sempre tan adornades i plenes de nuvis i bencasats comprant-li el "mocaor" am la piuleta i el tronaor a la núvia o l'esposa estan tristones i quasi desertes.

1 piuleta i 1 tronaor: 7,50

127

Dimecres, 10 d'octubre de 1934

1 llibre: 5,00

El Camí: 9,00

Orquesta de cambra: 2,00

Loteria: 25,00

Conyac 6,50

Estudis d'Amparet: 9,75

No mai jugue a la loteria; no tinc afició ni em tenta el jugar, mes hui, al passar per una loteria-administració, m'hac comprat un dècim per a la de la Creu Roja. No em vindrien mal uns mils de pessetes de pas que ajude a la tal institució.

238

Estem damunt del casòrio de la meua filla Xari, que es projecta per a giner, i jo no tinc, com qui diu, un cèntim. No em puc queixar, que de més pitjors que jo els hi han a tot arreu, mes és que dins de l'esfera que ocupem soc una espècie de proletari. Els temps que correm són tan superficials que la gent ha pres com a norma bufar en *caldo* (brou) gelat. Tots volen viure una vida superior a la que econòmicament els pertoca, i despesen tot quan manquen i tenen quan no viuen de fiat.

El nostre daler de criar bé la família i donar-los una educació i instrucció tot lo millor possible, i encara l'ésser un mal burgés, indigne del lloc que ocupava. Tot haguera pogut fer-se i tindre diners si haguera sabut explotar consciensudament (sic) (és a dir, ben explotats) els estols de gent que hac tengut a les meues ordres.

No em pena, però. Continue essent tan enemic dels diners com abans. Tinc les mans foradades i no trobe la manera d'adobar-les.

128

Dissabte, 13 d'octubre de 1934

Del banc dels previsors dels pervindre: 250,00

A ma muller: 165,00

129

Dimenge, 14 d'octubre de 1934

A Xari: 6,60

Pastisseria: 3,80

Almoines, periòdics: 2,00

130

Dilluns, 15 d'octubre de 1934

Ma muller me telefona diguent-me que acaba de sabre que en Alacant fon detingut mon germà Eliseu³⁰¹, segurament a causa dels sossoïts d'estos dies passats; mes ja l'han soltat.

³⁰¹ Eliseu Gómez Serrano (València, 1889- Alacant, 1939) era germà de Nicolau Primitiu. Fou professor i pedagog i va exercir el càrrec de regidor a l'Ajuntament d'Alacant durant els anys 1931-1934 i diputat a Madrid el 1936 pel partit Izquierda Republicana. L'any 1939 fou afusellat per les tropes franquistes a Alacant després que el segrestaren en sa casa. És interessant llegir la carta que li envia el seu germà dies després, el 6 de novembre, que es pot trobar al document 1 de l'ANNEX 2.

Estos hòmens del bienni no contaven am la reacció que ells mateixos estaven produint. Segurament que per a compte de rectificar de conducta, pensaran que no foren lo bastant cruels en les repressions.

131

Dimecres, 17 d'octubre de 1934

Estudis d'Amparet: 19,50

Orfeo Valencià: 5,00

Ahir tinguérem consell de govern a Lo Rat Penat; tractàrem de la renovació de la Junta. Alguns em pregaven que continuara. Estic fart i cansat i vullc deixar-m'ho.

Ma muller es lamenta de no tindre diners. Estem passant una crisi i tenim que casar a Xari. Caldria que m'ocupara més del negoci. El tinc un poc abandonat i mon germà es cansa.

Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana: 5,00

132

Antroponímia= malnoms

Moreira, Joan³⁰²= *Del folklore tortosí*.

Alies de mariner i pescador. P. 206.

133

Dijous, 18 d'octubre de 1934

De la caixa del taller per una lletra tornada. 11912: 100,00

Per despeses de la mateixa: 48,50

A ma muller: 100,00

Estudis d'Amparet: 9,00

134

Divendres, 19 d'octubre de 1934

³⁰² Joan Moreira (Lleida, 1878- Tortosa, 1951) fou un folklorista tortosí que va ser, a més, mestre i periodista. El que Nicolau Primitiu anota ací és l'obra que va escriure el mateix Moreira: *Del folklore tortosí. Costums, ballets, pregàries, parèmies, jocs i cançons del camp i de la ciutat de Tortosa* (1934).

De taller a compte: 22,00

Rat Penat³⁰³: 15,00

Suscripció a revista *Nós*³⁰⁴: 6,75

135

Dissabte, 20 d'octubre de 1934

Del banc dels previsors del pervindre: 695,05

Col·legi d'Amparet: 158,00

A ma muller: 250,00

A ma muller (extraordinari): 225,00

137

Diumenge, 21 d'octubre de 1934

Teatre: 3,00

Pastisseria: 2,80

Periòdics: 2,00

Barberia i llustrabotes: 3,50

138

Dimecres, 24 d'octubre de 1934

Consentiment per a casar a Xari: 13,50

Tornen a insistir alguns de Lo Rat Penat en que dec continuar a la presidència, mes hui, a la comissió nomenada especialment per a la renovació de la Junta, els hac dit que no, rotundament, al·legant que les raons que me varen induir a dimitir subsistixen i, per lo tant, jo done per acabada la meua missió a Lo Rat Penat.

³⁰³ Durant aquests dies, Lo Rat Penat prepara la celebració del centenari d'il·lustres valencianistes com Eduard Escalante o Asensi Mora. El primer discurs al voltant del susdit tema el trobem al document 6 de l'ANNEX 1, amb el nom "Al descobriment d'una làpida a Eduard Escalante i Asensi Mora al teatre de la Llibertat de València".

³⁰⁴ *Nós* fou una revista gallega que va publicar entre 1920 i 1936 temes lingüístics, literaris, artístics i de les esferes polítiques de llavors. El patrici se'n va fer soci per a continuar amb la seua tasca de dignificació de les diferents llengües peninsulars, amb les quals mostrava una especial sensibilitat.

A la vista de la meua actitud, es pensa convidar a [Josep] Monmeneu i [il·legible] per a que ocupen les presidències vacants.

L'amic Riso m'envia a cridar a sa casa, segons el conserge de Lo Rat Penat. Està molt malalt.

Li han pres al fill únic en una reunió la nit dels sossoïts i rebel·lia de la Generalitat, en un casinet. Diu que estaven escoltant i que no feen altra cosa, i li han dit que volen processar-lo. Vol que faça lo que puga per ell.

És una bala perduda que acabarà per matar a son pare; es comprén que per culpa, principalment, de la mare. Jo políticament ni d'atra manera no pese res, mes promet fer lo que puga.

139

Divendres, 26 d'octubre de 1934

Almoina: 5,00

S'hau inaugurat una exposició pòstuma de Verger al Cercle de Belles Arts. Molta animació. Tamé hac anat a l'exposició col·lectiva d'Acció d'Art.

140

Dissabte, 27 d'octubre de 1934

Del taller per una lletra tornada de Luengo: 103,00

Despeses de la mateixa: 2,40

A ma muller: 150,00

Ma muller es lamenta de la falla de diners que tenim i anem a casar ma filla. És una època dolenta esta.

141

Dimenge, 28 d'octubre de 1934

Teatre: 4,50

Pastissets: 2,40

Centre d'Actuació Valencianista.: 2,00

Almoines: 2,00

242

Dilluns, 29 d'octubre de 1934

Me diu [Carles] Sarthou que en Josep Monmeneu ha acceptat el càrrec de president de Lo Rat Penat, i així doncs ja estic tranquil de que no tindran ocasió de tornar-me a insistir respecte a la meua reelecció.

De Joan Senent, per unes lletres negociades: 800,00

Despeses de les lletres: 50,00

A ma muller: 600,00

A Toni, ma filla: 20,00

Un llibre per a Amparet: 10,00

163³⁰⁵

Dimarts, 30 d'octubre de 1934

De taller per una lletra tornada de Luengo: 103,00

Despeses de la mateixa: 1,25

Inquilinitat. Darrer trimestre: 76, 50

A Primi: 6,00

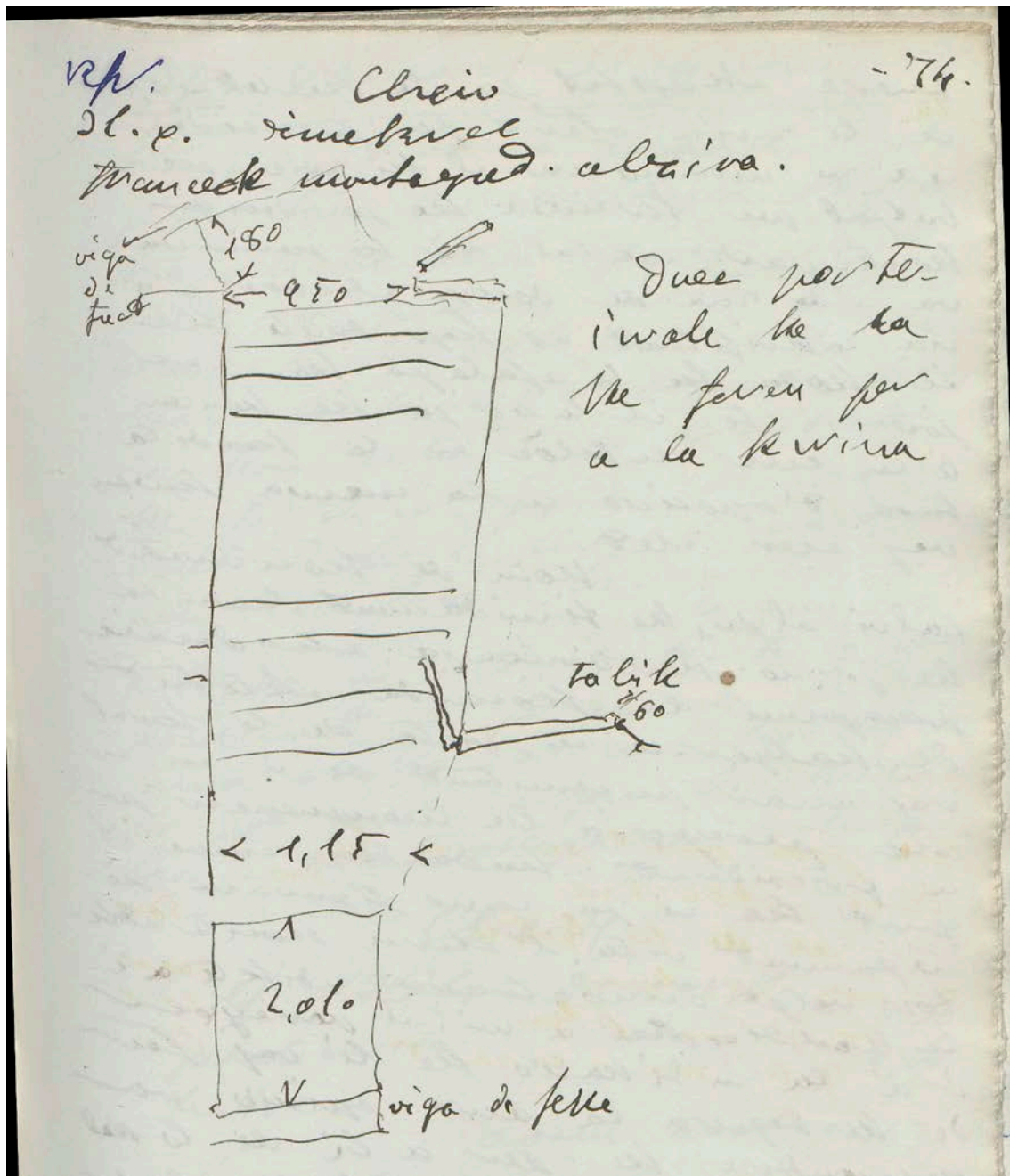
Defensa de cooperadors d'electricitat: 21,00

164

Dimecres, 31 d'octubre de 1934

Francesc Montagud. Alzira.

³⁰⁵ A partir d'ací, l'autor s'enganya i passa del capítol 143 (CXLIII) al 163 (CLXIII), a causa d'haver invertit la L per la X.

Il·lustració 26: dibuix per a una reforma en què es poden llegir algunes de les parts de la planta: “viga [sic] de fust”, “tabic” i “viga [sic] de ferra”.

Dues portes iguals que la que férem per a la cuina.

165

Anit vàrem tindre consell la Junta de Govern de Lo Rat Penat, i entre atres coses el secretari donà compte de que a causa de no haure acceptat jo la reelecció, se li havia ofert la presidència a [Josep] Monmeneu, el qui havia rebutjat per creure que jo devia continuar, mes al dir que renunciava a la mà de donya Elionor s’havia sacrificat. No cap dubte que és cosa que li

afalaga, car és jove i té il·lació, ja que consentí en ésser enclòs en la candidatura d'oposició a la meua quan vaig ésser elet.

Com de consuetud salví algú, que tímidament lamentà que jo no continuara. Els demés prengueren la còmoda actitud de callar-se, en vista de lo qual vaig anar preguntant d'u en u si els pareixia bé Monmeneu per a president, i cadascú anava diguent que sí. Ja m'ho figurava. Rònegament [Josep J.] Vila, l'etern contradictor, volgué demostrar-se addicte i incondicional a mi al paréixer; i a la indicació que li vaig fer de que diguera la seua opinió, va respondre que per a bé de Lo Rat Penat i perquè hi havien plantejades qüestions que convenia que jo les resolguera afegint que entenia un mal que jo me n'anara. Molt oportunament, li va preguntar el secretari que explicara quines qüestions eren eixes plantejades que posaven en tan greu tranç a Lo Rat, mes vaig tallar la qüestió diguent que la cosa estava ja liquidada, que jo me n'eixia de president i que el senyor Monmeneu ho faria bé.

Vila me s'entoixa un ente hipòcrita o inconscient que fa norma de la seua abúlia. Al seu costat no pot haure ningú que treballe i que l'obligue a treballar.

166

Dimenge³⁰⁶, 1 de novembre de 1934

Pastisseria: 7,00

Teatre: 7,00

Havem anat a visitar els cementiris de Massarrojos i Serra per a visitar les tombes dels nostres morts.

Gasolina: 7,60

167

Dissabte, 3 de novembre de 1934

Del banc dels previsors del pervindre: 439,15

A ma muller: 325,00

Acció, revista: 4,00

³⁰⁶ Es tracta d'una equivocació de l'autor. El dia de a semana corresponent a l'1 de novembre de 1934 és dijous.

De taller per dues lletres de canvi tornades: 203,00

Despeses de les mateixes: 26,00

168

Dimenge, 4 de novembre de 1934

Almoines: 2,50

Pastisseria: 2,40

Teatre: 5,00

169

Dilluns, 5 de novembre de 1934

Cèdules personals: 215,40

A Xarriet: 5,00

A Primi: 5,00

A ma muller per una estora: 10,00

170

Dimarts, 6 de novembre de 1934

Gir postal de llibres: 30,00

Navaixes d'afaitar: 4,00

Música de cambra: 2,00

171

Dimecres, 7 de novembre de 1934

Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana 5,00

Gir postal per llibres: 37,10

A Toni: 12,00

La nova candidatura de Lo Rat Penat la van a formar, per lo vist, els mateixos, exceptat jo, perquè no admet. Preferien ara endossar-me la presidència de la secció de filologia, a lo que

246

m'he oposat. Tindria gràcia després de lo passat! Esta gent no té sentit comú. És inútil que li diga i explique una i atra volta la meua posició. Els vindria bé alamon que jo continuara servint de parallamps a tota la càfila d'inútils emboscats a la Junta de Govern.

El secretari, que és molt de dreta, diu que va a paréixer la Junta una cofradia i posen a Barrera³⁰⁷ per a tapauls. Tamé quan anaven a elegir-me a mi, un senyor digué que les juntes no devien ésser tan de dreta i no obstant fon ell el que al poc de temps va dimitir i donar-se de baixa per no estar conforme ab l'orientació política que jo li havia donat a Lo Rat, total perquè havia lograt reunir a l'estrat de Lo Rat en les conferències a tots els presidents de totes les tendències polítiques del valencianisme, cosa que mai s'havia lograt i que em tem que no es torne a conseguir.

Estem fent gestions per a veure de celebrar els centenaris d'Escalante³⁰⁸ i Mora³⁰⁹ i obrir el curs de Lo Rat Penat per al dia 18 del corrent.

Un llibre: 2,00

Correus: 3,30

Apotecaria: 3,05

Llibres per a Primi: 16,00

172

Dijous, 8 de novembre de 1934

Havem saludat a l'alcalde una comissió de Lo Rat Penat, i en principi havem acordat celebrar els centenaris d'Escalante i Mora i l'obertura del curs els dies 18 i 19.

Carles Sarthou me diu que en la nova candidatura de Lo Rat Penat, per a la Junta de Govern li han assignat una nova sotsecretaria. Completament ridicle!

173

Dissabte, 10 de novembre de 1934

³⁰⁷ Ismael Barrera Juan era un comerciant militant de la Derecha Liberal Republicana. Sabem que va participar en les I Jornades de Renaixença, celebrades al Monestir del Puig l'any 1933, en què va intervindre en representació de l'Ajuntament de València.

³⁰⁸ Eduard Escalante (València, 1834- 1895) fou, junt amb Bernat i Baldoví, el sainetista valencià per excel·lència. Les seues peces teatrals s'ambientaven en els barris populars del cap i casal, i s'hi representaven personatges estereotipats.

³⁰⁹ Ascensi Mora i Roig (València, 1834- 1883) fou un actor i director valencià que va representar famosos sainets com *El deu, dèneu i noranta*, del mateix Escalante.

Del taller per una lletra tornada de Luengo: 107,00

Després del mateix: 1,25

Barberia, botes, correu: 1,50

A ma muller: 100,00

174

Dimenge, 11 de novembre de 1934

Als xics: 26,00

Pastisseria: 2,80

Teatre: 6,00

Almoines, periòdic i obres: 3,50

Acabe de llegir una lletra missiva d'Omena, un inspector de primera ensenyança, amic i condeixeble del meu cunyat Joan Josep Senent, que estava a Oviedo. És un home que ha treballat molt en pro de la cultura de l'obrer fundant ateneus, escoles i biblioteques, i fent labor d'extensió universitària. Al promoure's la rebel·lió fon condemnat a mort pels rebels tenint que fugir i disfressar-se de malalter, refugiant-se a l'hospital on, gràcies al seu disfrés no fon reconegut pels botxins que anaren a cercar-lo.

Té l'ànima destrossada pel desengany, encara més que per la catàstrofe. Vint anys de fe i entusiasme dedicats a l'ensenyança s'han desplomat en unes hores.

Estosossoïts han demostrat fins la sacietat que l'ensenyança al servei de l'odi és enemiga de la consciència social.

175

Dilluns, 12 de novembre de 1934

Del banc dels previsors del pervindre: 457,05

Col·legi d'Amparet: 156,00

Soci del col·legi: 50,00

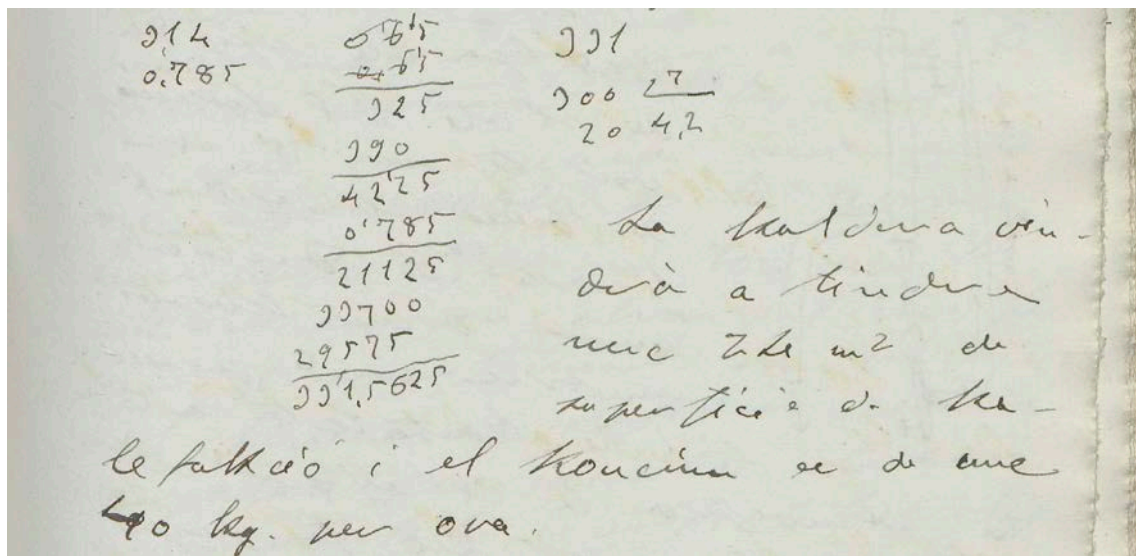
A ma muller: 200,00

176

248

Dimarts, 13 de novembre de 1934

Carlet. Monçó³¹⁰, Nonegués...

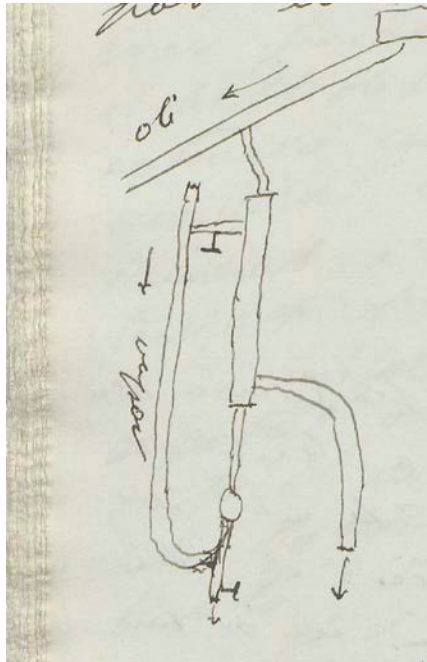
Il·lustració 27: alguns càlculs que feia en brut l'autor.

La caldera vindrà a tindre uns 24 metres quadrats de superfície de calefacció, i el consum és d'uns 40 kg per hora.

Havem estat en una altra fàbrica on tenen dues calderes de forn interior, de 15 kg., iguals. En les de l'esquerra tenen un cremador de Bellver³¹¹ per ventilador, i els gasta uns 16 kg per hora, i en l'altra un cremador de viveró, per vapor, i li consumix 18 kg. Esta diferència s'atribuïx al consum de vapor, puix el primer no en despesa i ademés a que la caldera de Bellver és més vella, està més picada i, per lo tant, pot ésser més sensible.

³¹⁰ Andreu Monçó (Carlet, 1903- 1962) fou un eclesiàstic i escriptor que va exercir d'arxiver de la parròquia de Sant Esteve, a València. Era un gran amic del patrici, i va ajudar-lo en les seues investigacions toponímiques i arqueològiques de la Ribera. A més, mesos abans presentà a concurs un treball a Lo Rat Penat (vegeu carta 13 de l'ANNEX 3).

³¹¹ Tòfol Bellver Rosca era un fabricant de maquinària agrícola que presumptament va demandar a Nicolau Primitiu per la còpia d'una maquinària.

Il·lustració 28: dibuix de la caldera en què es pot observar l'eixida d'oli i vapor.

La instal·lació de viveró no pot ésser més senzilla. L'eixida de l'oli del cremador té uns 5 cms. de diàmetre. El dipòsit tindrà un desnivell menor d'uns quatre metres, no té pressió i té contacte ab l'atmosfera. A l'eixir l'oli pel cremador ho fa penjat sens tan sols xorret.

Atribuïm l'èxit al molt pas d'eixida d'oli.

Tren: 3,40

Papers de l'església pel casament de Xari: 25,00

177

Dijous, 15 de novembre de 1934

Orfeo valencià: 5,00

Rat Penat: 15,50

178

Divendres, 16 de novembre de 1934

Enric Duran i Tortajada: tipus fi, d'estatura regular, massa bell per a home. Té gràcia natural al conversar, és amé i es passa una estona agradívola a la seua companyia. És un bon amic. Actiu en son obrar, el seu pas per l'Ajuntament de València, del qual és regidor, serà

assenyalat per mantes obres monumentals i artístiques que segurament li seran recompensades per la fama, si hi ha justícia ciutadana.

Hui ha estat a punt d'entrebancar-se novament la realització dels centenaris dels natalicis d'[Eduard] Escalante i [Asensi] Mora, realitzats per Lo Rat Penat, a causa de celebrar-se el dimenge l'homenatge a l'eixèrcit; mes després ens han dit que serà el dimecres.

179

Dissabte, 17 de novembre de 1934

Del banc dels previsors del pervindre: 300,00

A ma muller: 250,00

180

Teatre: 8,00

Als xics: 15,00

El descobriment de les làpides a Escalante i Mora al Grau, al camí de Barcelona i al carrer de Molvedre, va estar almon satisfactori³¹². No obstant, estagué en un tris que no sorgira un conflicte per caràcter impetuós d'Enric Duran i Tortajada de Vilella³¹³ i la intromissió de Vilella i Godofred Ros³¹⁴.

L'alcalde [Manuel] Gisbert, sempre tan amable, me feu pujar al seu carruatge on vàrem anar ab Duran, un fill de Mora.

181

Dijous, 22 de novembre de 1934

El dilluns fon la Festa del Sainet³¹⁵. Com era l'entrada debaes, el teatre pegava un esclafit³¹⁶.

³¹² Vegeu el discurs del patrici al document 7 de l'ANNEX 1, anomenat "Al descobriment d'una làpida commemorativa del natalici d'Asensi Mora".

³¹³ Emili Vilella va exercir de comptador en la Junta de Govern de Lo Rat Penat de l'any 1934. A més, signà les Normes de Castelló de 1932.

³¹⁴ Godofred Ros de Ursinos i Calduch (Castelló de la Plana, 1850-1924), va ser un arquitecte que va fer les obres més importants de la capital de la Plana.

³¹⁵ El mateix Nicolau Primitiu va fer un gran treball convidant un gran nombre de persones (vegeu, a tall d'exemple, la carta 21 de l'ANNEX 3).

³¹⁶ Vegeu el document 6 de l'ANNEX 1, anomenat "Al descobriment d'una làpida a Escalante i Asensi Mora al teatre de la Llibertat de València", que és el discurs que el patrici pronuncià en aquest important recinte teatral.

L'alcalde va tardar un poc. Varen vindre la música i els timbalers i varis concejals. Duran i la família, la regina i les poncelles.

S'inaugurà la làpida a [Eduard] Escalante i [Asensi] Mora, i a continuació es celebrà la festa.

El dimarts fon l'obertura del curs. Vingué l'ajuntament en corporació, macips, timbalers i música. El saló estava brillant.

L'alcalde estava constipat i jo aiximateix, i a l'esforç de llegir la conferència vaig romandre afònic i hac tingut que estar dos dies al llit. Hui encara estic tot emmantat a la vora del llit.

La meua muller, que cus a la mateixa tauleta que jo lligc i prenc notes, m'insta a que faça comptes del casori de la nostra filla Xari, que és, segurament, la que va a casar-se primer.

És per a nosatres un problema en estos temps en què apenes podem portar avant el negoci i viure decentment.

Semanal a 210 pts.: 2000,00

Bordaora de Sueca: 500,00

Sabater: 300,00

Modista: 1.500,00

Edredon: 250,00

Tapet: 200,00

Varis: 250,00

Calces: 100,00

Guants: 100,00

Pells: 1.200,00

Sant Primitiu: 150,00

Nadal (estrenes): 250,00

Nadal (menjar): 500,00

Jaqueta de Toni: 150,00

Col·legi d'Amparet: 300,00

Casa: 450,00

Pintor: 300,00

Boda (carruatges): 200,00

Boda (convit): 1.000,00

Boda (església): 200,00

A Xari: 500,00

[Total]: 10.700,00

Compte redó: dotze mil pessetes.

Per contra, tenim d'ingressos probables:

Per lletres: banc dels previsors del pervindre: 3.000,00

[Joan Josep] Senent: 3.000,00

Total: 6.000,00

+ del taller: 6.000,00

Total: 12.000,00

182

Dissabte, 24 de novembre de 1934

Del banc dels previsors del pervindre: 247,80

A ma muller: 200,00

Llibres per a Amparet: 5,00

183

Dimenge, 25 de novembre de 1934

Llepolies: 2,80

Teatre: 9,00

Periòdics, almoines, tranvies: 3,50

253

Dilluns, 26 de novembre de 1934

Evolució lingüística: la llengua parlada deriva directament de la llengua parlada i indirectament de la literària. Per contra, esta deriva directament de la llengua literària i indirectament de la parlada. Per lo tant, encontrant un mot en el poble i a l'ensem als documents és més probable que la raó estiga a la part d'aquell que no a la d'este.

La llengua parlada evoluciona més lentament que l'escrita, com ho proven aquells mots no afectats per reformes literàries que encara viuen en el poble.

És un absurde, al nostre parer, pretendre que *frumentum* haja arribat a ésser *forment* i que *forment*, en set-cents o més anys, no haja passat de *forment*. És supondre, i gratuïtament, que el poble sots Roma evolucionava el llenguatge i a la nostra època, no.

Lo que es diu de *forment* podrà dir-se de centenes de mots. Perxò, al trobar-mos davant de la toponímia, que és, si cap, més fixa, no podem menys que aplicar el mateix raonament, i entre *Xàtiva* i *Saetabis*, posem per cas, supondre que la raó estava de la part de la primera paraula. És a dir, que el poble dia *Xàtiva* i que els escriptors llatins transcrivieren aquell semantema per ad ells barbre per *Saetabis*, i els posteriors, mancats d'atres testimonis, han suposat que *Xàtiva* derivava del mot llatí.

Dimarts, 27 de novembre de 1934

Lletres endossades a Joan [Josep] Senent: 1.1600,00

Despeses per les mateixes: 100,00

A ma muller: 1.200,00

Loteria de nadal: 100,00

En ma casa celebren el meu sant, hui. Este matinet s'ham despertat al volteig d'unes campanes. Ma muller diu que és "La Milagrosa". Tendrament me convida a que anem a confessar i combregar. Si haguera insistit més, l'haguera complagut. Per què no contribuir a la felicitat dels demás a tan poca costa? La comprensió i la tolerància són la base en la convivència humana.

Factura llibreria per a Primi: 42,60

Estrenes al conserge del Rat: 5,00

Tabac: 28,00

Llustrabotes i atres: 1,50

186

Dimecres, 28 de novembre de 1934

La meua filla Xari està que balla en un peu per la qüestió del seu casament am Víctor. Hui m'ha eixit a rebre per a contar-me que l'arrendatari de l'habitació de novençanatge, que és l'encarada a la nostra, els ha entregat ja la clau.

Cartell de convit.

Crida

Ara oiats que vos fa saber

Na Agneta Bellot Fons,

Vídua del Dr. Bueso

El propvinent enllaç del seu fiel

Víctor,

Arquitecte del Col·legi de València,

Ab la senyoreta

Marieta del Roser Gomeç Senent;

Aiximateix vos fan saber

En Nicolau-Primitiu Gomeç Serrano

I

Na Toneta Senent Ibanyec

El de la filleta llur

Marieta del Roser

255

Ab el jove

Víctor Bueso Bellot;

I, norresmenys, vos fan saber

Víctor Bueço Bellot

I

Marieta del Roser Gómez Senent

El llur enllaçament proper,

Que es verificarà el dia 17 de giner

De 1935 a la beneïta capella de la Nostra Dona Santa Maria dels Innocents i
Desamparats³¹⁷, a les deu del dematí.

València, novembre de 1934.

Sr.....

187

Divendres, 30 de novembre de 1934

Cine: 7,00

Anit vaig anar al cine am les dos filles majors i els llurs nuvis.

Del banc popular dels previsors del pervindre: 807,90

Pagat per Lo Rat Penat: 20,00

A ma muller: 500,00

Al relligador: 220,00

Papereria: 0,70

³¹⁷ La Capella del Capitolet, construïda per la Confraria de Nostra Senyora dels Innocents Màrtirs i Desamparats, es troba als Jardins de l'antic Hospital General, a l'actual Biblioteca Pública de València.

Un llibre: 1,00

188

Dilluns, 2 de desembre de 1934

Convidat per Víctor Bellot havem anat a Sinarques en companyia del meu cunyat Joan Josep Senent, l'inspector de primera ensenyança Pinés i un mestre d'escola fill de la població.

Ens han rebut molt bé. Jo prenia notes a l'arxiu mentre l'ajuntament reunit am l'inspector i l'arquitecte tractaven d'un grup escolar.

A mig dia ens han fet un dinar esplèndid am xampany i tot.

1er plat: *gazpacho*

2n plat: paella am pollastre

3er plat: pollastre fregit

4t plat: pollastre guisat

5t plat: magre no sé com

Vaig arribar a creure que eixiríem cacarejant. Encara, doncs, dien que hi havia més carn a traure...!

189

Dimarts, 4 de desembre de 1934

A Primi: 10,00

Loteria benèfica: 11,00

De taller, per lletres tornades: 43,15

Per despeses de les mateixes: 2,50

Bolletí de la castellonenca³¹⁸: 12,00

Teatre: 3,40

Orquestra Valenciana de Cambra: 2,00

³¹⁸ Es refereix a la Societat Castellonenca de Cultura, entitat fundada l'any 1920 dedicada a publicar estudis culturals, històrics i lingüístics. Va tindre un gran pes en la gestació de les Normes de Castelló.

A Lo Rat Penat s'està ara confeccionant la candidatura per a la Junta de Govern de l'any propvenent. Continuen els senyors de la Junta absents dels ideals que deuen presidir la societat. Anit vaig tindre una enfrontà am [Josep J.] Vila, que s'empenyava en que un senyor que havia renunciat a que el reelegiren i que no ha fet en la Junta res a que anaven a pregar-li que continuara.

El cautiú del poble és un problema complex, que pot subdividir-se en dues parts: educació i ensenyança. Les dues parts de la culturació són tan solidàries que es pot dir que el predomini de la una sus l'atra és igualment pernicios fins arribar als que solament preconisem l'ensenyança convertint les masses populars en anàrquiques, als qui propugnen la seua educació abandonant l'ensenyança convertint als pobles en esclaus abúlics, en exhòmens.

La verdadera cultura és aquella que ensenya i educa a l'ensem, car solidarisa el passat am el futur encadenant-los am el present: l'educació és la salvaguarda de la tradició, l'ensenyança la del progrés. L'avorrecement d'algunes de les dues porta a les nacions a l'ecatombe o a la consunció.

Del banc dels previsors del pervindre: 496,45

Periòdics i revistes: 2,20

A ma muller: 450, 00

A Xari: 4,00

Associació Protectora d'Ensenyança Valenciana: 5,00

Dissabte, 8 de desembre de 1934

L'educació interessa a l'individu a través de la societat, i aiximateix la instrucció interessa a la societat a través de l'individu. L'educació té per base el sentiment i la moral, la instrucció, la intel·ligència i la política. Per ço l'educació porta a l'esclavatge, la instrucció a l'anarquia. Amdues són igualment necessàries i la societat deu defendre's contra els ensenyadors que

ineduquen, així com els individus deuen defendre's contra els educadors que els mantenen en la ignorància.

La cultura és l'harmonia entre l'educació i la instrucció.

193

A Toni: 5,00

A Primi: 7,50

Pastisseria, periòdics i obres: 4,00

194

Dimarts, 11 de desembre de 1934

Del taller, a compte: 2.000,00

A ma muller: 1.500

Loteria: 3,30

Rebutx Rat Penat: 15,50

Al conservatori de música ha donat una audició a l'honor de Lo Rat Penat n'Angeleta Velasco³¹⁹, poncelleta de 17 anys i ja quasi una violinista "virtuosa".

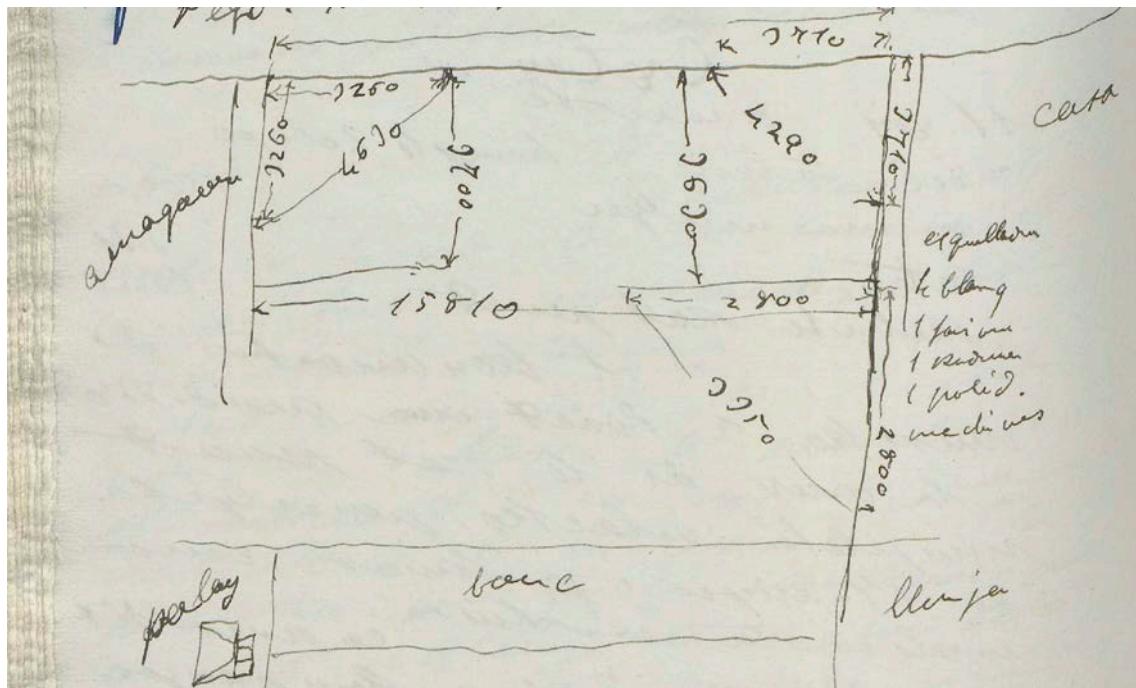
Hem presidit am alguns atres companys. Hi havia una relació tan escassa entre el públic i la presidència que ens semblava més bé que estaven en patró de suplici, i apenes m'atrevia a mirar al públic per si veia al seu rostre una acusació.

Quan haguera donat per oure des del públic! I quans voldrien el meu lloc per a cridar l'atenció!

195

Pego. Na Josepeta Alzina Falgàs.

³¹⁹ Climent (2008: 134) documenta el títol del discurs que la violinista Àngela Velasco va fer aquell dia en honor a l'entitat: "Paraules de salutació al concert que a l'honor de Lo Rat Penat varen donar les senyorettes Àngela Velasco i Isabel Algarra, el capvespre de l'11 de desembre de 1934, al conservatori de música".

Il·lustració 29: dibuix-mapa de les instal·lacions de Pegu

Aprofitar: els dos cons dobles fent-los simples. L'esquelladora actual per a mola dura, deixant lloc per a una altra.

El triador

1 limpia múltiple de borrejon

1 garbell doble

1 ventilador doble

Les madrines les volen més llargues. No volen separadors.

El forn actual que tenen per a l'esquellat l'aprofitaran per al segó blanc i en volen un doble de nou.

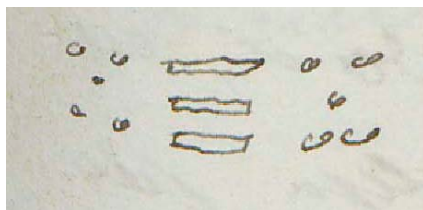
1 esquelladora de ferro i boles

1 limpia de morret

Transformar les blanquejadores

1 forn doble

És per a d'ells un gran problema la separació dels arrossos menuts i prims, sequellons (tapets). Actualment tenen un garbell després de la limpia múltiple del Palai i després de l'arròs blanc un garbell doble; el primer de forats redons i el de baix de redons i llargs.

Il·lustració 30: dibuix del tipus de forats del garbell.

Volen tres dipòsits grans per a elaboració: esquellat, repàs i coladores i els xiquets i 4 dipòsits per a l'arròs blanc, que estaran dins del molí i rònegament al pis dins de la [il·legible].

Planta baixa i un pis sol, elevat. Les matxines poden passar a la planta baixa. Volen els plans per tot el mes de febrer. No estan decidits per la qüestió social, mes pareix ésser que sí que ho faran. Diu que si no ho feren pagarien els plans.

196

Tapet: en Pego, els moliners d'arròs diuen "tapet" al gra d'arròs blanc ressequit i blanquinós que es desfà en una farina pareguda a la que fa el "tap" blanquinós.

Tap: en Pego diuen així a una espècie de marga calça o calça margosa. No l'ha vist. N'hi ha de dues classes. Blanquinosa i fosca.

Tapet: és el drap que tapa una taula o atre moble. La seua arrel és tap i és possible que tinga alguna relació am l'anterior, car aquella pareix que és lo que cubrix o tapa el terreny.

Tapetet: diminutiu de l'anterior.

Capatorer/a: consentidor, encobridor. Es diu d'aquella persona que tapa els defectes i falls d'atra. Ogut a Sueca.

197

Havem eixit en l'aut a Sueca, Pego i retornat a dinar a Alzira. Després Carcaixent, Corbera i Sueca, novament.

198

Divendres, 14 de desembre de 1934

2 ratetes penades: 3,00

261

Orfeo valencià: 5,00

Traspol: me diu el barber Fèlix que en Requena, d'on és ell, es diu *traspol*, al pis.

Bulla: me diu el barber Pere, que és de Calp, que a Callosa (d'en Sarrià) diuen *bullla* a la risa.

(?)

Llengua mallorquina: gymnetes³²⁰. El mateix me diu que a Bollulla³²¹ diuen “sa porta”, “sa finestra”, com a Mallorca.

199

Dissabte, 15 de desembre de 1934

Centre d'actuació valencianista: 2,00

Papereria: 25,00

Acabe de trobar-me amb Eduard Martínez Ferrando. D'estatura regular mes ja molt esclafat, d'anar ranci, arrastrant els peus; sord com una rella, cara inexpressiva de sord, ulls esmortits, parlar trist. Feia almon que no el veia. Quan me veu els ulls se li animen. Es somriu d'una manera infantívola i em pregunta i parla i parla i jo intente respondre i de vegades contradir-li, sens aconseguir sinó que ho entenga a l'inrevés, per lo que acabe per donar-li la raó en tot, lo que no em fa gens de gràcia. De vegades, al cap de molts encontres logre fer-li entendre quelcom de lo que no estic conforme i ell creia que sí, i es sorprén i pareix que dubte de la meua serietat.

Hui el trobe més trist que mai. He sentit alegria sincera al veure'l i ell aitamé. Me consta que està aplanat i que els seus 51 anys li pesen massa, i que no pot soportar-los. Està neurastènic, es troba molt asoles i neurastènic; no fa més que cavil·lar en la mort... s'emociona i m'emociona, i unes llàgrimes involuntàries i furtives li redolen galtes avall.

Me diu que la lectura de la darrera obra de Catral *Como se ve la vida a los 70 años* l'ha aplanat. Allí diu que dels sords fuig la gent com dels apestats. Quan exacta és l'observació i quan realment amarga!

En el cas d'Eduard no pot ser més verídic. Jo l'estime i com jo, moltíssims: per la seua vasta cultura, pel seu bon consell i amistança. Mes és impossible seguir una conversa. Trobar-lo ad

³²⁰ Segons l'obrer d'Avià, l'*Ora Marítima*, la protohistòria ibèrica explicaria que la tribu dels gymnetes haurien ocupat aquesta zona fins al riu Sicànic (Xúquer).

³²¹ Es refereix a Bolulla, xicotet poble de la Marina Baixa.

ell, al carrer, és metre un escàndol. Ell parla fosc i quasi inarticulat, i apenes els qui passen se n'adonen de la seua presència, mes en canvi, per a respondre-li, intentar fer-li comprendre quelcom, hi ha que desganyitar-se, donar-ho a entendre a tothom (a tothom menys ad ell, està clar) i acabar per haver de dir-li que sí a tot encara que ho haja entés a l'inrevés per a finir l'espectacle que dona u, no ell. És, com diu el solitari de Casa Donyana³²², un sord torpe, ademés; encara que açò sol ésser degut a les sorderes tardanes, quan ja l'home sol ésser massa dur per a reeducar-les.

Es separem am sengles nucs a la gola i em promet cercar-lo per a fer-li alguna companyia. Pobre amic! Quina vellea més amarga! En estos casos es comprén lo bell que és viure rodejat de fills i am una muller afectuosa i senyora de la llar, i tamé lo necessari que són els sentits a l'home, qualsevulla d'ells que siga, sus tot la vista i l'oïda.

200

Dimenge, 16 de desembre de 1934

Ahir al capvespre celebrà Lo Rat Penat la primera conferència del curs, al Paranimf de la universitat, donada per Alcaide³²³, sots el tema “València i la Universitat de València”³²⁴. Tema tan valencianiste i tan universitari a penes va fer omplir el pati de valencianistes, i fon desalentador veure que catedràtics i professors “brillaren per la seua absència”, com es sol dir. Rònegament ens honora el rector dr. Rodríguez Fornós³²⁵ (un castellà de Salamanca, que va demostrar ésser més mereixedor del nom de valencià que molts valencians), el dr. Bartual³²⁶ i el dr. Beltran Bigorra³²⁷. Apart, naturalment, del dr. Alcaide, conferenciant.

És descoratjador.

³²² Era el pseudònim de l'escriptor valencià Francesc Martínez i Martínez (Altea, 1866- 1946), que va formar part de Lo Rat Penat i el Centro de Cultura Valenciano i escrigué diversos articles sobre arqueologia, historia, folklore i cultura valenciana, en general. Va fer diversos estudis sobre literatura i història valencianes i sobre la figura de Miguel de Cervantes. La seua obra més coneguda és el costumari *Coses de la meua terra (la Marina)*, aparegut en tres volums editats als anys 1912, 1920 i 1947. A més, pertangué a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, a la Reial Societat d'Amics del País de València i fou membre corresponent de la Real Academia de la Historia.

³²³ Francesc Alcaide Vilar (València, 1889- 1973) fou un important filòsof i catedràtic de la Universitat de València. Portà a terme elogioses iniciatives en el valencianisme: va ser signatari de les Normes de Castelló i comissionari del *Diccionari Català-Valencià-Balear*.

³²⁴ La conferència pronunciada pel doctor Alcaide es pot trobar al document 8 de l'ANNEX 1.

³²⁵ Fernando Rodríguez Fornós y González (Salamanca, 1883- València, 1951) fou un important metge que va ser rector de la Universitat de València entre els anys 1934 i 1936.

³²⁶ Joan Bartual Moret (València, 1863- 1940) fou un científic valencià. Pel que fa a la seua activitat a la Universitat de València, en fou degà en la dècada dels anys vint i Rector Honorari a partir de l'any 1931, càrrec que exercia en el moment en què es narra el succés.

³²⁷ Francisco Beltrán Bigorra (Nules, 1886- 1962) va ser un científic valencià especialitzat, entre altres camps, en la farmacèutica i en la botànica.

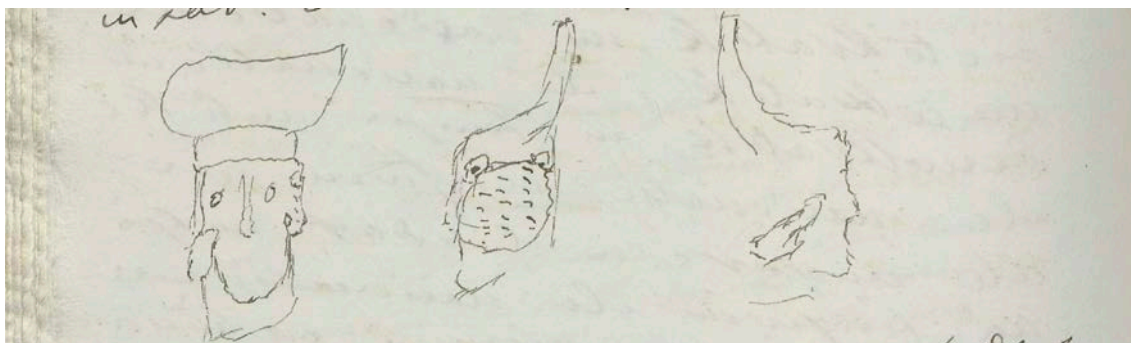
Hi ha un nacionalisme aristocràtic, un nacionalisme mesocràtic i un nacionalisme democràtic. En temps antics, els nacionalismes foren per als senyors. A l'Edat Mitjana tinguérem els nacionalismes mesocràtics com a València, mes hui els nacionalismes s'han de fer per a la lliberació espiritual i econòmica del poble, i eixos seran els nacionalismes democràtics.

Els nacionalismes uniformistes i centralisadors que propugnen l'anul·lació dels fets diferenciats dels pobles integrants, no són tals nacionalismes sinó estatalatries.

Dimarts, 18 de desembre de 1934

Vaig a Molvedre a visitar el castell i a en Manuel Simancas³²⁸ i la seua “dama de Molvedre”. No està ell. El conserge, molt amable, ens mostra la vitrina on està conreada la “dama”.

En Simancas li ha posat un pedestalet de fus vernissat. Sembla un cap de llauradora am una gran pinteta trencada per dalt, que sembla una *peina* andalusa. A la galta esquerra porta un rodet del cabell, o monyo on del mateix fang es veuen dues agulles qual cap sembla un ull d'aram. És de fancuit de la calor de la terra cuita ibèrica, i és llàstima que estiga tan incompleta, al paréixer ja d'antiu.

Il·lustració 31: dibuix multidimensional de la dama de Morvedre.

Dimecres, 19 de desembre de 1934

³²⁸ Manuel González Simancas (Còrdova, 1855-1942) va ser un arqueòleg i professor que va realitzar nombroses excavacions per la Península Ibèrica, i va escriure voluminosos catàlegs d'Alacant, València i Múrcia. Fou membre de la Real Acadèmia de Bellas Artes de San Fernando i corresponent de la Real Academia de la Historia. Per a més informació, vegeu Navarro Suárez 1994-1995.

A ma muller: 150,00

Viatge a Molvedre i tranvies: 4,50

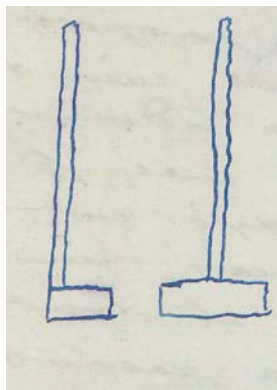
Anit a la Junta de Govern³²⁹, el Carles Sarthou, per a donar-me satisfacció, va proposar que se'm nomenara soci de mèrit. Ad eixa proposició es va adherir en Raga³³⁰ i algun altre més feblement. Vaig dir que això no podia ésser, car era necessari un tràmit, mes que, agraint el llur bon desig, encara que fora possible jo no ho acceptaria d'esta junta, puix que això pareixeria que jo mateix m'incensara. El major homenatge fora que si alguna cosa de bo hi havia fet jo, que la pròxima junta ho continuara, i que si no ho fa així és que més hi havia que valguera la pena i en tal cas l'homenatge sobrava.

204

Divendres, 21 de desembre de 1934

A ma muller: 150,00

Badil: Requena. Me diu el Barber, Fèlix, que és requenenc, que allí diuen *badil* a una varilla de ferro que acaba en una castanya tamé de ferro, per a xafar el menjar bollit que es fa per als porcs. És de llarg quelcom més d'una vara. Solem bollir criadilles i altres fruits, i es servixen d'esta aïna, principalment per a no escaldar-se les mans ademés d'aixafar-se millor. Cf.³³¹ am Badila.

Il·lustració 32: dibuix del badil.

205

³²⁹ Vegeu el discurs del patrici al document 9 de l'ANNEX 1: "Paraules de despedida a la Junta General de Lo Rat Penat el dia de la presa de possessió de la nova Junta de Govern".

³³⁰ Es tracta de Rafel Raga, membre de la Junta de Govern de Lo Rat Penat de l'any 1934.

³³¹ Expressió llatina (*confer*) que significa 'compare', 'consulte'.

265

Dilluns, 24 de desembre de 1934. Bona Nit de Nadal

De taller a compte: 1.000,00

A Primi: 7,20

A Toni: 5,00

Per als reis del Centre d'Actuació Valencianista: 15,00

A ma muller: 800,00

Al conserge de Lo Rat Penat: 15,00

A Dolorotes³³²: 10,00

A l'oficial de Lo Rat Penat Serrano: 5,00

Al porter del mateix: 5,00

Una cinta de maquinaescriure: 4,00

Fotografia quarta: 5,00

206

Dimarts, 25 de desembre de 1934. Nadal

A mon germà Emil. Estrenes: 50,00

A Doménec. Estrenes: 30,00

A Toni. Estrenes: 25,00

A Xari. Estrenes: 25,00

A Primi. Estrenes: 15,00

A Amparet. Estrenes: 10,00

A ma sogra. Estrenes: 25,00

A Toni per treballs: 10,00

A Amparet: 2,20

³³² Probablement es referisca a Dolores Gálvez, xica de Villar del Arzobispo que va ser serventa interna de la família durant tota la vida de Nicolau Primitiu.

Un llibre: 7,00

Periòdics i revistes: 3,00

Varis: 4,00

207

Divendres, 28 de desembre de 1934. Innocents

Llibres: 2,50

A mon germà, fa uns dies, després d'examinar els balanços d'enguany, li vaig dir que dels guanys que apareixien (alentorn de 21 pessetes) li'n donaria el 20 per cent, el 40% ho amortisaria per augmentar el capital i l'atre 40% el retiraria, i açò seria així fins que es casara o complira 25 anys Doménech per donar-li entrada i que vera (mon germà Francesc) quina classe de document volia que li fera.

Mon germà, ab to sentimental me va dir que no mai havia aconseguit formar societat am mi sol, car sempre ho havia fet en companyia, referint-se a l'anterior conveni am Úbeda, Gargallo³³³ i Carrascosa³³⁴, i ara que ja pensava am mon fill he volgut donar i prendre explicacions a este respecte, mes ell ha donat per finida la queixa, no sabent explicar-se i diguent que era un sentimentalisme.

Varis dies he estat sots la impressió de la tal conversa i pense no datar-la a l'oblit, car té més transcendència de lo que pareix.

208

Dissabte, 29 de desembre de 1934

Del taller a compte: 1.000,00

A ma muller: 700,00

Papereria: 8,35

209

Dilluns, 31 de desembre de 1934

Llibres: 2,50

³³³ Rafael Gargallo era un dels treballadors de la branca tècnica de Nicolau Primitiu.

³³⁴ August Carrascosa treballava en l'empresa del patrici com a comercial. Estava afiliat a la UGT.

267

A Toni, per treballs: 18,00

A Amparet, pel mateix: 2,50

Teatre: 3,00

Pastisseria i torrons: 9,20

Teatre: 6,00

210

Dimecres, 2 de gener de 1935

Any nou, vida nova.

Anglés:

Damr: la mare en els animals. Presa d'auia// represar, estanyar.

Damage: dany, perjudí// danyar.

Damn: condenar.

Damp: humit, trist// fred, calofred// covardia.

1935

Dijous, 3 de gener de 1935

Centre d'Actuació Valencianista.: 20,00

Esta nit es la junta general per a donar possessió dels càrrecs a la nova junta de govern de Lo Rat Penat i deix d'ésser president. Ja era hora!

Ma filla Xari es casa el dia 17 pròxim i en casa no es parla d'atra cosa.

Ha pres possessió la nova junta de govern. Respire. El nou president³³⁵ i el secretari m'han dedicat [il·legible] alamon. Deu que els ho pague!

211

Divendres, 4 de gener de 1935

³³⁵ El nou president, Josep Monmeneu, li envia una lletra d'agraïment dies abans (vegeu carta 22 de l'ANNEX 3). També és interessant la lletra que li envia Carles Sarthou (carta 23 de l'ANNEX 3).

Música de cambra: 2,00

Acció d'Art: 5,00

Al conserge de Lo Rat Penat: 5,00

Cine: 6,00

[Rafael] Gayano Lluch ha vingut a prendre café a casa i de pas a escurar-me el ventre i prendre més notes biogràfiques. Diu que en té nosequantemils.

212

Dissabte, 5 de gener de 1935

Del taller: 2.000,00

A ma muller: 2.000,00

Llibre per als reis: 65,80

Papereria per a Amparet: 11,00

La festa dels reis augmenta cada dia com festa de luxe i disbauxa, mes perd en poesia. Per tot arreu hi han paraetes de juguets i de llibres on van els pares a comprar o fer els encàrrecs, mes alamon van am els xiquets, lo que fa pedre encant a la festa.

Teatre i cine: 13,20

Ha anat al circ, acompanyat de ma filla Toneta. És lo que verdaderament em distrau. No hi fa cavil·lar res i és un descans cerebral. Volantins, els “tontos”, l'home serp, el trapezi, l'home dels gossets, els saltaors i atres; són distraccions per a passar l'estona i riure les agudaces dels clons³³⁶.

213

Dimenge, 6 de gener de 1935. Reis.

Teatre: 7,00

Pastisseria: 2,40

Varis: 3,00

³³⁶ Es refereix a l'anglicisme *clowns* (pallassos).

Papereria: 5,00

Treballs de Primi: 8,00

Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana: 5,00

214

Dimecres, 9 de gener de 1935

Reparar una màquina d'escriure: 10,00

Un sopar de germanor: 7,00

S'ham reunit a sopar les juntes de govern de Lo Rat Penat al Bar Sorolla, assistint uns 25, presidint l'alcalde i la regina LIV. Hi ha hagut gran entusiasme.

215

Dijous, 10 de gener de 1935

En l'aut de casa se n'anem Pere el xofer i jo a parlar am un parroquià de Yeste, d'Albacet, per a arreglar unes diferències.

Fa un dia cru i com l'aut no és una meravella que diguem, i s'angrunsa que no és, precisament, una delícia, lo mal menjat i les moltes hores de sangoleig fa que a l'arribar a casa a més de les dotze estiga més mort que viu.

Per fortuna, tot s'ha solucionat bé i agust.

Rotglà: rol·là? Roclà? De roc rocalà, rocalada; que està en una roca o damunt roca.

Llanera: no té res de plana. Deu voler dir *llana* referint-se a les condicions de les de borrego, que està *damunt*, com Teulada, Alcubles, etca.

Cerdà, cerdada, cerdanya: voldrà dir aiximateix que està *damunt*?

Moixent, muixent= oix, oixe! Uixe! Ix, oixent, uixent, ixent.

Almansa: *mansa* com *cautiú* per cultiu; es referirà a terra *cautiva*, cautivable. *Mansana*, mansanes, masa, masada, mansata, masa... (magrell, masada...), Massanassa o Mansanassa, mansió...

Montalegre: està a la falda d'un cabeç que té el castell. No caic lo que vullga dir. Molt-alegre?

Fuente-Àlamo: *fuelle del álamo*. La font sí que està, mes el "álamo" desaparegué.

270

Ontur: està al costat d'un riuet sus alteró. Ontur= ondu, ondura. Ontus deu referir-se al regall.

Tobarra: està rodejat d'horta en un gran pla.

Hellin: de ello, ocupa tota la vertent d'una roca isolada al costat d'una espècie d'avenguda a ramblís.

Iso= l'iso, ll'is. Està en un pla.

Elche de la Sierra: està en un fons rodejada de montanyes i ella, pròpiament, al dors d'una llometa, estribació de la montanya, devallant cap al fons. Eltxe, ellx, ells, ell, ello?

Peñarubia: caseriu a poca distància d'una immensa roca de color ros.

Yeste: els naturals diuen *yet·te*. Està rodejada de montanyes elevades nevades. És l'única neu que havem vist en tot el camí. La població és roquera i està faldejant la montanya. La carretera entra per la part de dalt.

216

Divendres, 11 de gener de 1935

Llibres: 33,00

Consell Valencià de Publicacions: 9,00

217

Àpat nupcial

Que es celebrarà a honor

Dels nuvis

En Víctor Bueso Bellot

I

Na marieta del Roser Gomeç Senent

El jorn 17, dia de Sent Antoni

A les 11 hores del matí, a l'

Hotel Alhambra

271

València. Giner de MCMXXXIV

Menjars:

Assolata ab creixents

Mestall de carns fredes

Tortada farcida

Rebosteria

Gelat de fruites

Begudes:

Aldamar blanc

Xerés dolç

Xerés sec

Licors

218

Dilluns, 14 de gener de 1935

Cine: 3,00

Papereria: 3,00

Viatges, periòdics i atres: 5,00

A Primi, per fitxes: 6,80

Peluqueria: 1,25

Aïnes de nedeia: 5,50

Associació Valenciana d'Ensenyança: 5,00

219

Del taller: 1.000,00

272

Als operaris, per a una paella: 200,00

A ma muller: 500,00

Del banc popular previsors pervindre: 2.000,00

Un llibre: 4,00

Lluita antituberculosa: 25,00

220

Dijous, 17 de gener de 1935. Sent Antoni.

Hui és el sant de ma sogra, ma muller i ma filla major. Hui es casa ma filla Xari ab Víctor Bueso. Rosa, de blanc, cabells rulls i d'or, am la cua portada per dues xiquetes i un xiquet. Està bella.

Hotel i atres: 700,00

Cigars: 43,75

Propina als botons: 42,00

Havem segut 126 a la taula de l'hotel i ademés uns cinquanta operaris a les taules del taller.

221

Divendres, 18 de gener de 1935

A ma muller: 1.000,00

Pels cartons de l'àpat: 10,50

Bombons per a les xiques de l'arxiu³³⁷: 5,00

A la caixa d'estalvis: 100,00

Cine: 5,00

222

Dissabte, 19 de gener de 1935

³³⁷ Nicolau Primitiu, que visitava assíduament l'Arxiu de l'Ajuntament de València, feia detalls en forma de regal als treballadors i les treballadores que s'hi trobaven, com també feia en la resta d'arxius que visitava i en Lo Rat Penat, amb el secretari.

273

A la caixa de previsió: 100,00

Teatre: 12,50

No sabem una paraula dels nuvis. Es comprén que estaran bé quan res diuen.

223

Dimenge, 20 de gener de 1935

A ma sogra a compte de les 300 pessetes que em va deixar: 100,00

Cine: 10,00

Almoines i varis: 5,00

Havem rebut carta dels nuvis des de Benidorm i diuen que estan bé.

224

Dilluns, 21 de gener de 1935

Llibres: 27,00

A Toni, per treballs d'escriure: 21,00

226

Dimecres, 23 de gener de 1935

En el sevillano³³⁸ me'n vaig a Tortosa a veure un màquina per a tractar l'*orujo* de l'oliva i separar-li el pinyol.

Almenara: al-penara, benara, penyara.

Oropesa: olobesa, oloba, oliba, onuba, oruba, oluba. Està al peu d'una roca i al llat d'un barranc.

Tortosa: havem visitat el museu municipal de Tortosa, trobant poc de nou per no dir res. El director, n'Enric Bayarri, ens ha rebut afectuosament i dedicat els dos toms publicats de la història de Tortosa i la seua comarca. Constava de 8 volums i m'admira pensar la llosa que tindrà que ficar per a omplir tantes pàgines si el *mecenas* (senyor Bou) no s'arrepentix, car cada volum, segons el Bayarri, costarà unes 9.000 pessetes.

³³⁸ Tren que anava de Sevilla a València.

Havem vist la màquina que ens interessava, i ve a ésser com jo me la imaginava. Crec que puc fer-la més perfecta.

Arribe a València a les 11 de la nit, en el *sevillano*.

227

Dijous, 24 de gener de 1935

Tom II història de l'art: 66,00

Acció d'Art: 5,00

228

Divendres, 25 de gener de 1935

De la caixa d'estalvis: 1.653,25

Girs postals per llibres: 243,25

Una llibreta d'estalvi per a Xari: 500,00

Uns llibres: 3,50

A ma muller: 250,00

Rebuts de Lo Rat Penat: 17,00

Loteria: 7,00

Café: 2,00

Estudis de Primi: 6,00

229

Dissabte, 26 de gener de 1935

A ma muller: 66,00

Llibreria Maragat (Huici³³⁹): 48,60

³³⁹ Ambrosio Huici Miranda (Huarte, 1880- València, 1973) va ser un historiador que fundà, als anys vint, la seua impremta, alhora que va obrir la Llibreria Maragat, que l'autor esmenta en aquest apartat. Estava ubicada a la plaça de l'Ajuntament de València. Tant Nicolau Primitiu com Manuel Sanchis Guarner tingueren una estreta relació amb aquest personatge, que fou un reconegut arabista.

Pastisseria: 2,40

A Primi: treball de fixes: 7,60

230

Dimarts, 29 de gener de 1935

Correus: 15,50

Xecs per llibres: 297,85

Tinta: 5,00

Fotografia: 3,80

231

Dimecres, 20 de gener de 1935

Un llibre de Gallach³⁴⁰: 60,00

Papereria i varis: 2,55

Rat Penat: 7,00

Cine: 1,90

232

Divendres, 1 de febrer de 1935

Teatre: 9,00

Societat espanyola d'antropologia: 24,00

1 botella de conyac i atra: 14,50

En l'aut i Pere hac portat a ma muller i la domèstica a Massarrojos a fer botifarres. Després havem anat a les salines de Canet de Berenguer i per poc s'ham estacat en les xarques dels salinars.

Havem tornat a dinar a Massarrojos i passat la vesprada vegent com bollien la ceba per a les botifarres.

³⁴⁰ Es refereix a l'editorial Gallach, fundada a Barcelona a les darreries del segle XIX i una de les empreses pioneres en la història cultural llibresca. Vegeu Sánchez Vigil; Olivera 2013.

Dissabte, 2 de febrer de 1935

Del banc popular previsors del pervindre: 316,65

A ma muller: 250,00

Cigars: 23,75

Fotografia: 5,25

Orquestra Valenciana de Cambra: 2,00

Llibrets: 3,00

A Toni, per treballs: 12,00

Dimenge, 3 de febrer de 1935

Estem a Massarrojos a passar el dia.

Restos arqueològics a portar a València:

R. 52= molí barquiforme- ajunt.

59= fragment de mola discoide

63= fragment de molí barquiforme

413= fragment de pis del bordellet

107= fragment de mola discoide

+108= molí barquiforme ajunt.

-110b= vora de [il·legible]

-111a= fragment de tova

113= fragment de rejol ab un mamelló

+101= mola discoide voladera, ajunt.

+102= mola discoide solera, ajunt.

+103= mola discoide volandera, ajunt.

+104= mola discoide solera, ajunt.

x106= mola discoide volandera (fragment), ajunt.

115= fragment de tegulae

x125= tova del Tos Pelat (125x145x105?)

+124= vora de [il·legible] ajunt.

+109= dos discs de columna de tapidarium

457= molí informe

583= pilot de fang

686= fragment de mola discoide

x718=

tova

Tota esta preciositat arqueològica va destinada al museu municipal de València. Segurament que esperaran coses cridadores i boniques, i no tots estos pedruscs.

235

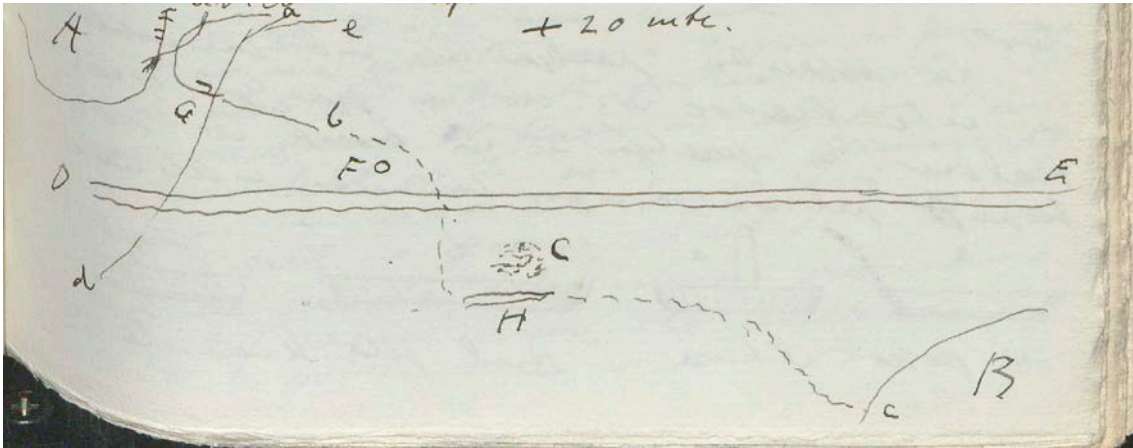
Pose l'altímetre a 0 al corral de la ca i me'n vaig rònc a cercar els diables, que me diu la gent del poble, ab socarroneria, quan em veu eixir disposat a excursionejar.

A "les Lloletes"³⁴¹ l'altímetre assenyala +10. A l'arribar al barranquet vell, al tallat de pedra quan es divideix cap a un piló de terme per a passar el camí de Bétera, +23 mts.

Al passar el dit camí, havem examinat novament el tros que hi ha a sis o set metres després del pi, cap a Massarrojos, i tornat a examinar lo de precedeix si segueix. No ens convenç de que pertanyga a l'aqüeducte, a pesar d'estar, més o menys, a la mateixa altària. Pareix una de tantes senyals d'haure tret pedra un particular, com es veu per ací.

Seguint cap a la pedrera de l'horteta, me pareix trobar el rastre més avall de lo que sempre m'ha figurat, i torne cap a enrere i coincidix ab el tros del pi, tallat en la roca. Torne al barranquet vell, al tros anterior i senyala: +20 mts.

³⁴¹ Es refereix a l'aqüeducte de les Lloletes, que passa per la Canyada, Paterna i Benimaclet.

Il·lustració 33: dibuix del camí de Bétera i la redor.

A: pedrera del barranquet vell

B: pedrera de l'horteta

C: pi³⁴²

D, E: camí de Bétera

F: piló de terme

G: tros tallat en la roca

H: tros tallat en la roca

a, G, b, H, c: aqüeducte

d, e: caminet de montanya

De F a M és gairebé recte.

Hac revisat per dins de la pedrera sens haure trobat nenguna senyal del pas de l'aqüeducte.

És desesperant, car és el tros que més hac passejat a la recerca d'una senyal.

A l'arribar a les llometes, l'altímetre senyala:

- 4 mts.

A l'arribar a casa senyala:

- 14

³⁴² En altres notes del patrici, aquest pi apareix anomenat "Pi del Parrago".

Ha fet un dia hermós, primaveral. Ens hem reunit a Massarrojos la família, per a commemorar el nuviat de Xari i Víctor.

La clàssica paella és indispensable en ests casos. Hui no és paella sinós calder. La paella és un tronc de con tapat pel cim, o siga, baranes inclinades.

Il·lustració 34: dibuix dels diferents tipus de recipients per a cuinar arròs, amb la intenció de diferenciar la paella del caldero.

De poca altura i cul pla. Quan té cua per a agafar-la es diu paella i quan ja és més gran té anses com en ble i es diu *caldero*.

Es posa oli, ni massa ni poc, i quan està brulent es frig el pollastre i després es posa l'auia, i quan ha bollit lo convenient es posa l'arròs suficient per a que la cullera de fusta romanga plantada. Quan està a punt es trau del foc i es deixa reposar una estona.

Dilluns, 4 de febrer de 1935

Socors a Carbonell, antic operari: 25,00

2 llibres de vell: 7,00

Girs postals per llibres: 11,15

Dimarts, 5 de febrer de 1935

Una lletra cobrada: 150,00

Socors a la vídua d'Emili Carbonell: 50,00

Girs postals per llibres: 85,35

S'ha mort Emili Carbonell a un quartet que tan apenes cap un llitet d'u, a una caseta com un ouet, ab una escaleta per a pujar a pis que serà més bé andaneta. Forma rombre d'una ringlera de cases en mig de l'horta de Benimaclet, a la vora d'un caminús per on els carrs dels llauradors els ve justetet no caure al sequiol i no roçar les parets. Pels hiverns plovedors no

poden passar, sinós els pardalets volant. La pobrea, veïna de la misèria, senyoreja esta família que un dia fon feliç i es prometia un benestar perdurable.

Fon u dels bons operaris del meu taller. Quan per l'any 1916 estiguí a Portugal, necessitava un montador per a una instal·lació de molí, i repassant la memòria trií ad ell entre tots; i a Portugal es va passar alamon de temps treballant per la casa i fent estalvis. Va tornar a València, es va casar i se'n tornà a Portugal sempre per compte meu.

Mes va vindre la tempesta de l'any 1921 i nosatres quedàrem al llindar de la ruïna i no podent-lo sostindre. El férem tornar.

Treballava al taller, mes acostumat a l'autonomia que gojava a Portugal no podia atemperarse, fins que decidí tornar-se'n allà per son compte i ab la representació de la casa.

Allí va fer companyia am atres; es montaren un molí i atres negocis i els va anar de mal en pitjor. Per fi va caure malalt i va escriure'm preguntant-me si el tornaria a admetre al taller, i se'n va tornar.

I en el taller el tenia apenes fent res i passant-li un sou fix. A tot açò, ens va quedar a deure alguns mils de pessetes de comptes de Portugal que no mai més em va poder pagar.

I mentres, va tindre que deixar de treballar, car l'enfermetat l'acorrala i nosatres estàvem semanes i semanes sens poder pagar al personal; no podíem, doncs, deure sous de favor i haguérem de suprimir-lo per impossibilitat de pagar-lo, substituint-ho per donatius i suscripcions del personal. I aixina ha anat tirant. Fent faenes domèstiques la dona i ell, lo que ha pogut, auxiliat per les llurs famílies i pel taller.

A ma muller: 50,00

Associació [Protectora] Valenciana d'Ensenyança [Valenciana]: 5,00

Per la vesprà ham anat a acompanyar-lo al cementiri de Benimaclet. Està lluny. L'ataüt el porten al muscle els companys, familiars i amics. Un pensament de roba dedicat per la vídua i els fills és el rònc adornament. Els obrers de casa volien dedicar-li una corona, i jo els ha dit que era millor donar-li-ho a la vídua en diners.

Els dos fills del mort, de 13 i 15 anys, seguixen la caixa mortuòria. El xicotet, que és més alt, li passa el braç pel coll al majoret, i així de juntets, com acompassats, silenciosos, sens llàgrimes, caminen en una trista tràgica; raere van els oncles i segueixen els demés.

Al cementiri espera una fossa. El fosser, un ancià, pren la mida de l'ataüt: pareix que va bé. L'abaixen ab cordes i s'embaixa. La terra campa, unida ha donat un poc. Hi ha que traure la caixa. El fosser es fica al clot i retoca. Nou escaig, mes la caixa s'encaixa i forcejant-la un poquet devalla al fons. Tirem terra agasonada, que dona un so tètric al pegar en l'ataüt.

Un resaor voluntari, que sembla un poc begut, desgrana un pare nostre que [il·legible], atres masteguen i molts callen discrets, ensimismats d'incrèduls. Es despedix el dol; jo bese als xiquets. U d'ells vindrà a casa d'aprenent. El més menut.

I allí hi roman Emili Carbonell fins l'eternitat.

240³⁴³

Dimecres, 6 de febrer de 1935

Del banc popular dels previsors del pervindre: 897,30

A ma muller: 250,00

Lloguer del mes de febrer³⁴⁴: 215,00

Col·legi d'Amparet: 145,00

A Toni, per treballs fets: 20,00

Navaixes i atres: 3,50

Las Provincias: 6,00

100 contes infantils: 10,00

241

Nacionalisme. Hi han dues classes de nacionalistes: els qui volen confondre l'estat am la Nació i fer dels estats nacions i els qui volen que cada nació siga un estat. Espanya, França, Itàlia, etca. estats-nacions. València, Catalunya, Bretanya, Nàpols, etca. nacions-estats. Perxò el primer nacionalisme es deuria de dir nacionalisme estatal o ideal, i el segon, nacionalisme nacional o real; és a dir, que els primers pròpiament deurien dir-se *estalistes*, i els segons, *nacionalistes*, pròpiament parlant. Dir nacionalistes, a seques, als primers, és una amfibologia que condueix a error.

³⁴³ Bota un número de capítol. Ací hauria d'aparéixer el 239.

³⁴⁴ Nicolau Primitiu va passar la major part de la seua vida vivint de lloguer a València.

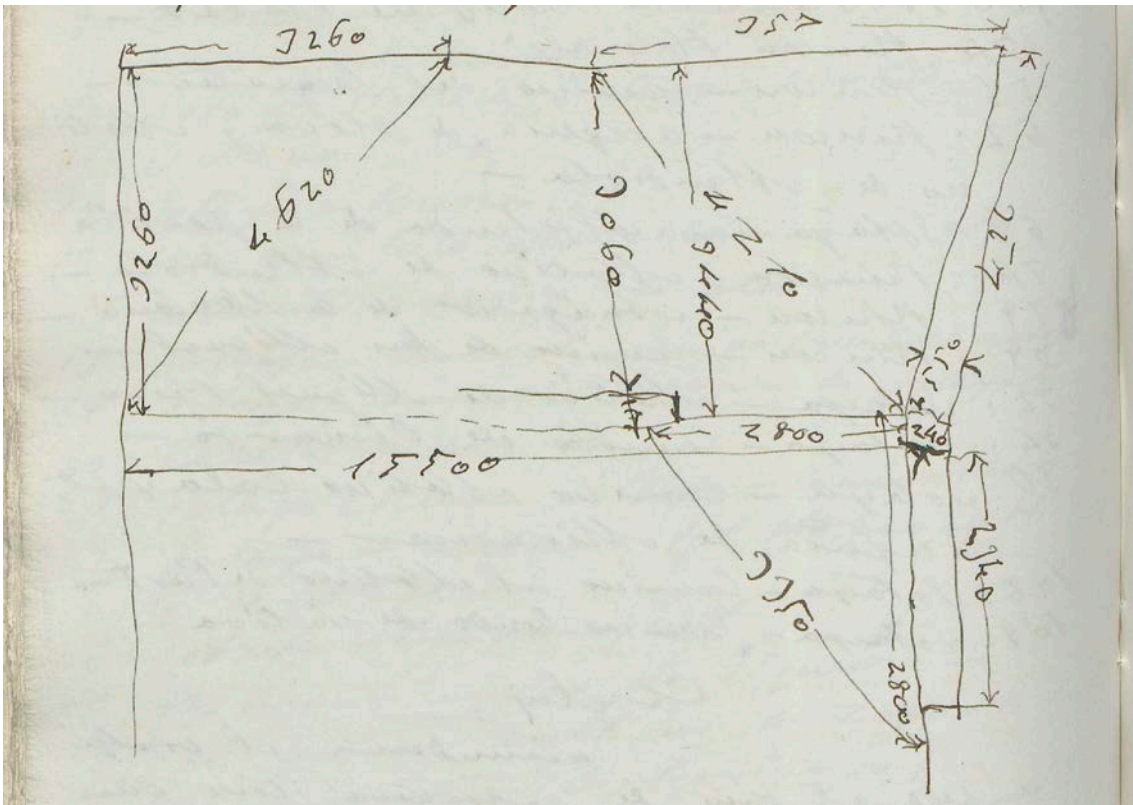
Reanudem el viatge a Pego. Al riu de Gallinera tire dues fotografies.

Pego. Al fons d'una cordellera de montanyes. Deu voler dir quelcom d'això. Està al peu de la cordellera i junt a secans i hortes que acaben en marjals i marismes.

Aiximateix és damunt d'una llometa suau, rocosa, darrera estribació i, millor, peu de la montanya. El seu nom pot, per això, també, significar "roca".

Pego= hueco?; fego= vego= wego.

Pego. Na Josepeta Alzina.

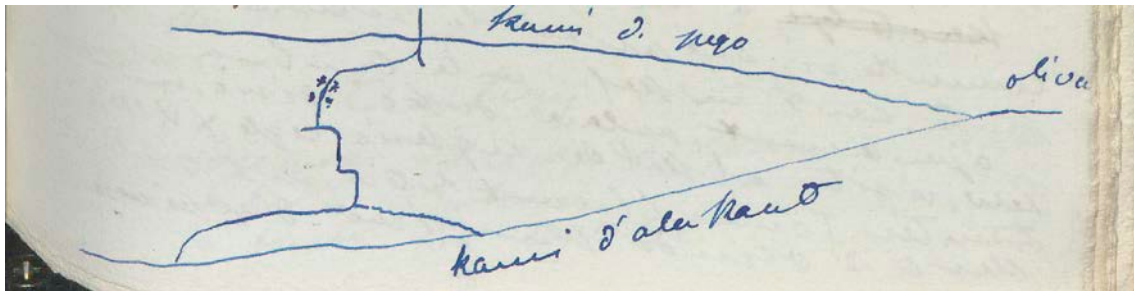

Il·lustració 35: dibuix del magatzem de Pego.

Tornem de Pego. A l'arribar al riu de Gallinera em fique per dins seguint-lo cap avall. A menys de cent metres tira a la dreta, dirigint-se cap al Mongó. A poc tret, torç a l'esquerra i se fica per un vell oliveral, ço que demostra que no va pel seu llit i que este estava abans més cap al recte, torçut per les motes dels horts. T. 8 des del nuw. al fons del Mongó.

L'oliveral és secular i el barranc va escarcatant-la i deixant a l'aire les arrels.

Després ve un garroferal igualment anyós. No és possible que el barranc passara per ací quan plantaren estos camps. Després el barranc s'estretix a la mitat o terça part entre ribassos obrats. Encaixonat³⁴⁵ per ací ve, a poc tret, a ensopegar en un dic de ciment i grava que protegeix un hort. Cap a la dreta hi han encara horts de taronges indefensos pels quals sol penetrar-hi, mes el cauce que li [il·legible], ve a seguir per l'esquerra, ja molt estret, un barrancús d'uns quatre o cinc metres. A poc tret torna a ensopegar en un altre riu que el fa tòrcer violentament cap a la dreta; torna pocs metres a ensopegar en un altre on li s'ajunta el camí del pla que ve per l'esquerra i seguix el barranc per la dreta cap a Dénia i tamé el camí. El barranc que va encaixonat per un cauce cada volta més estret atravesa el camí d'Alacant. El camí del Pla es bifurca del camí d'Alacant, venint d'Alzira pel costat de l'hostal de Blai Giner.

Il·lustració 36: dibuix de la bifurcació dels camins.

246

Divendres, 8 de febrer de 1935

Llenya per a casa: 5,40

Quarta: fotografia: 5,00

Xecs per a llibres: 116,25

[Ambrosio] Huisi: un llibre per a Amparet: 1,50

A Toni, pel seu compleany: 25,00

³⁴⁵ Ací vol referir-se a *encaixat*, ja que l'estricta definició d'*encaixonat* no s'adiu al context en què l'empra.

Gaetà Huguet³⁴⁶, de Castelló, valencianiste de nissaga, és a València fa uns dies per a compulsar voluntats i veure si seria possible una unió o col·laboració de tots els valencianistes, deixant a part diferències i lliures els partits.

Per telefó m'ha parlat, des de ma casa, on ha anat a veure'm i consultar la meua opinió, al taller on me trobe. Li he dit que la meua predicació de sempre és eixa, la unió, i que estic a les seues òrdens per a ajudar-lo a aconseguir-ho si és possible.

247

Dissabte, 9 de febrer de 1935

Rebutts d'acció: 4,00

Pastisseria: 4,20

Visita a Lliria acompanyant als de l'Associació Valenciana d'Ensenyança.

A les excavacions, pel cementiri. Després l'ermita, la torreta, Sent Miquel i Senta Bàrbera.

Ajuntament, palau ducs Lliria, museu, visita alcalde. Església, segle XVII, frontis **Tomàs Leonart Esteve**, arquitecte **Martí d'Olindo**. Puríssima d'Espinosa. Assumpta i Salvador. Mausoleu dels fills de duc d'Alba i dels Berwick i Lliria.

Església del Bon Pastor ab rares pintures d'escassa valor.

Església de la Sang, XIII, pintures murals, trespol, retaule, sepulcre. Portalà, pila, auia manil, púlpit.

Mosaic de Porcar³⁴⁷

Lleó de Nemea 2. Hidra de Lerma 3. Domina al toro de l'illa de Creta 4. Furta les pomes d'or de les Hespèrides 5. Doma els cavalls de Diomedes 6. [il·legible] 7. Neteja els estables d'Augias 8. Lliura a Teseu dels inferns 9. Mata al senglar d'Erimant 10. Combaté ab Gerió i li furtà els bous 11. Vencé a la carrera al cérvol [il·legible] 12. Lliurà a l'Arcàdia dels pardals del llac d'Stinfal. Heracle.

³⁴⁶ Per a saber més d'aquest important personatge castellanenc, patriarca del valencianisme de la primera meitat del segle XX, vegeu el capítol d'aquesta tesi *Narrador del context social i del valencianisme- La Segona República Espanyola, Lo Rat Penat i Proa*. El que ens narra l'autor en aquest fragment és, ni més ni menys, l'embrió del que seria la fundació de l'entitat Proa.

³⁴⁷ Es tracta d'una descripció d'un mosaic romà dels 12 treballs d'Heracles (Hèrcules). Per a més informació, vegeu Gómez Serrano, 1971.

Després del viatge a Llíria: 10,00

Diaris i atres: 2,50

A Toneta, per treballs: 6,00

En l'excursió a Llíria havem segut huit. Llevat de dos agregats que eren la u madrileny i l'atre català i de mi, que anava d'explicar; total cinc de l'Associació Valenciana d'Ensenyança.

És que fea fred este matí i els entusiasmes es gelaven. Havem estat a les excavacions del Servei d'Investigacions Prehistòriques. Sermonet. Havem pujat a Sent Miquel³⁴⁸ i mirant al panorama, armosat. Havem visitat l'església parroquial, l'ajuntament (l'alcalde amablement ens ha posat un aguasil al nostre servei), havem visitat un forn gòtic, la sang³⁴⁹ i ca Porcar, i després el castell de Benissanó³⁵⁰. Havem dinat a l'estació i a les dues se'n tornàrem.

Cine: 10,40

Un llibre per a Amparet: 4,00

Lo Rat Penat: 17,50

Dissabte, 16 de febrer de 1935

El dijous passat vaig eixir am Pere i l'aut cap a Oliva on, després de fer algunes diligències, vaig anar a l'arxiu de l'ajuntament i recórrer els alentorns a la recerca del riu Sénia i d'*Ilerda*.

Del banc popular previsors pervindre.: 397,60

Un llibre: 8,00

Gir postal de llibres: 15, 95

A Primi, per treballs de fitxer: 8,00

A Toni per treballs d'escriure: 5,00

³⁴⁸ El Reial Monestir de Sant Miquel, d'estil rococó, es troba en el turó de Sant Miquel, a Llíria.

³⁴⁹ Església de la Sang, a Llíria.

³⁵⁰ Benissanó és una xicoteta població de la comarca del Camp de Túria, entre la Pobla de Vallbona i Llíria. Vegeu foto del susdit castell a la il·lustració 90 de l'ANNEX 4.

Hui ha vengut a València el president de la República Espanyola³⁵¹. Molta tropa, regular avinació, mes tot estava normal. Quan venien els reis armaven més abatoll i la gent acudia de tots els pobles a veure el rei.

250

Hem anat d'excursió am Navarrete i Agustí Gascó a Museros; havem visitat les estacions romanes de la Murta, màquines i la sénia, i trobat un tros de l'aqüeducte de les Llometes, al camí de la Calderona, a la lloca del poble.

La família (part) dinava hui a Massarrojos i jo he arribat a dinar a les tres i quart.

Despeses de viatge: 4,60

Un llibre missal per a Amparet: 15,00

Cine, teatre i atres: 11,00

Factura del llanterner: 42,50

Acció d'Art: 5,00

251

Divendres, 22 de febrer de 1935

Ahir aní d'aut, am Pere. Vaig visitar un clients ad Alginet, Montortal i Carlet. Vaig investigar un poc a l'arxiu de Carlet, diní ad Alzira i després, d'Algemesí als Algadins vaig ésser investigant sus el *Sicanus* de l'*Ora Marítima*³⁵².

Un llibre per ad Amparet: 14,30

Pro subscripció per a comprar-li un violí ad un virtuós: 10,00

³⁵¹ En aquell moment, el president de la República era Alejandro Lerroux, esmentat adés.

³⁵² El nom *Sicanus* era un altre dels enclavaments predilectes de l'autor. De fet, d'ací naixerà posteriorment el nom de l'editorial Sicània, que fundà anys més tard, l'any 1958. Climent (2008: 678) fa una bona explicació del nom *Sicanus*, que relaciona amb una altra de les dèries primitivisques: *Sucro*. La transcrivim ara i ací: "Pel que feia al topònim *Sucro*, que també procedia de la mateixa obra d'Avienus, Nicolau Primitiu el posa en relació amb un altre, *Sicanus*. El primer es referiria a un riu amb abundant cabal d'aigua, segurament l'actual Xúquer, i que al mateix temps hauria donat lloc a una ciutat amb el mateix nom; Sicanus, per la seua banda, seria un riu sec, que tindria ben a prop la ciutat Sicana. En tot cas, havia de tractar-se de dues ciutats diferents, possiblement a poca distància una de l'altra". Siga com siga, s'ha de dir que aquestes afirmacions no tenien cap base científica sobre les quals fonamentar les argumentacions exposades per Nicolau Primitiu, i que no eren sinó meres especulacions en base a la interpretació dels textos de l'Ora marítima d'Avienus" (Climent 2008: 678).

Concert de l'Orfeó Normaliste³⁵³, per a la cantina escolar: 8,00

A Primi per treballs de fitxes: 8,00

252

Dissabte, 23 de febrer de 1935

Del banc dels previsors del pervindre: 346,75

A ma muller: 270,00

A Toni per mecanografiar: 4,00

La República de les Lletres: 10,00

253

Dimenge, 24 de febrer de 1935

A Primi per treballs de fitxer: 10,00

Pastisseria i periòdics: 3,40

Orfeó València. Tres mesos: 15,00

Les despeses per a cultura valenciana careixen de dia a dia. Aquest matí, al concert donat per l'Orfeó Normalista, m'ha dit [Josep Maria] Bayarri que havia eixit ja la revista d'art *Ribalta*³⁵⁴. És un consol el que es vaja treballant, mes al mateix temps vol dir això que haurem de protegir-se, encara que migradament, puix que la bossa es va escorreguent massa i no presta per a tant.

Tot el movimeny valencianiste recau sus tan repoquets!

Ma filleta Amparet està delicada. La tinc malalteta de grip, que ara diuen li han donat el nom de “carioca”, per la llanda que dona un ball americà que fa furor, i tamé “semana del duro”, perquè es presenta tan benigna que el metge no fa més que una visita (un duro) i que rara és la casa que no té una setmana d'aquestes. No li veig massa la punta.

³⁵³ L'orfeó Normalista de València fou una de les grans institucions de la música valenciana, on tenien cabuda els músics de conservatori més importants del moment. Segons Arnau i Ramos (2013) “el Conservatorio, por su parte, también contribuyó enormemente al desarrollo de la cultura valenciana. Este daba empleo a las grandes figuras musicales de la época, las cuales ocupaban además puestos relevantes en formaciones como la Orquesta Sinfónica, la Orquesta de Cambra, el OrfeóValencià o la propia Banda Municipal”.

³⁵⁴ *Ribalta* fou una revista d'art de curta durada (1935-1936) dirigida pel mateix Josep Maria Bayarri.

Dimecres, 27 de febrer de 1935

Del banc popular dels previsors del pervindre: 598,40

Lloguer de casa del mes de març: 215,00

Màquina *Underwood*³⁵⁵: 100,00

Gir postal a E. Rodrigues³⁵⁶. Llibres: 73,85

A Toni per al col·legi del socós³⁵⁷: 25,00

Dijous, 28 de febrer de 1935

Ha anat ad Alzira am mon fill Doménec per assistir a unes proves d'un calfador d'olis pesats. Demprés ha anat a visitar un parroquià d'un molí, que no es trobava.

Hac passat el jorn a l'arxiu de l'ajuntament investigant en els patrons de la riquesa.

L'arxiver [Vicent] Pelufo m'ha rebut, com sempre, molt content; m'ha convidat a dinar a la fonda i a café. És un bon hom, molt senzill. No perquè m'haja convidat, sinós perquè ho és.

Dissabte, 2 de març de 1935

A ma muller: 100,00

Factura de Bosch per treballs fets a la casa de Massarrojos per a habilitar-la per a que pugui pernoctar ma filla casada: 179,25

Dilluns, 4 de març de 1935

Llum per a casa: 7,65

³⁵⁵ Es tracta d'una famosa marca industrial americana de maquinària.

³⁵⁶ Estanislau Rodrigues fou un llibreter madrileny de la saga familiar Rodríguez, des dels anys vint dedicats a l'ofici de bibliòfils. Durant els anys trenta fou un punt de trobada i de tertúlia dels escriptors i intel·lectuals més rellevants de l'època. Actualment, la llibreria, encara oberta amb el nom de Librería Rodríguez, es troba al passeig Marqués de Zafra. Per a més informació, visiteu el web <http://www.libreriarodriguez.com/d-nde-estamos.html>.

³⁵⁷ Es refereix al col·legi Nostra Senyora dels Socors, a València.

Papereria: 1,60

Música de cambra: 2,00

Pastisseria: 3,40

Periòdics... i altres: 3,75

Lletra número 15061 tornada i no pagada de caixa del taller: 115,00

Despeses de la mateixa: 2,40

A ma muller: 150,00

Cobrada lletra 15.789 de J. Vicente: 150,00

259

Dimecres, 6 de març de 1935

Papereria: 19,00

Teatre: 3,60

Correus: 3,00

260

Dijous, 7 de març de 1935

He anat am mon fill Doménec ad Alzira per a veure la instal·lació d'aire calent, que ja la setmana passada vàrem vindre a veure. Ell s'ha quedat allí i s'hem citat per a dinar.

He visitat a un parroquià, qui és foraster, com aiximateix la setmana passada, i després de prendre un xocolate i llet me n'he anat a l'arxiu a veure [Vicent] Pelufo, i allí he passat el matí.

Després de dinar am Doménech he tornat a l'arxiu fins hora de tren. Han vengut unes xiques a l'arxiu, filles de Maria i parroquianes de mossén Pelufo, que tenien ganes de conèixer-me; són, segons ell, admiradores meues i una d'elles suscriptora d'*Annals del Centre de Cultura*³⁵⁸ i és, per lo tant, il·lustradora.

Volen que porte a ma filla Toni un dia per a mostrar-li Alzira.

³⁵⁸ Publicació periòdica del Centro de Cultura Valenciano. Nicolau Primitiu, que va presidir la secció d'arqueologia l'any 1927 i serà president de la institució anys després, va publicar en aquesta revista des del 1930 fins al 1945.

290

261

Dissabte, 9 de març de 1935

Del banc popular dels previsors del pervindre 473,60

A ma muller: 300,00

Loteria: 100,00

Periòdics, almoines, nedeja: 6,00

262

Dimenge, 10 de març de 1935

Pastisseria: 5,00

Cine: 4,00

Viatges, almoines, periòdics: 4,00

Am mon fill Primi hac anat d'excursió de Massamagrell de Germanell a la recerca de les séquies dels diables.

Per la vesprada ham anat Toni i jo al cine.

263

Dijous, 14 de març de 1935

Hac estat dos dies gripós. Precaució més que altra cosa. Lo que el *vulgus* diu por.

A ma muller: 150,00

Suscripció semestral *Ribalta*: 20,00

El valencianisme me buida la boca un poquet massa, si *poquet* i *massa* poden ésser junts.

264

Divendres, 15 de març de 1935

Saló al banc popular dels previsors del pervindre: 500,00

A ma muller: 315,00

A Toni per treballs: 11,00

291

Coses per a nedeia: 8,00

Periòdics i altres: 3,00

Cine: 7,50

Gir postal per a Gabriel Molina³⁵⁹: 45,65

Xec per a Lucien Dorbon: 41,50

A Primi per fitxes: 3,00

Centre d'Actuació Valencianista: 2,00

265

Dissabte, 16 de març de 1935

I plovent cernudet emperò continu. Les falles van a mullar-se i és llàstima, car són dies d'alegria que vol sol i de vistositat que també vol sol i de forasters que així mateix volen llum per a deixar llum i als tallers els ha costat molta llum. Total, que és precís el sol per a que tots estigam contents.

L'auia per al secà, diu u (que devia ésser d'alguna comissió de falla) tot enfadat. Esta nit devia ésser la plantà. A vorem com queden els aficionats.

Un llibre: *Les cobles de Jacme Pere i Arnau March*: 10,00

Papereria, clips: 2,50

Navaixes d'afaitar-se: 4,00

Per a bunyols: 1,10

Agrupació Valencianista Escolar: 5,00

Cine: 4,30

Fitxes d'Amparet: 4,50

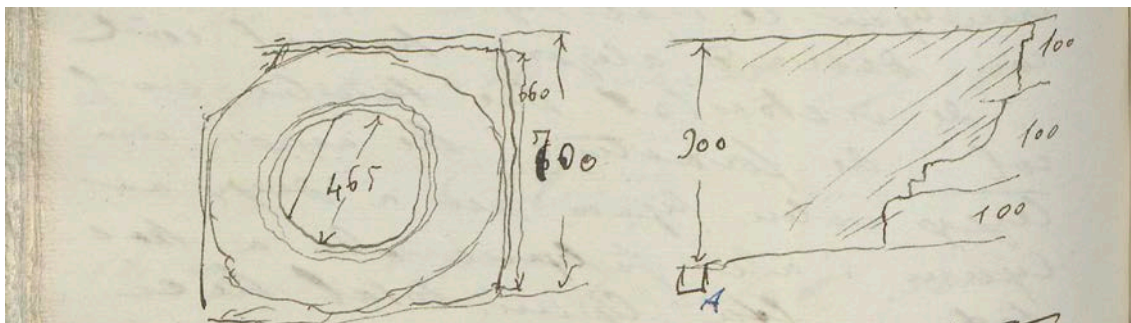
Fitxes de Primi: 9,00

266

³⁵⁹ Gabriel Molina Navarro (Úbeda, 1863- Madrid, 1926) fou un bibliòfil que regentava una llibreria a Madrid de llibres moderns. A més, va formar part de la Sociedad de Bibliófilos Españoles i donà una gran quantitat de documents de temes cervantins a l'ajuntament de la capital d'Espanya.

Dilluns, 18 de març de 1935

Al Raal³⁶⁰, al carrer del mestre Serrano, junt als “Viveros”, fent una canya s’han trobat un capitell de columna de calissa. Té un [il·legible] de ferre.

Il·lustració 37: dibuix de les mesures del capitell.

Tamé s’han trobat mants sellars de calissa de diferents formes, amb algun treball, més difícils de determinar.

Devem la notícia a en Josep Gasc³⁶¹, per la qual havem anat al lloc a prendre les notes que antecedixen.

Als Jardins del Raal els han col·locat la reixa de tanca que hi havia a la glorieta.

Com n’Ismael Barrera m’havia telefonat que anara a l’ex-Convent de Jerusalem, hui solar - Sant Vicent-Xàtiva- allí m’[il·legible] l’estatgera, que era mandadera de les monges, m’explica la situació dels altars i em parla d’una maedeu de “contraspasme” que hi havia a cap altar i no n’havia sinós altra a Roma. Mes no veem res de nou ni s’ha excavat més de lo que hi havia, segons me pareix.

267

Dimarts, 19 de març de 1935. Sent Josep

Falles, traques, tronaors, músiques i sol esplèndid. Dia del bunyol. Alegria. Animació per tot arreu. Pels solars de San Frances (Castelar³⁶²) no es pot pegar un pas.

Cine: 9,00

³⁶⁰ Pla del Reial. Posteriorment també fa referència, amb el mateix canvi vocàlic, als Jardins del Raal (Reial).

³⁶¹ Josep Gasch, ratpenatista, tenia el càrrec de bibliotecari en la Junta de Govern de Lo Rat Penat de l’any 1934.

³⁶² Es refereix a la plaça Castelar, actual plaça de l’Ajuntament, a València. Els solars a què es refereix eren contigus al convent de Sant Francesc.

Literatura fallera: 5,50

Almoines i altres: 6,00

Acció d'Art: 5,00

268

Dissabte, 23 de març de 1935

Banc popular dels previsors del pervindre. Taló 564161: 417,80

Col·legi d'Amparet: 86,00

A ma muller: 289,00

A ma filla Toni per treballs: 27,00

Papereria i altres: 9,00

Havem anat a Massarrojos a passar el dia de demà.

270

Dimecres, 27 de març de 1935

A Requena diuen *bromera* com en llengua valenciana, i *bromà* pareix ésser que es diu a la cosa feta bromera.

271

Lo Rat Penat: 15,00

El conserge de Lo Rat Penat me diu que allí no va massa bé, i encara és prompte. Si és aixís, ho lamentem.

272

He anat a Alsira, rònec, i passat el dia a l'arxiu de l'ajuntament juntament am [Vicent] Pelufo i la seua mecanògrafa na Carmeta Colom. Al paréixer és filla d'un industrial arruïnat per la crisis. Algunes reflexions que li ha fet Pelufo li han produït plant.

273

Divendres, 29 de març de 1935

Banc popular dels previsors del pervindre. Taló 564162: 442,50

294

A ma muller: 250,00

Pastisseria: 1,60

Factura de [Ambrosio] Huici. Llibres: 40,00

Cine: 5,50

Nedeia i periòdics: 1,40

274

Dimenge, 31 de març de 1935

Pastisseria: 8,50

Viatges, almoines i altres: 3,40

Havem estat a Massarrojos el dissabte per la vesprada i el dimenge. Am els xics he anat d'excursió cap al camí de Bétera pel badall i l'horteta.

Al tornar a casa, Amparet es posa malalta d'un poc insolació, al paréixer.

[Gaetà] Huguet de Castelló està fent uns treballs per a la unió dels valencianistes i ha fracassat per l'egoisme de les agrupacions valencianistes.

Estos dies ha fet altres treballs per a formar una comissió d'intercanvi cultural entre els valencianistes de totes les tendències i entre els nacionalistes peninsulars i extrapeninsulars, i volen que jo la presidisca³⁶³.

275

Dilluns, 1 d'abril de 1935

Lingüística: les llengües literàries provenen dels dialectes, i lo que no és procedent de la depuració d'aquests és artificial; per ço és un absurd parlar de que les llengües literàries originen dialectes, que és l'absurd dels latinòfils.

Per què les nostres llengües es diuen originades del llatí? Perquè al desaparéixer aquest de la parla (si alguna vegada és que fon en ella apart del fornus i altres llocs) el vocabulari de les llengües romanes resulta paregut al del llatí, mes gramaticalment és una cosa distinta alamon.

³⁶³ Vegeu l'agraïment de Nicolau Primitiu a Gaetà Huguet per aquesta empresa en la carta 3 de l'ANNEX 2.

Si la noció del llatí s'haguera perdut tan radicalment a l'expulsar els alarbs com les llengües ibèriques a l'esdevindre Roma, els nostres dialectes derivarien de l'alarb, car ja els filòlegs ho hagueren arreglat bé per ad això. No és més estranya la gramàtica alarb als nostres dialectes que ho és la llatina i el vocabulari, de no existir el llatí en gran part, a poc esforç d'imaginació filològica es podria fer derivar de l'alarb; la tasca no haguera segut massa feixuga.

276

Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana: 5,00

Fotografia: 3,80

Novament ha estat en Gaetà Huguet a parlar-me de les bases per a la nova agrupació cultural valencianista de propaganda i intercanvi que té per nom "Proa".

Màquina d'escriure: 100,00

277

Dimecres, 3 d'abril de 1935

En Francesc Montagut. Alzira.

Vore les portilles de la limpia múltiple, si ja són fetes.

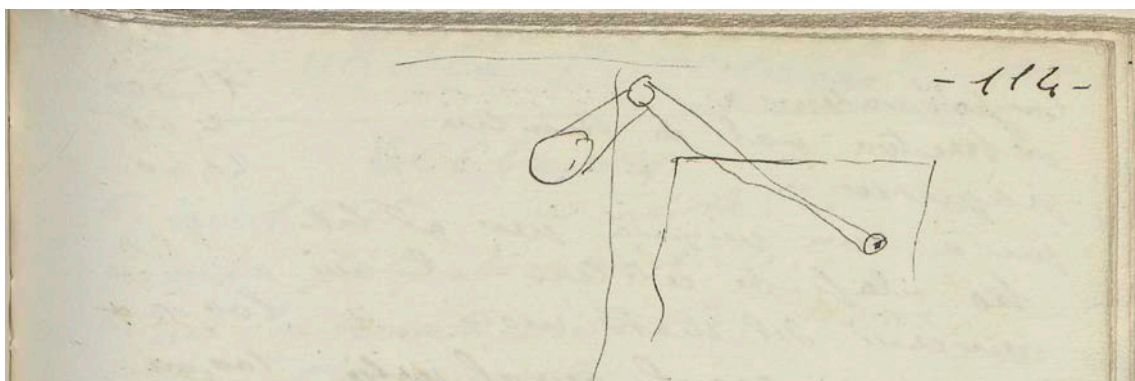
Al forn doble se li trenquen les varilles de la part de baix, o siga, el de segó. Posar les varilles més grosses. Que siguen de 18 mm.

Es queixen de la pasta d'esmeril de lo fluixa i desigual.

Que tots els coixinets porten engraixador.

Els garbells desmitjanadors de doble fons deuen portar portilles per a netejar-les.

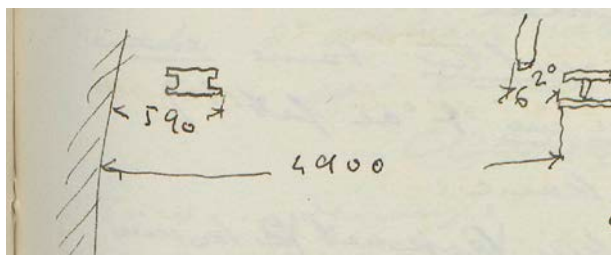
Diu que els cons devien ésser menys cònics. Diu que trencarien menys.

296

Il·lustració 38: matisador en construcció

Un matisador en construcció de ferre. La roseta d'eixida que sols tinga dos braços, reforçats.

Il·lustració 39: detall de la roseta d'eixida

S'havem de quedar nosatres el ferratge de l'actual [il·legible].

278

Com mon fill Doméneç, que havia de vindre ad Alzira, s'ha posat malalt esta matinà, he tengut que vindre jo am un operari per a veure i modificar quelcom una istal·lació de calefacció que ens està portant de cap.

Després he anat al molí de [Francesc] Montagut i després a l'arxiu.

279

Dijous, 4 d'abril de 1935

Del banc popular dels previsors del pervindre. Taló 564163: 598,85

Orfeo Valenciana: 15,00

Orquestra Valenciana de Cambra: 2,00

Papereria: 20,00

Per a una senyera per al balcó alafi de celebrar l'aniversari del matrimoni: 100,00

Per a un regal per al metge: 100,00

280

Divendres, 5 d'abril de 1935

Fadrí, -ina: en Sueca igual que *criat*, tamé *solter*, tamé *major* (que *fadrí, -ina* t'has fet!)

Diminutius suecans:

297

Xic, xico, xicon, xiconet, xiconiu, xiquet, xicotet, xicotiuet, xicorrotet, xicorrotiu, xicorrotiuet, xicorrotiuu.

Família no prové de *faimalus*, sinó de *fans*.

Xicotiu, xicorroniu de xicorron.

Xicot.

Petitet, petitiu, petitiuet, petitiuiu. No s'usa *petit*.

No existix *xicorro* ni *xicorró*.

Mes existix xicorron. També no s'usa xicorrot i sí xicorrotet.

Existixen, no obstant, sorrot, de sorro; porrot (de Silla) de porro; *corrot*, de corro; *morrot*, de morro.

281

Dissabte, 6 d'abril de 1935

A mon fill Doménech li han tornat la quota militar: 1.500,00

A mon fill Doménech: 50,00

A ma muller: 250,00

Per a pagar un paviment per a la casa de Massarrojos: 100,00

Centre d'Actuació Valencianista: 2,00

A Toni per treballs: 6,00

282

Dimenge, 7 d'abril de 1935

Pastisseria i periòdics i almoines: 4,00

Cine: 7,50

A Primi pels treballs de fitxer: 8,00

Per a un rellonge per a Doménech: 150,00

Per a un viatge a la Setmana Santa de Sevilla de ma muller i ma filla Toneta: 750,00

298

Dimarts, 9 d'abril de 1935

Llibreria "Miguel Juan": 15,00

A mon germà Emil: 100,00

Loteria per a les festeres de Massarrojos: 6,00

Divendres, 12 d'abril de 1935

El dimecres passat assistírem a una reunió d'Acció Bibliogràfica Valenciana, acordant-se convocar a junta general per al pròxim dilluns a les quatre i mitja al Centre de Cultura on es celebra aquesta, i proposar que es faça un repartiment de 60 pessetes per a arreplegar el segon volum del *Llibre de memòries* i proposar editar el segon volum de la història de València del pare Diago³⁶⁴. Jo crec que soc sots-secretari, i president en Francesc Carreres Vallo³⁶⁵, secretari el baró de San Petrillo i tresorer el marquès de Càceres.

Ahir vaig ésser ad Alzira, al molí de [Francesc] Montagut. Després, el restant temps del dia el vaig passar a l'arxiu municipal. Al caure el vespre varen vindre uns xicots d'Alzira, molt entusiastes, als qui vaig alentir per a que treballen a l'enlaire d'Alzira com a mig d'arribar a la reconstitució de la nació valenciana. Van a fundar un periòdic i un museu per a recollir els records de la població.

Cobrada lletra 15790: 150,00

A ma muller: 150,00

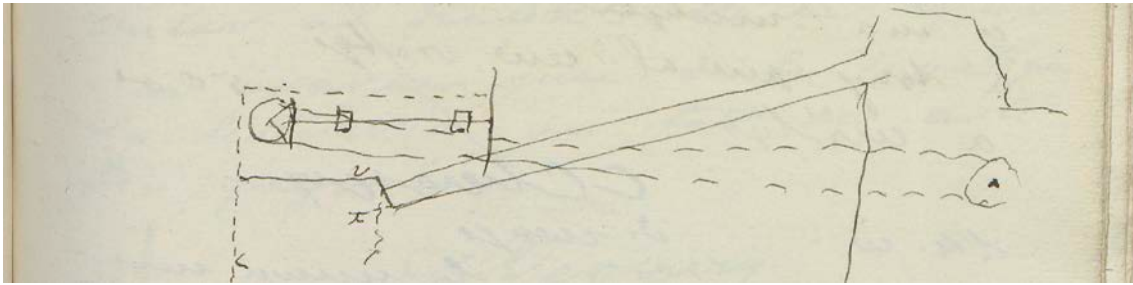
Dissabte, 13 d'abril de 1935

Vaig ad Alginet ab el senyor [August] Carrascosa. Anem a la batedora de n'Enric Garcia Garulo.

Vol instal·lar una nova circular per a tallar les garbes del forment.

³⁶⁴ Francesc Diago (Viver, 1562- 1615) fou un historiador i religiós valencià que va publicar diverses obres de caràcter històric.

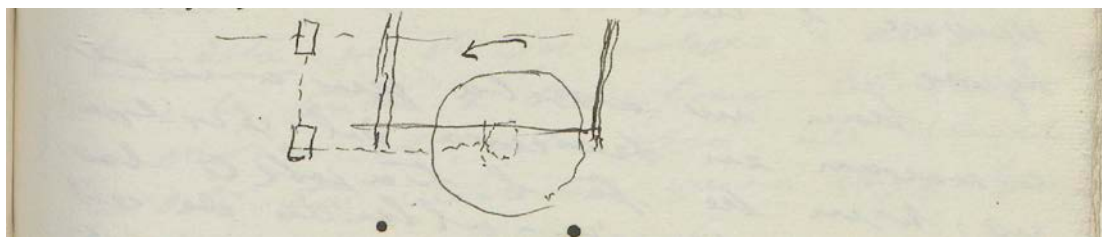
³⁶⁵ Francesc Carreres Vallo (Carcaixent, 1858- 1936) fou un bibliòfil valencià que presidí Acció bibliogràfica Valenciana des de l'any 1922 fins a la seua mort. Publicà diversos textos sobre Gaspar Aguilar i Rey de Artieda, i conformà una vasta biblioteca.

Il·lustració 40: dibuix de la transmissió de la batedora

Mourà de la transmissió de la batedora per mitjà d'un pes de rodes.

Ha d'ésser desmontable per a l'arròs.

Il·lustració 41: dibuix de la serra circular per a tallar les garbes

En Algemesí havem visitat un altre parroquià. Primer havem passat pel molí dels Algadins i havem saludat ad Espert.

En Alzira m'ha quedat, al veure que [Vicent] Pelufo, a pesar d'ésser festa nacional, s'encaminava a l'arxiu. I ací he passat el matí mentre Carrascosa en el cotxe seguia la seua ruta.

Acció d'Art: 5,00

Centre d'Actuació Valencianista: 2,00

A ma muller: 100,00

A Toni, per al seu viatge a Sevilla: 50,00

286

Dimenge, 14 d'abril de 1935

La meua muller, ab la nostra filla Toneta, se'n va a Sevilla a veure les cerimònies de la Setmana Sancta, encara que realment a veure el nuvi de ma filla, en Lluís³⁶⁶.

³⁶⁶ Lluís Zalbidea Carande (Bilbao, 1911- València, 1992) era el gendre de Nicolau Primitiu (marit de la seua filla Antònia). Fou enginyer industrial.

Com no arriba per a més, se'n van en tercera del sevillano; tren que fa el trajecte Barcelona-València-Alcàsser de Sent Joan-Sevilla en unes vint-i-quatre hores.

Vàries despeses: 4,00

Tota la demás família se n'ha nat a Massarrojos a passar les pasqües, inclòs Xariet i Víctor. Hui tot el dia havem estat de tràfec.

287

Dilluns, 15 d'abril de 1935

Lingüística: cada dia més, els lingüistes es dirigixen a la font popular, al dialecte, que és lo ver, i es separen més de la investigació literària, on tot és artifici, gairebé.

288

Hac visitat a ma sogra Barbereta i a mon sogre³⁶⁷ per a demanar-los, especialment a la primera, dats sus les cordes d'espart.

a) Espart cru, com el trobes, llarg o curt:

Cordeta: és de tres malles i ab ell van a la tenda a comprar les coses necessàries: oli, sabó, etca. Ab aquesta cordeta fan maromes per a vaixells.

b) Espart cru, llarg:

Filet: és de tres malles, és més prim que el feixcar.

Feixcar: és de tres malles i més groixut. Servix per a lligar andàmits, per a fer feixos de branques.

c) Espart cuit, picat.

Cordell: és de dues malles i redó; servix per a lligar graneres i altres, i tamé per a fer cordes de pou.

Cordeta: és de tres malles, primeta, fineta i servix per a cordar cadires.

Me diu que en la plaça de mossén Sorell hi ha els dijous mercat de corda d'espart.

289

Dijous, 18 d'abril de 1935. Dijous Sent.

A Primi per fitxes: 7,50

³⁶⁷ Bàrbara i el seu home eren els pares de la seua primera dona, Assumpció Balaguer.

Periòdics i altres: 3,00

Rònegament l'obligació material de tindre que fer una jornada de treball de X hores i no les que u s'impose ja representa una servitud pròxima a l'esclavatge.

Treballar huit hores en un taller; no poder treballar sis u onze hui, i catorze, tres o cap demà, és esclavitut.

Ja és possible que si l'home no tinguera obligació material de treballar segons un règim imposat acabara per preferir tirar pedres al riu, perdent el temps o aprofitant-lo fent dany al veí.

La llibertat absoluta sens més coacció (a part de les naturals inescusables) que la pròpia moral la veu u tan necessàriament llunyanada que pensa que mai arribarà al seu adveniment.

Necessitarem sempre, probablement, una coacció material externa; lo trist, emperò, és que els que l'han d'eixercir tamé l'hauran de necessitar, i eix és l'esclavatge pitjor.

290

Divendres, 19 d'abril de 1935. Divendres sent.

Taló 564164 banc popular dels previsors del pervindre: 290,00

A Duanu, per llibres: 1,05

A Joanet, el conserge de Lo Rat Penat, per a les seues noces, per mi i per ma filla la regina LIII: 50,00

A ma filla Xari per a les despeses de Massarrojos: 100,00

Viatges, correus: 7,80

291

Dissabte, 20 d'abril de 1935

Lletra de Benaguasil cobrada: 14,55

Menjar, beure i altres: 5,50

Hac rebut un telegrama de la meua muller diguent-me que demà tornen de Sevilla de veure la Setmana Santa.

292

302

Dimenge, 21 d'abril de 1935. Dimenge de pasqua.

Llengüística: les paraules tenen el valor que el que les empra vol donar-los sempre que de la conversació o el contacte es desprenga l'accepció que els hac volgut donar.

Un parent meu acostumava a emprar paraules per a d'ell ampul·loses, elegants però estranyes, d'una manera arbitrària que ell creia correcta.

Referint-se a una xica modista:

- Vist molt *lentament* (modestament)
- M'és *infraganti* (indiferent)

293

Dilluns, 22 d'abril de 1935

Llengüística: cada renaixença d'un poble implica una major participació del poble en la cultura i per lo tant una major participació dels dialectes en les llengües literàries.

294

Dijous, 25 d'abril de 1935

Continuem a Massarrojos. Fa frescor. Pasqües desanimades. Tal volta els desanimats sigam nosatres.

Estic acabant la conferència que hac de donar a l'Associació Valenciana Ensenyança

Me'n vaig ad Alzira al molí de [Francesc] Montagut a veure unes cosetes que vol.

Un llibre: 7,60

Menjar i viatges: 6,00

A Primi per treballs de fitxer: 10,00

Hac anat al Rat Penat a oure a Jogim Reig³⁶⁸.

295

Divendres, 26 d'abril de 1935

Saló del banc popular previsors pervindre: 300,00

³⁶⁸ Es refereix a Joaquim Reig, esmentat al capítol 2.4. del present estudi.

A ma muller: 300,00

Pastisseria: 2,40

Viatges: 3,00

Hac rebut una targeta de Gaetà Huguet diguent-me que al diumenge ens reunirem per primera vegada al consell valencianiste de *Proa*.

296

La clausura del I Congrés de Poesia hau tengut lloc al paranimf de la universitat. Havem segut setanta-dos valencianistes, tot en brut, segons hau comptat un curiós. Hau presidit l'alcalde. Eren a la presidència, als llocs, l'actriu Amparet Martí, [Josep] Monmeneu, Teodor Llorente [Falcó] i [Josep Maria] Bayarri.

Convidats per en Gaetà Huguet Segarra ens havem reunit a dinar a l'Hotel Alambra, que és al carrer del periodiste Azzatti. Devés l'arxiu municipal, además d'ell i jo, Carles Salvador, Angelí Castanyer, [Enric] Navarro Borràs, [Maximilià] Thous Llorens, Pasqual Asins³⁶⁹, mon germà Emil, Adolf Pizcueta³⁷⁰, Jogim Reig i Miquel Duran de València. Soto³⁷¹, qui és el qui mancava, hau excusat l'assistència per trobar-se enfora.

El dinar hau segut cordial. A l'acabar, [Gaetà] Huguet hau llegit unes emocionants quartelles participant-nos els seus treballs per a arribar ad aquest moment, acabant per donar-nos a conèixer unes clàusules testamentàries de son pare per les quals ordenava als seus hereus que constituïren una renda de sis mil pessetes destinades: dues mil per a una obra benèfica de Castelló, altres dues mil per a una obra pedagògica aiximateix castellonenca, i les restants a una entitat que es preocupara de la renaixença de la pàtria valenciana, afegint Huguet fill que esperava que aquest consell de *Proa* fora el que se les enduguera per complir tals fins.

Acontinuació es va discutir el nom "Proa", que s'admeté després de discussió mentre no se'n trobe un altre millor.

³⁶⁹ Pasqual Asins i Lerma (València 1896-1948) fou un poeta i activista lingüístic, signant de la *Declaració Valencianista* de 1918 i les Normes de Castelló. Col·laborà assíduament en *Taula de Lletres Valencianes* i sovintejava Lo Rat Penat.

³⁷⁰ Adolf Pizcueta (València, 1901-1989), esmentat adés en l'estudi, va ser un polític i promotor cultural que arribà a aglutinar els sectors valencianistes més ancorats a l'esquerra en la primeria de la dècada dels anys trenta. Fundà l'editorial L'Estel, participà sovint en les publicacions d'*El Camí* i *Avant* i fou un dels directores de *Taula de Lletres Valencianes*. A més, va militar en l'Agrupació Valencianista Republicana.

³⁷¹ Francesc Soto i Mas (València, 1890 - Cauçada 1941) fou un polític valencià i valencianista que va ser regidor a l'Ajuntament de València per Agrupació Valencianista Republicana durant els anys 1931 i 1933.

Després es va llegir el manifest que s'hau de donar a *La Publicitat*³⁷², éssent aprovat. A continuació. I per unanimitat, foren proclamats els càrrecs de president: Nicolau Primitiu; secretari general: Adolf Pizcueta; tresorer: Soto; i administrador: [Enric] Navarro Borràs. Els demés vocals. [Gaetà] Huguet, delegat a Castelló.

Tot seguit, n'Emil va llegir un pla general que hau segut alamon discutit i apenes modificat en alguns detalls, éssent nomenades comissions de cultura, propaganda i relacions.

A proposta de [Joaquim] Reig s'aprovà que els acords es prengueren per majoria i no per unanimitat.

Provisionalment, les sessions es celebraran els dimecres a les 19, i si són festius, el dijous a les 22; i mentres no hi hajam lloc social, en ma casa, Gonçal Julian, 8.

Es donà per constituït el consell de *Proa* i jo li hac dirigit frases d'agraïment verdaderament emocionat al patrici Huguet, fill del patrici Huguet³⁷³, qui tant i tan desinteressadament treballa i hau treballat per la renaixença de la pàtria valenciana, demanant que el nostre primer acord siga manifestar-li est intens agraiement i prometer-nos fer-li un homenatge per al dia que el consell de *Proa* estiga ben assegut i puga ésser segur de que assolisca l'èxit que es mereix Huguet.

S'acorda aiximateix que les sessions oficials que causen acta es celebren una volta al mes i que ad elles assistisca l'Huguet, així com el delegat d'Alacant el dia que es nomene.

S'ha alçat la sessió a les més de cinc i l'Huguet m'hau entregat mil pessetes a compte; i dic a compte perquè no seran les darreres.

297

Dilluns, 29 d'abril de 1935. Sent Vicent

No n'hi han altars. Les festes de carrer, la popular, lo laic; precisament lo cult que tenia la festa hau tengut que suprimir-se a causa d'aqueststs temps laics, populars i cultes de la República.

³⁷² *La Publicitat* fou un setmanari català que s'erigí com a l'organisme que donava veu al catalanisme cultural. Va publicar des del 1922 fins al 1939.

³⁷³ Gaetà Huguet Breva (Castelló, 1848-1926), pare de Gaetà Huguet i Segarra, fou un famós comerciant, mecenes, articulista i empresari. Fou redactor, a principis del segle XX, de la *Revista de Castellón*, *La Veu de la Plana* i altres.

Que llàstima! Els republicans. Tant antipàtica i incompatible la república ad una part del poble.

Pastisseria: 3,60

Viatges i altres: 4,00

A Toni per treballs de mecanografia: 14,00

298

Dimarts, 30 d'abril de 1935

Rebut de la màquina d'escriure: 100,00

Rebut de l'Associació Valenciana Ensenyança: 5,00

Plomes d'escriure: 5,50

Teatre: 5,20

Al local del Centre de Cultura Valenciana havem donat una conferència sus la llengua *bacana* que després hau suscitad mantes discussions entre partidaris de les dues tendències: els de la llengua catalana i la llengua valenciana són dues llengües diferents i calen, perxò, noms diferents, i els de que les dues llengües són una sola i que derivant la segona de la primera el nom general deu ésser el de llengua catalana.

Nosatres sostenim que els dialectes eren diferents, que formaven part d'una gran família de dialectes, que les llengües literàries bastides sus ells tendien a una sola i que per a esquivar susceptibilitats sentimentals d'índole patriòtica o política calia cercar un nom que poguera ésser acceptat per Balears, Catalunya i València.

No m'entenen. Jo vullc parlar a la raó i em respon la passió. Parle i escric per al futur. Si els futurs no m'entenen, si les meues raons no els aporten res útil, la tasca hau segut perduda, car els conteporanis no es convencen.

299

Dimecres, 1 de maig de 1935. 1er de maig

Per orde del govern no s'han interromput els serveis públics. Els teatres funcionen, els cines no. Es com un dia de festa ordinari.

306

No podia ésser allò d'anys anteriors a l'adveniment de la república. Aquella paralització de cementeri.

[Rafael] Gayano Lluch me diu que a Lo Rat Penat s'hau pensat am mi com a mantenedor. Li hac dit que no podia acceptar.

Rebuts de Lo Rat Penat: 18,00

Pastisseria: 3,60

Teatre: 10,50

Música de cambra: 2,00

300

A les deu es va reunir el consell de "Proa".

A ma casa, Gonçal Julian, 8, assitiren per ord d'arribada [Adolf] Pizcueta, [Enric] Navarro Borràs, [Pasqual] Asins, [Carles] Salvador, Emili (mon germà) i [Joaquim] Reig. Total, set. [Miquel] Duran és al llit i [Francesc] Soto, enfora. [Maximilià] Thous, pel qui adiaïrem la reunió del dimecres a les set al dijous a les deu, no ha vengut ni a dit xut. Tampoc Angelí Castanyer.

Es concretà, referent al títol, adoptar definitivament "Proa" i provocar un concurs per al sagell, servint de norma les monedes de Sagunt. Cercar casa, fer fitxes, obrir ceda de socis encapçalada per l'Huguet i seguida dels consellers.

La pròxima reunió es procurarà que siga ja la casa social.

301

Divendres, 3 de maig de 1935

Rebut de Jon Senent per descompte de llibres: 1050,00

Entregat al mateix per despeses: 50,00

A Pere Pasqual, per fitxes: 15,00

A Miquel Juan, per llibres: 12,00

A [Ambrosio] Huici, per llibres: 35,00

307

Gir postal a Porter³⁷⁴, Barcelona: 37,10

A ma muller i setmana: 250,00

Obrers de Massarrojos: 75,00

Lloguer de casa. Mes de maig: 215,00

Xecs per a [Lucien] Dorbon de París i Laffitte de Marsella. Llibres: 64,10

Hac anat a prendre café ad “Acció d’Art” i allí li hac entregat les mil pessetes de [Gaetà] Huguet a [Francesc] Soto. Després havem anat a veure vàries cases i pareix que ens en hagen agradat dues per a estatge social: en Sala, 9, i Llibrers, 8.

[Francesc] Soriano, d’*Acció* periòdic, ens demana la conferència sus la llengua *bacava* per a publicar-la en follet.

Varis jóvens volen publicar un periòdic valencianiste d’esquerra... comptant ab els diners d’Huguet i Soto. Aquest diu que no pot fer de cavall blanc. Hi ha crisi.

302

Dissabte, 4 de maig de 1935

Col·legi d’Amparet: 150,00

Varis: 5,00

Per treballs de Primi: 10,00

Per treballs de Toni: 4,00

Cobrades les lletres de canvi 16720 i 16736: 33,95

Per les despeses produïdes per les mateixes: 2,50

303

Dimenge, 5 de maig de 1935

Propines i almoines: 6,00

³⁷⁴ Josep Porter i Rovira (Montblanc, 1901- Barcelona, 1999) fou un llibreter i bibliòfil que tenia un antiquari al barri de Sants, a la ciutat comtal. Publicà diversos números d’una revista que va fundar, anomenada *El bibliòfil català*, i el 1930 crea l’Institut Porter de Bibliografia Hispànica. Així mateix, va portar a terme algunes investigacions històriques i culturals catalanes.

Cine: 5,00

El meu cunyat Joan el roig paga hui a l'església de Massarrojos el "dia de la rosa", festa a la Maedeu del Roser, i ma muller i jo havem anat per assistir i de pas veure a l'auela. Els gojos s'han cantat en llengua valenciana, el sermó tamé s'ha predicat en llengua valenciana.

Aquest any s'ha restablert la tradició de beneir cistelles de roses i repartir-les entre el poble assistent.

Després s'han reunit els cantors (del poble): capellà, escolà i acòlits, família i alguns amics a casa del meu cunyat per a menjar unes pastes caseres (tortà, rollets, almendrats i coques), beure auiardentet anissat i xara.

Aquesta festa es fa una vegada al mes per cada u dels mesers (els qui paguen la festa es diuen mesers). Al mes que ve li toca a la meua muller.

Fins ara no som més que tres els mesers que volem la festa valenciana. Els demés, no obstant ésser fills del poble, la volen en castellà. És més fi. Alguns en la llur ignorància, diuen que és més tradicional (!).

304

Dilluns, 6 de maig de 1935

Betxi: poble de les muntanyes de Castelló.

Betxi o *bechi* és igual a *beci* o *veci*; de *vecino*: en italià, *vicino*, que es pronuncia *vixino* o *vichino*. Deu ésser al costat d'algun riu, del que és veí, segurament el riu que passa per Borriana.

Vecino= *vixino*= veí

C= tx; c: elisió; tx: elisió

Acció Bibliogràfica Valenciana: 60,00

Postals: 1,00

Ad Amparet per al sent de "la madre"³⁷⁵: 10,00

*El Vers València*³⁷⁶: 9,00

³⁷⁵ Es refereix al Dia de la Mare, celebrat el primer diumenge de maig.

³⁷⁶ *El Vers València* fou una publicació poètica quinzenal de caràcter conservador i catòlic. Va ser dirigida per Josep Maria Bayarri i se'n publicaren números des de juny de 1934 fins a juny de 1936.

Dimecres, 8 de maig de 1935

A les set de la vesprada a ma casa. Tercera reunió del consell de "Proa". Encara no tenim casa. La que ens agrada més, del carrer de Llibrers, 8, ens ha donat carabassa el senyor d'ella. Havem cercat influències i hem decidit esperar.

Hau sorgit un incident desagradable. El Centre d'Actuació Valencianista, que tenia un dipòsit de mobles que procedien de la Unió Valencianista³⁷⁷, donats a *El Camí*, i que aquest ha cedit a "Proa", li ve mal soltar-los i pareix que es dispose a promoure soroll.

Al govern civil es neguen a aprovar el reglament escrit en valencià. Es transigix donant-lo bilingüe.

Dijous, 9 de maig de 1935

Taló 564166 del banc popular previsors pervindre: 339,65

Estudis de Primi: 59,50

Papereria: 2,25

Correus: 4,00

Llibres: 30,00

Una dedicatòria a la regina LIV:

A la dilectíssima regina LIVèna, Na Marieta dels Desamparats Sarthou i Stòrrer, delicada poetessa i encisadora dona del cel ratpenatiste; el XIXè President de Lo Rat Penat,

Coralment, retudament, devotament.

Divenres, 10 de maig de 1935

Calp: me diu Pere Mengual, de Calp, el meu barber:

³⁷⁷ Unió Valencianista Regional, partit polític fundat per Ignasi Villalonga el 1918 fortament influït per la Lliga Regionalista de Catalunya, va dissoldre's l'any 1933, raó per la qual hi hagué un trasllat de material al Centre d'Actuació Valencianista.

Ribàs de la Mansanera: és un tallat de muntanya a vora mar. No hi ha marge de pedra arreglada. *Ribàs*, de *riba*, siga o no artificial.

Els terrenquets de la canuta: és un costerut esgolador ple de terrencs.

Terrenc: és pedra menuda que es fa de l'erosió de la roca; és verd clar. No cap la composició. Quan està humit es torna més verd fosc.

Banyes de la Reina: és a vora platja. Conten que allí anava a banyar-se la reina mora per un passadís soterrani del que quedava encara una coveta, mes tot ha segut destrossat per l'extracció de tosques (que són uns [il·legible]). El soterrani anava per baix del saladar al palau, que era on hui la casa nova.

La Mola: és una estribació de l'Oltà. Hi ha una pedrera de pedra negrosa per a adoquins. Fa poc que va consar a explotar-se per un foraster. Els qui fan els adoquins procedixen així: u trau els adoquins i li'ls ven a un altre que els careja, i este a un altre que els acaba, i este al comprador definitiu, que és el qui comercia am ells.

Cap Negret, d'Altea: es diu així pel color de la roca. D'allí es treuen adoquins iguals. Ja quasi no queda "cap negret".

Canelles: està al peu de la mola. Hi han algunes eixides d'auia. Hi han vàries cases (set o huit en grups de dos i tres i quatre). Els habitants són alts espigats, parlen molt a pressa i els diuen "escardalencs" d'una manera despectiva.

Ço que no els diuen als de Cardos (terme de Benissa), ni als d'Oltà (Calp), ni als de "la mola" (Calp). Canelles és junt al barranc del Mascarat i Cardos, el mateix barranc amunt.

308

Dissabte, 11 de maig de 1935

A ma muller: 100,00

Per al sent d'Amparet: 50,00

Centre d'Actuació Valencianista.: 2,00

A Toni, per treballs: 6,00

Per fi havem llogat l'entresol dreta per a l'estatge social: la casa nombre 8 del carrer de llibrers per 70 pessetes mensuals, per a "Proa".

311

Dilluns, 13 de maig de 1935

Ha vingut un venedor de Renaults (auts) per a captar que li'n compre u. Si el creguem ad ell, no té nengun interés en vendre. El ven per complaure'm.

Al vespre havem anat al socós (convent- col·legi de Jesús-Maria) perquè les col·legiales fan una festa greca hui.

Les xiquetes s'alegren tant de veure ahí als llurs pares i familiars!

A Primi, per fitxes: 10,00

Acció, periòdic: 4,00

Premsa i almoines: 6,00

Varis: 5,50

Un taxi i tranvies: 9,50

Dimecres, 15 de maig de 1935

Taló 564167 del banc popular previsors pervindre: 423,30

A ma muller; 150,00

Freses: 3,00

Las Provincias: 6,00

M'avisava [Adolf] Pizcueta que aquesta vesprà tindrem ja sessió al carrer de llibrers, 8. Primera de Proa. Per cert, que encara no pareix que estiga plenament acceptat lo de "Proa". Ahir em va dir Leopold Trénor³⁷⁸ que devia dir-se "Prora", com a més clàssic. És un llatanisme molt apropiat per als primers temps de la renaixença.

Devíem eixir demà d'excursió a Xelva i Alpont en Martines i Martines (Francés. Li sap greu que li diguen Francese), Manuel Navarrete i jo, mes ha eixit el cel encapotat i plujós i havem

³⁷⁸ Leopold Trénor i Palavicino (Madrid, 1870- València, 1937) fou un escriptor valencianista i ratpenatista. Va ser president de l'entitat de la societat d'amadors els anys 1908-1910 i va signar les Normes de Castelló. També exercí de president al Centre de Cultura Valenciana.

acordat deixar-ho per a la setmana (el poble diu “semana”, i jo, fins ara, tamé) propvinent (el poble diu “que ve”).

Llibres: 2,00

Rat Penat: 17,00

Efectivament, a les set ens havem reunit tots menys [Miquel] Duran, malalt, i [Angelí] Castanyer, al carrer de Llibrers.

Encara no tenim llum elèctrica i com ja fosqueja ens allumenem ab bugies.

Havem acordat celebrar la sessió de constitució el 25 del corrent, dissabte, convidant a [Gaetà] Huguet a que assistisca a la sessió a sopar després³⁷⁹.

311

Dijous, 16 de maig de 1935

Tamé plou. Havem fet bé suspenent el viatge.

Hac rebut un telegrama de Barcelona que diu textualment:

“En saludar-vos com representant genuí Proa, us desitgem molt d’insert presidència novel orgaisme (sic) verifíci (sic) engrandiment vostra pàtria-. Pompeu Fabra, Pau Vila³⁸⁰, Aramon (Ramon?), [Josep Maria de] Casacuberta³⁸¹, Sorlí³⁸², Huguet-³⁸³”

312

Divendres, 17 de maig de 1935

Cobrades les lletres 16811-16813: 154,55

³⁷⁹ Per a llegir la invitació, vegeu la carta 4 de l’ANNEX 2, en què el patrici també narra a Huguet els successos que s’esdevenen a Proa.

³⁸⁰ Pau Vila i Dinarès (Sabadell, 1881- Barcelona 1980) va ser un pedagog i geògraf que estudià amb profunditat la geografia de Catalunya i també dels Països Catalans. De fet, una de les seues obres més conegudes és *Resum de geografia de Catalunya, en nou volumets* (1928-35), en el pròleg de la qual s’afirma que l’autor tenia material per a publicar la primera part d’una *Geografia general de Catalunya, València i Balears*, que no arribà a veure la llum. Tingué una estreta relació amb les personalitats del catalanisme cultural i polític del primer terç del segle XX.

³⁸¹ Vegeu biografies d’aquests homenots del catalanisme al capítol 2.5. de l’estudi.

³⁸² Llorenç Sorlí (Cervera del Maestrat, 1899- Barcelona, 1964) va ser un activista polític i cultural que va començar a publicar a les publicacions valencianes i catalanes dels anys trenta en pro d’una unió de Catalunya i el País Valencià, sobretot a nivell d’agricultura. Constava com a membre adherit de Proa durant aquests anys, amb la qual cosa pogué ser el president d’una delegació de l’entitat a Barcelona, des d’on envia el telegrama.

³⁸³ Aquest telegrama apareix, precisament transcrit de la següent manera: “En saludar-vos com representant genuí PROA, us desitgem molt d’encert presidència novell orgaisme en benefici vostra Pàtria” (*Timó*, núm. 1, juliol de 1935)

313

Despeses de les mateixes: 2,50

Teníem que haure començat les visites de [il·legible] de Proa a les entitats i corporacions hui i hac estat esperant a l'estatge de llibrers fins a deshora, a fosques, car no tenia lluminis (mistos) fins que ha vengut [Enric] Navarro Borràs i se n'havem anat a veure l'exposició de pintures de Bertomeu Mongrell³⁸⁴ a la federació patronal.

313

Dissabte, 18 de maig de 1935

De caixa del taller: 250,00

A ma muller: 250,00

Color per a dibuixar Amparet: 4,50

Trens: 4,00

Nedea personal: 3,50

A ma muller per a un regal de comunió per als fills dels Carrascoses, viatjants del taller: 100,00

Anàrem a visitar el Centre d'Actuació Valencianista. Per part de Proa, en Carles Salvador i jo. Visita de compliment. Ens reberen bé i no fon esmentat lo dels mobles.

Tamé estiguérem novament en l'exposició de Mongrell [il·legible] i després una d'un basc (al pareix) al Cércol de Belles Arts.

³⁸⁴ Bertomeu Mongrell fou un pintor valencià de principis del segle XX. Convé reproduir un fragment que dedica Igual Úbeda (1931: 7) a l'exposició que fa el pintor a Madrid: "A l'exposició que ha inaugurat Bertomeu Mongrell a Madrid, cal donar-li, si no unatrascendència que poguera confondre's amb l'apassionament cap el nostre paísà, sí almenys la nota exacta del seu mèrit intrínsec, a més de l'èxit que suposa l'interés desvetllat ací per la seua obra. L'exposició —acullida per la societat benemèrita d'Amics de l'art— és per a la gran massa del públic d'ací— mestalla de gustos i de graus de cultura, la més divertida festa que als du del levant els magnífics presents del seu color i de la seua llum. Aprofitem l'haver nomenat la llum en parlar de les obres de Mongrell. El que li val sempre l'atac dels seus enemics és la falta de llum en les seues obres. Però, pot dir-se que açò sia veritablement un pecat? L'artista s'ha acostumat a pintar a l'estudi, i en les seues obres, si estan fórtament il·luminades, el procediment és de dins en fora, com si la pell fos transparent i la llum estiguera encesa a dintre, segons frase ja consagrada; pel contrari, si la llum vé més escasa sobre el model, aquest presenta dureses i ombres molt pronunciades; el fons és negre i el cuadro ofereix el caràcter del més acusat tenebrisme. El color i el dibuix són els encerts indiscutibles de l'art de Mongrell. Qualsevol que veja les seues obres ha d'observar l'inspiració, la font d'on naix tota la seua teoria estètica: Velàzquez, encara que adaptat al seu temperament i a la nostra època. A voltes, el pintor es complau a fer-ho remarcar, com a un dels quadros presentats ara, plé de figures de borratxos, els mateixos de l'obra immortal d'aquell autor. Mongrell, en les seues obres, es complau a pintar-ho tot, i l'espectador que va enfocant cadascuna de les parts del llenç acaba per reconèixer la bona qualitat d'aquell tròs de pintura i l'encert del seu autor. L'artista haguera sentit, a no dubtar, un gran sentiment si no deixara impecable, sense faltar-li detall, un plat de Manisses, un pomell de flors o una cistella amb fruites d'or i peixos tornasolats".

Diumenge, 19 de maig de 1935

D'excursió als Germanells³⁸⁵.

Despeses de viatge: 9,60

Periòdics: 1,25

Havem anat al cine; feen una pel·lícula, *Baix el teu ampar*, que es nota en seguida que és de propaganda catòlica, o més bé cristiana, i ja hem vist algunes d'esta classe de poc temps aençà i no està mal. De quan en quan n'introduïxen alguna en els programes entre tantes immorals i amorals que infecten el cinema, sus tot eixes americanes que no presenten més que la vida de cabaret i la més relaxada i dissoluta.

Fins quan sembla que vullguen donar un bon eixemple el presenten amb una trama tan immoral que lo bo, si tal intenció hi havia, desapareix sots l'oratge de la putrefacció espiritual.

Poble que viu aquesta vida i que, per mercantilisme, consentix que les seues empreses de cine el desacrediten pel món d'aquesta manera presentant-lo com una plaga social, acabarà per ésser anorreït pels pobles virtuosos i destrossat per ells si la seua part sana no és capaç d'acabar amb les seues màcules. Aixís acabà Roma i totes les nacions on el sibaritisme i l'escepticisme ofegaren les energies i claus del poble sa, incapaç de foragitar la plaga que'l consumia i desacreditava.

Cine: 7,50

Dilluns, 20 de maig de 1935

Per a una estampa de comunió primera:

Verge de l'Assumpció, de Massarrojos,

Vos ofrene este dia la puresa

Dels meus amor, anhel i fe per a que siguen

³⁸⁵ "Parell de turons molt pròxims i d'altitud similar, entre els termes de Rafelbunyol i de Massamagrell (Horta del Nord), que formen part de l'arc de petites elevacions que tanquen per ponent l'horta de València". Extret de <http://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0029753.xml>.

Norma i guia sancera de ma vida

Fidel

I a mons germans i pares no abandones

I ens mostra el camí que duu a la glòria

Del cel.

Rememrança

De la

Primera Comunió

De

Toneta Doménec Munyós³⁸⁶

El jorn més bell de la seua vida.

30 de maig de 1935

A l'Església Parroquial

De

Massarrojos

L.D.

1 taxi: 5,60

Varis: 2,40

316

En nom de Proa havem anat a visitar Lo Rat Penat canviant-nos paraules d'afecte am el seu president. Estava la junta reunida en sessió seguint el costum que vàrem establir durant la meua presidència.

L'entrevista ha segut efusiva.

³⁸⁶ Antonia Doménec Muñoz era una xica de Massarrojos, filla dels Doménec, família amb la qual Nicolau Primitiu i els seus tenien una bona relació.

Estava allí el president de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana en Rieta³⁸⁷, i com resulta que ara és domiciliada al Centre d'Actuació Valencianista i aquí ja hi fórem, per a esquivar roçaments havem donat d'acord comú per realisada la visita.

317

Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana: 5,00

Llibres de vell: 3,75

A Primi, per treballs: 8,50

A ma muller: 25,00

Pastisseria: 2,00

Papereria: 4,50

318

Divendres, 24 de maig de 1935

Gomes per a esborrar. Sis: 4,10

Esta nit, a les set i quart, tenia que donar una conferència a la colla "El Sol"³⁸⁸, al carrer de la Tapineria, 5, a la 3a porta. No n'hi ha de més alta. Hora, les set i quart. Hac arribat a les set. El primer. No m'han conegut, ni jo (el poble diu *yo*) a nengú.

El pis és d'una casona antiga d'allà el segle XVIè o XVIIè. El saló de conferències un rectangle d'uns deu metres (?) per cinc (?), ple de caïres blanques de bova i al fons un estrat separat del públic per dos tabiquets, u trencat, una taula de pi, un silló i vàries cadires de lo que en diuen "viena".

Per les parets uns marcs, un ab fotografies d'excursions, un atre ab representacions desagradables de persones malaltes d'erupcions asqueroses que en diuen producte de la vacuna [*de la bàrbara costumbre de la vacuna*] (sic), atre de gimnàsia sueca i altres de fruites. És que aquí és tamé l'estatge social dels vegetarians. Presidint hi ha un retrat de Cervantes i dos senyor més desconeguts, probablement vegetarians.

³⁸⁷ Joaquim Rieta i Síster fou un arquitecte de renom. El 1930 fou nomenat regidor de l'Ajuntament de València i fou alcalde el Marqués de Sotelo. A partir de 1931, durant l'època republicana, Rieta desenvolupà un actiu paper en el valencianisme cultural, com a membre fundador del Centre d'Actuació Valencianista i de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana, de la qual esdevingué president el 1935.

³⁸⁸ La Colla El Sol fou un cercle excursionista de caràcter valencianista, un nucli més de les iniciatives culturals de la dècada dels anys trenta.

317

Per fi ve el president, que em coneix, segurament. Jo no ad ell; i parlem d'excursions. Són uns cent socis. Fan esforços titànics per a no fer xala sinós cultura, mes per les fotografies que hac vist no pareix que passe d'un bon desig. Me faç soci. Els parle de "Proa".

Comencem a les huit. Després d'una presentació del president, plena de botiges. Serem dues dotzenes comptades hiperbòlicament. Seguixc sens conéixer a no nengú. Per fi entra un tartaner que vivia al carrer de Carnissers i que ens va servir alguna vegada. Ara s'ha fet herbolari i naturiste. Diuen que fa gimnàsia sueca pegant-li a la dona i als xiquets. Males llengües.

Tenia temor de donar la conferència sens llegir quartilles. No tenia costum. Una volta en vaig donar una a Lo Rat Penat portant un volum de notes, i al cap d'hora i mitja o dos hores tinguí que tallar sens arribar a la mitat. Anys després ne vaig donar un atra sobre els aqüeductes i ja va estar més proporcionada. Aquesta ja hau durat cosa d'un hora, mes portava set quartelles de guió i a les nou hac tengut que abatollar lo que m'hi romania.

La conferència era sobre prehistòria valenciana i hac observat com el públic li prestava atenció.

Jo crec que és preferible dir que llegir.

319

Dissabte, 25 de maig de 1935

De caixa al taller: 200,00

A ma muller: 275, 00

Préstec a mon germà Emil: 25,00

320

De caixa del taller: 250,00

Diccionari Llobart per a regalar a Proa: 15,00

Papereria: 4,50

Havem anat en representació de "Proa" a visitar l'alcalde, am [Enric] Navarro Borràs, [Maximilià] Thous Llorens i [Angelí] Castanyer, i no l'havem pogut veure, per lo que havem

318

anat a la diputació Navarro i jo asoles, saludant al secretari Gil Quinçà i, acompanyats d'este, al president, en Joan Bort³⁸⁹, qui ens ha rebut cordialment alamon.

321

-a-

Varis almoines: 10,00

Periòdics: 1,50

-b-

A un ceguet que li solem donar almoina, que es situa davant de l'església de Sent Joan (*San*, diu el poble) i Sent Vicent, com parlava en castellà li havem preguntat d'a on era, i ens ha respost que de Sueca, fill del "so Porta", el llanterner, que fon mestre de música de mon pare i de mons oncles.

M'ha contat la història trista d'un pleit que li ho acabà tot. Té una porterieta on és la dona (casat per segona volta) i un fillastre ebaniste de 22 anys que va treballutjant.

Va vestit allauraorat, però netet. Es quedà cego, diu, per les sofocacions del pleit. Em dona la sensació de que no li cal massa demanar almoina. Els de Sueca és estrany que demanen almoina.

-c-

El dissabte per la nit ens reunírem el consell de "Proa" per a la constitució oficial, am l'assistència de [Gaetà] Huguet. Fon acordat entre diverses coses el recolze espiritual i econòmic de la setmana cultural que organisa el Centre d'Actuació Valencianista.

Segons me diu [Angelí] Castanyer, el centre va de liquidació i tal volta no tarde massa.

Huguet ens va dir que tot quan ell tinga que donar al valencianisme ho farà per mitjà de *Proa*.

Després ens vàrem reunir en àgap amical al "bar Baviera", que és al cantó del carrer de les Barques i plaça d'Ausiàs March.

-d-

³⁸⁹ Joan Bort (València, 1876- 1936) fou un polític i advocat valencià. Fou alcalde de València durant els anys 1919 i 1920, i posteriorment va exercir de diputat a les Corts Republicanes. Durant aquell moment, des de l'any 1934 fins al 1936, fou president de la comissió gestora de la Diputació de València.

Loteria: 30,00

1er mes de rebuts de *Proa*: 18,00

Àpat del dissabte: 17,50

-e-

Cantal Roig. Calp: segons el barber Pere, és un cantal de *ródeno* am unes notes negres, situat aprop dels Banys de la Reina, al peu del Penyó d'Ifak.

-f-

E.e.m. per a *Proa*

El president

De

Proa

ee. ll. mm.

a N.....

En Nicolau Primitiu aprofita l'avinentesa per a testimoniar-vos el seu afecte i consideració.

València _____ de _____ de 193_

322

Dimecres, 29 de maig de 1935

-a-

Gramàtica: és l'art o conjunt de regles que ordenen, rectifiquen i disposen els dialectes o llengües parlades convertint-les en aptes per a la llengua literària i oratòria.

Es dividix en *fonètica*, *morfològica*, *semàntica* i *sintàctica*.

La fonètica es classifica en *vocàlica*, *tònica* i *prosòdica*. Vocàlica quan es referix al fonema isolat, tònica quan a la síl·laba i la paraula isolada; prosòdica quan a la paraula en l'oració i a l'entonació i tonicitat oracionals.

Gramàtica: és l'art de convertir els dialectes en llengües literàries i oratòries.

-b-

Bases d'un nacionalisme valencià: al rebutjar la nacionalitat castellana o d'una Espanya castellanisada, rebutgem, aiximateix, tota altra nacionalitat que no siga la valenciana: tot i reconeguent els punts d'íntim contacte am les nacionalitats catalana i balear i no negant, per lo tant, la possibilitat d'integrar al futur, sus un peu d'igualtat política, una supernació *ba-cana*.

El País Valencià reconeix la seua pròpia nacionalitat integrada per la seua voluntat com a aglutinant nacional dels elements economia, territori i ànima i reconeix la necessitat de salvaguardar-la constituint-se en estat. València-nació, València-estat.

L'estat valencià reconeix la possibilitat de la conveniència d'una confederació am altres estats per a coordinar els llurs interessos comuns i complementaris i salvaguardar la llur independència.

L'Estat Valencià accepta la possibilitat d'una confederació ibèrica com a base més segura per a la defensa de la independència interestatal, mes nega i no reconeix la unitat nacional ni estatal ibèriques.

Nacionalisme.

Nacionalisme valencià:

Territori- límits històrics, lingüístics, polítics, econòmics.

Ànima- llengües que ens calen, bilingüisme, dret consuetudinari, consuetuds, cultura.

Economia- primeres matèries, tractats, agricultura, indústria, comerç, navegació.

Política- sustentivitat, partidisme, treball.

-c-

Junt am Carles Salvador havem anat en nom de *Proa* a visitar la Societat d'Autors Valencians i oferir-los la nostra col·laboració. No era Cabrelles³⁹⁰, el president.

³⁹⁰ Ramon Andrés Cabrelles (València, 1869- 1957) fou un escriptor valencià, considerat el últim escriptor renaixencista. Obtingué en algunes ocasions la flor natural dels Jocs Florals de València i va escriure obres teatrals com *Les males llengües*, *El toc del Caragol*, *El camí nou*, etc. També col·laborà en la premsa periòdica: *La Tronà*, *Las Provincias*...

-d-

Per a una editorial m'ha demanat en [Jaume] Ferrer Verger que escriguera un llibre.

«Quina editorial?» Li hac preguntat; «l'Editorial *Tyris*, si em va donar vosté el nom!». Ja no em membrava.

Suscripció a *El País Valencià*:³⁹¹ 6,75

323

Dissabte, 1 de juny de 1935

Màquina d'escriure: 100,00

De caixa del taller: 300,00

A ma muller: 300,00

A Toni, per treballs: 5,00

Tabac i correus: 3

Acció d'Art: 5,00

-b-

Llgv. Sufix: -utjar. cavutjar, treballutjar. És un freqüentatiu despectiu. *Cavar* és el verb actiu, plenament eixercit. *Cavutjar* és anar cavant d'una manera lleu i sens pressa, com per a entretenir-se. Lo mateix es pot dir de *treballutjar* i d'altres. Es pot dir per malfataneria o per carestia de treball: «per ahí va cavutjant, és un malfatà»; «apenes hi ha faena, anem treballutjant». *Cavutjar* és aiximateix fer una cava llaugera, intencionalment, i dona lloc a un substantiu *cavutj*: cava llaugera (dicc. Gadea³⁹²).

Borrutjar: fer els xiquets com qui beuen, sus tot en les botitges (Sueca).

Serrutjar. De serrutx, el despectiu és ja en el mateix substantiu.

-c-

Sufix valencià: *-enk*

³⁹¹ *El País Valencià* fou un periòdic polític, propulsat per l'esquerra, que va publicar de manera molt efímera, només l'any 1935.

³⁹² Es refereix a la definició de l'entrada d'aquesta paraula al *Diccionario Valenciano-Castellano* (1891) de Joaquín Martí y Gadea, a la pàgina 598.

Camarlenc, *abadenc, realenc, avolenc*.

Ofici: *camarlenc, abadenc*.

Territori: *abadenc, realenc*.

Prosàpia: *avolenc, realenc*.

Gentilici: *castellonenc, abadenc, realenc*.

Avenc (*a-venç*= *vensc*, de *vena*).

Mostrenc, agostenc.

Temps: *primerenc, agostenc, abrilenc*.

+*enc*= +*engo*: *camarlenc*

+*enc*= +*izo*: *primerenc*

+*enc*= +*ence*: *castellonenc*

+*enc*= +*enco*: *mostrenc*

+*enc*= +*eño*: *abrilenc*

+*izo*= +*ise*: *yo realizo*

+*izo*= +*ís*: *postizo*

+*ís*= +*iz*: *cañís*

+*ís*= +*iso*: *paraís*

-d-

Esta nit és la primera que s'ham reunit a Proa en sessió per a corregir el *Diccionari castellà-valencià* que ha confeccionat Carles Salvador. Cadascú té un criteri i es perd un temps llastimós, mes és d'esperar que en sessions successives es vagen unificant les opinions.

Les edicions Proa de Barcelona ens ha remés una carta molt correcta i enèrgica sus el perjuí que ens pot irrogar el confusionisme per la igualtat de noms. S'ha vengut a donar la raó a [Miquel] Duran de València. Veurem com queda això.

Dumenge, 2 de juny de 1935

-a-

Estem a Massarrojos a celebrar la festa que ma muller li dedica a la Maedeu del Roser, el primer de juny: missa, sermó en valencià, processó claustral i gojos, aiximateix en valencià, a la verge.

Després d'un senzill convit: pastes caseres, vi ranci i atres begudes de fabricació casera: anís, *carmelità* i demés; per al retor, els músics, l'escolà, els macips i la família i amics.

-b-

Havem anat a Rocafort on em han dit que s'havia trobat una cova fent unes obres al carrer de Galan i Garcia, en la lloma dels xalets, entre el cementeri vell (que ja no existix) i el nou, a la vessant de cara a "Campolivar", raere del xalet de "López Trigo", abans del de "Serratosa", on era el camp de futbol.

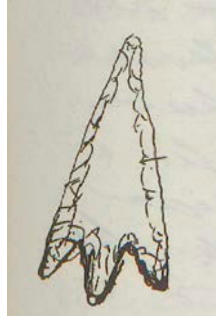
A l'anar cap a la cova am Ricard Ibanyes, mon fill Doménec, ma filla Toni i el seu nuvi Lluís Zalbidea, es trobem a en Isidre Ballester³⁹³, Jornet³⁹⁴, Porcar³⁹⁵, Espí, el secretari de l'Ajuntament de Rocafort i l'aguasil, que tornaven ja de la cova. Després d'inspeccionar-la i fotografiar-la m'ensenyen el quadern de notes i una punta de sageta³⁹⁶ magnífica, aproximadament com la figura, en sílex. S'han trobat ceràmica, un *cuenco* i ossos. La classifiquen com a del neolític.

³⁹³ Isidre Ballester (Múrcia, 1876- València, 1950) va ser un arqueòleg i polític que va destacar pels seus escrits sobre prehistòria i iberisme. Fundà el Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València i en fou director, i va dirigir moltes excavacions de jaciments del País Valencià.

³⁹⁴ Marià Jornet (Bèlgida, 1869-1959) fou un arqueòleg i militar valencià. Publicà diverses obres sobre arqueologia i va donar part de les peces prehistòriques del període eneolític trobades al terme municipal de Bèlgida al Museu de Prehistòria de València. La seua obra més important és *Bèlgida y su término municipal* (1932).

³⁹⁵ Joan Baptista Porcar i Ripollés (Castelló de la Plana, 1889-1974) fou un pintor que va descobrir les pintures rupestres del barranc de Gasulla, a Ares del Maestrat, l'any 1933. Com a arqueòleg aficionat, tenia un gran interès a investigar les diverses contrades del país junt amb els especialistes.

³⁹⁶ Aquest tipus de punta, amb aletes i peduncle, és comú en el període del bronze europeu. Tanmateix, l'arqueòleg L. Pericot les va descobrir als nivells paleolítics de la cova del Parpalló, i les anomenà *puntas parpallonques*. La troballa no va ésser reconeguda internacionalment fins al I Congrés d'Història del País Valencià (1971).

Il·lustració 42: dibuix de la punta de fletxa (sageta)

S'ha trobat la cova fent pedra per a construcció. Es coneix que és del tipus de les coves que es formen sots la capa quaternària de què són estes lloquetes. Deu ésser una necròpolis tapada tal volta d'antiu.

No l'hem visitada perquè ens diuen que l'han tapada i que van a procedir a la seua excavació, seguidament.

Al tornar a València ens telefona en Garcia Donato, metge col·leccionista d'antiguetats, aficionat a coses velles, qui té una figura alamon interessant i discutida representant una dona de part, esculpida en pedra de Paterna. Té un xalet a la llima de Rocafort, aprop de la troballa, i em diu que l'ajuntament d'allí l'ha nomenat delegat a les excavacions. Creia que era jo el qui anava a excavar-ho i em pense que esperava que allò seria qüestió d'un repartiment "a bones". Li responc que és cosa de la diputació i d'Isidre Ballester.

Em diu que ell creu que la llima està buida, que la cova deu ésser molt extensa i que el punt destapat estava cubert per una llima i eixien com una espècie d'escalons fent el seu xalet. Diu que es trobaren un alvenc que els servix d'escorrentia i no mai s'ha complit.

Tamé m'ha dit que en unes pedreres prop d'un forn de calç es trobaren coses i com a rosaris (collars?) no sap, però res més.

La llima de Rocafort es dia llima de la Cova, no sé si per la del Gall o per esta. Lo que no seria res d'estranyar és que esta necròpoli no estiguera asoles.

325

-a-

Dilluns, 3 de juny de 1935

Estudis d'Amparet: 30,00

Varis: 3,50

325

-b-

Hac segut a la Generalitat a veure Isidre Ballester i previndre'l de les pretensions de Garcia Donato.

Van a publicar lo de Lliria i aquella idea meua de ll'iria= llacuna, i que el vas am peixcadora representa una peixquera a la dita llacuna.

Aiximateix me diu que de Benassal avisen que hi ha descobert una necròpoli iber-visigòtica (?) am esteles, una am inscripció ibèrica i atres dues am gravats al paréixer visigòtics, que hac vist al laboratori mateix.

Tamé em diu que a Benassal hi han trobat pintures rupestres.

-c-

Havem tingut sessió a la Secció d'Antropologia i Prehistòria del Centre de Cultura i havem acordat verificar l'excursió a Xelva i Alpont els dies 5, 6 i 7 propvinents.

Parlant de monedes han contat unossoit que pareix un capítol de novel·la: a la Vila-Nova de Castelló hi ha un matrimoni vellet que han estat en bona posició, mes llarga família i curta sort alafí de la seua vida es troben al llot de la misèria i plens de deutes, fent més greu la seua situació el tindre els fills, casats tots, ja en situació pareguda, i el rest de pudor del rango perdut, que fa encara més trista la pobrea. El desembre de 1933 donà la casualitat que per als desdixats tot ho agreuja, que una filla casada anant a visitar-los i es va sentir malalta, parint un nen o nena. El bateig el celebraren el dia de la Puríssima, dia de molt de fred, i mentres l'acompanyament estava a l'església els vellets es condolien de no tindre res de lo més indispensable, ni tan sols un poc de llenya per a fer foc en la xumenera i mitigar la rigor del temps, que pareixia voler entenebrir-ho més encara.

Al corral hi havia un antic baül folrat de badana, record dels avis, que no havien volgut vendre a un peller que els oferia unes pessetes i preferien que es consumira aquella memòria d'un passat millor que no alienar-la.

-Tindrem que desfer el baül per a cremar la llenya i fer un poc de foc per a quan vinguen els convidats de l'església- digué el vell.

I com no hi havia més solució, l'avi, esperant al netet, començà a colps en el baül, fins aclar-li una part de la tapa.

I entre les ascles, per baix de la badana, molt ben ajustadet entre dues lliseres de fusta, aparegué una caixeta de llanda que sonant pareixia com tindre diners.

En estes ve la comitiva i el fill major conseguix obrir la caixeta, apareguent cinquanta onzes d'or, novetes com de flor de cuny.

Per a què pintar l'alegria de tots? Es pot supondre. De sobte diu el vellet –vaig a veure si a l'atra part hi ha tamé alguna cosa.

I efectivament, atres cinquanta onzes, de la mateixa manera acoplades, aparegueren a l'atra part de la tapa.

Açò pareix un conte de moraliste o un eixemple de llibre de resos, mes no hi és tal. És verament sosoït. Corbin³⁹⁷ va veure encara moltes onces; jo tamé recorde haure-ho ogut contar ad atres de la Vila-Nova i ademés el matrimoni vellot viu ara feliç. Han pagat els seus deutes i encara diu gojós que li han cobrat dos mil duros per acabar tranquil la seua vellea.

326

Dimecres, 5 de juny de 1935

-a-

A Primi pels estudis: 18,00

A Xelva: 5,70

Postals: 3,25

-b-

Posat l'altímetre.

0,00 mts.

Al pis de la meua casa de Gonçal Julian, 8, entresòl.

Anem a Xelva d'excursió.

³⁹⁷ Corbín fou un arqueòleg que va col·laborar de manera desinteressada i extrauniversitària en el Laboratori d'Arqueologia, junt amb el mateix Nicolau Primitiu, Isidre Ballester, Lluch Arnal o Francesc Martínez i Martínez.

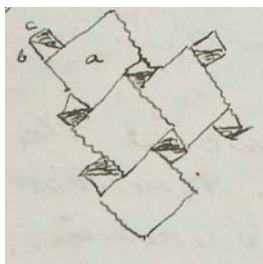
A la plaça de Santa Úrsula, junt a les Torres de Quart, parem els auts. Quan arribem allí, a les 6 i mitja del matí, ja espera en Manuel Navarrete i molts xurros³⁹⁸. Quasi a l'hora ve en Francesc Martínes i Martínes. Sols els tres anem d'excursió a Xelva. A les set mou l'aut.

Quan arribem a Calles s'oblidem de pendre l'altitud a la confluència del Barranc d'Alcotas, ans el riu de Xelva. L'aqüeducte de Peña Cortada està en est Barranc d'Alcotas.

En Xelva l'aut para a la plaça, davant la casa de'n Gil Roger Vàsques³⁹⁹. Anem a hostatjar-ho [Manuel] Navarrete i jo a la "Posada de Adelaida". Ací senyala l'altímetre +479.00 mts.

En Francesc és esperat per una caterva de nets. Té una filla casada ací a Xelva, que té set fills. L'acompanyen a sa casa, una casona del segle XVIIIè que pertany a la família de la dona oriünda d'ací.

La casona pareix anterior a lo que diuen, car veig un pis de mitadats i taulells rojos.

Il·lustració 43: dibuix dels taulells del sòl de la casona.

A: taulell roig

Bc: taulell vernissat

B: blanc - mitadat

C: verd - mitadat

L'ama de la casa ens presenta al metge en Joan [il·legible], molt amable, que ens dona grans ensenyaments sus el terme.

-c-

³⁹⁸ "Pertanyent a la part de l'antic Regne de València on parlen aragonès o murcià" (DCVB). Per a més informació, vegeu Gulsoy 1970.

³⁹⁹ Gil Roger Vázquez (1862- 1940) fou un advocat i polític valencià. Va afiliar-se al Partit Liberal i el 1886 va ser diputat provincial de Xelva. Ja en 1905 fou elegit diputat al Congrés pel districte de Xelva en les eleccions de 1905, encara que va renunciar al seu escó en desembre de 1906. Així i tot, fou novament elegit l'any 1910, i durant aquest període va defensar amb fermesa la necessitat d'un ferrocarril directe de València a Madrid.

Tuesa: li pregunte si “Tuètsar” es diu per algú “Tuesa” i em diu que no, mes hi ha una masia que es diu així. Està junt a un barranc que es diu de Tuesa i està situada en una gran pendent cap al barranc. Ell no ho ha vist però li ho han dit.

-d-

Peña Cortada: ha recorregut tot lo que hi ha d'aqüeducte. Diu que no n'hi ha més que u però que hi ha un punt on pareix que hi haja un desnivell. Diu que pren en el riu Tuètsar, que és d'on pren la séquia major que rega el terme de Xelva els trossos d'aqüeducte que han trobat arriben fins el barranc dit “la salada”. Diu que rodeja la torre de Castro.

-e-

Lligenda: hi ha una lligenda -ens diu en Torralba- respecte a l'aqüeducte: un rei de Sagunt tenia una filla a qui volia maridar i oferí la seua mà al qui portara aigües a Sagunt. Es presentaren dos: u jove i l'atre vell. El jove se'n va anar a Viver i el vell a Xelva, i feu est aqueducte; i a pesar de les dificultats va acabar més prompte que el jove. Mes arribat a Sagunt, la filla del rei, per no casar-se am ell, es va matar tirant-se d'una torre.

-f-

Casetes de mors: les hi han en lo riu de Xelva unes a la dreta i atres a l'esquerra. El Torralba les ha excavades i no hau trobat res. Hi ha després d'elles una gran llesca que ha arrastrat mitja cova.

Hac pres l'altura a nivell del riu: +400.00 mts

Las Ventanas: en [Manuel] Navarrete diu que al riu Cabriol hi han coves d'estes que es diuen “las ventanas”, prop de *Fuente Podrida*, ço que confirma en [Francesc] Martines i Martines, que diu que va entrar el conde de Villafranesca, Martines de Pisón i Bellví, i no va trobar res.

En esta expedició ens acompanya la neta de Martines i Martines, jovencella de tretze anys dita Carmelina Santxes i Martines.

-g-

Los Molinos: estem al lloc dit “Los Molinos”, perquè n'hi han uns vells, ja parats. Passem el riu per un pont de fusta que ha restituit a un altre de pedra que se l'emportà la riuà. A unes xelvanes que trobem els fem preguntes sus el riu. Li preguntem el nom i diuen que no el té ni és riu. Naix en Tuètsar, diuen. La vella ens diu que es diu “Rio de Casa”, mes la jove diu

que “de Casa” és el “Blanco”, que passa més lluny. Tamé les casetes de moro no tenen nom, sols “las cuevas”. Les que hi han a la dreta diu que es diuen “las cuevas de ensima de la lus”, perquè hi ha una fàbrica de llum. El carter diu “los Molinos de la Sanchas”.

De Casa: don Paco –Martines i Martines- ens diu que “Casa” és Xelva. Ells, quan estem enfora, diuen *me voy a la casa* per *me voy a Xelva*.

-h-

Benacacira: arrabal de Xelva cap a Tuètsar, que és lo més baix i com ficada en un clot. No obstant és a uns quants metres del llit del riu: deu o dotze.

-i-

Villanueva: és una partida on hi ha un caseriu. És a l’atra part del riu a Xelva i per ço el pont dels molins es diu “Lapuente de Villanueva”.

Tapial: hi han cases de calicant i de tapial a l’estil de Santa Eulàlia de Terol i atres punts. És açò senyal de la invasió aragonesa? Crida alamon l’atenció veure com el tapial pareix seguir al xurro.

-j-

Caneleres de l’aigua: havem vist en algun carrer uns rodalets de pedres còdices, de cant, i “don Paco” ens diu que és per a parar l’auia que xorra de les teulades per a que no faça clots.

Xelva: l’urbanisme no ha entrat ací i té la població tot el sabor poètic que el tiralínies no tindrà mai per molt que facen els poetes avançats.

No hi ha un carrer recte ni paral·lel ni pla. Per ço no hi han dos carrers iguals. No hi ha la monotonia dels plans que es deprenen en mig hora. Tot paisatge és ací variat. Les dones molt guapes pareixen d’una raça bella i forta. No és la castellana sequeruda i de cap mesaticèfal i menut. Seran els valencians invadits?

Compren postals. A l’arribar a la posada al carrer de “Maria Antonia Clavel” l’altímetre senyala

+485.00 a les 13:15

-k-

Havem dinat en companyia d'uns quants jóvens buròcrates de la població: una mestra que flirteja am un mestre; o allí, el de correus, el jove notari que acaba de guanyar la notaria, el telegrafiste...

Després anem a casa de la filla de “don Paco”. Està tancat i cridem tímidament. U passa i ens diu que toquem fort, més fort, més encara. El sol cau abrasint. Per fi obrin. Na Llisa Martines Pardo, l'ama de casa, ens oferix uns postres i café al jardí, sots uns abres i al costat d'un naiximent d'auia clara que abastix algunes fonts del poble. La de la plaça.

Ve el notari que ha dinat am [Manuel] Navarrete i jo i ens el presenten. Ve am el senyor Torralba. Este és cap de la dreta d'ací. Parla de política am l'ama, que li diu “mi jefe”. Yo faç notes.

A les tres seguim cap a *Peña Cortada* Navarrete, “don Paco”, Torralba, el notari; Carmelina i Maruja Torralba, filla de'n Torralba. “Don Paco” va a cavall.

Trobe un vellet molt vell i li pregunte com es diu el poble primer que va abaix amunt del riu de Xelva i em diu: Tuètsar. Coneix l'aldea de Tuesa i diu que està costerut.

Torralba em diu que el “Rio de Casa” és el Xelva i no el Blanco. Tenia raó la vella i no la jove.

-1-

Vinyaro: en una barrancà que està entre l'Alto del Bollo i Barrera i a atra de l'aqüeducte. F. 5 jk. Pareix que passava a la partida de la Peña Cortada per el Collao de Las Saletas o de Vinyaro. Per un túnel, car a l'atra part hi ha un mur que Torralba diu si serà, i senyala +505,00 mts.

Los Arcos: baixem a la Rambla de Alcotas, al peu de l'aqüeducte. Més auies amunt senyala +485,00 mts.

Puge al cim, al nivell del caixer i senyala +500,00 mts.

L'aqüeducte és de caliça tova, que diu que hi ha sols a Xelva i hi ha que portar-la.

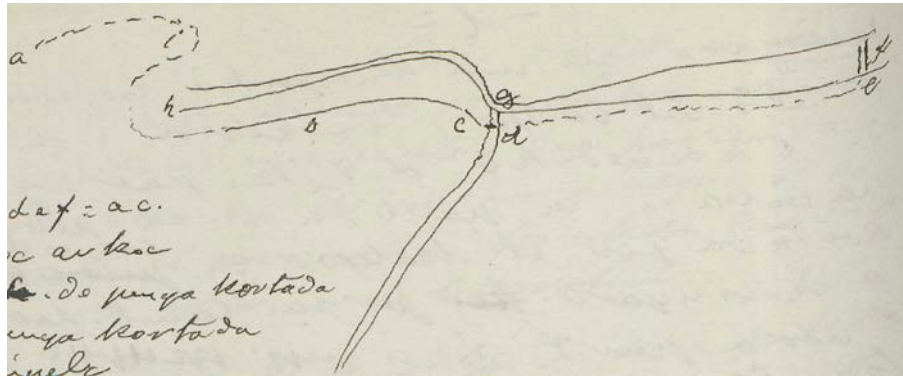
Al baixar a la rambla tenim +480,00 mts.

Prop de Peña Cortada em senyala Torralba un tros tallat a la roca que diu que és continuació. Senyala 497,00 mts.

A l'arribar a l'aqüeducte de Peña Cortada assenyala +494,00 mts.

Està magníficament conservat i té part de baranes. La Rambla de Alcotas té molta pendent i este aqüeducte pareix més alt que l'anterior perquè està més alt del llit del barranc o tal volta ho pareix per ésser molt més estret.

Passem l'aqüeducte i seguim la Peña Cortada, que és un tallat.

Il·lustració 44: planta de l'aqüeducte de Peña Cortada sobre el barranc de la cueva del Gato.

Abcdef: ac

F: Los Arcos

D: aqüeducte de Peña Cortada

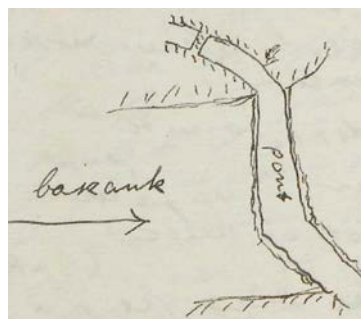
C: Peña Cortada

B: túnels

I: torre de Castro

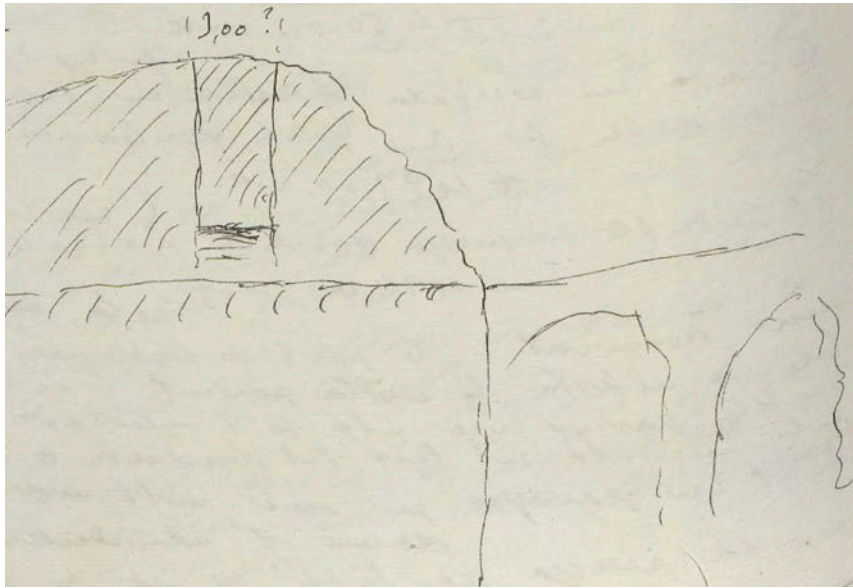
Tg: rambla de Alcotas

Jg: barranc de Peña Cortada

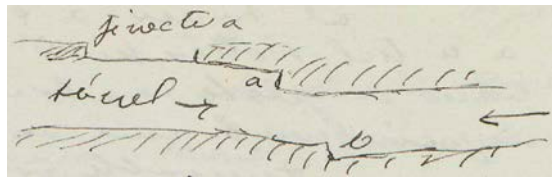

Il·lustració 45: planta en detall del mateix aqüeducte sobre el barranc de la cueva del Gato.

Peña Cortada és un tallat de dalt a baix de la roca i té un tros sens tallar que diu Torralba que deu haure's deixat de tallar per a que la roca no s'ajuntara.

Il·lustració 46: detall del tallat de Peña Cortada després del pont-aqüeducte.

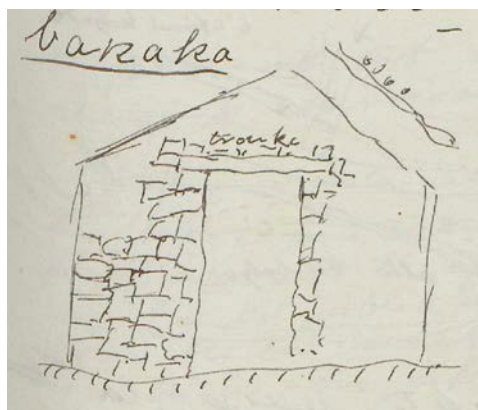
Il·lustració 47: primer error d'anivellament en horitzontal al primer túnel del susdit aqüeducte.

A i b són dos equivocacions que demostren que es tallava en dues direccions.

Per a fer un estudi complet es necessita vindre varis dies⁴⁰⁰.

-m-

Barraca

⁴⁰⁰ En realitat, hi va dedicar tota sa vida (tant ell com alguns membres de la seua família). Aquest monument va ser declarat BIC l'any 1998.

Il·lustració 48: dibuix de la barraca.

Trespol de troncs, palla i terra cremada de les carboneres. Pareds de cudols i quelcom de morter prop de la porta.

Quasi de planta quadrà. El dintell és de troncs.

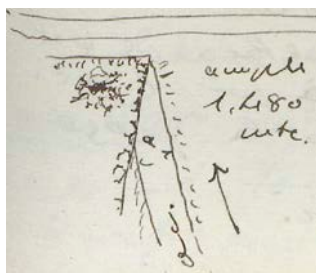
Diuen *barraca* ad estes construccions rústegues. Està al marge esquerr de la Rambla de Alcotas, sots l'aqüeducte.

-n-

Al tornar cap a Xelva, havem vist un tros.

Camino de Vinyaro

Fn. De Vinyaro

Il·lustració 49: dibuix del camí de Vinyaro

Ample 1.480 mts

Està tallat en la roca i es dirigix cap al tros de Vinyaro que havem vist abans. Altímetre: +491,00.

-o-

Al tornar a Xelva havem visitat a en Gil Roger, qui té una magnífica col·lecció de plats i atres tifells, pintures i especialment una estupenda xumenera i una admirable vista del poble de Xelva.

-p-

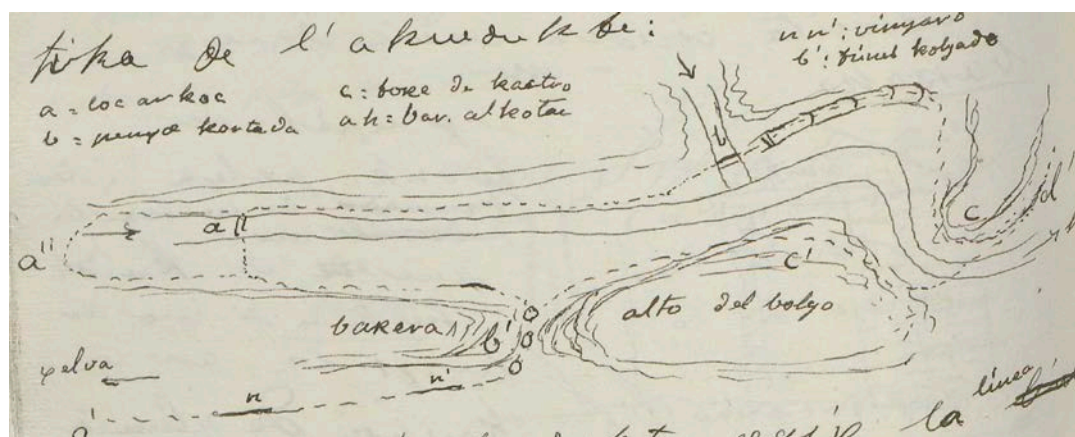
Reconstrucció hipotètica de l'aqüeducte:

A: Los Arcos

B: Peña Cortada

C: torre de Castro

Ak: barranc Alcotas

Il·lustració 50: planta hipotètica del recorregut de l'aqüeducte de Peña Cortada per la rambla de Alcotas

Per què l'aqüeducte segueix la línia $a'b'abcd'$ i no la $abc'd$? És que l' ac passava a nivell el barranc d'Alcotas per a en temps ibèrics i els romans el tallaren per a per mig d'arcs? Si no és açò, no trobem el motiu de tan gran rodeig.

Diuen que pendria l'auia del riu de Tuétsar auies amunt d'este poble, a uns dos kilòmetres.

Diuen si el traçat de l'aséquia de Xelva actual seguirà per l' ac .

A l'arribar a la posada senyala l'altímetre +470,00 mts.

327

Dijous, 6 de juny de 1935

-a-

Cavó: diuen *cavo de conejos*.

Corbella: tamé diuen corbella.

Xelva és als confins d'Aragó, Castella i València, i hau rebut influències castellanés i aragoneses; més d'estes que d'aquelles, al paréixer.

La "posada" és nedíssima, tot emblanquinat, dona sensació de curiositat i confiança.

En l'església s'està celebrant un casament entre vidus ja idats. La plaça està plena de gent esperant l'eixida. Quan apareixen els nuvis, u del públic li dona dos esquellots al padrí, que va davant davant sonant-los. Tamé va un atre xiquet am esquellots. El nuvi està coixo. La núvia va pàl·lida per l'emoció i per la por. No passa res desagradable.

-b-

Anem cap a Alpont [Manuel] Navarrete, don Paco Martines i Martines i neta d'aquest i Carmelina, i a l'arribar al barranc d'Espés, prenc l'altura de l' *acequia mayor*, en *el arco*, i dona +484,00 mts.

Uns cent metres més o menys aiues amunt del mateix barranc i semblant altura i amplària hi ha un rest de mur que pareix d'aqüeducte. Quissà siga de la mateixa séquia.

Tuètsar: està sus un toix cap al riu. Al tornar, hac tirat una fotografia.

A l'arribar a un barranquet que diuen de potranca i després de montalbena alcomença una costa llarga i persistent fins lo més alt que separa Tuètsar i Xelva del pla de Títaguas, i a la vista d'una montanya que es diu "la lampara", perquè pareix la pantalla d'un quinqué. Es diu Cuesta de la Montalbana.

Mont-alp-ina

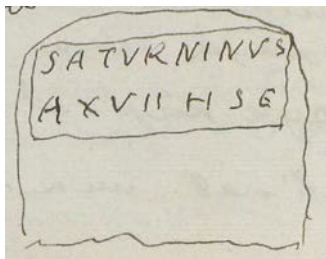
Titaguas: està al peu de la montanya i al costat d'una foia. Havem tirat dues fotografies.

Campo de Arriba: és la [il·legible] més alta de per ací, bon terreny. Diu el xofer que açò és molt ric i són molt econòmics. En Xelva diuen: *si la cimiente de trigo faltar, id a las boyas de Alpuente a buscar*. Ací comencen *las boyas*.

-c-

Alpuente: comencem a pujar una costa empinada que finalisa a Alpont com un colomer.

Visitem a en Nicomedes Cortés⁴⁰¹, ja atxacós, que ens mostra la casa.

⁴⁰¹ Nicomedes Cortés fou un il·lustre personatge d'Aras de Alpuente que va exercir de mestre i tenia una gran afició per l'arqueologia. Tant en la carta 30 com en la 31 de l'ANNEX 3, ell mateix fa algunes observacions sobre llocs, onomàstica i història d'Alpuente.

Estela funerària trobada a Las Oyas de la Yesa. El mol·le que va regalar al C.C.C. la va trobar a *Las Atalayas*.

Don Nicomedes diu que el poble diu *Alpuente*, diu que ve de *altum pontem* i pareix que no coneix més que a Escolano⁴⁰². Diu que el *altum pontem* era un pont del castell de *Zest Abuzeit*.

El cortés escrigué uns articles en *La Fénix Troyana*, que té don Paco.

L'aqüeducte que diuen ací *Los Arcos* està a uns deu minuts i no pot donar nom a Alpont.

Havem anat a veure Los Arcos i l'aqüeducte és gòtic, té dotze o catorze arcs i no és possible que per la distància hi haja donat nom al poble. *Atraviesa el reguero de Las Eras o de La Hoz. Se emplea para beber Alpuente, donde hay dos fuente[s] i el solvante es para regar los huertecitos.*

Em confirma que estes foies són molt fèrtils i es diu: *si se pierde la simiente, búscala en las hoyas de Alpuente.*

Conta que al Castellar de la Yesa, al posar-se el sol es veuen dues ombres formades per els penyascos, són moro i mora condemnats per faltar a la seua religió.

Reguero de La Hoz: és un riuet que ve del Calicanto del Chopo, del collao i del [il·legible], passa per La Hoz, que és un canó tallat a pic i ve al riu de la Yesa; porta bastant auia per a moure uns molinets i batans.

Las Eras: Maria del Obispo Hernández: està al costat de *La Hoz*, i lo particular d'esta aldea és que absolutament totes les cases i pallers estan fets de pedra tallada o escollida de calça sens argamassa o ab fang per a d'esta. Són construccions ibèriques que es diferencien de les cases de les demás poblacions. En un mur de pedra hem vist damunt un fragment de mur, al paréixer de calicant o tapial. Alpont tamé té cases així, encara que lo més modern està ja de cants i morter. Diuen si tota esta pedra és de les despulles del castell.

Castell: està en un penyó tot exent. Sus tot, a la part oposada del poble, està lo més abrupte fins a eixir els penyots com la figura adjunta, com si anaren a desplomar-se.

⁴⁰² Es refereix a Gaspar Escolano (València, 1560- 1619), famós historiador que va ser, així mateix, cronista del cap i casal. Publicà la monumental obra *Décadas de la historia de la insigne y coronada ciudad y Reino de Valencia*.

Il·lustració 52: dibuix del cingle on està situat el castell.

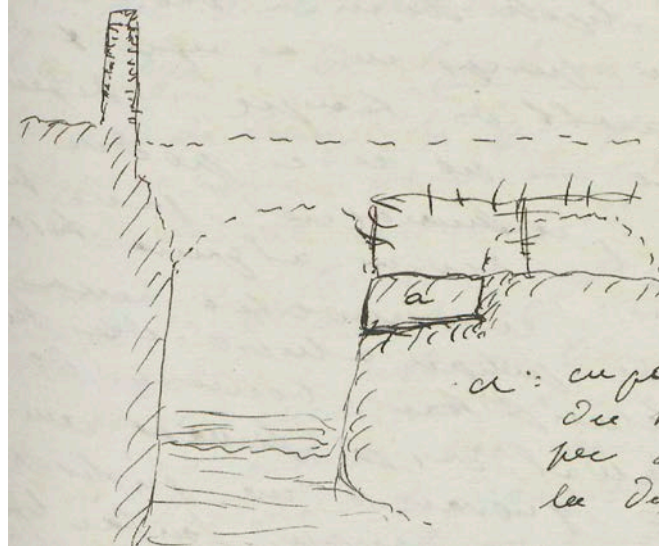
A la part del poble hi ha un lliser on hi han gravats un fusell amb baioneta, un home am els braços en creu i la data 1896.

Per esta part hi ha una pujada en rampa que en Nicomedes ens diu que es feu després d'enderrocar el pont que munia el castell del penyat am el rest del poble.

Poc abans, hi ha tallat al peu de la roca sis clots com per a morters de picar pólvora, així ho creuen ací. Més avanat, està ja el tallat que diuen *La Olleria*, perquè pareix que en temps passats hi havia una alfareria ad aquest indret. Per a unir el castell del penyot am el rest del poble diu Nicomedes que hi havia un pont, l'*Altum Pontem*, que Zeit Abuzeit⁴⁰³? va destruir al construir-la els cristians. Açò no pot ésser.

Pugem a examinar les parets de pedra del tallat per si fora artificial i vegem que si bé el de la part del poble poguera donar lloc a dubte, encara que no massa, el de la part del penyot es veu que és natural i no tallat per l'home.

⁴⁰³ Es refereix a Seit Abu-Zayd, l'últim valí almohade de la taifa de València. Tot i que es va convertir al cristianisme, va mantindre el títol de rei de València fins a la conquesta de Jaume I, el 1238.

Il·lustració 53: dibuix de les restes del pont.

A: Supon Nicomedes que és un tallat per a rebre la pila del pont.

El retor ens diu que ell ha vist tombar part del castell ab relles i atres per a edificar cases.

-d-

Tot lo del poble pareix cristià. El castell tamé, encara que hi havia que estudiar-lo am detenció. Havem vist l'església, els llibres de cor miniats. Té poca importància, mes l'església és moderna. La cremaren quan a les guerres carlistes del segle passat. Visitem l'ajuntament. Té uns artesonats bonics; alguna porta s'està caiguent. Al jusgat, que és el mateix edifici, planta baixa, igual.

Grandoses passades: escuts, arcs apuntats i redons i atres rests.

El Pozuelo: en *La Hoza* hi ha una font que es diu així. Hi ha obra que diuen romana, segons Cortes. No l'ha vist.

En Nicomedes, que hau segut un cacic d'Alpont i que ara està destronat, patix de diabetes i d'atres mals. Ens acompanya a tots els llocs com a cosa extraordinària, puix ha eixit de casa en molt de temps i diguent a cada pas: -no sé si podré- i cridant-me:

-Secundino! Para, que veja quelcom!- o dir-me alguna cosa.

Ens mostra una col·lecció de peller. Al·luvió de coses sens classificar bones i dolentes, el qual orige quasi sempre pareix ignorar o no recordar.

És prou fantàstic.

Se'n tornem. En el *arco* del barranc de l'Espés l'altímetre senyala +503,00 mts.

A l'arribar a la posada, l'altímetre senyala un hora després +445,00 mts.

Són les 15:15.

Mos cou molt la mà. Sopa caldosa de l'olla, calenteta, que m'alivia el cansanci.

Després anem a ca na Elisa, filla de don Paco [Martínez i Martínez], a prendre el café.

El retor, que és de Càlig, té gran empeny en que anem a veure un retaule que vol vendre per a apanyar l'ermita de la soledat, i és inútil dir-li els coneiximents en pintura figuren als rengles de la nostra ignorància.

La Illa i la Llacuna: aprofitant que és de Càlig, li pregunte per la Illa i ens diu que està a la banda de Cervera i que la Llacuna es forma entre les endreceres de Benicarló i Vinaròs, i que és deguda a escorrenties del Boalar i atres, mes no al riu de Benicarló ni ad atres. Que diu que l'illa que es forma als pàndols i la rambla de Benicarló no es diu *illa*, sinós *séquia*. Recalca bé que es diu *pàndols* i que diuen allí que se li dona el nom perquè aquells terrenys fan un blat que produïx molt bon pa.

El Lliriet: don Paco diu que és una finca que està entre Benidorm i l'Alfàs del Pi.

Hi ha una fonteta i ara han fet una gran bassa per arreplegar l'auia.

Càrcama: anem a veure el retaule que interessa a mossén Joaquim Anglés i passem pel carrer del *Corazón de Jesús*, al qual diu que apellen *Càrcama*. És una seguida d'auies on s'avenen totes les dels carrers de dalt. Açò pertany a Benacacira.

La Torrecilla: després del retaule se n'anem a la Torrecilla: don Paco, [Manuel] Navarrete i Carmelina.

La Torrecilla és una torre quadrada moderna que té dins un aljub. Tenia per entorn un recinte segurament murat del que hi romanen els ciments de cal i cant. Es coneix que per a fer-ho arrebossaren am tot lo que havia per les vessants. Per estes havem trobat, además de la ceràmica moderna ibèrica, un moledor de ródono i una vora de vas am un peçó que pareix del bronze.

Dominava Xelva i els camís que hi conduïxen.

Al voltant es veuen el Pico del Remedio, Ranera, La Atalaya, pel qual collao passa el camí que va a Utiel, el Pico de Xera i altres.

Al tornar a la posada, l'altímetre senyala +437,00 mts.

Hac parlat per telefó am ma muller.

-f-

La cencerrà. Acabàvem de sopar i érem de sobretaula parlant d'arqueologia, especialment dels aqüeductes i poc a poc tots els comensals desfilaren, romanent Navarrete i yo i dues mestres valencianes parlant d'ací i d'allà, quan de sobte havem sentit una remor com de gran pluja o granissada –és *la cencerrà*, ens han dit. Créiem que lo d'este matí ja s'havia acabat i ens han dit que no, puix de vegades duren una setmana de nits, pel poble i per davant de casa dels nuvis.

Grans i xics van am esquellots, tocant i arrastrant petrolieres i calders i fins sonant caragols i altres instruments enemics de la tranquil·litat i el silenci: *-hasta que los novios se menestran*, diuen. Mostren-se pareix ésser que els nuvis ixquen al balcó o a la porta a aguantar la *cencerrà* cara a cara.

M'han dit que el qui este matí, a l'eixida de l'església li ha donat l'esquellot al padrí, ha segut el nuvi mateix, que els portava a prevenció per a que veren que no tenia por.

Diu que es fan diablures per a ocultar el casament pels nuvis, sens lograr-ho, quasi mai, casant-se molt dematí, a magatontes i sigilosament.

Estos d'este matí no han fet res per amagar-se, sinós tot lo contrari.

328

Divendres, 6 de juny de 1935

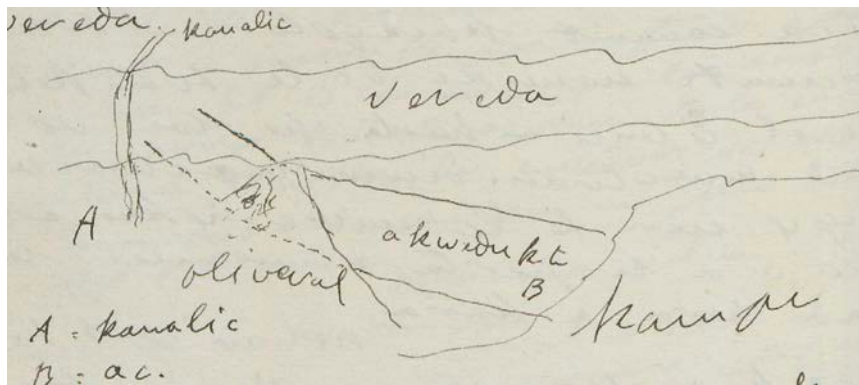
-a-

A la posada, l'altímetre senyala a les 6:35

+437,00 mts.

Se n'anem al tros aquell de despús-ahir junt al camí de Vinyaro, preguntant a uns i atres. Perdem el camí dues voltes mes per fi l'encontrem, junt al camí de Vinyaro. U mos diu que el camí es diu "la vereda". Uns de Calles que van per allà ens ho confirmen. Es diu, doncs, "camí de Vinyaro". La vereda.

341

Il·lustració 54: dibuix del tram de l'aqüeducte de Peña Cortado en el camí de Vinyaro.

A= canalís

B= aqüeducte

L'altímetre senyala +452,00 mts.

Seguim en busca de la séquia major, que ens han dit que és prop de la plaça de bous, i quan ja havem pujat prou amunt, ens acut que el canalís A deuria ésser el reg més alt i tornem per a prendre l'altària, que és +452,00 mts.

Tornem a l'aqüeducte B i senyala +452,00 mts.

Li fem preguntes a un llaurador. Mos diu que la séquia major s'acaba en el partidor que està al "campo santo", i és dividix en "cuatro sequias"; la més alta és la de la Torrecilla, la qual escorrentia cau a la segon, que és Vinyaro (la A), després ve "Jarea", i la quarta és "mossén Rate".

Tornem a medir l'aqüeducte A i dona lo mateix. La séquia de Vinyaro A dona un poc més, cosa de 0,50 mts, que és possible que abans no ho mirara bé.

Remuntem cap al partidor a la recerca de la séquia major i senyala +482,00 mts. Sembla un poc estrany. El partidor, que és lo que poguérem dir-ne un *castellum* romà, és una caseta que dividix les auies de la séquia major. El partidor dona nom a la partida.

Tornats a la "posada" a desdijunar-nos, l'altímetre senyala +430,00 mts.

-b-

Després de desdijunar tornem a prendre l'altura a "la posada" i dona +438,00 mts.

Abaixem al riu i al mateix lloc del "puente de Villanueva" senyala +351,00 mts.

Seguim a l'ermita de "la soledad". Està en una replaceta alamon irregular. Al costat té una porta sancera de taules sens taulers ni [il·legible], i a un rètol que diu "Hospital" i fa el sol calent. A l'esquerra de l'ermita hi ha una font i una casa particular ab porta partida i seguix un carreró estret que devalla fent giragonses i angles. Al costat de l'hospital comença un carrer que devalla en angle i molt ràpidament. La porta de l'ermita és ordinària amb dues reixetes damunt un retaule de Manises, al costat d'una font contínua que ens acompanya ab la seua música, que fa un poc desagradable el rebombori de les mosques, molestes i maleducades que no ens deixen viure. Defron de la porta està el carrer per on havem vengut. Una veïna que té una botigueta ens oferix una caïra que acceptem.

-c-

Venen el retor Anglés, en Torralba i don Paco. Mentres uns veuen el retaule, el Torralba me dona interessants dats.

Diu que damunt del pont de la carretera d'Ademús, després de Tuéjar, al riu de Tuéjar, pren aües en un maiximent la séquia que va a Tuéjar, i després entre el pont i Tuéjar pren la séquia major de Xelva.

Me diu que Tuéjar no és a la vora del riu, sinós que entre la població i aquell hi ha quasi un quilòmetre d'horta.

Després de la presa de la séquia de Xelva i del poble de Toixa ve el barranc d'Allatón, barrancús curt. Després ve el del Arco, que primer es diu, en l'orige, d'Espés, on hi han mines de caolí. Després seguix el del "Prao", també curt; després ve el de Rojanta, que abans es diu de la "gitana", i encara abans de "montú"; després ve Xelva; després ve el barranc Marjel, que abans es diu [il·legible] per una fon[t] que hi ha que es diu aixís; ve després Benajuai (li hac preguntat si és Benafai i diu que no coneix tal nom) que naix a la font del Moro i que després es diu de la Pellerà per una font que es diu així, i finalment Benajuai; després ve el barranc de Vinyaro i ja després la rambla d'Alcotas, que desemboca davant de Calles.

Torralba es mostra molt entusiaste i es veu que ha treballat molt cercant l'aqüeducte del qual ha trobat el tros de Vinyaro junt a la vereda, els dos trossos del collao, l'atre de l'altra banda del collao. Després venen "Los Arcos" de la rambla d'Alcotas, que seguix tallat per la vora esquerra fins Peña Cortada. Seguint el túnel després rodeja la torre de Castro, perdent-se alguna volta. Apareixen atres teules i desapareix davant de Domenyo i ja no tornant-se a veure fins "la saladà".

-d-

Me diu Torralba

Forma: es diu a un ribàs fet de pedra.

Calçada: tamé es diu igual.

Ribazo: es diu quan és de terra.

Banca: és el campet aribassat.

-e-

Quan arribem a la “posada”, l’altímetre senyala

+444.00 mts.

Al moment torne a comprovar i senyala

+442,00 mts.

-f-

Viatge a Alpont: 13,50

Telèfon: 1,50

Fonda: 19,00

Viatge a València: 5,70

Confits: 5,00

Factura de Camarasa. Per a “Proa”: 18,00

-g-

A les 15 eixim de Xelva. Tornem a València els mateixos excursionistes que vingueren i Carmelina, la neta de “don Paco”.

En Casins compre els confits típics d’allí.

A l’arribar a casa trobe bé a tothom.

L’altímetre senyala

-58,00 mts.

Dissabte, 8 de juny de 1935

-a-

Del banc popular previsors pervindre: 138,80

De la caixa d'estalvis: 110,20

De la caixa de previsió: 132,75

A ma muller: 100,00

Dos trimestres d'import d'inquilinitat: 153,00

Estem passant uns mesos molt estrets i hac tingut que arreballar am lo que tenia als bancs, que era ben poc per a poder tirar avant.

La meua dona diu que m'ocupe poc del taller, que m'estic agotant i que murmuren de mi. La veritat.

Dimenge, 9 de juny de 1935

-a-

Me'n vaig al Grau am ma filla Amparet i de pas posar l'altímetre a 0 junt a la mar. En casa senyala -40,50 mts. A les deu havem anat als ferrocarrils econonòmics i allí, a les 10:15, senyala -45,00 mts.

A Las Termas, devés el monument de Sorolla, senyala -60,50 mts.

Anem ma filla Amparet i jo.

Arribats a l'escala real, assenyala -60,50 mts. I ací el posem a 0,00 mts a les 11:25.

Quan arribem a l'estació de València senyala +27,00 mts a les 12:10.

Anem a Sent Joan i Sent Vicent a missa de dotze i mitja perquè està esperant-nos ma muller. Al tornar, a cas senyala +27,00 mts.

Dijous, 13 de juny de 1935

-a-

A ma muller: 125,00

Fornitrol: 3,00

Novament estem passant dies d'angúnia econòmiques. No es podem queixar; per atres parts hi ha de pitjor.

Comprens que la culpa és rònegament meua. Massa descuidat per a guanyar diners. Per a mi, sostindre la indústria és una càrrega pesada i desagradable. És com si estiguera condemnat a treballs forçats. I no obstant no tinc més remei. Quan abandone la creació tècnica, la renovació d'enginys, el negoci és recent.

Tinc pressa de que mon fill es faça càrrec del taller, mes encara passaran alguns anys per a d'açò. Mentre, continua la lluita entre la meua dualitat: la devoció a investigar i escriure i l'obligació de guanyar diners per a sostindre i acomodar a la família.

333

Divendres, 14 de juny de 1935

-a-

A ma muller: 25,00

Com J. Porter, llibreter de Barcelona, m'envià uns mapes per si li'ls comprava o algun amic, n'hac venut dos a en Leopold Trénor i Joan Beneyto⁴⁰⁴, al Centre de Cultura Valenciana.:
60,00

Papereria: 8,00

Varis: 5,00

-b-

Vàrem nomenar ahir, al Centre Cultura Valenciana, director de número a en Carles Salvador, am l'obligació d'encarregar-se de l'acció de la llengua i d'un curs de llengua valenciana, al mateix centre.

⁴⁰⁴ Joan Beneyto i Pérez (la Vila Joiosa, 1907- Madrid, 1994) va ser un escriptor, polític i jurista valencià. Va dedicar la primera part de la seua vida a publicar obres de dret en els butlletins de la Societat Castellonenca de Cultura. Va signar les Normes de Castelló l'any 1932 i estava vinculat als cercles ratpenatistes i al Centro de Cultura Valenciano. Esclatada la Guerra Civil, va simpatitzar amb el feixisme i arribà a ser col·laborador censor de llibres; de fet, va ser un dels fundadors del diari falangista *Arriba*.

-c-

Per si eren pocs els apuraments, hui m'anuncia el banc popular dels previsors del pervindre que em retenen dues lletres que jo esperava com al messies i en la caixa del taller tampoc hi han diners per a tirar mà, i mon cunyat [Joan] el roig ja m'hau dit dues vegades que no pot fer res per mi, i ma muller està quasi tullida de dolors i necessitada d'un llavatori de sang. Quin panorama se'ns presenta per a passar bé l'estiu! I no obstant, encara hac anat veure en Cavanilles.

-d-

Moixent: que és o està moix o moixa.

[fusta i un animal]

	Boix	Boixa
un riu	Toix	Toixa
	Poix	
	Voix	
Gòmit	Oix	
Escarps	Toix	
mancat de pota	Coix	

-e-

Per fi hac pogut convèncer al meu cunyat Joan Senent per a que em negocie mil pessetes per a anar tirant.

Ma muller diu que és degut a una gestió de ma sogra. Deu que li ho pague!

334

Dissabte, 15 de juny de 1935

-a-

A ma muller: 75,00

Varis: 5,25

-b-

Al Centre de Cultura havem tengut sessió solemniat per a rebre al nou director de nombre en sent Andreu Benavent [il·legible], perpetu de *Corpus Christi*. Ha segut un sermó prou ampul·lós i ditiràmbic. Jo creia que havia segut una llanda, mes el degà, no sé si irònic, m'ha

347

dit que era una gran obra. Ha tractat de la forma d'adquisició dels *patrocols* notarians del Col·legi del Patriarca. Més valguera que haguera tractat de Lluís Vives⁴⁰⁵, ja que ell és un bon viviste i traductor de les seues obres. Ficar-se en els protocols, que pareix no haure vists més que pels lloms, no podria donar per resultat més que una llanda.

-c-

A Proa continua la confecció del *Diccionari castellà-valencià*.

L'Editorial Proa de Barcelona insistix en que abandonem el nom *Proa*. El tenen registrat. L'opinió pareix ésser de que es canvie. No val la pena discutir. Cercarem sis noms cascú i els passarem a votació.

335

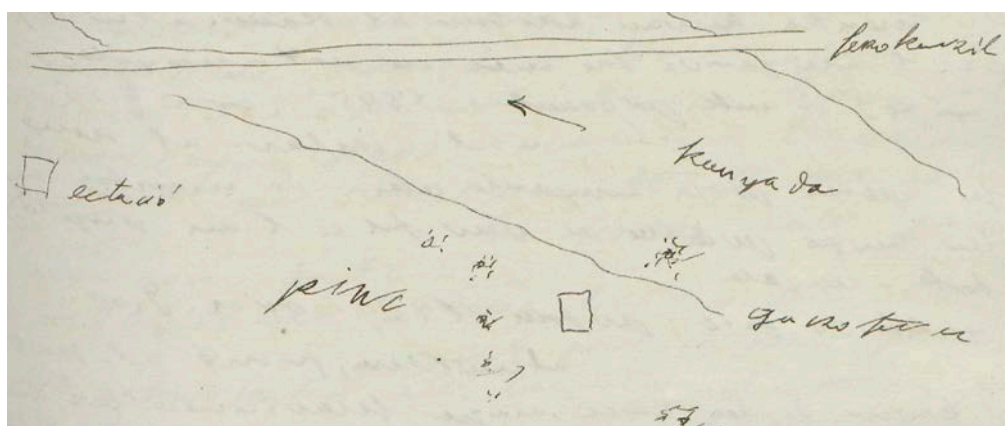
Dimenge, 16 de juny de 1935

-a-

Molt matí s'alcem Primi i jo per anar d'excursió de la Canyada⁴⁰⁶ al riu. L'altímetre, a casa, senyala +30,00 a les 5:30

A la Canyada ens desviem un poc i ens perdem una estona fins trobar el primer pou de l'aqüeducte de la Covatella, avançada –el pou- de les coves males⁴⁰⁷. Ací senyala l'altímetre, a la vora, que ve a estar uns quatre metres més al fons +114,00 mts 7:45, podòmetre a 0.

Seguim canyada avall, cap al riu.

⁴⁰⁵ Es refereix a l'humanista i filòsof valencià cincentista Joan Lluís Vives i Marc (València, 1492- Bruges, 1540).

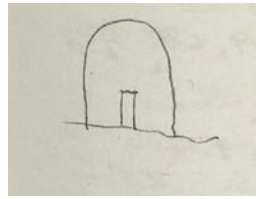
⁴⁰⁶ La Canyada o la Canyada dels Pins pertany al terme municipal de Paterna, al nord-oest de la ciutat València.

⁴⁰⁷ El nom prové de la creença popular que antigament s'hi amagaven els roders.

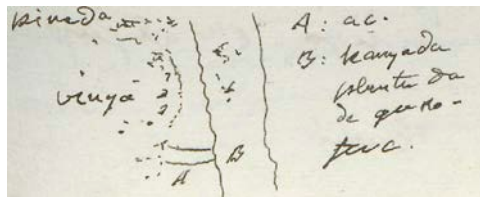
Il·lustració 55: vista en planta de la Canyonada i de l'estació, en què es distingeixen algunes boques de les coves males.

Després que passem la confluència de tres canyonades –la nostra va pel mig– ve a l'esquerra un aljub, la qual porta mira aües avall i enseguida un camí que atravesa la Canyonada hi ha trenta o coranta passos més, al tros d'aqüeducte supost de les lloletes que va trobar Lluç⁴⁰⁸, roblit d'un amuntament de pedres a l'esquerra de la canyonada i entre esta i una vinya, tallada en lo tapàs quaternari. Medix a les 8:30.

Altímetre: +80,00 mts. Podòmetre 1.200 passos.

Il·lustració 56: dibuix d'un catxerulo en falsa volta.

Il·lustració 57: vista en planta de la Canyonada.

A la vista, a trenta passos, tenim una pinada damunt d'un turonet. A la dreta de la Canyonada tot és pinada.

Seguim cap al riu. Passem per una barrancada plana de pins a la que per acabar d'ésser un lloc delitós no li fall més que una sequioleta d'aüia clora que mitigue la set. Al Mas de Febo, l'aqüeducte del barranc fondo senyala +60,00 mts d'altura: podòmetre 1.800 passos; hora 8:45.

Seguim cap a la séquia de Moncà. Quan arribem al Cano, al nivell de l'aüia –ve que més no pot- senyala +49,00 mts. Podòmetre: 1.895; hora: 8:55.

A l'arribar al riu que apenes porta aüia –la séquia de Moncà i les aüies potables es veu que se l'han xuplà tota- senyala +44,00 mts; podòmetre:1.930; hora: 9:00.

⁴⁰⁸ Es refereix a Emilio Lluch i Arnal (Nàquera, 1879- València, 1955). Va ser un arqueòleg que feu diversos descobriments a la comarca del Camp de Túria. Col·laborà, junt amb Nicolau Primitiu, Corbín o Gozalbo en el Laboratori d'Arqueologia de la Universitat de València.

Almorzem junt al riu i bevem de les seues auies, claríssimes hui, am el got d'Adam. A l'acabar torne a prendre les mides a la vora de l'auia:

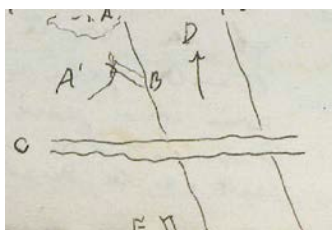
+49,50 mts. Podòmetre: 1.995 passos; hora: 9:24.

Al [il·legible] de la séquia de Moncà senyala +48,00 mts. Podòmetre: 2.100 passos; hora: 9:28.

A l'arribar a l'aqüeducte del Mas de Febo senyala +58,00 mts. Podòmetre: 2.180 passos; hora: 9:33

Seguim cap a l'aljub. Passem la pinada i a l'arribar al camí [il·legible] se n'adonem haviem passat l'aqüeducte que s'haviem deixat deu pas arrere.

+75,50 mts. Podòmetre: 3.100 passos; hora: 9,48.

Il·lustració 58: dibuix del tram de l'aqüeducte de les Llometes pel camí de la Tapieta.

A: pinà

A': vinya

B: aqüeducte

C: camí

D: canyada

E: aljub

El camí C està a uns deu passos, l'aljub E a menys de cent, després d'una canyadeta a l'esquerra, on hi ha una colònia. No deu estar ja en la pedra pulimentada, puix que han domesticat el gos, que em lladra desafortadament. Pocs passos més amunt venen dues canyades. Tirem per la del mig. A l'arribar a la via fèrria, el tren baixa cap a València. L'havem perdut per uns minuts. Fa calina.

A les coves males prenim nous dats.

+109,50 mts; podòmetre: 4050 passos; hora: 10:30.

Est pou es veu per baix tot escarcatat. Els bandolers tindrien per ací noves navegues en ests minats, tots segurament amagats per la malea.

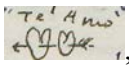
En u dels “merenderos” que han posat a “la Canyà” ens havem begut una cervesa fresca. L’hem trobat com el nèctar els deus.

Aço de la Canyà és, encara modestament, un dels punts d’estiuejar que naixen de sobte en un erm. Fa alguns anys, qui els havia de dir als senyors d’aquests terrenys que havien de sextuplicar el llur valor i brotar ací una població? Mes, de sobte, a la companyia dels ferrocarrils li convé fer ací una estació per a que el trajecte Paterna-Pla no siga tan llarg, i com ací comencen les pinades de Trénor. La gent li pegà per vindre i es va fer un pou, i un barracó, i una casona, i un palleret, que diuen alguns; i hui es veuen per tot arreu grups de xalets i cases de menjars i d’hostatge. Tot en molt pocs anys. Lo estrany és que encara queden pins, perquè ja és sabut que en les pinades que la gent invadix en busca de salut i esbargiment han sonat l’hora de la llur desaparició. És fatal. Tinc entés que, ací, si no ha ocorrit així és perquè l’arbrada és del comte de la Vallesa de Mandor⁴⁰⁹ i no ho vol vendre.

Tenim que esperar. I anem a la sala d’espera de l’estació, que pareix més fresca. Hi han vàries xiques guapes. Una es somriu i saluda. El rostre no m’és desconegut. Tal volta serà filla d’algun amic. Li pregunte una vulgaritat: -Haveu vengut a passar el dia?

-Tan sols un ratet, em respon

La sala és com totes les freqüentades per excursionistes: plenes de rètols varis, intrascendents, que són, no obstant, lo més important de lo produït per l’excursioniste: “peña el calvo”; *Paco Cortés, 1933. Irene, Conchita, Ferrandiz.*

Algunes parelles, la majoria tal volta: “Consuelo Miralles- Pepe Dobón”. La sala està repintada, tal volta més d’una vegada, i els rètols gravats s’endevinen sots la calç. No així els de llapis, més efímers, no resistixen la nedeja. No obstant, les de llapis representen millor la eufòria del moment: “peña el poal”; “Amàlia, 26-V-935. Dia feliz”. Degué parlar-li el nuvi, que esperava anelant; , sens més lletres. Aniria, sens dubte, directament al cor de l’amada o amat que estaria mirant-ho. Cedés de noms és lo que abunda, així com “penyes” i alguna que atra sentència filosòfica. Un *viva la república*, un atre a l’anarquia i un “viva jo, Severino Muñoz”. No abunden les procacitats. Tot és en castellà, fins un *todos jodimos aquí* i,

⁴⁰⁹ El susdit comte és Enrique Trénor Montesinos Bucelli y Sacristán (València, 1861- 1928), que fou un aristòcrata i polític que també era comte de Montornés. Milità al Partit Conservador i fou sota el regnat d’Alfons XIII quan rebé el comtat de la Vallesa de Mandor, un paratge situat als termes de Riba-roja del Túria i Paterna.

a continuació, una ceda de noms de xiques. Deuen ser jóvens desvergonyits, despreciats per elles.

A l'arribar a casa, l'altímetre senyala

+20,00 mts. a les 12:35

El resum de l'excursió és el següent:

Riu	Pas	A. Moncà	Pas	Feo	Pas	Lluc	Pas	Cov. Mal.
44,00	35	49,00	80	58,00	920	75,50	1200	114,00
49,50	105	48,00	95	60,00	600	80,00	950	109,50
93,50	140	97,00	175	118,00	1520	155,50	2150	223,50
46,75	70	48,50	87,5	59,00	760	77,75	1075	111,75

-c-

La vida social obliga a que cada individu s'autocoaccione les passions, de tal forma que mate voluntàriament dins d'ell aquelles coses que puguen ferir la justa sensibilitat dels demés, lo que poguérem dir-ne la seua sensibilitat no egoista. Esta autocoacció ha d'obrar de tal forma que acabe per ésser una segon naturalea en l'individu, una cosa instintiva que li permeta sentir plaer en el sacrifici pels demés i sobre tot per la convivència social.

El desbordament de l'egoisme que porta l'adoració del deu èxit, l'admiració del més fort, porta el sacrifici del vençut i del dèbil al triomf de la injustícia a la sensibleria grollera.

I el cine americà em porta tot això: l'enviliment de les consuetuds, el descontrol de l'egoisme brutal, la manca de respecte humà, la pèrdua de l'esperit de sacrifici, de l'altruisme.

336

Dilluns, 17 de juny de 1935

-a-

Lletres endossades a en Joan Senent per a que me les descompte. Ptes. 1150,00

Entregat pel dit: 1050,00

Despeses i interessos de les dites lletres: 50,00

Arrendament d'un mes de casa: 215,00

Per a un regal per a en Lluís, el nuvi de Toni: 100,00

352

Per al professor d'Amparet: 100,00

Per a ma muller: 210,00

Dues entrades del Principal per a una *bohème* de benefici: 20,00

A Amparet, per treballs: 5,00

A Doménech, per exàmens: 15,00

A Toni, per treballs; 12,00

A Primi, per a treballs manuals de la normal: 15,00

Fotografia: 11,70

Unes ulleres pal sol: 16,00

Una carpeta per a Amparet: 2,00

Un llibre: 10,00

Eines i atres: 4,10

[Joan] Beneyto m'ha comprat un atre mapeta de [Josep] Porter: 30,00

-b-

No es pot ni deu prescindir en nengun acte de la vida dels principis de moral universals. Sens això, el comerciant arma la mà de l'assasí, roba al comprador, trenca l'harmonia d'una casa, arruïna a una família o a un poble, deshonra verges i mares, envilix als pares i marits, si així li convé al seu negoci, al seu vici o a la seua diversió.

337

Dimarts, 18 de juny de 1935

-a-

Cançó popular:

Carnestoltes, moltes voltes,

I nadal, de més a és;

Pasqua, totes les setmanes,

Quaresma, no tornes més!

353

-b-

Gir postal a J. Porter de Barcelona per mapes i llibres: 232,50

Despeses del gir: 1,40

A Primi, per canvi d'estudis: 10,00

Revista *Nós*: 6,00

Lo Rat Penat: 18,00

338

Dimecres, 19 de juny de 1935

-a-

El Centre d'Actuació Valencianista ha caigut en males mals i pareix que va a terra. Pretenen ara declarar-se d'esquerra.

La Setmana Cultural⁴¹⁰, que havia pres tan gran vol, està abocada al fracàs. Pareix que els actuals dirigents del dit centre pretenen endossar-li el mort a Proa. El pròxim dia 29 volen fer una junta general per a declarar el seu esquerrisme, i si guanyen, sots excusa de que la dita "setmana" no la deu organitzar un partit, renunciaran a fer-la, i si perden dimitiran per a carregar-li la pena als qui segueixen.

S'han amparat de [Gaetà] Huguet i l'han fet vindre de Castelló. Esta nit havem estat a Proa parlant-ne de tot açò, mes havem d'estar d'expectativa, a veure què passa.

Han vengut en viatge d'estudi alguns de Catalunya i, entre ells, Cases-Carbó⁴¹¹ que pregunta per mi, segurament per a exposar-ne les seues teories sus toponimia.

⁴¹⁰ La Setmana Cultural Valenciana va ser una de les activitats valencianistes més importants de la dècada dels anys 30, de la qual es feren quatre edicions: l'any 1932, 1933, 1934 i 1936. S'hi feien un seguit d'activitats, conferències i tallers que estaven organitzades principalment pel Centre d'Actuació Valencianista; no obstant això, a partir de l'any 1935, concretament una setmana després d'aquest paràgraf (entre el 26 i el 29 de juny del 1935), es va decidir en l'Assemblea de l'entitat que l'organització de la Setmana Cultural Valenciana estaria a càrrec de Proa, atès que el Centre d'Actuació Valencianista havia començat a prendre una orientació política que oblidava el caràcter de valencianisme integrador del principi.

⁴¹¹ Joaquim Casas-Carbó (Barcelona, 1858- 1943) fou un escriptor i advocat català que tingué una gran influència en la campanya de normativització de la llengua catalana de *L'Avenç* a finals del segle XIX i en el moviment catalanista del primer terç del segle XX. Va ser ell, de fet, un dels precursors de la sociolingüística catalana contemporània.

Dijous, 20 de juny de 1935. Dijous-corpus.

Fotografies: 11,20

Nedea i atres: 5,00

Realment pareix dia del *corpus*, car si bé és d'hores que manca l'animació dels forasters que venim a veure la provessó i sobretot la cavalcata i les roques, no manquen els carrers plens de cobertors (els balcons) i farols en alguns. És possible que açò tinga alguna part més de política que no de religió. No obstant, els comerços de costum estan tancats.

Alguns balcons ostenten senyeres per cobertors. Diuen que són monàrquics. Els monàrquics s'han declarat obertament centralistes. Al principi de la república no dic que no hi hagueren senyeres que encubriren. No era valencianisme, sinós una protesta contra el règim nou, mes ara no [il·legible] parelles la seua fòbia antivalencianista am l'antirepublicana.

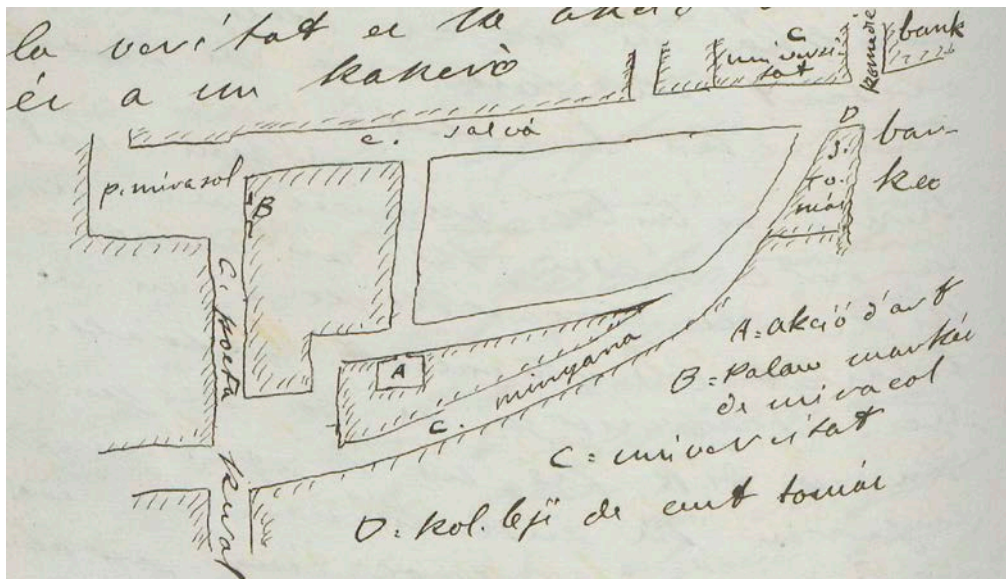
-b-

Hac rebut la visita d'en [Joaquim] Cases-Carbó acompanyat del "Puchol"⁴¹² i d'un jove. Tots tres catalans.

A Proa em digueren anit que tendrien gust de conèixer-me personalment, i a les tres de la vesprada hac estat a Acció d'Art, on dien que hi anirien, mes fins a les quatre no aparegueren.

Després han vengut a casa. Diu que s'havien perdut. La veritat és l'Acció d'Art és a un carreró.

⁴¹² Francesc Pujols (Barcelona, 1882- 1962) fou un escriptor filòsof i crític. Va guanyar els Jocs Florals l'any 1903 amb els poemes *Idil·li* i *Balada de les festes*. Va col·laborar en diverses publicacions com *El Poble Català*, *La Publicitat...* i una de les seues obres més importants fou *Concepte general de la ciència catalana*. Tenia una estreta relació amb el mateix Casas-Carbó; de fet, l'any d'aquest fragment, el 1935, publicà un llibre anomenat *Un llibre estel de Joaquim Casas-Carbó*. Tingué influència en l'Ateneu Barcelonès i va fundar l'agrupació Les Arts i els Artistes.

Il·lustració 59: plànol del centre de València, que comprén l'actual carrer Pintor Sorolla, el carrer de la Nau i l'avinguda de Maria Cristina.

A: Acció d'Art

B: palau Marqués de Mirasol

C: universitat

D: col·legi de Sent Tomàs

339 [2]

-a-

Cobrada la lletra 16945 i 16949: 450,00

Per despeses produïdes per les mateixes: 3,55

A ma muller: 300,00

Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana: 5,00

Rebut de Proa: 18,00

[il·legible] 7,50

-b-

Havem arribat a Proa al centenar d'adherits i havem celebrat la fausta nova regalant-nos am unes orxatetes.

Comentem el cas d'uns valencianistes que valent-se del llur càrrec han defraudat a la "Protectora" més de cins-centes pessetes. Sembla mentida que tan pobres que hi som i ha encara qui puga aprofitar-se'n d'ella!

Precisament els tals són dels qui entrebanquen la marxa del Centre d'Actuació Valencianista i ara volen provocar una assemblea per a declarar-se esquerrans. No sé que es proposen. Estan com cecs i no veuen que des de que han començat les seues estridències el Centre ha passat de tindre 800 socis a menys de 200.

340

Dimenge, 23 de juny de 1935

-a-

Gelat: 6,00

Periòdics i altres: 3,50

Contribució per la hipoteca, per dos anys de la casa de Massarrojos: 115,87

Recàrrec per no haure pogut pagar a son degut: 11,58

El fisc s'aprofita de la carentia i, àdhuc si li cal, de la misèria. Té una finqueta per la qual paga una contribució i ve un jorn que la necessitat li obliga a hipotecar-la, la qual li costa despeses –per fer i desfer la hipoteca– i además, pagar un interès a l'hipotecari davant el temps de la hipoteca. Puix bé, l'estat li diu al miseriós, per ser-ho, que l'abone un impost sus la seua misèria i, damunt, si no pot pagar l'impost al temps degut, que li pague recàrrec.

Per a alguna cosa soc un burgés. Per a disfrutar d'estes delícies de quan en quan. No em queda ni el recurs d'ésser comunista, car un burgés no pot ésser comunista, com mon germà Emil, que despotrica contra els burgesos i gasta pijames de seda de lo millor i els diu a les meues filles que visten a lo burgés perquè gasten uns tragets mediocres que pareixen encara que no són. Eixos són els senyorets comunistes, en general: egòlatres ambiciosos que omplín el cap de vent a la massa ignara que espera una justícia social.

-b-

Havem tengut a casa, ma muller i jo, u de tants disgustets que per fortuna entre nosaltres no mai passen de nuvolades d'estiu.

357

La meua muller està enamorada de mi fins lo que es diu les calces –els calcetins devia dir– i de quan en quan es posa sentimental i fins plora perquè diu que no li faig cas sempre capficat en les meues coses.

341

Dimarts, 25 de juny de 1935

-a-

Taló 564169 del banc popular previsor pervindre: 368,80 pagat a la Societat Castellonca: 12,00

Fotografia: 3,80

Papereria: 2,50

Loteria: 20,00

A Toni, per treballs: 14,00

Associació Valenciana d'Ensenyança.: 5,00

A Primi, per treballs: 12,00

Varis: 2,30

-b-

Jugar a la loteria? Que tonteria! No jugar a la loteria? Que tonteria! Qui té la virtud de l'estalvi i és capaç de guardar-se les pessetes que jugaria a la loteria, farà bé no juant. Quina millor i més segura loteria que l'estalvi! Mes el qui no tinga tal virtud, per què no ha de jugar a la loteria algunes de les pessetes que d'atra manera tamé li se'n van sense saber com? Si li ix, és l'únic estalvi que li cal, i si no li ix, res perd tampoc, car de totes maneres en pes li hagueren lluit si a una ve. Tot això si no pren la loteria com a un vici.

-c-

En nom de Proa havem visitat hui a l'alcalde [Manuel] Gisbert, que ens ha rebut afablement, com sempre. Anàvem amb [Maximilià] Thous i [Angelí] Castanyer.

Thous ha segut nomenat ara president de l'Agrupació Valencianista Republicana.

342

358

Dimecres, 26 de juny de 1935

-a-

Fa dos o tres dies anava Martínez Ferrando (Duard) a travessar el carrer de les Barques per davant de la morera, i com està més sord que una rella el va atropellar un trenvia.

Hui hac anat a veure'lo. És hostatjat en una casa d'hostes al carrer del Comte de Salvatierra d'Àlava, 14. Me diu un seu nebot que no hi ha solució. Pareix que té fracturat el crani i no li pot fer nenguna operació perquè té la diabetes, per a cumull de desdites i contratemps.

Ben trist final. No sabem si el millor per a n'ell, però.

-b-

Calia netejar-me les sabates, i a l'asseure'm al silló del llustrabotes me pregunta el qui hi havia al llat si era yo qui anava cercant unes séquies antigues. Al girar-me i mirar-lo, m'hac recordat d'ell, de la seua fesomia. I ell m'hau ajudat. És en Josep Martines, l'amo d'un erm dalt de La Coma de Paterna, al costat del camí de Lliria, on començà per fer-se un mas "Masia del Carmen" i ara es diu "Ciudad Jardín".

Fa uns deu anys, cercant els aqüeductes per els cementeris de Burjassot i Benimàmet, vinguérem a parar al mas, car uns ens digueren que per allí s'havia trobat la séquia que cercàvem, i anàrem i preguntàrem i el Martines ens va servir de *Cicerone* per a trobar-ne un tros.

Després estiguérem per allí cercant mantes voltes sens intervenció del Martines i reconstruïrem quasi tot l'aqüeducte que rodeja la dita lloma fins el Mas de Pons, i ara han trobat un tros convertint un tros d'erm en jardí en un xalet d'un tal Sanchis Arcís.

M'hau tornat a fer la mateixa pregunta que recordem que em feu allavors: si podrien tornar a portar-se aigües per allí, i yo li dic que no, car la tècnica de la canalisació és diferent i que bevia l'auia de molt més lluny que no calia. Al dir-li que este aqüeducte anava al peu del castell, em pregunta si era per a regar, i si regava enans. Li dic que principalment les auies conduïdes serien per a beure i les sobrants per al reg. Al dir-li açò se m'acut pensar si el pendre les auies de tan relluny i am una pendent al parer tan sobrant seria per a cercar auies no contaminades.

Me diu que han escrit un follet sus la Ciutat Jardí i que seria bo dir quelcom de l'aqüeducte, a lo que m'oferisc.

Quedem en citar-nos per anar-hi.

343

Dijous, 27 de juny de 1935

-a-

L'estalvi pot ésser un crim, simplement un vici o una virtut.

El necessitat que no té lo suficient, per a d'ell i els seus, comet un assassinat si encara estalvi produint la fam, la tuberculosi i la misèria.

El potentat, que am rendes sobrants per a disfrutar de la vida, estalvia per a compte d'emprar el sobrant en obres de beneficència i cultura i millorament social, és un avar indigne de les seues riqueses.

¿Qui pot estalviar?

Aquell qui pot i sap administrar les seues necessitats de tota mena sense misèria ni disbauja i es troba am un sobrant que no són rendes fixes sinós aleatòries, que deu estalviar per a convertir lo aleatori en cert. Fins arribar a d'est punt, l'estalvi pot ésser tamé un crim i quan menys un pecat d'avarícia perjudicial sempre al comú.

Doncs, qui pot estalviar? Rònegament el qui no té rendes fixes suficients i sí abarateries, sense disbauxa i sols fins atényer la suficiència. Lo demés deu emprar-se en obra social.

Comptant en que nengú té dret a la disbauxa i que esta no pot jamai comptar-se entre les necessitats.

Ni l'extensió en la intensitat de les necessitats humanes es pot fixar per mitat humanes, car cada grup social, cada clau social, cada família i àdhuc cada indiví té unes necessitats i sempre serà així.

Perxò no es pot senyalar un límit a l'estalvi. Qui podrà estalviar l'u per cent del seu ingrés, qui el cinquanta i qui més. Ço que sí es pot dir és que nengú que puga estalviar deu fer-ho am tot el seu solvent, per lluny que es trobe de la fixació de la renda necessària: deu dedicar quelcom, tal volta la mitat, a obra social, encara modesta, per a que no arribe el dia de la renda fixa suficient i per la força adquirida es convertisca en un avar que, de fet, jo ho seria al no haure dedicat a beneficència i cultura una part del seu sobrant.

360

Deu posar-se un límit a les necessitats de la matèria, mes no a les de l'esperit. Axí doncs, el pressupost de les necessitats pot créixer en proporció als ingressos procurant limitar aquelles a lo que la vida fisiològica exigisca i no confonent les necessitats espirituals am la satisfacció dels apetits sensuais entre els que podem contar la vanitat i la petulància enemigues de la veritable sabiduria.

-b-

A ma muller: 150,00

A Toni, per treballs: 5,00

-c-

Acabe de sabre que ha mort Duard Martines Ferrando. La terra li siga lleu!

-d-

El Centre d'Actuació Valencianiste hau acordat, per 27 (!j) vots, fer-se de tendència esquerrana, i com yo no soc més que valencianiste a seques i no vullc sumar-me a nenguna tendència, m'hac donat de baixa com a soci⁴¹³.

344

Dissabte, 29 de juny de 1935. Sent Pere

-a-

Ahir vàrem assistir a l'enterrament (soterrar) de Duard Martines Ferrando. Tots els diaris s'han fet ressò. Hi havia una gentada. Valencianistes de totes les tendències.

Es veu que, rònegament, la mort és capaç d'ajuntar-nos als valencianistes, per dissort.

Han assistit representacions de l'Ajuntament, Cambra de Comerç, Centre de Cultura, Rat Penat, Universitat i les demés societats valencianistes i Proa.

-b-

(Nota rectificada del "dret d'Alfatera" del senyor Martines de Callosa d'en Sarrià)⁴¹⁴.

⁴¹³ Vegeu la carta 6 de l'ANNEX 2, que envia l'autor a Joaquim Reig, president de l'entitat, en què li dona compte de la seua baixa.

⁴¹⁴ Es tracta d'una transcripció a mode de nota ràpida d'alguna de les visites que el patrici feia als diferents arxius del país. És probable que es tracte de l'arxiu de l'Ajuntament de València, que visitava sovint.

“Dret de Alfatera, que els vassalls moros pagaven per robo d’alfaguinatge, que hauria de cessar après la conversió a la fe catòlica que exigia l’abat de Valldigna, segons es diu en sentència arbitral de 1457 i 1531”.

-c-

L’altímetre, a l’habitació de València (Gonçal Julian) senyala +29,00 mts a les 18:30

Se n’anem ja a passar l’estiu a Massarrojos i esta nit ja dormirem allí.

A l’estació dels elèctrics per a anar a Massarrojos

+29,00 a les 20:20

Fa una basca sofocant. A l’arribar a Massarrojos a la séquia de Moncà senyala +50 mts.

A la casa de Massarrojos senyala +51,50 mts.

Ja hi són a Massarrojos tots els que havem d’ésser-hi: mon cunyat el roig, la dona, els fills, el gendre i el net; ma cunyada Roser⁴¹⁵, els marits i els fills i nosatres i mon gendre.

Si tinguérem diners aniríem a Vitxi uns, a Cofrentes atres, als banys de Xulella els demés. Així s’acotentem en lo que tenim i que no falte. Burgesos que som!

345

Dimenge, 30 de juny de 1935

-a-

Pel dematí a missa major, després a la barberia.

L’altímetre senyala a les deu, en casa

+79,50 metres

M’afaiten i vaig a casa Ramon. En la séquia de Moncà senyala +88,00 mts. a les 11:00.

Ramon me diu que esta matinada, serien les 2, han estallat cinc bombes que han estropejat part de la via dels elèctrics a l’Empalme. És, sens dubte, un acte de sabotatge contra la concentració de dretes que es celebra hui a València. Per cert que diuen que va a ésser un alarde monstre.

⁴¹⁵ Rosario Senent Ibáñez era la germana menuda de la muller del patrici, Antònia Senent Ibáñez.

A l'eixir, l'altura de la séquia era de -83,00 mts. a les 12:00, i a l'arribar a casa +84,00 mts.

Deu minuts després, senyala en casa +82,00 mts. A les 18:25, a casa senyala +109,50 mts. Continua la basca. Se n'anem al secà de passeig. Al tros del camí del Mas del Fondo, que es dirigix a la gità, senyala +122,00 mts.

346

Dilluns, 1 de juliol de 1935

-a-

Plaç de la màquina d'escriure: 100,00

Taló 564170 del banc popular previsor pervindre: 398,85

Viatges: 2,30

-b-

Havem celebrat a la Secció d'Antropologia i Prehistòria del Centre de Cultura la darrera sessió del curs.

El secretari, en Manuel Navarrete, que és descendent d'en Gregori Maians i Císcar⁴¹⁶ ens diu que té més de xixanta cartes missives molt interessants sobre política espanyola de Carles I, Felip i atres: que és llàstima que no es publiquen.

347

Dimarts, 2 de juliol de 1935

Rebut de caixa del taller: 600,00

I ademés unes lletres per a curt plaç. Mon germà se'n va uns dies enfora i vol que jo tamé vaja, segurament.

Dos mesos d'arrendament de casa: 215,00

A ma muller: 385,00

Rebut de Proa: 18,00

Factura de llibre de [Ambrosio] Huici: 41,35

⁴¹⁶ Gregori Mayans i Siscar (Oliva, 1699- València, 1781) fou un erudit, lingüista, historiador i jurista i una de les figures més importants de la Il·lustració espanyola.

Ma muller es troba un poc malalta de “colitis”, i pensem que vaja a Montanejos, que són auies bones i l'estància pot no ésser cara, al paréixer, segons ens informen⁴¹⁷.

348

Dijous, 4 de juliol de 1935

-a-

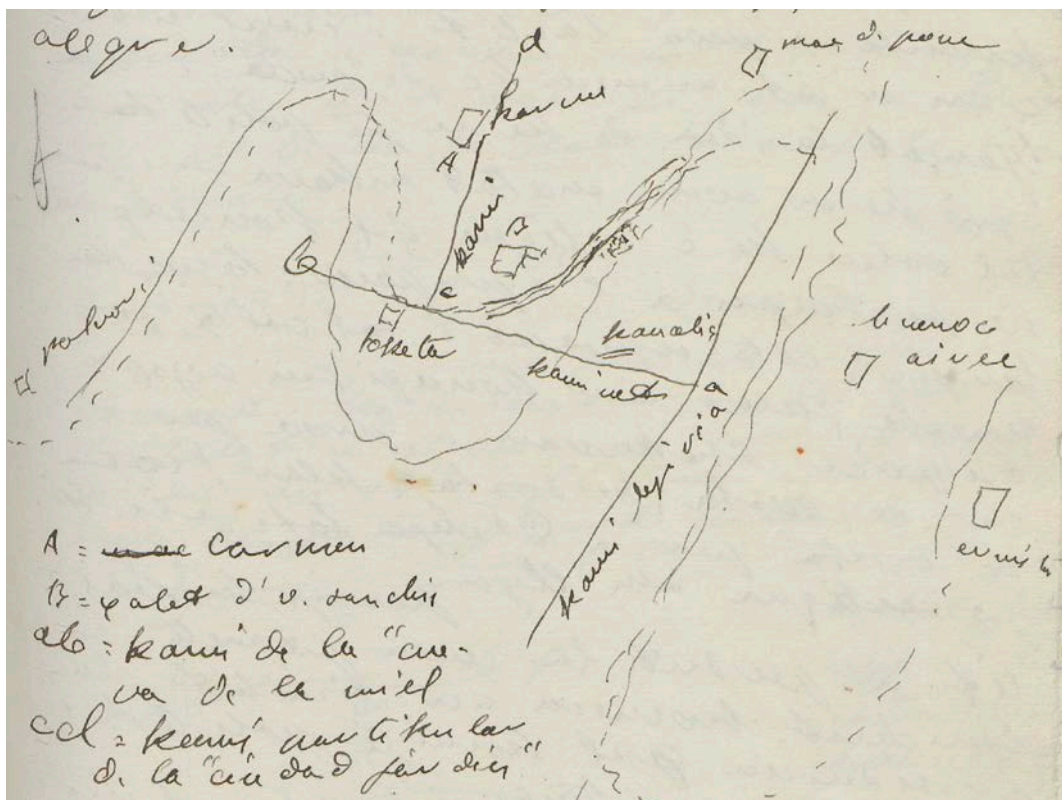
La meua filla Amparet s'ha examinat hui d'ingrés i l'han aprovat. Quina emoció! Es pot dir que tota la família s'havem examinat. Uns pastissets i uns bombons i un “duro” han segut el regal.

Per a Amparet: 19,00

Viatges i atres: 5,50

-b-

Am el sényer Martines Josep hac anat a la Ciudad Jardín, que està a la partida de la Coma de Paterna, dita aiximateix Vista Alegre.

Il·lustració 60: plànol de la part superior de l'actual barri de la Coma, a Paterna.

⁴¹⁷ La carta 32 de l'ANNEX 3 dona informació sobre l'estada que pretenia fer la família de Nicolau Primitiu.

A: Carmen

B: xalet de Vicent Sanchis

Ab: camí de la *Cueva de la Miel*

Ccl: camí particular de la Ciudad Jardín

Ara ha aparegut un llarg tros que ja coneixia per davant de la casa *b* d'en Vicent Sanchis [il·legible], en terreny del mateix.

El Martines ha volgut formar en esta lloca una ciutat de xalets i verament n'hi han varis, però en mig d'un erm, sens abres apenes. Els hac dit que publicaré un article.

-c-

Llarga estona m'hac passat rònc a Proa. Després [Enric] Navarro m'hau dit que a l'Agrupació Valencianista Republicana passen coses greus referents a Proa. Bastit⁴¹⁸ i Igual Úbeda⁴¹⁹ s'han erigit en enemics de Proa i han llançat la idea de que es fa política –i això que no havem encetat encara- i per tal volen que es retiren del consell els que pertanyen a l'agrupació: [Maximilià] Thous, [Angelí] Castanyer, [Francesc] Soto, Navarro i tal volta [Adolf] Pizcueta. Clar, si ho conseguixen això, després atacaran a Proa per ésser de dreta... de dreta! Clar! Són de dreta per a d'ells tots els qui no estiguen am ells.

Pizcueta, al vindre, m'hau confirmat i ampliat les notícies. Veurem què passa.

Bastit és un polític ambiciós que creu que el valencianisme li va a servir de trampolí per als seus volantins polítics i no fa atra cosa que apartar tot allò que li impedisca eixercir el cacicat que es proposa obtindre en el valencianisme d'esquerres.

Polítics de partit: ingenus, vans, farsants, vividors. Entre ells hi roman molt poc espai per als qui de bona fe van a lluitar pel bé de la pàtria i dels connacionals.

349

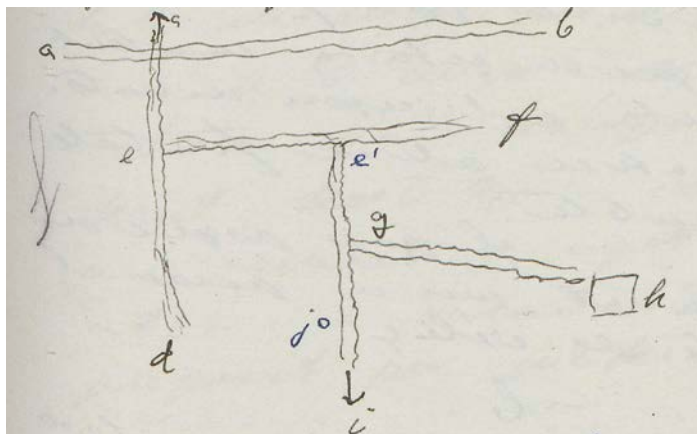
Dijous, 5 de juliol de 1935

⁴¹⁸ Enric Bastit (València, 1894-1940) fou un polític i intel·lectual valencià, membre de la susdita Agrupació Valencianista Republicana. Eixe mateix any fundà, junt amb Igual Úbeda, Nova Germania, un partit valencianista d'arrels marxistes.

⁴¹⁹ Antoni Igual Úbeda (València, 1907-1983) va ser un escriptor i intel·lectual valencià que va formar part també de l'Agrupació Valencianista Republicana. A més, exercí de vocal en la junta d'Acció Cultural Valenciana i estigué vinculat al Centre de Cultura Valenciana. Escrigué diverses obres de caràcter cultural i històric, sobretot relacionades amb temes valencians i valencianistes.

365

Me diu el carter de Massarrojos que excavant a la lloma d'Albalat es trobaren un pou. Ja m'ho va dir un altra volta, mes ara am senyes que yo comprenc millor:

Il·lustració 61: plànol de la situació d'un possible pou de l'aqüeducte de la Covatella o de les Llometes.

Ab: barranc de Carraixet

Cd: camí de Moncà a la Malaena

Ef: camí d'Albalat a la lloma de Foios o de l'Atalaya

E'i: camí al Mas de Trénor

Gh: camí al Mas de Bonavista *b*

J: Pou tal volta d'un aqüeducte

Seguint el camí de la Malaena es pren a l'esquerra el camí que va d'Albalat a la lloma (dita ací "de Foios" i que pareix que té tamé el nom de "l'Ataleya"), i abans d'arribar al de les Llandes, hui desaparegut, es pren a la dreta, en un peramuntet, el camí que va al Mas de Trénor i a l'arribar a la divisió, el de l'esquerra va al Mas de Bonavista. Es continua per la dreta, que va al Mas de Trénor, i a poc es troba un taronjivalet jove. Allí, arrancant pedra per a plantar-lo, es trobaren el pou *j*. La pedra que tragueren està a muntons i el pou està pel segon muntó. Tamé hi han atres abres frutals i una poca horteta.

El pou poguera ésser del minat per a passar l'aqüeducte de viles.

A Primi per treballs: 10,00

A Toni per treballs: 9,00

Com fa molta calor al Centre de Cultura Valencià, -on Julià, catedràtic valencià de Toledo que en sap molt de Lope de Vega, ens ha donat una conferència sus el mateix- havem anat a prendre's unes orxatetes líquides de xufa, a la porta nova, on ho fan molt bé: 1,80

A ma muller: 100,00

350

Esta nit hau hagut sessió de Proa. Lo més important ha segut el canvi de nom. Tots han acabat per ésser contestes en la necessitat del canvi. S'hau discutit quelcom.

Entre tots els noms proposats, hau romàs u de [Pasqual] Asins, "Rem"; u nou "Al-ca-via", composició d'Alacant, Castelló o València, que ha agradat a [Gaetà] Huguet i ad algun atre; i, a darrera hora, "Timó", proposat per [Adolf] Pizcueta.

Com no érem tots, i per a que no hi hagen després qüestions, s'hau quedat en proposar la terna als demás. En això hau vengut Carles Salvador i ha rebutjat "Alcavia". No li agradava. Jo hac dit que proposen els demás a [Miquel] Duran i [Maximilià] Thous estant d'espales posant-me la jaca, que m'havia llevat per la calor i, al girar-me dient-ho, hac notat que Pizcueta es sonria am Asins. Segurament és que creien que jo m'havia entestat en "Al-ca-via" i res més lluny de mi. M'havia entestat en que es proposara la terna precisament al veure que Pizcueta, després que "Rem" estava ja admés, llançara "Timó" i el donava com aprovat per tots. Badòmies!

Havem acordat la publicació del butlletí. S'hau parlat de la setmana cultural, que donem per morta a mans dels actuals dirigents del centre, acordant-se reorganisar-la i continuar celebrant-la tant si ells ens la cedixen com si l'hem d'arreplegar del carrer quan ells l'abandonen.

351

Dimenge, 7 de juliol de 1935

-a-

Havem vengut de Massarrojos ahir per a que Maria, la fadrina, que es casava est matí, ixquera de casa i poguera arreglar-la la meua dona, i així hau segut. S'hau casat a la parròquia de Sent Joan i Sent Vicent, que és al carrer d'Isabel la Catòlica. Ma muller li hau fet el trage de nuvia i les xiques i família, atres regals.

367

Ella és de Camarena, rosa i orgullosa; senyala que és valenciana. Té un cognom valencià: Moliner.

Lo d'orgullosa no ho hac dit en sentit pijoratiu sinós com a caràcter del nostre poble, que infiltrat de sentit lliberal i democràtic des d'antiu, no s'avé a sufrir humiliacions.

-b-

El sereno de Massarrojos, que crec que és de Puçol, diu *uényo* per *duenyo*.

352

Dimarts, 9 de juliol de 1935

-a-

Les dones africanes tenen per consuetud portar als fills ficats en una espècie de cornaló a l'esquena de forma que la seua cara (la del xiquet) s'aplasta contra l'espala i produïx sens dubte l'aplanament del nas, que ha acabat per ésser una característica antropològica.

-b-

Gudugudu es diu l'instrument africà format per un tronc d'arbre buidat al foc. Dona un so baix profund que s'ou a 20 quilòmetres.

És possible que la paraula siga onomatopeica i expresse per la seua guturalitat el so baix profund.

Esta manera d'expressar els sons que es repetix en "murmur-ar" i "gargall", "carcallà", "borbotó"... expressa certa continuïtat i monotonia del soroll que ha portat, sens dubte, a l'expressió del plural.

-c-

A Toni per treballs: 7,00

Viatges i menjar: 8,00

Propines i atres: 3,00

Correu: 2,50

353

Dimecres, 10 de juliol de 1935

368

-a-

Gir postal a Estanislau Rodrigues, de Madrid, per llibres: 18,70

Dos rebuts d'Acció d'Art: 10,00

A Toni, per treballs: 4,00

Un llibre per a Primi: 5,00

-b-

Segons me diuen [Enric] Navarro Borràs i [Adolf] Pizcueta, en l'Agrupació Valencianista Republicana continuen [Enric] Bastit i [Antoni] Igual el seu treball destructiu de tota col·laboració valencianista. Pareix que [Francesc] Soto s'ha donat de baixa després de dirlos-en mes que a un porc.

Clarament me diuen que l'Igual Úbeda és un "mal bitxo": rencorós, hipòcrita que ab apariència d'home leal cerca totes les ocasions per a ferir de mort al qui ell pren per enemic. Acostuma anar arplegant retallets d'escrits i discursos per a després escriure o pronunciar els seus bastint-los traicionerament ab incongruències difícils de pair i indignants, abstruses, insidioses i poc intel·ligibles, que li donen, però, fama entre els seus companys, gents de poquetat de llums, d'home savi i pulcre i incorruptible.

Per ço s'hau erigit en una espècie de ninfa "egèvia" de l'agrupació on Bastit, home d'una ambició desmesurada, és una espècie de dictador. Amdós es compenetren i pretenen anul·lar i afonar a tots els qui els puguen fer sombra: eixe és tot el valencianisme d'ests senyors: han lograt matar la Semana Cultural Valenciana, han matat el Centre d'Actuació i ara pretenen que Proa no alce el cap.

354

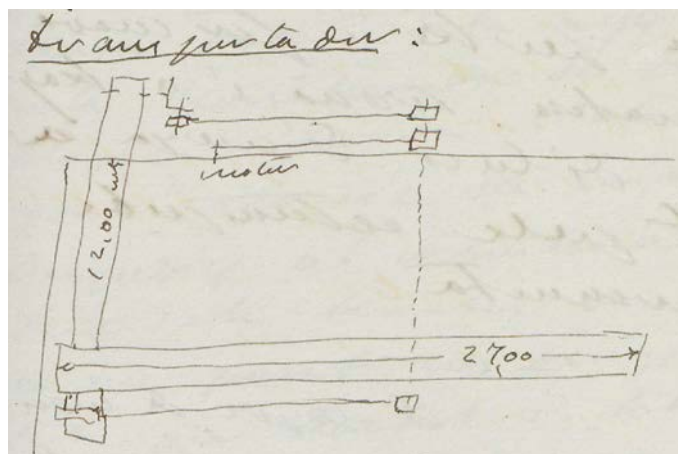
Dijous, 11 de juliol de 1935

-a-

En Eloi Domínguez. Fàbrica de ceràmiques. Manises.

Transportador.

369

Il·lustració 62: plànol del transportador de la fàbrica de ceràmica de Manises.

[Il·legible] plans cada 0,75 mts. 1 transmissió de 9 metres i un atra d'un metre.

Coixinets a boles.

En açò té pressa. Si ha d'ésser més car no vol boles.

Forn de passatges: El carbó els costa a unes cent pessetes posat a la fàbrica.

355

Dissabte, 13 de juliol de 1935

-a-

Taló del banc popular previsor pervindre. 564171; ptes.: 325,30

A ma muller: 200,00

Convide a ma muller: 2,80

Despeses de viatge: 6,00

-b-

Este matí serien les quatre o poc més ens han despertat uns trons secs com de canonaes o portaes. Es repetien de temps en temps i u sol. Han resultat canonaes granífugues que tiraven des de l'hort de Cuesta, pròxim perquè es formava una aparatosa tronà i ha caigut un diluvi d'auia amenisat pels estampits de la tormenta.

-c-

El sogre de mon germà Paco s'hau mort esta matinada. Estava d'estiueig a la Virgen de la Vega ab sa muller i hau anat el cotxe de casa per ells.

370

El soterrar hau segut esta vesprada. Tot el dia ploguent de ferm, durant el soterrar hau eixit una caraeta de sol. Em seguit poca gent. Davant anava el cotxe funerari, que era una espècie d'urna de cristall, com tots –més o menys luxe i cavalls- sus quatre rodes. Raere seguien quatre de la família i a continuació tot el seguici d'amics i parents de més lluny xarrant o muts.

Com vivia a la “Casa Roja”⁴²⁰, dita aixís perquè està construïda de taulells rojos i crida l'atenció pel gran massís que és, el dol es despedix al manicomi de Jesús⁴²¹. Els quatre de la família s'han posat en renglera, costat per costat i tot el seguici en filera índia, u darrere l'atre, passen per davant d'ells inclinant el cap. Alguns el donen la mà, altres l'apreten com si es tractara d'exprémer i traure suc i encara n'hi han altres que acaben la cort sacsant braç i tot. Quan el seguici és gran, la presidència del dol acaba desfeta de mans i braç.

Després, alguns familiars continuen acompanyant al cadàver fins al cementeri: la major part, emperò, donen per acabada la missió.

-d-

En Vicent Pelufo d'Alzira m'envia els treballs dels concursants al tema de contes per a xiquets en els Jocs Florals que es fan per a celebrar el huité centenari de Sent Bernat d'Alzira.

M'hau posat en un compromís. La primera llegida m'hau causat una impressió deplorable dels concursants. N'hi ha u que escriu am una lletra impecable que vol suplir la dolenta literatura.

N'hi ha u que duu per lema “Tot i res”, que descolla de tals. Es titola *Els gegants del forat al ventre*. Em pareix haure'l llegit abans d'ara. És possible que haja segut presentat ad algun certamen de Lo Rat Penat, mes no em sembla haure segut premiat.

Els atres quatre –són cinc els concursants- no mereixen premi nengun. Es poden posar en aquest orde:

Lema: *Et imponens manus... benedicebat est*. Títol: *La rajoleta del pou*. És l'escrit am lletra impecable. Vol ésser tan religiós i respectuós am els capellans que resulta tonto. Està per lo demás prou ben escrit.

⁴²⁰ Es refereix a la Finca Roja de València, pràcticament acabada de construir, l'any 1933. Aquesta construcció fou projectada per Enric Viedma i Vidal i hui dia és un dels edificis més emblemàtics de la ciutat. Vegeu <http://www.via-arquitectura.net/15/15-024.htm>.

⁴²¹ Es tracta del manicomi més antic de la ciutat de València, que va obrir l'any 1409 fruit d'un sermó del pare Joan Gilabert Jofré. Aquest centre psiquiàtric va tancar les seues portes definitivament el 16 de juny de 1989, gairebé 600 anys després. Per a més informació, vegeu Livianos; Císcar; García; Heimann; Luengo; Tropé 2006.

“Chiquets bons” (lema). Sens títol o sens lema. La idea és bona, la redacció mala.

Lema: “Nocturn”. Títol: *El pobre de l'Alqueria*. Este i el *imponens manus* són de paregut mèrit. Deu posar-se el tercer.

Lema: “Moral y belleza”. Títol: *Coses de mares*. És tan roïn literàriament que no val ni mentarlo.

356

Dimenge, 14 de juliol de 1935

-a-

A Primi per dos-centes fitxes de toponímia: 8,00

Pastisseria: 4,80

Varis: 4,50

-b-

La llengua castellana té tendència a aglutinar l'article *al* i la valenciana no.

Azúcar- Sucre

Altramuz- Tramús

Alberca- Berca

No obstant, a voltes pareix que passe a l'inrevés:

Pegar- apegar

Bajar- abaixar

S'observarà que en el primer cas es tracta de substantiu i al segon, de verbs; essent en els substantius article l'aglutinat i, en el darrer, preposicions que indiquen direcció i moviment, ço que és freqüent en el poble: *apujar, amuntar...*

-c-

Els supervivents de la Societat Humorística “L’Antigor”⁴²² han tengut la humorada de celebrar els “funerals de plata” de la societat, morta en 1910.

L’humorisme és difícil sostindre i aquella societat fundada pel bon humor espontani alcançà pronte la seua esplendor i començà la devallada quan per a sostindre’s començà a prendre les coses en seriós.

Hui, al cap de 25 anys, al reviure una estona per a celebrar el seu funeral, no se li ocorre atre acte com qui diu que celebrar una cosa tan solemnia com la col·locació d’una llàpida commemorativa, encara que siga al gran humoriste saineter [Eduard] Escalante, al carrer del Salvador, casa cantonera.

357

Dilluns, 15 de juliol de 1935

-a-

Un billet de la loteria (quin lleu!): 50,00

Despeses en obres per a la casa de Massarrojos: 18,75

Menjar i beure: 3,50

Viatges i nedeas. 5,40

-b-

Per primera volta hac assistit a una junta en la Na Monforta, antiu edifici de l’Escola d’Artesans, que hui en té un atre millor a l’avenguda del 14 d’abril, abans Victoria Eugenia.

Soc ja molts anys soci i no mai havia segut a nenguna junta. Nengú m’ha conegut, ni el conserge, Salvador, que quan ve al despatx és pagat per les dependentes.

Jo hac segut deixeble d’ací. Tindria tal volta quinze anys i anava d’aprenent a una fusteria, car el mestre era amic de mon pare i per influències del mestre vaig anar a la Na Monforta. Una nit vaig anar i en un saló que era al propi temps d’actes me varen examinar per a ingrés. No sé si perquè estaria torbat o perquè no ho sabia. Recorde que no vaig quedar massa bé. Emperò me donaren “bueno”, i vaig anar a aritmètica a la classe de “don Emilio”, roig, baixet, primet, tot esperit i energia; i a geometria a la de “don Julio” Esplugues, que era el

⁴²² La Societat Humorística l’Antigor, que celebrava els 25 anys de la seua desaparició, reunia els principals humoristes, saineters i personatges de l’espectacle de la ciutat de València de finals del segle XIX i principis del XX.

prevere. Alt com un pi, encorbat, curt de vista; ens donava el mal eixemple d'ésser sempre remenejant am la mà a la bujaca del pantaló. Encara viu. Tamé anàrem a francés a la classe de “don Andrés” Vinyerta i a dibuix ab “don Cayetano”.

Me va servir de molt encara que jo era un desaplicat, somniador, amic de deixar volar la fantasia i recusar-me am els somnis vivint la falsa vida dels mons que yo em creava.

Al cap de tants anys –més de coranta- me porten a la mateixa sala on m'examinaven. Tot me pareix igual. No han perdut el caire, si bé es veu que deu haure hagut alguna renovació. Retrats de protectors am barba i bigot o pereta; una làpida de marbre a “quansevol”, que resultà ésser Pérez Pujol⁴²³, rector allavors de la universitat i gran protector de l'escola, qui amagava la seua personalitat sots el seudònim “quansevol”. Un marquet am cristal que conté les cartes que enviava am els donatius.

Poc després entra gent que no conec i el president Navarro, enginyer industrial, i atres fins que n'apareix u de la penya “Tot i Res”, i el consejal Feo Cremades⁴²⁴.

Hi ha junta directiva i junta general. Som els mateixos. Rònegament un atre desconegut i yo som els qui no pertanyem a la directiva, mes assistim-hi.

Qüestions de tràmit, pressuposts, marxa general... tot s'aprova. Es veu clarament que en Navarro és un benemèrit que sacrifica el seu temps a l'escola. Ell i dos més, en senyor Canyisares i atres que no recorde són quasi els qui porten avant açò. Els se donen amplis vots de gràcies.

En [José] Feo proposa fer-li un homenatge al president a espales d'ell, i així s'acorda. Després, i en valencià, fent alguna que atra botija, me dona la benvenguda i me dedica unes frases d'afecte que yo conteste en llengua valenciana, aiximateix oferint la meua poquea.

Un senyor [il·legible] s'entusiasma i recorda que ell proposà en atres ocasions la creació d'una escola de llengua valenciana i reproduïx la proposició. Yo l'apoe, el Feo tamé i el president i els demés no s'oposen i l'ambient pareix que siga favorable. Tots parlem en valencià quan fins allavors tot s'havia produït en llengua castellana.

⁴²³ Eduardo Pérez Pujol (1830-1894) fou rector de la Universitat de València durant els anys 1868 i 1873. A banda de jurista i historiador, es dedicà a la política i, com a sociòleg krausista, va impulsar iniciatives favorables a la classe obrera defensà el cooperativisme, l'assistencialisme i la creació de caixes d'estalvis. Vegeu Alfaro 1979.

⁴²⁴ José Feo Cremades (València, ?- 1966) era un advocat que fou regidor a l'Ajuntament de València i professor a l'Institut Lluís Vives.

Mes s'alça la sessió sense acordar res, en definitiva. Yo agafe una suà per a poder atényer el darrer tren.

Escola d'Artesans de València! Primera fundació d'ensenyança nocturna per a obrers feta a Espanya, per un grup d'entusiastes patricis. No té més que uns tres-cents socis que no donen més que unes vint-mil pessetes anuals quan les despeses apugen unes setanta mil. Si no fora per les subvencions i algunes deixes i l'abnegació del professorat que apenes cobra, no es podria tirar avant. És una vergonya! Per a conte de tres-cents n'haurien d'haure trenta mil per a que foren lo que degueren ésser: capaces, suficients. Ben dotades, les millors d'Espanya, ya que foren les primeres.

Als valencians ens passa quelcom com Anníbal; sabem véncer mes no sabem aprofitar-nos-en, de la victòria!

358

Dimecres, 17 de juliol de 1935

-a-

Un antiu conegut, fill del carrer de Molvedre, pintor que ens feu molta faena en lo passat, Enric Mari, ja vellot, hau vengut a oferir de vellnou els seus serveis.

Era a Albacet, am un fill d'ell tenor, i al cap de la seua vida se n'hau tornat, segons ell, "a morir en el carrer".

Algú que l'oiria no haurà pogut comprendre el significat de la frase. És que per als qui han naixcut al carrer de Molvedre o vixcut molts anys i intimat la vida poblana, "el carrer" és per antonomàsia el de Molvedre.

Yo, éssent xicon, hac conegut "el carrer" com una espècie de poble a banda de València, i encara pareix que ho seguix éssent. Els seus habitants, quan tenen que passar el pont dels Serrans diuen que van "a València", i quan tenen que repassar-lo diuen que van "al carrer".

Pareix ésser que açò era molt popular a València, on era conegut el carrer de Molvedre per "el carrer", especialment als comerços.

Yo pense que antigament el carrer de Molvedre degué ésser, com a tal, el més important, molt més després que les darreres muralles enclogueren el carrer de Sant Vicent endins la ciutat; a part de que la separació del riu sempre hau tengut ad açò –el carrer i alentorns– com a cosa a part de la ciutat, i el carrer d'atre nom, persistint sempre el de "carrer de Molvedre"

375

i no com l'atre que hau segut conegut per "camí de Xàtiva" i de "Sent Vicent", abans que com a carrer.

Tampoc hau segut mai tan important el de Quart, a pesar de donar pas a la via de Castella, car lo que hi havia de més destacat quedà enclòs endins de les muralles.

-b-

Evolució lingüística aberrant: hi han frases que deriven d'unes anteriors i que per una falsa interpretació vulgar han vengut a significar cosa distinta de lo que realment significa i deu significar:

De pronòstic reservat: els periòdics, al relatar els accidents personals que produïxen lesions que els metges no s'atreixen encara a judicar. Col·loquen sempre el tòpic *de pronóstico reservado*, que és lo que solen posar els facultatius en el llurs "partes", com volent dir que no es pot dir lo que va a resultar. Mes açò sempre es sol dir quan l'accident és greu per lo menys aparatosament i la major part de les vegades es confirma la seua gravetat.

Per ço el públic s'ha acostumat a lligar l'accident greu am la frase "de pronòstic reservat" i quan vol senyalar la gravetat d'un accident siga de l'indole que siga diu que fon "de pronòstic" per no fer-ho tan llarg, i aixís, d'una frase que significa dubte de si serà greu o lleu, en més o en menys ha passat a denominar gairebé l'extrema gravitat i encara, perdent-se el qualificatiu ha romés rònegament el substantiu, deixan ja la frase sense sentit i sense relació am el primitiu significat.

De tamany natural: com indicant una cosa molt gran. "Me vaig prendre un got de civà de tamany natural", "és un bastó de tamany natural"...

Açò no té sentit. Les coses, en la vida física, són totes de tamany natural en elles mateixes. Per relació unes en atres seran la mitat. Terç... el doble, triple, etca. que atres.

Ya és possible que la frase "de tamany natural" com indicant una cosa molt gran provinga de l'art, i especialment de la figura i encara del retrat. Especialment la fotografia disminuïx l'original alamon. Fer-se un retrat de tamany natural és fer-se-lo molt gran. Són pocs els qui tenen eixe bon humor. Esta, com l'anterior frase, són segurament modernes. La pintura i l'escultura retratava i retrata prou al tamany natural; és sens dubte la fotografia la que retrata més o menys de la naturalesa.

-c-

Hac segut nomenat del consistori de mantenedors de Lo Rat Penat per a judicar dels treballs. Hui a les set de la vesprada hau segut la primera reunió per a firma de l'acta i repartiment dels treballs entre les distintes ponències.

[Pasqual] Asins pretenia que el dictamen que posava la ponència de cada secció de treballs fora acceptada sens discussió pel consistori. Jo m'opose ad este criteri pel bon nom de Lo Rat Penat i del mateix consistori, i per garantia dels concursants. S'accepta el meu punt de vista.

La nostra ponència de ciències històriques i socials es compon de següents senyors: en Teodor Llorente Falcó, en Godofred Ros fillol, en Francesc Martines i en Josep Casanova Dalfó⁴²⁵, que no acodixen, i d'en Salvador Carreres Sacarés⁴²⁶, en Vicent Genovés Amorós⁴²⁷, en Josep Penitxet Delgado i yo, que som els qui ens carreguem la tasca.

Ens distribuïm el treball i a mi em toca el tema V de la dita secció, que és la IV:

“V. De l'excel·lentíssima Diputació Provincial d'Alacant: un objecte d'art a l'autor del millor treball sobre *En Jaume I vist com polític i demòcrata*”.

Hi han dos treballs lemes: “Exemple reial” i “Justícia”.

-d-

[Josep J.] Vila Cabanes, l'administrador d'*Acció*, periòdic, em reitera que vol publicar els meus discursos de l'Associació Valenciana d'Ensenyança dels cursos passat i l'anterior, per a després publicar-lo en tirada a part.

Li promet corregir-los i enviar-los-els-hi.

359

Dijous, 18 de juliol de 1935

-a-

⁴²⁵ Josep Casanova i Dalfó fou president de Lo Rat Penat durant els anys 1936 i 1939.

⁴²⁶ Salvador Carreres Zacarés (València, 1882- 1973), pare de Francesc Carreres de Calatayud, fou membre de la Junta Directiva de Lo Rat Penat i secretari del Centre de Cultura Valenciana. A més, va ser cronista de la ciutat de València i, durant la dècada dels cinquanta, membre patrocinador de l'exposició del *Diccionari Català-Valencià-Balear* al cap i casal.

⁴²⁷ Vicente Genovés Amorós (1909-1988) arribà a ser, al final de la seua vida, membre corresponent per València de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi.

Per què el verb *haure*, han de dir-li molts gramàtics *haver*, forma castellanista? Encara el poble diu “yaure” per “hi haure”, que recorda l’existència del verb *haure* de la família dels verbs en *-ure*.

Comparant la conjugació del verb *haure* amb qualsevol altre de la família: *traure*, *caure*... tindrem:

- a) Mode indicatiu
- b) Temps present absolut

TRAURE	HAURE	HAYER
Trac	Hac	Ha
Traus	Haus	has
Trau	Hau	ha
Traguem	Haguem	Haguem
Tragueu	Hagueu	Hagueu
Trauen	Hauen	Hagen

B. Present passat o anterior

Traia	Haia	Havia
Traies	Haies	Havies
Traïa	Haïa	Havia
Traïem	Haïem	Haviem
Traïeu	Haïeu	Havíeu
Traïen	Haïen	Havien

Present esdevenidor

Trauré	Hauré	Hauré
Trauràs	Hauràs	Hauràs
Traurà	Haurà	Haurà
Traurem	Haurem	Haurem
Traureu	Haureu	Haureu
Trauran	Hauran	Hauran

B) És més bé un passat condicional: “si traïa la pistola se n’anava”, “traïa la pistola si se n’anava”.

“Present anterior” és més bé:

Traguí	Haguí	(tinguí)
Tragueres	Hagueres	
Tragué	Hagué	
Traguérem	haguérem	

Traguéreu	haguéreu	
Tragueren	hagueren	

És un present que ha passat, mes al moment que es cita fon present: “*traguí* ahir el cotxe”; és a dir, que ahir era present la traguda del cotxe.

Cosa pareguda direm del “present esdevenidor”: tal dia o tal hora del futur serà present l’acció del verb: “demà, l’any que ve, a les set... *trauré* el cotxe”.

B: imperatiu

Present absolut

trau, tu	Hau	(tin)
tragam (que)	Haja	(que tinga)
tragam nosatres	Hajam	(tingam)
tragau vosatres	Hajau	(tingau)
traguen (que)	Hagen	(que tinguen)

-b-

Jocs florals: lema “Eixemple reial”. Em pareix el millor dels dos. L’autor coneix bé l’obra d’en Jaume I i la seua època i estudia els actes que vinguen a demostrar lo que el tema durara. Literàriament pareix deduir-se que el treball hau estat primer escrit en castellà i després traduït a corre-cuita.

Lema “Justícia”. L’autor ha procurat eixir del pas lo millor possible. És més bé un article patriòtic que un treball d’estudi.

360

Divendres, 19 de juliol de 1935

-a-

Taló del banc popular previsors pervindre. Pessetes: 600,00

A ma muller: 350,00

Pagat als fills de F. Vives Mora⁴²⁸ pel treball de “Sitema” que hac suspés: 72,00

⁴²⁸ Regent de la impremta valenciana Francisco Vives Mora que, junt amb Mirabet, eren les editorials valencianes més importants de principis del segle XX.

Viatges: 5,50

Menjar i beure: 3,40

361

Dilluns, 22 de juliol de 1935

-a-

Plomes d'escriure, una caixa: 6,00

A Primi, per treballs de tipografia: 9,00

Dues caïres per a oure "Loengrin⁴²⁹" a la plaça dels bous: 22,00

Una cinta per a màquina d'escriure: 6,80

Menjar i beure: 4,50

Viatges: 1,50

-b-

A cabasset per hora: és un modisme que s'aplica al qui fa les coses molt espaiotet. Prové dels oficis que usen de cabàs per a omplir en un lloc i buidar en altre; mes la gent ho ha estés a altres actes que no empren cabàs: "parla cabasset per hora", "anava cabasset per hora", "fa les coses cabasset per hora" o "a cabasset per hora".

362

Dimecres, 24 de juliol de 1935

-a-

Companatge per a casa: 8,10

Dos llibres de vell: 3,25

Rebut de soci de l'Associació Valenciana d'Ensenyança: 5,00

De Lo Rat Penat: 16,50

Varis: 4,50

⁴²⁹ *Lobengrin* és una òpera romàntica de Richard Wagner. Nicolau Primitiu era un melòman i, de tant en tant, anava als llocs més selectes del cap i casal a gaudir de música clàssica.

Titou! Titou! Al passar per la cantonada del carrer de Gil Polo al dels Serrans, uns menuts són jugant a *titou, titou* i em recorden el temps de xicon.

El joc consistix en que els xiquets jugadors agafen cadascú un pilotet de fang més o menys gran; sol ésser, emperò, com el puny. El qui li toca primer fa en el pilot un clotet, com una rústega cassoleta i, posant-se-la a la mà ab el clotet enfora, es disposa a tirar-la violentament a terra, de manera que l'espècie de tifell caiga cul-per-amunt, la boca cara a terra i a l'aplanar-se, l'aire ficat en el fons de la cassoleta es comprimix a l'esclafar-se el fang, i com este és de poca resistència, l'aire forada el tifell improvisat pel cul. El company de joc –solen juar de dos en dos– que contempla la jugada té que donar el fang suficient per a tapar el forat que s'hau produït i am el que l'hi roman jua a la seua vegada i el primer té que tapar-li el forat; i així juen alternant la tirada fins que u dels dos hi roman sens fang, essent el qui paga; és a dir, perd.

Es veu ací que l'interés del qui tira està en que es produïxca el forat ben gran i el del qui té que tapar-lo en fer una coqueta am el menys fang possible.

El qui va a tirar l'espècie de cassoleta, quan té el braç alçat crida:

- Titou! Titou!
- Si trenque la tella
- Me pagaràs l'ou?

L'atre respon:

- Sí, senyor bou

I llavors el qui actua, tira. De vegades no es trenca la tella i per lo tant no es paga l'ou.

De forma que segons les paraules sacramentals dels juaors, el qui tira és dit “bou”; el qui espera a pagar, “titou”; l'espècie de cassoleta, “tella”; i el pilotet de fang per a tapar el forat, “ou”.

“Ou” es pot comparar a “obolo”. En els pobles encara solen donar ous com a regal o pagament als retors i mestres. Açò és clar, aixís com “tella”.

“Tella” es diu a un tros de cànter, rajol, teula i atres tifells de fang cuit, tot lo més pla possible i redó, que els xiquets empren per a juar al rogle, a trendís, etca. En el joc del “titou, titou”, per a formar la cassoleta, els bons juaors fan del fang una tella planeta, primeta i redoneta,

i després li doblen la vora per a fer la cassola que han de premiar que es mantinga rígida fins que toque en terra. Als massa ambiciosos els se vol esclafar i fer figa, aplanant-se contra terra, i no fent forat o ben poc.

Queden sens explicar les paraules “titou” i “bou”.

“Bou” és el qui tira, havem dit, i bé poguera haure pres el nom del tifellet format am la tella, puix que pareix ésser que una de les idees que suggerix la paraula “bou” és la de buit, cosa còncava. Tamé poguera ésser que la tella, al transformar-se en la cassoleta prenguera el nom de “bou” per lo volumós, comparativament al pilot de fang que l’havia produït.

Respecte a “titou”, se’ns resistix. Hi havia que supondre un canvi de $k > t$ i provindre de “kitou”, equivalent a “kiton”; de quitar= llevar, ço que després de tot té certa lògica. En l’època foral fon molt emprada la paraula “quitament”, que prové de “quitar”.

-c-

Al Rat Penat s’ha reunit el consistori dels mantenedors per a fallar definitivament els treballs presentats al certamen dels Jocs Florals d’enguany.

Tot hau passat bé fins la flor natural. La ponència reduïda a [Pasqual] Asins i Caballero Munyós⁴³⁰ per ausència de Carles Salvador i [Ramon Andrés] Cabrelles havia designat com a mereixedor de la flor natural dos poesies: una de sonets, que per casualitat sabia que era d’Enric Duran i Tortajada, i atra. Ha hagut alguna discussió mes ha prevalgut l’opinió de la ponència, que era donar la flor a la segon.

El poeta premiat ha resultat ser n’Enric Navarro Borràs.

-d-

Titou, titou: este joc l’hac vist juar molt en Sueca, i tamé a atres parts del regne, mes rònegament recordem haure ogut el romanç de *titou, titou* a Sueca. Als demás llocs són muts o per lo menys no ens membrem que l’oguérem. També no sabem si actualment encà es dirà, puix que no havem tengut ocasió de fixar-nos.

363

⁴³⁰ Francesc Caballero i Muñoz (València, 1894-1982) fou un poeta que participà en els diversos concursos literaris de Lo Rat Penat i l’Ajuntament de València i milità en Unió Valencianista Regional. També fou signatari de les Normes de Castelló i vicepresident de l’Associació Protectora de l’Ensenyança Valenciana, i publicà en les revistes valencianistes dels anys trenta. Va fer un viratge ideològic en acabar la Guerra Civil, i acabà component versos fallers i acostant-se a l’ideari fraquista.

Divendres, 26 de juliol de 1935

-a-

Taló del banc popular previsors pervindre. 564173: 300,00

A ma muller: 200,00

A Toni per treballs: 25,00

Correu: 4,00

Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana: 5,00

-b-

S'hau suspés l'aplec a Xàtiva per a la col·locació de la primera pedra del monument als socarrats, i m'han dit que per orde o desig de l'alcalde d'aquella ciutat⁴³¹.

Alguns diuen que és en prevenció pel mal glop que l'any passat li feren tragar al banquet, entre catalanistes i esquerristes.

-c-

Esta nit a Proa hac tengut gran debat ab Renat i Ferrís⁴³² sus llengüística i toponímia. Ell, com no? Com a bon estudiant, segueix la tesi romanista que es reduïx ad allò: tot lo que se li pareix al llatí, prové del llatí. Perxò, les llengües dites romanes provenen fonamentalment de llatí, encara que tinguen una part del vocabulari, no deu ésser massa, que ja provinga de llengües anteriors.

Nosatres, precisament sostenim la tesi contrària, mes encara que alguna volta havem apuntat quelcom en els nostres escrits encara no m'atreuix a publicar nengun tractat sistemàtic que expose els meus punts de vista d'una manera lògica. Ho publicarem, emperò.

-d-

[Manuel] Sanchis Guarner vol que, am motiu del centenar de la lliberació de València per Jaume I, que serà l'any 1938, es celebre un II Congrés de la Llengua Catalana que nosatres direm balear-catalana-valenciana, encara que per a respondre a la supèrbia dels nostres veïns

⁴³¹ Per a poder llegir el discurs del patrici preparat per al susdit dia, vegeu document 10 de l'ANNEX 1.

⁴³² Pseudònim de Josep Giner i Marco, la biografia del qual apareix al capítol 1.3.2. del present estudi.

del nord, devíem dir “de la llengua valenciana” en defensa dels nostres sagrats interessos espirituals.

Demà es celebrarà a Proa la primera reunió preparatòria.

364

Dissabte, 27 de juliol de 1935

-a-

Del jutjat me citen per a hui a les onze del matí sobre el sumari que se'm segueix per una suposta usurpació de patent.

Me té intranquil. Li expose a mon germà Paco les meues sospites i s'encarrega d'averiguar lo que hi haja.

El nostre advocat promet enterar-se i diu com a mesura preventiva que no ens presente.

Hi hac resultat ésser que l'audiència hau tornat el sumari al jutge ordenant que se'ns processe a mi i a l'atre encausat i se'ns demana una fiança de vint mil pessetes.

El conflicte és abrumador. L'oficial li hau dit a mon germà que deu haure mitjançat una gran influència política, puix que nengú s'ho esperava això. Ademés, l'aut era de procés i presó, mes pareix ésser que al jutge li hau paregut una monstruositat i encontrant-se el senyor Carazoni, el primer jutge que intervingué en la causa –ja va el tercer o quart– i que ara és inspector dels tribunals, hau influït perquè es modificara.

-b-

Hau resultat que el meu fill Primitiu hau segut premiat als Jocs Florals am el premi de la Protectora de l'Ensenyança Valenciana. Ara diran que son para hau infuït per a que li'n donara.

Tamé me diuen les xiques que Doménec optava per la Flor Natural i no hau segut premiat.

365

-a-

Anit a Proa tinguérem una reunió per a constituir la comissió organitzadora del Congrés Internacional de Llengua Valenciana⁴³³.

Acudiren en Francesc Martines i Martines, Asins (Pascual), [Enric] Navarro Borràs, Carles Salvador, Manuel Sanchis Guarner i jo.

Vàrem acordar després d'alguna discussió i conversa, nomenar president d'honor al pare [Lluís] Fullana⁴³⁴, primer president efectiu de les comarques valencianes a mi i sots-presidents a en Francesc Martines, per les comarques d'Alacant⁴³⁵, i a Lluís Revest per les d'Alacant⁴³⁶. Primer secretari a Carles Salvador, segon secretari a Sanchis Guarner i tercer a [Pasqual] Asins. Contador a [Enric] Navarro Borràs i tresorer a [Adolf] Pizcueta. Vocals a varis senyors. Encara que anirem canviant impressions, acordem no reunir-nos fins no passar l'estiu.

-b-

Es celebraren els Jocs Florals ab bastant esplendor. Presidí l'alcalde [Manuel] Gisbert, va ésser mantenedor l'alcalde i va donar les gràcies i cloure la sessió l'alcalde. Un poc ridicle ens va paréixer. El seu discurs de mantenedor durà uns 15 minuts i foren unes quantes vulgaritats. Després hi hagué recepció i ball al Palau Municipal de l'Alamera⁴³⁷.

-c-

Hac estat al jutjat est matí i hac fet la declaració ratificant-me en lo que havia dit anteriorment. Tots me diuen que no passarà res i que pareix ésser efecte d'una pressió política o personal. Hi ha que menejar-se molt per a contrarestar aquest efecte.

-d-

Quatre albarans per al banquet a la regina, poeta i mantenedor: 70,00

⁴³³ Es refereix al Congrés Internacional de la Llengua Catalana. De nou, com veiem, la seua dèria valencianòfila el porta, fins i tot, a canviar la denominació de la llengua que figura en el nom del congrés.

⁴³⁴ Al capítol 1.2. d'aquest treball hi ha la biografia del pare Lluís Fullana i Mira.

⁴³⁵ Nicolau Primitiu, i en conseqüència Proa, pretenien vertebrar el país de nord a sud, i tenien una gran preocupació per l'estat del valencianisme a Alacant. Es pot veure en les cartes 7 i 9 de l'ANNEX 2, adreçades a Josep Coloma. La carta 9 és, de fet, una contestació de Nicolau Primitiu en assabentar-se que el gramàtic i rondallista Enric Valor abandona Alacant i les tasques valencianistes empreses allà, tot traslladant-se a València.

⁴³⁶ L'autor s'enganya en aquesta part. Lluís Revest i Corzo (València, 1892- Castelló, 1963) fou un historiador, cofundador de la Societat Castellonenca de Cultura, que tingué una gran influència en la gestació de les Normes de Castelló. Nicolau Primitiu, en aquest fragment, voldria dir "per les de Castelló", ja que la vida i labor de Revest s'esdevingué allà.

⁴³⁷ Tots els documents referents als Jocs Florals d'aquell any (invitacions del ball, del restaurant i del teatre) es troben a la il·lustració 96 de l'ANNEX 4.

Varis: 4,50

Viatges: 5,50

-e-

El banquet que clou els Jocs Florals i que abans rònegament es feia al mantenedor i que després s'ha anat estenent a la regina, alcalde i poeta, s'ha celebrat al restaurant de les Arenes, al Cabanyal.

Ha reinat harmonia, mes no la que devia hi haure.

La nova regina pareix que ens hau resultat aiximateix poetessa.

Alguns me diuen que Lo Rat Penat va de mal en pitjor. Est president [Josep] Monmeneu és un home de poca energia i caràcter per a portar avant una societat aixís.

366

Dijous, 1 d'agost de 1935

-a-

Menjar i beure: 6,50

Viatges i atres: 5,00

A ma muller: 25,00

A Primi per treballs de fitxer: 10,00

-b-

Folk-lore de Sueca, València

Nea, nea;

Els xicons que els pares dediquen a llauraors. Els de la classe pobra, quan no tenen major cosa que fer van arreplegar fem, preferentment bonyigos de cavalleria major.

Molt matinet eixim pels portals, cabasset d'espart al coll. Ests cabàs són d'espart am dues anses, i una d'elles lligada una corda, aiximateix d'espart, la qual passa per l'atra ansa i d'eixa manera queda el cabàs tancat al tirar-se-lo a l'esquena, passant-se la corda per damunt del muscle i agarrant-se-la a la mà o am les dues mans si ja va carregat i pesa prou.

386

Els fematerets a l'eixir del portal procuren passar-se uns als altres per a pillar la fempta primer i no és estrany veure anar els xicons darrere les bèsties cridant am ritme monòton:

Nea! Nea!

La rocinea,

Cagallonea.

Creuen, sens dubte, que d'eixa manera excitaran a defecar a l'animal.

Quan troben el rastre de la bonyigada el primer que la veu es tira damunt per a tocar el primer "bonyigo", i això vol dir que es declara propietari de tota la bonyigada, lo qual es sol respectar.

No sabem si encara subsistix la consuetud, car fa ja alamon d'anys que no tenim notícies d'ella.

367

Divendres, 2 d'agost de 1935

-a-

Les estacions de l'any.

Es diuen:

Prima-vera

Vera-no

Tardor

Hi-vern

Verano és llengua castellana i no s'emptra en llengua valenciana. *Tardor* s'emptra en llengua catalana. Si ens fixem en *tardor* podíem construir les estacions aixís:

Matinor?

Jornor?

Tardor

387

Nidor?

I composant a base de la rel. *ver*.

Prima vera

vera o verà

Post vera

hi-ver-n

Ver o *vera* equivaldria a jorn i *i-ver*, *i-vera* o *ivern* a nit.

Vera= *hora*= vora, de la mar, de riu de corrent d'auia.

Jorn equivaldrà a *vern*; *jor*= *ver*= *vor*= *ger*= corrent d'auia. *Vern*= *verano*; *jorn*= *jorano*.

Indubtablement les quatre estacions estan comparades als quatre temps del dia: matí, dia, vesprà i nit.

-b-

La meua dona i les xiques van a Serra per assistir a una festa que fa la colònia d'allà. Crec que es visten de valencianes i fan gran soroll.

Quan torna el cotxe de portar-les me'n vaig a Sueca a veure unes batedores. Després passe per Fortaleny a veure un parroquià tronat que demana clemència i a continuació ad Alzira per a saludar a [Vicent] Pelufo. El tente i se n'anem a Pintarrafes de Carlet, a l'ermita de Sent Bernat.

Pintarrafes: és un pla, secà. Bona terra. No té auia. No passa per ací nengun barranc. El riu Magro i el riu Sec disten d'ací com un quart d'hora. Probablement este riu Sec no s'ajunta am el Magro. No ho saben les dones que cuiden de l'ermita. Diuen que el Riu Sec passa entre Carlet i Benimodo i jo pens si serà el que passa entre el molí nou d'Alcúdia i Montortal.

Una d'estes dones parla del "riu Sec" i del "riu Tendre", expressió esta que no havia ogut mai. L'aplica al Riu Magro. És curiós i val la pena estudiar-ho⁴³⁸.

⁴³⁸ Arran de la curiositat, el patriarca envia una lletra a Andreu Monçó en què li consulta aquests dubtes. Vegeu la resposta de l'eclesiàstic en la carta 33 de l'ANNEX 3.

L'ermita està a poca distància de Carlet, per un caminet municipal dolent. És un edifici heptagonal, am un altet a Sent Bernat de fusta, tallat d'estil barroc? sens dorar. L'interior és redó cubert per una cúpula.

Hi han, a les dues parts de l'altar, molts ex-vots de cera mora, cames i braços. Especialment a la sacristia hi ha un llenç molt estropejat que representa a Sent Bernat arrimat i lligat a un arbre, una germana agenollada mentres un serraí li sega el coll am una espasa i l'atra germana drete senyalant al cel. La més estropejada de totes.

Estes dones diuen que han ogut trobar-se coses excavant pels camps de per ací. Parlen de cànters. No saben res més, ni a on ni com.

A la porta hi ha un escut de pedra que no es veu bé. Pareix picat.

-c-

Am [Vicent] Pelufo visite a Carme i Consol Colomer, germanes i autores d'un article i d'un himne ad Alzira publicats a la revista *Xúcar*⁴³⁹, animant-les a que estudien i prosegueixquen la seua labor. Viuen Mendizábal, 22.

Els hac promés enviar-los llibres.

-d-

Gasolina. Est aut és capaç de beure's un riu d'essència: 22,80

A l'ermitanya de Pintarrafes: 2,00

Menjar i beure: 12,55

-e-

La Peña Valencianista d'Alzira, formada d'una colla de jóvens entusiastes mes sens direcció promet ésser un nucli interessant per al valencianisme.

Els hac dit que per a amar a la pàtria valenciana cal que comencem per conéixer bé Alzira. No caiguen en els vicis dels savis internacionalistes que coneixen tan rebé lo que passa a França o Rússia i fins la Xina i el Japó i no saben on és la canterera de sa casa.

Van a fer excursions, a lo que els anime i promet acompanyar-los ad alguna.

⁴³⁹ La revista *Xúcar* s'encarregà, durant els anys trenta, de publicar diversos articles sobre medi ambient, toponímia, cultura... referent, especialment, a la comarca de la Ribera.

Dissabte, 3 d'agost de 1935

-a-

Estic processat. Soc un delinqüent. Sots esta capa de bonhomia hi ha un usurpador de patents.

-b-

Taló 564174 del banc popular dels previsors del pervindre: 967,65

A ma muller: 375,00

Lloguer de bestreta, del mes d'agost: 215,00

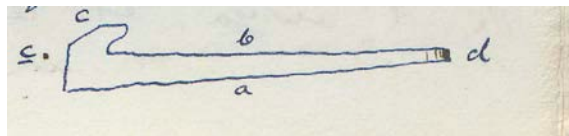
Plaç de la màquina d'escriure: 100,00

A Doménec pel seu sent, que és demà: 25,00

Pel complement d'unes entrades de teatre: 8,00

-c-

Pedre la xaveta: la xaveta és una peça de ferro de secció ordinàriament rectangular, de forma piramidal que per un extrem té un cap *c*.

Il·lustració 63: dibuix d'una xaveta.

La xaveta servix per a fer solidari a un [il·legible] de transmissió: una polea, que transmet per mig de corretja; una roda dentada, que ho fa per contacte de les dents o per cadena, una mànega, una juntura, etca. La xaveta va ficada a l'arbre o eix de diverses maneres, i quan la xaveta s'afluixa i es perd, es diu que l'orgue de transmissió "va foll". Especialment, una "polea loca o folla" és aquella que roda independentment de l'arbre, per no tindre xaveta.

Il·lustració 64: dibuix de diferents xavetes en eixos.

Aixís, doncs, quan a u se li diu que “ha perdut la xaveta” és tant com dir-li que s’ha tornat foll i que fa les coses sens orde ni concert.

-d-

En francès *ru*= riuet, *rue*= carrer. El primer deu provindre de la corrent de l’auia, el segon, del llit.

En llengua castellana, *ri*o deu donar el valencià *ri*. No obstant, dona *riu*. Comparable a *riu*, *viu*, *piu*, *(es)tiu*, *xiu*, *iu*...ço que donaria els castellans *nío* (*nido*), *vío* (*vivo*), *pío* (*pino*), *xío* (*chio*, *txio*), *io*... i els valencians *ni*, *vi* (*viu*), *pi* (*no*), *xi* (*txino*), i (*ino*)...

369

Dimenge, 4 d’agost de 1935

-a-

A Toni, per treballs: 7,50

Varis (viatges): 4,75

-b-

S’ham alçat molt matí per a oure la missa primera que es diu a intenció de mons pares.

Tot el matí el passe escrivint. Tinc gos d’anar d’excursió.

-c-

Tindre gos: es diu per “tindre perea”. *Gos*, per lo vist, és l’animal pereoós per antonomàsia. Així com *ase* i *burro* al de poc enteniment, *porc* al més brut, *ós* el qui fa més *xumensos* i balls, *lleó* al més brau, *toto* el més fort i el més irat, *tigre* el de pitjors entranyes, *moltó* i *borrego* el més dòcil, *cabra* el més trepador i que va per llocs més perillosos, *cabró* el més consentidor, *anguila* el qui s’esmuny i és difícil de poder-lo subjectar, *gat* el qui sorteja punts perillosos i dificultosos, *llop* el qui es tira damunt de les coses o negocis per a apoderar-se’n, *sorro* a l’astut i taimat, *gall* qui planta cara, *gallina* qui fa lo contrari i *baca* qui és maleducat; *rocí* (*mula*) qui és un animal, *pardal*, a qui és llest; *pardal* descuat, més llest encara; *mardà* qui és molt gros i millor qui és un bon mascle semental; *polla*, *polleta*, xica joveneta; *pollo*, *pollet*, xic; *pato* qui camina a costalae, *pava* la qui és molt tímida o parada, *foja* el o la qui és covard, *conilla* la qui parix am facilitat o té molts xiquets, *piulo* el qui és molt llest, *paó real* qui és soberg...

-d-

391

El meu cunyat J.J. Senent vol que jo li responga al seu discurs d'ingrés al Centre de Cultura Valenciana. Parlarà sus una classificació ceràmica de la del País Valencià.

-e-

Estem a Massarrojos, són les 21:20 i està desenrollant-se una tempestat cap a l'oest. S'apaga la llum.

Els trons i rellams han segut tot aparell de teatre. Res, afortunadament.

370

Dilluns, 5 d'agost de 1935

-a-

Tots els dies, allà cap a les set del matí, veig passar l'aeri que fa el viatge a Barcelona i passa per damunt de Massarrojos.

No el veig tornar jamai. Sens dubte torne quan estic a València.

El pas de l'aeri dona certa sensació d'anyorança. Sempre ixc a l'hortet a veure com passa. Sempre pareix que s'emporta quelcom de nosatres, els inconeguts que passen i se'n van.

-b-

Factura de llibres de [Ambrosio] Huisi: 116,40

Un atre llibre. Diccionariet anglés-francés de boljaca: 6,50

Menjar i beure: 2,75

Varis: 1,50

-c-

“Pepito” Lledó Garinyeta és net d'un cosí prim de ma mare que li diuen Bernat Lledó Marí. Ma mare era dita Quica Paula Serrano Marí.

Bernat Lledó, a qui jo diputava com a oncle, era prou major que mon pare que, quan va tindre necessitat de posar-se a treballar pa atri va anar al seu taller i aquí va arribar a ésser encarregat.

Després, a causa d'una vaga i de les xarradories de les dones tingué que vindre a València, on després de moltes peripècies es va establir.

Bernat Lledó va guanyar molts diners en la seua època, emperò al final, quan ja estava necessitat de descans i s'havia deixat el taller o ya no fea res en ell, car tingué tots els seus millors operaris se li havien establert, tingué que tornar a mamprendre a treballar sens ya poder alçar el cap.

Els dos fills majors, enginyers industrials, se li moriren apenes acabada la carrera, tísics, i els demás que hi romanien tingueren que treballar per a atri de mala manera i passaren més fam que un metre d'escala, que es dia abans. Allavors.

Este "Pepito" Lledó, fill del més xiquet, té cara d'intel·ligent i vol que li cerque faena en un taller d'electricitat. Té 18 anys.

Al primer que hac anat a demanar-li faena per a d'ell m'ha donat carabassa.

371

Dimarts, 6 d'agost de 1935

-a-

A Primi per treballs de fitxes: 8,00

A la papereria, per sobres i paper: 17,50

A la llibreria "Juan" (esta llibreria me resulta un focus de monàrquics primoriversites: 6,00

A ma muller per seu natalici, per a que es compre un ventall (*palmito* diu la gent): 25,00

Rebuts de Proa. Mes d'agost: 18,00

-b-

Des de que va açò del procés estic aplanat i disgustat. Demà vaig a no sé què del jutjat.

Tinc la sensació d'estar desamparat d'advocat i que quan menys m'enrecorde tornaré a rebre una assotà.

372

Dimecres, 7 d'agost de 1935

-a-

393

Pastissets i llepolies per a celebrar el compliment dels 42 anys de la meua muller: 6,50

A Toni per treballs a una dona i fitxes: 11,25

Viatges i atres: 2,50

-b-

Pimentóroig: es diu a Sueca aixís lo que en València “pebre roig”. És el producte de moldre el pimentó maür, i ja roig, que s’usa com a salsa, per a certs menjars. Es sol moldre per separat el pimentó, que dona un segó roig i les [il·legible] del mateix, que el dona groc. La diferent proporció dels dos segons, al mestallar-los, dona diferència de color al pimentó roig.

Panoli i *panolisal*: s’usa a Sueca i atres parts del regne; el pa, especialment el fet a casa o de puja, mig obert i ben mullat d’oli d’oliva i un poc sentidet de sal. A voltes es posa tamé un polsim de pimentoroig. Açò s’usa especialment per a berenar.

-c-

Ha passat el *Graf Zeppelin*, dirigible alemany⁴⁴⁰, per damunt del taller.

373

Dijous, 8 d’agost de 1935

-a-

Papereria per als estudis d’Amparet: 10,20

Viatges, nedeia i atres: 2,50

-b-

És molt més fàcil acusar que provar la innocència de l’acusat. El qui acusa porta la ventaja del qui pega; el presunt delinqüent la desventaja del qui ha de cercar proves de la seua innocència, quasi sempre difícils de trobar.

-c-

A l’any del batre, sinós ad este a l’atre. Quan un fet es situa a un futur indeterminat de dubtosa realisació, es diu això: -“quan et cases?”- “a l’any del batre”...

⁴⁴⁰ El Graf Zeppelin (LZ 127) fou un dirigible alemany de principis del segle XX. Era una aeronau rígida que va fer al voltant de 150 viatges en què travessà l’Atlàntic i a partir de 1936 connectà amb l’Amèrica del Sud.

374

Divendres, 9 d'agost de 1935

-a-

Lletres endossades a en Joan Senent: 2.080,00

Entregat pel mateix: 2.080

Per despeses de les lletres: 95,00

Per un any d'interessos al 6,5% de la casa de Massarrojos: 585,00

A ma muller: 550,00

-b-

El jutge no ha reformat, i per lo tant pareix ser que el processament és efectiu. Angelí Gimeno diu que el jutge està convençut de que no hi ha motiu al procés, mes no reforma per temor.

375

Dissabte, 10 d'agost de 1935

-a-

A la caixa d'estalvis: 500,00

Gir postal a Joan B. Batlle, de Barcelona, per llibres: 52,65

Gir postal a successor de Gabriel Molina, de Madrid, per llibres: 125,00

Despeses dels mateixos: 1,00

Correus: 5,50

Viatges: 1,30

Menjar i beure: 3,00

-b-

El ditxós procés me té aclaparat de vergonya. Mira que resultar yo, alafí de ma vida com qui diu, usurpador dels invents de Tòfol [Bellver]! Quines ironies duu la vida!

376

395

Dimenge, 11 d'agost de 1935

-a-

Hui és la festa de les fadrines, a Massarrojos. Yo, am ma filla Roser i Víctor, vaig a missa a l'ermita de Senta Bàrbera de Moncada⁴⁴¹.

Al tornar ens presenten al predicador de la festa de la Maedeu d'Agost, en la que Roser és la clavariessa major.

Ma sogra diu que les atres clavariesses volen que es predique en castellà perquè en valencià no ho entenen (sic). Es ridicle i tràgic açò alensems. Persones que no mai parlen en castellà i quan ho fan el destrossen, dir que no entenen els sermons en valencià! N'hi ha per a riure.

Es mou gran protesta. Ma sogra dona per bo que no es predique en valencià, mes la meua dona, xics, mon cunyat i Roser estan farts en que sí.

Es crida a les clavariesses. Estes diuen que algunes dones del poble els han dit que si el fan en valencià es borraran i se n'eixiran de l'església.

El mateix predicador li venia millor predicar en castellà perquè diu que les dones, si parla en valencià, creuen que és que no sap més.

Finalment guanyem els valencianistes.

Quan rebordonida està l'ànima valenciana i quan reperduda la seua cultura pròpia!

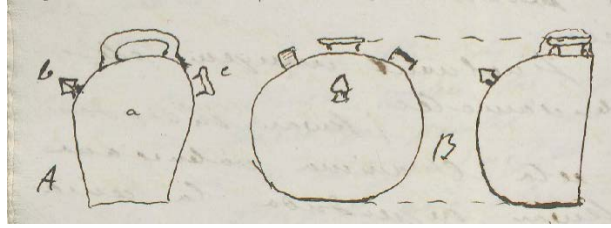
La meua filla Roser anirà clàssicament vestida; les atres clavariesses aniran “de senyora”, ni tan sols volen posar-se mantó de manila, car diuen “un dia que tenim per a vestir de “senyora” tamé anem a vestir-nos “de llauradora”?

Quan relluny està el nostre recobrament!

-b-

Botija: és un tifell per a contindre líquids, especialment auia, que consta d'un cos, am ansa o anses.

⁴⁴¹ Vegeu il·lustracions 92 i 93 de l'ANNEX 4.

Il·lustració 65: dibuix de diferents tipus de botiges.

Una boca per a introduir els líquids i atra per a traure'ls. N'hi han moltes varietats. A i B són dues de les més principals.

En Sueca diuen a la boca d'entrada *c morroll*, i a la d'eixida, *xorroll*. Morroll deu vindre de *morro*, ja siga per a indicar la forma de la dita boca o bé per a indicar que per allí es pot “beure al morret”, o siga, aplicant els llavis. L'atra *b* es diu *xorroll* perquè cau l'auia a xorret. Per ací està prohibit “beure al morret” i sols es pot “beure al gallet”, o siga, tiran-se l'auia a xorret damunt la llengua o baix la llengua per a rebre el colp i que no caiga directament a la gola.

-c-

+oli: acabats en +oli. Ademés de *morroll* i *xorroll* hi ha *forroll*, *genoll*, *manoll*... que es poden traduir pel sufix castellà +ojo: *cerrojo*, *manajo*...

-d-

Acció d'Art: 5,00

A Toni, per treballs: 5,00

Cobrada lletra 15991: 50,00

De taller, per viatges: 22,50

377

Dilluns, 12 d'agost de 1935

-a-

Batre les cames: vol dir “morir” –no té per a batre les cames- en un disgust batrà les cames- eixe home li farà batre les cames- etca. “batre les cames s'usa per “morir d'un batistot, d'un atac”.

-b-

Cofa, cofi: cosa fonda, cabasset d'espart o palma per a ficar figues.

397

Cafinyu (cofinho, llengua portuguesa): espècie d'estutx ab auia i una pedra d'afilar que porten els segadors. Espècie de cabasset d'espargit d'altre, que els posen a les cavalleries i altres animals de treball per a que no mengin. Tamé s'aplica als jònecs per a que no mamen.

-c-

Al= ar

Almacén, llengua castellana= *armasen*, llengua portuguesa.

-d-

Menjar i beure: 3,00

Viatges i altres: 3,50

378

Dimarts, 13 d'agost de 1935

-a-

Dimarts i tretze? Mala sombra. Ya nengú fa cas d'això. Encara es sol dir més com a costum i broma que com a superstició.

No sé d'on vindrà esta relació del nombre 13 amb el dimarts, que en altres llocs és el divendres.

-b-

Parlant d'endoquinar un carreró de Massarrojos, raire l'església, on es fa un tarquimar pudent i malsà, dia un vellet que "tenint doquins es devia endoquinar".

És per lo tant *doquí* substantiu comú i *endoquinar*, verb transitiu.

No és vici de dicció del vellet, sinó lo usual entre la gent valenciana.

-c-

Nacionalisme econòmic. Bib. La. *Campesino. Economía de tribu. El progreso agrícola y penario.* Madrid. XLI. p. 454.

Am motiu de la lluita econòmica entre Astúries i "Levante" pel tractat de comerç Espanya-Anglaterra fa algunes afirmacions, i entre elles la de que no mai Espanya ha format una nació:

"somos no más que unas cuantas tribus... con pretensiones"

Es deduíx de lo que diu que Espanya fon capaç de formar un imperi, però no una nació, i al morir l'imperi sorgí l'heterogeneïtat i la rivalitat.

És curtet i encertat.

-d-

Tabac per a obsequiar als assitents del dia de la Maedeu d'Agost: 23,75

Barberia i atres: 3,00

A Primi, per treballs: 10,00

-e-

En la casa de Massarrojos les dones aqueferades estan preparant les pastes per a la festa i alentorn dels llibrells on fenyen i les taules. Tots els xiquets de la família i del veïnat contemplen les operacions a l'espera de que els toque algun tastonet: coques fines, coques de neu, coques d'armela, etc.

-f-

Observacions a la “Llista de noms de municipis de parla valenciana⁴⁴²”:

Albalat de Segart: si no recordem mal fon canviat per “de Tarongers” perquè no volien dir-se “de Segart”. Què era això d'ésser d'un poble més petit ficat a un racó de muntanya perdut?

Alfara de Torres-Torres: ¿no convindria apellar-la “del Palància” per a esquivar rivalitats i suspicàcies?

Algímia de Torres-Torres: per lo mateix, sustituir per “del Palància”.

L'Almudaina: nosatres no posaríem nengun article: “Alcúdia” i no “L'alcúdia”, “Aigües” i no “Les Aigües”. Suprimint tots els articles no s'exposariem a no posar-los on encara s'usen ni a conservar-los on ja no s'empren, ni a usar-los davant dels “Al” que són ja articles en gran part abanda d'atres inconvenients.

Almussafes: opinem que està bé.

⁴⁴² Es refereix al text anomenat “Llista de noms dels municipis de llengua valenciana”, els col·laboradors del qual foren Sanchis Guarner i Josep Giner, a més del mateix Nicolau Primitiu. Va aparéixer al butlletí *Timó* l'any 1936.

Barx, *Barxeta*: els de La Vall (Tavernes, Simat, Benifairó) diuen *Barj* i *Barjeta* i els de la Ribera Alta ab /tʃ/.

Benimurlem: entenem que és aixís com deu ésser grafiat. *Muslem* no ens diu res, mentre *Murlem*, que és com ho diu el poble, és comparable a *Murla*. Entenem que l'u i l'altre volen dir que “son a la vora d'una corrent d'aigua”.

Benixida: correntment es diu “Beneixida”. No estranyariem que n'hi haguera algú que diguera *Benixida*.

Coratxà: sempre havem ogut Corratxar. No creguem que pugua fiar-me massa de l'opinió de Coromines en este assumpte⁴⁴³.

Corbera de la Ribera: seria millor “del Xúquer” per a esquivar la cacofonia. Antigament este riu passava per Corbera i ara, encara quan se n'ix de mare, sol passar per aquí.

Llosa de Xilxes: ens pareix haure ogut “La Llosa d'Almenara.

Montatxelví: tal volta fóra millor com a transacció *Montitxelví*.

Palmera: no porta article

Piles de Gandia: no porta article

Poble Nou de Benitatxell: per què no Benitatxell rònc?

Polinyà de la Ribera: “Polinyà del Xúquer” es diu alguna vegada.

Raal: tal volta siga forma massa clàssica i haja de seguir-se l'opinió de Corominas (molt més si s'adopta Vila-real): *Real*; el poble diu *Real*, *Rel* i *Raal*, segons el lloc.

379

Dimecres, 14 d'agost de 1935

-a-

En l'aut se n'anem ad Alzira. Al molí de *Francesc Montagut*. Alzira.

Un tornejadador per a la seua esquelladora diam. 1250.

El vol de ferre i el rolonet que tinga rodaments a boles per a que vaja llauger.

⁴⁴³ Es refereix al filòleg català Joan Coromines i Vigneaux, la biografia del qual hem presentat al capítol 2.5. d'aquest treball.

Vol además un tornejadador per a les blanquejadores, construït de la mateixa manera.

Hui està Montagut que punja. Li ha enviat el Sindicat Agrícola un arròs dolent que li ha estropejat una partida i està enfora d'ell. No se li pot parlar.

-b-

Anem a un hort de taronges de

Bernardí Rodríguez. Alzira. Ens ha comprat una bomba centrífuga per a traure auia, marca *Vellino*.

Revolucions motor: 820-840 p.m.

Diàmetre polea motor: 170 cm. eix 35

Diàmetre polea bomba: 195 cm. eix 30 m/m.

Es deu posar un coixinet de boles a la punta de l'arbre de la bomba al costat enfora de la polea per a que no treballa l'atre sus el premsaestopes.

-c-

Hi ha que fer un andàmit i un tub de planxa; les mides, emperò, ja les portarà Micalet [Peris], el montador de casa, que és ací.

Vol que se li construïxca enseguida els dos tornejadadors i l'olivador o matisador que ja se li digué.

Tamé se li han de cotisar dos triadors de trencats ordinaris i un *ultra triador mayor*, per a que trie ço que més li convinga.

Tire dues fotografies del pont trencat.

-d-

Vaig a l'ajuntament d'Alzira a saludar a [Vicent] Pelufo. Està aquí Carmeleta Colom, segurament escrivint alguna cosa per a la revista *Xúcar*. Li ho corregeix el prevere pacientment. No obstant, és ella la qui perd la paciència al veure que del treball que ella ha fet, apenes hi roman res. Hi ha que animar-la. Tal volte un dia arribe a ésser una bona escriptora.

Prenc algunes notes dels patrons de riquesa antius.

-e-

Esta nit han hagut albaes a la porta de casa. [Rafael] Gayano Lluch ha organitzat la festa: tabalet, donçaina i cantaors.

Ha vengut el xiquet de Benaguasil⁴⁴⁴ –home ya de cinquanta o més anys– asoles de cantaor, puix l'atre ha fet fil trencat sens dir res.

Fer fil trencat: vol dir anar-se'n inopinadament, de sobte, no acodir a una cita.

Com el cant de l'albà es dividix en dues parts i la primera la canta u i la segon l'acaba l'atre, no es pot fer la festa; millor dit, no es poden cantar. El donsainer, però, diu que encetarà i així ho fa d'una manera llastimosa, mes prompte acodixen aficionat[s] que obvien el xiquet conflicte i es passa la velada bé.

Les albaes típiques s'improvisen en el moment. Es canten i resulten les coses més absurdes, ridicles i xavacanes que es puga imaginar, especialment aquelles que tenen el peu forçat de tindre que dirigir-les "al gran Colau"-a mi- a "don e Víctor"-el meu gendre- etca. Resulten més espontànies i gracioses aquelles que s'improvisen ells sens el peu forçat.

Hi ha que veure com cabildegan entre ells els cantaors per a combinar-se les cançons.

Primer: -"Ací cante en este poble encà que me diguen pillo

Segon: - "Al gran home intel·ligent que li diuen don e Víctor"

Ens ha costat unes quantes coques i copes i trenta mil pessetes.

És una verdadera llàstima que es perga esta bona costum de cantar el poble; és a dir, el poble continua cantant, però, coses xales, sarsueleres, gorrinades, coses en fi estranyes ad ell, mes no les pròpies, les filles de la seua ànima i de la seua cultura. Lo Rat Penat o atres entitats culturals devien establir escales de cant popular i dansà.

-f-

Gasolina: 11,40

Als rondallaires: 35,00

Menjar i beure: 3,00

Varis: 1,50

⁴⁴⁴ Josep Maria Calaforra Romero (1885-1961), conegut com el "Xiquet de Benaguasil" fou un conegut cantador d'estil valencià. A Benaguasil, el poble d'on era oriünd, hi ha una placa commemorativa en honor a la seua figura.

Dijous, 15 d'agost de 1935

-a-

Dia de la Maedeu d'Agost, “Festa de les Rosaes”, com sol dir-se vulgarment als pobles, per contraposició a la “Festa de les Fadrines”, que sol ésser “la Puríssima”.

Des de bon dematí, la meua dona ya va pentinant “monyos” de “llauradores”, car ademés de les de casa venen parentes i benvolentes de les que han d'eixir “de llauradores”, per a que les pentine.

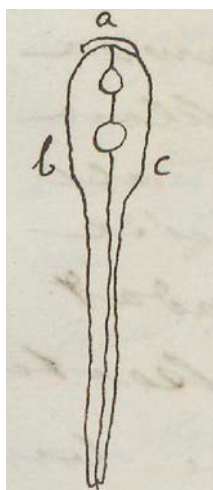
Allà cap a les nou ve la música, i van ma filla Roser –qui fa de clavariessa major- i els xics que s'han vestit de llauradors i llauradores, acompanyat de la música –vint o vint-i-cinc músics- a per les alfàbegues, que és la planta dedicada a la verge agostenca. N'hi han cinquanta i precedides per un carro, on unes xiquetes van tirant murta, es dirigixen a l'església.

Pel dematí ya hi ha hagut una missa de comunió per a que les clavariesses no estigueren dejunes fins la missa major.

La missa major, cantada per prou bones veus; el sermó, en valenciana prosa, dit d'una manera molt clara i precisa, que ha arribat als cors i a les intel·ligències del poble, als qui ha agradat alamon. Tronaor, traques, coets disparats pels marits de les clavariesses i aficionats.

La paella am pollastre, unes costelletes, vaquetes, bajoquetes i arròs “bomba” estava encertada de gust i ben cuita, encara que “cada gra anava per sa senda”, ço que vol dir que no estava massa cuit, esclatat ni apegat. Després, “meló de tot l'any” i “d'Alger”, coques – cristines, de neu i d'armela-, malaenetes i pastissets. Gelat d'armela i café (gelat).

Després, coets agafats amb tenalles, que són dos pals de fust *b*, *c* reunits per una correlleta *a* i *ab*, dues mosses redones de diferent tamany per als coets.

Il·lustració 66: dibuix d'una tenalla per a disparar coets.

Per la nit, provessó de dones, on no van més homes que els capellans, els portaandes, els porta-rams i els qui fan llum darrere les clavariesses, a banda de la música, que va al final, i l'escolà i acòlits del principi.

Quan la provessó passa per la casa de una clavariessa s'encenen llums de bengala, una rodeta de castell i una traqueta i l'anda de la maedeu, que és la rònega que va. Es para mentres duren els focs.

Per la nit, un castell de focs d'artifici.

-b-

Al meu fill Doménec per a que vaja uns dies a Xàtiva a veure la núvia: 75,00

380

Divendres, 16 d'agost de 1935

-a-

La campanya despiadada i difamatòria que ens fan els competidors, especialment el senyor Tòfol Rosca, que ens ha entaulat querella i aconseguit que ens processaren, ens ha deixat sens treball de forns, quasi.

Havem fet unes modificacions en uns cremadors d'olis pesats per a forns de coure pa i havem anat a veure'n u al carrer de Sanchis Bergon, abans "cremador de les denes", i el forner ens diu que està encantat.

-b-

He anat al banc dels previsors del pervindre a traure uns diners i m'he trobat a en Benet Merino⁴⁴⁵, marit de la tia Carolina, el qual me s'ha oferit a traure cara per a que em negocien paper i no sols això, sinós que ha anat a parlar am el director, m'ha presentat i fins ha dit que eixia garant per cinc mil pessetes.

És molt d'agrair molt més quan atres més acostats i més amics i que ho poden fer alamon millor no ho han fet no havent-los-ho indicat alguna volta.

-c-

Del banc dels previsors pervindre: 300,00

A ma muller: 200,00

Cobrada la lletra 17304: 5,55

Despeses de la mateixa: 0,85

Del taller, per despeses de viatge: 11,40

Per un carret *Kodak*: 3,05

A Toni, per correspondència: 6,00

-d-

L'[Antoni] Igual Úbeda ha publicat un manifest que és un veritable atac de bilis contra Proa.

Est xic –tindrà uns 26 anys- es veu que té una ambició de domini extraordinària i s'ha empenyat en construir un nacionalisme d'esquerra, ço que no vol veure que és la negació del nacionalisme.

El seu manifest ve a ésser una col·lecció de tòpics atacant el “totalitarisme reaccionari”, sens exposar una doctrina, un programa. Es limita a atacar tot lo que no siga ell o inspirat per ell.

Per a d'ell no hi ha res superior a la passió de domini de l'home sobre l'home en un sentit de destrucció de tot lo que siga “dreta”, “reacció”, “tradició”, etca. La política esquerrana ha d'estar per damunt de tot interès social, patriòtic, econòmic i afectiu.

⁴⁴⁵ De Benito Merino no tenim gaire dades biogràfiques. Sabem que va començar a tindre relació amb la família de Nicolau Primitiu arran del seu matrimoni amb la parenta Carolina Ibáñez.

Est xicot donarà disgusts molt seriosos dins del camp valencianiste, car no hi ha enemic pitjor que aquell vestit am capa de salvador que es dedica a desorientar i destrossar les hosts on s'ha allistat.

En Proa ham parlat quelcom d'això i Rosselló⁴⁴⁶ ens ha dit que a l'Agrupació Valencianista Republicana s'havia acordat no donar-se per entesos per a esquivar una escissió.

El tal Igual demostra tindre pasta de "Fouquier-Tinville"⁴⁴⁷, i si un dia arribara a ser senyor de força i coltell seria capaç d'enviar al botxí a son germà si això li fóra bo pals seus fins polítics.

381

Dimenge, 18 d'agost de 1935

-a-

Aqüeductes: després de missa primera se n'anem d'excursió am els meus fills Toni, Roser, Víctor i Primi.

A casa (Massarrojos) l'altímetre senyala +70,00

Moncà. Se n'anem pel camí de la Malaena a la recerca del Mas de Bonavista, del terme d'Albalat.

Passem per quatre camins. El naquerano, que va de Vinalesa, per Pouatxo a Nàquera; després atres quatre camins: el de la llima de Foios o de la Campana, que va pel Barranquet de Cona, i a poc atres quatre camins: el del Mas de Bonavista.

Per ell tirem. És ample i pareix ésser una antiga vereda. A poc es bifurca. A l'anar a pujar cap a Bonavista hi ha un tarongevalet molt jove am alguns albercoquers i uns amuntonaments de pedra deguts al traure el camp de la llima, i trobaren un pou segat de terra bona i el destaparen.

⁴⁴⁶ Ismael Rosselló i Zurriaga (Olocau, 1898-1967) fou un escriptor i activista cultural que signava alguns dels seus escrits en premsa amb el pseudònim de "Gil d'Olocau". Va estar molt implicat en el món del valencianisme: assistí als cursos de valencià de la Universitat de València del pare Lluís Fullana a la dècada dels anys vint. A més fundà, junt amb Carles Salvador, Enric Valor, Gaetà Huguet, Enric Orts i Robert Moròder, l'Oficina d'Acció, i s'encarregà de gestionar els cursos de valencià per correspondència. Fou tresorer de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana i cofundador del partit polític Agrupació Valencianista Republicana. Ja als anys cinquanta va ser un dels professors dels cursos de llengua de Lo Rat Penat i pertangué a la Secció de Filologia de la mateixa entitat. Així mateix, hi exercí de tresorer durant el segon mandat de Nicolau Primitiu, als anys 1959-1961.

⁴⁴⁷ Antoine Quentin Fouquier de Tinville (Hérouël, 1746-París, 1795) fou un polític francès que exercí de fiscal en el Tribunal Revolucionari durant la Revolució Francesca. Va ser l'acusador públic des de 1793.

Al fons va aparéixer aigua. El pou és quadrat i tallat en el tapàs.

Poguí creure que seria un pou d'aqüeducte, mes a pesar de que la factura poguera paréixer tal, havem tirats alguns papers encesos i pogut examinar tot el pou, que tindrà uns deu metres de fons, i havem pogut comprovar que no hi ha nengun minat.

El pou està en una bassa seca, feta aposta i tapat per lloses de ródeno (quatre), una de les quals havem alçat per a examinar l'interior.

No comprenem per a què poguera fer-se est pou ni l'antiguetat d'ell.

Havem recorregut els alentorns i no havem trobat pels amuntonaments res arqueològic. L'altímetre senyala +57,00 mts.

Havem estat al Mas de Bonavista, on els hostatgers xurros estaven emportant-se els mobles. L'aigua era bruta i se n'havem anat al Mas de Trénor: són valencians els hostatgers.

Al tornar a casa, l'altímetre senyala +66,00 mts.

-b-

Antonímia: en castellà es diuen *géneros frescos* als gèneres recients. No sabem quin puga ésser l'orige, puix que es diuen tamé *huevos frescos* als posts de poc, i encara possiblement cabuts, i aiximateix *pan fresco* al tendre i [il·legible] de recín eixit del forn i per lo tant calent.

En valencià diuen tamé “ous frescs”, “peix fresc” i en general a les coses de menjar que es poden llançar a pedre, quan són recins. No es sol dir al pa si no és “tendre” i poc a lo que no són ous i peix.

“Fresc” és sinònim de “recín”, acabat de “peixcar”; “pondre”, “collir”-quan és fruita-, etca.

382

Dimarts, 20 d'agost de 1935

-a-

Cobrada lletra 16311. Pts.: 60,00

Fotografia: 4,70

Menjar i beure: 2,80

Viatges: 1,50

407

-b-

Gramàtica: cel blau. Hi ha ací un substantiu: *cel*, i un adjectiu: *blau*. No obstant, tenim *blau cel*, on hi ha un substantiu: *blau*, i un adjectiu: *cel*. En castellà diríem *cielo azul* i *azul celeste*. La forma del valencià és pareguda a l'anglesa, on podríem dir *white silver* i *silver white*, sols que l'ordre és a l'inrevés, és a dir, hi ha antonímia.

383

Dijous, 22 d'agost de 1935

-a-

Pel matí en l'aut arpleguem a Bartual, constructor de turbines, i per Carrascosa (August) i se n'anem al molí dels Algadins, terme d'Alginet, a medir la força d'una turbina.

No està en Vicent Espert i s'esperem. Carrascosa se'n va en el cotxe.

Un llaurador d'Alginet me diu que el molí és de "Sagadins" (sagadins).

De front, a la banda dreta del barranquet està la casa del regal on Teodor Llorente escrigué molts versos. En Alginet diuen la "casa de Pere".

El camí de la casa governaor és el que va d'Alginet a passar pel Molí dels Algadins i a la casa del governador, i diu que en Algemesí diuen "camín(no) bandido"

Ací, on està el Molí dels Algadins, es diu "partida de les tancaes". Tamé diu "Molí des Agadins".

Va a collir figues. Hi han tres figueres precioses davant o darrere del molí, per on ix l'auia. Li diuen que vaja espai no es caiga i es mate, i diu que no té por a la mort, car "és una cosa fictícia".

No podem medir el salt perquè no va auia i Bartual se'n va.

Dos fotografies del molí tire.

"Té una dona ben guaixà" per grossa i extrema. Com en Sueca.

Guaixà: de guaix, guaixa.

Moncara, partida aspiga, i espiga, bujaca. Li diuen "el tio roig".

"Passen més fam que una daga". Li pregunte què és una daga i diu que una espècie de navaixa.

408

Caceta per caseta, monestar-me per molestar-me, fil d'alambre (sic), la fenitiva per definitiva, “era una tronà borratxa” (grandíssima, aclaparadora). La séquia del molí diuen “la séquia gran”. Abans d’entrar i quan ix, “séquia del barranc”.

Diu que fa molts anys hi havia uns ullals on ell nadava i havien ganaos de bous per ací. “L’Altero de Quiquet de bassavo” és el que hi ha a continuació del molí junt al camí. Estava rodejat de piteres. Camins i tot estava perdut, els carros en l’hivern hi havia voltes que estaven dies estacats. Est molí tenia molta importància. Hi havia una mola de farina i dues d’arròs.

Diu que hi havien molts juncars i perduts basses i ullals.

“Pedre el calibre”: pedre l’esma.

“L’asmarà dels bous” és escapada dels bous, quan acaba la correguda dels pobles i els bous se’ls emporten a la tancada i a la pastura. “Corro” es diu el lloc on tanquen els bous per a torejar-los. “Esmarar” equival a escapar-se, fogir.

Paral·lelament, a les corregudes de bous hi feen corregudes d’aques disputant-se a veure qui corria més. Hi havia qui muntava a l’inrevés. Diu que estes corregudes s’acabaren perquè es va atropollar a u, que va morir al dia següent.

Al *ganao* diuen “raberà” dels bous.

Per “la Vallabron” no passa nengun barranc, mes sí una avenguda d’auia plana que procedix del barranc dels barrancs de l’auia i de la font del Sinyor, que s’ajunten abans d’arribar a la carretera de cases del Campillo i passa pel costat de l’ermita de Sent Josep o “Sen Jusep de l’ermita”.

L’auia que passa per Vallabron ve a parar als Algadins.

-b-

Quan ve el cotxe i no en Vicent Espert, qui no és ad Alginet car no va rebre la nostra carta a temps, seguim cap a Alzira, on roman [August] Carrascosa, i nosatres seguim a Guadassuar.

Uda de Lorente. Forn. Té un cremador nou.

Li fa molt de soroll quan cou. No li esguita i quan tanca la porta comencen a eixir flames pels forats de l’aire addicional.

Tamé la clau d’aire del compressor la té fluixa i s’escapa. Tarda dos hores a calfar.

Vol un carret de portar sacs.

-c-

Anem a Rafelguaraf per Alzira, Carcaixent i Pobla-Llarga.

Rafel Garçó. Forner. Li esguita el pa. No té con. Li fa xorreres d'oli.

Vol una goma per a la bomba d'oli de 1,25 mts. de llarga. Li n'enviaren una carta.

La dona que em rep (l'esposa) està molt disgustada. És bella i té un tipus paregut al de ma cosina Teresa Montó.

-d-

Molt= amuntó= muntxo

Cinta= cintxa

-e-

Seguim a Manuel per Tossalet, Ènova...

En Josep Chover. Forn. Té cremador de puja i abaixa, mes encara no té con suplit. No encén quan cou. Té tapat el forat de l'aire addicional de la canal, car tirava molt d'oli i quan el taparen ja no en tira. Fa un soroll impossible. Vol que se li suprimixca, puix tem que li'l facen parar.

-f-

Seguim cap a Eixàtiva.

En Vicent Ramon Pellejero: molí d'arròs. Me reben molt amablement i com si m'esperaren.

El separador de Palai els és xiquet. Tenen la mateixa maquinària del molinet que veneren a Ontinyent: dues blanquejadores de 300 cm. de con i una esquelladora de 450 cm.

Segons ell, passa per cada con a raó de 800 kgs. d'arròs blanc, el que fa passant per quatre cons, am un separador de 12 carreres. Els [il·legible] que tant est com l'esquelladora van forçats, car encara que la producció és uns 400 kgm. d'arròs blanc per hora, ha passat dues voltes per no tindre més que dos cons.

Demaranan preus d'un pis més de 6 carreres per al separador.

-g-

Llengua anglesa: *pencil, finger, bird, hind, hurt, hunger, melt, milk, mind, murder, verdure.*

-h-

Havem dinat en una fondeta del mercat. Molt modesteta, curioseta i barateta.

De ma muller: 25

Gasolina: 19,00

Menjar i beure: 8,20

-i-

Joan Cardona. Carrer de Sent Francesc. Forner.

Està la dona i me diu que està avorrida de les esguitadures del pa i que les dones recamen.

No sap res més.

-j-

Passem per Alzira. Parem al molí de [Francesc] Montagut. No trobem als qui cerquem.

Seguim per Corbera a Sueca. Visitem alguns de la família.

Mocarra: mon cosí Pere Vendrell diu que als xiquets mocosos els diuen “eres un mocarra”.

Mes no recorda d’atres +*ara*. Ell diu que no es diuen. No ha ogut mai *panarra*.

Se’n tornem a València.

384

Divendres, 23 d’agost de 1935

-a-

Cobrada la lletra 17303: 7,95

A ma muller: 25,00

Correus: 3,40

-b-

Hac trobat a Vicent Giner⁴⁴⁸, advocat conseller del Tribunal de les Aigües, i havem parlat de la independència del dit tribunal i dels atacs dels elements de la política a l'ús, que tot ho envenenen per a convertir el dit tribunal en una berena de negres... polítics, s'entén.

Me contava d'un síndic venal que havia presentat unes denúncies al tribunal, i els demés companys, sospitant alguna cosa, li preguntaren per què l'havien denunciat, responent: "perquè no l'ha votat"

Llavors els demés components li digueren al dit síndic que com continuara per tal camí no li admetrien nenguna denuncia i tallaren l'abús. Això, rònegament, es pot fer quan els hòmens són hòmens abans que polítics, car els polítics no són hòmens, són alimanyes danyines a la cosa pública i al poble.

Ens referim, clar és, als polítics de partit o bàndol, és a dir, bandolers.

El menys mal que pot ocórrer és que els polítics de partit siguen una minoria insignificant i que el poble els deixe fer i els aguante com a un mal menor. Fan mal, és natural, balafien el tresor públic i van minant la consciència pública, mentre esta, emperò, siga la immensa majoria neutral: treballadora o estudiosa, el món camina i progressa, mes quan els polítics logren atraure als llurs bàndols una massa del poble capaç de transbalsar-ho tot, perilla l'economia, la pau i inclòs la civilització.

No obstant, yo tinc els meus escrúpols i pense si no serà açò necessari. D'una part, és fatal que quan existix una pau civil i social alamon prolongada, els privilegis s'aferren i el poble per ço va sumint-se en esclavitud, i per atra, les revolucions destrüixen i no creen, trencant la continuïtat de la cultura i perillant la mateixa civilització i una caiguda major del poble en esclavitud.

¿No encontrarà la humanitat una manera d'evolucionar navegant entre els escolls de l'estancament a la dreta i el revolucionarisme a l'esquerra? Serà precís que la humanitat navegue a bandaes des del cap de les tormentes anàrquiques a les costes de la calma esclava.

El revolucionarisme significa privilegi d'alguns elegits de baix contra els de baix seu; la permanència el privilegi hereditari tamé contra els de baix.

En un i en atre cas és sempre el poble l'esclau dels privilejats del poder.

⁴⁴⁸ Vicent Giner Boira (València 1910-1997) fou un jurista i escriptor valencià. Va ser lletrat i advocat del Tribunal de les Aigües de València, i arribà a ser acadèmic de número de la Real Acadèmia de Cultura Valenciana, tot mostrant suport a les Normes del Puig, de caràcter secessionista. Durant els anys noranta, fou declarat fill predilecte de la ciutat de València.

Víctor i yo havem anat esta vesprà a visitar l'antua "Alqueria del Moro", al terme antiu de Benicalap, junt al camí vell de Burjassot.

És de dues germanes ja idades, encara que conservades fresques; una fadrina i l'atra vídua, que viuen una modesta vida am els nets de passada esplendor relativa.

Apenes hi roman res. Unes finestres gòtiques am mainells, u sol de pedra, l'atre imitat am fusta; una arcada al primer pis, que pareix plateresca, am un escut partit am dues faixes i un au.

Il·lustració 67: dibuix de l'escut heràldic de l'Alqueria del Moro.

Un arc a l'entrada, algunes rajoletes de pis, gòtiques, conservades dels pisos antius als angles de dos departaments modernisats. Escala tota emblanquinada; tamé és possible que siga de l'època. Una porta...

La tragèdia és la de sempre: reformes fetes en totes èpoques, quan ja els senyors no tenien interès més que en la conservació com a la casa pals treballadors de camp: l'han desfigurada, i ara que la casota (la hisenda reduïda a poc més) ja no dona renda, no es poden fer les reformes que convinguera a l'alqueria, i aixina com ha anat buidant-se i malbaratant-se lo que hi havia de moble, es fondrà lo immoble.

[H]em vist un retrat a l'oli sus llenç d'un cardenal, "Antònim de Castro", pintat per "Joset Gutiérrez Sevilla", arquebisbe de Lisboa o Porto. Pareix que és un retrat que es dedicava *ad fratres meos* -¿de l'orde?- i no recorde més.

No pareix dolent.

Dissabte, 24 d'agost de 1935

De taller, per viatges: 29,80

Taló del banc popular previsors pervindre: 200,00

Menjar i beure: 3,00

Llustrabotes, barber i atres serveis de nedeu i viatges: 4,00

A ma muller: 150,00

A Primi per treballs: 7,50

A Toni per treballs: 5,50

Llibres comprats a [il·legible] per a regalar: 10,50

386

Dimenge, 25 d'agost de 1935

-a-

Excursió de Massarrojos a Molvedre.

L'altímetre senyala al corral de casa +120,00 mts.

Anem Víctor, Primi, mon nebot Paquito Ruvira, un amic de Primi i el qui escriu.

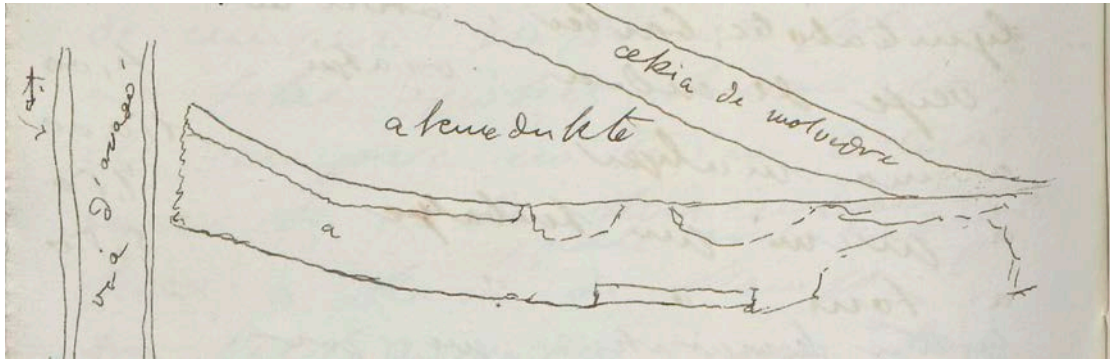
A l'arribar al camí Vell de Lliria o del Pinoso, al peu del Corral dels Xurros, l'altímetre senyala +110,00 mts.

Ens dirigim a l'aqüeducte de la part del Palància, junt a la Via d'Aragó i defront d'unes basses d'aigua.

Està fet d'obra de calicant am rajola molguda.

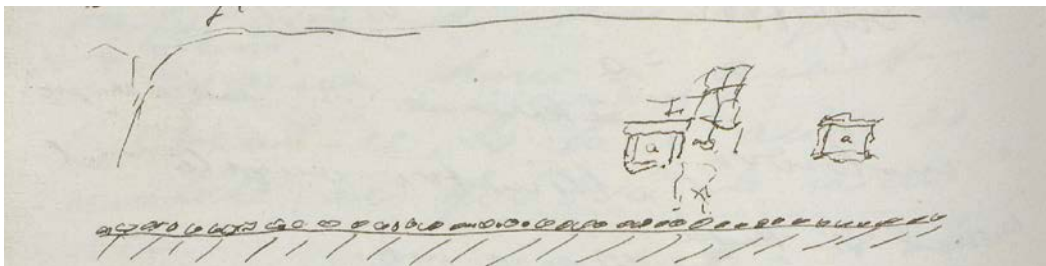
Altímetre: +140,00

Tire dues fotografies de l'aqüeducte des de l'atra part de la via.

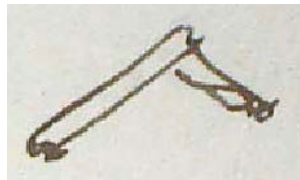
Il·lustració 68: planta de l'aqüeducte del Corral dels Xurros, al camí de Lliria.

La séquia de Molvedre ve a ajuntar-se am l'aqüeducte i este servix de caixer.

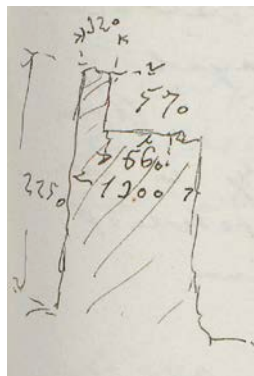

Il·lustració 69: dibuix del mur de l'aqüeducte amb els forats per a una possible escorrentia.

Víctor me fa observar a uns forats que de tret a tret hi han al mur de l'aqüeducte. Estan fets aposta i semblen per a fer l'encamaranxonat o per a escorrentia més per ad açò que pa d'allò. Alguns tenen llesques de calissa per a trespol i altres tenen barraca.

Il·lustració 70: dibuix d'una de les cobertes dels forats de tipus barraca o barraqueta.

Il·lustració 71: dibuix del tall transversal de l'aqüeducte.

L'aqüeducte segueix un llarg tret més o menys estropejat i a la part oposta de la via, junt a les basses, tamé es veu calicant que deu ésser de l'aqüeducte.

Tornem a medir l'altura i medix lo mateix: +140,00 mts.

Mos diu un llaurador que açò es diu Figueroles de la partida de Gausa, i que les basses eren per a l'auia potable i han funcionat fins fa pocs anys. No sap lo que és l'obra de l'aqüeducte.

Ens havem dirigit cap al castell i ens trobem am un camí tallat a la roca que deuria ésser l'ibèric probablement i que porta a la part del camí d'Aragó a l'arribar a la part més alta del sud-oest aproximat del castell.

L'altímetre senyala +210,00 mts.

No hi ha possibilitat de que l'auia d'un aqüeducte arribara ací dalt directament. L'aqüeducte de Xelva no sé si tindria altura suficient, mes encà que la tinguera, el pont d'arcs que seria menester seria llarguíssim, de varis quilòmetres. Ací no trobem senyal.

Tirem una foto d'un tros del castell i un atra tenint al fons a Gilet i Petrés= p³, un poble algebraic segons Primi.

-b-

Se'n tornem atra volta al camí de Lliria, mes abans tirem una nova fotografia total del castell.

Al camí del Pinós o de Lliria l'altímetre senyala +106 mts.

-c-

La tragèdia de Molvedre és l'auia. Els xics tenen set, i a varis llauradors que hi han pels camps que els pregunten per auia ningú no en té, i en una caseta de camp que hi ha uns a la porta diuen que una basseta que tenim per a beure l'han embrutada els pabesants i vagabunds llavant-se la roba.

N'hi ha que veure les sèquies seques i polsoses de no haure passat auia Deu sap el temps, i ya havem vist com les basses de l'auia potable estaven abandonades.

La manca d'auia a Sagont és tràgica i tradicional, i motiu de dissensions am els pobles de riu amunt.

-d-

Seguim cap a Meliana, on descansem i bevem al “Casino de l’amistat”, mentres Víctor evacua un assumpte que el porta ací i els xics juen a caramboles.

Víctor ha sol·licitat la plaça d’arquitecte municipal de Meliana.

Al poc, torna diguent-mos que anit es va acordar nomenar-lo arquitecte interí. El felicitem.

-e-

Seguim cap a València i al Barranc de Carraixet tirem una foto de la Creu Cuberta d’Almàspera⁴⁴⁹.

Quan arribem a Massarrojos, l’altímetre assenyala +102,00 mts.

-f-

Gasolina: 7,60

Periòdics: 0,50

-g-

Massarrojos: anar tota xusmà (chusmà): diuen les dones a anar molt ajustada, apretada, encosetada.

Dormir com un esparver i dormir com les avespes. Diuen dels xiquets que tenen el dormir prim i es desperten de no-res.

Dormir prim: dormir llauger. Que es desperta fàcilment.

Està més condenat que una pota de burro. Tamé es diu “condenat” referint-se a home: *condenà, at* a les penes de l’infern, es vol supondre i es diu de l’home o dona que obren mal en algun sentit, especialment el relijós. Es diu a u directament en to de broma: “estar més condenat... i es diu en sério quan es murmura d’algú.

387

Dilluns, 26 d’agost de 1935

-a-

⁴⁴⁹ Es tracta d’una de les creus de terme que fitaven els límits geogràfics del cap i casal d’ençà el segle XIV. Les altres dos creus cobertes que queden a la ciutat són la de Mislata i la de Jesús; aquesta última en l’encreuament del carrer Tomàs de Villarroya i Sant Vicent Màrtir.

Falç: corbella. S'empren l'u i l'atra indistintament en alguns llocs, i en atres u d'ells asoles. No estem molt certs en açò.

Alfalç: es diu en la Ribera i atres parts a l'herba per a menjar els animals herbívors. Herba, en castellà *alfalfa*.

Crida l'atenció que es diga de la mateixa manera l'herba i l'auia que la sega. Certament que és una planta que tots els dies la seguen i que dura molts anys. Planten un camp segons les necessitats i van segant cada dia el tros que els cal, i quan acaben comencen atra volta pel principi, car ya està per a segar.

Diuen *creix com l'herba* al qui porta un gran creiximent. *Es veu créixer com l'herba*, lo mateix.

Ou/ veu créixer l'herba, al qui és molt llest.

Electricitat: 29,00

Fotografia: 3,00

Matrícules d'Amparet: 125,00

Comestibles per a Massarrojos: 11,20

Viatge i atres: 1,00

Matrícules de Primi: 15,00

388

Dimarts, 27 d'agost de 1935

-a-

Cobrada la lletra 17301:412,00

Despeses: 1,25

A ma muller: 250,00

El País Valencià: 6,75

Café pa casa: 6,50

-b-

Està més enganyat que una pata de burro: Ogut a un treballador en València que pareix, pel parlar, que és de la ciutat.

418

Diu *pata* i no *pota*.

Ser nou de trinquí: Massarrojos. Tamé es diu a atres parts. Equival *ser completament nou*.

Trinquí. *Trincar*, llengua castellana. Destrossar, trencar.

Vas a fer-ho nou: diuen al qui maneja una cosa trencadora am poca cura.

Ja ho has fet nou: diuen quan ya ho ha trencat.

Trinquí, tindrà relació am *trencar* i *trincar*, mes no comprenem la que puga hi haure entre *trencar* i *ésser nou*, com no siga per mitjà del verb *noure*, deu ésser, tal volta, un antònim *nou-trencat*.

Trincar: opositar, que en certa manera equival a *disputar* i acabar per trencar-se mútuament alguna cosa.

389

Divendres, 30 d'agost de 1935

-a-

Protector diccionari bacava⁴⁵⁰: 12,30

Fotografia: 12,20

Proa, mes de setembre: 16,00

Menjar i beure: 3,00

Nedeu i viatges i atres: 4,25

-b-

Cavallet, cavallet, que t'agarre del culet!

En esta època de calor és la passa dels cavallets, parots i marotes, parotets i marotetes. De quan en quan et veus un xiquet o xiqueta, més dels primers que de les segones, que va moixet am gran cautela fins que para els peus i avança el cos agatxadet estén el braç dret am la mà mig tancada i el dit gros apunt de fer presa en l'índex, deixant rònegament l'espai d'un cantell de duro. És que hi ha parat, a l'enculs d'ell, un cavallet al que s'acosta retenint l'alé i suau com una serp.

⁴⁵⁰ Es refereix al *Diccionari Català-Valencià-Balear* d'Alcover i Moll, en el qual va col·laborar econòmicament.

Silent, emocionat, abofegat per sol i el juar; ditet a ditet, pelet a pelet fins apretar nerviosament el cep dels dits... i veure com s'envola escapant-se espantat per la sombra del pitús caçaor, o pel vianant importú o el carruatge que passa.

Els xiquets porten varetes o canyetes en la mà, per a auxiliar-se'n la cacera; tamé ne planten en terra de traç a traç per a facilitar que els cavallets es paren, i quan n'agarren, que sol ésser lo més freqüent, agafats del culet o rabet van posant-se'ls entre els dits de la mà i entre els llavis, els menys escrupulosos. Que fan d'ells? Alguns els fiquen una palleteta al culet i els fan volar més o menys pesadament segons el pes. Atres els fiquen entre les planes dels llibres, atres els fan l'*autopsia* i hi ha aiximateix qui es satisfà d'agafar-los i tirar-los a volar, novament.

Els parots són els més bells pel tamany i les colors. Són tamé els més escassos, els més difícils d'agafar i els més cobdiciats. Si no és am canyeta i vara no es deixen agafar.

Hui els xiquets no tenen ja tanta ocasió com abans de caçar el cavallet, puix els carrers asfaltats no els permeten clavar canyetes ni am el perill dels automòbils tenen la llibertat de córrer que abans i tamé no els deixa l'autoritat municipal desenvolde's mirant al perill que suposa i al tràfec.

-c-

Taló del banc popular previsors pervindre. 919527. pts.: 888,35

Lloguer de la casa del carrer de Gonçal Julian. Mes de setembre: 215,00

A ma muller: 300,00

Màquina d'escriure: 100,00

390

Dissabte, 31 d'agost de 1935

Puig (muntanya) fa *pujar*.

Mont (muntanya) fa *muntar*

Salt (estret, canó) fa *saltar*

Puntal (mont) fa *apuntalar*

-b-

420

Estar mig gàbia, estar gàbia. Equivaler a *ésser mig foll* i a *ésser foll*. Segurament prové açò d'antigament tancar els folls en gàbies. Afortunadament açò passà a la història. Ad esta figura es pren el continent pel contingut.

-c-

Loteria. Pessetes: 20,00

Menjar i beure: 3,00

Orquestra Valenciana de Cambra: 4,00

La República de les Lletres: 4,00

Viatges i atres: 1,50

A Toni, per treballs: 3,00

Gasolina: 3,80

391

Dimenge, 1 de novembre de 1935

-a-

Llengua anglesa: *drop*= gota, gotejar

Drob= drov, d'on drova (Bari)

Llengua anglesa: *afront* (affront)= afront (llengua valenciana)

Llengua anglesa: *embre* (ambray)= alacena. ct. *ambre*

Llengua anglesa: *bi* (bes). Abella= bella, de be o ba.

Llengua anglesa: *höm* (hum): zumbar= zum-bar

Llengua anglesa: *plom* (plum)= pruna

Llengua valenciana: *Macip*= *mancebo* (llengua castellana)

-b-

Llicsoner/a: solen dir ací a Massarrojos als qui són de Borbotó, al que diuen "el poble del llicsó" perquè hi havia un llicsó al campanar, i com els dels alentorns es burlaven del descuit que açò representava, diuen que lligaren un burro i el pujaren amunt per a que se'l menjara.

-c-

Com es fa vellús! Ogut a una sogra referint-se a u, *Veneno* de malnom, que ja comença a fer-se vell.

Vellús= que comença a fer-se vell, que encara és poc vell. *Vellús*: diminutiu de vell,

Bellús deu ésser aiximateix un diminutiu de *bell*.

-d-

Massanassa, Massarrojos i Massamagrell composen tres maces i nengun martell. Me diu Ricard Ibanyes que això li ho oïa dir a son pare.

Carpesa: tamé me diu que és fama entre el poble que el nom de Carpesa és degut a que una vegà anava una dona venent peix i que una carpesana li va preguntar –a com pesa?

-A tant- li va respondre. I la carpesana va exclamar: -que car pesa!- i d'ací el nom.

Mirambell: diu lo que ja és sabut del vell i la velleta i de la inundació.

392

Dilluns, 2 de novembre de 1935

-a-

Hac ogut a molts que diuen *delluns*.

-b-

Ad eixa li agrauen molt els pantalons, és molt fina: es diu de la dona qui li agrauen molt els hòmens, per no dir clar *és puta fina* diuen *és molt fina*.

Ací es prenen *els pantalons* per *els hòmens* i *fina* per *puta fina, gran puta, putot*.

Putot: es diu a la dona que puteja sens ésser puta d'ofici. A voltes es diu com a insult sens ésser cert.

Fina: diuen a la dona aficionada a putejar. Tamé a les d'ofici *fj*. Solen dir a l'home rateret o lladre.

-c-

Tercer trimestre d'inquilinitat: 76,50

Viatges i atres: 3,40

422

Dimarts, 3 de setembre de 1935

-a-

És el temps de les figues. Al corral tenim una figuereta molt vella que ya dona figues per a casa i encara per a donar. Ya fa uns dies que ens dona fruit.

Carlos, qui és el sacristà de l'església, xicot mig simple que fa riure am les seues pallassades i té gran interès en parlar en castellà, ve de matinet a "collir figas".

Entra en el cos

figa sins os.

Esta és una expressió que indica lo goloses que són les figues, perquè quan estan pansonetes es mengen "aplana i angul". Sens tropessó nengun.

Ma sogra conta que una volta anaren unes filaneres "a la fàbrica" i pel camí trobaren una figuera pampolosa i plena de figues en son punt i començaren a collir i menjar am previsió diguent en veu alta:

Entra en lo cos

figa sins os

Mes al soroll i gatzara acodí el guarda plantant-los una multa i diguent al temps que se l'alçava:

Entra en la bolsa

pueta dolça

Hi ha tamé una tonaeta a propòsit de figues, que es diu molt a Sueca:

La tia Maria

de Benifaíó

es menja les figues

i tira el peçó

-b-

Xecs de llibres (per a pagament): 183,40

Correus: 4,10

-c-

Hac estat a Paterna al funeral del jove valencianiste fallit a conseqüència d'una patada al ventre que li pegaren jugant un partit de futbol. I açò diuen "jugar".

I estos aficionats ad ests deportes diuen que les corregudes dels bous són espectacles barbres i matar a u d'una punyà o d'una patà o atra carícia pareguda és segurament d'una tendrea que encanta.

394

Dimecres, 4 de setembre de 1935

Anar entonà: es diu a Calp de la Marina d'una xicota que va aseà i ben vestida.

Quintxa: es diu en Requena als campets que es trauen a les rambles i vora els camins. En valencià algoleges quan són a vora riu o barranc.

Quintxa, am *esquinxe* (llengua castellana) i tamé am *quinta*.

Rambliço: diuen per Montan i Montanejos a les algoleges.

Tamé als mateixos llocs diuen *quintxas* als secanets cercats de paret.

Quintxilla: diminutiu de *quintxa*. Usa molt freqüentment el poble de Requena. Cf. a *Txintxilla*.

Desvan: es diu en Requena a un escudelleret que hi ha sots la xumenera per a posar perolets i mantindre'ls calents.

Albillos: es diuen als budells per a fer embotit. Als que estan encara en la panxa es diuen tripas.

-b-

Beguda: 7,00

Nedea i viatges: 3,50

395

Divendres, 6 de novembre de 1935

-a-

424

Taló 919528 del banc popular previsors pervindre: 500,00

A ma muller: 300,00

A Toni per treballs: 13,00

A Primi per treballs: 9,00

Gir a Barbazan⁴⁵¹, per llibres: 59,25

-b-

No tots tenim el mateix concepte de les coses i d'ahí naix la disparitat dels criteris, la diversa manera d'apreciar-les, la pugna, les rivalitats, les lluites.

A mesura que en els individus creix la dosi d'eixes virtuts tan poc comunes que es diuen comprensió o tolerància, creix la possibilitat de convivència, la sociabilitat i la pau entre els hòmens.

Tots devíem rebre des de xicons la suggerència de que és precís la comprensió i la tolerància com a base de tota educació, sens que això arribara [il·legible] a deixar indefenses a les persones de natural bondadoses i tímides

-c-

La guerra entre Itàlia i Abisínia⁴⁵² pareix inevitable. Hi ha que esperar que es trobe un mitjà d'esquivar-la.

L'actitud d'Itàlia és poc simpàtica als qui no som partidaris de guerres colonials ni menys de l'imperialisme que porta a esclavitzar les nacions dèbils per les fortes.

Itàlia pretén acabar am la independència d'Abisínia i imposar-los una civilització estranya, i això per als nacionalistes ens és dur alamon.

396

Dissabte, 7 de setembre de 1935

-a-

⁴⁵¹ Julián Barbazán Beneit (Madrid, 1897-1980) fou un bibliòfil i antiquari que va regentar diverses llibreries a Madrid, com l'anomenada Libreros, i es va especialitzar en llibre antic. Tingué un gran prestigi en el gremi de llibreters i establí relacions internacionals, amb llibreters d'arreu d'Europa: Londres, París, etc. Va editar diversos facsímils i catàlegs i fou secretari de la Sociedad Cervantina de Madrid.

⁴⁵² Nom amb el qual es coneixia antigament l'estat d'Etiòpia.

Calp. Pere Mengual Ferrer, qui és el meu barber, és de Calp i ha segut mariner, i me diu coses mentre m'afaita.

Fer una marà: tot l'any solen anar a vora mar a *fer una marà*, és a dir, un dia de camp a voramar. Especialment van per les *minves de giner*, que es quan es retira la mar lo menys sis o set metres i s'agarren molts mariscs: petxelines, olletes (eriços de mar), ortigues (espècies de lapès que tenen moltes cametes i piquen quan s'agarren a les parts tendres, com al braç i altres parts).

Angoladors: diuen a les buferes.

Gymmetes: me diu que parlen amallorquinat rònegament Bollulla i Tàrbena. Diuen *sa corbella, sa porta*.

-b-

Els pensadors cerquen en les coses la veritat. En canvi, els cavil·losos cerquen la mentira en els actes i les paraules dels demés. Que a tant equival el cercar el costat dolent o el significat pitjor a lo que els demés diuen de la manera més natural.

Nenguna cosa hi ha que no puga prendre's a mala part.

-c-

Rebut de Lo Rat Penat: 33,00

Al conserge, que no ha cobrat encara perquè Lo Rat no té dinés: 5,00

Menjar i beure: 3,00

Nedea i viatges: 2,50

Café i comestibles: 15,00

-d-

Proa va a convocar a totes les entitats valencianistes a una reunió per a vore de donar-li al nou d'octubre tota la major esplendor.

Ha citat a Lo Rat Penat, Agrupació Valencianista Republicana, Centre d'Actuació Valencianista, Agrupació Valencianista Escolar, Protectora de l'Ensenyança Valenciana, *El País Valencià*, Acció.

Manca Colla el Sol, el Pàmpol⁴⁵³ i Acció Nacionalista Valenciana! *Pensat i Fet*, tot i res.

-e-

Lo Rat Penat està passant hores molt amargues, arribant a no poder pagar ni al conserge – una misèria de 125 pessetes al mes- ni a l'oficial de la secretaria -40 pessetes-.

El president [Josep] Monmeneu és un home dèbil, sens caràcter i completament buit. S'ha acovardat i ho ha abandonat en mans dels demés.

Manquen ratpenatistes a Lo Rat Penat. L'esperit que infongué als hòmens de la Renaixença a fundar-lo ha desaparegut.

397

Dissabte, 8 de setembre de 1935

-a-

Dia de la Maedeu de Sales. A Sueca, enguany tornen a fer provessó i misteris.

Des de Massarrojos me'n vaig d'excursió cap a la llima dels Cantals i l'ermita nova en companyia de Primi i dels meus nebots Paquito Ruvira i Juanito Senent.

L'altímetre a casa senyala:

+80,00 mts.

A l'arribar a les lloletes, l'altitud és +98,00 mts.

A l'arribar al pi del camí de Bétera: +117,00 mts.

Arribem al Mas del Rellonger i almorzem. Els mestres són d'Alzira i tan amables que no mos deixen vore la cova ni abaixar a l'ombriu a almorzar. Ni tan sols li donen un crit al gos que ve a nosatres lladrant desaforat. I és un gos llop.

L'estatgera, que és de Gandia, i els mestres, d'Alzira.

A l'arribar a la llima dels Cantals, la trobem plena de cantes de camp i gent que estiueja o passa el dimenge. La darrera volta que estiguí per ací fa anys tot era pelat.

Junt al camí hi ha un desaue que sembla una séquia i està a +150,00 mts.

⁴⁵³ La Colla El Pàmpol va ser, com l'adés esmentada Colla El Sol, una societat excursionista de caire valencianista.

Havem pujat a l'ermita nova. No hi roman ja més que un tros de paret i fragments de ceràmica. La cova s'ha afonat més encara. Des d'ací es fruïx d'un esplèndid panorama. Una casa ací dalt seria una delícia, mes vindre ací, plantar, edificar i tindre auia serien vers problemes.

Tornam al mateix lloc d'abans a mesurar l'altura i estem a +147,00 mts.

A l'arribar al barranquet vell tirem una foto del tros tallat en la roca que em varen ensenyar primer i l'altímetre senyala +108 mts.

A l'arribar al pi del camí de Bétera descansem. Fa calor i allí tenim frescoreta. Després seguim i senyala +118,00 mts.

A les llometes medim i fa +90,00 mts.

A l'arribar a casa senyala +80,00 mts.

-b-

Hi ha provessó a Moncà i hac anat per Amparet, que està aquí am les fàmules de casa.

Anit diu que feren bous embraat[s] solts per la població. Deu ésser un espectacle barbre. Li posen a les banyes del bou sengles boles de brea, els quals encenen éssent el bou lligat. Un valent del poble li talla la corda i es posa a salvi i la gent corre i el bou corre, i derrota furiós per les gotes brusentes de brea que li cauen pel coll i la cara. Rar és l'any que ho fan que no passen desgràcies. Abans era açò molt corrent, mes ara fea ja molts anys que ho oïa dir. Est bou diu que és la tercera volta que l'embrea aixís, és que deurà saber-la tota.

La provessó ha eixit a prop de les nou de la nit. Tornen a traure alguns "misteris" i l'auelo Colomet (Noé) acatxat sostenint-se am un gaietet i portant un colom de fusta o llapis a l'esquena camina am passos cansats, i de quan en quan es redreça i comença la gents o algun amiguet a gastar-li bromes que ell contesta en mig de gatzara i cridòria.

El qui para el sol (Josué), que va vestit de soldat romà i porta un sol de llautó a la sua esquena apuntant-lo am una espà que porta a la dreta anant a passos medits i a cadascú ansa el sol i li apunta causant la joia i la risota de tots. Després els apòstols continuen la broma, alternant en els cirialots de barbes d'estopa que se les entrecreuen per la cara per a fer més riure.

Quan millor no fora suprimir açò per a purificar estes manifestacions religioses! Mes tal volta fora preferible que ests misteris foren representats per gent devota i educada que donara serietat a l'acte.

Aixís com hui es fa, és cosa ridícula, antiestètica i desagradable.

398

Dilluns, 9 de setembre de 1935

-a-

Havem trobat al poeta Josep Maria Juan Garcia⁴⁵⁴, desvanit i alegre perquè una filla seua casada l'acaba de fer avi.

És molt treballador i poeta fecunde. Per tot arreu s'ensopega am els seus versos. Festiu, no desdenya quan es presenta de fer una cosa séria, que acaba fent somriure o un drama de greus conseqüències.

Ara me diu que n'ha fet u en col·laboració am l'actor Rambal⁴⁵⁵ -capaç de fer exhaurir a les apotecàries l'auia de nafa i la til·la –contra la guerra, i a regló seguit me diu que això d'Itàlia i Etiòpia va molt mal-. Si vinguera una guerra es farien d'or ab eixe drama.

Quan comerciants i industrials estaran fent-se comptes dels guanys que obtindran de vindre eixa guerra!

399

Dimecres, 11 de setembre de 1935

-a-

La sucra. Sueca.

Al terme de Sueca, ya cap a l'Albufera, existixen uns camps marjalencs, dedicats a arrossars, que es diuen “la sucra” i “Camps de la Sucra”.

Quan es desborda el Riu Júquer, pel Campillo, les auies van cap a l'Albufera passant per “la sucra”.

Yo ha conegut al darrer mestre (amo) de l'establiment, que prenia el nom de “la sucra”: Quiquet de la sucra; i sempre m'ha intrigat el saber si foren estos els qui els diuen “la sucra” pel camp o al camp li diuen “la sucra” pels senyors. I no hac pogut, fins ara, eixir de dubtes.

⁴⁵⁴ Aquest poeta és l'autor de l'*Himne de la Coronació* de la Mare de Deu dels Desamparats, escrit l'any 1923.

⁴⁵⁵ Enrique Rambal García (Utiel, 1889- València) fou un actor i director de teatre que conreava el gènere del melodrama i el policíac. Col·laborà amb el govern republicà i va ser el responsable de les companyies que actuaven en teatres valencians. Se'l considera com un dels renovadors del muntatge teatral a Espanya.

Hui ha vengut al taller un llaurador arrosser coneixedor d'allò i amic dels de “la sucra”, i me diu haure ogut que allò ya es dia abans “la sucra” per un sucrer de València que era senyor o arrendatari de la finca.

-b-

Antinòmia: arrendador, arrendatari. Lo mateix es diu arrendador al qui dona que al qui pren en arrendament o lloguer. El poble sol dir sempre *arrendador* per *arrendatari*.

Llogador: arrendador

Llogater: arrendatari, devia ésser el qui arrenda, arrendador.

Llogat: diuen aixís, en Sueca, a les cases de llauradors hereters o terratinents, als criats que tenen tot l'any llogats per a curar dels animals de llaurança i aïnes i inspeccionar els camps, rebre i trametre órdens, llogar atre personal, etca.

-c-

Ahir fon el meu onomàstic i aniversari. Vaig complir els cinquanta-huit anys i vaig, per lo tant, cap als cinquanta-nou. Nengú s'enrecordà de felicitar-me.

-d-

Eve. Vaig a passejar am Dominguet i Tadeo pel secà i no sé com ve a la conversació este joc que Dominguet diu dir-se *eve* i Tadeo que en Morella es diu *eva*.

Consistix a un joc de pilota que es fa per dos bàndols de varis que es posen front a front i, convenientment distanciats, cadascú porta una espècie de gaiato que no acaba d'estar corbat.

Se tracen dues ralles en terra com a límit del camp i cada bàndol defén la seua ralla, puix que si la pilota passa és una falta per al seu partit, i tots van a llevar-se la pilota uns als atres i a pegar-li per a passar la ralla del contrari.

És una espècie del *hockey* anglés del que ja no m'enrecordava.

Van perdent-se els nostres jocs.

400

Dijous, 12 de setembre de 1935

-a-

En l'aut i Pere se n'anem a recórrer batedores d'arròs. Primer passem per Bartual per anar al:

430

Molí dels Algadins. Van a batre aquell molinet que durant tot l'any és a l'enmig d'un desert; és hui un *oasi*. L'lauradors per tot arreu, muntons de garbes d'arròs, segadors.

A poc ve Vicent Espert en una tartaneta am la família a passar la sega, car allò és lluny del poble, la faena pesada i llarga i no és qüestió d'anar i tornar cada dia.

Mesurem l'auia i seguim el camí. Ja es passarà pressupost.

Alzira. No és [Vicent] Pelufo, que és a Cofrentes. Li deixe a Carmeta Colomer uns llibres i seguim a Tavernes de Valldigna.

Salvador Martí. Ya són batent. Va bé, Seguim cap a Pego.

Vinda d'Agostí Costa. Són varis germans. Volen un pressupost per a fabricació de sèmola.

El lloc d'instal·lació és just. Volen que siga per mola.

Tamé volen un pressupost d'ultra-triaor per a 1.800-2.000 kgm.

Tornem cap a la Ribera Baixa.

Sentiac Garcia i companyia. Hostal de Jarac⁴⁵⁶. Al passar el vegem a la porta. Encara no s'han posat a batre. Diu que creu si encetaran dissabte o dimenge. Vol un operari. Avisarà demà.

Seguim a Favareta:

Francesc Font: està batent. No se li oferix res.

Bernabé Bou: estan dinant

Salvador Casterà: estan dinant. Un seu nebot diu que no li cal res.

Abans d'arribar a Favareta, cap a les Rotes, hac anat a saludar a Salvador Port, de Tavernes, que té la batedora a la paridora; mes ens havem trobat que li l'hau venuda al qui tenia d'estatger, que per causa d'açò estan ficats en pleit. No vol res.

Seguim a Cullera.

Joan [Baptista] Crespo Torres. Els va bé la batedora. Estan contents. Han tengut que parar la nòria de repàs perquè se'ls enganxava. Tamé el cigüenyol se'ls trencà ahir i el soldaren. Volen tindre'n u de repost per si acàs.

En Cullera dinem.

⁴⁵⁶ Xeraco.

Salvador Cardona. Molí. Em pareix que hem perdut est parroquià. Seguim a Sueca.

Emili Fos: té una batedora nostra. D'aquelles *Ebro* que férem i que ens portaren tants de maldecaps.

Per a l'any propinent romandrà am més terra i li convindrà canviar la batedora. En voldria unes de 3000 kgm (93) am una bona nedeja. Vol colocal-la prompte. No hi ha que deixar-se'l.

Daniel Beltran. Treballa al màxim i la batedora és recent. Ara li ha posat una transmissió per a mitjançar un tir de corretja, mes la intermitja li blandeja enormement i hac aconsellat que pose corretges més amples i coixinets a la punta de l'arbre del cigüenyal.

Vídua de [Emili] Carbonell: estan contents.

Seguim a Fortaleny.

Merino, Gran i Viel: estan contents.

El Merino ens acompanya a la batedora de *Francesc Granell*. És una calamitat de parroquià: ineducats, ignorants i creguts de la llur saviesa, sempre els estan passant desgràcies en les màquines i són un descrèdit al pas que la llur ruïna. Pareix que no siguen massa descontents. Ara li tiren les culpes de la poca producció que fan a que el regulador del tractor no els funciona, y yo li dic que per a compte de regulador està l'atenció del qui cura del tractor, que és ell. És més còmode, emperò, passejar per l'era.

-b-

Llengua valenciana. Fonètica. A Pego, hac notat que una dona pronunciava les *a* àtones, especialment les finals de mot, girades un poc a la *ò*, sens arribar ad ella.

En Sueca, pel contrari, estes *a* les giren cap a la *è*, sens també no arribar-s'hi.

En Viel, de Fortaleny, hac observat que després de les consonants finals de mot, especialment les *n*, *ny*, *l*, *d*, *t* que hac pogut obervar, afig una *e* quasi muda. Certes consonants finals les fan molt palatals.

Molí de tomba. És el mateix que “molí matà” o “de mata”. En Sueca hac ogut dir “molí de tomba redola”. Deu ésser ironia; ací diuen *de tomba*.

Camí d'Alzira. El camí que de Cullera per la vora dreita del Júquer passa per Matà i Fortaleny és nomenat en les escriptures antigues, segons ens diu Merino, “camí d'Alzira”. D'est camí

naix el de la Calçà, que va a Llaurí i me pareix que deuen haure a la seua vora alguns despoblats.

Després de Fortaleny aniria per Riola i Polinyà ad Alzira. Tamé aniria a Corbera.

-c-

Anem per Corbera cap a Polinyà, pel caminàs.

L'arròs està ací molt retrassat, i apenes comencen a segar. Exceptat una, totes les batedores estan parades. Encara estan instal·lant la de Daniel Talens. Si esta resulta se'n faran moltes d'est tipus, puix tots es queixen de tindre la batedora menuda.

Se n'anem cap a Algemesí. L'aut ens se para i de quan en quan no vol caminar. És un traste vell que ya hac donat d'ell tot ço que podia, i "caldera vella, bony o forat", que diu el refrany. Mes no hi han diners per a comprar-me u nou com nosatres el necessitem.

Vicent Felici: va bé. És content de la modificació de poleam i corretjam que se li ha fet per a trametre. Més força a la batedora.

Seguim ja cap a València sens detindre'ns.

Al dirigir-nos a Massarrojos, l'aut es para i pareix que ha dit prou. Me'n vaig al tren.

-d-

Qüütòvol: diuen en Sueca al qui s'esglaiia prompte, al poc decidit en les mampreses de la vida o els negocis. Tímid, apocat, covard, asustadís.

Caldós. És prou freqüent en València dir aixís a la persona que s'apressura a fer les coses més de lo que deguera adelantar-se als aconteiximents, que poden fins no esdevindre. Ansiós, desitjós.

Qüütòvol: el *Diccionari Gadea* diu: "cocedero, fácil de cocer". Possiblement siga una variant de *qüütòvol*.

Cabrerot: és el raïmet que naix cap a la punta de l'eixarment: *cabrerot* de *cabres* voldrà dir que va per les puntes, pels alts, com les cabres.

Cabra, capra= capera: que és o va pel cap, per lo alt.

-e-

Gasolina: 26,00

Menjar i beure: 9,10

Arròs bomba de Pego: 9,50

Varis: 2,50

401

Dissabte, 14 de setembre de 1935

-a-

Taló del banc popular previsors pervindre: 445,60

A ma muller: 300,00

Gir postal per llibres: 44,60

A Primi, per treballs: 8,40

A Toni, per treballs: 36,00

A Doménech per haure eixit bé als exàmens: 10,00

Viatges i nedeja: 4,50

-b-

Est, en Valor de Castalla⁴⁵⁷, és un esperit polemista que té una corda interminable i és capaç d'embolicar en discussions al més reaci de controvèrsia.

Anit a Proa s'embolicàrem parlant aprop de la llengua valenciana i dels seus orígens. Ell és un catalanòfil dogmàtic, és a dir, d'aquell qui són convençuts de que nosatres som fills dels catalans que vingueren a la conquesta i que ens portaren tot.

És impossible convèncer a un dogmàtic i polemista, car no va a la recerca de la veritat sinó d'arguments que reforcen les seues creències, i quan els demés argumenten i raonen, no cerquen en les llurs paraules la veritat que puga haure, sinó els flacs on puga recolzar un sofisma per a retórcer tot lo que l'atre haja pogut dir en d'ell mateix i a favor dels seus dogmes.

⁴⁵⁷ Es refereix al filòleg, gramàtic i rondallaire Enric Valor i Vives (Castalla, 1911- València, 2000), autor de diverses rondalles típiques d'arreu del País Valencià i d'obres gramaticals de referència com *Gramàtica catalana referida especialment al País Valencià* (1977) o *Millorem el llenguatge* (1979). En narrativa, a més, publicà obres tan importants com *l'Ambició d'Alaix* (1957) o *Sense la terra promesa* (1980). Ha estat considerat diverses vegades com un dels màxims defensors de la catalanitat lingüística del valencià, i defensor d'un model convergent amb la resta del domini lingüístic, tot i que vindicava els trets valencians que no s'havien de perdre per les interferències del centralisme barceloní i, sobretot, el castellà.

La controvèrsia, com la discussió, que en el fons no són més que una mateixa cosa, són estèrils, i la rònega llum que puguen donar és la produïda per les samugades que els esperits exaltats es puguen repartir, quan ad algú li facen veure els estels.

La veritat és una flor delicada que cal del silenci i repòs de l'estudi per a poder atényer-la. Promoure discussions que apassionen i acaben en violències per a cercar la veritat és com anar a la cacera de palometes am un fusell o resoldre qüestions socials am bombes de dinamita.

Cada cosa deu ésser tractada am les aïnes apropiades.

402

Dimenge, 15 de novembre de 1935

-a-

En l'auto i Pere vaig a recórrer batedores. M'acompanya Víctor. Havien de vindre tamé Doménec i Xari, mes no es troben bé.

Comencem per Cullera.

[Joan] *Crespo*: estan contents. El cigüenyal se'ls va trencar per mig de les cigüenyas dels coixinets tirants.

Volen que el garbell de la relimpia porte quelcom menys marxa perquè els tira arròs enfora. Tal volta fora millor un garbell més clar.

Tamé volen posar una vintena de claus nous.

Tamé d'una polea se'ls ha trencat el tornillo d'apretó i l'han lligada am una corda a la polea del llat, mes ells treballen i diuen que ya s'arreglarà.

Són optimistes, especialment el germà major.

Germans Bartomeu: Agostí, Lleonci i Pepe. Tenen una batedora de Tu57 que no els fa més que 25 fanecades cada huit hores, ço que és poc. Volen fer-ne més i poden arribar al doble.

Hi ha que donar més marxa a les forques. I el motor?

Es dirigim a Sueca.

Sabel Marqués. Vídua de Francesc Garcia: Diu que se l'embossen els batidors. La marxa pareix normal. Unes 850 revolucions.

435

Carles Matoses: vol que se li venga la batedora Su. 115. La té parada. Té un motor elèctric de 30 HP. Per qualsevulla preu.

Càndid Ortells: l'aspiració de la pols li va mal. Se li ha de reformar. M'avisaran.

Se n'anem a Fortaleny.

Francesc Granell: estan parats per haure acabat. Ahir no treballaren per manca de treball.

-b-

Estan segant pels camps i emplean[t] fibra de collita.

Mitja hora. Un llaurador de Cullera, ancià, al qui preguntem, ens diu que hi som al terme de Cullera, partida de la Calçà i a *mitja hora* de Fortaleny. Al preguntar-li per la batedora de Granell ens diu que no sap més que “és foraster”.

Un segador riberenc em mostra com es fa el vencill per a lligar la *gavella* (garba). Dos guaixos s'ajunten per les espigues: estes es retorcen pel coll i, ja juntes, es doblen, i estirant els guaixos es posen al camp i va tirant-se damunt els manats de guaixos que es seguen fins haure'n prou. Llavors s'agafen les puntes del vencill, s'apreta la gavella i es retorcen les puntes i es doblen cap a endins.

Un segador m'explica millor el procés.

Brí: és un talló d'arròs.

Guaix: és un solc o grup de brins que formen una mata dita guaix. Este es compon d'un nombre variable de brins. Havem comptat tres guaixos que donen 11, 22 i 32 brins.

Manat: el segador porta la corbella en la mà dreta i agafa els guaixos a l'esquerra. Agafa un guaix i el sega, i sens deixar-lo segat, n'agafa un atre ajuntant-lo am el que ya té i, aixís, tres o més guaixos; els que li càpien en la mà, segons com siguen. Ordinàriament tres o quatre. I això és un manat.

Gavella: el segador va deixant manats al camp, juxtaposant-los i sobreposant-los fins formar una gavella, que solen ésser quatre o cinc o més manats (cinc n'he vist yo), i allí es fa dues gavelles. Llavors fa el vencill i el deixa al camp, i fa damunt del vencill una tercera gavella, i enseguida posa damunt les dues gavelles primeres.

Garba: llavors ne fa una quarta que posa damunt les demés i ho lliga tot am el vencill i la garba està feta. A continuació, am una gran corbella, la garba per cosa d'un pam més avall

del vencill i la part de les espigues es posa damunt del *cul* segat, de través per a que no toque fang o auia, i aixís aguarda el capo de garbejar.

Estos caminots de la marjal, on apenes pot passar un carro de llaurador, són difícils per als assots, sempre exposats a caure dins d'un dicasell o sequiol.

-c-

A ma muller, que no tenia canvi: 10,00

Gasolina: 15,40

-d-

Ahir per la vesprà, Víctor tenia que anar a Meliana per un assumpte, i anàrem a acompanyar-lo Dominguet el capellà i yo, per Moncada i Alfara a Vinalesa, i després per sendes. Una hora ens va costar.

Mentres Víctor evacuava els seus quefers am un tal Cardells⁴⁵⁸, pintor, nosatres anàrem a la casa Abadia.

Meliana està de festes que es celebren al crist: polleria, joventut, bellesa. Les parelles dels nuvis, les colles de jóvens deambulen pels carrers passant per la plaça, on la banda deixa sonar harmonies que no nengú escolta. A les portes, assegudes, les persones majors conversen i contemplen el passar i tornar de la jovenalla, esperant l'hora de la provessó.

El retor ho ha segut de Massarrojos anys enrere. Ens acompanya a l'església, on hi ha poc de notévol: l'altar major xurriqueresc, unes soculades de Manises am històries i flors...

L'anda del crist és tan pesada que està montada sobre rodes, i diu el retor que la porten uns bous.

Es feu de nit i tornem en el tren per no ficar-se per les hortes per sendes mal conegudes.

A l'estació de València trobàrem a ma muller i la dida de Xari, que tornaven cap a Massarrojos.

-e-

En l'excursió d'est matí per les marjals havem tirat dues fotografies:

⁴⁵⁸ Es refereix a Rafael Cardells (Meliana 1899-1980) va ser un pintor rellevant que va decorar diverses esglésies valencianes, una de les més importants de les quals fou l'Església d'Alfara del Patriarca. Durant aquesta dècada treballà al món de les falles.

1. En Cullera, d'u que batia am dues cavalleries pel sistema antiu cantant una cançó a l'estil antiu i monòton. Eslleuguit, capaç de fer entrar en son als propis cavalls. La lletra, emperò, en castellà.
2. Des de la partida de la Calçà, del terme de Cullera, cap a la muntanya⁴⁵⁹.

-f-

Ha vengut a cercar-me a Massarrojos el nostre representant a Tortosa-Amposta, n'Albacar⁴⁶⁰, diguent que les noves batedores anaven mal i que seria convenient que anara a veure-ho.

Demà dematí se n'anem cap allà en el seu aut.

403

Dilluns, 16 de setembre de 1935

Cobrada lletra 11683: 65,00

Despeses de la mateixa: 1,00

Per viatges: 15,20

A compte per a viatges del taller: 100,00

Dinar: 7,00

-b-

Com que tenim que arreglar algunes coses havem eixit Albacar i yo a les onze del matí.

[Eduard] Albacar me conta pel camí una sèrie de coses desagradables de l'actuació d'Ernest Ibanyes⁴⁶¹ a la zona d'Amposta-Tortosa.

A les dues de la vesprada arribem a La Ràpita i dinem. Després seguim cap a Sent Jaume a visitar batedores.

Joan Reverté: té una batedora Tu 93. Es queixa de que li fa blanc i li tira arròs a la palla. No va tan mal com tot això. És més que degut a la classe d'arròs.

⁴⁵⁹ Il·lustració 94 de l'ANNEX 4.

⁴⁶⁰ Eduard Albacar s'encarregava de les batedores de l'empresa del patrici de la zona de la Catalunya sud.

⁴⁶¹ Ernest Ibáñez era parent de Tónica Senent Ibáñez, la dona de Nicolau Primitiu. Tingué alguns conflictes comercials i extracomercials també en Portugal, on estigué de venedor.

Té els claus redons i una atra que els té estriats, [il·legible], -del mateix tamany i tipus-. Diuen que va millor.

Dic que lleven unes tires de claus, que modifiquen la posició de la canaleta, que va de la nòria a la limpia. La nòria tira molt d'arròs baix. Que facen unes escupideres per a que el desvien de la roda de cadena.

La nòria del gra convindria que fora més alta per a que abocara millor. A la matinada faran les modificacions.

Agostí Macià: té una batedora 72 Tu, que diu que li va molt bé però que li fa poc arròs.

Li havem de fer unes modificacions als garbells.

Ell és un home jove, eufòric, ventrut, molt ventrut. No li cap el ventre entre els calçotets i la faixa.

Vídua d'Almudeve: té una Tu 93 com Reverté. Li va magníficament, sens haure-li fet més que bombejar-li unes polees perquè li caien les corretges.

La vídua és una senyora enorme, elefàntica i reumàtica, que està asseguda en una caira al peu de la batedora. No em deixa diguent-me que va molt bé però que hi ha que arranjar que el ventim i el rebuig del garbell gran vagen al porta-palles. Promet estudiar-ho.

Francesc Alonso. És oriünd del carrer de Molvedre i la muller em coneix des de xic. És família dels "Palanca", un mestre d'aixa que vivia en vora riu. S'han establert ací i porten 200 jornals de terra de Carvallo i pareix que no poden alçar el cap.

404

Dimarts, 17 de setembre de 1935

-a-

Me vaig retirar a dormir a les 10 i mitja i a les 5 i mitja. M'ha despertat el moviment i cridòries de la gent que arregla els seus bàrtuls per anar-sen fora.

A les set se n'anem a la batedora de:

Joan Reverté: esta matinada a les 4 i mitja ja erem ací els operaris a arreglar-la, i poc després d'arribar nosatros, mouen.

439

La batedora està fent a raó de sis mil quilos-hora d'arròs. I els pareix que va bé. A mi em sembla que va igual que ahir.

Reverté vol que el ventim es caiga sots el portapalles; no diu com la vídua d'Almudéver de tirar-ho al portapalles.

La canal que va en la relimpia que rep de la nòria deu ésser més ampleta. L'aire fa botar alguns grans per damunt de la limpia i els tira a repàs. Tal volta fora bo posar una lona damunt o dues o tres lones.

Els ventiladors de baix tenen un poquet massa d'aire, i ha costat tapar l'oït per la part de baix.

Lo que li passa a la batedora és que és nova, que bat forçada a la major producció i que l'arròs, o millor dit, les garbes, estan mullades i quelcom enfanguinades.

Ja els dic als montadors que les màquines no deuen treballar al principi sinós a una mitat de la producció, la qual anar augmentant poc a poc.

Són ja les nou i se'n tornem cap a Sent Jaume, a la fonda de Pepe, per a que almorzen els montadors Pepe Cunyat⁴⁶² i Santiago [Garcia] , que són al treball des de les quatre del matí.

Durant estos dies de la sega no hi han hores per a nengú, i tothom està supeditat a les necessitats de la recol·lecció de l'arròs; sega, acarreg, batuda, seca i almacenà. Una fotografia.

-b-

Sent Jaume. Es diu *Enveja*, popularment. És un caseriu molt seu, és a dir, típic. Hi ha un carrer ample, d'uns deu metres, i a una banda i atra cases isolades que no guarden unitat arquitectònica ni proporcional. Cadascú ha edificat com li ha paregut.

Sent Jaume és el patró d'est caseriu. Hi havia una ermita que hui està convertida en església, de fa poques dotzenes d'anys.

L'Enveja és nom molt popular. Tamé Sent Jaume. Pertany al terme municipal de Tortosa i és a la vora dreta de l'Ebre cap a la mar i rodejat d'unes poques hortes enmig de la immensitud de les marjals. Fang pel carrer, fang pels camins, tremolars i tarquimars; aiguamolls i arrossars.

Les séquies són voretades d'arbres, olmedes i eucaliptus que semblen provessos interminables. En algun alter, olivars vellots de rames retorçudes que semblen ballar en danses diabòliques o clamar al cel; de quan en quan casetes i casotes de colons i barraques

⁴⁶² Pepe Cunyat, després d'haver treballat de muntador en l'empresa del patrici, fou destinat a la consergeria de la mateixa empresa en les noves instal·lacions del camí de Montcada cap als anys setanta.

de fang i mansega am parres i ploradors, que ací diuen desmais. Homes que seguen i alguna que atra dona en calçotets-ya van desapareguent-. Batedora ací i allà van fent desaparéixer l'antiga batuda de cavalls acompanyada d'aquelles cançons dormidores com si volgueren fer oblidar al bestiar que roda en un cercle infinit. Aquella tasca esgotadora que acaba la vida laboriosa de l'animal. L'animal cavallar té per premi a la seua vida de treball i descans a la seua vellúria l'era i la plaça dels braus.

Allí cap a la mar són els muntells. Un grup de barraques isolat entre tarquimers.

És l'antesala de l'infern. Un infern de fang i tarquim com perdut alafí del món. Els muntollencs viuen una vida degradada. El huitanta per cent de les dones són alcohòliques. Els hòmens ho són tots. Els fills són ordinàriament sers degenerats concebuts en tèrboles escenes d'amor bàquic d'alcohol barat.

Me compten que acaba de vindre ací un mestre madrileny recín casat a soterrar-se en esta abyecció. Pobret! Si tingueren vena de màrtirs ací podria ésser el punt d'arrancada del llur camí del cel.

¿Per què esta degeneració? Deu de tindre per orige l'isolament, la manca de distraccions i de vida espiritual. Ells viuen la vida de les bèsties encenegades en el vici de la beguda.

-c-

Agostí Macià: és a batre a una finca de [il·legible] que té en plet am un colono que la té abandonada i estropejant-li-la aposta; no li paga dos anys ya i li demana cent mil pessetes per millores. Li ha arrancat i cremat tarongers, està perduda de material i, per a fer-li més destrossa, ha introduït dins una rabera de braus.

Canviem unes xapes a la batedora per a que faça més producció.

Els cigüenyals deuen ésser d'acer per a més seguritat.

Les forques devien tindre un pla de retorn per a que no tire gra a la palla.

Seria convenient que totes les eixides exceptat forques i ventiladors anaren a repàs, fent esta nòria més capaç i destapada per la canal que aboca.

Una fotografia.

És tard i se n'anem a dinar. Pep [Cunyat] i Santiago [Garcia] no volen dinar fins acabar la reparació. Bé és de veres que han almorzat tamé tard.

Hi han dues noies a la batedora de [Agostí] Macià per al seu servei de Garbes i me donen algunes aclarícies. Són de Sent Jaume. Me diuen que els nadius tots diuen Sent-Jaume; són els forasters els qui diuen l'Enveja. Sent Jaume l'Enveja solen dir per a diferenciar-ho d'altres Sent Jaumes. Els fadrins es solen casar am les del poble; les fadrines solen casar-se en els forasters que hi venen. Les casades no solen treballar sinó per a'n ells. Són les fadrines les que hi van especialment a birbar.

No saben per què es diu l'Enveja, però pareix ésser que els forasters els diuen que per ésser uns envejosos, més dels altres.

Quasi tots els de Sent Jaume són propietaris. Tenen la casa que viuen i alguna terra. A la casa, raere, solen tindre un tros de terra per a *sitis* (patis per a edificar) i els fadrins quan es casen ya solen tindre feta la casa pròpia.

En l'hivern, els hòmens encà s'ajunten al café o se'n van a Tortosa quan no tenen quefers, mes les dones romanen a casa, on solen dedicar-se a cosir-se roba. No hi han indústries domèstiques.

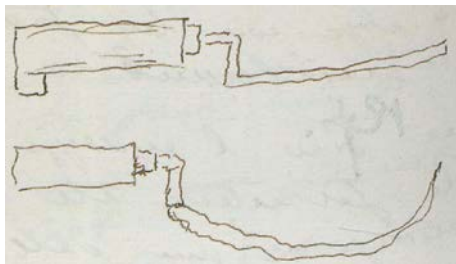
Rafal: diuen a un cobertís, ya estiga adossat a la casa com les parres (mes per a compte de parra és teulada o atre tetxat), ya estiga isolat.

Falç: és una corbella, la qual fulla és tota en un pla.

Il·lustració 72: dibuix de la falç.

Corbella: és una falç la qual fulla forma un angle junt al mànec.

Il·lustració 73: dibuix de la corbella.

Unjagà: moure una màquina .

Botern: un forat o trauc.

-e-

A les quatre mou la batedora de [Agostí] Macià. Va bé. Fa uns 55 sacs de 80 quilos-hora.

Se'n tornem a Sent Jaume am els montadors.

La rabera dels braus ens ha barrat el camí de tornada. Seguim tocant el clatsoo desafortadament. Alguns s'aparten penosadament, atres es planten mig-camí i ens miren. Alafí ens deixen el pas lliure.

-f-

Josep Aixendri: diu que Paco [Montagut] li va prometre un molinet a mà. Enviar-li'l quan menys al millor preu. Ha acceptat una lletra que tenia pendent. Domiciliada al banc d'Escrivà d'Amposta.

-g-

Després de dinar Pepe [Cunyat] i Sentiac [Garcia] se n'anem a deixar ad est a ca Alfonso i després seguim a Camarles. Passem el riu per Amposta. Per Burjassénia, Hostal dels Alls, Paitrossos i la Granadella. Arribem a Camarles.

Pere Llaveria: ha provat la batedora i li va bé. Li ha trencat la polea receptriu del cigüenyol i hi ha que enviar-li-la debades.

Josep Canallí Vallés: tamé ha mogut la batedora i li va bé.

Com estes batedores no batran demà, s'emportem els montadors Reig i Borja, que són ací, a Sent Jaume. Els esperem, en un café, que sopen.

Llorenç Bellés Serrano. Té un farol de tipus antiu i valguera que se'l quedaren.

Havem anat al forn i parlant d'uns pernils, la dona em diu que són de:

Queretes. Cretes d'Aragó.

El Llorenç Bellés no té calfornd'olis pesats i l'insinue a l'[Eduard] Albacar que veja de vendre-li'n u, quedant-nos el farol.

Se'n tornem a Sent Jaume carregats de gom a gom. Sis som en el *Fiat Balilla* d'Albacar, que demostra estos dies les seues bones condicions.

Dimecres, 18 de setembre de 1935

-a-

Oració gramatical: és l'expressió d'un juí. En ella hi ha substància, esperit i òrguens.

L'orador accionava les mans.

La substància és el nom, l'esperit, el verb; els òrguens tot lo demás.

En una oració és igualment important la substància i l'esperit. Es poden amputar els òrguens i romandre substància i esperit sols que representen la vida gramatical reflectida en l'oració.

La substància sens esperit roman una idea estàtica. Per a infondre-li vida hi ha que comunicar-li esperit mitjançant el verb o la mímica. És lo que fan els pobles salvatges.

L'esperit sens substància, ànima sens cos és lo indeterminat i lo infinit.

S'aferma que els impersonals formen oracions completes per ells, mes no és cert això segons la nostra opinió:

Neva

Plou

Llampega

Són oracions elíptiques on la substància es sobreentesa com prova per eixemple l'anglès:

It snows

It rains

It lightens

On el pronom és testimoni de la substància sobreentesa.

- Qui neva, plou, llampega...?
- Deu, la naturalesa, l'oratge, Sent Pere...

Posem el subjecte que vullgau; hi ha subjecte, emperò: sobre entés, mític, religiós, supersticiós, científic, literari... és igual. Hi ha subjecte!

-b-

Ve [Eduard] Albacar i se n'anem a recórrer batedores. Ell va mostrant-me el maneig del Fiat.

Salvador Alifonso Colomé: té la batedora *Mijares 41*, de Macià. Té un camp de 300 jornals de terra i necessita una batedora més gran; probablement, l'any que ve la canviarà.

Enviar-li un carret per a sacs am rodes de goma. 85 pts. Enviar-li el taló a nom d'Albacar per a més ràpid a.g.v.

Alfonso Cassans Ramon: abans era rònegament Alfons Ramon, mes ara li han afegit el *Cassans* o *Cassany*. No sé per què estan tres operaris preparant-li la batedora per a moure demà.

Seguim cap a Tortosa passant per Amposta, Burjassénia, Hostal dels Alls i Paitrossos. Ací visitem la batedora de *Ravanals*. Estan batent i va bé.

-c-

A Tortosa visitem *Josep Albacar*. Este és dels qui sempre els va mal el negoci, mes es fan milionaris. No hi ha res a fer.

Josep Grego: no hi era.

Emili Urgell: parla tortosí i castellà barrejat, d'una manera pintoresca. Té una batedora nostra i han d'anar a preparar-li-la.

Ens afaitem i dinem.

En nedejar-nos les sabates apareix [Joan] Reverté, que ha vengut a Tortosa a un oculiste per haure-li pegat a l'ull un gra d'arròs eixit del batidor.

Em confessa que tota la cremaüra que tenia en la trilladora era perquè un cegaor malasang li havia dit que la batedora era vella, que ell havia treballat en ella dos anys i li havia donat pels i senyals; i tamé que [il·legible], que li havia portat un arròs dolent i enfanguinat, li havia armat un escàndol per a després pagar-li am quatre sous.

Garbes: me diu que les fan com a València. Que als d'ací els ensenyaren els valencians. Que ells les feen abans am cinc i sis gavelles, per lo que quan feen les grans i batien a pota, com unes garbes eren més altes que atres, els animals ensopegaven i costava desfer-les per a igualar-les.

Socarrà: després de feta la garba i lligada, am una gran falç o corbella es talla o serra, millor dit. Ad esta operació es diu *socarrà(r)*.

Empall: lo socarrat o tallat que a València diuen cul, diuen ací *empall*.

Xeic! Equival al nostre *xe!* i es diu molt per estes riberes.

-d-

Dinem a l'Hotel París, que com de consuetud el trobe transformat com cada volta, i després de prendre café se n'anem a visitar a:

Josep Grego. I allí trobe a en Ravanals, que parlen sobre sindicació arrossera, que és el problema candent entre arrossers i moliners.

Seguim després a visitar a:

Don Ramon de Puig. Casat am una filla d'en Primitiu Ayuso⁴⁶³, ya fallit, que té una batedora nostra mitjana. Ha d'anar un operari.

Carroll: és espica, raïm (*racimo*).

Acarrollat: que és molt arraïmat, tupit.

El senyor Puig viu, o millor dit, té la finca a Campredó, i es diu Mas de la Missa perquè hi ha una esglesieta que era única. Hi ha prop una ermita a la montanya que es diu *Soligrú*. A Vilanova de Barcelona diu que hi ha un atre *Soligrú*. Ací es forma una gran foia a la que diuen *Campredó*. Suponen que ací fon port romà. Hi ha una torre que diuen "la torre defront de la carroba" que és a la part d'Amposta.

Hi ha molt prop de la torre, que és a poca distància de *Soligrú*, un edifici que diuen els populars *la lonca*, i els cultes *la lonja*. Diuen que hi ha una escala de caragol pareguda a la Llonja de València. Alguns diuen que *la Lonca* és un *mausoleo* romà. Diu que per allí s'han trobat monedes de Vespacià.

-e-

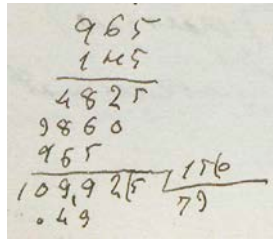
Don Ramon [De Puig] té una batedora *mi42* i diu que li va massa forta.

Motor r.p.m. 965 polea 0 145 diàmetre

Batedora r.p.p. 965 polea 0 150 diàmetre

L'eix del batidor és de 0 20 diàmetre

⁴⁶³ Primitiu Ayuso fou, a principis del segle XX, el president de la Cambra Agrícola de Tortosa.

Il·lustració 74: càlculs

No serà menester canviar la polea.

Don Ramon és una persona amabilíssima.

-f-

Fonda de Tortosa: 12,00

Nedea: 1,50

-g-

Josep Gilabert Porres: envejà. Té una *tu42*. Li han fet un portapalles plegable i diu que li l'han fet llarg. Que ell demanà que no tinguera més que 3,50 mts. i en té cinc. Hi ha que tallar-lo.

-h-

L'ama del cafetí –hostal on m'hostatge-, la criada Teresa, una maritornes no massa recatada i una mestreta jove, fina, una espècie de porcelana delicada, d'Amposta, Cinteta, m'esperaven a migdia per a retratar-se de segadores en calçotets.

La batedora de [Agostí] Macià tornen a dir-mos que no va bé i fa pocs sacs. Tornarem demà.

Demà haurem de fer tamé un llarg recorregut visitant batedores.

406

Dijous, 19 de setembre de 1935

-a-

A les quatre i mitja del matí m'hac despertat i no hac pogut tornar-me a dormir pensant en que vindran a cercar-me prompte, i a les cinc i quart, cansat de pegar voltes, m'alce.

-b-

Sueca. Diuen *parpall* tant al *pàrpado* com a la *pestanya*.

447

-c-

Portem personal a la hisenda d'Alfons [Cassans] Ramon i seguim a Camarles.

Pel camí, un fill de [Joan] Reverté ens diu que la batedora va mal: ha vist una *case* que treballa magníficament.

[Eduard] Albacar li respon un poc irat, i em diu després que és un tipus un poc fantàstic que es creu saber tant i quant.

Cavallé: ya és batent; quan arribem ya acaben una partideta.

Va bé. Apenes fa algun blanc. Tire tres fotos. La sis és de la batedora, la set d'un grupet d'Albacar i una xicona rosa de Cadis que està ací des de petita. El pagés no hi ha manera de fotografiar-lo, i quan ya pareix que el tinc, se'n escapa.

La huit és de la xicona: Pepita Planell, finca del mas, Camarles, Tortosa. Filla de pare almany, oriünda espanyol i de mare gaditana.

Ha segut impossible convéncer al pagés, padrí de la noia, perquè es retratés.

Nou carret: 1a foto traslladant la batedora.

-d-

Pere Llaveria. Passem per un camí dolent, com no mai n'havia vist.

La batedora va bé. 2a foto: la batedora.

El contador de voltes me s'estropeja i no vol funcionar.

-e-

Tornem cap a Amposta a la recerca de la batedora de [Joan] Reverté. A Amposta trobem a Huerta, que ens diu que la batedora [Francesc] Alonso, que fon del Quet i ara de Carvallo, va que no es troba més granet pelat. Tamé ens diu que la de Reverté treballa bé ara. A l'era de Segarra troball al fill de Reverté d'abans. És secant o portant l'arròs de la batedora. Es veu molt de blanc.

Se n'anem a cercar la batedora per camins i caminets fins que la trobem al moment que paren per a dinar. Reverté és satisfet i em diu que va bé, i és aixís, que apenes fa blanc. Lo atre diu que fon una partideta.

Torna a repetir lo del ventim, que ho vol sots el pujapalles.

-f-

Se n'anem a dinar a Sent Jaume. Llambric, el mestre de la fondeta, ens va a obsequiar amb una paella que anem a veure. Les de Massarrojos són molt millors. Ací saben posar-los coses, mes no donar-los el punt precís a l'arròs, que és lo que el fa ésser menjar dels deus, ço que la nostra dona sap fer de mode insuperable.

Llambric m'aclarix el significat d'algunes paraules:

-g-

Rafal: és tot cobertís. Ordinàriament solen ésser de palla i mansega, més rars de teula i ara solen fer-los d'uralita. Poden ésser isolats o agafats a les cases com els entramats de les parres. A vora mar, se'n solen fer per a prendre el bany.

Siti: és lo mateix que *solar*.

Pati: és el solar rodejat de paret.

Corral: és el lloc cubert amb parets i tot que es destina al bestiar.

La teulada: és la finca dels Albacar. Supon que es diu aixís perquè cridaria l'atenció veure tanta extensió de teulada en la ribera isolada.

-h-

Hai de vindre= he de venir

Vindre i *anar*: s'usen indistintament per *anar*. És curiós. Al propi temps, *vindre* s'usa pel *vindre* valencià. És a dir que *vindre* s'usa per *anar* i per *vindre*.

Sapigué= *sabre*, *saber*

Volgué= *voldre*, *voler*

Es diu *sàpiga*, *sàpigues* cf?ç al LgV: *córrega*, *córregues*. Ací diuen *córre(r)*.

-i-

Després de dinar, l'amo de la fonda, la criada, una amiga Sofia, la mestreta Cinteta Vidal (Maria), Llambric i atre anem a l'arrossar a traure fotografies, i en traguem tres. Promet enviar-los còpia.

-j-

Continuem visitant batedores.

Nº Alfons Cassans –Ramon-. Van a enjugar.

Vol 24 llitons del portapalles. A penes fa algun granet blanc. Don Pepito diu que ixen “massa carrollets” (raïmets o raspes am dos o més granets).

Averigüe que lo de “Casans Ramon” és canvi de “Ramon Casans”. Don Pepito diu que ho ha fet perquè al dir “Alfonso Ramon Casans”, algú li preguntava: *¿y qué más?* suposant que el Ramon fóra nom. Si és aixís, ho crec una puerilitat.

Per a donar-li més marxa al ventilador relimpiador anem a per una polea a la:

Vídua d’Almudeve, que em torna a recalcar lo del ventim.

Agostí Macià. Quan arribem, ha acabat la partida i va a transportar la batedora a un atra era. Fa un poquet d’arròs blanc.

Cisquet Alonso. Ha mogut la batedora i va bé. Me despedisc de la seua família.

Enrique Ramon Requena. Amposta. Trobem a Huertas i es canvien unes paraules fortes entre ell i Duard Albacar, i seguim a l’estació d’Amposta-Aldea (Paitrossos) per a pujar en el *Sevillano*.

-k-

Duard Albacar: nostre representant a Amposta. D’estatura regular-alta, prim, cara oval allargada i cabell castany. És actiu i pareix bon venedor. Molt coneixedor del personal i molt conegut.

Vol un complement de despeses per als mesos de setembre i octubre perquè davant la recolecció es dedica per sancer als montadors i als parroquians.

Vol que li envien objectes de propaganda. No vol que vinga Ernest [Ibáñez] ni atres; si acàs mon Primi o yo.

Pensem que ací prop tenim un atre parroquià.

Antoni Lluç. Trobem a Pasqualet Martí, qui em senyala uns defectes de la batedora *Tu72*, que no tenen res de particular. Pareix que alguns havien arribat a dir que les batedores de Camarles funcionaven mal i els tenia un poc sobreavís.

Ve el *Sevillano* (tren que va de Barcelona a Sevilla passant per València) i acabem l'excursió de les batedores de la ribera d'Amposta.

-I-

Al meu departament ve un matrimoni que sembla català –encara que parla castellà- d'edat mitjana, que prompte entaula conversació am dos xicots sobre religió i política.

Venen dos jóvens més que no parlen. U d'ells, de quan en quan, sembla que voldria prendre part, i quan va a fer-ho es reprensa i s'aguanta. L'atre impassible. Yo li fas ensems.

La dona, de bon vore, de bones carns, cap als trenta-cinc, am ulleres i una veu aflautada. Creu en Deu i els sentts, mes no am els capellans, encà que va a missa, bateja als xiquets i catequis a als d'atres pa que els bategen, mes ella no es gasta un cèntim. Tot debades. Els capellans tenen obligació, per això els paga l'estat, i si no en tenen prou –afig el marit- que es declaren en vaga i reclamen al papa.

U dels jóvens els fa cor; l'atre la contra. Té simpaties pels tradicionalistes i creu que això dels reis absoluts i les dictadures aniria molt bé per a Espanya. Defensa als capellans i la religió. Fa falta un home enèrgic que diga açò s'ha de fer i que es faça i tots mut.

-I on és eix home?- Dia l'espós. El jove dubita i per fi:

-Qualsevol, vosté mateix

-Yo? A mi em matarien molt prompte

Tercia la senyora i diu que ella no entén res de política; hi ha un home, emperò, que ha segut molt desacreditat i que ara se va reconeguent el seu mèrit i creu que és l'únic per a un lloc així.

Després d'esperar un poc l'efecte, es decidix a dir que és el [Manuel] Azaña, ara que ella no és política-

I yo m'adorc mentres ells discutixen avorrit i un poc dolent per un carbonet a l'ull, i quan em desperte pareix que estiguen tots conformes en que els polítics són tots uns bandits que van al llur negoci. Som ya al Cabanyal.

-II-

Fonda: 31,00

Billet a València: 15,60

Loteria: 42,00

Café en llet per a sopar: 1,00

Al montador Josep Cunyat: 50,00

Em quede a València. Estic asoles a casa. Em llave i prenc una dutxa. Són les dotze. Al llit.

407

Divendres, 20 de setembre de 1935

-a-

Desdijuni: 1,00

Matrícules de Primi: 20,00

Per despeses de viatge: 33,60

Papereria: 27,00

Fotografia, viatges: 4,40

-b-

Hac trobat a casa tots bé, exceptat la domèstica (fadrina), qui ya fa alguns dies que està al llit i ens té curosos, especialment a ma muller. El metge diu que no és greu, mes les temperatures són de vegades alarmants car arriben a 40 graus i encara més.

-c-

Havem tengut a Proa una reunió preparatòria per a formar una comissió de totes les entitats rònegament valencianistes per a veure de commemorar el 9 d'octubre am el màxim esplendor.

L'Agrupació Valencianista Republicana ha renunciat deixant entendre que la tal commemoració tenia un caire que pugnava am els seus ideals. Les demás han assistit i després de llarga discussió s'ha acordat tornar-nos a reunir el dijous propvinent i constituir definitivament la comissió per a que obre autònomament.

A l'eixir, Gayano Lluc, que representa a Lo Rat Penat, m'ha comunicat lo que ya sabia: la dimissió del president Monmeneu, qui demana per l'amor de Deu que li admeten la dimissió. És un cas de desunflament d'un globus en el qui confiaven molts.

Gayano Lluç ha acabat per dir-me que yo devia acceptar la presidència per a l'any que ve. M'ha negat.

408

Dissabte, 21 de setembre de 1935

-a-

Taló del banc popular previsors pervindre: 400,00

A ma muller: 200,00

Mestra 2a de *Ribalta*⁴⁶⁴: 30,00

Menjar i beure: 2,80

Viatges i atres: 1,90

Café per a casa: 6,50

-b-

[Josep M.] Bayarri, l'escultor, poeta i publiciste, m'ha escrit i ha vingut a veure'm per a que presidisca els III Jocs Florals de Benimaclet, que havien d'ésser demà en la nit i que per no ésser preparada la regina es deixa per al dimenge 29 a les deu de la nit.

409

Dimenge, 22 de setembre de 1935

-a-

En l'aut —petroliera nostra—, Pere i els meus fills Doménec i Primi.

Josep Palafocs, l'ale: té una Tu93 metàlica de les primeres. Treballa prou bé mes li fa poca faena. El motor és de 15—18 HP i té poca força. Si canviara el motor es podia donar una poca més marxa a les forques i que els garbells foren més clars.

Josep Antoni Ferrandis. Sollana. Deu canviar-se-li la polea recepriu del motor per a disminuir marxa total.

⁴⁶⁴ La revista *Ribalta* era una publicació periòdica de temàtica artística. Es va editar a València i al setembre d'aquell any se'n publicà un número.

Joan [Baptista] Crespo. Cullera. El cigüenyat trencat pels colls ha segut degut perquè ests eren massa degollats. El nou segurament no es romprà.

Emil Fos. Sueca. Ha comprat la batedora d'en Carles Matoses.

Francesc Granell. Fortaleny. Pareix que no té ben combinades les polees, i no es conseguix fer bona producció. Doménec té la nota. No es fan més que mil kgms-hora. Devia fer més del doble.

410

Dilluns, 23 de setembre de 1935

-a-

Hui comença el tresllat a València. En companyia de Doménech i en l'aut, seguim visitant batedores.

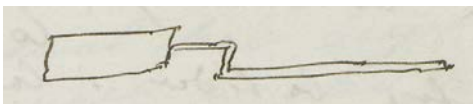
Recorreguem als camins de la marjal de Massanassa cercant la batedora dels germans Saragossà de Silla i un fill ens diu que són a l'eixida de Silla.

Germans Saragossà: treballen bé. No obstant, tira quelcom a la palla en caroll i fins espigues. Tal volta s'escape entre la reixa o a les testes.

-b-

Un llaurador de Silla me diu que per ací no diuen falç a la corbella ni hi ha nenguna classe de corbella que es diga falç.

La corbella recta es diu corbella llarga, i la d'angle es diu corbella plana.

Diu que la primera s'usa per a l'arròs, forment i atres segues; i la segon per a l'herba, perquè com es sega tan arran terra i solen haure batxes, es farien mal als dits si usaren la primera.

-c-

Seguim cap a Polinyà.

454

Clarís. Fa blanc i tira carrols a la palla i mitges espigues a pesar de portar una marxa viveta el batedor. *Tu42*.

Més o menys a totes les batedores els passa igual. És en part degut a que l'arròs va secant-se i roman més fort, de peduncle, mes tot no és ahí. Sens dubte quelcom s'escapa per la reixa del contrabatedor i pels costats. És un problema.

Havem notat que les batedores de doble batedor que tenen una forma intermitja i àdhuc les d'un batedor fan menys arròs blanc.

Lo millor serà que entre batidor i batidor i haja una forqueta que espolze el gra i que la primera camisa tinga la reixa espesa per a que no passen espigues i poques tires de pues per a que no faça blanc, i que el pas dels claus o pues siga clar i lo contrari deu passar al segon batidor. El primer batidor tal volta convinga que siga de més diàmetre que el segon.

Dinem ad Alzira a l'Hotel Colon.

-d-

Gramàtica ba-ca-va.

El substantiu representat pel nom és indubtablement la part més important de l'oració. Sens aquella no existix esta.

El verb mateix per a ésser quelcom real té que prendre la forma substantiva i aixís diguem: amar, tembre, vindre, i en esta forma infinitiva per a ésser verb ha d'ésser auxiliat per atres verbs: haure d'amar, de tembre, de vindre o prendre, l'article: l'amar, un tembre, el vindre... en el qual cas deixa d'ésser verb i passa a ocupar el lloc d'un substantiu.

Lo mateix es pot dir dels participis de present i passat.

El substantiu sens el verb expressa una idea estàtica. El verb sens el substantiu o el pronom que el sustitueix és com la palometa que eternament revolotejarà sens tindre on posar-se.

Ma sogra vol que li faça la inscripció de la llàpida del meu sogre, els quals rests han segut treslladats del cementeri vell de Massarrojos al nou.

Jo era aquell Josep Amat Estellés

nat a Godella lo 17 d'agost de 1858, fallit a Massarrojos

lo 15 de gener de 1910.

Junts ressuscitarem entre los morts.

Resen un Pare Nostre

i les ànimes pervolaran a l'infinit.

-f-

Seguim a Binimuslem, on trobem la batedora dels *germans Martines* d'Algemesí. Volen un garbellat que va baix dels batedors, que se'ls ha trencat. Aniran a casa *Sebastià Ferrando*. Fan molt poca faena i pareix que és degut en gran part a que el tractor no té la força suficient. També no li tiren l'arròs regulat.

Seguim a Massalavés

Villalba. La batedora va bé.

Vol per a l'any que ve uns coixinets a boles.

Seguim a Resalany.

Rafel Martines i companyia, de Benimodo: la batedora va bé. Volen un porta-palles per a l'any vinent. La nòria de repàs s'embossa i la tenen parà.

Porta poca marxa i no fa la producció que deguera.

Sentamans. A pesar de la reforma, fa una quantitat de blanc intolerable. Deu ésser que els batedors van massa junts, puix la marxa és la normal. Hi ha que reformar-ho.

Vídua de Julian Ferrer. La batedora treballa com Deu vol per ésser necessitada d'una reparació. L'arròs el trau bé.

A Alcúdia de Carlet:

La vedriola. Va bé.

La defensa del campo. Va bé.

A Vorassuar⁴⁶⁵:

La vedriola. Va bé, mes fa poca producció. Deu ésser que el motor elèctric no rep el voltatge corresponent i per força i marxa. Tamé les palles estan corretjoses com a totes parts i ademés

⁴⁶⁵ Es refereix a Guadassuar.

el tant per cent de fullat que hi ha per tot arreu, que fa que passant la mateixa palla i garbes la producció siga menor.

Anem cap Algemesí am intenció de seguir cap a Polinyà. Es fa massa tard, emperò, i ya hauran acabat i no veurem res, per lo que seguim a València.

-g-

De caixa, de taller, per despeses: 19,00

Fonda d'Alzira i café: 19,50

Gasolina: 15,20

411

Dimarts, 24 de setembre de 1935. Sent Joan

-a-

De caixa, per viatges: 35,60

A ma muller: 50,00

Viatges: 4,70

-b-

Ma muller ha tengut un còlic esta nit passada, sens greus conseqüències.

La fadrina pareix que vaja millor. Ha vengut son pare i li ha dit que no vol anar-se'n i que *no quiere volver a Aragón*. L'amor patri no arriba a tant.

Definitivament se'n tornem a València i donem per finit l'estiueig.

Romanem curant de la fadrina ma sogra i la costurera Miracle, a més d'atres ajudantes.

412

Dimecres, 25 de setembre de 1935

-a-

A Toni, per treballs: 7,00

Papereria: 14,40

Fotografia: 3,40

457

Nedea i atres: 1,20

-b-

A Proa rebérem la visita d'Enric Pla⁴⁶⁶, d'Oliva, molt entusiaste valencianiste, aficionat a la geografia del regne.

Havem parlat d'alamon d'assumptes valencianistes i ham vengut a parar al tema de l'*Ora marítima* d'*Avienus* i l'*Alebus*, conjuminant-nos per a visitar junts la Vall d'Ebo, on naixen les fonts del Girona.

413

Dijous, 26 de setembre de 1935

-a-

Coà: al batre l'arròs en màquina batedora romanen rests de la netejà del gra on hi han carrollets, grans solts mestallat am palla, terra i demés rebuig. Açò es diu *coà*.

Fer arròs blanc: quan les batedores esquellen arròs, diuen que “fan blanc” o “arròs blanc”.

Forca: en les màquines batedores, als elements mòbils que espolsen la palla per a separar gra els diuen forques. Hi han batedores que en tenen tres i més, i atres que sols una encara que de diferent tipus.

Camisa: en les dites màquines a l'armassó ordinàriament de ferre que té les pues fixes que engraven am el tambor batedor es diu camisa. Solen envoldre al tambor menys de la mitat de la seua peritària.

Puja-garbes: per a treslladar les garbes, ordinàriament desfetes, des de terra a la batedora introduint-la al tambor batedor, s'usa un sistema de nòria sens fi formada per cadenes, corretges, cordes o i llistons travessers.

Porta-palles o *puja-palles*: per a treslladar la palla que ix de la batedora al muntó o paller, s'usa igualment un sistema de nòria paregut a l'anterior.

-b-

8 dècims colrats del nombre 26707 de la loteria: 400,00

4 dècims comprats: 100,00

⁴⁶⁶ No el confongueu amb Enric Pla i Ballester, l'arqueòleg ontinyentí.

A ma muller: 150,00

Papereria: 5,00

Taló del banc popular previsors pervindre: 600,00

414

Divendres, 27 de setembre de 1935

-a-

Fotracà: és una gran quantitat de coses: una fotracà d'anys, la fotracà de pomes que s'ha menjat. S'emptra en sentit vulgar e inelegant, mes bé en sentit pijoratiu: "esta senyora és ya anciana" és quelcom diferent a "esta dona té ya una fotracà d'anys".

-b-

Un llibre: 1,00

Rebut d'Acció: 6,00

Factura de [Ambrosio] Huici, llibres: 9,50

A ma muller: 150,00

Lloguer de casa del mes d'octubre: 215,00

Estudis de Doménec: 260,00

415

Dilluns, 20 de setembre de 1935

-a-

A Primi, per treballs: 17,00

A Toni, per treballs: 7,00

Una correguda de bous: 21,00

Varis: 3,50

-b-

459

Fea molts anys que no havia anat a una correguda de bous braus i ahir per la vesprada me tentaren les xiques i la dona i me n'aní am les xiques, el nuvi de la major, el marit de la mitjana i els seus germans Vicent i Marina.

No havia vist encara les defenses que porten els cavalls d'alguns anys aençà. Són una espècie de matalafet prim posat pel cos del cavall abarcant la part esquerra, el pit i el cul. S'ha esquivat en gran part este aspecte desagradable, encara que no del tot.

La festa continua éssent vistosa, i quan els *toros* permeten el lluïment als *toreros* es passa una estona emocionant i agradable.

Ahir era una novillada i hi hagué de tot: un bou *manso* que tiraren al corral, atres que botaven la barrera, u que *derrotava* i era molt difícil de matar. Este agafà un *torero*, pegant-li una puntà cap a l'angonal.

El qui més es va lluir fon u que li dien Pericàs.

Torejaren huit bous i vingueren a acabar en els focus encesos, i atra novetat que també no coneixia.

La plaça era plena de gom a gom.

-c-

Per la nit assistírem als Jocs Florals de Benimaclet, que vàrem presidir.

La regina i la sua bellíssima cort d'honor es feren esperar un poquet, mes el públic prudent no va causar avalot ni protestes.

Els Jocs Florals foren quelcom aixís com els de "can prosa", que descriu [Santiago] Rosiñol. Es va oblidar la flor natural i a punt de començar tingueren que anar a cercar-la.

Entre dos o tres s'emportaren quasi tots els prèmits.

El mantenedor, un canonge fill de la població, feu un sermó per a eixir del pas. Hagué alguns moments que el notàvem perdut.

Al final vaig llegir unes quartelles que entusiasmareu ad alguns, asustaren ad atres i la major part de la gent es quedà sorpresa sens saber lo que passava. Era la primera vegada que oïen parlar aquelles coses de nacionalisme i més en aquell lloc.

Dos capellans que hi havien entre l'auditori, a l'oure'm parlar s'escabulliren.

I total, no diguérem res que haguérem dit ya.

Era la Dreta Regional Valenciana.

[Josep M.] Bayarri, com sempre, multiplicant-se, atenent a mil coses a l'hora, fent-s'ho tot, mal o bé, però fent-s'ho. Després se'l critica per lo que fa mal, mes nengú l'alaba per lo que fa bé. És el destí dels treballadors, dels organitzadors, dels altruistes.

M'ha dit que ha tengut grans dificultats que véncer i ho crec; ell s'ho ha tengut que fer i organitzar tot, i estava dispòs inclòs "a ser la regina". Esta frase pinta qui és ell. Prim, més bé sec, d'estatura regular, més bé baixa. No hi ha en ell matèria; tot és ànima.

416

Dijous, 3 d'octubre de 1935

-a-

Ve Pere i se n'anem en l'aut a fer un recorregut a la Ribera.

A l'arribar a Almussafes, ell seguix cap a Benifaió i yo, a peu, me'n vaig passejant cap als Algadins, esperant que ell m'alcance.

Tire una fotografia de Benifaió des del Barranc del Tramusser. Pere passa i no em veu, i després torna al no veure'm.

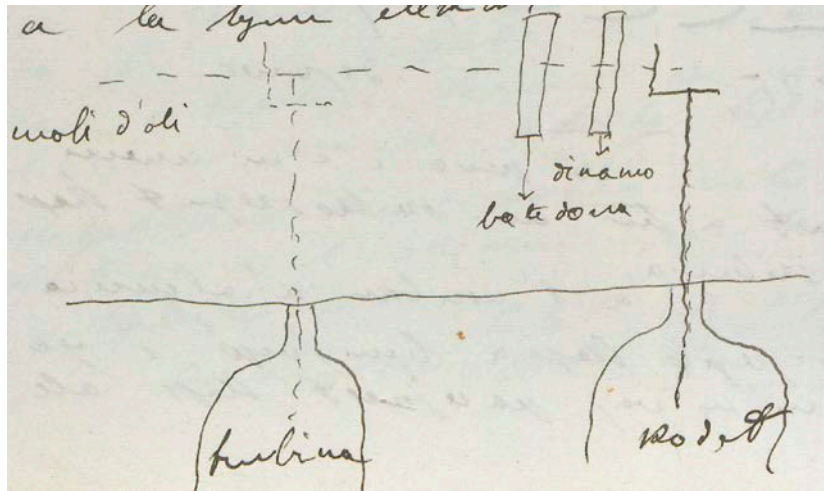
Molí dels Algadins: no són, ya han acabat, mes al poc venen. Pere se'n va cap a Alginet a cobrar.

A la batedora hi ha que fer-li la forca nova, posar-li peus estriades i arreglar la camisa.

Pintaran la forca, el batedor i la camisa. Que vaja un montador a desmontar-ho, avisant anticipadament.

Està decidit a col·locar la turbina i un molinet d'arròs per a fer un sac per ara.

Vol col·locar la turbina al carreu que té lliure i deixat el rodet per a la llum elèctrica.

Il·lustració 75: dibuix de la col·locació de la turbina

Me diu que tindrein èxit unes blanquejadores a mà barates. Que se'n vendrien moltes.

-b-

Seguim a Alzira. Pere me deixa al molí de [Francesc] Montagut i se'n va a Guadassuar i Benimodo a cobrar.

Francesc Montagut. El con de goma se li ha estropejat per culpa d'ells. Li ha dit que el porten a València i el remendarem.

L'oliador-matisador ja el posarà quan acabe uns compromisos. L'ultratriador no el vol per ara.

Parlem del conflicte ital-abisini. Ell és mussoliniste. Admira l'home d'energia.

Me diu que demà que li toque Paco per a dir-li lo que podrà donar-li el dissabte.

-c-

Me'n vaig a l'arxiu de l'ajuntament a veure a [Vicent] Pelufo. Estem preparant el segon nombre de Xúcar. Li done unes quartelles. Està molt cremat am Carmeta Colomer.

Dinem a Alzira.

Després seguim cap a Sueca. Tota La Ribera és plena de fum. Pels camps, els llauradors amuntonen el rastoll i li bóten foc. Per totes bandes s'elevan columnes de fum que emboiren l'horisont. Flames i fum per tot arreu donen a la marjal aspecte diabòlic i fantàstic.

-d-

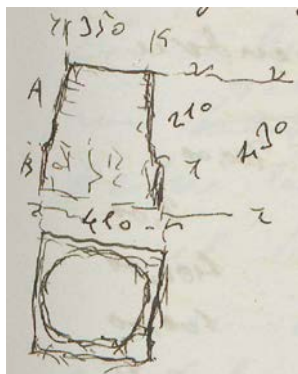
Emili Fos. Sueca. És ja d'obres. No vol canviar les forques. Vol afegir-li a la batedora un segon tambor batedor i una nòria de repàs. Enviar-li pressupost i després ell passarà a discutir-lo.

Pere Joan Serrano. Mon cosí li ha comprat a Fos la seua batedora i volia posar-li rodes, mes ha desistit. Ya dirà.

-e-

Seguim cap a València pel camí nou del litoral, que passa pel Perelló i Perellonet.

A l'arribar al pla de la Santxa⁴⁶⁷ parem per a veure les excavacions que feu la diputació i que les abandonà per no xocar am l'ajuntament. Trobem encara rests romans. *Tégulas* i un fragment de Saguntum. Un piló de calixa d'eixos característics, que no sabem encara per a què els servirien. Este està brut d'argamassa, que pareix provindre de l'aprofitament de la construcció posterior.

Il·lustració 76: dibuix del piló trobat al pla de la Sanxa.

Hi han varis murs d'edificació que posà al descobert la diputació, i a la vora del llac hui hi han abres més forts que demostren que el llac penetra cap a terra com si cerca la mar. És alafí del punt de la carretera més pròxim a l'Albufera, a uns cent metres al sud del piló del quilòmetre 5. El piló és desbastat, especialment el tros B, que pareix que deuria anar soterrat.

-f-

Gasolina: 15,20

Menjar i beure: 13,65

Varis: 5,00

⁴⁶⁷ Es refereix al pla de la Sanxa, situada al sud de la Gola del Pujol, a l'Albufera. Vegeu <http://albufera.valencia.es/es/vis%C3%ADtala/rutas>.

Divendres, 4 d'octubre de 1935

-a-

Taló del banc popular previsors pervindre 919532. Pts: 700,00

Cofradia Sent Jaume: 3,00

A ma muller: 400,00

Màquina Underwood: 100,00

Papereria per a Amparet: 2,95

Factura de [Ambrosio] Huici: 115,60

Al rellonger, per adobadures: 11,00

Del taller, per viatges: 28,65

Orquestra Valenciana de Cambra: 2,00

-b-

*Declinació valenciana. Timó 2-3, a propòsit de Parlem bé, de Carles Salvador*⁴⁶⁸.

Escriu a la mare equival a:

Tu (nominatiu) *escriu una carta* (acusatiu) *a la mare* (datiu)

No cap dir:

Escriu la mare

Perquè equivaldria a:

La mare (nominatiu) *escriu una carta* (acusatiu)

Podríem dir:

La modista tallà a la mare, si tallar sobreentenguera tallar un vestit. A la mare és un datiu: la modista tallà un vestit a la mare.

⁴⁶⁸ Es refereix a les notes gramaticals, ortogràfiques i lèxiques que Carles Salvador –i també Josep Giner– escrigueren en publicacions com *Timó*, de la qual parla, i també a *El Poble Valencià* o *Acció*, per tal de difondre la normativa al País Valencià.

El botxí (nominatiu) *tallà la mare* (acusatiu)

Es sobreentén que la feu a tallons. *La mare* és un acusatiu.

El botxí (nominatiu) *tallà el cap* (acusatiu) *a la mare* (datiu)

A les dotze (ablatiu), és a dir: *a les hores* (sustantiu) *dotze* (adjectiu)

Vine a les dotze equival a *tu* (nominatiu) *vine a les dotze* (ablatiu)

Equival a:

Tu vine, porta'l cos, la persona (acusatiu) *a la reunió* (datiu) *a les dotze* (ablatiu)

Anar i vindre sobreentenen persona, matèria: cos portat pel que va o ve: *el riu ve de gom a gom*

Equival a:

El riu (nominatiu) *porta aigua* (acusatiu) *de gom a gom* (ablatiu)

Esglaià a vosaltres= *vos esglaià, esglaià-vos*

Esglaià a mi= *m'esglaià, esglaià'm*

Vosaltres fóreu esglaiats

Yo vaig ésser esglaiat

A vosaltres, a mi, deuen ésser en datiu, car equivalen a *dona esglai a vosaltres, a mi*.

El riu va a vosatres; el riu duu aigua (acusatiu) *a vosatres* (datiu)

Esglaià vosatres; esglaià mi, esglaià-vos; esglaià'm, vos esglaià, m'esglaià, esglaià-vos a vosatres, esglaià'm a mi

En est darrer cas, *vos* i *me* o *m'* són acusatius, sens dubte, i *a vosatres, a mi*, els datius(?).

418

Dissabte, 5 d'octubre de 1935

-a-

Declinació LgV:

- a) La jove coneix València/ un anglés/ (a) Joan
- b) La jove escriu a València/ a un anglés/ a Joan

465

En el cas a), els complements són en acusatiu, car són directes i responen a *què coneix?* I sobre la preposició *a*.

En el cas b), els complements són en datiu, car són indirectes per respondre a *a qui escriu?* I sobre entendre's *una carta*.

A València podria entendre's en ablatiu, mes la *a* entén *a qui* recau l'acció, no *on* s'escau.

419

Dimarts, 8 d'octubre de 1935

-a-

A Primi, per treballs: 6,00

Pastisseria, pel sent de Xari: 11,00

Premsa i atres: 3,00

Rebut de Proa: 18,00

Piuleta i tronaor per a la dona: 11,50

-b-

El dissabte tinguérem un consell a Proa, tan cordial com sempre, tractant-se qüestions de tràmit. Anem ya mancats de diners i obrigué una suscrició. A [Enric] Navarro Borràs, que treballa molt i que fa sis mesos que no té faena [!:] se li han assignat 50 pessetes mensuals d'indemnisació. Són poques.

És pintor de palmitos i es veu que hi ha poc a fer. A la gent li ha donat per no fer-se aire.

-c-

Anàlisi LgV:

A la gent li ha donat per no fer-se aire

Li ha donat el caprici/la mania a la gent per no fer-se aire.

Qui li ha donat? L'acàs, l'oratge, la casualitat, la moda...

La moda (li) ha donat el caprici a la gent per no fer-se aire.

Li substituïx a *la moda* i deu ésser el subjecte.

Per no fer-se aire és un complement d'ablatiu, al paréixer.

El fer-se aire i *el no fer-se aire* són substantius verbals, indubtablement.

-d-

És molt més fàcil i barat acusar falsament que provar l'acusat la seua innocència.

Innocent absolt roman sempre a mercé del dubte sembrat pels qui són interessats en manejar l'insídia i la calúmnia.

-Eixe ha segut processat! És una exclamació que pot ésser una veritat i a propi temps sembrar la calúmnia, car la gent, o certa gent, té tendència a pensar el mal i lliga les paraules *processat* i *condemnat* i *delinqüent* millor que les de *processat*, *absolt* i *innocent*.

Quan diuen bou, sinó és bou, és vaca, diu la gent llesta, ço que prova la seua tendència a pensar en la primera trilogia, més que en la segon paciència!

-e-

Anàlisi LgV. Continua -c-.

- a) *La moda ha donat el caprici a la gent per no fer-se aire*. L'oració no és ben expressada.
- b) *La moda ha donat el caprici de no fer-se aire a la gent*.
- c) *La moda ha donat per no fer-se aire a la gent*
- d) *La moda ha donat el no fer-se aire a la gent*
- e) *Li ha donat el no fer-se aire a la gent*
- f) *A la gent li ha donat el no fer-se aire*
- g) *A la gent li ha donat per no fer-se aire*.

A és incorrecte perquè el *per* deu ésser *de*: el caprici *de* no fer-se aire, on *de no fer-se aire* és complement genitiu de caprici. En est cas la forma *b* seria correcta.

-f-

Havem parlat per ràdio esta nit a les deu i mitja l'alcalde i jo⁴⁶⁹.

A l'eixir, alguns amics ens han dit que yo llegia i el alcalde parlava. Els dos llegíem; l'alcalde, emperò, ho fa lentament com a costum que té, i yo molt de pressa.

420

⁴⁶⁹ El discurs emés per la ràdio es pot llegir al document 11 de l'ANNEX 1.

Dimecres, 9 d'octubre de 1935. Sent Donís

-a-

A Toni, per treballs: 15,50

Endreça i netedat: 2,50

-b-

Pel dematí han anat al *Panterri* algunes comissions am corones, rams i flors. Mes filles Toneta, Xari i les seues cunyaes han portat un ram. L'ajuntament ha adornat l'estàtua i el pedestal am plantes, corones i flors i ha posat guardes de jardins.

Per la vesprada s'ha celebrat la provessó cívica des de l'ajuntament al Parterre: guardia muntada de gala, senyera, banda municipal, concejals i gent am algunes senyeres, estudiants de l'Agrupació Valencianista Escolar, les escoles dels artesans i alguna entitat més.

Discurs de l'alcalde, des del pedestal i després retorn a la casa de la ciutat pels carrers de la Pau i Sent Vicent.

Fredor. Apenes havem adelantat de fa dos anys, a pesar de que l'any passat fon prohibida a causa dels sossoïts.

Els valencianistes no estan d'acord ni tan sols en celebrar esta festa. L'Agrupació Valencianista Republicana ni els partits d'esquerra no la celebren i alguns són tan incorrectes que tenint dos pals –la flamant “Esquerra Valenciana”- no els ha donat la gana d'hissar la senyera havent produït una protesta dels manifestants de la joventça, ya que tenen la casa social davant mateix de l'ajuntament.

-c-

En Lo Rat Penat havien pensat en Reig (Jogim) per a president, mes al paréixer est no ha donat la seua aquiescència.

421

Divendres, 11 d'octubre de 1935

-a-

De taller per vàries despeses, fetes per compte d'ell: 26,60

Gasolina: 7,60

468

Papereria per a Amparet: 5,00

Varis: 3,50

-b-

Ahir vaig anar a Sueca per una faena que anem a fer-li a un parroquià: una reforma de batedora. Quedàrem d'acord.

Per la vesprada anàrem al Teatre Eslava⁴⁷⁰ a veure una andalusada, “Morena clara”. És ara moda.

-c-

Per una d'eixes eixides de cap de banc que solen tindre els periodistes, que creuen que ells són quelcom aixís com mentors de l'opinió pública i tenen dret a censurar-ho tot i a dictar-ho tot i donar faltes i bones, a vengut a pagar-ho Jaume I, i en certa manera els valencianistes.

Las Provincias va publicar un solt el dia 9 d'octubre censurant les paraules que digué l'alcalde la nit anterior com alocució al poble de València parlant-li de la significació del dia. L'alcalde havia llegit unes quartelles fetes per l'Almela i Vives⁴⁷¹ i llegides per mi.

Hui havem anat a visitar a l'alcalde per a donar-li les gràcies per la seua actuació i a reiterar-li la nostra adhesió, i estava que tirava flames; i ens ha dit a [Rafael] Gayano i a mi que no volia saber res més de valencianistes.

-d-

Tamé havem tengut que visitar al president de la diputació, que ha cursat a la premsa una nota condolent-se de que la comissió commemoradora no l'haguera convidat .

Del mal el menys que açò és una demostració de valenciania i en certa manera quasi ve a ésser un consol.

-e-

⁴⁷⁰ El Teatre Eslava de València estigué obert des de 1908 a 1961, i s'hi representaven sobretot comèdies.

⁴⁷¹ Francesc Almela i Vives (Vinaròs, 1903- València, 1967) fou un escriptor i historiador que s'inicià ben prompte en activitats nacionalistes. Presidí *La Nostra Parla*, cofundà *Taula de Lletres Valencianes* i signà les *Normes de Castelló*. Després de la Guerra Civil, el seu posicionament envers el catalanisme fou més crític, i va fer un viratge que el portà a escriure obres valencianes de caràcter més prompte folklòric.

A Proa vaig rebre la visita de Francesc de B. Moll, director de la publicació que inicià mossén Alcover, el *Diccionari Català-Balear-Valencià*⁴⁷².

Yo el creia un home ya idat, no vell, mes sí un home dret i fet, i resulta quasi un xicon, prim, actiu, més prompte viu, ros; d'aspecte molt intel·ligent (sí que ho és) i simpàtic.

Venia acompanyat de [Manuel] Sanchis Guarner i els dos estan ara per la Rejó Valenciana estudiant la fonètica del país.

422

Dilluns, 10 d'octubre de 1935

-a-

Vàrios: 15,00

Taló banc popular previsors pervindre 919522: 450,00

Papereria: 4,50

-b-

Com ahir era la festa a la Maedeu del Roser i aiximateix l'aplec valencianiste al Puig, la família es dividí i uns anaren al poble, atres hi romangueren a València i nosatres, Primi i yo, am Juanet Senent, el meu nebot i seu cosí, en el cotxe d'ell se n'anàrem al Puig.

Visitarem el monestir i després pujàrem al castell a la patà, com es diu vulgarment.

Pujant, pujant, [Emilio] Lluç Arnal es va trobar alguna ceràmica argàrica, al paréixer entre la molta mitgeval i moderna; després vaig cercar i aitamé en vaig trobar.

⁴⁷² La crònica 175-176 del tom XVII del «Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana» es fa ressò d'aquesta visita: “Continuant la tasca encomanada pel «Centro de Estudios Históricos» de Madrid per a la preparació de l'*Atlas Lingüístico de la Península Ibérica*, el nostre director Francesc de B. Moll ha recorregut, durant els mesos de setembre, octubre i novembre, tota la part de l'antic Regne de València que parla la modalitat catalana coneguda amb el nom de «valencià», des de Vinaròs fins a Guardamar. Acompanyat del filòleg valencià Sr. Manuel Sanchis Guarner, ha fet enquesta dialectològica a vint-i-set poblacions que han de figurar en l'Atlas esmentat. Aquest viatge ha estat molt profitós també per a la nostra obra del Diccionari, no sols per la gran quantitat de notes lingüístiques i folklòriques que s'han arreplegat, sinó també per les simpaties i amistats obtingudes entre les autoritats i persones cultes de les regions recorregudes. En la mateixa ciutat de València, hem tingut el gust de fer coneixença amb els millors literats valencianistes i d'assegurar amb ells una cooperació mútua per a l'esdevenidor. Hem d'esmentar amb singular plaer i gratitud les atencions que hem rebut de l'entitat *Proa*, coordinadora dels esforços culturals del valencianisme, en la qual conviuen homes de les tendències polítiques més diverses, però units per un ideal comú de fer cultura autènticament valenciana” (Moll 1935: 178). Vegeu biografia de Francesc de B. Moll al capítol 1.3.2. d'aquest estudi.

Prop de les dotze vaig dirigir la paraula als que hi érem: dos dotzenes mal comptades de valencianistes i un atra dotzena de curiosos.

Tiraren unes fotografies i seguirem a visitar l'ermita de la patada.

Quina dolor produïx en els cors patriotes tanta migradesa!

423

Dimecres, 16 d'octubre de 1935

-a-

Un llibre per a Amparet: 12,00

Per a la loteria d'una confraria de Massarrojos: 5,75

Pastissets: 4,50

Viatges, nedeja i atres: 5,00

A Primi, per treballs: 5,50

-b-

Dels valencianistes es pot dir lo que d'Aníbal –parodiant–: sabem iniciar, encetar, plantejar una cosa, mes no continuar-la. Quantes coses han fracassat després de paréixer que anaven a tindre un èxit sorollós! I el tingueren en el llur inici, mes després decaigueren o moriren: Lo Rat Penat, la Setmana Cultural, les Jornades de Renaixença... i no digam de la premsa i editorials. N'hi han un munt de coses començades i mortes; o encara pitjor, que són cadàvers insepults.

-c-

Las Provincias ha accentuat el seu monarquisme i té alguns redactors que ens fan la punyeta, parlant clar i net. Am les llurs eixides de cap de banc.

Amb motiu del nou d'octubre va publicar una censura a l'alcalde, que produí una rèplica de *El Pueblo*⁴⁷³ lamentable; i el mateix dia que els publicava la dita rèplica posà una fotografia del monument a Jaume I am l'alcalde parlant, diguent-li que fea un discurs monàrquic.

⁴⁷³ *El Pueblo* va ser un diari fundat per Vicente Blasco Ibáñez i editat en València entre el 1894 i 1939. De caràcter blasquista, fou un dels diaris més llegits del cap i casal.

Lo que produí una atra rèplica més lamentable encara contra Jaume I i, per si no era prou, “Panach”⁴⁷⁴ publica una vinyeta sobre la setmana *monárquica y jaimista*.

Tot per a que ni les dites “dretes” ni “esquerres” hagen pres part en la commemoració ni tan sols hagen hissat les senyeres! Per paradoxa, *El Pueblo* la va hissar.

-d-

De vegades pense que yo deuria escriure novel·la i comèdia de tipus renovador i nacionaliste, com a propaganda. Com, però, si no dispose de temps? Tal volta algun dia faça algun assaig.

-e-

A Proa me varen encarregar de fer un fitxer d’efemèrides i tindrè que encetar la tasca quant enans. No em mancava atra cosa per a entrebancar-me més.

Porte massa coses i hauré, finalment, de tirar pel carrer del mig, que sol dir-se.

424

Divendres, 18 d’octubre de 1935

-a-

El punt que poguérem dir crític del valencianisme és atényer el moment d’equilibri entre la castellanisació i centralisació i la revalencianisació i descentralisació. (massa *-isacions*: dues *-anisacions* i atres unes *-alisacions*).

Perquè, encara que no parega ad alguns ilusos valencianistes, es continua centralisant. L’estat segueix absorbint cervells i disminuint facultats als organismes locals i rejonals i la castellanisació augmenta desmesuradament i descarada, a ull vistes.

Hi han colegis on no solament volen sabre res de valencià ni cultura valenciana sinós que punixen als deixebles que empren la llengua consuetudinària.

Per contra, el valencianisme representa tan repoc que una gota d’auia en la mar ens pareixeria símil exagerat, però no fa molt més.

Arribar a contrarestar la castellanisació i la centralisació seria el molló de la victòria, si no s’abandonarem llavors. Eix és el puny crític del valencianisme.

⁴⁷⁴ Emilio Panach Ramos (Alboraia, 1913- València, 1983), pseudònim de Milo, va ser un historietista i poeta que col·laborà en la premsa periòdica valenciana durant els anys trenta i els posteriors anys del franquisme. Les seues caricatures també representaven el món valencianiste i de les falles.

Per a atényer-lo calen molts treballs. No és el menor arribar a convéncer als valencians castellanistes i per ad això cal fer la propaganda valencianista en castellà, al llur propi mig.

Crec que els enemics més grans de la renaixença són els puritans i els extremistes del valencianisme: els primers no volen res que no siga valencianisme pur. Els segons no volen res ab els qui no són entre les files de la llur colla.

-b-

Estic desesperat fa uns dies. Econòmicament tot pareix que m'ixca mal. És el meu moment de decadència? No pose l'atenció deguda a les coses! És que vullc abarcar massa i aprete poc. Acabe per no fer res ni acabar res, sobre tot res bé.

Les calefaccions a olis pesats me porten de cap. Entre el procés i els fracassos me tenen aplanat i de mal humor.

-c-

Hom insistic de nou per a que torne a la presidència de Lo Rat Penat. No em faltava atra cosa!

Lo Rat està passant una crisi espantosa que no sé com sortejarà. Lo mal del cas és que quan es troba un president que vullga allò realçar-ho, els mateixos que ara canten la gallina li faran la vida impossible.

-d-

Endossada una lletra a mon cunyat Joan Senent: 2.000,00

Rebut de Joan Senent: 2.000,00

Despeses de la lletra: 75,25

A ma muller per la setmana: 400,00

A ma muller per a anar a prendre banys: 600,00

A Constantí Gomeç⁴⁷⁵ pels retrats de Toni: 500,00

Col·legi d'Amparet: 157,00

Rebut de Lo Rat Penat: 16,50

⁴⁷⁵ Constantí Gómez i Salvador (València, 1865- 1937) fou un pintor que arribà, així mateix, a signar les Normes de Castelló.

Rebutts d'Acció d'Art: 10,00

A Proa. Donatiu: 100,00

Al cine: 6,00

Neteja, periòdics, viatges i altres despeses difuses: 3,50

424 [2]

Dimenge, 20 d'octubre de 1935

Doménec i yo en l'aut i Pere se n'anem d'excursió a medir les altures relatives al Riu Túrria, des de la Vilamarxant i Benaguasil fins Olocau.

L'altímetre senyala a casa de Gonçal Julian +110,00 mts a les set del matí.

Al molí de Mandor tirem una f.2 de l'aqüeducte.

A l'arribar a la Vilamarxant al nivell del riu senyala +190,00 mts

A nivell de la séquia de Riba-roja, +200,00 mts.

A la séquia de Benaguasil, +210,00 mts.

Arribat a les eres de baix de Benaguasil, l'altímetre senyala +210,00.

A les eres de dalt senyala +221,00 mts.

Ací diuen que és una asoles i que l'anomenen "Séquia dels Moros". Són les onze.

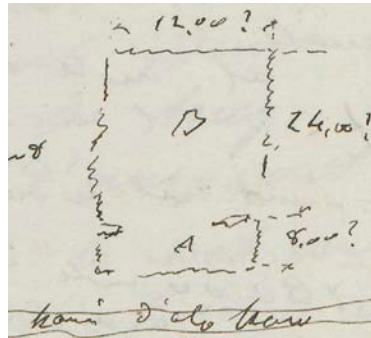
Al nivell de l'auia de la Font de Sent Vicent de Lliria, +288,00 mts.

Passem "la maimona" camí d'Olocau i en arribar a Pítxerí, abans del barranc, l'altímetre senyala +340,00 mts. a la bassa.

La bassa és gran, a l'esquerra del camí, i és dividida en dues parts.

La A ve a ésser la part de B.

B vindrà a tindre una 24 metres per 12 i aA

Il·lustració 77: dibuix en planta del lacus romà del Pitxerí.

Està tot destrossat i apenes hi romanen alguns restes de murs. A la dreta del camí hi han restes de casilici.

Se'n tornem pels mateixos passos. En arribar a la font de Sent Vicent, l'altímetre senyala +291,00 mts.

En arribar a les eres de dalt de Benaguasil, senyala +233,00 mts, i a les eres de baix, +226,00

A l'arribar a la séquia de Benaguasil, al pont del camí de Lliria a la Vilamarxant, +230,00.

A la séquia de Riba-roja, junt al seu pont al dit camí, al llat del pont sus el riu, +217,00

Sots el pont, al nivell del riu, +213,00.

Novament, a la séquia de Ribarroja, +220,00.

Al tornar a casa, l'altímetre senyala +157,00 mts.

-b-

Al passar per Burjassot, havem entrat a veure l'exposició de pintures d'Usabal⁴⁷⁶. Havem trobat moltes cares conegudes i fins antius amics fea ja alamon desapareguts del nostre cercol d'amistats i coneixences.

-c-

Gasolina: 11,40

Pastisseria: 4,80

Teatre de marionetes: 6,00

⁴⁷⁶ Luis Felipe Usábal y Hernández va ser un pintor, il·lustrador i escultor que va nàixer a València l'any 1876. Va obtindre medalla d'or en l'exposició de 1909 i arribà a treballar a Berlín com a col·laborador de diverses revistes satíriques, i fou membre de l'Associació d'Il·lustradors Alemanyans.

Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana: 10,00

Acció periòdic: 11,00

-d-

Resultat de l'excursió de hui:

Casa: $110,00+157,00=267,00:2=133,50$ mts.

Vilamarxant riu: $190,00+213,00=403,00:2=201,50$ mts. 0,00

Séquia Riba-roja: $200,00+217,00+220,00=637,00:3=212,33$ mts. 10,82

Séquia Benaguasil: $210,00+230,00=440:2=220,00$ mts. 18,50

Eres de baix: $213,00+226,00=439,00:2=219,50$ mts. 18,00

Eres de dalt: $221,00+233,00=454,00:2=227,00$ mts. 25,50

Font de Sent Vicent: $288,00+291,00=579,00:2=289,50$ mts. 88,00

Pitxerí 340.....340,00 mts. 138,50

La diferència riu-aqüeducte. Xelva= 101 mts. i Pitxerí= 139 mts. la crec no sols possible sinós més que probable, car la diferència de 38 metres no em pareix exagerada

-e-

En companyia de ma filla Amparet ha anat al Teatre Principal a veure les marionetes de Podrezza –Vittorio Podrezza⁴⁷⁷, l'autor-. És notable.

425

Dilluns, 21 d'octubre de 1935

-a-

Loteria de la tia Maria: 6,00

La tia Maria la moniatera és una dona vellota que té arreplegats alguns dinerets per a vellea i en tot i en això encara va venent loteria per ahí, pel carrer i cafens (*cafens* diuen a la Vilamarxant).

⁴⁷⁷ Vittorio Podrecca (Civiale, 1883- Ginebra, 1959) va ser un autor italià i empresari del teatre de titelles.

Ella “no es gasta un diner per saber morir” (modisme que no sé exactament lo que significa”. No té família nenguna. És borda. La que feu de mare la tragué de l’hospital. La tingueren algun temps de portera en un almagacén i d’acompanyanta dels meus fills durant algun temps.

-b-

La situació industrial nostra és delicada. No podem dir que anem de fracàs en fracàs, mes tenim bastants contrarietats econòmiques.

Per una part, cada dia em sent més divorciat del negoci, per atra, seria convenient que me’n preocupara més; per atra, els parroquians que no paguen; per atra, les instal·lacions que no van bé...

-c-

S’ha inaugurat el curs 1935-1936 de la Universitat Popular, que organisa l’Agrupació Valencianista Escolar. Ha parlat [Francesc] Almela Vives, uns deu minuts.

Érem uns trenta. Tot rostres coneguts.

426

Dimarts, 22 d’octubre de 1935

-a-

Arxiu ajuntament. Lletres missives 1g?

F.1: lletres trameses

Lletres responsives

Pedro: castellà. Nom valencià.

Vinents: venint.

Venir: catalanisme

Vedalers o *guardians*

Precint: cinturó am moneder

Aitals coses: tals coses

Sanjea: i no saviesa

La on: allà on

477

Grabír: agrair

J rev. vnylats: vullgau

Feit: fet (el fet)

Agreujsats: agraviats

Semblats coses: semejants coses

Appellats de fe: disposts a fer

Obehir: obedir

Ans dit: ens ha dit (a'ns dit)

Vegats: voltes

Gros pills: grans perills

Marcha: marca

Trebylat: treballat

427

Dijous, 24 d'octubre de 1935

-a-

De caixa del taller a compte de despeses: 100,00

Gasolina: 15,20

Dinar: 8,00

Café i varis: 3,50

Rebuts d'Orfeó Valencià: 30,00

A Primi, per treballs: 8,50

-b-

Am Pedro i en l'aut cap a Alzira a veure a en Francesc Montagut, que està "més cremat que l'home de la veta". No sé el fonament d'est modisme. No hi és.

478

Seguim a Antella al molí d'Enric Benet. També no hi és. El fill m'acompanya a veure al metge Roig, antic company del laboratori d'arqueologia, i després a la creueta alta, on verifique que hi ha una extensa estació ibèrica.

Dinem a Alberic. Prenim –prenc- café a Alzira.

Després passem per Sueca.

Emili Fos: val que li inclogam en el mateix preu més tensors per a la nòria vella.

Mon cosí Josep Maria Serrano, el militar, està boig completament. Deu patir d'amnèsia i està inútil per a discurrir. Me dona llàstima. Fea ja algun temps que no el veia.

428

Divendres, 25 d'octubre de 1935

-a-

Vaig a l'arxiu de l'ajuntament. És el baró de Sampetrillo⁴⁷⁸ i un atre. Continue en les lletres missives: 1g?

f. II: *sen torbas*: es torbara

ba gran regnart: temor, cura temerosa, perill

Feta: feta, de fer

f. II rev. *Feit*: fet, substantiu

f. III: *volch veer e vee*: vol veure i viu.

Al dia clar: ya de dia...

f. IV: *en los regnes*: als regnes

f. V: *en la platja*: a la platja

En psent: al present

f. V. Rev: *en Burryana*: a Burriana

En Murvedre: a Molvedre

⁴⁷⁸ José Caruana Reig (València, 1880-1956) era baró de San Petrillo, historiador i militar. Nicolau Primitiu el troba en l'Ajuntament de València perquè Caruana en fou regidor i tinent d'alcalde. Així mateix, va ser degà del Centre de Cultura Valenciana durant els anys quaranta i cinquanta.

En Culera: a Cullera

429

Dissabte, 26 d'octubre de 1935

-a-

El mateix arxiu i llibre 1g?

En Gandia= a Gandia

En Dénia o *en Xàbea:* a Dénia...

f. VII. *Claver:* clavari

sidoncs ja noy es hi sia: si ya no hi és i siga

Estien: estiguen

Pusca: puga

No meng: no menge

Sidonis no era: si no era

f. VII rev: *sostenir:* sostindre

-b-

A Proa per a una subscripció pro ensenyança Llengua Valenciana.: 100,00

Tornat a caixa del taller: 100,00

Despeses de viatges: 25,20

Cobrades les lletres 1388 i 15 o 69: 215,00

Despeses de les mateixes: 21,95

Llibres per a Amparet: 48,05

-c-

Les esquerres tornen a prendre increment i el panorama polític pareix que s'embolique.

430

Dimenge, 27 d'octubre de 1935

480

Se n'anem Pere i yo en l'aut a fer investigacions d'aqüeductes de la mar a Sagunt pels Germanells.

En la casa de Gonçal Julian l'altímetre senyala -58,00 mts.

Arribats al port, a nivell de la mar, senyala -80,00 mts.

Posat a 0,00 mts. a les 8:30.

Anem a l'ermita de Godella, +54,00 mts.

Tire dues fotografies, una de l'ermita i altra d'una casa que han edificat enmig de la curva de l'aqüeducte.

En Vicent Llorens, prevere bibliotecari del palau arquebisbal, s'interessa per la fotografia de l'ermita, mes volguera clixé i tot.

A l'arribar al pi del camí de Bétera, junt al barranc nou, +77,00 mts.

Al llit del barranc d'Olocau⁴⁷⁹, al pont del camí de Serra, a l'eixida de Bétera, +93,50 mts.

L'aqüeducte de Xelva deu passar molt més amunt del barranc.

A l'arribar al Pont del Barranc de Nàquera, al llit, +169,00 mts.

L'aqüeducte de Xelva passa més amunt?

A l'arribar a la partida de "la torre" de Nàquera i finca de nou hores o de Mir, prop dels Germanells, me diu en Josep Mir de Vinaròs que hi ha ací una cova que diu que anava a Molvedre i atres que al primer germanell. La dita cova tenia una bóveda arreglada de pedra que el Mir ha reblit. L'altura ací és de +63,50 mts.

U que passa en bicicleta i que em coneix d'atres voltes me diu que son germà, el pare Santiago, del convent de la Malaena, s'interessa per conèixer-me.

Seguim cap a la lloma del poble, de Museros al camí de la Calderona. Senyala +29,00 mts. a les 10:40.

Se n'anem cap a Molvedre. Al Corral dels Xurros, junt al camí vell de Llúria, +19,50 mts.

S'ham dirigit a Figueroles, junt a les basses de les aigües i el ferrocarril d'Aragó. +55,00 mts.

⁴⁷⁹ Es refereix al barranc de Carraixet.

Anem al Port de Sagunt. Junt a les ones de la platja +9,00 mts. a les 12:00.

Se'n tornem. Al Corral dels Xurros senyala +27,00 mts.

Se'n tornem directament a València perquè es fa tard. A l'escala real senyala -14,00 mts a les 13:00. El port està abarrotat de vaixells. Poca gent passejant. Alguns van en barquetes. Fa un bon dia. És hora de dinar. A la vesprada segurament que es plourà de gent.

No obstant, a València hi ha poca afició a la mar.

Fa temps que som d'esquena al nostre mig natural d'activitats.

A l'arribar a casa senyala +2,00 mts.

-b-

Gasolina: 11,40

Pastisseria: 4,80

Com resulta que el xofer tamé té xiquets, li solc comprar mitja dotzena de pastissets per a que se li alegren els xicons.

Xocolatines pa les xiques: 2,00

-c-

Reflexionant sus les comprovacions de hui, pareix que l'aqüeducte de les lloletes siga el mateix de la lloma del poble, i que el de La Covatella el mateix que passava per la torre de Nàquera, i que el del corral dels Xurros, de Molvedre, siga el mateix de les lloletes. Tamé seria possible que el de La Covatella donara auies al de figueroles a la part del Palància i que el de Xelva donara auies al mateix castell.

431

Dilluns, 28 d'octubre de 1935

-a-

Civilisar? Què és civilisar? Les nacions que han pres ensús d'elles la missió de civilisar – deixem per discutir la llur bona fe- entenen que és comunicar la llur civilització als pobles dominats i, per lo tant, destrossant la d'ests, portant per conseqüència la destrucció i no la civilització, com estem observant.

432

482

Dimarts, 29 d'octubre de 1935⁴⁸⁰

Del banc popular previsors pervindre: 600,00

Cèdules personals: 214,50

Las Provincias: 9,00

Fotografies: 1,70

A ma muller: 300,00

433

Divendres, 1 de novembre de 1935

-a-

Anem al cementeri de Serra en l'aut.

En casa, l'altímetre senyala +110,00 mts.

Al pi del camí de Bétera senyala +161,50 mts.

Al cementeri de Serra portem una "pluma". En l'argot de les floreres "una pluma" és un arc de "corona" de flors. Cosa d'una quarta part. Allí està la meua exmarastra i alguns atres forasters familiars dels morts, que anaren un dia a Serra a cercar la salut.

Al tornar, al pi de Bétera senyala +166,00 mts.

A l'arribar a casa, +110,00 mts.

-b-

Ahir anàrem al cementeri de Massarrojos a veure d'arranjar les làpides dels morts familiars.

Ya han colocat la de mon sogre am vàries errades.

-c-

Teatre: 22,00

Pastisseria: 7,00

Gasolina: 7,60

⁴⁸⁰ Hem corregit la data, ja que ell escriu dia 30 i en realitat eixe dia correspon a la data que hem escrit posteriorment.

Varis: 5,00

434

Dimenge, 3 de novembre de 1935

-a-

A Toni, per treball: 7,75

Pastisseria: 3,60

Varis: 4,50

-b-

LlC.: entre dues llengües que tenen mots derivats comuns. Aquella els quals afixs són norma general de la seua glossotomia és anterior o prestatària si en l'atra no hi són.

Si comparant una llengua literària am els seus dialectes trobem en aquella mots primitius que hi han en alguns d'ests i en atres no i mots derivats sens primitius els quals hi són, no obstant, en uns dialectes i en atres no, estos seran anteriors o prestataris de la llengua literària.

-c-

Etimologia, llengua.: culturalment les llengües s'agrupen gramaticalment i podríem dir que formen famílies gramaticals.

Ètnicament s'agrupen pel vocabulari: podríem dir que formen famílies glòtiques.

Les famílies glòtiques són més estranyes quan més diferents són la morfologia i la semàntica, no oblidant-se de l'evolució ideolingüística, semàntica i morfològica ni de l'antonímia.

435

Dilluns, 4 de novembre de 1935

-a-

Arxiu de l'Ajuntament de València. 1g?

f. VIII rev.: *feit, feyt*: fet

f. IX. *Sia obpressa*: oprimida

f. IX rev. *Perdoa fea*: pèrdua feta

484

Flagr, flagra: flequer, flequera

Past pan: paste pa

Daça: dacsà

Pach: page

Panisç: panís

Cullitors: recaudadors

Q null ho: que ningun hom

No gos: no gose

Nedell o *leyt*: bedell de llet

Ayell o *leyt*: borrego de llet, borreguet

Porch ho truga: porc o bacona

Vedell o *vedella*:

En Barchn/ i: a Barcelona i a

En altres ciutats: altres ciutats.

f. X rev: *en barchn*: a Barcelona

XI: *han donada paciècia*: donar paciència [?]

Ala plaça... en la dita ciutat: a la plaça... en la dita ciutat

Diésç: dies, diez

f. XII rev: *Lopesç*: Llopis

f. XIII *Domínguesç*: Domingues, Domínguez

Burriana, Borriana:

digos: dijous

Dix: diu

Axí meteix (sic): mateix

Dimarts, 5 de novembre de 1935

-a-

Arxiu de l'Ajuntament de València. 1g?

f. XIII *carros*:

abat, abbat:

Anià: havia

Debia: catalanisme

El dit loch... el loch: al dit lloc, al lloc

En Giulabert Centelles: en Gelabert

Los quals abdui li respoxen: els quals dos li respongueren

[il·legible] *al dia assignat en la ciutat*: estarien el dia assignat en la (a la) ciutat

f. XIII rev.: *el loch*: al loc o en el loc

Li respoxen: respongueren

Volen: volent

Serien en la dita ciutat: ...a la dita...

La tenor dels quals es aital:

Anas i passas en Sicília...

Nos votutes hiriem: aniríem

Mas som ací:

Dalt en Ayora: ...a Ayora...

-b-

Taló del banc popular previsors pervindre 250,00

A ma muller: 250,00

Llibres per a Primi: 8,00

Rebut de Proa: 18,00

437

Dimecres, 6 de novembre de 1935

-a-

Am Pere i en el cotxe –la petroliera, millor dit– hac anat ad Alzira a veure a un parroquià – Francesc Montagut– que pareixia trobar-se enutjat am nosatres. Tot ha romàs bé.

Després he visitat a en Vicent Pelufo, que m'ha parlat de la revista *Xúcar* i de les angúnies que passen per a la seua publicació. No troben ni mecenes modestos.

Els hòmens de diners som massa allunyats del camp de la cultura i creuen que els llurs guanyes són verament guanyes i verament llurs. No saben que sens les obres de cultura ells no serien res i que els hòmens de cultura treballen i treballen sens utilitat per a d'ells. Són, per lo tant, els hòmens de negoci quins han de treballar per ad ells i per als hòmens de cultura, car si no ho fan aixís s'acabaran els hòmens de cultura i la cultura, i s'acabarien els guanyes.

-b-

Gasolina: 7,60

Llibres nous: 14,00

Navaixes d'afaitar: 2,50

Papereria: 9,00

438

Dijous, 7 de novembre de 1935

-a-

Vaig a l'arxiu de l'Ajuntament de València. 1g?

f. XVI: *los jurats e pbomes*: els jurats i prohòmens

reebuda: rebuda

metex: mateix

feem c'dar: férem cridar

maytí: matí

487

fo ajustat: fon

consideran: considerant

feyta, feita: feta, de fer

es estada feta: està feta

f. XVI rev.: *havets a qtar*: deueu llevar

f. XVII: *q neguna vila*: que ninguna vila

nons hic ha tramés: no'ns hi ha tramés

ell noy farea [il·legible]: no hi faria

qs feeren: que's feren

besans: besants, que besen

recoptamet: recomptament? De recontar

f. XVII rev.: cor: car

439

Divendres, 8 de novembre de 1935

Vaig a Sueca a veure la batedora de:

Fills de Pere Joan Ferro: general Margallo, 29: pareix que el germà major Lluís s'ha desavengut dels altres dos i ha anat a justipreciar. La batedora és de 1924, Mijares, d'un batedor i té pujagarbes i portapalles. Està bastant ben conservada i se li pot pagar un 60-70 per cent de la seua valor.

El motor és de gasolina de Puigjaner i Bament, de Barcelona, i no se li pot donar més del 50% de la seua valor. Ven bomba de pistó per a l'auia. 2 carros porta-arròs d'uns cent kgm.

Una transmissió am suports de fusta i coixinets automàtics.

Vol que els envie una valoració dirigida ad ells per a presentar-la a l'advocat per a que o bé pugua quedar-se-les el germà Lluís o ells.

-b-

Una desavinença de família al morir els pares.

488

El germà major es comprén que és un xicot acostumat a fer el seu caprici i manar; els altres dos, acostumats a treballar i obedir; mes arriba un dia que es cansen i es rebel·len apenes poden, quan mor sa mare que era la que encara els junyia.

U s'imagina lo que passaria en temps passats quan als "mayorasgos": els segundons tastarien el fre i aguantarien fins que la llei acabà ab aquella irritant desigualtat que en la major part dels casos resultava abusiva.

-c-

Aprofite l'ocasió per visitar la família. Trobe a l'alcalde Vidal i, xarrant, cordialment m'acompanya a l'alcaldia, a casa de la vila, hui "de la ciutat".

El votaren per a alcalde de totes les tendències. És per un sacrifici i ho crec. Hui tot polític desinteressat té que sufrir en un càrrec públic.

Encara no veig que Vidal goge de molt bona salut.

440

Dissabte, 9 de novembre de 1935

-a-

Vaig a l'arxiu de l'Ajuntament de València. Pel camí em trobe a [Maximilià] Thous Llorens, que em diu que creu que l'ofensiva contra Proa que havia segut encetada per l'[Antoni] Igual Úbeda creu que l'ha escatxifallada.

1g3

f. XVII rev,

embarde: dificultat, tropés

alcu: algú

f. XVIII

alcuns: algunes

pcets: procureu

ço pus: com o quan més

porets: podreu

paguets

paguen

salari o nolit: salari o

-b-

Entregat pel taller: 1.000,00

Fotografia i papereria: 4,60

Nedea: 1,00

Màquina d'escriure: 100,00

Lloguer de casa: 215,00

Col·legi d'Amparet: 176,00

Un regal per a una neboda que es marida: 50,00

A ma muller: 400,00

A Toni, per treballs: 12,50

Teatre: 8,00

-c-

A Proa am tengué la reunió mensual, assistint-hi quasi tots.

Lo principal acordat és celebrar els centenaris de Llorente i de Querol⁴⁸¹ (natalicis), que s'escau l'any propvinent 1936.

[Gaetà] Huguet Segarra relata que ha parlat amb el director de *El Mercantil*, qui és d'acord a publicar una pàgina valenciana, però que tracte preferentment assumptes econòmics.

D'aquests assumptes s'encarregarà Sanchis Sabalza⁴⁸² i Godofred Hernandes.

⁴⁸¹ Es referix a Teodor Llorente Olivares (València, 1836-1911) i a Vicent Wenceslau Querol (València, 1836-Bétera, 1889), dos dels autors renaixencistes valencians més importants.

⁴⁸² Josep Joaquim Sanchis Zabalza fou un històric valencianista que exercia de corredor de comerç a Madrid. Tingué contactes amb els sectors ratpenatistes; de fet, ell fou delegat de Lo Rat Penat a la capital d'Espanya, i a més exercí de professor dels cursos de llengua.

[Enric] Navarro Borràs controlarà la fulla⁴⁸³.

-d-

Am ma muller he anat a veure la representació de *Yerma*, de Garcia Lorca⁴⁸⁴, al teatre principal, per la Xirgu⁴⁸⁵.

És una obra que participa de simbòlica marcant una tendència nova en el teatre que, en certa manera, té algun paral·lelisme am el cine en alguns aspectes.

L'exposició és massa crua algunes vegades, arribant a un naturalisme que s'haguera pogut esquivar. L'autor, per esta part, es veu que pensava massa en la galeria i poc en l'elegància de les formes.

No sabem què serà preferible.

La cultura pareix que vaja destruint les bones formes de relació humanes substituint-les pel realisme brutal de la natura alafí de trobar atres relacions més humanes i menys hipòcrites. Perxò les noves generacions ens pareixen ineducades, irrespectuoses, barbres.

Som en una època de transformació.

441

Dilluns, 11 de novembre de 1935

-a-

Arxiu de l'Ajuntament de València

f. XIX: lletra dels jurats de Barcelona als de València:

“en la dita ciutat de valnc”: a la...

s'cta en Barcelona.....: a Barcelona

442

Dimarts, 12 de novembre de 1935

-a-

⁴⁸³ Vegeu el programa de les iniciatives i activitats de Proa en la carta 10 de l'ANNEX 2.

⁴⁸⁴ Es refereix a Federico Garcia Lorca (Granada, 1898- 1936), el popular poeta de la Generació del 27.

⁴⁸⁵ Margarida Xirgu (Molins de Rei, 1888- Montevideo, 1969) fou una actriu que també va dirigir i interpretar peces teatrals, sobretot les de Federico Garcia Lorca.

Venudes tres accions de la cooperativa valenciana d'electricitat; 300,00

A Primi, per treballs: 10,00

Pastisseria: 1,80

Una pipa per a Blai Pastor: 21,00

-b-

Per mitjà de Blai Pastor, l'oficial del Centre de Cultura Valenciana, li hac venut a un tal Gil, especier, tres accions de la cooperativa d'electricitat que li calien per a donar-se d'alta d'un motoret. Encara em queden 1.800 pessetes, que no tindrè la sort de vendre-les a la par com estes.

-c-

M'han notificat que el dia 26 és la vista del procés per la patent del [Tòfol] Bellver. Sala 3a, magistrat en Francesc López Nieto. Teniente fiscal en Rafel Balbín.

Veurem què passa.

443

Dimecres, 13 de novembre de 1935

-a-

Anem a l'arjiu de l'ajuntament de València- 1g3

f. XX: ...*baguessen hauda*: tingueren

veguessen: vingueren

ves Cathalya: cap a

f. XXI rev.:... *q fo*: que fon

f. XXII: *ça abenrrere*: anteriorment

fo exposat: fon

en greuz pillo estamet: situació

no pogues hom trer: no's poguera traure

no ho debim: no ho diguem

492

nos es estat p̄gat: ens ha segut p̄regat

nos bajats: ens tingau

plaen: plauen

pusca: pugam

scrii posen: escrigau-nos

fiançosamet: confiadament

aplega en lo port: aplegà al port

f. XXII rev:

cor lo tps: car lo temps

-b-

4 girs postals per llibres: 224,60

444

Dijous, 14 de novembre de 1935

-a-

Am [August] Carrascosa i en el cotxe se n'anem d'excursió cap a Corbera.

A Sollana visitem a Joan Baptiste Ferrandis, que és disgustat d'una transmissió que li resulta pesada. Que la torne i farem quelcom millor.

A Sueca visite a ma cosina Andrea, a qui se li casa una filla major el dissabte vinent.

Diu que va mon germà Eliseu i família.

A Corbera, visitar a:

N'Isidor Giménez, allargar-li el portapalles. 10 metres am dos rastres de cadenes. Hi ha que pujar-li la transmissió que va agafada als soports de ferro (colmenes) uns deu centímetres més amunt.

Arreglar-li el pujagarbes pujant un poc la verilla que sosté l'abre de guia del tensor perquè es menja les guies de fusta.

Posar-li coixinets de boles al cigüenyal i veure si pot ésser un sol cigüenyal o dos. Estudiar-ho sus el pla i veure si hi ha que modificar les forques.

-b-

Aixuts. Un llaurador me diu en Corbera que diuen *eixuts* als manats de palla d'arròs que tiren al jaç de les cavalleries en els llocs pixats o mullats, perquè el bestiar estiga en sec.

-c-

Me quede ad Alzira mentre [August] Carrascosa segueix en l'aut i yo me'n torne a València.

-d-

Viatges: 2,50

Acció d'Art: 5,00

Varis: 6,50

Xec a Laffitte per llibres: 26,60

Música de cambra: 2,00

Associació Protectora Ensenyança Valenciana: 5,00

A Toni, per treballs: 12,00

-e-

Hac anat al cine am la família a veure la pel·lícula *La pimpinela escarlata*.

445

Dissabte, 16 de novembre de 1935

-a-

Es casa la filla major de ma cosina Andrea Vendrell, Maria Rosselló Vendrell, ab un camilleri, i anem a Sueca.

En ests actes es reuix molta família i moltes cares que després tardes o no tornes a veure.

Les famílies dels nuvis són de les que diuen “de mitjà capa”. Estan bé, s'ho passen bé encara que no puguen dir-se famílies riques.

Nosatres anem a casa de la núvia. Aquí és el mareig. Els convidats, els familiars i els curioses, especialment les dones, no paren amunt i avall escuadrinyant, ajudant i destorbant.

Ve, finalment, el nuvi i el padrí i abaixa la núvia de la cambra, tota vestida de blanc am un vel blanc transparent fins a terra i una renda de puntes formant una estrela rodant el cap d'orella a orella.

La comitiva es forma. Anem a peu a l'església que ací diuen "del convent", perquè ho fon, i on es venera la Maedeu de Sales, patrona de la vila.

Primerament van el padrí am la núvia, després el nuvi am la padrina, els pares, totes les dones i xiquetes i finalment els hòmens.

Després de la cerimònia del casament van la parella dels nuvis, la dels padrins i, a continuació, en la forma que s'ha dit, els demés sense tant d'orde.

El convit és a casa del nuvi. La casa és estreta i hi ha una taula llarga, formada de taules de fuster, cubertes per una peça de fil. La gent va acomodant-se, mes prompte es veu que hi romanen més de drets que asseguts, i allavors venen les angúnies dels de la casa per a suplir la falta i s'improvisen tauletes i caixonets pels mateixos convidats, especialment els jóvens, i a pesar de tot cap al corral i a la quadra es veu personal dret que es resigna a esperar un segon torn.

Xocolate am bescuit i ensaimà, tortada i orxata gelada o mantecado i una copeta de xampany.

Els nuvis canvien de roba i fugen cap a València en un automòbil que els espera.

I els convidats, acabat l'àpat nupcial, es dispersen cadascú per sa senda, com és costum dir.

Nosatres, am Eliseu i família i Paco am sa muller anem a visitar la família fins l'orda de traslladar-nos al Mareny d'Intxes, junt al de Sent Llorenç de Cullera, on va a fer-se el dinar per als més íntims de la part de la núvia en un taronjar dels nostres cosins, pares de la nova casada.

Visitem les dunes, l'hort de mandarines i taronja imperial que tenen, per la que li donen nou mil pessetes, preu que després del nostre atracó i dels panells que ens han regalat, tindran que rebaixar (menys mal que ho compensaran, perquè la taronja està en alça).

Fan tres paelles però la gent, jove casi tota ella, té l'apetit de bat a bat i s'acaba l'arròs, els traços, el pa i s'haguera menjat la vaixella a poc menjívola que haguera segut.

A les quatre fem la despedida i empenim el retorn.

-b-

Me telefona mon germà Paco, que a l'arribar a casa es troba amb que un agent de policia li diu que un tal Antonio Moreno Tinforé ha estafat al banc de València 57.00 pessetes i que al revisar la seua fitxa de firma s'ha vist que estava reconegut per mon germà i est assegura que no coneix tal nom i se supon que la firma siga falsificada. Ara ell tem que li haja deixat net el compte corrent.

446

Dimecres, 20 de novembre de 1935

-a-

Pastisseria: 3,60

Varis: 4,50

Metge: 25,00

A Primi, per treballs: 10,00

Lletres endossades a Joan Senent: 1.500,00

Despeses de les mateixes: 60,00

Despeses d'automòbils: 14,50

A ma muller: 800,00

-b-

Mon germà diu que sospita que per a l'estafa de les 57.000 pessetes s'han valgut d'u dels seus cartons firmats que té al banc de València.

No obstant, hui ha vengut un empleat del banc acompanyat de mon cunyat Senent per a que vera de fer-li recordar a mon germà si havia firmat algun cartó reconeguent firma per a obrir compte corrent.

-c-

A conseqüència del dia de camp del dissabte o d'alguna bufada d'aire tinc un fort costipat de gola.

-d-

496

El dimarts, ahir, vaig ésser a l'arxiu de la Seu a veure lo que tenen de furs, més antic.

447

Dijous, 21 de novembre de 1935

-a-

De la caixa d'estalvis: 530,75

A la caixa d'estalvis: 1.000,00

Papereria: 2,00

-b-

Mon germà Paco m'assegura que ni ara ni mai ha firmat nengun coneiximent de firma ni per al banc de València ni per a nengun altre banc.

Hac estat a l'arxiu de la Seu prenint uns dats sus els térmens del Regne de València, dels furs antius.

Després hac anat a la caixa d'estalvis a reconéixer la firma de la filla maridada i de pas a liquidar la meua llibreta castellana i obrir-ne una de valenciana.

448

Divendres, 22 de novembre de 1935

-a-

Cine: 1,50

Loteria: 20,00

Rat Penat: 16,50

A Amparet, pel seu sent: 10,00

-b-

S'aproxima el dia 26 de la vista i ja comence a pensar massa en el resultat. Què passarà? Mira que seria castanya que em condemnaren!

Me diuen que els tribunals de justícia són lo més rutinari de l'administració i que quan u diu que si no sol dir que no com no siga molt patent la injustícia. Doncs per què revocaren l'aut del jutge?

497

Vaig a fer unes gestions i a parlar am el meu advocat. No hi és.

-c-

Vaig a l'arxiu de l'ajuntament. 1g². Lletres missives.

f. XIII

ayn per any

cambi per canvi

f. XXVI rev.: *leyn* per leny

venen per venint

en la plaja per a la plaja?

covench per convingué

f. XXX: *estar en barchna* per estant a Barcelona

f. XXX rev.: *posar en bon estamet*. modisme

en monpesler per a Montpeller

-d-

Segons me diu [Ricard] Sanmartín, el plater, Lo Rat Penat va de mal en pitjor. Pareix que es proposen com a presidents a un metge, [Josep] Calatayud Bayà, i a Robert Saragossà, de la dreta ben dreta, i tan repoc ratpenatistes com Gil Robles⁴⁸⁶ o [Lluís] Lúcia i Lúcia.

449

Dissabte, 23 de novembre de 1935

-a-

El meu procés o lo que siga, va avant. Tinc una sensació de desampar desagradable. Procure mantindre la serenitat per a no desanimar a nengú. Crec que el meu advocat no segueix el bon camí.

⁴⁸⁶ José María Gil-Robles (Salamanca, 1898-1980) fou un advocat i polític que pertangué a la CEDA (Confederació Espanyola de Dretes Autònomes) i mostrà el seu suport a Alejandro Lerroux.

El fill de [Ricard] Samper (advocat, aiximateix, que porta el bufet) per medi de [August] Carrascosa s'ha internat i pareix que vol influir en algun magistrat.

Ha demanat antecedents per a documentar-se. Veurem què passa.

-b-

Vaig a l'arxiu de l'ajuntament. Ltres 1g?

f. XXXIII. *Vullats*: vullgau

qui estan: qui són

scuits nosen: escrigay-nos

fiançosamet: confiadament

f.XXXIV rev: *dar*: donar

-c-

Del taller: 500,00

A ma muller: 100,00

-d-

Esta nit havem rebut a Proa la visita de'n Pompeu Fabra acompanyat per [Josep Maria de] Casacuberta, [Joan] Corominas (fill d'en Pere Coromines) i [Ramon] Aramon⁴⁸⁷.

Havem canviat d'impressions aprop del moviment nacionalista per tot arreu. Fabra no vol sabre res d'una València separada de Catalunya.

Em dol que alguns valencianistes com [Manuel] Sanchis Guarner no tinguen inconvenient en sentir-se catalans.

Esta dèria del nom ens tindrà sempre separats del poble.

Havem quedat en reunir-se demà a dinar al restaurant dels "Viveros". El dilluns per la vesprà vindran a casa Sanchis Guarner i Corominas per a terminar la ceda dels noms valencians de les poblacions lingüísticament valencianes. A les sis anirem al Centre de Cultura Valenciana, on acudiran en Fabra i els demés i d'allí anirem a Lo Rat Penat.

⁴⁸⁷ Vegeu al capítol 2.5. d'aquest estudi la visita detallada d'aquests homenots del catalanisme cultural, puntals de l'Institut d'Estudis Catalans.

Dimenge, 24 de novembre de 1935

-a-

En companyia de mon cunyat Pepe Senent hac anat a visitar a en Francesc de Cartxano, gran ratpenatiste. Premiàt vàries voltes a Lo Rat Penat, jutge de primera instància, molt campetxano i decidor, que em dona esperances que són un consol.

-b-

Ens reunim a dinar els catalans, quasi tots els consellers de Proa, [Salvador] Donderis i [Manuel] Sanchis Guarner. Reina gran animació i cordialitat. En [Pompeu] Fabra és un gran decidor.

Am [Joan] Colominas⁴⁸⁸, Sanchis i [Ramon] Aramon parlem de llengua i fonètica i, després, passejant cap a dins València, parlant de toponímia romanem tot sols Colominas i yo. Els demás ens han desaparegut.

-c-

Uns oncles del nuvi de ma filla Toneta-Francesca han vengut a visitar-nos. Ell és de la marina mercant d'Ibarra, de Sevilla, capità del vapor "cap de palos", germà major que son pare. Navega 40 anys i té la meua edat.

Passem part del matí i de la vesprada junts. Al principal anem a veure la *Duquesa gitana* de Benavente per la Carme Díaz. L'obra és benaventiana, semifilosòfica quan no ho és del tot. La intèrprete no em convenç, ni la companyia.

Es pot traure molt més profit de l'obra. Són obres per a una gran companyia. Gran com a bona.

El públic no entrà en l'obra i sols la va veure am respecte.

-a-

⁴⁸⁸ Es refereix a Coromines, el cognom del qual és escrit representant la pronúncia oriental.

Vaig per uns llibres per a ma filla i pagar factures de llibres, ingressar a la caixa de previsió social 250 recetes que no trigaré massa a tindre-les que traure i vaig després a l'arxiu de l'ajuntament. Lletres 1g?

f. XXXVII: vassalls...vassalls...vassalls...vassalls...

entvegut per intervengut

lo fet per el fet

feita per feta

fets per fetes

f. XXXIX: feta... feta f(e)... feyt....

carregan per carregant

en lo cap d'aljup per al cap

f. XL ...*si birien* per si anirien

-b-

A la caixa de previsió social: 250,00

Factura d'uralita per a mrr.: 26,10

Factura de [Ambrosio] Huici, llibres per a Primi: 26,00

Factura de Huici, coses per a Amparet: 4,20

Llibres per a Amparet: 30,10

A Primi, per treballs: 7,00

Banquet del dimenge (joc cuberts): 26,50

-c-

Serien les quatre m'ha telefonat [Manuel] Sanchis Guarner diguent-me que a les cinc podríem reunir-nos a Proa i allí me n'hac anat trobant-me am el mateix i el jove [Joan] Corominas.

Es veu que és un xicot molt entusiaste de la lingüística i la toponímia.

Sanchis Guarner me diu haure comprovat que pels alentorns menys Dénia diuen "alverger". Tamé es diu "algenovés". Corominas cita un document on diu "lo genovés". Acordem adoptar "El Verger" i "El Genovés".

Venen Pompeu Fabra i els demés i se n'anem al Centre de Cultura Valenciana. Sanchis i Coromines romanen a Proa continuant el *Nomenclàtor del País Valencià*. Com no hi ha temps, els dic que acorden ço que els [il·legible] i que els dubtes ens els donen en una ceda i yo els donaré la meua opinió.

Al Centre de Cultura Valenciana ens espera el canonge cortina, en Miquel Martí; i venen després els dos Teodors Llorente II i III. Aquest és esperant que la dona li don el IV.

D'allí anem a l'Agrupació Valencianista Republicana i després a *Acció*, que ara ha esborrat lo de "nacionalista" i hau romàs rònegament am "Acció Valenciana".

Hi ha cordialitat i un vi d'honor i una fotografia.

[Ricard] Sanmartín ve diguent-nos que a Lo Rat Penat són desesperats. Són les huit i mitja i allí se n'anem i es despedim, car se'n tornen a Barcelona demà pel dematí.

452

Dimarts, 26 de novembre de 1935

-a-

Hui és la "vistilla" del meu procés am la patent usurpada al [Tòfol] Bellver. Resulta que no estic processat com yo creia. És hui quan resoldran si em processen o no.

Diuen que probablement acordaran processar perquè els procediments són rutinaris i que havent acordat processat la sala anterior, esta acordarà no revocar-ho. Tot siga per la justícia!

-b-

Me'n vaig a l'arxiu de l'ajuntament. 1g?

f. XLI

mírua per minva

mirus per minvades

sicorre: socorríxen

beumet: en breu

ajats: ajan

podets: poden

*f*ò... fon

secorregut: socorrit

f. XLI rev.:senblant... semblant

sabets per saben

en Guardamar per a Guardamar

f. XLVII rev.: al cap [il·legible]

f. XLVII:...deça o della sexona...

453

Dimecres, 27 de novembre de 1935

-a-

Tabaco: 28,50

A Primi, pel seu sent: 10,00

Tornat un llibre d'Amparet: 8,75

-b-

Ahir a la una me va telefonar mon germà diguent-me que havia segut la “vistilla” i que resultava que u dels magistrats era don Ricard Mur i que era convenient parlar am ell.

Serien les quatre i li hac telefonat, i m’han dit en sa casa que no estava fins les nou de la nit, i que pel dematí, a les nou també, solia anar a la universitat.

Poc després m’hac telefonat [August] Carrascosa diguent-me que havia passat per casa el Mur i el porter li havia dit que era a casa.

I me n’hac anat a parlar am ell exposant-li l’assumpte de que ell ya s’havia donat compte en la “vistilla”. Em digué que ho lamentava i faria tot lo mils.

Serien les deu de la nit Carxano me telefona contant-me una sèrie de peripècies a la recerca del fiscal, que no era qui yo li havia dit, sinós altre, i que per fi donà am ell (no recorde el nom) que havia parlat am el fiscal i la sala i que es trobaven davant d’un assumpte per ad ells difícil i que no podrien fer res probablement.

Resulta, segons ell, que el jutge no va trobar matèria processable, que el fiscal també no va trobar res i que no obstant la sala contra l'opinió dels dos mana processar, cosa estranya i desusada, que fa pensar amb una pressió feta per la part querellant per a que es processara.

Ara, aquesta sala i fiscal es troben amb un compromís, car diuen que no havent-se practicat posteriorment noves diligències ells no troben mig per a sobreseir el semanari; és dir, revocar lo que la sala va ordenar. No és costum. La rutina mare i dominadora de l'activitat humana ordena que es processe i que vaja anant el carruatge.

Poc després me telefonà mon germà i poc més o menys me va dir lo mateix que li havia dit [Ricard] Samper que li havia dit el magistrat ponent. La cosa era clara i favorable a nosatres. Entenim que no hi havia lloc al procés, mes com la sala anterior havia donat orde de processar, ell no s'atrevia a proposar el sobreseïment perquè no hi havien noves diligències. No obstant açò, el magistrat havia promés que anit estudiaria de nou i detengudament el sumari i si trobara medi legal per a sobreseir hui al reunir-se preguntaria als demés si es podia sobreseir, i si els demés dien que sí, que ell posaria l'aut de sobreseïment.

Havem quedat que mon germà parlaria demà de matí amb en Mur i li exposaria la qüestió.

Pareix ésser que una de les causes que eixercix pressió en l'ànim dels magistrats és que Cano Coloma⁴⁸⁹, advocat querellant i per lo tant acusador privat, amb grans crits els dia ahir als magistrats que aquesta sala no podia revocar l'aut de l'anterior i que es devia processar.

Va a donar-se, puix, el cas d'un jutge que no troba matèria processable, un fiscal que també opina el mateix i d'una sala que a pesar de tot, mana processar; del jutge que es manté en lo que hau dit, d'un altre fiscal que també no troba matèria processal i d'una altra sala que a pesar de creure que devia sobreseir-se i que alafí guanyaré la qüestió va a processar-me per no haure's practicat noves diligències i no revocar lo que la sala anterior revocà.

Mes pensant i pensant me ve a la memòria que sí que es practicaren noves diligències. A l'abaixar el sumari amb l'orde de processament i notificar-nos-ho el jutge, donant si no recorde mal cinc dies de temps per a al·legar lo que hi haguera, romanguérem estupefactes i pensant i discutint passaren dos o tres dies. Alafí, emperò, es decidí presentar un nou informe d'ingeniers, es cercà a un jove Cortina i altre, se'ls va portar a veure forns d'uns i d'atres i a les deu de la nit del dia que a les 24 acabava el plaç per a oposar-se fon presentat al jutjat l'escrit corresponent i el dit informe.

⁴⁸⁹ José Cano Coloma va ser un advocat i polític que fou diputat a Corts Republicanes el 1931 i exercí el càrrec d'alcalde de València durant els anys de la Guerra Civil (1936-1937).

Que no s'arribaria a temps? Que el jutge no ho admetria? Pareix-me recordar que el mateix Angelí Gimeno va mediar en l'assumpte a veure si convencia al jutge a que sobreseïra i el jutge no s'atreví a posar-se defront de la sala.

Vaig telefonar als advocats i me confirmaren lo dit, i en conseqüència vaig tornar a telefonar a mon germà Francesc per a que fera present al Mur que sí que hi havien noves diligències, bastaren o no.

Hui pel dematí hac telefonat al Carxano varies voltes. Estava dormint, estava al bany i per fi a les deu m'hac fet am ell. Li hac exposat l'assumpte i s'hau sorprés; li pareixia impossible això. I m'hau promés que enseguida arribava a l'audiència i pujaria a la sala a exposar el cas.

Quan hac parlat am mon germà a l'anar al taller m'hau dit que havia parlat am don Ricard Mur i que li havia dit novament que faria lo mils i que sentiria alamon si per fi se'm processara.

I així hac estat esperant hores fent esforços per a permanéixer tranquil fins que serien les quatre em telefoneja mon germà per a dir-me que el Mur no s'hau acostat per l'audiència i no s'ha celebrat la junta o lo que siga. Què voldrà dir això?

454

Dijous, 28 de novembre de 1935

-a-

Ahir fon el meu sent i el del meu fill Primi. Tots els anys es celebra i aquest tamé. Va vindre la família i alguns coneguts, entre ells els oncles del meu futur gendre, si qualla, Lluís Zalbidea.

Així estigueren fins les deu de la nit, la sonrisa als llavis i l'ànima com un cacauet.

-b-

En l'aut i am Pere me n'ha anat a Sueca a veure a n'Emil Fos i la seua batedora, i de pas a que em donara algun diner a compte.

Després ha estat a l'arxiu de l'ajuntament fins la una i mitja que me n'ha tornat a València a dinar.

[August] Carrascosa m'ha telefonat donant-me molt males impressions de l'assumpte.

Les diligències diu que no donen noves proves al sumari i perxò acordaran confirmar el procés.

Creu que devem parlar am el [Ricard] Mur.

I jo entenc que tot serà inútil.

Telefone a [Francesc] Carxano i me confirma la mala impressió. Diu que no està firmat, que firmaran demà però que ordenaran el procés i que és qüestió de que quan abaixe novament al jutjat aportem noves proves.

Noves proves? Quines noves proves? És revoltant i indignant.

-c-

Gasolina: 7,60

A compte de la lletra 16.666 de 2.500: 150,00 pessetes, am una atra lletra de 1.000

A ma muller: 400,00

Cine: 6,00

-d-

Ha anat a parlar am [Ricard] Mur per la insistència que m'ha fet [August] Carrascosa per a cremar el darrer cartutxo. Ell anava a parlar novament am [Ricard] Samper. Aquest bon xicot de Carrascosa sufix i ha treballat més que yo. Deu li ho pague!

Mur no hi era i he tornat després d'eixir del cine, on he anat Deu sap com per complaure a la meua dona, que tant m'ha insistit al notar-me tan trist, per més esforços que faç per dominar-me.

Mur m'ha dit molt carinyosament i fins condolent-se que la sala 1a havia confirmat lo de l'anterior; és a dir, que se'm processarà: que ho havia fet de la manera més favorable per a mi, sens prejudjar la qüestió i que ja la primera vegada que aní a veure'l ja era decidit.

Aquesta sala no podia revocar lo que l'anterior havia ordenat.

Ço que vol dir que els crits desaforats de [José] Cano Coloma a la sala havien pogut més que la justícia.

En vista d'açò, cercaré d'advocat a Titta Rufo⁴⁹⁰ per a la pròxima vista a fi que xille més encara.

⁴⁹⁰ L'autor fa la broma per Titta Ruffo (Pisa, 1877- Florència, 1953), que era un cantant d'òpera italià, un dels barítons més importants de la primera meitat del segle XX.

Diuen que per a que a u li facen justícia ha de tindre raço, saber-la demanar i que li la vullguen donar. Ara es veu que no l'havem sabuda demanar ni mos l'han volguda donar.

455

-a-

Factura del relligador: 324,00

A la caixa d'estalvis: 500,00

Tatxa del llogaterat (*inquilinato*): 76,50

-b-

Vaig a varis assumptes i a l'arxiu de la ciutat. 1g?

f. XLIX.....[il·legible]

...adonchs... per allavors, entonces

...ham vista una letra= havem vist

...borrgos...= moltons [repetit]

...salva la llur honor...

f. l: no ha pogut atrobar= trobar

V. LII: ... no toll ni veda= no lleva i prohibix

...alcus cases= alguns casos

...ha el dit Regne= al Regne o en el

LIII:... p veynar be= per estar en pau

LIII: ...ves los lochs= cap a, en

...en patna= a

...baneus= havents, que tenen

Mochada= Moncada

...s'escroxí fort... per s'indignà? molt

f. LV rev:....caminan per caminant

507

...ritxa o baralla per rinya

ocieren per mataren

f. LVIII loch de Elk...i feyt...

f. LVIII rev. ...q ells fentamet...

...dixessen... per digueren

...aescusacio per per excusa

f. LIX: ...q bir per ahir

f. LX rev:...fora dada per donada

mas encotinet per mes pero

456

Dimarts, 3 de desembre de 1935

-a-

El dimenge vaig anar a parlar am [Francesc] Carxano llargament del meu nou assumpte i demanar-li consell sus un advocat per si em convenia canviar. Me va contar una sèrie inexhaurible d'anècdotes que demostren lo podrit que està això de l'advogacia.

Vaig acabar sens sabre lo que fer. Me va dir de Ximo Reig que era intel·ligent i honrat, mes des de que va açò de la política que té els assumptes abandonats a les mans del passant Rieta⁴⁹¹, germà de l'arquitecte.

Ahir, mon germà me va dir que havia parlat am Vicent, l'oficial del jutjat (Carxano me va dir que era un bandit), que es venia i no em fiara massa. Que es venia ja ho sabia massa.

Li va dir a mon germà que el procés anava a pujar a la sala de nou i que ara és quan devien apretar per a que sobreseïrem i no anar al juí oral.

No obstant el meu advocat, en Herrero (que no és tal advocat i es val de passantes) me diu que el tal procés ha de seguir el seu curs normal. El jutge el donarà per conclús i pujarà a l'audiència, el fiscal l'examinarà i veurà si es conforma am que es conclueixca o demanarà més

⁴⁹¹ Germà de l'adés esmentat Joaquín Rieta Síster.

diligències. Després, l'acusaor privat farà lo mateix i després el posaran de manifest per a que el advocat defensor demane les diligències que crega pertinents.

-b-

Està celebrant-se un congrés de l'economia valenciana i en companya de'n J.M.M. Cortina⁴⁹², l'arquitecte, ha segut nomenat ponent.

Acabem de celebrar sessió per a llegir els treballs. N'hi ha u de [Salvador] Carreres Sacarés sus els treballs fets pels jurats per a portar auies del Júquer al Pla de Quart; atre de [Joan] Beneyto Pérez sus economia dirigida migeval i altre de Gimeno Mítxavila, de Castelló, que és l'únic que ha acudit i el rònc que l'ha llegit.

-c-

Ahir celebràrem sessió al Centre de Cultura Valenciana a la secció d'Arqueologia i Prehistòria. Acodí el secretari general de Lo Rat Penat que fon durant la meua presidència i que després va continuar.

M'acompanya a casa, me diu que va dimitir i que ell i alguns amics s'ha donat de baixa com a soci. Que allò va molt mal i que parlen en descrèdit d'ell i meu i mantes coses més.

Segurament esperava que jo tamé em donara de baixa.

-d-

Rebuts de Proa: 16,50

Pastisseria: 6,50

Varis: 5,00

Màquina d'escriure: 100,00

457

Dimecres, 4 de desembre de 1935

-a-

Vaig a l'arjiu de l'ajuntament de València- 1g?

⁴⁹² José María Manuel Cortina Pérez (València, 1868-1950) fou un reconegut arquitecte arreu d'Espanya i un dels més importants del modernisme valencià.

f. LXI: ...*si cobeejats*= desitgen

...*façats*: feu

LIX rev: *letrs ures d creença* per de crèdit

LXIII:...*en Saragosa*= a Saragossa

-b-

Papereria: 9,00

A Primi, per treballs: 9,00

458

Divendres, 6 de desembre de 1935

-a-

A l'arxiu de l'Ajuntament de València. 1g?

f.LXV: *avonchs* (avoncles)

...*dins aquella encloses*= enclosos

...*en Valnc digous*= a València dijous

Davall escta= baix, sots, dessús

LXVIII [il·legible] Comte...

-b-

Ahir vaig anar en l'aut i Pere a Alzira a veure al meu parroquià [Francesc] Montagut, que m'havien dit era enutjat am mi. Romanguérem amigablement.

Vaig seguir a Sueca a veure la instal·lació d'una batedora i el demés del matí el vaig passar a l'arxiu de l'ajuntament suecà fent-li companyia a l'Uriel, l'arxiver.

-c-

Li he preguntat a [Francesc] Carxano si sabia quelcom del meu procés i me diu que no sap res.

Hac estat a l'arxiu de l'ajuntament.

Després de dinar hac anat al taller, perquè un parroquià de Camarles (Amposta) no pot pagar un plaç de 9.000 pessetes que havia de fer efectiu ara i mos posa en un compromís. Es tracta, però, d'una persona honrà i havem acudit.

-d-

Al Centre de Cultura havem celebrat sessió, i entre altres coses s'ha acordat que Carles Salvador prenga possessió la primera desena del propvinent giner i òbriga el curs.

Sigüensa⁴⁹³ ha presentat un dibuix del distintiu del centre per a posar-lo a la solapa de la xaqueta.

Consisteix en una medalla on damunt d'un llibre obert hi ha l'escut del regne, un drac alat i rodejat pel títol "Centro de Cultura Valenciana".

He proposat que s'adoptara "Centre" per "Centro", i ha hagut gran discussió i oposició fins que, degut a la meua actitud ha acabat per acordar-se que s'adoptara el mot "Centre" i es rebutjara "Centro".

-e-

Pizcueta (Adolf), que ha estat en Castelló en la sessió de clausura de la conferència econòmica, ve a Proa indignat diguent que sols [Josep Joaquim] Sanchis Sabalsa ha parlat en valencià, i que fins [Carles] Sarthou, sots-president de Lo Rat Penat i delegat d'Alacant i Castelló i fundador del Centre d'Estudis Econòmics valencians, ni per un moment en el seu discurs va sentir la necessitat de fer sentir la veu valenciana i fins va fer el gran descobriment: que Múrcia i Tortosa eren del País Valencià.

No mai he vist a Pizcueta tan indignat.

No obstant, yo crec que si un dia el País Valencià ha de constituir un estat, part sinó tot Múrcia, Albacet, Conca i Aragó han d'ésser valencians.

459

Dissabte, 7 de desembre de 1935

-a-

A ma muller: 50,00

⁴⁹³ Manuel Sigüenza (València, 1870-1964) fou un pintor valencianista, contemporani de Bertomeu Mongrell. Va ser professor a l'Escola d'Artesans de València i a la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles.

A compte d'uns marcs per als retrats de Toni: 50,00

-b-

En la qüestió dels retrats de Toneta-Francesca, ma filla, hi han hagut i hi han a casa alguns disgusts, car si bé els agrada l'olia en general, estan alamon disgustats pel poc paregut.

No hi ha qui els convença de que un retrat pictòric no és una fotografia.

-c-

He anat a l'arxiu de l'Ajuntament de València. 1g?

f. LXIX. Revi...*sotmeses*= sotmesos

axis deia fe= així es devia fer

faen= fent

comte...comdat...

f.LXX...*almiray...almirall*

Genoveses...Jenoveses

LXX re:...*guax semblats*[?]

460

Dilluns, 9 de desembre de 1935

-a-

Ahir per la vesprada anàrem al cine, on feen una d'eixes películes absurdes que pareix que agraden ad alguna classe de públic: *L'home llop*. Una enfermetat, la *licantrofia*, convertix durant el pleniluni als hòmens atacats d'ella en llops, i alentorn d'açò se produïxen algunes escenes de ridicle terror.

Al tornar a casa ens diuen que en l'habitació de damunt la nostra, casa el senyor Poyatos, catedràtic de literatura de l'institut, dos jóvens han palanquejat la porta i han robat durant l'ausència dels veïns.

El robatori després de la pel·lícula té atemorisades a les dones.

-b-

L'Ernest Ibanyes ha tornat de Portugal, on sol ésser per compte meu, de montatges i venedor.

Me diu que hem perdut una venda de molí on érem en millors condicions de pagament que una casa alemanya, mes el govern alemany, per mig del seu cònsul, ha oferit una prima de 130 contos i ha decidit l'operació a favor de la casa alemanya.

Aixís és com els alemanys anaren apoderant-se del comerç mundial abans de la gran guerra i aixís és com pareixen decidits a tornar-hi.

-c-

Pastisseria: 3,40

Cine: 10,00

A Primi: 2,00

Varis: 5,00

-d-

Arxiu ajuntament 1g?

f.LXXI: *...no l'heu poguda fe* per pogut

tro al dia d huy... per fins

[il·legible] *en Barchna*= a Barcelona

f.LXXII. Rev: *... en Sanxo... Aandres* per Sanç, Andreu

...envias= enviaren

LXXVII rev: *...don d bescarra...* [v. Elj]

LXXX... e estat aleyda [en Leida]

461

Dimecres, 11 de novembre de 1935

-a-

A ma muller: 50,00

Associació Protectora Ensenyança Valenciana: 5,00

Varis: 4,70

-b-

Ajuntament de València. 1g?:

f.LXXXII: vinen= venint

cabeços & muitos= caps

[4-O. Albarà de 2 juny 1403. //. fer moles de molí a Pedralba, que no calia fer vindre de Barcelona. Degut a S.C.Z.].

462

Divendres, 13 de desembre de 1935

-a-

A ma muller: 50,00

A Primi: 10,00

Nedea i altres: 3,50

Taló banc popular previsors.: 919536: 200,00

-b-

[Francesc] Carxano me va dir l'atre dia que havia sabut am gran sorpresa que el meu procurador havia donat per acabat el sumari i que este era conclús. Tamé me va dir que ara havia de pujar novament a l'audiència i podien ocórrer tres coses: que volguera ampliació d'investigacions sobre alguns punts i tornara a obrir-se el sumari, que el sobreseïra o que obliguera judici oral i que hi havia que apretar ara per a que el sobreseïra.

El meu advocat Herrero assegura i torna a assegurar que és inútil tot quan es faça, puix la sala no sobreseirà perquè és desdir-se de lo dit sens més prova i que anirà al judici oral.

Yo pense que fa temps que en un assumpte que ens donà la raó el jutge, me la llevà l'audiència i que ara m'ha passat lo mateix i no les tinc totes.

463

Dissabte, 14 de desembre de 1935

-a-

514

Taló banc popular previsors pervindre 919536: 200,00

A ma muller: 150,00

Atlas, per a Ampa: 14,00

Loteria: 7,20

A Toni, per treballs: 3,00

464

Dilluns, 16 de desembre de 1935

-a-

Pastisseria: 3,40

Varis: 2,50

-b-

Estic desorientat i si continua açò molt vaig a tornar-me boig.

Me s'han acumulat tantes coses que és superior a les meues forces: la intranquil·litat del procés, el panorama econòmic, i fins el valencianisme.

Hui operen a Primi de la cara per a veure si li fan desaparèixer unes escròfules.

Acaben de fer-li l'operació i pareix que ha tengut èxit.

-c-

Política. La tendència del món pareix ésser al panteisme d'estat. L'estat ho és tot. L'home, res: un esclau, una piltrafa.

Yo entenc que no hi han al món menys que dues coses positives: Deu i l'home. Deu, que representa l'espiritualitat, i l'home la matèria animada d'ànima de viure. Sobre tot Deu, és a dir, l'espiritualitat.

L'home és l'individu i la societat. La societat representa l'estimativa de la divinitat i de la humanitat, i en ella l'individu és lliure dins d'una igualtat material comuna supeditada a una espiritualitat no contrària a la societat ni a l'individu (m'ha fet un embroll).

465

Dimecres, 18 de desembre de 1935

515

-a-

De la caixa de previsió social: 200

Col·legi d'Amparet: 194,00

Acció d'Art: 5,00

-b-

Est matí havem anat Navarro Borràs i yo a visitar l'alcalde i havem desistit, car fins les dues diu que no acabaria.

Ho havem deixat per a un altre dia i, aprofitant l'ésser junts, havem anat a visitar al president de la diputació en Bort, qui amable alamon ens ha promés col·laborar al centenari de [Teodor] Llorente i [Vicent W.] Querol, en nom de quina comissió anàvem.

466

Dijous, 19 de desembre de 1935

-a-

Hac anat amb un operari a ca Garcia, parroquià meu d'Albalat dels Sorells, a veure unes reformes que s'han de fer en la seua pelaora de cacau.

Després li hac pegat un escamó al meu fill major perquè ya es creu prou per a mestre i per a compte de cercar als obrers més aptes sols pren aprenents per a les instal·lacions.

Després a l'advocat, que com sempre no sap res de res.

I ara estic a l'arxiu de l'ajuntament acabant de prendre notes del còdex 1g?: lletres missives:

(f.87) cortitxetts, cortixetts.

sesdevech= s'esdevingué

noy fos= no hi era

et bona guerra...

g era et guerra...

-b-

Hac acabat el discurs de contestació al de Carles Salvador al prendre possessió del nomenament de director de nombre al Centre de Cultura Valenciana. Ha resultat tan llarg,

516

més de 55 quartelles, que em dona vergonya com a responsiva; encara me pareix que l'assumpte que tracte –reforma de l'alfabet valencià- ha de desplaure al Carles. Li hac dit que trie entre publicar-ho o no⁴⁹⁴.

Hac anat a parlar am Vicent Sanchis, l'oficial del jutjat nombre 2, que és qui ha portat tot el meu sumari, me diu que demà o després-demà el pujarà ja conclús a la sala 3a. Ja m'avisarà. Me diu que li estranya en gran manera que la sala manara processar, després de l'aut del jutge, no trobant motiu per a processar. Diu ell que això fon una espècie d'"alcaldà" de la sala 1a, que entengué en la qüestió. Tamé m'ha confermat que ara seria possible sobreseir la causa o sumari.

-c-

[Francesc] Soriano, d'Acció, m'ha telefonat diguent-me que aquesta velada hi havia junta general a l'Orfeo Valencià i que els havien avisat que no mancaren.

Perxò ha anat.

Ha hagut un espectacle lamentabilíssim, promogut per futilitats que han enconat els ànims poc a poc acabant d'agreujar la qüestió, el descontent per la forma de repartiment d'uns guanys per un concert donat per l'Orfeo.

Han arribat a la poca delicadea i a l'insult personal fins quasi arribar a les mans.

Alguns volien que parlara per a donar pau i acabar la qüestió, però eren ja les nou i mitja i no hi havia manera de ficar basa.

Per fi els hac dit algunes paraules. No sé si hauran servit d'alguna cosa perquè me n'hac anat tot seguit.

467

Divendres, 20 de desembre de 1935

-a-

Pressupost de Nadal. Família:

A ma muller: 1.000,00

A Doménec: 50,00

⁴⁹⁴ N'hem reproduït una part al document 12 de l'ANNEX 1.

A Toni: 50,00

A Xari: 25,00

A Primi: 25,00

A Amparet: 15,00

A ma sogra: 25,00

A mon germà Emili: 50,00

A Dolorotes: 10,00

[Total]: 1.275,00

Portera de Proa: 5,00

Altres estrenes: 25,00

-b-

Pressupost gener-juny:

a) Domèstic:

Col·legi d'Amparet: 1.000

Arrendament de casa: 1.075

Pintar: 150

Setmanal: 7.500

Imprevists: 1.000

Total: 10.775

b) Casament de Toni:

Indumentària: bordats, sabates, capells, modista, calces, guants, pedres, tapets: 4.500

Joieria: pendientes, botons, germanell (*gemelos*): 1.500

Boda: convit, carnatges: 1.500

Imprevists: 1.000

Total: 8.500

c) Varis

A Toni: 500

Bodes de plata: 750

Estiueig: 1.500

Total: 2.750

d) Particulars

Llibres: 1.500

Valencianisme: 850

Varis: 1.200

A Toni: 1.000

A Marià Serrano: 5.550

Total: 27.525

-c-

Arxiu de l'ajuntament de València. 1g?

f.(89) *als bonrats... o a sos locs tinets*

.....per llurs llochtinets

sotsmeses per sotmesos

ffem [altres voltes *feem*]

sagellada (*en lo dos* per al dors)

f.(90) *loc...loch* per loch

-d-

A ma muller: 900,00

Arrendament de casa: 430,00

A Toni, per treballs: 40,00

Rebut de Lo Rat Penat: 16,50

Al conserge: 2,50

Lletres endosades a mon cunyat Joan Senent: 2.040,00

Contribució territorial de dos anys: 432,30

Despeses de les lletres: 75,00

Al carter: 2,00

Llibreria de Miguel Juan: 60,00

468

Dissabte, 21 de desembre de 1935

-a-

Les persones que parlen poc ja eren parlant. Què passarà am les que parlen alamon?

-b-

Mon germà Francisc opina que deu canviar-se d'advocat. Actualment es pot dir que no el tenim, puix l'Herrero té que valdre's d'altres senyors ben poc conegut i prestigiosos. Ell no actua directament, no pot influir en l'audiència com un advocat que va directament als assumptes.

Jo cada jorn em trobe en més indefensió, me sent com si estiguera asoles i sense guia nenguna a mercé de l'enemic que treballa per arruïnar-me.

-c-

De caixa a compte d'una lletra tornada: 251,95

Fact. llibres de Maragat: 12,50

A compte dels marcs dels retrats de Toni: 100,00

469

Dilluns, 23 de desembre de 1935

-a-

520

Ahir dimenge vàrem anar a Bocairent el meu fill Doménec i jo a veure una instal·lació de calefacció domèstica per a l'amic Joan Beneyto.

Al meu fill no li va sentar massa bé el viatge i quan anàrem a missa es va sentir malalt.

Mossén Joan, arxiver de la parròquia, qui per cert tamé es trobava malalt, em va mostrar mantes coses de l'arxiu, que té documentació antiga del segle XV i encara del catorze: l'acta de defunció de Joan de Joanes, qui va morir portant a l'església anterior ad aquesta els seus retaules i altres coses.

Dinàrem a casa Beneyto i per la vesprada se'n tornàrem.

Per la nit vàrem anar la meua dona i jo al cine.

-b-

Hi havien dues cues a la porta del loter Bello⁴⁹⁵, on ha caiguda la sort grossa per a covar. Durant tot lo dia s'han vist les cues.

Tamé ha caigut al taller una sorteta de dur per pesseta i hi ha rebombori. Més n'haguera hagut si arriba a caure la grossa.

Hac passat pel jutjat per a veure si no pujaven aquesta setmana el sumari a l'audiència per a que em deixen passar els nadals tranquil.

L'aguasil diu que el retindrà fins la setmana vinent.

Amb ma filla menuda hac anat a comprar-li llibretes i paper pa l'estudi.

Després, al Centre de Cultura a passar l'estona.

-c-

Carles Salvador ve a cercar-me al Centre per a dir-me que la part del meu discurs de responsiva que havia de tractar de la reforma de l'alfabet valencià devíem despoar-ho i que això era qüestió d'una comissió o assemblea que determinarà les normes noves⁴⁹⁶.

No acaba d'atrevir-se a dir-m'ho, emperò jo el tranquilise no donant-li importància a la seua decisió. Me l'esperava.

⁴⁹⁵ Es refereix a la històrica Loteria Juan Bello, situada a la plaça de l'Ajuntament de València, actualment anomenada Loteria Bello.

⁴⁹⁶ El document esmentat adés, el número 11 de l'ANNEX 1, "Observacions a l'alfabet valencià", no va ser publicat al llibre dedicat a la presa de possessió de Carles Salvador, *Qüestions de llenguatge* (1936). Al llibre apareix un discurs totalment diferent.

Li hac dit que aquesta classe de reformes no sol ser obra d'una assemblea sinó d'un home: Cándido Figueiredo⁴⁹⁷ en Portugal, [Pompeu] Fabra en Catalunya, feren les normes i, el govern, dictatorialment, les va imposar com a oficials.

Emperò que açò meu era una opinió particular meua sens ànim dogmàtic.

Aquests hòmens faran poques revolucions en les idees.

Yo crec havem massa prompte adoptat unes normes ortogràfiques catalanistes quan lo que ens calia és haure entaulat discussió i deixar al temps que madurara unes normes o que adoptara les d'en Fabra. Ara lo que tenim és una moxiganga de normes degudes ad aquest bon home de Carles.

Valencianisme al servei del catalanisme és realment tot açò.

-d-

De por, de fred i de sol pren cadascú lo que vol.

-

Home arrancat de sa terra, on va és esclau o en guerra.

470

Dimarts, 24 de desembre de 1935. La nit-bona

-a-

A la portera Proa: 5,00

Navaixes d'afaitar: 2,50

Vàries estrenes: 5,00

Del taller: 1.500,00

Loteria: 15,00

A ma sogra. Rest de ço que li devia: 200,00

-b-

⁴⁹⁷ Antonio Cándido de Figueiredo (Lobao da Beira, 1846- Lisboa, 1926) fou un filòleg portugués que publicà nombrosos estudis sobre lingüística i l'any 1911 fou membre de la comissió que fixà l'ortografia de la llengua portuguesa.

Gran animació per València. A la loteria de [Juan] Bello segueix la cua dels cobrants.

Acompanye a la meua dona de compres i està ço que diuen “més ampla que llarga”.

El pobre [Enric] Navarro Borràs és sense faena des d'alamon i me dona llàstima, volguera ajudar-lo i no sé com per no ofendre els seus sentiments.

Si poguera el nomenaria el meu secretari particular.

Dins de poc es casarà ma filla Toneta i no sé com m'ho vaig a poder arreglar.

471

Dumenge, 29 de desembre de 1935

-a-

A Toni, per treballs: 5,00

Teatre i cine: 41,00

Vàries: 10,00

-b-

Dies de nadal, reunió familiar, alegria. Afortunadament aquests dies no ha hagut més núvol que l'amenaça del procés.

El primer dia no tinguérem a la filla casada per primera vegada. El segon dia estigué.

7. ÍNDEX ANTROPONÍMIC DEL *Varia I*

Els números que hi ha al costat de cada nom fan referència als capítols del *Varia I* en què apareixen. Al final, hem afegit un altre índex amb els noms d'identificació problemàtica.

Abu-Zayd, Zeit (327c)

Aixendri, Josep (404f)

Alcayde Vilar, Francesc (200)

Alifonso Colomé, Salvador (405b)

Almela i Vives, Francesc (421c, 425c)

Almúnia, Pepe Luis (115)

Anglés, Joaquim (327e, 328c)

Aníbal (423b)

Alzina Falgàs, Josepa (195, 244)

Alomar, Gabriel (34)

Alonso, Francesc (403b, 406e, 406j)

Albacar, Eduard (402f, 404g, 405b, 406c, 406j, 406k)

Albacar, Josep (405c)

Amat Estellés, Josep (410d)

Andrés Cabrelles, Ramon (322c, 362c)

Anníbal (357b)

Aramon, Ramon (311, 449d, 450b)

Asins, Pasqual (296, 300, 350, 358c, 362c, 365a)

Ayuso, Primitiu (405d)

Azaña, Manuel (87, 406l)

Balbin, Rafel (442c)

Ballester, Isidre (324b, 325b)

Barbazán Benoit, Julián (395a)
Barrera Juan, Ismael (171, 266)
Bartomeu, Agostí (402a)
Bartomeu, Lleonci (402a)
Bartomeu, Pepe (402a)
Bartual Moret, Joan (200)
Bastit, Enric (348c, 353b)
Batlle, Joan Baptista (62, 375a)
Bayarri, Enric (226)
Bayarri, Josep Maria (253, 296, 408b, 415c)
Beltran, Lluç (46, 47, 49)
Bellés Serrano, Llorenç (404g)
Bello, Juan (469b, 470b)
Bellot, Anna (125, 186)
Bellot, Víctor (188)
Bellver Rosca, Tòfol (176, 375b, 380a, 442c, 452a)
Benavent, Andreu (334b)
Benet, Enric (427b)
Beneyto Bernàrcer, Joan (109)
Beneyto i Pérez, Joan (333a, 336a, 456b, 469a)
Bertomeu, Vicent (60)
Boix, Joan (30)
Bolufer, Miquel (20)
Borrell Català, Vicent (16)
Bort, Joan (320)

Bosch i Morata, Francesc (69, 257)

Bou, Bernabé (400a)

Bueso, Víctor (120, 186, 217, 220, 236, 286, 376a, 379e, 381a, 384c, 386a, 386d, 402a, 402d)

Bueso, Vicent (415b)

Bueso, Marina (415b)

Buil i Navarro, Eduard (68, 105)

Caballero Muñoz, Francesc (362c)

Calaforra Romero, Josep Maria (379e)

Calatayud, Teresa (69)

Calatayud Bayá, Josep (108, 448d)

Cándido de Figuerido, Antonio (469c)

Cano Coloma, José (453b, 454d)

Canallí Vallés, Josep (404g)

Carbonell, Emili (237, 238, 400a)

Carbonell, Llorenç (68)

Cardells, Rafael (402d)

Cardona, Joan (383i)

Cardona, Salvador (1, 400a)

Carles I (346)

Caruana Reig, José (428a)

Carxano, Francesc de (450a, 453b, 454b, 456a, 458c, 462b)

Carrascosa, August (207, 285, 383a, 383b, 444a, 444c, 449a, 453b, 454b, 454d)

Carreres Vallo, Francesc (284)

Carreres Zacarés, Salvador (358c, 456b)

Casacuberta, Josep Maria de (311, 449d)

Casanova, Salvador (59)

Casanova Dalfó, Josep (358c)

Cases-Carbó, Joaquim (338a, 339b)

Cassans Ramon, Alfonso (405b, 406c, 406j)

Castanyer, Angelí (296, 300, 310, 320, 321c, 341c, 348c)

Casterà, Salvador (400a)

Cervantes, Miguel de (86, 318)

Chabàs, Roc (16)

Chaqués, Claudi (69)

Chover, Josep (383e)

Colom, Carme (272, 379c)

Colomer, Carme (367c, 400a, 416c)

Colomer, Consol (367c)

Coromines i Vigneaux, Joan (378f, 449d, 450b, 451c)

Cortés, Nicomedes (327c, 327d)

Cortina Pérez, José María Manuel (456b)

Costa, Agostí (400a)

Crespo Torres, Joan Baptista (87, 99, 400a, 402a, 409a)

Cunyat, Pepe (404a, 404c, 404g, 406ll)

De Joanes, Joan (469a)

De Puig, Ramon (405d, 405e)

Dencàs i Puigdollers, Josep (125)

Diago, Francesc (284)

Doménech Muñoz, Antonia (315)

Domingo, Marcel·lí (87)

Domínguez, Eloi (354a)

Donderis, Salvador (34, 450b)

Dorbon, Lucien (264, 301)

Duran de València, Miquel (34, 296, 300, 310, 323d, 350)

Duran i Tortajada, Enric (115, 178, 180, 362c)

Duran i Tortajada, Miquel (86)

Escalante, Eduard (171, 172, 178, 180, 181, 356c)

Escolano, Gaspar (327c)

Espert, Vicent (285, 383a, 383b, 400a)

Fabra, Pompeu (311, 449d, 450b, 451c, 469c)

Felici, Vicent (92, 400c)

Feo Cremades, José (357b)

Ferrandis, Joan Baptiste (444a)

Ferrandis, Josep Antoni (409a)

Ferrer, Julian (410f)

Ferrer Verger, Jaume (322d)

Ferro, Pere Joan (439)

Font, Francesc (400a)

Fos, Emili (400a, 409a, 416d, 427b, 454b)

Fouquier de Tinville, Antoine-Quentin (380d)

Fullana i Mira, Lluís (365a)

Garcia, Joaquim (17)

Garcia Lopes, Antonio (6)

Garcia Lorca, Federico (440d)

G. Mira, Emili (6)

Galiana, A. (6)

Gálvez, Dolores (205, 467a)

Garcia, Francesc (123, 126)

Garcia, Santiago (88, 89, 400a, 404a, 404c, 404g)

García Donato, Vicente (324b, 325b)

Garcia Garulo, Enric (285)

Garçó, Rafel (383c)

Gargallo, Rafael (207)

Gasch, Josep (266)

Gascó, Agustí (250)

Gasull Ramentol (11)

Gayano i Lluch, Rafael (123, 211, 299, 379e, 407c, 421c)

Genovés Amorós, Vicente (358c)

Gilabert Torres, Josep (405g)

Gil Robles, José María (448d)

Giménez, Isidor (444a)

Gimeno, Angelí (374b)

Giner i Boira, Vicent (384b)

Giner i Marco, Josep (363c)

Gisbert Rico, Manuel (86, 126, 180, 341c, 365b)

Gómez Nadal, Emili (125, 206, 283, 296, 300, 319, 340a, 467a)

Gómez i Salvador, Constantí (424d)

Gómez Senent. Doménech (3, 57, 65, 80, 94, 112, 206, 255, 260, 278, 281, 282, 324b, 336a, 364b, 368b, 379 [2]b, 399d, 401a, 409a, 410a, 414b, 424 [2], 457b, 467a, 469a)

Gómez Senent, Empar (82, 127, 131, 135, 142, 175, 181, 182, 206, 209, 212, 240, 246, 248, 250, 253, 268, 302, 304, 308, 313, 325a, 330a, 336a, 348a, 373a, 387a, 397b, 417a, 421a, 423a, 424d, 424e, 428b, 440b, 448a, 451b, 453a, 463a, 465a, 467a, 467b)

Gómez Senent, Maria Antonia (cap. 6, 82, 105, 142, 171, 181, 193, 205, 206, 209, 212, 224, 233, 240, 246, 248, 249, 254, 260, 262, 264, 265, 268, 281, 282, 285, 286, 297, 302, 308, 323, 324b, 336a, 341a, 343b, 349b, 352c, 353a, 363a, 369a, 372a, 376d, 380c, 381a, 385a, 390c, 395a, 401a, 412a, 415a, 420a, 420b, 424d, 440b, 444d, 450c, 459a, 459b, 463a, 467a, 467b, 467d, 468c, 470b, 471a)

Gómez Senent, Maria del Rosario (2, 125, 127, 129, 131, 138, 169, 176, 181, 186, 191, 206, 210, 217, 220, 228, 236, 286, 290, 344c, 376a, 379 [2]a, 381a, 402d, 419a, 420b, 467a)

Gómez Senent, Primitivo (58, 82 [2], 113, 120, 122, 163, 169, 185, 189, 193, 205, 206, 213, 218, 228, 249, 253, 262, 264, 265, 282, 289, 294, 302, 306, 309, 317, 326a, 335a, 336a, 337b, 341a, 349b, 353a, 356a, 361a, 364b, 366a, 371a, 378d, 381a, 385a, 386a, 387a, 395a, 401a, 406k, 407a, 409a, 415a, 419a, 422b, 423a, 427a, 436b, 442a, 446a, 451b, 453a, 454a, 460c, 467a)

Gómez Serrano, Eliseu (130, 444a, 445a)

Gómez Serrano, Francesc de Paula (3, 125, 207, 355c, 364a, 445a, 445b, 447b, 453b, 468b)

González Simancas, Manuel (202)

Granell, Francesc (99, 400a, 402a, 409a)

Grego, Josep (405c)

Hernández, Godofred (440c)

Hidalgo, Antoni (57)

Huguet Breva (296)

Huguet i Segarra, Gaetà (246, 274, 276, 295, 296, 300, 301, 310, 311, 321c, 338a, 350, 440c)

Huici Miranda, Ambrosio (229, 246, 273, 301, 347, 370b, 414b, 417a, 451b)

Ibáñez, Ernest (403b, 406k, 460b)

Ibáñez, Ricard (58, 324b, 391d)

Igual Úbeda, Antoni (348c, 353b, 380d, 440a)

Jacinta Vidal, Maria (405h, 406i)

Jaume I (126, 358c, 423c)

Juan, Miquel (301)

Jornet, Marià (324b)

Juan Garcia, Josep Maria (398a)

Lerroux, Alejandro (124)

Lizondo Arcusa, Pedro (25, 215, 232, 400a, 402a, 409a, 416a, 424 [2], 427b, 430a, 437a, 454b, 458b)

Llaveria, Pere (404g, 406d)

Lledó Garinyeta, Josep (370c)

Lledó Marí, Bernat (370c)

Llop, Àngel (59)

Llorens, Vicent (430a)

Llorente Falcó, Teodor (296, 358c, 451c)

Llorente Olivares, Teodor (383a, 440c, 465b)

Lluc, Antoni (406k)

Lluch i Arnal, Emilio (335a, 422b)

Lope de Vega, Félix (349b)

López Nieto, Francesc (442c)

Lucia Lucia, Lluís (108, 448d)

Macià, Agostí (403b, 404c, 404d, 404e, 405h, 406j)

Marco Miranda, Vicent (68)

Marqués, Isabel (402a)

Marí, Enric (358a)

Martí, Amparo (296)

Martí, Pasqual (406k)

Martí, Salvador (400a)

Martines, Josep (342b, 348b)

Martines, Rafael (410f)

Martínez Ferrando, Eduard (34, 199, 342a, 343c, 344a)

Martínez i Martínez, Francesc (199, 310, 326b, 326f, 326g, 326k, 327b, 327e, 328c, 358c, 365a)

Martínez Pardo, Lisa (326k)

Matoses, Carles (402a)

Mengual Ferrer, Pere (4, 198, 307, 321e, 396a)

Merino, Benito (380b)

Mezquita, Cebrian (31)

Mir, Josep (430a)

Mistral, Frederic (86)

Molina, Gabriel (264, 375a)

Mompó, Manuel (110)

Moliner, Maria (351a)

Monçó, Andreu (176)

Mongrell, Bertomeu (312, 313)

Monmeneu, Josep (37, 138, 142, 165, 296, 365e, 396e)

Montagut, Agostí (13)

Montagut, Francesc (39, 90, 164, 277, 278, 284, 294, 379a, 383j, 404f, 416b, 427b, 437a, 458b)

Montó, Teresa (383c)

Mora, Ascensi (171, 172, 178, 180, 181)

Moreira, Joan (132)

Moreno Tinforé, Antonio (445b)

Mulet Borrell, Josep (16, 17, 19)

Mur, Ricard (453b, 454b, 454d)

Navarrete, Manuel (250, 310, 326b, 326f, 326k, 327b, 327e, 327f, 346b)

Navarro Borràs, Enric (34, 69, 296, 300, 312, 320, 348b, 353b, 362c, 365a, 419b, 440c, 470b)

Noguera Fornés, Josep (15, 18)

Ortells, Càndid (402a)

Palafocs, Josep (409a)

Panach Ramos, Emilio (423c)

Pasqual, Pere (301)

Pastor, Blai (442a, 442b)

Pedrós, Miquel (13)

Pelugo, Vicent (36, 39, 255, 260, 272, 285, 355d, 367b, 367c, 379d, 400a, 416c, 437a)

Penichet Delgado, Josep (358c)

Peretó Llorenç, Josep (19)

Pérez Pujol, Eduardo (357b)

Peris, Miquel (1, 379c)

Picó Mira, Antonio (6, 9, 10, 11)

Pizcueta, Adolf (296, 300, 310, 348c, 350, 353b, 365a, 458e)

Pla, Enric (412b)

Pla, Jaume (91)

Planell, Pepita (406c)

Planells, Rafa (6, 10)

Podrecca, Vittorio (424e)

Porcar i Ripollés, Joan Baptista (324b)

Port, Salvador (400a)

Porter i Rovira, Josep (301, 333a, 336a, 337b)

Prieto, Indalecio (87)

Pròsper, Ferran (37)

Pujols, Francesc (339b)

Raga, Rafel (203)

Rambal García, Enrique (398a)

Ramon Pellejero, Vicent (383f)

Ramon Requena, Enrique (406j)

Reig, Joaquim (294, 296, 300, 420c, 456a)

Reverté, Joan (403b, 404a, 406c)

Revest, Lluís (365a)

Riera Mas, Josep (19)

Rieta i Síster, Joaquim (316)

Rodrigues, Estanislau (254, 353a)

Rodríguez, Bernardí (379b)

Rodríguez Fornós y González, Fernando (200)

Roger Vázquez, Gil (326b, 326o)

Ros, Godofred (180, 358c)

Rosselló Zurriaga, Ismael (380d)

Rufo, Titta (454d)

Rusiñol, Santiago (69, 415c)

Ruvira, Paco (386a, 397a)

Salvador, Carles (296, 300, 313, 322c, 323d, 350, 362c, 365a, 417b, 458d, 466b, 469c)

Samper, Ricard (68, 124, 449a, 453b, 454d)

Sánchez Martínez, Carmelina (326f, 327b, 327e)

Sanchis, Vicent (348b, 466b)

Sanchis Guarner, Manuel (363d, 365a, 421e, 449d, 450b, 451c)

Sanchis Mira, Vicente (6)

Sanchis Zabalza (440c, 458e)

Sanmartín, Ricard (37, 448d, 451c)

Saragossà, Robert (448d)

Sarthou i Francesc, Carles (2, 37, 142, 172, 203, 458e)

Sanchis Florentino Amorós (7)

Sarthou i Stòrrer, Maria dels Desamparats (35, 306)

Semper Mira, V. (7)

Senent, Domingo (114)

Senent Ibáñez, Antonia (186)

Senent Ibáñez, Joan Josep (16, 68, 72, 82 [2], 93, 95, 109, 142, 174, 181, 185, 188, 301, 333e, 336a, 369d, 374a, 422b, 424c, 446a, 446b, 450a, 467d)

Serrano, Josep Maria (427b)

Senent, Juanito (397a)

Serrano, Marià (467b)

Serrano Marí, Francisca Paula (370c)

Serrano, Pere Juan (61, 416d)

Signes, Pepe (13)

Sigüenza, Manuel (458d)

Sirvent, M. (6)

Sorlí, Llorenç (311)

Soriano Bueso, Francesc (86, 301, 466c)

Soto i Mas, Francesc (296, 300, 301, 348c, 353b)

Querol, Vicent Wenceslau (440c, 465b)

Talens, Daniel (400c)

Tormo, Elies (110)

Torralba, Maruja (326k)

Trénor, Leopold (310, 333a)

Trénor Montesinos Bucelli y Sacristán, Enrique (335a)

Thous i Llorens, Maximilià (296, 300, 320, 341c, 348c, 350, 440a)

Urgell, Emili (405c)

Usábal y Hernández, Luis Felipe (424 [2]b)

Valor i Vives, Enric (401b)

Vendrell, Andrea (444a, 445a)

Vendrell, Baldomer (109, 110)

Vendrell, Maria Rosselló (445a)

Vendrell, Pere (383j)

Velasco, Àngela (194)

Vila, Pau (311)

Vila Cabanes, Josep J. (37, 86, 165, 190, 358d)

Vilella, Emili (180)

Vives, Lluís (334b)

Vives Mora, Francisco (360a)

Xirgu, Margarita (440d)

Zalbidea Carande, Luis (286, 324b, 336a, 454a)

Zotter, William (78)

Personatges d'identificació problemàtica

Almudeve, client de batedora (403b, 404a, 406j)

Andrés, client de batedora (99)

Aureli, representant comercial (55)

Bament, industrial (439)

Barbereta, mare de la primera dona de don Nicolau (288)

Bartual, constructor de turbines (383a, 400a)

Bort, treballador de l'empresa (41)

Carazoni, jutge (364a)

Carbonell, client de batedora (99)

Carlos, sagristà (393a)

Carmen (348b)

Carvallo, client de batedora (406e)

Cavallé, client de batedora (406c)

Cavanilles, amic (333c)

Claris, client de batedora (410c)

Corbín, arqueòleg i membre del Laboratori d'Arqueologia (325c)

Cortina, enginyer (453b)

Dominguet, capellà (402d)

Don Andrés, professor (357b)

Don Cayetano, professor (357b)

Don Emilio, professor (357b)

Don Julio, professor (357b)

Donya Elionor (165)

Duanu, llibreter (290)

Duran, fill d'Ascensi Mora (180, 181)

Emili Baixauli, parroquià (99)

Espí, secretari de l'Ajuntament de Rocafort (324b)

Fèlix, barber (4, 198)

Ferrandis Ibor, parroquià (99)

Ferrando, client de batedora (99)

Font, client de batedora (100)

Francesc Garcia, client de batedora (402a)

Garcia, client de batedora (99)

Garcia, parroquià (466a)

Germans Saragossà, clients de batedora (cap. 410a)

Gil Quinçà, secretari de la Diputació de València (320)

Gil, especier (442b)

Gimeno Mitjavila, economista (456b)

Gran, client de batedora (400a)

Herrero, advocat (456a, 462b, 468b)

Huerta, client de batedora (406e, 406j)

J. Vicente (258)

Joan el Roig, germà de la seua dona, Antònia Gómez Senent (303, 333c)

Joan, arxiver i parroquià (cap. 469a)

Josué, actor (397b)

Lafitte, llibreter (301, 444d)

Llambric, mestre de fonda (406f, 406i)

Llorente, fill de Teodor Llorente Falcó (cap. 451c)

Lluís, client de batedora (439)

Luengo (140, 163, 173)

Maleno, industrial (9)

Maria la moniatera (425a)

Merino, client de batedora (400a, 400b)

Messeguer, client de batedora (99)

Navarro, enginyer industrial (357b)

Navarro, representant comercial (55)

Nonegués, parroquià (176)

Omena, inspector (174)

Orellana Marc, repuixador (37)

Ortells, client de batedora (99)

Palai, client de batedora (195, 383f)

Pelló, client de batedora (99)

Pericàs, *torero* (415b)

Pinés, inspector (188)

Puigjaner, industrial (439)

Quet, client de batedora (406e)

Quiquet, aguasil (13)

Ramon, amic de Montcada (345a)

Ravanals, client de batedora (405b, 405d)

Resalany, client de batedora (410f)

Riso, amic (138)

Roig, metge (427b)

Salvador, conserge de Na Monforta (357b)

Sanchis Arcís, propietari de xalet (342b)

Sanchis, industrial (9)

Segarra, client de batedora (99)

Sendín, poeta (69)

Sentamans, client de batedora (410f)

Senyor Bou, mecenes (226)

Senyor Poyatos, veí (460a)

Serrano, oficial de Lo Rat Penat (205)

Socarrim, treballador de l'empresa (41)

Tadeo, amic de Doménec (399d)

Tere (6)

Teresa, ama d'hostal (405h)

Torralba, aficionat a l'arqueologia (326e, 326k, 326l, 328c)

Úbeda, treballador de l'empresa (207)

Uriel, arxiver (458b)

Vendrell, parroquià (99)

Vicent, oficial del jutjat (456a)

Vidal, alcalde (439c)

Viel, client de batedora (400a, 400b)

Vila, boticari, professor i músic (102)

Villalba, client de batedora (410f)

ANNEXOS

8. CRITERIS D'EDICIÓ DELS ANNEXOS

Per tal de complementar l'edició del *Varia I* i afegir-ne informació al voltant de fets esdevinguts durant els anys 1934 i 1935 hem considerat interessant incloure-hi documents d'interés per al conjunt del nostre estudi, referents als discursos i conferències realitzats pel patrici, la correspondència enviada i rebuda, algunes fotografies fetes pel mateix autor durant aquest període i una entrevista que vam realitzar a Empar Gómez Senent, la filla del patrici, que esdevingué una oportunitat idònia per a conversar al voltant de l'univers de l'autor i els seus dietaris.

La primera part dels annexos (Annex 1), que fan referència als discursos i conferències pronunciades per l'autor i les cartes que va enviar durant l'esmentat bienni (Annex 2), ha estat presentada gràcies a la inestimable ajuda de Josep Daniel Climent, estudiós de la vida i obra del nostre personatge, que ens ha oferit la seua transcripció i edició dels respectius documents per a fer-n'hi ús, inclosos, això sí, en la seua tesi doctoral –encara no publicada–, titulada *L'obra valencianista de Nicolau Primitiu Gómez Serrano*. Això ens ha permés, doncs, respectar els seus criteris, per tal que la resta de documents annexats, com l'Annex 3 –les cartes rebudes pel patrici, que hem transcrit nosaltres– quedassen presentades de manera clara i homogènia, sense que s'hagen emprat criteris d'edició que diferissen els uns dels altres.

Així, aquests documents inèdits es rigen pels següents criteris:

- Respecte escrupulós al text, tot mantenint les característiques morfosintàctiques i lèxiques dels diferents autors, incloent-hi els casos d'elisions no normatives com *que'n*, *que'ns*, *no's*, etc.
- Per tal de facilitar-ne la lectura, s'han desenvolupat les abreviatures que poguessen causar confusió, adaptat el text a les normes d'accentuació actuals i regularitzat l'ús de les majúscules i els signes de puntuació.
- Regularització de l'ús de cometes i cursives en les referències a articles i llibres segons els criteris actuals.
- Tal com hem fet el text adés, hi hem incorporat claudàtors per tal d'incloure el nom propi de personatges que han aparegut anteriorment en els casos que el rònc cognom puga donar peu a confusió.

Pel que fa a l'Annex 4, hem incorporat la localització dels llocs que apareixen als documents gràfics, així com les persones que hi són fotografiades o alguns aclariments. Aquest reguitzell fotogràfic ha estat localitzat, d'una banda, a l'arxiu del Museu Etnològic de Dénia i a l'àlbum de fotos *Geología del Reino de Valencia*, localitzat a l'arxiu de la família, a Rocafort, i ens serveix per a contextualitzar gràficament alguns moments narrats pel patrici al dietari.

L'últim annex d'aquest treball, l'Annex 5, conté l'entrevista a la filla de Nicolau Primitiu, Empra Gómez Senent, que als seus 95 anys s'expressava amb un valencià molt genuí i amb una pronúncia força acurada, si bé amb nombrosos col·loquialismes que hem volgut respectar. Així doncs, hi hem reproduït fidelment les seues paraules i girs discursius, que ens han recordat, en nombroses ocasions, a la llengua emprada per son pare.

Pel que fa a la identificació dels personatges, només hem dedicat una nota a peu de pàgina a aquells que no han aparegut en el *Varia I*.

8.1. ANNEX 1: DISCURSOS I CONFERÈNCIES (1934-1935)

1. “Sessió de patriòtic homenatge a Cebrian Mezquita”, 24 de juliol de 1934.⁴⁹⁸

Senyores i senyors:

Congregats ací per a retre-li homenatge al valencianiste per excel·lència Cebrian Mezquita, tots som valencianistes en aquests moments, car a tots ens junyeix una mateixa idea: honorar la memòria de l'home representatiu de l'època heroica de la Renaixença valenciana.

I com aquesta Renaixença fou incoada a Lo Rat Penat, i com que u dels més grans propulsors de la societat ratpenatista fou l'homenatjat, per ço Lo Rat Penat deu ésser-hi i deu aportar la seua part de contribució a la lloança d'un dels seus més preclars fundadors i presidents.

Dues corrents principals giraven les llurs aigües envers el curs d'una Renaixença valenciana, allà cap al darrer terç del segle XIXè; la dels qui limitaven el llur valencianisme a conrear les lletres dites allavors *llemosines*, més sens oure parlar de política valencianista, i la d'aquells altres que pretenien un ressorgiment totalitari de la personalitat valenciana: literàriament, econòmica i política.

L'extrem paladí d'aquesta darrera corrent totalitària fou l'eminent escriptor renaixentista Constantí Llombart, a qui no mai retrem els valencianistes el bastants homenatges, i el seu lloctinent i col·laborador fidel i ardit, l'allavors jove entusiaste, Lluís Cebrian Mezquita.

A llur labor es deu la conjucció de tot lo que hi havia de voler a la València d'allavors, junyint-se sots les ales de Lo Rat Penat les més diverses tendències polítiques i religioses, a la recerca d'una nova era de llibertat i d'esplendor de la ubèrrima Terra Nostra.

No mai, ja, va deixar la seua labor valencianista el nostre Cebrian Mezquita, i la seua vida d'austeritat i treball fou un eixemple viu i palés, que tots els amants de la nostra pàtria i de la seua deslliurança no devem perdre d'esment, per a què'ns console i anime a la lluita llarga i difícil a la reconquesta de la nostra llibertat.

⁴⁹⁸ Lluís Cebrian i Mezquita (València 1851-1934). Escriptor i erudit. Militant republicà, dirigí el diari *El Universo* a València. Membre de Lo Rat Penat, i assidu participant dels Jocs Florals. El 1911 fou nomenat cronista de la ciutat de València. És autor de diverses obres teatrals com l'òpera *Sagunto* amb música de Salvador Giner, i d'un recull poètic, *Poesies* (1915).

Al nostre Parnàs valencianiste tenim un nou deu que'ns servixca de model: per la seua austeritat, per la seua fecunda labor i inlassable constància valencianista: Cebrian Mezquita; i volguérem en aquest bell moment de l'homenatge al darrer cavaller que hi romania dels extrems impulsors de la Renaixença totalitària, que gravàreu ben bé a la vostra memòria, ¡oh valencianistes!, el gest sublim de la fundació de Lo Rat Penat que junyia totes les tendències del ressorgiment de la València d'allavors.

Penseu que hui tornem a ésser els renaixentistes valencians en una època de desorientació. Cadascú té una tendència diferent, fins al punt de què quasi podem comptar el nombre de valencianistes pel de grups que hi ha o que'ns projecten fer, hi haguent una forta inclinació a entendre's amb els partits polítics centralistes o estranys, preferentment als de tipus valencianiste, sots les més diferents raons que no poden convéncer a nengun valencianiste que ho siga enans i aensús.

Penseu que la salvació, l'alliberació nostra, del País Valencià, de la nació valenciana, està en nosaltres mateix, i que si nosaltres a casa nostra comencem per no saber entendre'ns per a una labor conjiucta per a la salvació de la nostra pàtria, i preferim entendre'ns amb els seus enemics naturals, serem indignes de l'autonomia i els seus pitjors detractors.

És a dir, que si totes les forces valencianistes no logren formar un programa mínim, acceptable per a totes les forces vives del País, de veritable transcendència, i es pretén cercar una autonomia per la força d'un partit o grup de partits polítics, i a espatles o contra el reste del País, polític o neutre, serà una autonomia efímera, aliena al poble, que si bé un grup polític ens la pot donar, un altre ens la llevarà davant de la indiferència del poble, o, lo que serà pitjor, amb el seu beneplàcit.

Penseu que'l valencianiste ha d'ésser seriós i auster, i cercar la confraternitat de tot el País, i amb la seua labor constant i altruista, ésser eixemple viu, com el nostre Cebrian Mezquita, per a convéncer al pobla amb l'obra depuradora de la nostra virtut.

Penseu que si nosaltres altrahora perguérem les llibertats fou per la intel·ligència d'uns i d'altres valencians amb les forces polítiques estranyes, i que hui estan demostrant que no ens havem pogut espolsar aquells vicis dels bàndols, que haurem de foragitar si volem un dia ésser lliures dins d'una nació autònoma.

¡Valencianistes i valencians tots! L'estel lluminós d'un valencianisme auster, Cebrian Mezquita, qui va dedicar tota la seua llarga vida a una acurada labor de renaixença totalitària, ens il·lumine en aquesta hora tràgica de les nostres discussions i ens guie a un punt de

coincidència de tots els valencianistes, rònega manera de què un dia assolim la victòria que'ns
porte a la reconquesta de la llibertat de la nostra amada Pàtria Valenciana.

Nicolau Primitiu

President de Lo Rat Penat

València, 22-VII-1934

2. “Inauguració de la II Jornada poètica a Lo Rat Penat”, 29 de juliol de 1934.

“Delicades poeteses, inspirats poetes, companys ratpenatistes, senyores i senyors:

Hui encetem les II Jornades de Poesia que altrahora portaven el nom de Taula.

Manifestació la més sublim de l'esperit i de la cultura, no mai degué deixar-se morir. Idea tan selecta, idea tan feconda com fou la fundació de “Taula de la poesia”, devia perdurar com a mesura cim de l'alta concepció de l'esperit valencià.

El passat any, com a un bell nombre del programa de la II Setmana Cultural, es va ressuscitar, de bell nou, la “Taula...”, i convidat Lo Rat Penat a organitzar-la, arreplegant-la com cosa que ja es donava per morta, va pensar que calia a la nostra cultura i com un complement dels Jocs Florals.

Perxò, pensàvem aquest any haure-li donat una organització més en consonància ab el nostre casal, ab les necessitats renaixentistes i del moment poètic, i com tot girava alentorn d'unes noves condicions i reforma estatutària, que no assoliren èxit, estes II Jornades de poesia, sostingudes pel rònc ardor i per la rònega fe dels poetes, continuaran essent enguany filles de la organització del moment, deguda en tot al infatigable treball del ben amat poeta ratpenatiste Josep M. Bayarri, mestre'n Gaia Ciència.

A vosaltres tots ¡oh poetes renaixentistes! us convé que no muiguen estes Jornades complement dels Jocs Florals i que'ns ajudeu a organitzar-les degudament, alafí de perfeccionar els mètodes, i res millor per ad això que'l que vingau al vell casal de Lo Rat Penat a compartir les tasques per a endegar pel camí convenient el moviment renaixentiste de la cultura valenciana, per a què assolisca una veritable realitat.

A tots els qui haveu acudit a donar esplendor a estes II Jornades poètiques ab la floració del vostre [il·legible], llaor i ardiment, en nom de Lo Rat Penat, i també en el seu nom, a tots els convidats que'ns haveu honorat, salut i germanor.

Regina dilectíssima cinquantaquatrena: als vostres peus i a la vostra llaor prests”.

3. “Jocs Florals de 1934: presentació de la Regina”, 31 de juliol de 1934.

A la regina LIV^{èna}:

Adorable regina LIV^{èna}, flor escullida d'aquest any 1934, cinquagèsim sisè de la fundació de Lo Rat Penat, del jardí ratpenatiste, per un dels seus més preclars poetes, en Bernat Ortín Benedito⁴⁹⁹.

Aquest dia, remorable com cada un dels que fitaran tan preciosa existència durant el vostre reinat d'amor i poesia, volguérem dir-vos quelcom que arribara al fons de la vostra ànima, nial de candor i de virtut, per a què no mai oblidàreu que la alta representació que [il·legible] és noresmenys que el símbol més enlairat de la cultura renaixentista valenciana.

L'estol d'hòmens extrems, plens de fe i entusiasme que, allà al darrer terç del segle XIX^è s'acoblaren per a lluitar aferrissadament per la Renaixença totalitària de la nostra pàtria, sots l'emblema immortal de Lo Rat Penat, entengueren que devien escullir un acte esplendorós que assenyalara els progressos del recobriment cultural, i triaren com a millor per a les llurs tradició i elevació espiritual els Jocs Florals, reunió anual on totes les ànimes farcides de fe patriòtica s'acostaven al banquet de la cultura nostrada per contribuir a la restauració de l'ànima nacional.

¿I quin símbol millor d'aquests Jocs de la cultura renaixentista que la dona valenciana, filla espiritual d'aquelles fades mítiques que derramaren els dons més preuats de la naturalesa per tota la Terra Nostra, amantíssima closa dels pares, delicada flor micil, matrona incomparable que dona fills esplèndids a les arts i les ciències, a l'agricultura i a la indústria, i que quan siga hora, com les espartanes d'allavors, donarà herois que redimixquen de sus esclavatge a la Pàtria Nostra, engrillonada per l'estranger?

I la tasca difícil de triar eixe símbol entre tantes flors preuades del jardí ratpenatiste fou encomanada al cavaller-poeta vencedor de la lluita.

Vet ací ¡Oh Regina nostrada, somni deliciós d'un poeta selecte, segon Flor Natural! Senyalat el tron preeminent de la vostra magestat, tron d'una deua simbòlica de la cultura valenciana, més enlairat que'l de les realeses dinàstiques, car s'asseu per la bondat de la virtut i de l'amor patriòtiques, sus les ànimes dels renaixentistes que van a la recerca d'un ideal.

⁴⁹⁹ Bernat Ortín Benedito (València, 1893-1940) fou un escriptor i gramàtic que va escriure obres per als Jocs Florals de Lo Rat Penat.

¡Oh Regina LIV^{èna}, na Marieta dels Desamparats Sarthou i Storrer! No oblideu jamai més que sou Regina dels Jocs Florals de Lo Rat Penat i que representeu, allí on dignament pugau ostentar-ho, el símbol de la cultura renaixentista de la vostra pàtria, i allí on vos siga possible, treballeu pel seu enlaire i sigau la seua protectora i inspiradora fada, rodejada de Cort d'Honor tan selecta, que com àngels [il·legible] de l'aureola de la bellesa i la candor, formeu el pomell de gentilesa més preuat dels Jocs Florals.

Lo Rat Penat vos saluda i honora, Regina sereníssima LIV^{èna}, i aixímateix a la vostra incomparable Cort d'Honor, desitjant-vos eterna joventça i etern entusiasme per a què a l'esdevindre el centenari de la seua fundació pugau formar en l'estol de Regines, com fades protectores del casal de la valencianitat, que és el palau de la vostra realesa i on es labora pel recobrament de l'ànima nacional”.

4. “Aplec de Lo Rat Penat a Xàtiva”, 19 d’agost de 1934.

I

A l’ajuntament

Excel·lentíssim senyor regidor en cap de la noble Xàtiva, entitats i companys valencianistes, patriotes xativencs i xativenses, senyores i senyors:

Un salut coral de Lo Rat Penat, l’entitat guardadora i conreadora de l’ànima genuïna valenciana, vos portem aquest ferm salut ple d’anyorances i d’anhels d’un estretiment de relacions entre totes les contrades de la València nacional, per a conseguir una labor conjunta que torne eficaç l’aspiració manifestada esporàdicament d’engrandiment de la Terra Nostra, que tant sufríx sots el domini d’una cultura i una política estrangeres.

La renaixença i fortitud del País Valencià, rònegament seran logrades pel despertar del poble, de manera a fer possible eixa col·laboració de tots que assolisca un moviment totalitari de la Pàtria, per a expressar la voluntat sobirana dels valencians, alafí d’aconseguir les llibertats que’ns calen per a poder complir els destins que, com a nació ubèrrima i de vitalitat poderosa, tenim assenyalats a la ruta universal de la civilitació.

Xàtiva, ciutat principal del País, màrtir de les llibertats valencianes, és u dels focus importants de la Renaixença. Ciutat capdavantera del valencianisme serà aquella que aporta els més deixuplinats estols de jovença per a formar la massa compacta de patriotes que’ns deslliuren dels enemics de la nostra grandesa, i faça possible que brille novament el far de llibertat a l’Atenes de la Mediterrània Occidental, la nostra Pàtria Valenciana.

¡Fills de la immortal Xàtiva, no mai extinta ni encara socarrada! En vosaltres confia la nació valenciana per al bell resorgiment de les nostres glòries, i Lo Rat Penat, vell cap i casal de la valencianitat i cuna del valencianisme ver conjura a seguir amb entusiasme laborant per la nostra pròpria Reconquesta, difundint el nostre ideal amb la fe i entusiasme dels herois i dels màrtirs.

¡Visca Xàtiva!

¡Visca València!

5. “La llengua és el signe dels pobles. Rat Penat, Rat Penat, Rat Penat...”, 1 d’octubre de 1934.

¡València, enans i aensus!

¡Germans de la nissaga valenciana, dels riu Sénia a les vores del Segura, i de les marines a les muntanyes! ¡Valencians que’ns escolteu de qualsevullga racó de la Pàtria; els qui esteu allunyats en terres estrangeres, els d’ençà i enllà de les mars que subjectes per les vostres obligacions i les vostres necessitats no hajau tengut en massa temps el plaer inefable de retornar a la terra nostra, ni escoltar les seues músiques incomparables, ni els cants de les seues hortes i muntanyes ni l’excelsa harmonia de la dolça parla valenciana. ¡Valencians tots! Lo Rat Penat vos envia coral salutació des del fons de la seua ànima renaixentista, cridant-vos ab mística emoció!

¡Valencians! ¡Germans! ¡Salut i ardiment! ¡Fe en el recobriment i en els destins de la nostra Pàtria immortal! ¡Fe en el resorgiment de la cultura nostrada! ¡Fe en la renaixença del nostre poble intuïtiu i equànim, sufragat i laboriós!

No oblideu que’n qualsevol lloc que vos trobeu, allunyats de la pàtria dels valencians, heu de pensar en auxiliar-vos, que deveu treballar per vosatres i per ella, ajudar a enaltir-la i fer-la respectada, i no pergeu d’esment que la millor manera, la més ferma i segura d’enlairar-la i reviure-la serà fomentar la seua cultura allí on la sort vos depare la existència i els mitjans de vida, conreant la seua llengua, signe autèntic i inconfundible de la vitalitat de la Pàtria i de la seua presència allà on es parle.

Sapiau, ¡Oh valencians! que no basta sentir emocions a l’oure sentir parlar de València i escoltar les seues músiques i cançons, i recordar la Pàtria anyorada; cal que difongau el seu esperit, que l’inculqueu als vostres fills i als vostres companys; que fundeu escoles per als infants, i encara per als adults, bosses de treball i caixes d’auxili i d’estalvi per a la defensa moral i econòmica dels vostres compatriotes, i societats d’esbargiment i confraternitat que siguen com l’oasi en el desert de les lluites i fatigues per la conquesta del vostre pa de cada jornada, on pugueu confondre’s les diverses classes socials i els variats estaments de cultura, i les més oposades idees puguen conviure i siguen com santuaris de pau i germania, on es conree la memòria de la pàtria llunyana que no mai vos oblida.

I les vostres dones valencianes, base ferma de la cultura genuïna del poble, difundidores i conreadores de l’ànima valenciana, cal que vos compenetreu de la vostra

elevada missió patriòtica i que infongau als vostres l'ardiment necessari per a què's senten en tot moment orgullosos fills de la nostra nissaga, que ha donat herois i savis, poetes i artistes... ; i no oblidant en nengun moment, les qui són mares, d'inculcar als vostres fills la llengua del poble, la dels vostres pares, perquè la llengua és la senyal més preuada de la ciudadania, aquella que manté la unitat de la cultura nacional, car mentre un poble conrea la seua llengua pot esperar la renaixença i alliberació, puix que alimenta el foc sagrat que no deixa morir l'esperit rònc i indivisible de la seua personalitat racial, essent per ço la llengua el signe autèntic i inconfundible de la vitalitat de la pàtria i de la seua presència allà on es parle.

Lo Rat Penat, a la recerca d'eixa unitat espiritual de la valencianitat, organisa les Jornades de Renaixença, sots el patrocini de les nostres genuïnes corporacions oficial i ab la col·laboració d'entitats entusiastes, per a què facen bategar els cors dels valencians a l'ensem per un universal sentiment de germania i deslliurança a l'aniversari de la entrada a València del Gran Llegislador Jaume I en 9 d'octubre de 1234; per això, eixe dia tots els valencians sens distinció nenguna, i allí on es troben, deuen celebrar-lo com la nostra festa cim que recorda el naixement de la personalitat política valenciana al mig-eu.

L'any passat celebrarem el VI centenari de l'esforçat Vinatea⁵⁰⁰, entre atres festejos, i seguint la costum d'enlairar les nostres gestes i les nostres glòries, enguany festejarem solemnement el I centenari del naixement de l'immortal saineter Duart Escalante Mateu i el d'aquell inimitable animador d'espais valencians de la nostra escena, Asensi Mora.

Lo Rat Penat convida i prega a totes aquelles entitats i particulars que puguen prendre part directament als actes que constituïxen les II Jornades de Renaixença, per ésser pròximes a la ciutat, que'ls donen esplendor ab la seua presència i els de les seues músiques i orfeons brandant senyeres i estandarts.

Nosatres, perquè aspirem a què'n un futur no llunyà tots els pobles peninsulars, sens mancar-ne nengú, constituïxquen fraternalment un superestat, junyits per aquelles coses que'ls siguen comunes i necessàries administrar i difondre, i on es desenvolupen lliurement en allò característic i diferencial, devem treballar pel nostre recobrament alafí de contribuir ab els nostres mitjans al progrés i renaixement del nostre poble, perquè hau de saber que'l seu enlaire serà així mateix el d'eixe futur superestat ibèric, constituït sobre bases més

⁵⁰⁰ Francesc de Vinatea (Morella, 1273- València, 1333) ocupà el càrrec de Jurat del cap i casal del Regne de València.

equànims i justes que'ns permeten a tots els peninsulars mirar-nos germanivolament, sens recels ni enemistances.

¡Valencians....! ¡Pàtria i germania!

[Emitit per a la radi, la nit del 1 d'octubre de 1934, al Saló de Regines de Lo Rat Penat]

6. “Al descobriment d’una làpida a Escalante i Asensi Mora al teatre de la Llibertat de València”, 19 de novembre de 1934.

Excm. Sr. Regidor en cap i president d’honor de Lo Rat Penat, Diputació, Junta de Govern, convidats de tota mena:

Dues figures preclares de la Renaixença valenciana estem homenatjant: Duart Escalante, saineter insigne quina obra teatral és un tresor valuós del folklore del segle XIXe, i Asensi Mora, l’actor eminent, qui tan alt va portar la escena valenciana.

Lo Rat Penat té per norma recobrar la nostra personalitat culturalment, fent reviure les glòries valencianes i extenent la cultura nostrada, per a lo qual compta ab la valuosa cooperació de benemèrits valencians i tots els amants de l’engrandiment de la nostra Pàtria que vullguen vindre a col·laborar en les nostres tasques, ajudant-nos en esta labor feixuga; i compta ab més, car les nostres genuïnes autoritats valencianes, Ajuntament i Diputació, ens honoren ab la mercé dels llurs valuós i elevat patronatges i ab la Presidència d’Honor del Regidor en Cap de la nostra amada i acullidora ciutat de València.

Per estos alts patronatges, per esta Presidència d’Honor que’ns honra i per la col·laboració dels valencians amants de la nostra renaixença, que s’aixopluga sots les ales daurades o negres de Lo Rat Penat, este pot elevar-se sobre les diferències de tots i emprendre la labor transcendent de fer reviure l’ànima patriòtica, la confiança en el nostre propi valor, per a preparar el camí que’ns conduïxca a ésser, de bell nou, el gran poble que fórem quan la nostra llengua era la llengua culta d’Europa, parlada per hòmens d’estat, pels de ciència i de lletres.

Ferm en el seu deure, Lo Rat Penat va instituir les Jornades de Renaixença, coincidents en l’aniversari de la entrada de Jaume I a València en 1238, data gloriosa i transcendental que assenyala, veritablement i com nenguda atra, el naiximent de la personalitat i la nacionalitat valencianes al mig-eu; commemorant, además, atres fets històrics i personatges de les nostres gestes i de la nostra cultura, que formen el canemàs de la nostra història i proven la raó i el dret a la nostra existència com a poble.

L’any passat commemorà Lo Rat Penat el centenari de la gesta civil del gran Vinatea, este commemorem els del naiximent de dos valencians aixímateix il·lustres. Aquella gesta assenyalava, per primera vegada en la història, el fet diferencial que’ns aclapara fatalment i

bèl·licament; esta commemoració de hui és purament literària, més bé folklòrica, que convida a la pau i l'alegria bucòliques.

Pau entre tots els valencians, germans de la mateixa nissaga!

Lo Rat Penat creurà el seu deure complit si aconseguix reunir a tots els valencians en una rònega aspiració de recobrament de l'enlaire de la Pàtria valenciana; perxò, al veure esta nit reunides ací a les autoritats genuïnes de València i a tants entusiastes, ens transporta de joia i sent la emoció de la immensa gratitud a tots, i especialment, al seu President d'Honor, Excm. Regidor en Cap de la nostra immortal ciutat de València, al qual brinda la inauguració de la làpida per dret propi.

Via fora a la Renaixença Valenciana!

7. “Al descobriment d’una làpida commemorativa del natalici d’Asensi Mora”, 18 de novembre de 1934.

“Fills del carrer de Molvedre ¡Valencians!

Hui es complix el primer centenari del naiximent d’un valencià il·lustre, fill del carrer de Molvedre; el gran actor valencià, Asensi Mora, que fa cent anys fou nat a aquesta casa, tradicional forn de Mora.

Lo Rat Penat sent hui reverdir les seues glòries passades, car Asensi Mora fou u dels seus eminents fundadors fa ja més de cinquanta-sis anys, conjuntament ab varons tan insignes com Llombart, Fèlix Pizcueta, Pascual i Genís, Ciril Amorós, Sorní, Llorente, Gonçal Julian, Vicent Dualte, Blasco Ibáñez i atres molts, igualment il·lustres, com el seu company de glòries escèniques, Manolo Llorens, i l’immens saineter Duart Escalante, observador inimitable dels tipus populars, valencians de la seua època, que de manera tan insuperable sabé Mora interpretar i reviuere en el nostre teatre renaixentiste.

La gran figura de Mora ompli gran part de l’escena escalantiana, que li deu els seus èxits més sorollosos, i aixímateix el teatre renaixentista de la segona mitat del segle XIXe, al que prestigià ab les seues dots histriòniques, arribant a apoderar-se’n de l’ànima popular de tal forma que, segons els seus contemporanis, bastava la seua rònega presència en escena per assegurar el triomf de les obres que representava.

València no perd d’esment els seus fills que la honoren, procurant enlairar-los i conservar la seua memòria entre les generacions futures alafí de què estes guarden un bell record i reverencien els seus avantpassats preclars, que feren gran, honorable i digna la nostra Pàtria Valenciana.

Per ço, Lo Rat Penat sots patronatge de les corporacions nostrades, Excms. Ajuntament i Diputació, genuïnes representacions de la nostra amada València, va inaugurar esta làpida que commemora el fet del naiximent de tan eximi compatrici nostre i el lloc on va veure la primera llum.

També el carrer de Molvedre sap honorar els seus fills predilectes i els honora i enlaira. El carrer de Molvedre, u dels ravals més importants de la ciutat i pas de comunicació de València ab Europa, antiga via romana, nervi de l’Imperi, de Cadis a Roma, que ha segut en temps passats dit, per antonomàsia, “el carrer”, lo que demostra la importància que en tots temps ha tingut. Hui “el carrer” va perdent quelcom de la seua fisonomia pròpria; més

encara conserva trets característics bastants a diferenciar-lo dels demés ravals: patriarcal i laboriós, cuna d'artistes als que immortalisa en la memòria de les gents de l'esdevenidor: ahir, Pinazo, pare d'un estol d'artistes plàstics, i Miralles, d'estirp coreogràfica, hui, Mora, que aixímateix ha perdurat en una estela històrica.

Lo Rat Penat en els presents moments vos convida a tots a perseverar en el treball i l'estudi per a la major glòria de la Pàtria Valenciana, mes al propi temps vos recorda que u dels primers deures és el de consagrar i rememorar les glòries nostres, car d'esta manera és com honorem i com serem mereixedors d'esta Terra Nostra on naixquérem, i tornarem a fer-la gran i eminent, com fon en temps passats, quan dia Muntaner que en la mar no hi havia un vaixell ni un rònc peix que n portaren segellades les quatre barres vermelles de la nostra gloriosa Senyera”.

8. “Paraules de presentació a la conferència pronunciada per Alcayde Vilar al paranimf de la Universitat”, 15 de desembre de 1934.

Excm. Sr. Regidor en Cap de l’Ajuntament de València i President d’Honor de Lo Rat Penat, digníssimes autoritats, ratpenatistes, senyores i senyors:

Anem a encetar el curs de conferències de Lo Rat Penat per a 1934-35, i el primer conferenciant és l’il·lustre filòsof, catedràtic de la Facultat de Filosofia i Lletres, en Francesc Alcayde Vilar, que tant es desvetllà per la nostra cultura genuïna, i el tema va a ésser “València i la Universitat de València”, i ab estes premises no podia ésser atre el lloc que’l Paranimf, gentilment ofert per l’Excm. Sr. Rector Dr. Rodríguez Fornós, per tot lo qual, Lo Rat Penat rep l’honor i ret per ço homenatge coral, com el ret aixímateix, encara a cadascú dels qui ens han honorat ab la seua presència a l’acte cultural que estem celebrant.

Lo Rat Penat, representació de la renaixent ànima valenciana, és la reunió dels hòmens de bona voluntat amants de les glòries de la Terra Nostra, i fa quant li és possible i li permeten els seus mitjans per a la extensió i intensificació de la nostra cultura, i no fa tot quant li cal, no per manca de voluntat sinós perquè li fall el recolze de gran nombre de valencians que devien ésser al seu si; perquè tingau en compte que Lo Rat Penat segueix una política de cultura, rònegament, sens partidismes ni tendències per lo que al seu casal i a les seues files caben tots aquells qui amen el progrés, l’enlaire i la renaixença del nostre País, tots aquells qui amen les seues glòries, tots aquells, encara, qui amen el seu desenvolupament cultural, qualsevulla que siga la seua tendència i opinió política o religiosa.

Per ço, a tots quants vos interesseu pel Gran Poble Valencià, per la seua laboriositat, per la seua història, pel seu present i pels seus destins a l’esdevenidor, valencians o amants de València, deveu vindre a aixoplugar-vos sots les ales de Lo Rat Penat, per a ajudar-nos en esta croada de renaixença de l’ànima nostrada, per a què torne a ésser al món aquells famosa Atenes de la Mediterrànea, dels Arnau de Vilanova i Roís de Corella, dels Vicent Ferrer i de tants i tants varons il·lustres, molts d’ells deixebles i mestres d’esta Universitat, que contribuïxen ab el llur valor a l’esplendor d’esta terra valenciana nostra.

I dites estes paraules devíem donar per finida la nostra intervenció, car no hi ha que pensar en una presentació del Dr. Alcayde, primerament per tractar-se de persona conegudíssima a les esferes dels alts estudis i a València, i segurament perquè ens exposaríem a la pregunta tan sabuda: i a vós, qui vos presenta? No obstant açò, devem recordar-vos una

vegada més que'l Dr. En Francesc Alcayde és mestre'n doctrina valencianista, i res millor que escoltar atentament les seues suggerències per a aprendre la via recta del recobrament cultural, base ferma de les llibertats d'un poble.

Escolteu, doncs.

9. “Paraules de despedida a la Junta General de Lo Rat Penat el dia de la presa de possessió de la nova Junta de Govern”, 19 de desembre de 1934.

I

La tragèdia de Lo Rat Penat

Honorable senyor President de Lo Rat Penat i senyors de la Junta de Govern de la Casa Pairal de la valencianitat, ratpenatistes de tota mena:

Al cessar en l'honrós càrrec de President en Cap d'esta valencianíssima societat d'aimadors de les glòries valencianes, permetau-nos que us digam algunes paraules de comiat que posen un punt a les nostres migrades tasques presidencials.

Mantes voltes havem parlat assenyalant de l'alta missió de valenciania i valencianisme que l'acció de Lo Rat Penat havia de desenvolupar per tot el País. Mantes vegades i moltes més estem disposats a repetir la cançó, car no mai millor que el nostre cas es pot dir que està obligat per les gents, i lo que és més de doldre, per les gent de Lo Rat Penat.

Fundada la nostra societat per un estol de amadors del renaiximent cultural de València i del seu antic reialme, fa ja més de cinquanta sis anys, la seua missió era de concòrdia i cultura, expandint per tot el País la bonanova del recobriment cultural de l'ànima nostrada. En aquell estol formava lo més selecte de la intel·lectualitat valenciana, de totes les tendències d'allavors. La major part dels noms eminents que han omplit l'àmbit cultural i esbargit pel món en nom de la nostra terra, al darrer terç del segle XIXè, ratpenatistes foren,

¡Hui, desoladament, això és un somni!

Els rengles directius de Lo Rat Penat foren farcits per persones de mirada curta i unison estret que formaren tertúlies amicals que s'allunyaven del camí traçat pels aimadors, convertint les juntes en quasi cofradies closes a tot aire de renaixença, gairebé perdent-se les relacions ab Catalunya, Mallorca i demés Països d'Oc, germans d'aspiracions i encara de nissaga.

Ab esta ceguera espiritual es va aconseguir que s'allunyaren de les rengleres de Lo Rat Penat els elements valencianistes, sus tot els de tendència més liberal, consentint cada volta més que's creguera que la nostra societat havia ja complit la seua missió històrica i era un

cadàver que havia que soterrar en benefici del valencianisme, abans que deshonrara el bell record de la gloriosa Renaixença que va impulsar un jorn.

Estes tertúlies més que juntes, amigues de la [il·legible] i del dolcenc fernorés, cercant una tranquil·litat més anorreadora encara, foragitaren els rests de joventut que hi romanien, cloguent els finestrals als raigs de llum que tan apenes s'esgolava pels salons del casal, com una feble esperança a lo esdevenidor.

II

El revolucionari que hi som

Per ço, Lo Rat Penat ha romàs tan endarrerit que ha perdut l'esme de la seua missió. Nosatres érem il·lusionats per fer quelcom per Lo Rat Penat: transformar-lo i més encara que açò, practicar el seu acoblament a les necessitats actuals de la Renaixença valenciana.

I ab esta il·lusió acceptàrem la presidència en cap. És a dir, acceptàrem creguts que anàvem a representar els anhels de tots els ratpenatistes; més prompte ens vàrem adonar de què no representàvem més que una part: la majoria dels electors, que pot no ésser –i estem convençuts de què no era- la majoria de Lo Rat Penat.

I ab esta sensació de migradesa no's podia intentar una reforma profunda en l'actuació de la societat per a retornar-la a la seua missió renaixentista. No obstant açò, enlluernats per dolcencques paraules d'afecte i de concòrdia, intentarem, de bona fe, emprendre quelcom i al possessionar-nos de la presidència'n cap exposàrem els nostres punts de mira en un esbós de programa, que a molts, pocs, si ad algú, va interessar.

Poques setmanes eren passades quan encetàrem a veure com un buit alentorn nostre. Aquella junta, per a la confecció de la qual no'ns havia consultat –car per a la bona col·laboració, per lo vist, no hi calia- dimitia o ens abandonava o fea quelcom pitjor: entrebancaven, d'una manera més o menys passiva, la nostra poca obra de reforma.

Pareix ésser que entre les gents temorenques i closes de Lo Rat Penat s'esbargia la veu de lo revolucionari que hi érem; capaços de sumir la societat en la disbauxa econòmica i donar-li un caire polític... esquerrà. I és que per a estes persones, el fet de què per primera volta hajam aconseguit, en certa solemnitat, reunir a valencianistes de totes les tendències, a l'estrat ratpenatista, acostumades a veure'n rònegament de la llur comunió o nengú, els pareixia un fet polític. I és cert, que no s'enganyaven, car acció política i de gran

transcendència per al valencianisme i per a Lo Rat Penat eren tals actes de convivència a la casa pairal de la valencianitat, actes dels que'ns trobem orgullosos, lamentant solament que no hagen pogut ésser lo freqüents que haguérem volgut i que esperem que les Juntes de Govern successives no heu perguen d'esment, car eixa és la gran missió, la magna sembra de Lo Rat Penat: germania, comprensió, convivència entre totes les rames del valencianisme i extensió de la nostra cultura genuïna per al recobriment de la nostra ànima nacional.

III

L'ànima i l'economia de Lo Rat Penat

Tots sabem que aquell programa tan sols havem pogut encetar-lo, per lo que al cessar en el càrrec de President en Cap ens considerem personalment fracassats. No ha fracassat, emperò, la doctrina que, allavors, exposàvem, i després, en mantes ocasions, durant la nostra presidència, defenent i definint la posició de Lo Rat Penat; i no ha fracassat perquè no hi hagut lloc de portar-la a la pràctica, tan apenes, entrebancada per una oposició sorda o pregona que nosatres no mai lograrem comprendre, per creure que ha segut no tan sols antivalencianista sinós antiratpenatista, encara, per haure's fet dins de Lo Rat Penat i contra el seu alt interés proselitiste.

El fracàs ha segut rònegament nostre, per no haure sabut convèncer a nenguna de les dues Juntes per que ha passat la nostra presidència, a què col·laboraren a la nostra obra revolucionària. Revolucionària? Revolucionària és cert, car revolucionari era la nostra actuació que intentava trencar normes anormals, valga la paraula.

Hi havia un divorci espiritual entre les Juntes i el President, sus tot a la primera Junta, com no's tractara de festivitats immediates o de lluïment personal, i això és funest per a Lo Rat Penat i no gens convenient per a la causa del valencianisme. Per ço, nosatres, volguérem que les Juntes que'ns seguiren es mostraren més compactes, més unides per a col·laboració i mostraren un major respecte a les iniciatives dels llurs presidents, no oblidant-se jamai que a les juntes hi ha un responsable, que és el president en cap, i uns col·laboradors, que són els demás companys. Un responsable davant de la història de Lo Rat Penat, i encara del valencianisme i uns col·laboradors que, escudats en la irresponsabilitat de l'anònim de les juntes no deuen posar obstacles a la evolució de la societat, per a reprendre, de bellnou, el lloc senyer al moviment renaixentiste que és l'ànima de Lo Rat Penat, que sens ella està en greu perill de morir ab vilipendi.

Perxò, les Juntes de Govern han d'ésser compostes per hòmens romàntics, disposats al sacrifici, a honor i glòria dels destins de Lo Rat Penat i de la seua alta missió de renaixença, i quan s'atenyga una junta aixina, Lo Rat Penat es salvarà, surgirà una nova vida i seguirà la seua marxa cap al recobrament de la personalitat nacional valenciana, essent veritablement la casa pairal de la valencianitat, on cabran totes les tendències d'alliberació de la terra nostrada.

A tal fi tingau present, emperò que la major part dels socis actuals de Lo Rat Penat no són ratpenatistes més que en tant paguen les llurs quotes. Són indiferents a la seua història, que desconeixen o escarneixen, com escarneixen o desconeixen la seua magnífica missió de valenciania i de valencianisme, i no's deu tolerar que cinquanta sis anys d'història de la Renaixença estiguen a mercé d'absents, deseguidats i demolidors; per ço que teniu les seccions, comissions i agrupacions per a depurar, templar i seleccionar la gent que haja de nodrir les Juntes de Govern. Deu esporgar-se l'element inútil i aixímateix nociu.

Alamon d'estos elements escuden el llur ferrorés darrere de l'excusa de l'estat deplorable de l'economia ratpenatista. Actualment, es cert, Lo Rat Penat no té vida econòmica pròpia; els seus socis no subvencionen lo bastant a les seues indispensables despeses i, per lo tant, no's té la independència espiritual que deguera, car li calen subvencions estranyes per atencions ordinàries i, fallides estes, moriria de consumició; més no us passe per l'esment, no obstant, fer economies disminuint despeses, puix que seria la mort; equilibreu els pressuposts augmentant el recapte, i res hi ha més segur per ad açò que atreure prosèlits a la causa de la renaixença, ja que d'esta mena, a l'ensem, anireu curant la bossa de Lo Rat Penat, i recobrant la seua ànima.

IV

Un desig i una esperança nostres

Al cessar com romàntic enamorat de Lo Rat Penat sentim l'anhel de què continue la seua marxa triomfal –interrompuda fa temps- en bé del recobrament de les llibertats de la nostra pàtria, mitjançant l'extensió de la seua cultura genuïna; i desitgem que si en la nostra actuació hi ha quelcom aprofitable per al retorn de Lo Rat Penat al camí de la Renaixença, que no mai degué abandonar, no heu tireu a l'*in pace* de l'oblit i esperem que no's diga enjamai que, a la nostra eixida de la Junta de Govern, havia passat el darrer romàntic per la Presidència'n Cap de Lo Rat Penat.

[Llegit el dia de la presa de possessió de la nova Junta de Govern de Lo Rat Penat. El President nou, en Monmeneu, va respondre am frases sentides que molt em plagueren].

10. “Proa a Xàtiva”, 25 de juliol de 1935.

[El 25 de juliol de 1935, a la posada de la primera pedra al monument commemoratiu de la crema de Xàtiva pel primer Borbó].

Senyores i senyors, sentim gran emoció a l'arribant est moment contemplant les diferents tendències del valencianisme i àdhuc de tots els amants de les nostres gestes i de la grandesa de la nostra pàtria, reunits ací per a commemorar una data desgraciada dels anals de la nostra història, un instant en què's clou una època gloriosa i s'obre un període colonial que nosatres fem esforços sobrehumans per a tancar al seu torn, obrint una nova era de llibertats per a què'l nostre poble reprenga de bellnou el lloc que li cal entre'ls pobles de més alta civilitat i que ja altrahora magníficament ocupara.

I en est moment volem refrescar-vos la memòria diguent-vos que la culpa de la nostra caiguda no fon tota de Felip l'incendiari sinó també, i principalment, de les nostres disencions internes, les nostres divisions davant de l'enemic, ja que per compte de mostrar-nos units i espectants davant dels pretenents a la governació d'Espanya, per a exigir-los el respecte a les nostres lleis i el retorn de tot allò que'ns havien anat llevant els Àustries, ens partiren en *maulets* i *botiflers*, defenent la causa dels uns o dels atres, cegant-nos en lluites fraticides que ocasionaren la divisió dels valencians i el llur enderrocament.

Volem aprofitar est solemniat aconteiximent per a què siga pres com a punt de partida d'una nova creuada valencianista, deixant apart diferències someres i aleatòries per a no ocupar-nos sinó del recobrament de la nostra personalitat nacional, no perdent mai d'esment que la nostra tendència secular a partir-nos en *botiflers* i *maulets* ens impedirà el retorn de la nostra autonomia o la llançarà per la finestra tan prompte siga recobrada.

Valencians i valencianistes de totes les tendències, per la pàtria i per l'autonomia, unim-se!

[Es va suspendre l'acte].

11. “Parlament per la ràdio amb motiu del 9 d’octubre”, 8 d’octubre de 1935.

“Radiooients! Valencians! Valencianistes!

Per la gran importància que assolix la jornada de demà, 9 d’octubre, per als propulsors de la Renaixença, i encara per a tots els valencians i amants de la cultura valenciana i del seu foment i conreu, un grup de societats valencianistes, responent a un clam amable i acullidor de Proa, va acordar constituir una Comissió Commemoradora de la Fundació del País Valencià, la qual Presidència li fon conferida a la delegació de Lo Rat Penat per considerar que és la societat valencianista més antiga i ésser la que va iniciar de bellnou la celebració d’est festival, interrompuda alentorn de dos segles, des de la luctuosa pèrdua de les nostres llibertats forals.

Ultra la commemoració del 9 d’octubre, la Comissió ha acordat celebrar un aplec al Puig, al lloc del castell, que vulgarment és conegut per la Patà del cavall del rei en Jaume, a les 11 del matí. Abans i després d’esta hora podran quins vullguen visitar el Monestir, l’Ermita de la Batalla, les ruïnes del Cabeç ab ço que hi roman de l’Hospital i atres records de les nostres glòries passades.

Les autoritats valencianes, associant-se, com és de consuetud al festival de demà, contribuiran al seu esplendor, i especialment el nostre Consell o Ajuntament de la Ciutat, el qual conseller en cap, qui sent la valenciania d’una manera acentuada, i a qui esta Comissió Commemoradora de la Fundació del País Valencià ret, des d’ara, un homenatge de gratitud per les facilitats que per al seu desenvolupament li té concedides, va a dirigir-vos la seua autorisada paraula.

Escolteu-lo, doncs, car us plaurà”.

[El dia és amanegut cubert i plujós. A veure si demà es deslluix per l’oratge].

12. “Observacions a l’alfabet valencià”, 19 de desembre de 1935. (Per a pronunciar en l’acte de recepció de Carles Salvador al Centre de Cultura Valenciana).

Ací donariem per finida la nostra tasca de hui, terminat el modest panegíric que acabem d’escoltar; un deure de cortesia, emperò, personal, cultural i àdhuc, patriòtic, permetau-nos el dir, ens empeny a col·laborar amb el recipiendari, encara no siga sinó d’una manera migrada com ho anem a fer, diguent-vos quelcom sus l’alfabet de la llengua valenciana.

Comencem per asseure que entre’ls signes alfabètics o lletres i les llurs formes no existeix nenguna relació natural que’ns determine escollir fatalment unes figures i rebujar-ne unes altres. La variadíssima gamma de signes alfabètics que han segut i són, contrapostos de vegades, i els múltiples sistemes de transcripcions fonètiques que’ls lingüistes inventen, formen açò evident i incontestable. Davant d’una lletra qualsevulla reaccionen les llengües de molt distinta manera. Nosaltres, per eixemple, el mot que’ls *pitxats* pronuncien *cassa*, amb *s* sorda i *a* alfabètica, en parts com Sueca diuen *cas(aè)*, amb *ɜ* sonora i *a* neutra –que representem per *(aè)* per esquivar dificultats tipogràfiques i per entendre que’l dit dígraf representa prou bé la posició relativa del fonema-, i tots ells ho escriuen de la mateixa manera.

Circumscriuint-nos als signes vocàlics, direm que la variació de les llurs fonies arriben fins a representar diftongs, desdoblant-se en dos sons com en anglés *ei* (ey) per *a*, *ai* (ay) per *i*, *ou* (ou) per *o*, *iu* (yu) per *u*.

No hi havent, doncs, relació inesquivable entre fonies i els llurs signes podrem fer cas omís dels que’ns fan nosa, i admetre aquells que’ns calguen per a complir amb la llei glossològica: Un ròneg so per cascuna lletra i una rònega lletra pers cascun so.

Cal desburgar si aquesta vigorosa llei de la lingüística pot aplicar-se a la literatura, és a dir, millor a la llengua literària, i nosaltres entenem que pot i deu ésser aplicada.

L’origen dels alfabetes es perd en la prehistòria. D’alguns d’ells s’han obtingut explicacions amb més o menys fortuna, que ací no anem a exposar per no fer açò massa llarg i no ésser tampoc eixe el nostre objecte.

Alguns, emperò, s’originen en ideogrames, altres suposen que l’origen dels alfabetes es deu al llenguatge mímic dels dits transformat en signes i grafies, de representacions fonètiques i altres, encara, volen derivar-los de la posició dels òrgans fonadors, com Van Helmont pensava de les lletres hebraiques. Referint-nos al nostre, emperò, direm que’s deriva

del llatí i del grec mitjançant el català i àdhuc el provençal, amb alguna interferència castellana, que encara es tracta de rebutjar i de llengües no romàniques que'ns han empratat la *w*. I ací si que podem assegurar en absolut que davant dels signes familiars al nostre abecedari nengun alfabet es veu impel·lit a determinar-se per nenguna fonia que prèviament no li haja segut ensenyada. Davant una H no sospitaria tan sols que un grec diria E i un rus N, altres espiariarien la vocal que la seguira i encara qui romaneria mut com nosaltres i com l'analfabet.

Per altra banda el lletrat al trobar-se, per eixemple, amb una *j* o *g* les pronuncia de la mateixa manera quan es troben al davant de les vocals *e*, *è*, qualsevulla siga la regla donada pels gramàtics, i diferents davant *a*, *ò*, *o* *u*, i no diu *digous* ni *margal* per *dijous* i *marjal*, davant d'aquelles formes tan emprades al Mig-Eu, *lapsus litterae*, segurament.

Quina lluita, emperò, no ha de sostindre l'analfabet fins arribar a lletrat suficient per a determinar-se al davant de l'esmentat so prepalatal fricatiu sonor, i saber si ha d'emprar la *j* o la *g*! Certament hi ha una regla prou general per la que venim en coneiximent que al davant de *a*, *ò*, *o*, *u* es posa sempre *j*, i si de *i*, *e*, *è*, es sol posar la *g*; hi ha excepcions, però, puix no seria regla sinó llei.

I què diríem de les *c*, *ç*, *s*, *ss*, i encara d'altres? Ací la intricada boscuria gramatical supera el deliri.

La *c* davant les *i*, *e*, *è* sona fricativa alveolar sorda, igualment sonen les *s* i *ss*. Encara aquestes tenen el mateix so davant *à*, *ò*, *o*, *u*, aleshores, però, la *c* té el d'oclusiva velar sorda, que àdhuc pot ésser donat per la *k* que sona semblantment davant *i*, *e*, *è*, emprant-se no obstant la *q* per a precedir aquestes vocals, mitjançant una *u* muda.

La *s* rònega té també el so fricatiu alveolar sonor, en contraposició lògica a les *ss*; però, igualment té la *ç* i encara la *c* de vegades, i amb alguna embrolla pseudocientífica a no nengú deu estranyar que, àdhuc el lletraferit, mantes voltes, si vol no caure en incorrecció, s'ha de valdre del vocabulari ortogràfic, o manco, d'un bon diccionari, del que sovint es careix, i encara consultar una gramàtica per qüestions ordinàries i encara corrents que no devien caldre-li; excusem dir-vos, car teniu ocasió de saber-ho de sobres, les suors i fadigues perquè passa el poble sempre somerament lletrat.

Podríem seguir fent consideracions sinó fóra allargar excessivament aquesta responsiva amb eixemples a l'encalç de tots vosaltres.

La bandera amb què cobrixen els filòlegs aquesta mercaderia gramatical, caòtica i inestable, és la etimològica. La etimologia és un bon sac on poder anar a parar totes les excuses de l'absurditat rutinària.

Es pot prendre, emperò, seriosament això de l'etimologia ortogràfica? Val la pena torterar la intel·ligència des estudiosos, especialment dels infants, per mantindre aquest edifici? Whitney, citat per Studer, dia que la ortografia etimològica sols era una concessió a la feblesa dels prejuins, i Cocheris en el seu *Cour de langue française* diu que la gramàtica, com totes les constitucions era perfectible, però que quan hom volia tocar-la eren els rutinaris que cridaven, sacrilegi!, i hi havia que retirar les esmenes.

Per la nostra part direm que els investigadors dels nostres arxius forals saben que abans de la invenció de la impremta, i encara després, imperava una certa anarquia ortogràfica i encara gramatical que de vegades resulta pintoresca i àdhuc hilarant.

En qualsevulla còdex, *Manuals de consells, notals, claveries*, etc., encontrarem formes variades i en una mateixa pàgina o un sol document, escrit per una mateixa mà, us trobareu un panorama ortogràfic capaç de contentar a tots els etimologistes: *portxe, porxe, porge, porje, porche*; així, amb *ch, j, g, x*, o *tx*.

I si'ns remuntem a edats més reculades, en cartularis i pergamins de tota mena, ja siguin escrits en les naixents llengües literàries modernes, ja en el llatí més o menys decadent, veurem com els copistes de tots els temps, ens les quals mans han segut els productes més bells de l'ingeni literari, continuen aital anarquia –que enclòs creguem, mantes voltes ha estat fecunda–, així arribarem fins la època clàssica del *sermo nobilis*, i ourem clamar a Ciceró contra les mans infidels dels copistes. Tot ço deixant de part lo que's refereix ad altres alfabetes estranys. L'excusa de l'etimologia ortogràfica roman aixímateix desfeta davant del variat procés seguit pels gramàtics, de les diferents llengües dites romàniques. Ben conegut és el cas de les llengua italiana –la qual ortografia és una de les més senzilles– suprimint en redó el fantasma de la *h*, ço que no val dir que les demás llengües que tan amorosidament la conreen no l'abandonem de tan en quan.

No obstant, els italians en altres aspectes segueixen el llatí, *discipolo de discipulus*, que ells, emperò, pronuncien *dixipolo*, conservant ortogràficament el dígraf *sc*, que nosaltres fem *deixeble*, amb *x*, no fent cas de la etimologia i seguint la fonètica. Però no sempre ocorre semblantment sinó a l'inrevés: *uscire* pronunciat *uxire*, és en llatí *exire* i en valencià *eixir*, i en aquest cas som nosaltres que seguim la ortografia llatina i no els italians.

Els exemples de les contradiccions en les etimologia ortogràfica podrien observar-se a una potència poc menys que finita omplint volums i no escasses biblioteques per a gramàtics forestals d'aquestes salvàtiques ortografies.

Donada, emperò, que no's dona una rigorositat ortogràfica, per què havien de seguir tampoc el laberint de regles i excepcions, desesperació de deixebles i quasi desesperança de correcta escriptura, donant la senzillesa possible d'unes normes científiques?

Si les xifres numèriques tinguen cada volta una valor relatiu diferent i el 2 valguera 3 o 5, o 8 i el 6 valguera, encara, 4 o 9, i altres variants, i [si] açò canviarà segons els pobles i segons les disciplines, costaria molt més de deprendre les regles i les excepcions de la numeració que d'ésser un bon matemàtic, talmateix com ara, que costa molt més deprendre les regles de la bona escriptura que d'estar un bon escriptor i es dona'l cas, a menut, de gramàtics correctíssims, al paréixer, que no saben escriure i de notables literats de dubtosa ortografia.

Els matemàtics no s'enrecorden de les xifres que empraren Pitàgores ni Euclides, ni de les dels llatins, que han romàs gairebé per a usos literaris, sinó que han arribat a la concreció d'un sistema rigorosament senzill i universal, amb independència de lo que poguérem dir-ne etimològica matemàtica que per a res no'ls preocupa com no siga per a la seua història. I no vullga dir açò que nosaltres pretangam resoldre ni que's resolga el problema alfabètic de la mateixa manera que'l numèric ni que considerem paral·lels els dels problemes matemàtic i lingüístic.

El problema filològic de l'alfabet té tres aspectes que'ns interessin: el lingüístic, el literari i el pedagògic.

Els lingüistes intenten resoldre el llur problema sus la base fonètica i de manera científica sens haver pogut aplegar encara, a nengun sistema d'acceptació universal entre'ls filòlegs ni menys a una senzillesa fàcilment assequible pel *vulgus* i per lo tant, aina pedagògica tan rígida, clara i manejable com és la numeració universal. El més acceptat és, tal vegada, el Sistema de Grafia Fonètica de la International Phonetic Association, a la qual tenim la honor de pertànyer.

Per altra part, la filologia literària ha intentat resoldre els seus problemes d'una manera més bé sentimental, artística i encara rutinària, deixant de llat la rigorositat científica que assovint ha tengut com a impràctica i fins com a pertanyent a un món exterior ad ella. De vegades, les menys, veus de filòlegs han clamat una reforma apropiada, perdent-se en el

desert. Qui no coneix algunes declaracions de presumtes acadèmies de la llengua espanyola, proposant-se reformar i refer, i qui no sap que a l'entrar han emmudit?

Per lo regular els filòlegs, especialment gramàtics, quan arriben a la possessió d'aquesta hermenèutica es consideren éssers superiors, ròncs intèrprets dels llibres sibilins, i ja distants alamon de les fertures dels qui enceten la literària senda, tan cuberta de punxes, no sols no intenten una reforma científica sinó més bé donar una major frondositat al jardí, amb nous sistemes, regles i expressions.

I encara tenim el problema pedagògic de la filologia; el més greu, el més imminent, i tal vegada el menys considerat. Certament que són legió els pedagogs alament clamants d'una reforma ortogràfica en consonància amb les necessitats de l'ensenyança del jovent; les llurs veus, emperò, més encara que les demés dites ensopeguen, si arriben, amb el tabú sarcàstic dels olímpics definidors del llenguatge, que no s'enrecorden que per damunt del problema que poguérem dir artístic-literari de la filologia, hi ha el pedagògic, car es tracta, noresmenys de la formació bàsica de la cultura literària en l'infant.

Si, doncs, els signes no obedixen a una expressió natural de les fonies, si també no són sinó aproximadament i encara arbitrària etimològics, i si per altra part convenen una major presió científica en la glossologia i senzillesa en l'ensenyança, per què deixar-nos portar per entrebancants sentimentalismes, que si bé apenes arriben als lingüistes, dificulten enormement la labor pedagògica del llenguatge i àdhuc la literària.

Perxò nosaltres havem emprés la tasca de dir-vos qualsevulla cosa sobre reforma de l'alfabet valencià, car el problema el tenim aixímateix a casa nostra, encara que és bé que us digam no estar tan greu com al francès i a l'anglès, posem per cas, puix la nostra llengua té una de les ortografies més senzilles, no sols entre les llegües romàniques, sinó d'arreu del món d'entre les que tenen una història literària.

La reforma de l'alfabet o bé l'havem de prendre sus l'aspecte de problema universal que afecta a totes les llengües o com a particular i privatiu de la nostra.

Hom cerca una llengua universal que servisca per auxiliar les relacions humanes, científiques, diplomàtiques, comercials i comunes, i funda associacions per a l'ensenyança i propagació de llengües de laboratori, amb milers d'adeptes; i no se'n adona clarament d'un problema més immediat i imminent, com si la reforma ortogràfica i la seua unificació universal, problema difícil de resoldre, més bé pel confusionisme que reina que pel seu problema mateix.

En ell es confonen dues qüestions diferents: la necessitat lingüística que precisa representar tots els sons i la literària que's conforma i es deu conformar en ortografiar rònegament els literaris.

Perquè sapiau que no tots els sons o fonemes són literaris, com havem vist abans al parlar-vos de la distinta manera com es pronuncia el mot *casa* en comarques ben pròximes: *cassa*, *cas(aè)*, *cas(aò)*. Una llengua literària que compregua aquestes formes dialectals haurà d'estar sorda per a totes les modalitats fonètiques menys la que ha d'estar adoptada –que serà la literària i no les altres-, i haurà de triar en la dita paraula entre la *s* sorda i la *s* sonora, i entre la *a*, la *(aè)* i la *(aò)*, molt més quan la *a* no sona *(aè)* o *(aò)* sinó quan és àtona, puix quan tònica sona de manera diferent.

Així com la *a* àtona vegem sona de distintes maneres, la *a* tònica varia també, i no obstant fins ara els literats no han adoptat en la nostra llengua més lletra que la *a*, amb accent o sense ell, romanent els demés fonemes literàriament inexistents.

I al tall que l'alfabet abastisca més llengües i famílies de llengües paral·lelament a la necessitat d'adopció de més signes, romandrien al marge literari més fonies considerades, no obstant, amorosidament pels glossòlegs.

Entenem que l'adopció d'un sistema d'escriptura clara, concisa i universal és un problema previ per a la consecució d'una gramàtica clara, concisa i universal que'ns porte a l'encalç d'un idioma literari clar, concís i aixímateix universal.

La tasca és llarga i difícil per tindre que lluitar amb molts interessos creats, materials i espirituals, -prejuins i rutines, més inabordables i invencibles entre'ls savis, encara- i perxò i per la nostra poquea, nosaltres, com havem apuntat a l'inici, rònegament direm quelcom sus la ortografia valenciana.⁵⁰¹

I. Vocals[...]

II. Vocals consonàntiques [...]

III. Consonants vocàliques [...]

⁵⁰¹ Josep Daniel Climent fa el següent comentari: “A continuació segueix el discurs amb una descripció de les vocals i consonants valencianes, però que nosaltres no transcrivim, per la seua extensió, encara que assenyalarem els apartats tractats” (

V. Consonants correlatives [...]

VI. Consonants diftongals [...]

VII. Consonants dobles [...]

VIII.- L'alfabet [...]

IX. Els quatre alfabets[...]

I ací donem per finida aquesta responsiva excessivament lata.

Havem aprofitat la ocasió d'estar el recipientari un pedagog i un filòleg a l'ensem per a retre-li aquestes sugerències.

Prengau si trobeu quelcom de bo, rebutgeu ço que trobeu d'inoportú; no oblideu, emperò, que'l problema de la unificació de l'ortografia i de la seua reforma lògica és un problema de cultura que tard o tost es posarà sus el tapet.

Dijous, 19- XII-1935

8.2. ANNEX 2: CARTES ENVIADAS (1934-1935)

CARTA 1

A'n Eliseu Gómez Serrano

6-11-1934

Alacant

Volgudíssim germà:

Espere que al rebre esta lletra missiva ja tot haja passat i fareu la vida normal lliure de disgusts i entrebancs.

Tinc present la teua del 18 ppassat, assabentant-me de les teues raons . Estem vivint uns anys d'apassionament polític que no'ns deixa veure clars els problemes, S'està acabant la convivència social i es tendeix cada dia més a negar la sal i l'aigua a l'enemic i a considerar com enemic a tot aquell que no pensa com u.

I on anem a parar? No heu sé. Ab estes ànsies d'apoderament del poder, no per evolucionar i construir, sinós per a anorrear a tot aquell que no estiga a les files del triomfador, anem a la barbàrie, a la destrucció de la cultura.

Causa espant oure com s'expressen les dretes i les esquerres mentres es destrocen ab certa fruició els partits de centre, per defendre ab estúpida amor pròpria unes organitzacions polítiques fonedises i intransigents. Retorna l'esperit de vendetta ab la guerra civil inhumana i endèmica que'ls nostres avis cregueren ben soterrada.

¿És això política? Jo diria que és antipolítica; car antipolítica ha d'ésser per força aquella que intenta lligar l'interés d'un país al d'un partit, el que fa banderia política dels problemes socials i econòmics.

És probable que estiga desbarrant, puix que allunyat com sempre dels partits no estic en el secret -ni ganes-, mes negue que siguen convenients i fins necessaris per a elaborar una nova societat, tots eixos tràngols que'ns aborronen a les ànimes romàntiques que som d'una atra època i una atra manera de sentir i de pensar, emperò, de no estar en lo secret em permet aconsellar-te -i com és natural tu faràs lo que més te convinga- que mentre tots els partits de centre, que venen a ésser hui tots els que acaten la forma republicana, no arriben a convindre un programa mínim de pacificació dels esperits i resolució dels peremptoris problemes socials, econòmics i polítics, faries molt bé en posar-te al marge d'esta corrent follia i energumenisme

de dretes i esquerres; car els hòmens com tu que van a la política de bona fe solen ésser els primers blancs de la fúria salvatge dels extremistes redentors.

Deus considerar que no'm mou atre interés que l'afecte fraternal.

Dona records als teus i reb un fort abraç de ton germà.

Nicolau Primitiu

CARTA 2

A'n Manuel Sanchis Guarner

11-2-1935

Palma de Mallorca

Distingit amic i company:

Vàrem rebre la vostra del 24 ppassat, no havent-la pogut respondre fins ara, i perxò us demanem perdó.

L'*Assaig de nomenclàtor*... i demés papers que'ns deixàreu heu guardàrem fins les vacances de Nadal per si passàveu per casa i pocs dies abans d'escriure-vos l'esmentada lletra, heu enviàrem certificat al Centre d'Estudis Històrics, puix que no'm membràvem de què'ns haguéreu fet l'encàrrec de remetreu a'n Sánchez Gozalbo.

La vostra idea de celebrar el II Congrés Internacional de la Llengua Catalana a València ens plau alamon, com a un nombre del programa d'actes a realisar per a la commemoració del VII^è centenari de la Lliberació de la nostra ciutat per Jaume I. Nosatres us prometem contribuir en lo que'ns siga possible, com un congressista qualsevulla, sens formar part de nenguna comissió, com no siga ordenat pel Centre de Cultura o Lo Rat Penat, encara que us confessem que ens alegraria no ésser designats.

I ad aquest punt donàriem per complida la nostra resposta sinó fóra perquè sentiríem alamon que anàreu a un fracàs no prenint les mesures necessàries per al major èxit i perxò voldríem dir-vos quelcom.

Al presentar-se un cas com aquest és quan ens donem compte de lo molt que'ns fall un nom comprensiu de tots els pobles de la nostra nissaga: balears, catalans i valencians... Els renaixentistes del segle passat encara es defeniien anomenant-se *llemosins*, ab lo que nengú se sentia absent, disminuït ni menyspreat; no perquè foren massa convençuts de què'ls nostres dialectes provingueren del llemosí, sinó, tal volta, perquè en la època de l'esplendor de la nostra cultura més d'un vegada s'emprà'l tal mot com a general i comú a catalans, valencians, etc.

Savis polígrafs, emperò, *descobriren* que valencians, mallorquins i catalans eren uns ignorants tots i que les nostres llengües no derivaven de tal llemosí, donant-li la hegemonia

a la llengua catalana sus les demés, recolzant-se en un, digam així, fet històric, discutible i àdhuc fals.

Açò ha estat seguit pels nostres filòlegs ingenus i aprofitat pels polítics massa patrioters o d'excessiva mala fe, creant i agreujant un problema que no existia o havia segut aminorat i endormit pels renaixentistes del huitcents.

Entre nosatres tot problema filològic que toque la unitat de la llengua implica un altre problema polític; no reconéixer-ho això, no voler-ho reconéixer, és com anar a resoldre un problema tancant els ulls als factors que'ns desplaguen, com han fet sempre certs destacats valencianistes; volem creure que siguen els més escollits, culturalment.

Anomenar català al nostre País i catalana a la seua llengua, cosa és que tal volta no mai siga popular, i sí una nota que'ls escriptors edificuen i que'ls separa del poble, d'eixe poble que diuen voler representar. I ací està el punt sus el qual vos volíem cridar l'atenció.

Un congrés científic mai serà popular, és cert; no obstant, si que heu serà el seu enunciat i la seua propaganda, i àdhuc la seua celebració. Deveu recordar, car sabre si que sabeu, que hi ha un grup de valencianistes enemics de tot lo que olga a hegemonia catalana, i suposant, per contra figura dels altres, que no siguen els més selectes, poguera ésser tal volta, perxò, que serien els qui més en contacte ab el poble estigueren, per la llur literatura més assequible.

No obstant, no és aquí tot el mal. Deveu sabre que la passió política s'en aprofita de totes les esquetes que'ls hòmens de bona fe, per ço mateix, els donen, i és de tembre que la premsa, com ha fet atres voltes, es valga de la menor dissensió manifesta o encara sens ells per a promoure una campanya contra'ls valencianistes, i àdhuc contra Catalunya. I això si que seria desagradable.

Si penseu fer un Congrés dins d'un grupet d'amics ja podeu fer-ho quan vullgau; si penseu, emperò, fer un veritable congrés internacional, cal que heu mediteu.

Açò que vos diguem no és per desanimar-vos ni per a entrebancar els vostres propòsits; car, tornem a repetir-vos, que'ns és altament simpàtica la idea i contribuirem ad ella ab les nostres migrades forces; assenyalar-vos els perill és, pel contrari, creguem, col·laborar al millor èxit.

Nosatres consultaríem el cas a les entitats culturals del País: Lo Rat Penat, Centre de Cultura, Castellonca, L'Estel, etc., sens comunicar-los, naturalment, els escrúpols

manifestats per nos; si estes entitats prenien sots la llur responsabilitat la organisió de l'esmentat congrés, ab un rètol o atre, podria donar-se per descomptat l'èxit del mateix. Organisat per un grup de noms individuals d'esquena a les entitats culturals serà, pel contrari, de tembre un fracàs.

És la nostra leal opinió.

Sempre a la vostra llaor prest.

Nicolau Primitiu

CARTA 3

A'n Gaietà Huguet i Segarra

1-4-1935

Castelló

Car i distingit amic:

Després de la nostra entrevista ens trobarem ab la vostra estimada lletra a l'arribar a casa nostra i vostra.

Si no us fóra massa pesat vos pregaríem que'ns enviàreu una còpia del "projecte", digam-ho així que donàreu a llegir quan us dignàreu visitar-nos al taller.

No podem menys que admirar-vos per la feixuga tasca que haveu mamprés i que un dia als valencianistes us reconeixeran, sinó els presents els futurs. Per endavant teniu la nostra devota admiració.

Ja per varis conductes ens han dit que's pensa assignar-nos la presidència de la naixent entitat. Volguérem romandre soldat de fila, car hi ha atres que la ostentaran més profundament, i àdhuc, que la desitjaran.

Sapiau que romanem, com sempre, coralmment, a la vostra llaor prest.

Nicolau Primitiu

CARTA 4

A'n Gaietà Huguet i Segarra

16-5-1935

Castelló

Volgut i distingit amic i companyó de tasques nacionalistes:

Vos devem unes línies, puix que, encara que'l nostre [Adolf] Pizcueta vos té al corrent de tots els treballs preparatoris, vos devem una salutació i una confirmació.

Fins ara ens havíem reunit en la nostra casa, que és la vostra, ultimant els detalls de constitució, busqueda de casa, aprovació del Govern Civil i demás detalls.

Ahir ja celebràvem la primera sessió al carrer de Llibrers, 8, entresol, allumentant-nos en dos bugies, car no'ns han donat encara la llum elèctrica. Assistirem tots, exceptat Duran, que segueix malalt, i Angelí Castanyer qui va excusar la seua assistència.

Acordàrem reunir-nos en primera sessió de constitució al dissabte 25 propvinent, a la qual sessió deureu acudir vós. En aquesta sessió ja acordarem la data de reunions successives.

A continuació ens reunirem a sopar amigablement.

Fins ara no ha hagut que lamentar més que l'incident dels mobles del que ja esteu assabentats. Lo del títol de PROA, que'n [Miquel] Duran insistí en què devia adoptar-se'n un altre.

Ara, a treballar. Hi ha bons ànims. Clar que sempre els hi ha en tots els principis, més aquesta vegada ens sembla que va a durar més l'acord. Si aixís fóra tindríem que felicitar-vos i felicitar-nos, encara que'l vostre èxit es pot dir coronat per haure pogut reunir elements tan dispars, i no heu diguem per nosatres –vós i nós- que sempre hem estat disposats a col·laborar ab tothom per bé de la renaixença del nostre poble.

Sapiau, una vegada més, que'm teniu al nostre servei i a la vostra llaor prests.

Afectuosament, coralment, devotament.

Nicolau Primitiu

CARTA 5

A'n Jordi Valor

4-6-1935

Mestre Nacional

Castalla

Distingit i car amic:

Tenim present la vostra lletra missiva del 20 del ppassat maig, i vos demanem perdons per no haure-vos respost més prompte [...]

Per adherir-vos a PROA basta omplir l'albarà que us encloguem. La quota mínima, com veureu, és d'una pesseta. Podeu, si hi ha possibilitat, fer alguns adherits. Vos plauria ésser corresponsal de PROA a Castalla? Podríeu, d'eixa manera, formar ahí un grup d'adherits que'ns ajudaren a la tasca de renacionalisació. Digau-nos lo que us plaga d'això.

PROA està naixent i precisa de la col·laboració de tots. Estem ara als principis de l'organització: fitxers, estadístiques, propaganda. Envieu-nos llistes de possibles adherits, de simpatisants, de col·laboradors...

De *La República de les Lletres* no us diguem res; ja la conegueu. Ademés es publica *Acció*, setmanari. Una pesseta al trimestre. El confeccionen els d'Acció Nacionalista Valenciana, carrer dels Cavallers, 3. *El vers valencià*, dirigit per Bayarri, semanal, molt irregular, creguem que és una pesseta al mes. *Ribalta*, revista d'art, dirigida, així mateix, per Bayarri. Mensual. Carrer del Sagrari del Salvador, 2.

Ara de poc es publica, com sabeu, *El País Valencià*. El fan, es pot dir, que'ls del Centre d'Actuació Valencianista, inspirats per Miquel Duran de València. La subscripció trimestral és de 2,50 i 3,00 pessetes al trimestre, ordinària i protector. Semanal. Porta Quintana, 7. Vos enviem per correu apart un eixemplar de cadascú d'estos periòdics.

No hi ha atres publicacions valencianes periòdiques, que sapiam. Estem fent averiguacions per a assabentar-nos de totes les que's publiquen al nostre País Valencià, i en son dia podrem donar-vos més dats.

Si voleu que us establim alguna subscripció podeu dir-nos-ho. Així mateix, si necessiteu quelcom més de dats sus ets o atres assumptes, sapiau que podeu disposar de nos. PROA és un organisme creat per a informació, intercanvi, col·laboració i extensió cultural nostrada.

Als vostres servei i llaor prest.

Nicolau Primitiu

CARTA 6

President del Centre d'Actuació Valencianista⁵⁰²

València

27-6-1935

Distingit senyor i car amic:

Soc dels qui erradament o encertada creem que'ls valencianistes deuen cercar punts de coincidència per a formar un front únic contra l'enemic comú: l'estranger invasor que adopta les més variades actituds per a dividir as valencianistes i fer-los fracassar.

Perxò mateix sempre he lamentat que'ls valencianistes es dividixquen en capelles tancades on n càpien tots ells; perquè açò condueix a l'absurditat que hi hagen nacionalistes que's creguen més afins dels estranys en qüestions valencianistes que dels nacionals.

I com tenim notícies fidedignes de què'l Centre d'Actuació Valencianista, que tan dignament presidiu, ha adoptat una tendència política determinada i s'ha convertit, per lo tant, en una d'eixes capelles d'exclusió de valencianistes de què parlem asuns, i com no vull pertànyer més que als llocs valencianistes on puguen anar-hi tots aquells que de bon grat vullguen lluitar pel nostre redressament nacional, ni vull fer excepció ja que també no pertanyc per les mateixes causes apuntades, ni a l'Agrupació Valencianista Republicana ni a Acció Nacionalista Valenciana, vos pregue, ab gran sentiment per la nostra part, que'm doneu de baixa *ipso facto* d'eixe Centre que tant he estimat i que, quan no pensava en exclusions ni banderies, va arribar a ben propet de mil socis. ¿No'ls diu res això als que's diuen valencianistes d'esquerres o de dretes?

Vostre en el valencianisme substantiu.

Nicolau Primitiu

P. S. Podeu, quan us plaga, presentar-me els rebuts, inclós el d'este mes, si'n hi ha algú pendent.

⁵⁰² L'aleshores president de l'entitat era Joaquim Reig, que va contribuir al canvi d'orientació de l'entitat, fins llavors considerada "apolítica".

CARTA 7

A'n Josep Coloma Pellicer⁵⁰³

3-7-1935

Alacant

Caríssim amic i companyó de fatigues valencianistes:

Vos enviem un fullet de poca importància que ha publicat fa poc la editorial Acció.

Encara que vos creguem assabentats de la formació de PROA, dec dir-vos-heu perquè sou u dels valencianistes que més està treballant pel recobriment de la nostra autonomia, i com a tal no se vos deu fer partícips per una rònega circular com a tothom.

PROA ha sigut constituïda per a treballar pel renaiximet de la cultura nostrada, fent cas omís de tendències polítiques de tota mena, que ja estem vegent els efectes desastrosos que estan produint en les files dels valencianistes, cada volta més desunits.

Lograrem el nostre objecte? Bona voluntat si que la hi ha; falta que's reunixquen ab nosatres aquells que aspiren a una col·laboració de tots els valencianistes per a formar un ariet en contra de la ignorància que'n el nostre País hi ha envers les nostres coses.

Vos, que sou dels qui també pensen així i que treballeu per lo mateix, ens comprendreu i fareu lo més que pugau dins de la vostra esfera d'acció, donant una nova saba i força al grup que creareu en eixa [ciutat].

Com segueix eixa colla valencianista? No sabem res. Envieu-nos a PROA *El Tio Cuc*. Anem a publicar un butlletí. Ja vos l'enviarem per canvi.

És convenient que feu allí lo que anem a fer ací: influir en la premsa diària castellana, escrivint coses en la nostra llengua i quan no puga ésser, en castellà, parlant de coses adients a la nostra renaixença. Cuideu preferentment de parlar de lo vostre que és lo que primer entendrà el poble, sens temor a què vos diguen localistes. Els qui vos diguen això no entenen una paraula de renaixentisme nacionaliste. Este, per a ésser segur i democràtic, ha de començar per l'ànima popular que és la base de tota autonomia perdurable.

⁵⁰³ Josep Coloma i Pellicer (Alacant, 1874-1936) va ser un periodista, escriptor i editor, fundador del setmanari *El Tio Cuc* i un dels representants més importants del valencianisme del sud del País Valencià. En la carta 7 de l'ANNEX 3, que adreça a Nicolau Primitiu, es pot veure la seua fidelitat a les normes d'inspiració fabrística, tot queixant-se perquè alguns dels treballs literaris premiats a Lo Rat Penat no segueixen les normes signades a Castelló l'any 1932.

Finalment vos preguem que obrigau en el vostre periòdic una secció d'efemèrides valencianes, especialment les que afecten a les parts d'Alacant; perquè una de les tasques que s'ha proposat PROA és la de confeccionar un calendari o dietari, millor dit, d'efemèrides, del nostre país, per tal de què tots els valencians tinguen present les dades memorables de la llur història.

I no cansant-vos més, vos enviem un apretat abraç ab records per als amics, als qui saludareu afectuosament de la nostra part qui romanem, com sempre, coralmment, al vostre servei i a la vostra llaor prests.

¡Salut i Renaixença!

Nicolau Primitiu

CARTA 8

A'n Gaietà Huguet i Segarra

22-7-1935

Castelló

Caríssim amic:

Com ens manifestàreu desitjos de conèixer la pàgina valenciana de *Las Provincias*, vos encloguem la darrera fulla publicada.

Esta pàgina fou iniciada pel mateix Llorente abans de PROA, i no està controlada per nosatres. És pretendre massa ficar-nos en la dita pàgina abans de tindre material bastant i segur per ad ella. La pàgina d'*El Mercantil*... encara no ha pogut ésser principiada tot i estar encarregats [Maximilià] Thous i [Angelí] Castanyer fa ja molt de temps.

A lo de Xàtiva n'aniran alguns. De casa nostra segurament que tres –qui sotaescriu, un fill i un nebot-. Algun atre, segurament, de PROA. Mitjans per anar-hi no saben encara.

Si veniu el dimecres ja'n parlarem.

Vos saluda coralment.

Nicolau Primitiu

CARTA 9

A'n Josep Coloma Pellicer

9-9-1935

Alacant

Caríssim amic i senyor:

Tenim present la vostra del 14 de ppassat juliol i no us havíem dit res esperant d'un dia a atre veure a l'Enric Valor per fer-li algun preguntat ¿No vos ha escrit donant-vos explicacions? Ell ens digué que lo que ell tenia eren papers sens gens importància per al grup regionaliste d'ahí.

De totes maneres, és lamentable que lo que us va costar tants esforços i costa tants treballs d'organisar quan s'intenta, s'haja fos de sobte. No podria intentar-se reorganisar-ho de nou? Per què no intenteu un nou esforç? Per la renaixença de la nostra cultura i de la nostra personalitat tot es deu intentar. Si no els contemporanis els futurs vos heu sabran agrair, i no deveu desanimar en la vostra tasca valencianista que tard o tost assolirà èxit.

Alacant, com per tot arreu del País, està necessitat d'un grup que tendixca a revalorisar lo nostre. Que tendixca, per ço, a moralisar la política en el futur, despertant al poble i fent-lo coneixedor de què no deu ésser la vaca lletera de Madrid i dels desaprensus que diuen que'l governen fent la seua felicitat.

Per ço no n'hi ha res millor que desvel·lar la seua pròpia personalitat, car aixís un dia imposarà lo seu propri.

Alacant, per ésser capital de província, com les ciutats de Castelló i València, estan, si cap, més necessitades que'l reste del país de grups valencianistes, car són la seu de la burocràcia, servidora incondicional de l'estat centraliste i centralisador; burocràcia que tendix encara més a ajudar a Madrid a continuar centralisant per la seua egoista conveniència de classe.

Esperem que tindreu novament èxit, car teniu empena i esperit per a d'això.

Som com sempre al vostre coral servei.

Nicolau Primitiu

CARTA 10

Al Consell de Cultura i Relacions Valencianes PROA

Senyors:

El Consell al que tenim la honor de pertànyer, en la darrera sessió, va acordar el nomenament d'una ponència que s'ocupara d'estudiar i dictaminar a prop de la Setmana Cultural Valenciana, de les Jornades de Renaixença i del Centenari dels poetes [Teodor] Llorente i [Vicent W.] Querol que s'escauen el propvenent 1936.

La dita ponència –formada pels sotasignants en Miquel Duran de València, en Pascual Asins Lerma, n'Angelí Castanyer Fons i el President del Consell- en compliment de l'acord, ha celebrat diverses reunions necessàries, formant subponències per a millor estudiar els tres grups d'actes esmentats, essent el Duran el subponent de la celebració dels Centenaris dessús dits, l'Asins el de les Jornades i el Castanyer al de la Setmana Cultural.

Aplegada a un acord cordial la ponència presenta a la consideració del Consell els informes de cada grup d'actes, per ordre de la llur major urgència.

Commemoració dels Centenaris de les naixences dels renaixentistes Llorente i Querol.

[notes d'en Duran]

Com el Consell podrà observar es pretén que'ls Centenaris no servixquen rònegament per a enlairar la memòria dels homenatjats sinó també com a exaltació i propaganda patriòtica.

Esta commemoració pot servir d'assaig del proper Centenari a celebrar en 1938, que deurà tindre encara major ressò.

Per la imminència dels Centenaris de Llorente i Querol, el Consell deurà prendre una resolució immediata.

Setmana Cultural Valenciana

[notes d'en Castanyer]

La ponència acorda proposar lo següent:

a) Que la Setmana es celebri en la Fira de Juliol per a aprofitar la ocasió dels demés festivals, que faciliten l'atracció dels congressistes, i entre altres raons, encara per a poder demanar més fàcilment ajut econòmic a les corporacions públiques.

b) Que la Setmana participe de Congrés i Seminari, celebri excursions, concerts, etc.

c) Que les tasques es distribuïquen aproximadament així: Excursions, pel dematí; Seminari, de 12 a 13,30 i de 16,30 a 18; Congressos, de 18 a 19,30, i vetllades per a espectacles, conferències i concerts.

d) Que el programa, o pot ser millor, canemàs, siga el següent:

Dumenge: pel dematí: obertura de la Setmana a la Universitat, Ajuntament o Diputació, ab tota la major esplendor. Discursos, banda municipal, etc.

Per la vesprada: primera reunió del Congrés per a dividir-se les seccions i assenyalar-se dies i hores de treball de seminari.

Les excursions, concerts, espectacles... deuen en lo possible ésser ja determinats en el programa.

Dilluns: La llengua. Tots els actes, exceptades les sessions de Seminari, deuen ésser dedicats a l'estudi i discussió dels problemes que afecten a la llengua, especialment el Congrés i conferències.

Dimarts: La ensenyança. Lo mateix es pot dir en respecte a este dia, però referent a la ensenyança.

Dimecres: les lletres i les arts. Lo mateix diguem.

Dijous: la història. Es comprenen totes les ciències històriques, filosòfiques i socials.

Divendres: les ciències. Es comprenen totes les demés ciències.

Dissabte: la economia. Agricultura, indústria, comerç, navegació i treball. Problemes obrers.

Dumenge: pel dematí: reunió de totes les seccions en congrés per a presentació i discussió final de conclusions. Per la vesprada: clausura de la Setmana. Discursos, banda municipal, etc.

e) És convenient que'ls actes es celebren en diversos locals alafí de complicar i contentar a l'ensems a les diverses corporacions públiques. Eixemple: Inauguració a la Universitat, Congressos a l'Ajuntament, Sessions a la Diputació, concerts al conservatori, etc.

També no es deu oblidar de fer coincidir en esta setmana tots els actes culturals que siguen celebrats per les demás corporacions durant les fires: Exposició Regional d'Art, Fira de Dibuix, Jocs Florals, etc. sens que parega absorció de PROA i d'una manera cordial.

[Notes d'Asins]

La ponència proposa un programa paral·lel, en certa manera, al de la Setmana Cultural:

a) Les Jornades deuen tindre aspecte patriòtic i commemoratiu, celebrant reunions, aplecs, visites a monuments, inauguracions de làpides, etc. Serà molt convenient que's done gran importància als esports que convinga nacionalisar perquè ells són la salut del poble i el gran auxiliar de la seua Renaixença: carreres, jocs, natació, regates, excursions marítimes, etc.

b) El canemàs pot ésser el següent:

Dumenge: pel dematí: Inauguració, que deu ésser al Saló del Consolat de Mar, a la Generalitat, a Lo Rat Penat, a l'Ajuntament, a la Diputació o ad altre si pareix adient. Discursos patriòtics i música.

Per la vesprada: Aplec al Castell de Molvedre en record dels herois que periren en defensa de les llibertats saguntines exaltant l'eixemple.

Dilluns: el patriotes. Vinatea. Visita a la làpida de Vinatea posant-hi corona. Exaltació d'algun patriota. Visites a monuments.

Dimarts: els savis. Arnau de Vilanova. Actes commemoratius i d'homenatge als nostres hòmens de ciència.

Dimecres: els lletraferits. Martorell i Galba. Lo mateix als literats i poetes.

Dijous: els artistes. Lo mateix als preclars en les arts.

Divendres: l'alliberació. Jaume I el Lliberador i Fundador. Serà de les jornades més mogudes i importants; descrita dessús al detall.

Dissabte: La Renaixença. Llobart. Jornada dedicada a commemorar i homenatjar les persones que hagen contribuït a la nostra Renaixença.

Dumenge: pel dematí: Aplec al Puig. Exaltació patriòtica renaixentista. Per la vesprada: Clausura de les Jornades a qualsevulla dels llocs indicats per a la inauguració. Discursos i música.

Al migjorn o a la nit: àpat de germanor.

c) És interessant remarcar que deu inaugurar-se alguna làpida commemorativa de persones o fets.

També deu aprofitar-se les Jornades per a celebrar algun centenari de gestes o de persones

d) Deu procurar-se que tant en la Setmana com en les Jornades ha de participar tot el País i perxò una de les cures de la comissió haurà d'ésser la propaganda.

e) No deu perdre's d'esment que la Setmana i les Jornades tenen caires completament diferents i inconfundibles; car mentres la primera és tot cultura, equanimitat i treball, en les segones deu ésser tot patriotisme, exaltació i esport, en el bon sentit del mot.

També no deu perdre d'esment el Consell la forma d'arbitrar mitjans econòmics, car la llur manca o migradesa és, quasi sempre, la causa dels fracassos.

La ponència deixa al bon criteri del Consell la esmena o acceptació d'estes suggerències.

Romanent a la vostra llaor prest.

València, 8 de novembre de 1935.

Signat per: [Miquel] Duran, [Pasqual] Asins, [Pasqual] Castanyer.

Plau a la presidència.

Nicolau Primitiu

8.3. ANNEX 3: CARTES REBUDES (1934-1935)

CARTA 1

Barcelona, 17 gener 1934

Senyor en Nicolau Primitiu

València

Distingit senyor i admirat amic:

El nostre comú i bon amic senyor [Francesc] Soriano m'ha tramès en nom vostre unes obres originals i gentilment dedicades, i jo em complasc en acusar-vos-en rebut i a la vegada agrair-vos la fina atenció que m'haveu dispensat.

Per la meva banda, així que posseeixi exemplars d'alguna de les meves pobres produccions (avui no en tinc en poder meu) també us en faré tramesa.

I Lo Rat Penat, com va?

Espero retornar aviat a València, la vostra bella ciutat i, tal com vaig prometre, donar una lectura a l'estatge d'aqueixa benemèrita entitat-mare del valencianisme.

Una encaixada ben cordial del vostre devot servent i amic,

Jaume Rosquelles i Alessan⁵⁰⁴

⁵⁰⁴ Jaume Rosquelles i Alessan (Barcelona, 1897-1978) fou un poeta i dramaturg que participà diverses vegades en els Jocs Florals de Barcelona. Durant l'any 1931 va ser president de l'emissora Ràdio Associació de Catalunya.

CARTA 2

Senyor Nicolau Primitiu Gómez

Ciutat

Distingit senyor i amic: la explicació de que eixirà a *El Camí* i a *Las Provincias* la meua nota “Per què me done de baixa a Lo Rat Penat” és que vaig voler assabentar a llurs directors, particularment, que amb respecte als articles de José Mª Baiarri no me la tragava, com diuen correntment en castellà, i em vaig descuidar de enviar-los-hi una volant advertint-los-ho. Calia posar en coneixement dels esmentats directors la meua protesta contra el llenguatge incorrecte d'aquell home, i amb més motiu per la solidaritat que li proporcionava el silenci dels homes els noms dels quals hi figuraven en els llurs escrits.

Pel que fa als seus articles d'*El Camí* sobre el discutit tema, haig de remarcar el seu encert en distingir el pancatalanisme A del B, però res més, puix m'han portat al record de l'anècdota de les lletres castellanques que donà motiu als coneguts versos del comediògraf Narcís Serra, al poeta català castellanitzat, Francesc Camprodon, mitjançant el segle passat:

“Camprodon me has dado un palo

con ese discurso ameno

yo te creia hombre Bueno

y me has salido hombre malo”

M'explicaré: afirma que la qüestió ha estat plantejada “infantívolament” i açò, si no m'enganye, crec que significa que carixc, per al cas, d'autoritat i responsabilitat, en una paraula, de representació, i trobe –soc franc- el seu parer tan crudel com superficial.

Respecte a que els pancatalanistes som un “perill” –ni més ni menys que un Botí o un Baiarri, en un engendre monstruós que porta el títol d'*El Perill català*, vergonya del valencianisme (?) i avort del sentit comú- i que “cal bandejar-los enèrgicament”, ni que fórem els huns d'Àtila, ni el còlera! Això és tot una condemna feixista del pensament, tan lluny de l'esperit lliberal valencianesc, i la repetició del rebregat tòpic en la qüestió de que pretenem substituir el centralisme castellà pel català, confonent, en darrer terme, un centralisme que per ésser estrany és imperialisme, amb un centralisme nacional al qual tendeixen totes les nacions cultes. Mon volgut don Primitiu, tot això està fora de saó i és parlar debades de lo bo i millor;

d'altre diria que bada, ja que suposa, per un valencianisme malentès, oblit –puix en vostè no pot atribuir-se a ignorància- de la doctrina federal del mestre Pi i Margall, que deia: “Els pobles s’associen o dissocien pel mutu consentiment”. Si es federen demà Catalunya estricta i València, és que no podrien divorciar-se qualsevulla d’abdues si no els anava bé el lligam?¿Des de quan el pacte devia ésser imprescriptible? Rescindible com tots.

Li parlí, també, de transformar Lo Rat Penat en una Lliga Valenciana a semblança de la Catalana actual, no ignorant que els seus Estatuts preceptuen la neutralitat religiosa, política i social. Però vostè no ho accepta encara que això supose que en acabar el segle present la tasca revalencianitzadora del Rat siga tan efímera com en finir el segle XIX. No endebades, a hores d’ara, la castellanització de València és gairebé perfecta. Que seguixca, per tant, la fossilització del valencianisme minimalista en la seva eixorquia. Vinguen Jocs Florals i vetllades a Lo Rat Penat, a manera de “s[á]bados blancos”, estàndards a les falles i plats de glòria als llurs llibrets; celebració de la diada de don Jaume (rei “aragonès”) etc. Que la revalencianització estarà en trencar la cantonada o en tocar tres i repic silenciament, quant no perseguint, la nostra catalanitat; postergant la bandera nacional, que tenim al nostre ajuntament i a tot arreu de la nostra Generalitat, per la municipal; escamotejant l’autenticitat de la catalanitat de les quatre barres del compte Jofré el Pilós, pel tendenciós aragonesisme castellà; excloent al nostre Migdia de la història nacional de Catalunya a la qual té paper preponderant, per a negar-li el seu caràcter mediterrani i el seu intervencionisme internacional, per a matar-li el seu caràcter expansiu, segrestant-la en un provincianisme ínfim batejat per irrisió amb el nom de nacionalisme (!)...

Documents històrics irrecusables demostren el seu error. No, amic Gómeç, no. Com a ibers foren els nostres passats protagonistes en la creació de la gran cultura ibèrica o pre-catalànica.

2ª Com a catalans prenguérem part en la epopeia de la Reconquesta del territori patri als àrabs. 3ª Com a catalans reconquerírem el reialme de Múrcia, conquistàrem els ducats d’Atenes i Neopàtria i els territoris de Nàpols, Sicília i Sardenya. 4ª Com a catalans donàrem al món el *Llibre del Consolat de Mar* i tot un estol genial de poetes, literats, filòsofs i artistes. 5ª Català i ben català és el *Llibre dels Furs*, des de la primera fins a la darrera lletra; catalans els nostres comtes-reis i les barres de la nostra bandera i en català resona encara i, enèrgicament, la paraula “valencians” front a la de *valencianos y otras gentes de mal vivir*, com diguera un rei Borbó. En canvi, quina història més trista aqueixa dels *castellonenses, alicantinos y valencianos!*

En demana vostè que pose fi a la campanya pancatalanista i torne a la valencianista. Francament, no l'entenc, puix no crec que hagi deixat jo d'ésser el mateix de sempre per proclamar la veritat històrica del nostre poble en un moment de la seva decadència. Però quin concepte té vostè encara del valencianisme totalitari? De tota manera, tinga en compte que un [il·legible] caire més del valencianisme sempre acusarà més intensitat de vida al seu si, cosa que no pot asustar als esperits liberals; com a nosaltres no ens asusten, malgrat deplorar-les pel seu to ínfim, les campanyes del valencianisme minamalista [sic]; i si els enemics del valencianisme l'acusen de catalanista vostè podrà descarregar la responsabilitat en els abnegats de nosaltres, i *tutti contenti*. Encara li augmentarem els prosèlites.

EL valencianisme ha d'incloure un sentiment desinteressat, una religiositat, un ideal puríssim de sacrifici per la regió valenciana com a part principalíssima de la nació catalana per a que torne a ésser la seva capdavantera i torne a triomfar una nova Germania de llibertat i de democràcia. Res de petites vanitats, exhibicions i personalismes.

Treball i abnegació per València, metòdicament, tenaçment: prou de derrotisme i contemplativisme. Allà el valencianisme minimalista contemplant-se el melic com fan els *fakirs* indis, puix que això, més que incultura, és una covardia, signe d'impotència i anunci de fracàs en la vida.

El saluda cordialment i l'encaixa el seu gran amic,

Eduard Martínez Ferrando

València, 6 de febrer 1934

Post escriptum: trobarà el reportatge de la seva darrera conferència a l'Acció Valenciana Republicana en el número del dia 13 de l'actual de *La Veu de Catalunya*.

CARTA 3

Castelló, 2 març 1934

Senyor Nicolau Primitiu

Distingit i car amic,

Vinc de rebre en este moment la vostra amable lletra datada en 26 del passat febrer. Després de llegida, no sé de quina manera agrair els honors que em feu ni perquè tenia amb mi tantes consideracions com teniu. Si és per compensar la meua tasca dins el moviment renaixentista podem creure-ho que per feixuga que aquella siga, està de sobra recompensada amb la satisfacció que em produïx vore com a poc a poc anem avançant cada vegada, emperò una cosa és el meu paper de propagandista que jo el represento d'una faïçó natural i una altra cosa el de mantenedor dels Jocs Florals, per a desempenyar dignament el qual jo no em trobo amb forces suficients. Us diré més: no hi ha per a mi res de més falaguer que això que em proposen, i el dia que jo em trobara en condicions de fer un discurs com jo entenc que cal fer-lo, jo mateix ho demanaria; em sembla que fins podria la vergonya i tot.

Perdoneume, car amic Primitiu: a vos i als valencianistes milers de gràcies, però no hi puc acceptar.

Us saluda cordialment amb el prec d'acceptar els meus fraterns sentiments,

Gaetà Huguet Segarra

CARTA 4

Castelló, 14 de març

Senyor Nicolau Primitiu,

Un governador andalús que patim en Castelló, en combinació amb un partit polític degradat, venen d'imposar-me una multa de 5.000 pessetes per el delicte (no s'han pogut trobar d'atre) d'ésser professor de llengua valenciana en Acció Republicana, que estarà a punt d'esdevindre l'Esquerra Republicana del País Valencià, i cerquen la forma de clausurar la societat o partit, que serà ací la mort del centralisme. A més d'això, i per poder portar a efecte el seu pla malvat, venen de donar al ministeri de la governació uns informes tant tendenciosos que no sé sinó afebliran la meua defensa i el meu prestigi entre les persones poc amigues.

M'interesa moltíssim que vosté, com president del Rat Penat estiga assabentat de la forma inicua com en estes terres tracten al naixent valencianisme polític, el cap més visible del qual és ara per ara la meua humil persona. Perdonen esta casta gens agradosa i accepten l'expressió dels meus millors sentiments.

Gaetà Huguet Segarra

CARTA 5

26-VI-1934

A'n Nicolau Primitiu. València.

Distingit senyor, tinc el gust de respondre a la seua demanà de dats que'ns feu en lletra de 16 del present.

El cognom Leyda és dels antics del poble. El caseriu conegut per "les cases de Leyda" pertanyen al terme municipal de Dénia, encara que tots els bancals de per allí són de llauraors de ací y estan prop de gata, un quart d'ora.

No mos eu tenim per caseriu, perquè no ia més que una casa vella, ara que els vells diuen que abans avien tres o quatre cases y una plaseta al mich. Se creu que el cognom "Leyda" seria el fundaor de dites cases. Echos bancals que yan per allí els diuen "Valls de Leyda y de Carnero". Els carneros són veïns de este poble, que porten el cognom "Leyda", y la paraula carnero és com un mal nom.

Confie tindre ocasió de, al anar a echa capital, poder vore al amic vollgut Senent i de pas conécher a vosté y poder charrar sobre este asunt, amplian[t] de paraula estos conichiments que en pogut arreplegar.

De totes les maneres sap pot manarli a este amic dispost a servirli y que sen[t] la primera volta que escriu en valencià li p[e]rdonarà les moltes faltes. Reconeiximent molts de

José Mulet Borrell

Noms de partides rurals de GATA DE GORGOS

ESTE.- Tosalet- Gayá- Ecles- Fonandó- Costeres- Planet- Hortes- Rana-

SUR.- Font del riu- Cahuells- Colaes- Serrillás

OESTE.- Planises- Collao- Gorgos- Boleries

NORTE.- Trosets- Plans- Miralbó- Alqueries Blanques

Cuadros- Senies- Valls

Mals noms en Gata de Gorgos

Biserot- Corralero- Perot- Llebra- Paresant- Rochets- Paula- Espanta- Sirera- Chona-
Rosoques- Carriles- De la burra- Corder- Puripa- Señalat- Batle- Capot- Churra- Figuetes-
Pato- Pereta- Palacio- Bolo- Caque- Raconet- Rabosa- Frígola- Calderer- Coll-llarc- Chimos-
Morenet- Correches- Pont- Furgastores- Moliner- Frisquet- Valero- Paleres- Remungó-
Platero.

CARTA 6

Castellón, 19 juny 1934

Senyor Nicolau Primitiu Gómez

Distingit senyor i admirat amic: plau-me agrair a vostè i als demés senyors de la Junta de Lo Rat Penat la honor que em fan. Tot i encara saber que la meua petitesa és desproporcionada per a ésser el mantenedor de la propera festa de Jocs Florals accepte la proposta no per allò que fa referència a la meua persona ben insignificant, sinó per la gentilesa que suposa envers Castelló, la meua terra, i les terres veïnes del nord del Regne de València.

Ara jo voldria que fosseu tan amable de contestar-me a les preguntes que somet a la vostra discreció en la quartella adjunta.

Ben cordialment saludo a vos i demés senyors de la Junta i reste vostre afectíssim amic,

A. Sánchez Gozalbo

CARTA 7

1 de juliol de 1934

En Nicolau Primitiu Gómez

València

Honorable senyor i distingit amic: després de saludar-lo afectívolament, passe a parlar-li de l'afer "concurs de llibret de foguera" de les festes de Sant Joan d'esta ciutat.

M'adrece a vosté, en primer lloc, per ésser el president del més antic casal d'aimadors de les glòries valencianes; de l'entitat que ha tingut i té per missió el conreu, la purificació i la dignificació de l'idioma valencià; i a més ésser vosté un dels signa[n]ts de l'acta del "concurs" i la persona entre ells més autorisada per a rebre l'expressió de la meua estranyesa en vore premiats en primer i segon lloc treballs que jo haguera vullgut foren escrits amb més perfecció que el meu modest treball remés.

Jo supose que vosté no deu d'haver examinat els esmentats treballs que han estat objecte dels premis primer i segon, i si els examina ara vorà que han estat carents d'ortografia valenciana (d'eixa ortografia acordada i acceptada per tots els escriptors del País Valencià i entitats culturals, entre les que es compta Lo Rat-Penat), àdhuc de lèxic valencià, que és tan impur que hom pot molt bé considerar com a veritable atemptat a la llengua i literatura nostrades.

No és, malgrat tot, la meua queixa la d'un escriptor bandejat d'un lloc o atre, sinó la d'un valencià que sent en mig del cor la fiblada de que una entitat "aimadora de les glòries valencianes" conreadora i veladora de la puresa del nostre verb, ampare amb una qualificació immereixcuda la incorrecció ortogràfica i lingüística, causa de la nostra decadència.

El jurat d'Alacant (atre concurs per lo mateix) ha fallat en el mateix sentit que Lo Rat-Penat, però hi ha que tindre en compte la incompetència [sic] dels qui el formaven, a excepció d'un d'ell[s] que ell per si haguera resolt de distinta faisó reconeixent el que estava escrit amb més correcció, i això i tot feren constar que es jutsjava [sic] pels demás mèrits, quasi prescindint del lingüístic. I jo no puc comparar als senyors del Jurat de Lo Rat-Penat als d'Alacant.

Açò no ha d'estar motiu per a que, com a fins ara i en el pervindre, estiga a la vostra disposició i la de Lo Rat-Penat.

Josep Coloma

CARTA 8

València, 7 juliol 1934

Senyor Nicolau Primitiu Gómez

Benvolgut amic: he rebut el seu ofici nomenant-me altra vegada membre del jurat dels Jocs Florals i, suprimida aquella clàusula que disposava que de no atorgar-me premi no [il·legible] accèssits, he d'acceptar molt honrat la distinció. Sembla fins que [il·legible] ha estat [il·legible] perquè jo no em poguera excusar, i perxò tinc que agrai-li més la consideració que li mereix, a la qual correspon amb la meua lleialtat.

També ha de fer-li avinent, perquè no crec haver-me oblidat de Lo Rat Penat durant els 16 anys que col·laborí a *La Ven de Catalunya*, encara que només fóra per comptar-lo en la llista dels seus subscriptors, que he sigut donat de baixa de la plantilla d'aquella redacció per tal de fer economies, puix sembla que ara minva molt el nombre de llegidors que tenia.

Encara acabaré la meua vida captant, per haver-me preocupat tant de València. Haguera seguit les dresseres del senyor Samper (a qui conec tota la meua vida i tracte de tu) que no feu més que defensar pleits, el qual no el lliura mai d'ésser tan buit, per més d'un compte, i si no, president del Consell de Ministres d'Espanya. Se'm faria més cas i cap diari em suprimiria la xacolata del lloro.

Perdone el desfogament davant persona tan comprensiva i cordial com vostè. Unes coses porten altres...

El més atent [il·legible] a la seua senyora i filles i el tan afectuós del seu gran amic,

Eduard Martínez Ferrando

CARTA 9

València, 13 de juliol del 1934

Senyor Nicolau Primitiu

Ciutat

Distingit senyor i amic,

Vos supose assabentat de que l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana, amb motiu de la III Setmana Cultural, organisa un Concurs Infantil d'Espectura i una Festa d'Infants que es celebrarà als Jardins del Reial el dia 27 dels corrents.

Aiximateix, el mestre i conseller de la protectora, en Carles Salvador, donarà tres conferències sobre la nostra llengua els dies 26, 27 i 28, que formen part també de la III Setmana Cultural.

Tenint notícies de que han d'assistir als esmentats actes molts dels senyors delegats i socis de la nostra associació residents a fora de la ciutat de València, alguns dels quals tenen que exposar-nos interessants iniciatives, aprofitant totes estes circumstàncies i per a celebrar la marxa falaguera i progressiva de la protectora, el Consell Directiu ha acordat reunir a delegats, socis i simpatizants en un sopar que es celebrarà al Restaurant Nàutic el dia 27 del present mes de juliol a les 9:30 de la nit, essent el preu del cubert de pessetes 16,50.

Comptem, doncs, amb la vostra assistència i esperem ens comuniquen tot seguit el número de *tickets* que voleu que us reservem.

Com sempre, a les vostres ordres i de la pàtria,

Antoni Tarin, president.

CARTA 10

València, 29 juliol de 1934

Senyor president de Lo Rat-Penat

Distingit senyor: usant i abusant de la seua bondat, em prenc la llibertat i honor de participarli “que soc un bàrbaro, perquè escric en barbarismes”, però dona la casualitat que ara a “raera hora” m’a pegat per empastrar papers, i li pregunte a vosté: si tinc 40 anys i un ratet i encara he de rebre la primera lliçó de valencià, com l’a descriure bé? I si busque corrector p’als meus garabats, i que apareguen cenyits “a les normes”... fóra uns quants de vostés...qui els llegirà i entendrà?

Si a tots els nostres paisans, que són més que predisposats a no llegir els donem “un idioma que no entenen”... és així com fomentarem el valencià?

Per favor, senyor president: escriure unes normes ni sé, ni vullc (en lo monyo blanc, no tinc prou, [il·legible?]), i encara que sabera, tampoc escriuria actualment, fora les obres científiques (cas de ser jo científic)... però com sent el sentit de la responsabilitat... tan com el que més, què fas? Encale la pluma o seguisc peiscant pentsaments...?

Li agrairé que em traga el dubte i escric pulit. Perdó de tot cor, i si no escric millor és perquè no sé.

Cordialment l.e f.m.

Baltasar Bonet

CARTA 11

Castellón, 31 juliol 1934

Senyor Nicolau Primitiu,

Il·lustre president i amic estimat: siguen les meues paraules d'agraïment a vostè i a tota la benemèrita Junta de Lo Rat Penat.

En este mateix correu li escric al senyor secretari per a que em tinga preparada l'englantina del senyor Artola i dos originals que jo li pregue em torneu, i per açò m'adrece a vostè tot i sabent es cosa a la que no tinc dret. Però vull arrematar-los i cal tindre ací la versió que fiu per als certàmens.

L'un du per lema "Entre el Cénia i el Millars", premi de Lluís Revest⁵⁰⁵ Corzo i és dels Jocs Florals d'enguany. Premi de l'Ajuntament de Castelló. L'altre és dels Jocs Florals de 1932, també premi de l'Ajuntament de Castelló i du per lema "Bernat i Margarida". Em plauria rebre tots dos originals i vivament restaria agraït a la seua gentilesa.

Mil mercès de bestreta i sap compta amb l'admiració del seu afectíssim amic que li estreny la mà,

A. Sánchez Gozalbo

⁵⁰⁵ Corregit "Revets".

CARTA 12

[Sense data. Probablement, en acabar els Jocs Florals (juliol-agost de 1934) o a finals de l'any 1934]

Al senyor en Nicolau Primitiu,

Ciutat

Benvolgut president: vos quede molt reconeguda als anhels i bons desitjos de la vostra lletra missiva i de tot cor i [il·legible] fer la vostra felicitat y de tota la vostra distingida família desitjan-vos un proper any sortós en tots els órdens.

Les bones amigues que m'acompanyaren i jo mateixa no oblidarem jamai vostres atencions i gentilees i per sempre quedem adscrites a la renaixensa del nostre volgut País Valencià i se sentim orgullosos d'aver col·laborat ab vós per l'esplendor de Lo Rat-Penat.

Mos pares i jo vos saludem atentament,

Amparo

LIVena Regina dels Jocs Florals

CARTA 13

26-VIII-1934

A en Nicolau Primitiu Gómez

València

Car amic i mestre: no més unes lletres per a que no dubteu de la meua existència.

Aprés d'acullir gaudiosament la vostra felicitació, cal que us felicite per el vostre magistral discurs i per la maravellosa organització dels Jocs Florals.

No us cause molèstia el que us comunicara el meu concurs al certamen, puix ja ho sabíeu i, además, anava junt ab el treball una lletra a vos adreçada.

Suponc que ja'l haureu fultlejat. Tot foren aprenits del temps. Jo haguera volgut presentar-lo ab limpica. No'm fon possible.

Crec que no us serà difícil que em reméseu una còpia esmenada i, per darrer prec, escrita a màquina. Quan agrait vos restaria!

Sense més temps, puix me'n vaig a Carlet, ja vos escriuré més aviat. Resta com sempre a vostres ordres vostre amic,

Andreu [Monçó]

CARTA 14

28 agost 1934

Senyor Nicolau Primitiu

President del Rat Penat

Honorable senyor i distingit amic,

He rebut el vostre comunicat del 22 del mes en curs en el que teniu la delicadesa de palesar-me el vostre condol per l'òbil de la meua volguda mare i amb motiu de lo qual us prec carament de voler interpretar prop de la Junta de Govern del Rat Penat que tant dignament presidiu els meus sentiments de pregona gratitud.

Així mateix us agrairé de posarme en relacions amb Emili Lluç Arnal, o bé dirme la manera de fer efectiu el premi ofert per mi en el[s] Jocs Florals prop passats.

Us saluda i estima el vostre afectíssim

Gaetà Huguet Segarra

CARTA 15

Senyor Nicolau Primitiu

València

Distingit senyor i amic,

Confirme la meua carta de resposta a la de condol que vaig tindre l'honor de rebre del Rat Penat i per la present vullc manifestar-li quelcom oblidat en la meua proppassada, ço és que tinc un interés marcat en conèixer els treballs d'Enric Soler i Godes presentats als darrers Jocs Florals, un dels quals ha estat premiat amb un accèssit.

Així puix, espero de la seua amabilitat que quan el sus dit senyor escriga al Rat Penat reclamant-los no li posaran cap inconvenient, per tal que nosatres ens pugam donar compte de tot allò que siga publicable.

Li dona gràcies de bestreta i el saluda afectuosament

Gaetà Huguet Segarra

Castelló, 1 setembre 1934.

CARTA 16

12-9-34

Estimat president: salut

Crec li ho hauran dit en el taller.

El dumenge és regina dels Jocs de Benimaclet qu'ha organitzat Bayarri una nebodeta meua, semblant en estatura –i en hermosura– a vostra filla Toneta. M'agradaria qu'es presentara bé. ¿Podríeu prestar-me per a eixe dia el traje de Toneta...?

Lo que sí vullc és que demà de 8 a 2 de la vesprada me ho digau al 11225, Banc Popular, per a en cas afirmatiu replegar-lo i retratar a la nebodeta i en cas negatiu, buscar-lo.

Mercés de bestreta de vostre amic i consoci,

Duard Buil

CARTA 17

València, 14 setembre 1934

Senyor En Nicolau Primitiu

CIUTAT

Distingit senyor:

Dos nits d'esta setmana que m'ha estat possible he passat per Lo Rat Penat sense poder tindre la satisfacció de saludar-vos i donar-vos compte de que no tenint temps per demanar-vos oficialment la representació de la societat per als actes que a Barcelona es celebraren a honor dels màrtirs del 1714, als quals assistim com a delegat d'Acció Nacionalista Valenciana, i demanat que parlara als peus del monument al conseller Casanova, vaig incloure al meu parlament un expresiu saludo de Lo Rat Penat; vaig creure que hi aniria bé que el Rat fera oir de certa manera la seua veu i em vaig prendre la llibertat de fer-ho així.

Aprofite esta avinentesa per fer-vos saber que Acció prepara un bon extraordinari per a les pròximes Jornades de Renaixença, el que esperem contribuïreu ab vostra autorisada ploma, fent algun treball sobre les Jornades.

Sempre ab vós per la pàtria, vostre afectíssim amic,

Francesc Soriano

CARTA 18

CASTELLÓN DE LA PLANA

23-IX-934

Senyor Nicolau Primitiu,

Admirat amic: plau-me oferir-li l'exemplar impremtat del meu parlament [il·legible] la bona amistat que ens junyix. Li tramet també el de Lo Rat Penat amb el prec de que el faça arribar a la biblioteca de la vella societat valencianista.

He demanat a l'amic [Francesc] Soriano una llista dels que s'assegueren al redós de la taula el dia del banquet i oportunament faré arribar sengles exemplars del tiratge corrent als demés companys que ens acompanyaren.

El saluda afectuosament el seu amic i admirador,

A. Sánchez Gozalbo

CARTA 19

Valencia, 23 Octubre 1934

Senyor Nicolau Primitiu

CIUTAT

Distingit amic: Vaig rebre oportunament la seva carta, reproduint la demanda de subvenció per a Lo Rat Penat, amb càrrec al presupost del Ministeri d'Instrucció per a 1935. Podeu creure que faré tot el possible per a assolir tal subvenció, car conec bé les necessitats de la nostra societat. No cal que formalitzeu la vostra demanda a les Corts, ni al Ministeri, puix jo ho proposaré a la Comissió de Presupostos quan arribe el moment oportú.

Amb la meua salutació per als amics de la Junta, sabeu podeu disposar del vostre amic,

Ignasi Villalonga⁵⁰⁶

⁵⁰⁶ Ignasi Villalonga (València, 1895- Benicàssim, 1973) fou un empresari, polític i financer, representant de la burgesia valencianista del primer terç del segle XX. Fou membre de la Joventut Valencianista, un dels fundadors de la Unió Valencianista Regional i redactà la Declaració Valencianista de 1918 i signà les Normes de Castelló l'any 1932. Va ser president de la Cambra de Comerç i creà, junt amb altres personatges de l'època, el Centre d'Estudis Econòmics Valencians. Ja als anys trenta va ser diputat per la Dreta Regional Valenciana i actuà diverses ocasions com a mecenes de projectes valencianistes.

CARTA 20

Senyor Nicolau Primitiu Gómez,

Estimat amic: estes lletres no tenen altre objecte que recordar-li la res[er]nyeta de Lo Rat Penat i el seu treball per a el almanac.

Son sempre afectíssim amic,

Teodor Llorente Falcó

València, 17 de novembre de 1934

CARTA 21

21 novembre 1934

Senyor en Nicolau Primitiu

President de Lo Rat Penat

Distinguit senyor: em plau agrair la vostra atenció per la remesa de les tres invitacions i programes per a la Festa del Sainet, ab motiu del I Centenari d'Escalante i Mora.

Ab lo major afecte vos remet una coral salutació i reste de vosté incondicional i atent servidor en la Pàtria valenciana,

Signat: Miquel Martíneç Bonora

Oficial de la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat

CARTA 22

26 de desembre de 1934

A'n Nicolau Primitiu

President en cap de Lo Rat Penat

Distingit senyor i amic: en primer lloc, vull agrair-vos la vostra coral felicitació per haver estat elegida la meua modestíssima persona per a succeir-vos en l'honrós càrrec que tant heu honrat i per al que ens trobem tan òrfens de mereixements.

Ací vos tornem les quartelles de lo que penseu dir-nos a l'acte del canvi de poder i, després de donar-vos complides mercés per vostra gentilesa, em plau expressar-vos la meua conformitat a la cordial consuetud que proposeu encetar.

Com vos em desitjeu, aiximateix us desitje bones pasqües presents i sortós any novell.

Rebeu la germanívola abraçada de l'amic i admirador, que roman al vostre servei,

Josep Monmeneu Gómeç

CARTA 23

València, 3 jiner 1935

Senyor en Nicolau Primitiu.

Ciutat.

Benvolgut amic: res té vosté que agrahirme per la meua col·laboració, tan deficient, a sa esplèndida i seriosa llabor.

Manca de temps i sobra de quefers han donat de si lo inevitable per ma banda. Per so no he vullgut ni parlar de la meua presidència en cap de Lo Rat Penat, que no per manca d'ardiment per la causa del valencianisme.

Afortunadament pera tots, el senyor [Josep] Monmeneu és una esperança.

En el Centre d'Estudis Econòmics Valencians han imposat les circumstàncies una gran parsimònia. Pot, puix, vosté si vol, fer el seu treball, a condició que l'entregue en un plaç de un mes o mes i mitj.

La regina i la meua senyora saluden a vosté molt coralment i yo romanc com sempre a son manar y a la seua llaor prets [sic],

C. Sarthou

CARTA 24

València, 7 de jiner de 1935

Senyor en Nicolau Primitiu

Honorable expresident i caríssim amic,

En contestació a vostra afectuosa carta fecha 5 del mes corrent, dec manifestar-vos el meu profund agraïment per la caballerosa atenció de reconéixer en la meua modesta persona la bona voluntad pera col·laborar a vostra antunista inicativa i exemplar activitat per la causa de enaltir a Lo Rat Penat i per la cultura valenciana.

No he fet lo que podien esperar de mi, i lo que u desitjaria, en el cas que me confiaren, per que tot no dependic del propòsit propi, i de això vós sabeu prou sobrosament.

Esperere que la vostra meritísima labor en dita presidència en LRP servixca de estímulo a la nova Junta de Govern, y que els fruits que produïxen vos servixquen de alguna satisfacció, ja que no teniu la que justament mereixen.

Y entre tant y sempre, conteu en la meua admiració, encara que poc suposa, y com a bon amic quede al vostre servei i a la vostra llaor prests,

Manuel Sigüenza

CARTA 25

BIBLIOTECA POPULAR DE VALENCIA, 18-1-35

En Nicolau Primitiu Gomeç

Distingit i estimat amic: encara que ja sou sabedor perquè de paraula així ho he fet manifest a vós en diverses circumstàncies, vullc novament, ab l'oportunitat de resprondre [sic] molt agraït a vostra lletra, palesar la meua cordial adhesió a la labor que haveu realitzat com a president de Lo Rat Penat. A despit de totes les contrarietats, considereu que les vostres iniciatives restaran vinclades a la Societat en tant [il·legible] el lloc davanter aconseguit en los darrers anys per vostra gestió.

Al servici de vostra amistad em teniu sempre prest,

Rafel Raga⁵⁰⁷

⁵⁰⁷ Rafael Raga Miñana fou director de la Biblioteca Popular de València i funcionari del Cos Facultatiu d'Arxivers, Bibliotecaris i Arqueòlegs.

CARTA 26

Castelló, 28 de març de 1935

Senyor Nicolau Primitiu Gómez

Distingit i estimat amic,

Davant les gestions que, com sabeu, faig a València per tal de crear un Consell Superior Valencianista amb una Oficina de Relacions Culturals, hi he trobat un esperit patriòtic i encoratjador digne de tota lloança, però em sembla que em soc equivocat en els procediments emprats per aconseguir-ho, puix que sentim per tot arreu petits detalls que retardarien massa la realització del projecte.

En conseqüència, he decidit mampendre noves gestions de caràcter particular amb l'esperança de crear un Consell competent i eficaç que desitjo i no dubte serà de la vostra confiança.

Mentrestant, vos saluda com sempre afectuós i amic,

Gaetà Huguet Segarra

CARTA 27

21 de mayo de 1935

Señor don Nicolás Primitivo

Valencia

Muy señor mío y distinguido amigo: en mi poder su atentísima f. 9 del actual con sus adjuntos opusculitos que sentidamente agradezco en cuanto valen y significan.

A su incondicional disposición cuando determine hacer una detenida investigación por estos términos y archivos.

Indudablemente cierta es la antigüedad de la Acequia del Vedat, mucho antes de la Reconquista. Recuerdo que en su última me preguntaba por el nombre con que era conocida antes la Acequia del Vedat; llamábase “río Bullent” en su nacimiento y “Calapatar” en su curso. Escolano dice algo sobre esto y da la razón del nombre.

Acequia Mare. Todas las aguas que fluyen al río de Alcoy, los azudes y acequias por donde se toman dichas aguas para el riego de los pueblos del distrito de Gandía a que tienen derecho, y movimiento de sus molinos, deben su establecimiento y distribución a los árabes en la época de su dominación en el Reino de Valencia, sancionado y confirmado después por el rey conquistador y sus sucesores en el uso y aprovechamiento de los riegos de los pueblos del distrito de Gandía. Don Peregrín de Trujillo, teniente del castillo y valle de Bayren en 18 de agosto de 1244, dispuso una célebre acta de repartimiento de aguas del término de Gandía y pueblos [sic] participantes de las mismas, con motivo de algunas disensiones que mediaron entre los moros sometidos al gobierno del conquistador, y los cristianos que de nuevo poblaron el país, sobre el riego y distribución de las aguas, cuyo repartimiento, con las subdivisiones muy por menor explicadas, sus regaderas, filas, días y noches correspondientes a cada partidor, hicieron los “cabserquiers” que solían partir las aguas en tiempo de moros antes de la conquista, juntamente con los “alinasents”, según la sarracénica costumbre.

Conquistado el Reino de Valencia, se formó el código legal de los fueros, atendiendo a las circunstancias del terreno para su mayor fertilidad y subsistencia de los nuevos habitantes, puesto que con ellos no sufrió alteración alguna el uso y aprovechamiento de las aguas de nuestro término municipal, se deduce de ello la real confirmación.

El rey Don Jaime I, en el año siguiente a la conquista de Valencia, hizo donación a sus habitantes (y susponemos [sic] que también entrarían los de Oliva) de todas las acequias,

CARTA 28

[27 de maig de 1935]

Senyor en Nicolau Primitiu

Ciutat

Honorable sényer:

Li participe que el propvinen[t] dumenge dia 2 a la 1:30 de la vesprada tindrà lloc el dinar a honor del escriptor en Lleó Agulló, organiat per la Secció de Pulicacions d'esta societat ab motiu de la publicació del seu conte per a infants titolat *La perla que naixqué en lo fang*.

De voler assistir podrà avisar en secretaria tots els dies fins el dijous proper.

El preu del cobert és de 6,50 pessetes.

A la vostra lleor prests,

J. Ferrer Vercher

CARTA 29

10 de junio de 1935

Señor Don Nicolás Primitivo

Valencia

Muy distinguido señor mío y amigo: tan solo dos líneas portadoras de un ruego.

En el certamen literario de los *Jochs Florals*, organizado por Lo Rat-Penat, presenta un trabajo al tema I de la sección poética un apreciado amigo, poeta laureado y premiado en años pasados por esa entidad con la Viola d'Or y Englantina, a más de otros muchos premios y accesits obtenidos.

Aun a trueque de abusar de su condescendencia y amabilidad, me tomo la libertad de recomendarle el trabajo de referencia que lleva por título “Petiteçes i Humildançes” y por lema “Exaltavit hùmiles”, rogándole preste su valia e influya cerca de los suyos para que, a ser possible, sea premiado.

Se reitera suyo afectísimo y amigo,

José Mª Vidal

CARTA 30

30-6-935

Muy estimado amigo señor Nicolau:

Recibida la suya e incontestada en contra de mi voluntad por mi estado y fiestas pasadas, que no han cesado de venir [il·legible] a pasar un rato a mi lado, que aunque algo molestado, agradecido.

Recibo sus fotografías, que están muy bien y que agradezco infinito por su procedencia y el afectoso recuerdo que para mí representan.

Coincidiendo con usted en la rápida estancia que hizo en esta, fue imposible percatarme de muchas cosas que para una persona como usted, inteligente y amante de estas cosas, debieron producir en su espíritu una impresión de sentimiento. ¿Que si yo vivo, no nos veremos otra vez?

Para la verdad histórica de Altum Ponte no se puede seguir de ningún modo a Escolano, cuando dice que se llamaba así por unos arcos que conducían el agua a la población. Queda destruída su opinión por varias razones: 1a, porque los arcos son del siglo 16, según acreditan las cuentas dadas por los jurados de aquella época, que dan cuenta detallada de su construcción y coste; 2a, porque los godos ya la llamaban [il·legible]; 3a, porque lo que son arcos no son puentes; y la última, apesar de otras, que las armas de la Villa, según consta en censos, está basada sobre un puente de dos ojos y no sobre arcos: acueducto. Es muy fácil que su puente, tan elebado, tuviera por su altura dos ojos superpuestos, es decir, dos arcos, uno sobre otro. Además, he encontrado entre mis papeles un cuadernillo de aquella época que así lo dice: “que volaba de la loma (peña redonda) a la primera plaza del castillo”. Eso es lo más verosímil y el estudio sobre el terreno nos da la solución.

Sobre el camino de Higuieruelas a Valencia, lo ignoro. ¿Puedo de Higuieruelas pasar por la [il·legible] de Alcotas, bordear el Castellar de la Yesa y llegar a esta población para orientarme a Valencia? Si recibiere o encontrase algún dato, se lo diré.

Sobre el de Madris, es imposible pasara por el costado que usted indica, pues una roca cortada de más de 500 palmos de altura no ofrece vía posible.

Que canso, perdóneme.

Un abrazo carinoso,

Nicomedes Cortés

CARTA 31

20.7.935

Muy estimado amigo Nicolau:

Recibida la suya, y como todas, causando grata impresión en mi espíritu, inclinado a la benevolencia conque me distingue.

No le [he] escrito antes, por recoger todos los datos posibles para satisfacer su deseo:

Camino a Valencia

De Alpunte, por los arcos y romeral a la Yesa, pasando por el mesón de arriba, llamado del hueso (porque a los parroquianos les daba carne sin hueso y a los contrarios que no paraban en su mesón les daba la carne con hueso. Indudablemente que sería carnicero), del mesón a la [il·legible] siguiendo por el Campillo de Abejuela al barranco de la Cabilla, en el que aparecen los raíles de los carros en la roca. De aquí a la Pobleta pasando por Artaj y la venta el piojo a Casinos y de aquí por el camino viejo de Valencia a Valencia.

Camino de Madrid

Salía de Alpunte por la calla empinada de S. Cristóval, costeando los grandes y estensos frontones roquizos de la Solana, por [il·legible] a Aras; de aquí a Santa Cruz, pasando por la cas de Pedro Izquierdo a Santo Domingo. Algarra y [il·legible]; de aquí a Cañete, Cuenca y Guadalajara, y de aquí a Madrid. Viaje que costaba seis días.

Hasta aquí los datos adquiridos: al Villar por las Peñas de Dios a Higuieruelas y de aquí costeando pinadas a Villar del Arzobispo. Nada más.

Sabe le aprecio, su buen amigo que le estima y quiere de corazón,

Nicomedes Cortés

CARTA 32

Montanejos, 27-7-35

Estimadíssims jermans Primitiu i Tónica: ha quedat complert el vostre encàrrec relatiu a la Fonda.

Hi ha molts compromisos per a el mes d'Agost, però s'atendrà vostra demanda. A tal fi hem deixat una nota escrita de recordació. Estareu bé. Hem vist els cuartos i la seua instal·lació. Tot modest però molt net i ventilat. El menjar casolà i abundant. Per lo matí, xocolata o café en llet i además una truita o tros de pernil. A mijdia, tres plats i postre i per la nit lo mateix.

Grans vistes sobre el riu i ampla terrassa, aon es preferix menjar més que'n el comedor.

Hui he visitat la Cova Negra, que hi ha damunt la font. És de grans dimensions i d'aspecte imponent. He trovat ceràmica dels metalls, molins de mà i atres cosetes. Espere que Primitiu li fasa algunes visites.

Volguera que parlàrem amb Amparo, la chavala, i que li diguéreu que he sentit molt el tracte poc cordial que li donà Concha Torazaga. Ja vorem si les coses se poden arreglar. Comvendria que li escriguera a la seua neboda Carmen Doménech, ja que esta li ha fet tanta gràcia a la Torazaga, per a que li prepare el terreno. Mosatros també li escriurem.

Donem recorts carinyosos a tots els familiars de Masarajos, sustot a la mare; ja li escriurem per a anar a Alfafara. Afectes de Alfonsa i un abràs ben fort del vostre jermà

Pepe⁵⁰⁹

⁵⁰⁹ Es refereix al seu germà, Josep Gómez Serrano.

CARTA 33

A en Nicolau Primitiu

València

9-VIII-1935

Volgudíssim amic i car mestre,

A la vostra del 8-VIII-1935, lo següent:

Ens plau alomón el vostre darrer viatge a Pintarrafes, mes sentim la molèstia que us prenguérem, per complaure-vos. Si ho haguérem sabut, haguera hagut a vostra disposició una guia intel·ligent, de no ésser possible ser-ho nosatros.

- a) La partida de “l’ermita” del catastre és popular i fa referència a la de Sent Bernat.
- b) “Molino de Peñarrafes”, com tantes errades del catastre, és el Molí de Dalt o de Pintarrafes, perquè d’ell naix l’acèquia que, segons els vells, tenia un lletrar sus la primacia d’aigües, que fon arrancat per a que tinguera més dret l’horta del poble. Ductem d’asò.
- c) El Riu Sec, junt ab atres barrancs, notévols com el de Matamoros, es pert per la Marjal de l’Alcúdia, resercant el Riu dels Ulls o una atra eixida al Xúquer, més improvable.
- d) Lo de Riu Tendre és la primer volta que ho oïm.
- e) Diem Vila Mora al caseriu, perquè hi ha una rajoleta que porta’l nom; ara que’l nom vulgar és “el Cortijo”. Està no més pasar la ferrovia i com a uns huit o deu camps de l’ermita.

Esperant de nou servir-vos. Resta fidel a vostra amistat

Andreu Monçó Nogués

CARTA 34

Madrid, 2 novembre de 1935

Senyor Nicolau Primitiu

Caríssim amic: tinga-m per excusat, principalment, per no haver contestat abans la seua estimada lletra. No sé si podré ésser-li útil amb la meua resposta, per tal com “El País Valencià” fou escrit com podríem dir “de memòria”; fon el producte de lectures de diferents èpoques, i com que no es tractava d’un treball de rigorisme científic no vaig anotar les cites bibliogràfiques. Tot fent memòria actualment, puc dir-li:

Que vaig escriure Toixa a la pàgina 48 i a la 107.

Que la segona vegada és emprada aquesta forma per donar la valenciana de la denominació actual Tuéjar.

Que la primera vegada (pàgina 48) és emprada aquella forma segons un text molt conegut, que és el de la delimitació dels tèrmens del Regne de València. “Aquests són els termes del R^e de V^a” he llegit crec que en el començament dels Furs, en el De Regimine, de Matheu i Sans, no recorde si en [il·legible] (fa molts anys que el vaig utilitzar); en aquesta famosa delimitació ix Toixa, em sembla recordar. Com vosté sap, durant l’època foral, els tractadistes de furs recordaven al començament els límits (tèrmens) del Regne de València, per bé que no exactament, perquè aquesta delimitació és la de Jaume I i no l’esmenaven amb els afegitons de Jaume II (Oriola, etc.).

Que si vosté ha repassat “El archivo”, les *Relaciones Geográficas del Reino de Valencia*, de T. López, edicions Castañuela, *La diòcesis valentina* del senyor Sanchis Sivera, Furs, Matheu i Sans i Chabàs, pot tindre la seguretat que jo no he vist la forma Toixa en cap altre lloc.

Seguixc amb molt d’interés els seus treballs del Butlletí. Cal destriar les formes de noms dels pobles i saber quines són les que debem emprar. Endavant!

Posat a escriure-li vaig a demanar-li un favor si no li causa cap molèstia: em van dir que s’havia publicat l’article meu a Las Provincias sobre Poblet, que com vosté recordarà li vaig enviar. Jo no l’he vist i no tinc l’original tampoc, i com voldria enviar-li-ho al senyor [il·legible] (que fa poc ha restituit les despulles del Príncep de Viana al monestir), em voldria vosté fer el favor si és possible d’enviar-me el número de Las Provincias on s’ha publicat? Deu ésser de setembre o darrers d’agost. Perdone que el canse.

M'agradaria que aquestes lletres li foren profitoses. Sap que pot manar del seu afectíssim i devot amic,

Felip Mateu i Llopis⁵¹⁰

⁵¹⁰ Felip Mateu i Llopis (València, 1901- 1998) fou un historiador i bibliotecari i una de les figures més importants del valencianisme del primer terç del segle XX. Va ser director d'*Acció Valenciana*, signatari de les Normes de Castelló i autor de l'assaig *El País Valencià* (1933), l'ideari del qual era una referència per al valencianisme d'aleshores.

8.4. ANNEX 4: FOTOGRAFIES

Il·lustració 78: església de Jesús Pobre.

Il·lustració 79: la filla de Nicolau Primitiu, Antònia Gómez Senent, a Massarrojos.

Il·lustració 80: les filles de Nicolau Primitiu a Massarrojos.

Il·lustració 81: la filla major de Nicolau Primitiu, Antònia Gómez Senent, a Massarrojos.

Il·lustració 82: Massarrojos, dia de l'Assumpta.

Il·lustració 83: les filles de Nicolau Primitiu, a Massarrojos.

Il·lustració 84: la família de Nicolau Primitiu a l'Hort de Massarrojos. D'esquerra a dreta: Xari Gómez Senent amb un home que no identifiquem, J.José Senent Ibañez, Joan Senent Ibañez, Maria Antònia Ibañez Alonso, una dona no identificada, Maria Antònia Senent Ibañez, Antònia Gómez Senent, Domingo Gómez Senent, un home no identificat, Rosario Senent Ibañez i Maria Amparo Gómez Senent.

Il·lustració 85: Jesús Pobre

Il·lustració 86: torre de Piles.

Il·lustració 87: entrada de la torre de Piles.

Il·lustració 88: funeral de Cebrian Mezquita, un dels membres fundadors de Lo Rat Penat, a la ciutat de València. S'hi pot distingir Nicolau Primitiu, que es troba tot just darrere de la senyera.

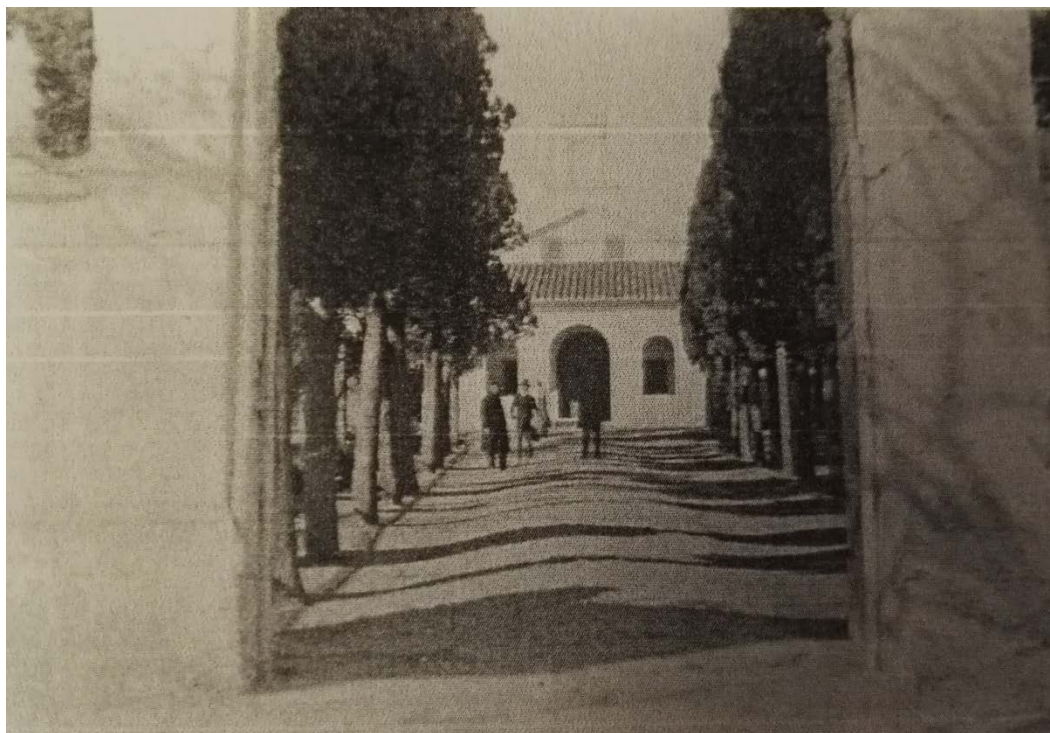
Il·lustració 89: el Pou Clar, Ontinyent.

Il·lustració 90: castell de Benissanó, el Camp de Túria.

Il·lustració 91: finestra gòtica geminada del Palau de la Generalitat, a València.

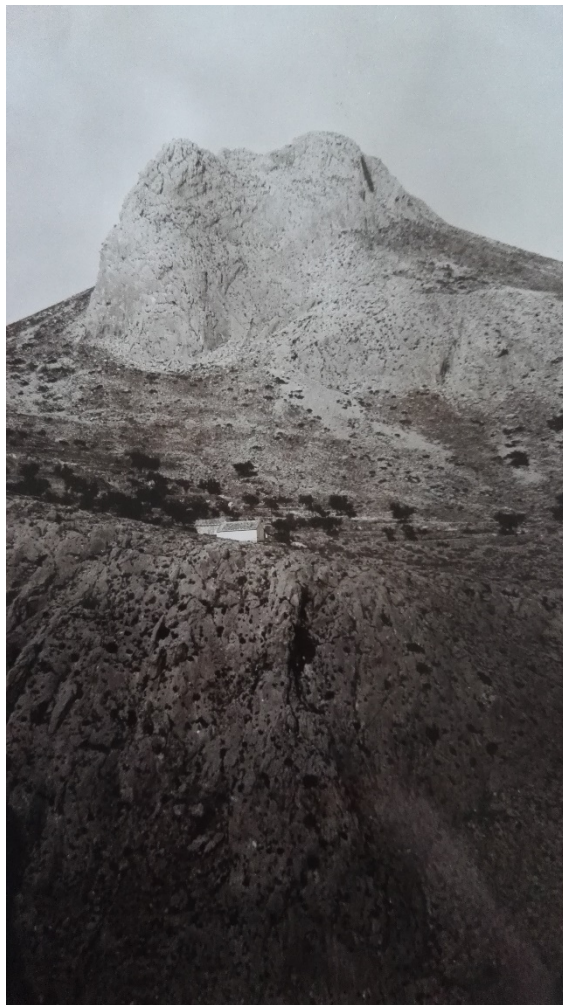
Il·lustració 92: entrada a l'ermita de Montcada, l'Horta Nord.

Il·lustració 93: ermita de Montcada, l'Horta Nord.

Il·lustració 94: vista des de la séquia major de Sueca. Al fons, la muntanya de Cullera.

Il·lustració 95: vista del Toix des del Mascarat.

Il·lustració 96: documents diversos d'actes relacionats amb Lo Rat Penat: entrades per als Jocs Florals i llur convit d'honor i ball; i, a més, una entrada per al Teatre Principal de València.

ANNEX 5: ENTREVISTA A EMPAR GÓMEZ SENENT

A: Quin interès tenen per a tu els dietaris de ton pare?

E: Simplement un interès... carinyós? Sentimental, això és. Tenen més que res un interès sentimental.

A: I històric?

E: Històric no, perquè jo no els he llegit. I jo, per a la cosa de dates, soc molt despistada.

A: Quin era el seu procés d'escriptura?

E: Escrivia a diari *casí*. Ell escribia des de bon matí. S'alçava...no sé si això t'interessarà per a gravar-ho... però ell tenia la seua tauleta de nit. I en la seua tauleta de nit posava un despertador tapat en un mocadoret. A les sis del matí li sonava el despertador. L'apagava ràpid perquè ma mare ni el sentira. I ma mare ni el sentia. *Entonces* ell s'alçava espaiet, agarrava el *batín*, se n'anava al quarto de bany, *se* dutxava en aigua gelada *hasta* els noranta i tants anys. Es secava ben sec, es posava el *batín* i se n'anava al despatx. *Lo* primer que feia sense beure res, d'això res. I començava a escriure. Què escrivia *entonces*? No recorde bé però *tenien que ser* els dietaris!

A: És entranyable el fet de conèixer de primera mà el que feia per a escriure els dietaris.

E: No, jo a eixes hores estava dormint! (rialles) *Además*, clar, jo era encara fadrina.

A: Escrivia moltíssim. Has tingut l'oportunitat de veure i llegir tots els papers, volums de llibres, fitxes en brut...?

E: Mira, era un enamorat de l'estudi. Bueno, feia això, no? Es posava a escriure... *casí* sempre perquè de vegades quan jo ja era un poquet més major i entrava al despatx després que ell ja haguera desdejuntat li preguntava: –pare, què fa vostè tan de matí? I ell responia: –ací, escrivint, que és *lo* que faig cada dia. Escrivia a primera hora del matí els dietaris, després... a tu et molesta que t'estiga parlant tant?

A: No, per descomptat que no! Volem conèixer tot! Ens encanta.

E: Ah, val. *Pues después* de tot això la criada despertava a ma mare amb un café *en llet*. La despertaven allà a les huit o huit i mitja. Mon pare ja portava dos hores! *Entonces* ja ma mare s'alçava, entrava a donar-li un bes *ad* ell i ell ja eixia a vestir-se i a preparar-se el *desdijuni*, que com era una persona amb molt de problema d'estrenyiment, el metge li recomanà que caminara molt i que prenguera tots els dies per a desdejunar dos taronges amb mel i alguna cosa que li apetira de *panquemao*, pa o *lo* que fora. Això s'ho preparava ell; això no li ho preparava ningú. S'ho feia tot *aplastaet aplastaet* per a que el suc de la taronja ho emparara tot.

Agarrava el diari, ja que ja li l'havien pujat, *Les Províncies* solia ser... tu si hi ha alguna cosa que no t'interesse m'ho dius, eh?

A: Ens encanta tot

E: Ah, *bueno*, *pues* de *vegaes* estava jo per la sala d'estar o *aixina* i *vea* que ell deixava el periòdic i posava una cara estranya. –Pare, què li passa? Li *dia* jo. Perquè jo en ell sempre parlí en valencià. Sempre. I em respongué: –Ja *me s'ha* mort un atre amic... ja *me s'ha* mort un atre amic... *bueno*, després d'això, com ho tenia tot *matxacaet*, se n'anava prompte de casa. Després de tot ja se n'anava, ja molt major molt major, amb el xofer. Però d'una mica més jove se n'anava a peu perquè el metge li havia dit que caminara molt per l'estrenyiment. Se n'anava a peu al camí de Barcelona, que és on estava el taller. Des de Gregori Maians al camí de Barcelona tu saps *lo* que n'hi ha? *Pues* anava a peu. I ja per les vesprades se quedava en casa o *tenia coses que fer*: en el Centre de Cultura, en totes les coses seues, totes les coses seues. I si nos, se quedava estudiant o rebent a qualsevol dels que venia a consultar algun llibre, perquè ell no mai va deixar traure un llibre de sa casa. Jo no sé si t'ha contat que a ma casa, un dia... jo era la seua secretària, li escrivia les cartes...

A: Això t'anava a preguntar. En els dietaris es veu que tots els seus fills, inclosa tu, féieu treballs en el seu fitxer

E: Exactament. Estava el seu gran despatx i al costat una habitacioneta, que és on estava la màquina d'*escrivir*, d'*escriure*, que quan jo tenia que escriure-li alguna carta, *pues* li l'escrivia, perquè ell dia: -xiqueta, jo primer ho escric perquè tinc la lletra tan roín que la gent a la que li escric no la sabrà llegir, i tu m'ho lliges tot.- de *vegaes* jo entrava i em *dia*: –Empareta! Què he posat jo ací? –i jo li *dia*: –pare, tal cosa– perquè eixes coses eren de gent més jove, ja ho saps tu... Jo, quan entrava i em dia això, jo sabia sempre lo que havia posat. I ja de major, de més major, ell llegia les cartes, però me dia: –filla, contesta-li a este això, això, això i això –i jo *entonces* les escrivia perquè *entonces* escrivia un valencià molt correcte. I si eren en castellà, *pues* en castellà, perquè ne tenia per a l'estranger, per a tota banda. I a banda, per les vesprades ja t'ha dit que rebia a gent que anava o a visitar-lo o a consultar algun llibre. I una vesprada vaig notar jo una persona diferent, com que quan se n'anà li diguí: –pare, qui era eixe senyor? D'on era? –diu: –*pues* ha vingut de no sé de quin país digué, si d'Amèrica o d'Anglaterra, a estudiar unes coses de l'*Ars de Pestilència*– que era l'únic en el món que el tenia, que ara està en la biblioteca. Era incunable. I aquell senyor ja va vindre *vàries dies* a consultar-lo, però no li deixà que se l'emportara de casa, perquè me digué: –tinc alguns amics que han fet la seua biblioteca demanant-li els llibres als seus amics i *quedant-se-los* per *ad* ells. A ma casa que vinga

qui vullga, que tal—. *Después, además*, en el seu despatx rebia quan va fundar Sicània... t'interessa *lo* que dic?

A: Ui, clar!

E: És que com tu *lo* que volies era fer-me preguntes...

(Rialles)

E: Tu pregunta'm primer i després te conte jo *lo* que faça falta

A: Tranquil·la, continua.

Continue? Bé, mira. Ell era una persona que donava almoïnes, però les almoïnes seues que donà de veres foren per a fundar Sicània. Perquè ahí va publicar una sèrie de llibres d'escriptors que apenes tenien fama i mai els hagueren publicat els llibres. A banda de les Nostres Faulles, que saps que *se* publicaven en Sicània. Però això li ho publicava una revista en la qual jo escrivia sempre un *artícul* en la revista, que es dia també Sicània. Al final ho va *tindre que* deixar per la cosa econòmica. Li costava. Però ho va mantindre molt. I clar, rar era el dia que u dels beneficiats de les novel·les i tot allò no vinguera a *vore-lo*. O siga, que en el despatx de mon pare sempre hi havia gent. Tenia una taula, una cosa redona, que està en la biblioteca, que donava voltes i era on estaven els seus diccionaris. I tenia després un pupitre molt alt on tenia la seua ploma, que ja saps que la seua manera d'escriure era molt especial, molt especial, perquè tot *además*, i tu ho saps, està escrit en ploma. I *después* hi havia una taula molt gran on estava de vegades el meu marit, que passà també a fer-li fitxes. I jo estava, ja des de molt joveneta, fent-li també fitxes. Recorde encara que el primer llibre que em donà perquè li traguera fitxes fon *Le pays du nord du monde*, sobre Noruega i Suècia, que des de que li vaig fer les fitxes, jo em quedí en ganes d'anar, i aní molts anys després amb el meu marit als països escandinaus. I això li servia, d'eixe llibre junt a altres, per a escriure l'últim llibre que escrigué ell que se dia *Los Ibero-Sicanos*, on explica que l'arrel de Sueca i una banda que hi havia per ahí, uns altres pobles que hi havien, ahí havia hagut uns primers pobladors anteriors als ibers que havien deixat, podríem dir, la generació de la cantitat de rubios que hi ha encara en eixa zona. Saps? Deia: —entre ells, tu i jo!

(Rialles)

A: La primera font d'escriptura eren les nòtules, on anotava el que després copiaria als dietaris, no és així?

E: Mira, el per què li servien les nòtules no t'ho sé dir. Jo sé que portava una llibreta xicoteta on es posava coses, i després se l'emportava al seu *bureau* i escrivia allí. Probablement era consulta de tot allò.

A: O siga, que seria una primera font dels dietaris.

E: Sí, sí, sí, sí. Ell era molt d'escriure. Molt, molt, molt.

A: Pregunta més general. Què creus que ens poden aportar tots eixos dietaris en el futur per a les noves generacions?

E: Cosa econòmica molt poc.

A: Vull dir, com a cosa històrica i sentimental.

E: Sí, com a cosa històrica i sentimental sí. Per a estudiosos, no per a qualsevol.

A: Clar, per exemple, per a la gent que estudiem llengua, història, sí que ens aporta molt, no?

E: Jo crec que sí. Econòmic res. Mira, te vaig a dir una cosa: quan vàrem donar la biblioteca, mon pare sempre... jo el que t'haja dit alguna vegada m'ho dius i *aixina* no ho repetisc, eh? Bé, mon pare sempre *mos* dia: –la meua il·lusió de la meua vida és comprar un palau, per a posar allí una biblioteca i que tot el món puga consultar els llibres que tinc–. No va poder ser perquè no hi havien diners per al palau, però clar, la idea de que tot el món consultara els seus llibres li va fer en el seu testament no deixar-se la seua biblioteca més que als hereus: la seua dona i els seus fills. Bueno, quan arribà que havia fallit, *entonces* se qüestionàrem tots què fer de la biblioteca, perquè els catalans als quals ell havia tingut molta correspondència per a demanar-los llibres i per a enviar-los llibres que vincularen els sarnats dels llibres, que ho envià a Barcelona. No sé si fon cinc o sis o set bíblies ne va fer una, perquè estava arnatada per tota banda cadascuna, ho envià a Barcelona i feren una que està en la biblioteca. Una bíblia de molta importància. No sé on m'havia quedat.

(Rialles)

A: La importància que tenen per les futures generacions els dietaris.

E: Ah, sí, sí. *Lo* dels pergamins t'ho vaig contar, no? Mira, *después* de la cremada dels convents anava al fem on havien tirat els *milicianos* tots els papers. Les cremaven però estaven sense cremar-se bé. Entonces ells els agafava i els portava a casa. I ma mare li dia: -un dia *mos plenaràs* de misèria.

(Rialles)

E: En ma casa hi havia una llavadora molt gran, però no mecànica, a mà, molt gran, i *entonces* allí, els pergamins que ell portava els agarrava jo i els netejava en aigua i sabó; jo *entonces* era molt joveneta, tretze anys. Els rentava després en aigua pura i després li deia: –pare, açò ja està– i se’ls emportava a una galeria, els posava en terra perquè estigueren rectes i els posava *pondus*, que saps són les senyals dels camps antics de limitació de termes. Els posava *pondus* que tenia de les seues excavacions i de les seues arqueologies i quan estaven secs els agarrava, com era una galeria en un entresol i no queia res del desllunat, res que embrutara. De vegades *teníem que* estar dos dies, *aunque* tot això va ser, vull dir, que era estiu. I *entonces* quan estaven secs els agarrava, els numerava, escrivia d’on els havia tret i els col·leccionava. I els anava col·leccionant. Tal *cantitat* arrebegà...! *Bueno*, mon pare *tingué que alquilar* un pis *después* de la finca de tants llibres que tenia ja, pergamins i coses. Bé, *pues* tant que quan acabà la guerra, ma mare li va dir: –què vas a fer amb els pergamins?– diu: –calma, ja ho pensaré bé– perquè era una persona que no feia una cosa *de repent*. Era una persona que pensava molt bé *lo* que feia. I va donar tots els seus pergamins ací a l’Arxiu del Regne, que li varen fer *entonces* fill adoptiu per això.

A: Recordes alguna personalitat de Lo Rat Penat d’aquells anys amb què ton pare va mantindre especial relació? D’allà pels anys 1934-1935, en època de Monmeneu, Carles Salvador...?

E: En Carles Salvador era molt amic. Li va publicar a Carles Salvador un llibre. Digues més noms. A vore, Soriano. Molt amic Soriano. Soriano adorava a mon pare. Després estaven este... Casp i l’altre, l’amic.

A: Adlert

E: Això és. Casp i Adlert també venien molt a casa. Molt amics de mon pare. O siga, a mon pare el volia tot el món.

A: I recordes algun dels clients que anava a visitar pel tema de la maquinària d’arròs?

E: No, de les màquines no. Al principi *ni siquiera* jo havia *naixcut* quan ell ja es dedicava a això. I inventà *vàries* màquines. Mos pares tingueren quatre fills seguit seguit, i sis anys després me contava ma mare que digueren: -i si tinguérem per a la nostra vellea una xiqueta?- bueno, *pues* ma mare se quedà en estat i tingueren una xiqueta, que eixa era jo. Clar, mons pares me volien moltíssim, perquè *ademés* vaig eixir *clavà* a mon pare, clavà. La pell... tinc *cantitat* de coses com mon pare, encara que no la constància ni *l’empenyo* en fer les coses. Pregunta.

A: Sobre toponímia. Recordes alguna excursió...?

E: Com que si recorde! Aaaaah [es posa les mans al cap]! Recorde un estiu, a una cosineta que tenia tres anys menys que jo i a mi se *mos* va emportar perquè ma mare estava en unes aigües en una de les meues germanes. A Xelva, per a fer l'estudi dels aqüeductes i Peña Cortada, que era la continuació dels aqüeductes. Bueno, pues u dels dies va voler que anàrem a Tuéjar, que és el poble del costat de Xelva, i *entonces* portàvem un xiquet més *pillo* que jo que sé, però que feia de guia. Que feia de guia! Però molt espavilat, molt espavilat. I ens va portar per un camí, bueno, que s'equivocàrem. La qüestió és que *después* de tot tornàrem al lloc d'on havíem eixit. Mon pare preocupat perquè nosaltres érem més jovenetes. Açò que t'estic contant jo era... si... després de la guerra però molt recent després de la guerra. *Bueno*, caminàrem, contàrem que de la pèrdua i tot això havíem caminat quaranta-sis *quilòmetros*! Quaranta-sis quilòmetros! Mira si arribàrem *agotades* la meua cosina que soparem *bocates* d'eixos que portàvem per a dinar pel camí i jo que ens gitàrem en seguida. I al dia següent, a les dos de la vesprada, ens *tingueren* que despertar perquè dinàrem. O siga, que mon pare era també una mica despistat. Eixa excursió fon per a mi... perquè clar, d'excursions férem un *montó*.

A: Sobre nacionalisme i política. Com definiries políticament a ton pare?

E: Era apolític però era una mica podríem dir-ne nacionaliste. Era molt valencià. Ell era el que volia que *aixina* com els catalans volien xuplar-se València, ell deia que la verdadera solució seria unir Catalunya, València i Balears. I posar-li Bacàvia. Això ho sabbies, no? I durant la guerra, va anar a vore entre ells a Soriano, entre els seus amics. L'únic home que estava en la cua per a visitar als seus amics era ell. Tot eren dones portant el dinar als seus marits. I ma mare li dia: –jo no aniré a portar-te el dinar, però un dia *te* quedaràs en la càrcel!– no li ho deia de mala manera perquè es volien amb *locura*. Ja saps que se portaven dèsset anys.

A: I per què al principi no és molt partidari de la República, després si que ho és...?

Perquè la República respectava més la cosa de la valenciania. Però no era un republicà.

E: Quina imatge tenia aleshores del nostre poble i quines perspectives de futur albirava?

No estava massa entusiasmat. Deia que hi havia molt poca llibertat.

A: Era un poc pessimista de vegades, no? Així com moltes voltes feia crides vitalistes, tampoc tenia massa esperança perquè veia la realitat tal com era, no?

E: Exactament. Era molt realista. És que era d'una intel·ligència privilegiada, i d'una comprensió... bueno, fes-me més preguntes.

A: En termes generals, com definiries a ton pare?

E: Mira, un savi i un sant. De vegades, quan estic en un apur, que ne tinc molts, fill, sempre dic: -pare, pare, ajuda'm- Pensant en els dos. En el pare del cel i en el meu. Però tenia una religió que... mira, *lo* que feia amb els seus treballadors molt treballadors. Quan va fallir, els seus treballadors dien: se'ns ha mort un pare!

A: Dona'ns un consell per a la joventut valenciana.

E: Pues mira, que *hi ha que* viure per a un món... mira, el Papa, que per a mi és una persona admirable perquè li està pegant una volta a l'església, que li feia més falta que l'aigua que bevia, ha establert l'any de la misericòrdia, perquè diu que vivim en una civilització de la indiferència. Que les nacions riques no se'n recordaven que hi havien nacions que ells mateixa estaven explotant, però que no els feien que foren elles *mateixa* perquè moltes tenien moltes riqueses. Indiferència dels països rics cap als més pobres. Indiferència en les famílies d'alguns pares per alguns dels seus fills. Indiferència de molts marits cap a les seues dones. Indiferència d'unes races cap a altres. I que *hi havia que* viure un any de la misericòrdia, que vol dir estar al costat d'aquell que té al cor misèria, però no misèria de rascar-se, sinó misèria de falta d'alguna cosa. Que *teniem que* viure per a poder compartir en el món el nostre voler, la nostra preocupació, la nostra cultura, etc. Jo pense que la joventut de hui dia s'està deixant portar massa pel món que la rodeja i està deixant passar una *quantitat* de valors ètics. No fa falta que siguen religiosos perquè cada u té la llibertat d'elegir la religió que li vaja bé i que li agrade. Cadascú pot pensar que la seua és l'única o la millor. I el valor ètic... els jóvens l'estan deixant a banda completament i preocupant-se sols del consumisme, de *lo* que dona més diners, més plaer, i no preocupant-se, sobretot els matrimonis joves, de viure en un ambient d'harmonia perquè els seus fills des de ben petits, ben petits *creixquen* en un clima d'amor per a després poder-se desenrotllar com a persones. El Papa ho digué una vegada. Des del ventre de la mare, la criatura ja se n'adona de la religió que la mare té amb el pare, i ja comença a fer-se per a nàixer. Quan naix, l'ambient en el que està va fent-lo, la vida va fent-lo. Hi ha que pensar que eixa personeta que ha *naixcut* d'un moment d'amor, de lo que siga, va a influir en el món en el que estem! I això la joventut ho descuida. "M'agrada la parella, me'n vaig amb ella". "Sí, però no m'agrada, me'n vaig amb un atra".

BIBLIOGRAFIA

- AGULLÓ, Benjamín (1990): *Padre Andrés Ivars Cardana (1885-1936): un artista de la historia*. Benissa, Ajuntament de Benissa.
- ALCOVER, Antoni Maria (1983): *Dietari de l'excursió filològica (1906)*. Edició a cura de Francesc de B. Moll. Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- ALEIXANDRE, Francisca; FAUS, Pilar; SEVILLA, Carolina (1979): *Catálogo de la biblioteca Nicolau Primitiu i obres de los siglos XV i XVI*. València, Ministeri de Cultura.
- ALMARCHE, Francesc (1919): *Historiografía valenciana : catálogo bibliográfico de dietarios, libros de memorias, diarios, relaciones... inéditas y referentes a la historia del antiguo Reino de Valencia*. València, Imp. La Voz Valenciana.
- ARNAU, Eduardo; RAMOS, Pablo (2013): «La música y la transformación de la industria del espectáculo durante el periodo 1933-1935 en Valencia», *Quadrivium*, s/p.
- ATIEZA, Antoni.; CALPE, Àngel; ROCA, Francesc; SALA, Daniel; CASAÑA, Manuel; BENS, Felip (2003): *Nicolau Primitiu i València. Treballar, persistir, esperar...* València. Lo Rat Penat, L'Oronella, AELLVA, RACV.
- BADIA I MARGARIT, Antoni Maria (2004): *Apologia i vindicació de la llengua catalana*. València, Universitat de València.
- BADIA MARÍN, Vicent (1986): *Índexs. Articles en premsa 1936-1986. Intervencions orals 1940-1990*. València, Impremta Fermar.
- BELTRAN, Vicent (2011): *Estudi geolingüístic dels parlars de la Marina Alta. Ondara; Pedreguer: Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta*. Ondara, Pedreguer; MACMA, IECMA.
- BELTRAN, Vicent ; SEGURA, Carles (2017): *Els parlars valencians*. València, Universitat de València.
- BIBILONI, Gabriel (2007): *Llengua estàndard i variació lingüística*. València, 3i4.
- BONET, Sebastià (2000): *Les gramàtiques normatives valencianes i balears del segle XX*. València, Universitat de València.
- CASACUBERTA, Margarida (1993): *Santiago Rusiñol: vida, literatura i mite*. Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona.

CASANOVA, Emili (2002): *Memòries d'un capellà del segle XVIII / Josep Esplugues*. València, Institució Alfons el Magnànim.

- (1984): "Sobre la construcció prepositiva N + P1 + C + P2 + T en català antic", *Miscel·lània Sanchis Guarner*, 1, València, pp. 65-72.

CASANOVA, Emili; CLIMENT, Josep Daniel (2003): «L'aportació toponímica de Nicolau Primitiu (1925-1965)», *XXIX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*. València, Societat d'Onomàstica: butlletí interior, 94, pp. 253-304

- (2010): *Dietaris 1936/ Nicolau Primitiu Gómez Serrano*. València, Generalitat Valenciana.
- (eds) (2016): *Carles Salvador (1893-1955). Escriptor, gramàtic, mestre*. València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.

CASSASSAS I YMBERT, Jordi (1980): *Jaume Bofill i Mates: 1878-1933: l'adscripció social i l'evolució política*. Barcelona, Curial.

CASTELLÓ, Gonçal (1987): *València dins la tempesta*. València, Editorial del Bullent.

CASTILLO, Carmen; FENOLLOSA, Francesc; GARCIA PERALES, Vicent; MAS, Josep-Àngel; MOLTÓ, Sofia; OLMOS, Teresa (2011): *Llibre d'estil per als mitjans audiovisuals en valencià*. València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.

CARBÓ, Ferran; SIMBOR, Vicent (2005): *Literatura catalana del segle XX*. Madrid, Síntesis.

CARBONELL, Jordi (2017): *Elements d'història de la llengua catalana*. València, Universitat de València.

CICA = TORRUELLA, Joan (dir.); MARTINES, Josep; PÉREZ SALDANYA, Manuel (2008): *Corpus Informatitzat del Català Antic*.

CIVAL = *Corpus Informatitzat del Valencià*, Acadèmia Valenciana de la Llengua.

CIVERA, Beatriu (1956): *Entre el cel i la terra*. València, Sicània.

CLIMENT, Josep Daniel (2004): *L'obra lingüística de Lluís Fullana i Mira*. Paiporta, Denes.

- (2006): «Nicolau Primitiu, Josep Giner i Martí de Riquer. Reflexions al voltant de l'origen i el nom de la llengua dels valencians», *Almaig. Estudis i documents*, XXII, pp. 90-103.
- (2007): *Les Normes de Castelló. L'interès per la llengua dels valencians al segle XX*. València, AVL.

- (2008): *L'obra valencianista de Nicolau Primitiu Gómez Serrano*, tesi doctoral. Directors Emili Casanova, Antoni Ferrando. Universitat de València, Departament de Filologia Catalana.
- (2009): «75 aniversari de la setmana pedagògica d'Ontinyent. La llengua valenciana a l'escola, de Nicolau Primitiu», *Almaig., Estudis i documents*, pp. 37-38.
- (2011): *Enric Valor. Estudi i compromís per la llengua*. València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- (2014): *Epistolari (1925-1968) Nicolau Primitiu Gómez Serrano-Emili Gómez Nadal*. València, Generalitat Valenciana.
- (2018): *L'interés per la llengua dels valencians. Personatges, llibres i fets*. València, Drassana.

COLOMER, Agustí (2007): *Temps d'acció. Acció Nacionalista Valenciana (1933-1936)*. Paiporta, Denes.

COLÓN, Germà (1958): «Observacions al Diccionari de la rima», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 34, pp. 290-305.

- (1997): *Estudis de filologia catalana i romànica*. València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- (2002): «Sobre la llengua de Josep Bernat i Baldoví», NICOLÀS, Miquel ed. *Bernat i Baldoví i el seu temps*. València, Universitat de València.

CORTÉS, Santi (1995): *València sota el règim franquista (1939-1951)*. València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.

- (2002): *Manuel Sanchis Guarner (1911-1981): Una vida per al diàleg*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat; València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- (2006): «Els dietaris de Sanchis Guarner», *Manuel Sanchis Guarner: Un humanista valencià del segle XX*. València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.

CUCÓ, Alfons (1999): *El valencianisme polític : 1874-1939*. Catarroja, Afers.

DCVB = ALCOVER, Antoni Maria; MOLL, Francesc de Borja (1930-1962): *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Palma de Mallorca, Moll, disponible a Internet: <http://dcvb.iecat.net/>.

DECLLC = COROMINES, Joan (1995): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 vol. Barcelona, Curial edicions catalanes/La Caixa.

DIEC2 = *Diccionari de la Llengua Catalana* (2007): Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, disponible a Internet: <http://dlc.iec.cat>.

DNV = *Diccionari Normatiu Valencià* (2014): València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, disponible a Internet: <http://www.avl.gva.es/dnv>.

GNV = *Gramàtica Normativa Valenciana* (2006): València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, disponible a Internet: <http://www.avl.gva.es/documents/31987/65233/GNV>.

ESCARTÍ, Vicent Josep (1998): *Memòria privada. Literatura memorialística valenciana dels segles XV al XVIII*. València, 3i4.

- (1999): “Unes consideracions sobre la dietarística valenciana del segle XVII”, *Caplletra*, 9, pp. 119-127.
- (2010): «Notícia sobre la literatura memorialística al País Valencià, del segle XIV al XIX», *Manuscrits*, 28, pp. 181-205.
- (2012): *From renaissance to renaissance. (Re)recreating Valencian culture*. Santa Barbara, Publications of eHumanista.

ESTELLÉS, Vicent Andrés (1971): *Llibre de meravelles: poemes*. València, L'Estel.

ESTELRICH, Joan (2012): *Dietaris/ Joan Estelrich*. Edició a cura de Manuel Jorba. Barcelona, Quaderns Crema.

ESTEVE, Anna (2010): *El dietarisme català entre dos segles (1970-2000)*. València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.

FABRA, Pompeu (1932): *El català literari*. Barcelona, Barcino.

- (1980): *La conjugació dels verbs en català*. Barcelona, Barcino.
- (1983-1984): *Converses filològiques*. Edició a cura de Joaquim Rafel i Fontanals. Barcelona, Edhasa.

FALOMIR, Vicent (1995): *La Societat Castellonenca de Cultura: anàlisi del seu treball historiogràfic*. València, Universitat de València.

FERRANDO, A. (1980): *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*. València, IIFV.

- (1993a): «Sobre una etiqueta historiogràfica de la literatura catalana: la valenciana prosa», *Caplletra*, 15, pp. 11-30.
- (1993b), “Estudi preliminar” a Manuel Sanchis Guarner, *Gramàtica Valenciana* (1950). Reedició facsímil.. Barcelona, Alta Fulla.

- (2000): «Fabra i el País Valencià», *Simposi Pompeu Fabra*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- (2006): «L'ideal idiomàtic de Manuel Sanchis Guarners», CORTÉS, Santi; ESCARTÍ, Vicent eds. *Manuel Sanchis Guarners: un humanista valencià del segle XX*. València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.

FERRANDO, Antoni; PÉREZ I MORAGON, Francesc (eds.) (1998): *Manuel Sanchis Guarners: el compromís cívic d'un filòleg*. València, Universitat de València.

FERRER PASTOR, Francesc (1980): *Diccionari de la rima*. València, Ferma.

FINESTRES, Jordi; PUJOL, Enric (2009): «Conspiracions a l'exili. El complot fallit per alliberar Catalunya de la dictadura», *Sàpiens*, 84, s/p.

FULLANA, Lluís (1915): *Gramàtica elemental de la llengua valenciana*. València, Establiment Tipogràfic Doménech.

- (1932): *Ortografia Valenciana*. València, *La Semana Gràfica*.

FUSTER, Joan (1969): *Diari 1952-1960*. Barcelona, Edicions 62.

- (1991a) *Diari 1957-58*. Barcelona, Edicions 62.
- (1991b) *Diari 1959-60*. Barcelona, Edicions 62.
- (1994) *Dietari inèdit*. Altea, Aigua de Mar.
- (2004) *Dos quaderns inèdits*. Alzira, Bromera.
- (2014) *Dues visions*. Castelló, Universitat Jaume I.
- (2000): *Correspondència, v. 4; Manuel Sanchis Guarners, Josep Giner, Germà Colón*. València, Tres i Quatre, Universitat de València
- (2010): *Nosaltres, els valencians*. Barcelona, Labutxaca.

FURIÓ, Antoni (2001): *Història del País Valencià*. València, Tres i Quatre

GABARDA, Vicent (2007): *Els afusellaments al País Valencià: (1938-1956)*. València, Publicacions de la Universitat de València.

GÓMEZ CASANÏ, Rosa (1997): *Nicolau Primitiu Gómez Serrano (1877-1971) Una aproximació a la seua vida*. València. Generalitat Valenciana.

GÓMEZ-SENENT, Carmen (1996): *Nicolau Primitiu Gómez Serrano. Una aproximació bibliogràfica*. València, Generalitat Valenciana.

GÓMEZ-SENENT MARTÍNEZ, Carmen; TORRES CAIRO, Carlos (2002): *El somni de Nicolau Primitiu. Una realitat*. València, Biblioteca Valenciana.

GÓMEZ SERRANO, Nicolau Primitiu (1934): «La discordia, a la taula del valencianisme, vol llançar una poma. III, Pannacionalisme», *El Camí*, 98.

- (1935): *La Renaixença i el Romanticisme a Lo Rat Penat/ Discurs pronunciat pel senyor Nicolau Primitiu a la sessió d'obertura del curs 1934-1935*. València, Edicions Acció.
- (1936): *La llengua valenciana a l'escola*. València, Imp. Vicent Cortell.
- (1936): *El bilingüisme valencià*. València, Impr. Josep Melià.
- (1957): *Contribución al estudio de la Protohistoria Mítica de los Ibero-Sicanos*. València, Centro de Cultura Valenciana.
- (1961): «La setmana valenciana», *Sicània. Contes-Narracions-Estudis*, IV, pp. 43- 48.
- (1962a): «Levante? No!! Valencia, sempre!!», *Nostres Faulelles. Contes, narracions, estudis*, VII, pp. 39-46.
- (1962b): «Una llengua sens nom», *Sicània. Contes-Narracions-Estudis*, X, pp. 33-43.
- (1964a): «On naix el Rialme de València», *Sicània. Contes- Narracions-Estudis*, XII, pp. 43-47.
- (1964b) «Tyris-Valentia-Brutòbria», *Sicània. Contes-Narracions-Estudis*, XIII, pp. 29-48.
- (1966a): «La decadència de la llengua valenciana i son origen», *Nostres Faulelles. Contes-Narracions-Estudis*, XV, pp. 38-61.
- (1966b) *Neotoponímia. Introducció a l'estudi de la toponímia*. València, Centro de Cultura Valenciana.
- (1971): *Los Ibero-Sicanos: contribución al estudio de la protohistoria mítica de los Ibero-Sicanos*. València, Sicània.

GINER, Josep (1998): *Obra Filològica (1931-1991), Josep Giner i Marco*. Estudi preliminar, edició crítica i índex a cura d'Antoni Ferrando, amb la col·laboració de Santi Cortés. València, IIFV, Denes.

GRAU, Josep (2006). *La Lliga Regionalista i la llengua catalana: 1901-1924*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

GUARDIOLA, Mª Isabel (2016): «El “Diccionario valenciano-castellano (1851) de Josep Escrig i la proposta de recuperació del modelo ortogràfic tradicional», *Revista de filologia romàntica*, num 33, 1, pp. 85-103.

GULSOY, Joseph (1970). «L'origen dels parlars d'Énguera i de la Canal del Navarrés», *Estudis Romànics*, 12, pp. 317-338. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

HIDALGO GADEA, Antoni (1935). «El poblat eneolític-ibèric de la 'Llometta de Figuetes' de Benaguasil», *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 22, pp. 57-60

IGUAL ÚBEDA, Antoni (1931): «Art valencià fora de valència», *Acció*, 23, p. 7.

- (1959): *Història de Lo Rat Penat*. València, Ajuntament de València.

LIVIANOS, Lorenzo; CÍSCAR, Conxa; GARCÍA, Ángeles; HEIMANN, Carlos; LUEGO, Miguel Ángel; TROPÉ, Hélène (2006): *El manicomio de Valencia del siglo XV al XX*. València, Ajuntament de València.

LLOMBART, C. (1878): *Excel·lències de la llengua llemosina. Discurs panegíric llegit en la solemne sessió inaugural de Lo Rat Penat, Societat d'amadors de les glòries de Valencia i son antich Realme, celebrada la nit del 31 de Joliol del present any 1878, en lo Pabelló de Excel·lentíssim Ajuntament en la fira de l'Alamera, per en Constantí Llobart, Sócio de mérit de varies corporacions científiques y literaries*. València, Empremta Emili Pasqual.

LLORENTE FALCÓ, Teodor (1942): «Detenidos por hablar en valenciano», *Los valencianos en San Sebastián*. València, Imp. F. Doménech.

MARÇET, Pere (1987): *Història de la llengua catalana*. Vol. II: *Els segles XIX i XX*. València, Teide.

MARTÍ GADEA (1891): *Diccionario general valenciano-castellano*. València, Imp. José Canales Romà

MARTÍ MESTRE, Joaquim (1994): *El 'Llibre de antiquitats' de la Seu de València*. 2 volums. València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.

- (2006): *Diccionari històric del valencià col·loquial: segles XVII, XVIII i XIX*. València, PUV.

MARTINES, Josep (2000): *El valencià del segle XIX. Estudi lingüístic del Diccionario Valenciano de Josep Pla i Costa*. València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.

MARTINES, Vicent (1999): *L'edició filològica de textos*. València, Universitat de València.

- MARTINEZ SANCHIS, Francesc (2016): *Prensa valencianista : repressió, resistència cultural i represa democràtica (1958-1987)*. Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona; Castelló de la Plana, Publicacions de la Universitat Jaume I; Barcelona, Universitat Pompeu Fabra; València, Publicacions de la Universitat de València.
- MASSOT I MUNTANER, Josep (1978): *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MILLÓN, Joan Antoni (2002): *Santiago Bru i Vidal. Epistolari, Vestigia amicorum*. Sagunt, Centre d'Estudis del Camp de Morvedre
- MIRA, Joan Francesc (2015): *La nació dels valencians*. Barcelona, Pòrtic.
- MIRALLES I MONTSERRAT, Joan (ed) (2006; 2008): *Antologia de textos de les Illes Balears*. Volums II, III i IV. Palma de Mallorca, Barcelona; Institut d'Estudis Baleàrics, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MOLINER, V.; MIQUEL, C.; PITXER, T.; CONCA, M.; LACUESTA, M. (1976): *Escola i llengua al País Valencià*. València, Col·lecció 3 i 4.
- MOLL, Francesc de Borja (1935): «Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana. Revista de lingüística, folklore i literatura», XVII.
- MOMPÓ, Jacob (2015): *Memòries de Francisco Climent Pons (1855-1946), metge de la Pobla de Rugat. Aproximació biogràfica i edició dels seus dietaris*. Albacete, Uno Editorial.
- NEBOT, José (1910): *Tratado de ortografía valenciana clásica*. València, Ángel Aguilar.
- PASTOR, Víctor (2017): *Vicent W. Querol i l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de València (1870-1876)*. València, Universitat de València.
- PELLICER, Joan Enric (2003): *L'ensenyament de la llengua catalana al País Valencià*. València, Universitat de València.
- PI I APARICI, Joan Francesc (2005): «José María Vidal Pastor i el món organístic a Oliva entre 1537-2007», *Cabdells: revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, 5, pp. 105-166.
- PITARCH, Vicent (2011): *Pompeu Fabra, l'autoritat admirada pel valencianisme*. Benassal, Fundació Carles Salvador.

PIZCUETA, Adolf (1990): *Adolf Pizcueta (1901-1989), memòries fragmentàries*. València, Acció Cultural del País Valencià; Castelló de la Plana, Fundació Gaetà Huguet.

RAMOS, Joan Rafael (2000): *Ésser, estar i haver-hi en català antic. Estudi sintàctic i contrastiu*. València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.

REIG, Eugeni S. (2005): *Valencià en perill d'extinció*. València, Eugeni S. Reig.

- (2015): *El valencià de sempre*. Alzira, Bromera.
- (2017): *El borum i els gospins. El lèxic tradicional d'Alcoi en l'obra de Joan Valls Jordà*. Alcoi, Ajuntament d'Alcoi.

RIPOLL, Faust (2010): *Valencianistes en la postguerra. Estratègies de supervivència i de reproducció cultural*. Catarroja, Afers.

- (2011). «Dos corresponsals de Josep Maria de Casacuberta al País Valencià: Francesc Soriano Bueso i Adolf Pizcueta», *Els Marges*, 93, pp. 47-61.

RIBERA I LACOMBA, Albert (2013): «Nicolau Primitiu Gómez Serrano i l'arqueologia de València», *Saó*, 385, pp. 22-24.

RIQUER I PERMANYER, Borja de (1977): *Lliga Regionalista: la burgesia catalana i el nacionalisme: 1898/904*. Barcelona, Edicions 62.

RODRIGO, Mateu (1996): «Roc Chabàs, medievalista», *Saitabi*, 46, pp. 47-66.

ROMEU ALFARO, Sylvia (1979): *Eduardo Pérez Pujol: Vida y obra*. València, Universitat de València.

ROCA, R. (2004): *Teodor Llorente, el darrer patriarca*. València, IIFV, Bromera.

RUIZ RODRIGO, Cándido (1993): *Política y educación en la II República (Valencia 1931-1936)*. València, Universitat de València.

SALVADOR, Carles (1936): *Qüestions de llenguatge. Discurs de Carles Salvador. Contestació de Nicolau Primitiu Gómez Serrano en la recepció del primer el dia 9 de gener del 1936*. València, Impremta de V. Cortell.

SANCHIS GUARNER, M. (1950): *Gramàtica valenciana*. València, Torre.

- (1966): *Contribució al Nomenclàtor Geogràfic del País Valencià (1966)*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- (1978): *El sector progressista de la Renaixença valenciana*. València, Universitat de València.

- (2005a): *La llengua dels valencians*. València, 3i4.
 - (2005): *Lletres de resistència*. Edició a cura de Santi Cortés. Catarroja-Barcelona, Afers.
- SÁNCHEZ VIGIL, Juan Miguel; OLIVERA ZALDUA, María (2016): «La editorial Gallach y su contribución a la industria cultural española. Recuperación y análisis de su catálogo», *Investigación Bibliotecológica: archivonomía, bibliotecología e información*, [S.l.], v. 28, n. 63, pp. 51-83.
- SEGARRA, Mila (1985): *Història de la normativa catalana*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- SIMBOR, V. (2008) *Carles Salvador. 1893-1955*. Barcelona. Fundació Josep Irla.
- (1988): *Els fonaments de la literatura contemporània al País Valencià (1900-1939)*. València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- SIMÓ, Carme (1995): «La dietarística a Mallorca: 1372-1810», *L'aiguadolç*, 21, pp. 11-18.
- (2014): *Diari de Joaquim Fiol i Estada : Mallorca, 1782-1788*. Palma, Leonard Muntaner.
- SIMON, Antoni (2009): *Tendències de la historiografia catalana*. València, Universitat de València.
- SOLÀ, Joan (ed.) (1992): *Sobre lexicografia catalana actual*. Barcelona, Empúries.
- NAVARRO SUÁREZ, Francisco José (1995-1996): «Manuel González Simancas, autor del Catálogo Monumental de España. Provincia de Murcia (1905-1907)», *Anales de Prehistoria y Arqueología*, 11-12, pp. 295-302.
- VALLÉS, Santi (2008): *Acció Valenciana (1930-1931): La consciència desvetlada*. València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- VALOR, Enric (1977): *Curs mitjà de gramàtica catalana referida especialment al País Valencià*. València, 3i4.
- (1983): *La flexió verbal*. València. Eliseu Climent.
 - (1999): *Millorem el llenguatge*. València. Eliseu Climent.
- VENY, Joan (1986): *Introducció a la dialectologia catalana*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- (2002): *Els parlars catalans (síntesi de dialectologia)*. Palma de Mallorca, Editorial Moll.
- VERDAGUER, Jacint (1983): *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa*. Barcelona, Els Llibres de Glauco.

VICIANO, P. (2017): *Per què Fuster tenia raó*. València, Edicions 3i4.

ZALBIDEA, Alaitz (2015): «Nicolau Primitiu and the Interest on the Cultural Legacy of the Kingdom of Valencia» en *Mirabilia/MedTrans*, 1, pp. 258-263.

- (2017) «Epistolari Bofill i Mates i els valencianistes del primer terç del segle XX (1916-1932)», en Pérez Saldanya, Manuel i Roca, Rafael eds., *Actes del Dissetè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Universitat de València, 7-10 de juliol de 2015), Barcelona, IEC - AILLC, pp. 477-498.

WEBS

Delaviuda. Confectionery Group. Obtingut de www.delaviudacg.com/tag/monerris-panelles
[consulta: 6-6-2016]

El somni de Nicolau Primitiu. Obtingut de
<https://www.youtube.com/watch?v=4VQahCI1ZCs&t=813s> [consulta: 22-12-15]

Enciclopèdia.cat. Obtingut de <http://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0029753.xml> [consulta
el 23-2-17 i el 24-3-17]

Librería Rodríguez. Obtingut de <http://www.libreriarodriguez.com/d-nde-estamos.html>
[consulta: 2-2-17]

Maquinaria Martínez. Obtingut de [www.maquinariamartinez.com/es/maquinaria-
martinez.html](http://www.maquinariamartinez.com/es/maquinaria-martinez.html) [consulta: 12-1-17]

Memòria Personal. Obtingut de www.memoriapersonal.eu [consultes reiterades des del gener
de 2016 al setembre de 2018]

Memòria Valencianista. Obtingut de
http://www.memoriavalencianista.cat/plana.php?veure=bio&cmb_alf=433
[consultes reiterades des del gener de 2016 al setembre de 2018]

Portal Antoni Maria Alcover. https://alcover.iec.cat/entrada.asp?c_epigraf=1 [consulta: 6-7-
16]

Revista Internacional d'Humanitats. Obtingut de <http://www.hottopos.com/rih43/index.htm>.
[consulta: 2-3-18]

Turrón Picó. Obtingut de <http://turronpico.com/> [consulta: 6-6-16]

Valencia y la República. Guía urbana 1931-1939. (09 de 06 de 2018). Obtingut de
<https://www.uv.es/republica/plano/cultura/cultura1.htm> [18-7-16]

Via arquitectura. (s.f.). Obtingut de <http://www.via-arquitectura.net/15/15-024.htm> [24-7-
16]

Visita l'Albufera. (s.f.). Obtingut de <http://albufera.valencia.es/es/vis%C3%ADtala/rutas>
[26-7-16]

FONTS DOCUMENTALS

Arxiu privat de la família de Nicolau Primitiu (València)

Sèries de llibres de memòries:

Gómez Serrano, Nicolau Primitiu (1916-1923): *Memoràndum*, s/n.

- (1923-1934): *Dietari/Dietario*, s/n.
- (1934-1935): *Varia*, s/n.
- (1937-1956): *Dietari*, s/n.
- (1950-1971): *Nòtules*, s/n.

Arxiu privat de Primitivo Gómez Senent (Rocafort)

Gómez Serrano, Nicolau Primitiu (1950-1971): *Decàlegs*, s/n.

- (1968): *Parlem de les falles*, s/n.
- Carta de Rafael Catardi a Nicolau Primitiu Gómez Serrano, 6 de juny de 1960, s/n.
- Àlbum de fotos *Geologia del Reino de Valencia*, s/n.

Arxiu franciscà del Convent dels Àngels, a Russafa (València)

- IVARS, Andreu (1936): *Diari*, 203-B-3.

Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans

- Carta de Nicolau Primitiu a Montserrat Martí, 2 de febrer de 1935, G1-300 07.
- Carta de Jordi Carbonell a Nicolau Primitiu Gómez Serrano, 16 de gener de 1959, GOMEZ-1.
- Carta de Nicolau Primitiu Gómez Serrano a Ramon Aramon i Serra, 2 de setembre de 1960, VicJ-6-42.
- Carta de Ramon Aramon i Serra a Nicolau Primitiu Gómez Serrano, 17 d'agost de 1964, L-6-14.
- Carta del secretari de l'IEC a Manuel Sanchis Guarner, el 20 de desembre de 1972, Anuaris 6/71.

Arxiu del Museu Etnològic de Dénia

- Àlbum de fotos de Nicolau Primitiu de l'any 1934, s/n.

Fons Nicolau Primitiu Gómez Serrano, Biblioteca Valenciana (València)

- Carta de Jaume Rosquelles i Alessan a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (17-1-1934).
- Carta d'Eduard Martínez Ferrando a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (6-2-1934).
- Carta de Gaetà Huguet Segarra a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (2-3-1934).
- Carta de Gaetà Huguet Segarra a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (14-3-1934).
- Carta d'Àngel Sánchez Gozalbo a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (19-6-1934).
- Carta de José Mulet Borrell a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (26-6-1934).
- Carta de Josep Coloma Pellicer a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (1-7-1934).
- Carta d'Eduard Martínez Ferrando a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (7-7-1934).
- Carta d'Antoni Tarín a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (13-7-1934).
- Carta de Baltasar Bonet Lluesma a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (29-7-1934).
- Carta d'Àngel Sánchez Gozalbo a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (31-7-1934).
- Carta d'Andreu Monçó Nogués a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (26-8-1934).
- Carta de Gaetà Huguet Segarra a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (28-8-1934).
- Carta de Gaetà Huguet Segarra a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (1-9-1934).
- Carta de Eduard Buil a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (12-9-1934).
- Carta de Francesc Soriano i Bueso a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (14-9-1934).
- Carta d'Àngel Sánchez Gozalbo a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (23-9-1934).
- Carta d'Ignasi Villalonga a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (23-10-1934).
- Carta de Teodor Llorente Falcó a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (17-11-1934).
- Carta de Miquel Martínez Bonora a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (21-11-1934).
- Carta de Josep Monmeneu i Gómez a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (26-12-1934).
- Carta de Carlos Sarthou Francesch a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (3-1-1935).
- Carta de Manuel Sigüenza a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (7-1-1935).

- Carta de Rafel Raga Miñana a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (18-1-1935).
- Carta de Gaetà Huguet Segarra a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (28-3-1935).
- Carta de José María Vidal Pastor a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (21-5-1935).
- Carta de Jaume Ferrer Verger a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (27-5-1935).
- Carta de José María Vidal Pastor a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (10-6-1935).
- Carta de Nicomedes Cortés Español a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (30-6-1935).
- Carta de Nicomedes Cortés Español a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (20-7-1935).
- Carta de Josep Gómez Serrano a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (27-7-1935).
- Carta de Andreu Monçó Nogués a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (9-8-1935).
- Carta de Felip Mateu i Llopis a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (2-11-1935).
- Carta de Amparo a Nicolau Primitiu Gómez Serrano (12-1934).
- *Dietario personal de ingresos y gastos*, Mss/403(13).
- *Còpia del iurament que presten los Iurats de la Ciutat de Valencia en lo principi y ans de la administracio de sos officis y dels capitols, ordinacions, y statuts kalendariats en dit iurament*, sign. XVII/19.

